

RAZNOLIKOST V RAZISKOVANJU ETNIČNOSTI: IZBRANI POGLEDI II

Uredili:
Mojca Medvešek in
Sonja Novak Lukanovič

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

RAZNOLIKOST V RAZISKOVANJU ETNIČNOSTI: IZBRANI POGLEDI II

Uredili:
Mojca Medvešek in Sonja Novak Lukanović

Ljubljana 2020

Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II

Uredili:

Mojca Medvešek in Sonja Novak Lukanović

Recenzenta:

dr. Vesna Mikolič, Znanstveno-raziskovalno središče Koper
dr. Jernej Zupančič, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Jezikovni pregled:

Jasmina Vajda Vrhunec

Prevod povzetkov:

Nina Barlič

Oblikovanje in prelom:

Mateja Vrbinc

Tisk:

Demat d. o. o.

Naklada:

300 izvodov

Izdajatelj:

Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana

Zanj:

Sonja Novak Lukanović

Ljubljana 2020

© 2020, Inštitut za narodnostna vprašanja

Objavljeni prispevki izražajo stališča avtorjev.

Cena: 20,00 €

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

323.15(=163.6)(082)

323.15(497.4)(082)

316.347(082)

RAZNOLIKOST v raziskovanju etničnosti : izbrani pogledi II / uredili Mojca Medvešek in Sonja Novak Lukanović ; [prevod povzetkov Nina Barlič]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2020

ISBN 978-961-6159-73-9

1. Medvešek, Mojca, 1969- 2. Novak-Lukanović, Sonja

COBISS.SI-ID 39629827

Kazalo

Uvodne besede	7
Mitja Žagar	11
Odprt vključujoč javni dialog: pristop, orodje, ideologija in cilj	
Miran Komac	41
Različni modeli integracije narodnih manjšin	
Damir Josipovič	75
Severne meje južnega slovanstva in geostrateški pomen prekmurskega mejišča: zakaj je bila pridobitev Prekmurja usodna za nastanek današnje Slovenije?	
Attila Kovács	109
Jezikovno-etnična podoba Prekmurja v luči ogrskega popisa prebivalstva leta 1910 in jugoslovanskega/slovenskega ljudskega štetja leta 1921	
László Göncz	139
Značilnosti oblikovanja narodne identitete prebivalstva na območju Prekmurja od leta 1867 do sredine dvajsetega stoletja	
Mojca Medvešek, Romana Bešter, Janez Pirc	169
Razvoj integracijskih programov za priseljence v Sloveniji	
Janez Pirc, Romana Bešter, Mojca Medvešek	197
Stanovanjsko področje v Sloveniji za priseljence in njihove potomce: pravna ureditev in izbrani kazalniki v praksi	
Romana Bešter, Mojca Medvešek, Janez Pirc	231
Položaj priseljencev na področju zdravja in zdravstvenega varstva v Sloveniji	
Katalin Munda Hirnök	261
Jezikovna krajina Slovenskega Porabja	

Barbara Riman	295
(Izgubljene) Slovenke na Hrvaškem	
Marija Jurić Pahor	321
Nacionalni imaginariji v kontekstu bojev za »severno slovensko mejo« 1918–1920: ob stoletnici koroškega plebiscita	
Danijel Grafenauer	347
Projekt Mirovna regija Alpe-Jadran (MRAJ) – model, kako preseči zgodovinske travme ter ideološke in politične razlike?	
Sonja Novak Lukanović	373
Dodatek za dvojezičnost v javnih ustanovah na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji	
Sabina Zorčič	401
Pregled raziskovanja na Inštitutu za narodnostna vprašanja v zadnjih tridesetih letih	

Uvodne besede

Leto 2020 je zaznamovalo več pomembnih obletnic. Minilo je sto let od podpisa trianonske pogodbe, s katero je Sloveniji pripadlo Prekmurje, od koroškega plebiscita, s katerim so koroški Slovenci ostali v Avstriji, od rapalske mirovne pogodbe, pa kateri je tretjina slovenskega narodnega ozemlja vse do konca druge svetovne vojne pripadla Italiji, in od požiga Narodnega doma v Trstu. Petinsedemdeset let je minilo od konca druge svetovne vojne in petinšestdeset let od podpisa Državne pogodbe o ponovni vzpostavitvi neodvisne in demokratične Avstrije oziroma avstrijske državne pogodbe (ADP), ki je za Slovenijo velikega pomena, saj med drugim predstavlja mednarodnopravno podlago za zagotavljanje pravic slovenske narodne skupnosti v zveznih deželah Koroški in Štajerski. Praznujemo pa tudi trideseto obletnico razglasitve treh ustavnih amandmajev, ki so pomenili nov korak k osamosvojitvi države Slovenije. Omenjeni dogodki v bolj in manj oddaljeni preteklosti, ki so zaznamovali razvoj države Slovenije ter sooblikovali kulturno, etnično in jezikovo identiteto njenih prebivalcev ter pripadnikov slovenske narodne skupnosti, ki živijo v sosednjih državah, opredeljujejo tematike, s katerimi se znanstveno-raziskovalno ukvarja Inštitut za narodnostna vprašanja.

V letu 2020 tudi Inštitut za narodnostna vprašanja praznuje pomembno obletnico, in sicer petindevetdeset let obstoja, znanstvenoraziskovalnega delovanja na področju manjšinskih in etničnih študij, proučevanja narodnostnega vprašanja ter urejanja in upravljanja različnosti. Visoko obletnico obeležujemo z izdajo znanstvene monografije *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II*, ki prinaša izsledke aktualnega raziskovalnega dela raziskovalcev Inštituta za narodnostna vprašanja.

Monografija se začne s prispevkom Mitje Žagarja z naslovom *Odprt vključujoč javni dialog: pristop, orodje, ideologija in cilj*, v katerem sta obravnavana vloga in pomen dialoga v kompleksnih družbah. V poglavju prikazano raziskovanje potrjuje, da proces odprtega vključujočega javnega dialoga omogoča strpno obravnavo pomembnih tem, ki se nanašajo na preteklost, sedanjost in prihodnost ter ki delijo posamezna družbena okolja. Gre za eno od pomembnih orodij upravljanja družbeno pomembnih različnosti, ki lahko krepí družbeno kohezijo in prispeva k oblikovanju družbenega soglasja o nadaljnjem razvoju.

V drugem poglavju, poimenovanem *Različni modeli integracije narodnih manjšin*, avtor Miran Komac išče odgovora na vprašanja, ali sta pojma integracija in varstvo narodnih manjšin sinonima in ali naslavljata drugačne populacije oziroma vsebine.

Sledi prispevek *Severne meje južnega slovanstva in geostrateški pomen prekmurskega mejišča: zakaj je bil pridobitev Prekmurja usodna za nastanek današnje Slovenije?*, v katerem Damir Josipovič obravnava širši kontekst nastanka modernih slovenskih meja. Njegova študija pokaže, da je današnji ozemeljski okvir Slovenije manjši zaradi nepravilnih zgodovinske interpretacije prostora in nepravilnega razumevanja geografskih enot v preteklosti. Pokaže pa tudi, da je pridobitev Prekmurja ustvarila pogoje za vključitev območja Avstro-Ogrske, prevladujoče poseljenega s Slovenci, v na novo nastajajočo jugoslovansko kraljevino in posledično vplivala na delitve tega ozemlja leta 1941 ter povojno razširitev do Jadranskega morja.

Spremembe jezikovno-etnične podobe Prekmurja na začetku dvajsetega stoletja analizira s pomočjo rezultatov dveh popisov Attila Kovács v prispevku *Jezikovno-etnična podoba Prekmurja v luči ogrskega popisa prebivalstva leta 1910 in jugoslovansko/slovenskega ljudskega štetja leta 1921* ter ugotavlja, da so bile nastale spremembe, ki gredo v veliki meri v korist števila oseb s slovenskim maternim jezikom, povezane predvsem z menjavo oblasti leta 1919 oziroma z državno pripadnostjo pokrajine ob Muri.

Z večplastnostjo oblikovanja narodne identitete in državne pripadnosti prebivalcev na območju današnjega Prekmurja se v poglavju *Značilnosti oblikovanja narodne identitete prebivalstva na območju Prekmurja od leta 1867 do sredine dvajsetega stoletja* ukvarja László Göncz. S pomočjo manj znanih arhivskih virov razkriva vpliv vsakokratnega političnega in družbenega konteksta na narodnostno opredeljevanje in medetnične odnose prebivalcev Prekmurja.

Poglavja avtorjev Mojce Medvešek, Romane Bešter in Janeza Pirca obravnavajo proces integracije priseljencev v Sloveniji na treh področjih. V poglavju *Razvoj integracijskih programov za priseljence v Sloveniji* so predstavljeni razvoj in uresničevanje integracijskih programov (*civic integration*) oziroma tečajev (ponekod organiziranih že v državah izvora priseljencev) v praksi ter stališča priseljencev do integracijskih programov, ki jih vedno več držav vključuje v svoje integracijske politike in so nastali kot odgovor na pomisleke o uspešnosti integracije priseljencev. Poglavje *Stanovanjsko področje v Sloveniji za priseljence in njihove potomce: pravna ureditev in izbrani kazalniki v praksi* prikazuje, kje in zakaj prihaja pri reševanju stanovanjskega vprašanja do razlik med priseljenci in večinskimi prebivalstvom. Kaže se, da so med priseljenci glede pravic na trgu nepremičnin v najmanj ugodnem položaju državljani tretjih držav, na področju kazalnikov dejanskega stanja pa so na najslabšem priseljenci, ki prebivajo v Sloveniji manj kot deset let, prihajajo iz tretjih držav in stanujejo na področju Mestne občine Ljubljana. Poglavje *Položaj priseljencev*

na področju zdravja in zdravstvenega varstva v Sloveniji pa razkriva možnosti priseljencev glede uresničevanja pravice do zdravja in zdravstvenega varstva, dostopa do zdravstvenega zavarovanja, informiranosti priseljencev o njihovih pravicah in možnostih dostopa do zdravstvenega varstva ter jezikovne ovire. V Sloveniji je v zadnjih letih zdravstveni vidik zaznan kot eden od pomembnih elementov integracije, zaznane so bile tudi težave in ovire, s katerimi se srečujejo priseljenci pri dostopu do zdravstvene oskrbe, primanjkuje pa konkretnih sistemskih ukrepov, ki bi v praksi pripomogli k odpravljanju ovir ter zagotavljanju enakih možnosti in enake obravnave priseljencev v slovenskem zdravstvenem sistemu.

Z analizo prisotnosti jezikov v obmejnem območju, s poudarkom na vidni navzočnosti slovenščine glede na madžarski jezik in druge jezike, se v prispevku *Jezikovna krajina Slovenskega Porabja* ukvarja Katalin Munda Hirnök in ugotavlja, da ne le manjšina, temveč tudi večina pripisuje precejšen pomen pojavljanju manjšinskih jezikov v prostoru. V prispevku je poleg izsledkov empirične raziskave javnih napisov prikazan še pravni okvir, ki zagotavlja pravico do rabe manjšinskih jezikov (tudi slovenskega) na različnih področjih, predstavljen pa je tudi potek postavljanja dvojezičnih krajevnih in drugih napisov.

Med Slovenci na Hrvaškem je številčna prevlada žensk konstantna od popisa prebivalstva iz leta 1910. Barbara Riman v poglavju *(Izgubljene) Slovenke na Hrvaškem* z analizo življenjskih zgodb prikaže vpogled v življenje Slovenk v preteklosti in sedanjosti. Pri tem se osredotoča na predstavitev razlogov prihoda Slovenk na Hrvaško, njihovo vključenost v družbo in njihov status.

Poglavje *Nacionalni imaginariji v kontekstu bojev za »severno slovensko mejo« 1918–1920: ob stoletnici koroškega plebiscita* avtorice Marija Jurić Pahor prinaša prikaz »popularizacije nacije« v kontekstu boja za »slovensko severno mejo« in koroške plebiscitne propagande. Avtorica plastično ponazori, kako se je v bojih za »koroško mejo« izoblikovala protirevolucionarna, antidemokratska in protisocialdemokratska sila, ki je spodbujala prebivalstvo v identitetne preobrazbe in raznolike oblike »etnične mimikrije«.

Zasnovo, izvedbo in rezultate čezmejnega dialoškega projekta je Danijel Grafenauer predstavil v poglavju *Projekt Mirovna regija Alpe-Jadran (MRAJ) – model, kako preseči zgodovinske travme ter ideološke in politične razlike?*. Namen projekta je s pomočjo različnih modelov raziskovati zgodovinske travme, predvsem v odnosih Slovenija–Avstrija, ter s transformacijo konfliktov poiskati vizijo, usmerjeno v sožitje in sodelovanje narodov v regiji Alpe-Jadran.

V poglavju *Dodatek za dvojezičnost v javnih ustanovah na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji* Sonja Novak Lukanovič obravnava program dodatka za dvojezičnost kot enega izmed pomembnih instrumentov politike v Republiki Sloveniji za izvajanje dvojezičnosti v javnih ustanovah na

narodnostno mešanih območjih. Predstavljeni so različni instrumenti in dejavniki, ki zaznamujejo tako notranjo kot zunanjo jezikovno ureditev na narodnostno mešanih območjih, ter stališča zaposlenih o tem, ali je dodatek za dvojezičnost, vezan na njihovo delovno mesto, ustrezen mehanizem, ki jih spodbuja, da uporabljajo drugi jezik.

Zadnje poglavje monografije, ki ga je pripravila Sabina Zorčič, *Pregled raziskovanja na Inštitutu za narodnostna vprašanja v zadnjih tridesetih letih*, prinaša predstavitev, kako z vidika financiranja dejavnosti uresničuje svojo petindevetdesetletno tradicijo raziskovanja in prenos znanja na področju narodnostnih in manjšinskih tematik eden izmed najstarejših tovrstnih inštitutov v Evropi. Kljub spremembam v načinu pridobivanja sredstev za financiranje, ki poteka v okviru javnih razpisov na slovenskem, evropskem in mednarodnem trgu, in obsežnem zmanjševanju obsega financiranja poskuša Inštitut za narodnostna vprašanja ohraniti kakovostno pokritost štirih glavnih vsebinskih sklopov, ki so: slovensko narodno vprašanje, manjšinske študije, študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti ter upravljanje različnosti. Ne nazadnje se to kaže tudi v vsebinski raznolikosti in pestrosti metodoloških pristopov prispevkov, zbranih v pričujoči monografiji. Pregled raziskovanja na Inštitutu za narodnostna vprašanja v zadnjih tridesetih letih je sicer pokazal upad sodelovanja v mednarodnih projektih in upad števila temeljnih projektov, pa vendar primerjava s sorodnimi javnimi raziskovalnimi zavodi kaže, da je Inštitut po številu pridobljenih ARRS-projektov obravnavanega obdobja v samem vrhu, tako po številu projektov na raziskovalno skupino kot po pridobljenih projektih na število zaposlenih raziskovalcev na institucijo.

Mojca Medvešek, Sonja Novak Lukanovič

Mitja Žagar

Odprt vključujoč javni dialog: pristop, orodje, ideologija in cilj¹

Izvleček

Uspešna komunikacija družbenim živalim, vključno s človekom, omogoča vključevanje in življenje v njihovih družbenih skupnostih ter uspešno delovanje in dolgoročen obstoj teh skupnosti. Ta študija obravnava koncept, vlogo in proces dialoga v kompleksnih, pluralnih in raznolikih človeških družbah. Posebno pozornost namenja odprtemu vključujočemu javnemu dialogu, ki ga opredeljuje kot pristop, koncept, orodje, ideologijo in cilj, predvsem pa kot trajen proces, ki z vključevanjem vseh zainteresiranih subjektov in s strpno obravnavo vseh pomembnih tem, ki se nanašajo na preteklost, sedanost in prihodnost, omogoča vključevanje, participacijo in integracijo posameznikov ter različnih kolektivnih entitet v njihovo družbeno okolje. Kontinuiran

1 Besedilo, katerega segmenti so uporabljeni v monografiji o projektu (Brousek, Grafenauer, Wintersteiner in Wutti, 2020), je nastalo v okviru projekta *Razvoj mirovne regije Alpe-Jadran (PRAA)*, ki ga je sofinanciral Urad zveznega kanclerja Republike Avstrije. Je rezultat mojega raziskovanja v zadnjih treh desetletjih v okviru raziskovalnih projektov in programov, ki so jih (so)financirali (kronološko navedeno): Raziskovalna skupnost Slovenije, ministrstva, pristojna za znanost in raziskovanje, in Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), Evropska unija (v okviru projektov in programov Evropske komisije), mednarodne organizacije (npr. Združeni narodi oziroma njihove specializirane agencije UNESCO, UNRISD in UNDP, Svet Evrope, OVSE in Pakt stabilnosti za jugovzhodno Evropo) ter različne javne in zasebne fondacije, institucije in agencije iz različnih držav (npr. Avstralija, Avstrija, Belgija, Italija, Kanada, Madžarska, Makedonija, Nemčija, Norveška, Nova Zelandija, Srbija, Švica, Velika Britanija, Združene države Amerike, itd.). Pri tem je ključno raziskovalno delo, opravljeno v okviru raziskovalnega programa Inštituta za narodnostna vprašanja, poimenovanega *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081), ter temeljnih raziskovalnih projektov: *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji* (J5-9351), *Institucionalna dvojezičnost na narodno mešanih območjih v Sloveniji: evalvacija dodatka za dvojezičnost* (J6-9373) in *Varstvo manjšin in manjšinske pravice kot dejavnik integracije in upravljanja različnosti: študija primerov in primerjalna študija držav srednje in jugovzhodne Evrope* (J5-4130), ki jih je financirala ARRS.

dialoški proces lahko prispeva k preseganju delitev in izključevanja v sodobnih družbah, ki jih spodbujajo tudi tradicionalni koncept in model nacionalne države, nacionalizmi, izključujoče politike in elite, ki notranje homogeno (eno)nacionalno državo razumejo kot orodje za uresničevanje nacionalnih interesov titularnega naroda. Omenjeni akterji družbeno kompleksnost, pluralnost, asimetrije in raznolikost razglašajo za nepotrebne komplikacije, ovire in probleme, kar prispeva k izključevanju in marginaliziranju »drugačnih«, vključno z družbenimi manjšinami in njihovimi pripadniki. Proces odprtega vključujočega javnega dialoga so posebej aktualni v regiji Alpe-Donava-Jadran, v kateri bi zgodovinske delitve in konflikte lahko presegli z vzpostavitvijo mirovne regije. Za proučevanje tako kompleksnih tematik in pojavov uporabljamo več-, trans in interdisciplinarne pristope, ki gradijo na metodološkem pluralizmu, izhajamo pa predvsem iz prava in politologije. Naše raziskovanje potrjuje, da proces odprtega vključujočega javnega dialoga omogoča strpno razpravo o preteklosti, sedanjosti in prihodnosti, vključno s temami, ki delijo družbeno okolja. Tako kot eno od orodij urejanja in upravljanja družbeno pomembnih različnosti lahko krepi družbeno kohezijo, stabilnost, sožitje, solidarnost in sodelovanje ter prispeva k oblikovanju družbenega soglasja o prihodnjem razvoju.

Ključne besede: odprt vključujoč javni dialog, nacionalna država, vključevanje in integracija, urejanje in upravljanje različnosti, pandemija bolezni covid-19.

1 (Naj)širši kontekst: ljudje kot družbena bitja, družbena realnost, (eno)nacionalna država, pluralnost in raznolikost

Ljudje smo družbena bitja. Uspešna in učinkovita komunikacija, prilagojena specifičnim pogojem in potrebam, je pomembna za vse družbene živali (*social animals*), od najenostavnejših eno in večceličnih organizmov do primatov, vključno s človekom. Komunikacijski procesi, ki odražajo kompleksnost določene skupnosti, so ključni za njen obstoj, uspešnost in razvoj, za sobivanje in sodelovanje posameznikov, ki jo sestavljajo, ter za položaj in vlogo posameznikov v njej. Ljudje v procesih javnega in zasebnega komuniciranja v kompleksnih, notranje pluralnih, raznolikih in razdeljenih človeških družbah kot najpomembnejše sredstvo in komunikacijsko kodo uporabljamo jezik(e). Najpogosteje komuniciramo v (lastnem) jeziku določene (jezikovne) skupnosti, ki ji (jezikovno) pripadamo; v jezikovno pluralnih okoljih lahko za komunikacijo uporabljamo skupni (deljeni) in/ali dominantni jezik, poleg tega pa se – od lokalnih do globalnih ravni – razvijajo tudi različne prakse in oblike medjezikovne komunikacije, v katerih imajo posebno vlogo v posameznih zgodovinskih obdobjih (globalno) razširjeni jeziki (tako imenovani svetovni oziroma dominantni jeziki, *lingue france*, med katerimi lahko omenimo na primer latinščino, arabščino, kitajščino, francoščino, španščino in danes predvsem angleščino), ki so jih in jih še vedno v svoji medsebojni komunikaciji uporabljajo tudi govorci drugih jezikov. V tem kontekstu dialog razumemo kot najbolj naravno in osnovno obliko jezikovne (verbalne) komunikacije. Kontinuiran odprt vključujoč javni dialog (*ongoing open inclusive public dialogue*) kot specifičen koncept, teorijo, proces in prakso to poglavje obravnava kot orodje javne komunikacije, ki prispeva k boljšemu uspehu komunikacije, zagotavljanju dolgoročne stabilnosti in razvoju kompleksnih človeških družb.

Ko razmišljam o najpomembnejših dejavnikih in značilnostih zgodovinskega razvoja ter evolucije človeštva na našem planetu, zagotovo ne moremo prezreti pomena migracij. Lahko rečemo, da sta zgodovina in evolucija človeštva zgodovina in evolucija človekovih migracij. Genetske in zgodovinske raziskave so razkrile, da smo genetsko vsi ljudje, ki danes živimo na Zemlji, potomci skupnih prednikov, natančneje nekaj sto posameznikov, ki so se razvili in so pred nekaj deset tisoč leti živeli v Afriki ter so – v različnih zgodovinskih obdobjih in migracijskih valovih/tokovih – zaradi različnih vzgibov in vzrokov migrirali in se naselili v različnih območjih našega planeta na vseh celinah, razen na Antarktiki. Zgodovinske procese migracije človeštva iz Afrike so začeli že predniki sodobnega človeka (*Homo Sapiens Sapiens*), zato je ta na svojih migracijskih poteh in pri naseljevanju v novih okoljih srečeval različne skupnosti – tako svojih prednikov, sodobnih ljudi, ki so prej ali sočasno migrirali na določeno območje, kot svojih sodobnikov

(npr. neandertalcev in denisovancev). Migracijski tokovi v različnih območjih in zgodovinskih obdobjih so bili specifični, prav tako pa so bile specifične in različne tudi interakcije med skupnostmi, ki so se sreč(ev)ale in za katere lahko domnevamo, da so uporabljale različne komunikacijske kode/ jezike. Vzorci interakcij so (lahko) vključevali občasna (naključna) srečanja, menjavo in trgovino, pretežno ločeno življenje različnih skupnosti, ki so se zapirale v svoje niše, občasne ali trajnejše konflikte in spopade, katerih (tragične) posledice so bile lahko tudi uničenje določenih skupnosti, a tudi trajno sožitje in tesno sodelovanje ter skupno življenje in mešanje (v današnjem jeziku bi verjetno govorili o »mešanih zakonih«), kar dokazujejo tudi genetske sledi neandertalcev in denisovancev, ki jih najdemo v današnji človeški populaciji in ki pričajo o zgodovini človeških migracij nasploh, a tudi o genetski in migracijski zgodovini naših neposrednih prednikov in slehernega od nas.² Zgodovinsko gledano so prav človekova mobilnost in migracije ključni dejavniki, ki so prispevali h kompleksnosti, pluralnosti in notranji raznolikosti zgodovinskih in današnjih človeških družb v različnih okoljih in na različnih ravneh ter h globalni raznolikosti človeštva nasploh. Ugotovimo lahko, da (prav) zaradi človekove mobilnosti in migracij vsaj minimalna pluralnost in notranja raznolikost, ki jo po navadi zaznavamo in opisujemo kot etnično, kulturno, jezikovno, versko in vsako drugo družbeno pomembno raznolikost, ki opredeljuje kolektivne subjekte v določeni družbi (družbenem okolju), obstajata v slehernem okolju, kjer živimo ljudje. Če poleg tega upoštevamo, da je sleherni človek kot posameznik enkratno, specifičen in različen, če ga primerjamo z drugimi posamezniki v nekem okolju, potem lahko trdimo, da so (družbeno pomembne) različnosti vedno obstajale v sleherni človeški skupnosti. Zato velja, da so osebn(ostn)e in družbene raznolikosti – tudi tiste, ki so ali lahko postanejo družbeno pomembne, ker jih je mogoče družbeno mobilizirati – številne, lahko bi celo rekli, da jih je neskončno veliko, ker se stalno pojavljajo nove, poleg tega pa so večdimenzionalne. Povečana mobilnost ljudi in vse intenzivnejše migracije v vseh okoljih in na vseh ravneh to pluralnost in raznolikost še povečujejo, kar velja tudi za Srednjo in Jugovzhodno Evropo ter znotraj tega geografskega območja za regijo Alpe-Jadran-Donava (za več o tem glej npr. Žagar 2018).

2 Zgodovino migracij človeštva, ki jih včasih poimenujejo kar »velika človeška migracija« (*great human migration*), »človeško potovanje« (*human journey*) ali kar enostavno migracija iz Afrike (*the migration out of Africa*), ter posamezne specifične zgodovinske tokove in valove migracij nam poleg redkih in omejenih arheoloških najdb in dokazov najboljše razjasnjujejo genetske raziskave ter interpretacije njihovih rezultatov in ugotovitev, na podlagi katerih so nastali tudi zgodovinski zemljevidi človeških migracij (glej npr. Map of Human Migration, National Geographic – The Genographic Project; Oppenheimer, © 2003; The Great Human Migration, Smithsonian.com).

Za vse zgodovinske in današnje človeške skupnosti in družbe lahko ugotovimo, da so pluralne, notranje raznolike, asimetrične, kompleksne in dinamične tako navznoter kot v primerjavi z drugimi skupnostmi in družbami. Kot vse naravne in družbene pojave človeške skupnosti in družbe lahko opazujemo kot dinamične procese, ki imajo svoje odnos(ostn)e/družbene, prostorske in časovne razsežnosti. Zapisano drugače, ljudje kot družbena bitja, kot posamezniki in kot člani svojih skupnosti (specifičnih kolektivnih entitet) obstajamo in smo opredeljeni v odnosih z drugimi posamezniki in skupnostmi (različnimi kolektivnimi entitetami) v našem okolju, pa tudi z našimi odnosi do našega specifičnega in širšega okolja ter vseh drugih naravnih in družbenih pojavov v njem. Prostorsko dimenzijo naših skupnosti in družb opredeljuje realno (fizično) okolje, v katerem obstajamo, pa tudi imaginaren oziroma zamišljeni prostor, v katerega se postavljamo in v katerem se opredeljujemo. Časovno dimenzijo opredeljujejo zgodovinska obdobja v evoluciji človeštva, širše gledano pa evolucija človeštva v kontekstu evolucije življenja na Zemlji in evolucija življenja na našem planetu v kontekstu evolucije vesolja. Za sleherni naravni in družbeni pojav z gledišča časovne dimenzije lahko ugotovimo, da ima kot dinamičen proces svoj začetek (izvor, rojstvo), čas trajanja (življenje) in konec (simbolično rečeno smrt, ko pojav neha obstajati, ker izgine ali se pretvori v nek nov pojav) (npr. Žagar 2017, 8–12).

Če prejšnja odstavka opisujeta družbene pojave, družbeno in naravno realnost, so naše percepcije (razumevanje in interpretacije) realnosti, zlasti naše specifične družbene stvarnosti, pogosto drugačne. Socializirani smo v (svojih) družbenih in političnih okoljih in sistemih, v modernem času zlasti v (javnih in/ali zasebnih) izobraževalnih institucijah in sistemih, ki nas izobražujejo in indoktrinirajo ter so jih razvile, organizirale in jih nadzorujejo nacionalne države, ki z njimi promovirajo prevladujoče (politične) ideologije. Kot ideal nam v glave vtepajo koncept in ideologijo (eno)nacionalne države, ki kot idealno stanje razglašata državo kot etnično, kulturno in družbeno homogeno skupnost dominantnega, titularnega naroda, pri čemer takšno državo predstavljajo kot najučinkovitejše sredstvo (orodje) za uresničenje njegovih (nacionalnih) interesov. Zato pogosto spregledamo obstoječe družbene pluralnosti in raznolikosti v svojih okoljih ter jih ne prepoznamo ali jih dojemamo kot problem, kot oviro na poti do zaželene družbene, kulturne in etnične homogenosti ter kot dejavnik, ki po nepotrebnem komplicira naša življenja. Nismo sposobni dojeti vsebine in bistva družbenih pluralnosti in raznolikosti, njihovih dimenzij in interakcij ter njihove družbene pomembnosti in vrednosti, ki bi jo lahko opredelili kot bogastvo različnosti in vsega tistega, kar te prinašajo posameznemu okolju. Še več, verjamemo uradnim političnim ideologijam in geslom, ki družbeno homogenost in enotnost razglašajo za (za)želen ideal, ki bi ga naše družbe in politični sistemi morali

uresničiti, da bi bili učinkovitejši, manj komplicirani in zato cenejši, ko gre za delovanje in učinkovitost družbenih in političnih sistemov, institucij in procesov. Takšne izključujoče in pogosto hegemonistične ideologije in politični ideali, ki delijo in izključujejo določene segmente družb ter jih najpogosteje oblikujejo, razvijajo in promovirajo nacionalistični politični voditelji, elite, stranke in nacionalistična gibanja, predvsem pa ne upoštevajo raznolike realnosti, v kateri živimo, so ob nekritičnem sprejemanju konceptov, modelov ter pogosto izključujočih in diskriminatornih (do drugih in drugačnih) politik in praks (eno)nacionalnih držav ključni dejavniki, ki zamegljujejo naše percepcije realnosti. Zato mnogi ne dojamejo, da so pluralnosti in različnosti v naših okoljih realnosti, zaradi katerih so naše družbe zanimivejše, bogatejše in boljše. Pomislite, kako bi se poslabšala kakovost in bogastvo naših življenj, če ne bi mogli izbirati in uživati bogastva izbir, pridelkov, izdelkov in storitev, tehnologij, kultur in umetniških stvaritev na vseh področjih, različnih kuhinj in jedi, ki prihajajo z vsega sveta. V resnici pluralnost in raznolikost koristita vsem, čeprav se tega pogosto ne zavedamo. Zato bi morali vsi pomembni družbeni akterji³ predstavljati in razlagati pluralno in kompleksno družbeno realnost; zlasti morajo poudariti obstoj pluralnosti in različnosti, ki so odraz dejanskega stanja. Hkrati morajo promovirati pluralnosti in različnosti v slehernem okolju ter družbeno raznolikost nasploh kot bogastvo, dodano vrednost, priložnosti in primerjalne prednosti, ki bogatijo in izboljšujejo naša življenja in družbe ter prispevajo k našemu blagostanju. Pozitivne dimenzije, potenciale ter učinke pluralnosti in raznolikosti v naših življenjskih okoljih je mogoče v polni meri uresničiti le, če so družbeno pomembne pluralnosti in raznolikosti ustrezno urejene, upravljane in usmerjene, da so zagotovljeni njihovo sobivanje in sožitje, vključujoče, enakopravno in produktivno sodelovanje, družbena stabilnost, varnost in predvidljivost, ki jih lahko opredelimo kot (pred)pogoje stabilnega, trajnostnega in vzdržnega razvoja, kakršen je v interesu vseh posameznikov, skupin in skupnosti v posameznem družbenem okolju (za več glej npr. Žagar 1994, 1–19; 2006/7 – © 2008, 307–327).

Benedict Anderson (1995) je pokazal, kako pomembni so bili iznajdba in razvoj tiska (tako imenovani »tiskarski kapitalizem«), standardizacija jezikov in literatura v teh jezikih (zlasti roman) za razvoj sodobnih standardiziranih jezikov in držav, ki so te jezike uveljavile in uzakonile kot svoje uradne jezike, ko so se preobrazile v (eno)nacionalne države, utemeljene na mitu etnične in kulturne homogenosti. Za promoviranje konstitutivnih nacionalnih mitov,

3 Zlasti so pri tem pomembne vloge in prispevki intelektualcev – razumnikov in kulturnikov, zlasti umetniških ustvarjalcev, civilne družbe in njenih ozaveščenih akterjev, množičnih medijev, vzgojnih in izobraževalnih ter vseh drugih družbenih institucij, programov, procesov in sistemov, demokratičnih politikov, političnih aktivistov in političnih strank, sindikatov in sindikalnih aktivistov, političnih institucij, procesov in sistemov, ekonomskih subjektov in sistemov itd.

jezika in kulture titularnih narodov so nacionalne države razvile svoje (nacionalne) izobraževalne sisteme, ki so ključni dejavniki socializacije državljanov v tem duhu. Vzporedno s pojavom in razvojem nacionalnih držav so se v času razkroja fevdalnih družb in uveljavljanja kapitalističnega gospodarstva v Evropi oblikovali, razvijali in preobražali tudi moderni narodi kot specifične zgodovinske etnične skupnosti. Zaradi vloge Evrope v času kolonializma je evropski vzorec razvoja postal dominanten tudi globalno. Države s svojimi institucijami, sistemi in politikami, zlasti s formaliziranim in obveznim izobraževanjem, nacional(istič)na gibanja in politike, tisk in literatura, pa tudi koncept (nacionalne) kulture, so bili bistveni nosilci nastajanja in promocije nacionalnih zgodovinskih mitov, vključno s konstitutivnimi miti in mitom o etnični homogenosti držav. Ti izključujoči miti, ki niso odražali dejanske družbene stvarnosti, so postali temelj za oblikovanje dominantne nacionalne kulture, patriotske in nacionalne pripadnosti ter hkrati še vedno opredeljujejo (javno) pojmovanje države in naroda. Pri oblikovanju in promociji teh mitov je imel ključno vlogo nacionalizem, ki se manifestira kot politične ideologije, družbena in politična gibanja ter politike v posameznih okoljih ter promovira idejo etnične, družbene in politične homogenizacije ter na enotnosti in ekskluzivnosti utemeljene politične mobilizacije, katere osrednji cilj je oblikovanje (eno)nacionalne države titularnega naroda, ki jo nacionalisti opredeljujejo kot najboljše orodje za uresničevanje nacionalnih interesov (npr. Balibar 2007; Banac 1993 – © 1984; Benhabib et al. 2007; Bouchard 2008; Brubaker 2006; Carvalho in Gemenne 2009; Connor 1994; Delanty in Kumar 2006; Deutch 1966; Eriksen 2010; Fenton 2010; Greenfeld 1992; Harris 2009; Hearn 2006; Gellner 1983, 1988 – © 1987, 1994 in 1998; Guibernau in Rex 1997; Jenkins 2008; Kedourie 1993; Migdal 2008 – © 2004; Reid et al. 2010; Seton - Watson 1977; Smith 1988, 1999, 2000, 2001, 2003; Sugar in Lederer 1969; Vrcan 2006; Woolf 1996). Politično organiziran narod z vzpostavitvijo lastne nacionalne države postane (politična) nacija (Hobsbawm 1990, 9). Nacionalistične politike, stranke, gibanja in politiki pa si lastijo pravico do opredeljevanja nacionalnih interesov (npr. Žagar 1994, 2011). Pojmovanje države kot (eno)nacionalne države titularnega naroda, ki s tem postane politična nacija, lahko v jezikih, ki so na tem področju terminološko tako bogati in natančni, kot sta slovenščina in nemščina, ponazorimo z naslednjimi formulami:

nacija = narod + (lastna) država

narod = nacija = država

država = (eno)nacionalna država = nacija = narod = ljudstvo

Pri tem pozabljamo, da nacionalizmi s svojo izključujočo in homogenizirajočo naravo ter redukcionizmom (redukcionističnimi pristopi, stereotipi in shematskim posploševanjem, ki omogoča ločevanje med »nami« in »drugimi«, ki jih pogosto opredeljuje kot potencialno nevarnost in jih izključuje) niso kompatibilni z resnično (sodobno) demokracijo, ki konceptualno temelji na priznavanju, upoštevanju pluralnosti in raznolikosti ter na enakopravnem vključevanju in participaciji vseh posameznikov in segmentov določene demokratične skupnosti. Zato lahko trdimo, da izključujoči nacionalizmi, ki promovirajo večvrednost lastne etnične skupnosti in uresničevanje njenih interesov na račun »drugih«, demokracijo omejujejo, ogrožajo in rušijo. Zaradi zavedanja družbenih in političnih potencialov ter moči nacionalizmov, ki smo jim priča danes v svetu, nekateri politiki, politični aktivisti in teoretiki kot protiutež agresivnemu in izključujočemu etničnemu nacionalizmu poskušajo razviti nov koncept nacionalizma, ki ga imenujejo »liberalni/civilni/državlanski/vključujoč nacionalizem« in katerega bistvene značilnosti bi bile, da bi bil vključujoč, odprt, etnično nevtralen, demokratičen, temelječ na državljanski pripadnosti in enakopravnosti vseh posameznikov, skupin in skupnosti. Zato bi bil prijazen do vseh – tako tradicionalnih kot novih – manjšin (manjšinskih skupnosti) in njihovih pripadnikov. Vprašanje je, če bi tak alternativni koncept in ideologijo, ki sta negacija izključujočih (etničnih) nacionalizmov, sploh lahko opredelili kot nacionalizem in koliko bi bila sploh privlačna za tiste, ki jih mobilizirajo izključujoči nacionalizmi (Žagar 2011).

Ti koncepti in razmišljanja so zelo aktualni za razpravo o odprtem vključujočem javnem dialogu, ki ga spodbuja in širi projekt o oblikovanju mirovne regije Alpe-Jadran (Brousek et al. 2020). Avstrija, kjer se je med pripadniki slovenske manjšine in avstrijskimi/nemškimi nacionalisti začel proces dialoga, ki ga obravnava ta prispevek, Slovenija, kamor se je proces razširil in ob sodelovanju začel preraščati v projekt za oblikovanje mirovne regije Alpe-Jadran, kot tudi vse druge države regije Alpe-Jadran-Donava, ki naj bi se vključile v mirovno regijo, so namreč utemeljene prav na konceptu nacionalne države. Pogosto jih zato vsaj pripadniki večinskih narodov pojmujejo kot (eno)nacionalne države titularnih narodov, v katerih tradicionalne in nove manjšine in njihove pripadnike ter njihovo enakopravno vključevanje in participacijo še vedno obravnavajo kot problem in potencialno nevarnost za razvoj in celo obstoj teh držav.

2 Urejanje in upravljanje različnosti v pluralnih in raznolikih družbah

Asimetrije, pluralnosti in različnosti, ki obstajajo v vseh sodobnih družbah, terjajo ustrezno pravno in politično urejanje in upravljanje, da bi trajno zagotovili toleranco, medsebojno sprejemanje, sožitje, vključenost, integracijo in participacijo, enakopravnost in pravičnost, enakopravno, vključujoče in produktivno sodelovanje, družbeno stabilnost, varnost in predvidljivost, ki jih štejemo za predpogoje uspešnega, družbeno pravičnega in uravnoveženega trajnostnega razvoja, kakršen je v interesu vseh posameznikov, skupin in skupnosti, ki živijo v določenem družbenem okolju. Možne posledice neuspešnega urejanja in upravljanja družbeno pomembnih asimetrij, pluralnosti in različnosti so lahko različni problemi, nestabilnost in zaostrovanje konfliktov, ki se lahko prelevijo tudi v nasilne konflikte. Pri tem je treba poudariti, da so v pluralnih in raznolikih družbah konflikti – kot posledica obstoja različnih in tudi inkompatibilnih/konfliktnih interesov – normalni pojavi v slehernem pluralnem okolju. Nevarna pa je družbena in politična mobilizacija ter (zlo) raba pluralnosti, asimetrij in različnosti, zlasti verskih, etničnih, jezikovnih in kulturnih čustev in identitet, ki jih uvrščamo med najmočnejše kolektivne identitete v sodobnih družbah (Gellner 1983, 6–7, 53–58; Hobsbawm 1990), še posebej takrat, ko jih proti »drugim/drugačnim« in na njihov račun zlorabijo izključujoče, hegemonistične in agresivne ideologije, politike in gibanja ter populistični in nacionalistični voditelji.

Za uspešno dolgoročno urejanje in upravljanje različnosti so potrebni sprejemanje, promocija, dejansko uresničevanje in razvoj družbenega vključevanja, sožitja, sodelovanja in enakopravne prostovoljne integracije slehernega posameznika in vseh specifičnih skupnosti na podlagi načel in uresničevanja enakopravnosti, enakosti in družbene pravičnosti. To terja zavračanje ali vsaj problematiziranje in preobrazbo konceptov, ideologij in mitov (eno)nacionalnih držav ter idealov etnično in sicer homogenih družb, ki zanikajo asimetričnost, pluralnost in raznolikost družbene realnosti ter so po svoji naravi in učinkih izključujoči in hegemonski, njihove posledice pa so družbeno škodljive ter lahko povzročijo družbeno nestabilnost in zaostrovanje konfliktov v posameznih okoljih. Miti, ideologije, koncepti, modeli, sistemi, institucije, politike in prakse nacionalnih držav, ki jih politične in zlasti nacionalistične (nacionalne) elite in voditelji predstavljajo kot družbeno nevtralne teoretične modele družbene organizacije in notranje kohezije držav, dejansko niso nevtralni, ampak ohranjajo in poglobljajo delitve, v ugodnejši položaj postavljajo (večinske) titularne narode, ki nacionalne države uporabljajo kot učinkovito orodje za uresničevanje svojih (nacionalnih) interesov, hkrati pa marginalizirajo in v manj ugoden položaj postavljajo vse ostale, zlasti manjšine in druge specifične skupnosti ter njihove člane, ki ne morejo uspešno uresničevati

svojih specifičnih interesov in pričakovanj ter so zato nezadovoljni, se počutijo zatirani, izključeni in/ali marginalizirani. Njihovo nezadovoljstvo se lahko izrazi v protestih, uporu in lahko tudi v secesionističnih zahtevah, kar potrjuje tudi moje raziskovanje. Zato lahko trdimo, da izključujoči in hegemonistični koncepti, ideologije, modeli, politike in zlasti prakse posameznih nacionalnih držav, usmerjeni v homogenizacijo in enotnost, ne omogočajo uspešnega urejanja in upravljanja različnosti, vključevanja in integracije ter ne zagotavljajo potrebne družbene stabilnosti, ampak – nasprotno – lahko povzročijo eskalacijo konfliktov (npr. Žagar 2007/8 – © 2010).

Kljub navedenim slabostim in kritikam ni verjetno, da bi se države in vladajoče elite kmalu prostovoljno odrekle uveljavljenemu konceptu, ideologiji, modelu in praksi (eno)nacionalne države. Prav zato bi morali raziskovalci, družbeni in politični aktivisti ter zainteresirana civilna družba, ki obstoječi koncept in model nacionalne države kritiziramo, dolgoročno razvijati alternativne koncepte in modele, kratkoročno in srednjeročno pa znotraj nacionalnih držav iskati družbeno primernejše, sprejemljivejše in bolj vključujoče koncepte, ideologije, pristope, strategije, modele, politike, metode in tehnike urejanja in upravljanja družbeno pomembnih različnosti, ki vključujejo preprečevanje, upravljanje in razreševanje kriz in konfliktov, dolgoročno pa omogočajo uspešno, prostovoljno in enakopravno vključevanje in integracijo vseh posameznikov in specifičnih skupnosti (z njihovimi člani) ter uspešno uresničevanje njihovih interesov. Oblikovanje in razvoj vključujočih in čezmejnih mirovnih regij, kakršno bi s sodelovanjem vključenih držav želeli vzpostaviti na območju Alpe-Jadran-Donava, je ena od možnih rešitev za uspešno urejanje in upravljanje družbeno pomembnih različnosti v specifičnih geografskih regijah, v tem procesu pa med pristopi, strategijami, metodami in tehnikami, ki lahko prispevajo k preprečevanju (zaostrovanja), upravljanju in razreševanju identitetnih (torej tudi etničnih) kriz in konfliktov, posebno pozornost zasluži kontinuiran proces odrtega vključujočega javnega dialoga, ki ponuja organizacijski, proceduralni in institucionalni okvir za vključevanje in sodelovanje vseh pomembnih družbenih akterjev.

3 Identiteta, etničnost, sodelovanje in konflikt

Vsaka individualna in kolektivna identiteta kot psihološki in družbeni pojav je kompleksen in dinamičen proces, proces identifikacije slehernega posameznika in kolektivnega subjekta, ki jo lahko opredelimo kot identitetni proces. Pri tem kolektivne identitete vplivajo na individualne identitete posameznikov in jih na različne načine opredeljujejo, hkrati pa individualne identitete vplivajo na oblikovanje in opredeljevanje kolektivnih identitet. Pri

svojem raziskovanju kolektivnih identitet (Žagar 2002) uporabljam relativno enostavno delovno definicijo, da je vsaka kolektivna identiteta občutek pripadnosti določeni kolektivni entiteti, ki jo opredeljujejo različni objektivni in subjektivni kriteriji. Pri tem morajo posamezniki, ki kolektivno entiteto tvorijo, in kolektivna entiteta kot celota deliti občutek skupinske pripadnosti ter se morajo strinjati glede uporabljenih objektivnih in subjektivnih kriterijev. Pogosto je enako pomembno in zato kar konstitutivni element/kriterij določene kolektivne identitete, da tudi »ostali/drugi« (posamezniki in kolektivne entitete, ki niso člani te specifične kolektivne entite in ji ne pripadajo) priznajo in sprejmejo objektivne in subjektivne kriterije članstva specifične kolektivne entitete.

Ko gre za opredeljevanje – tako večinskih kot manjšinskih – etničnih identit in identitetnih procesov, ki vedno potekajo v določenem prostoru in času ter so odvisni od odnosov in razmerij, ki se oblikujejo in obstajajo v tem prostoru in času, sta ključna elementa in kriterija etničnost in pripadanje. Kot vse kolektivne identitete tudi etnične identitete omogočajo razlikovanje (in ločevanje) med člani/nami in ostalimi/drugimi, opredeljujejo osnove za družbeno vključevanje in/ali izključevanje posameznikov in drugih kolektivnih entitet ter vzpostavljajo okvir za kontekstualizacijo (družbenega in zgodovinskega) spominjanja in pozabljanja. Kot smo omenili, prav etnične identitete spadajo med najmočnejše kolektivne identitete v sodobnih pluralnih in raznolikih družbah, opredeljujejo pa jih subjektivni in objektivni kriteriji in markerji, kot so skupni jezik in kultura, konstitutivni miti in zgodovina, religija, pripadnost in solidarnost itd. Tudi kriteriji kolektivnih identitet, ki jih opredeljujemo kot objektivne, so v kontekstu identifikacijskih procesov predvsem odraz subjektivnih občutkov pripadanja in prepričanja, da na podlagi našega dojemanja objektivnih kriterijev pripadamo določeni kolektivni entiteti, ter čustev, ki jih takšni občutki in prepričanja vzbudijo.

V odnosih med posamezniki in različnimi kolektivnimi entitetami v določenem okolju lahko zaznamo različne vzorce interakcij, obnašanja in odnosov, ki jih lahko opredelimo in klasificiramo na kontinuumu od tesnega in intenzivnega sodelovanja, povezovanja in tudi mešanja (npr. mešani zakoni) do nasilnih konfliktov. Med obema ekstremoma lahko omenimo na primer občasne stike, menjavo in različne tipe sodelovanja, sobivanje brez tesnejših stikov v specifičnih nišah, občasne ali trajne napetosti in konflikte med posamezniki in kolektivnimi entitetami, ki se lahko zaostrijo in eskalirajo, če njihovo upravljanje in razreševanje ni uspešno, itd. Miroljubni vzorci obnašanja, odnosov in sodelovanja, ki gradijo na toleranci, sprejemanju, sožitju, pravičnosti, vključevanju, prostovoljni enakopravni in polni integraciji vseh posameznikov in specifičnih kolektivnih entitet v določenem okolju ter njihovem produktivnem in enakopravnem sodelovanju, so družbeno zaželeni ter omogočajo družbeno stabilnost in trajnostni razvoj. Kot nezaželene in

družbeno škodljive bi lahko opredelili netolerantne, izključujoče in nasilne vzorce obnašanja in odnosov.

Etnična pluralnost in raznolikost (kot objektivni dejstvi) v določenem okolju sami po sebi ne vplivata bistveno na naravo in vzorce odnosov in obnašanja, dokler etnični kriteriji in pripadnost ne postanejo kriteriji, meje in dejavniki za družbeno in politično mobilizacijo. Zapisano drugače, kot to velja za vse kolektivne identitete, etničnost in etnična pripadnost sami po sebi nista izvor napetosti in konfliktov, vendar ju je mogoče mobilizirati in zlorabiti v kontekstu različnih družbenih, ekonomskih in političnih interesov in konfliktov, ki v teh primerih dobijo svojo etnično dimenzijo in se preobrazijo (tudi) v etnične konflikte. V teh primerih etničnost lahko postane ključni dejavnik družbenih delitev in možni generator konfliktov in njihovega zaostrovanja. Ko gre za identitetne konflikte, postanejo urejanje in upravljanje odnosov in različnosti ter zlasti preprečevanje (zaostrovanja), upravljanje in razreševanje konfliktov zapletene in izjemno težke naloge, katerih uspeh ni zagotovljen. To je v veliki meri pogojeno z izključujočo naravo tradicionalnih pojmovanj etničnosti in njene vsebine, s pretežno negativnim, izključujočim in čustvenim opredeljevanjem etničnih identitet, ki zlasti poudarjajo in utrjujejo razlike, meje in ločevanje med etničnimi skupinami, ko razlikujejo med »nami« in »drugimi«.

4 Odprt vključujoč javni dialog kot kontinuiran proces ter pristop in orodje za urejanje in upravljanje različnosti in transformacijo konfliktov

Konflikti so posledica obstoja različnih, zlasti inkompatibilnih in nasprotujočih si interesov ter so v pluralnih in notranje raznolikih družbah normalni pojavi. Imajo tako konstruktivne kot destruktivne potenciale. Da bi izkoristili njihove pozitivne potenciale in preprečili njihove morebitne negativne učinke na mir in stabilnost v pluralnih in notranje raznolikih družbenih okoljih, morajo družbe vzpostaviti, uveljaviti in razvijati uspešno urejanje in upravljanje različnosti, ki mora vključevati tudi ustrezne pristope, sisteme in procese, strategije, politike, mehanizme in ukrepe za preprečevanje (zaostrovanja), upravljanje, transformacijo in/ali razreševanje kriz in konfliktov. Idealno bi bilo, če bi uspeli preprečiti sleherno zaostrovanje in eskalacijo konfliktov, kar se vedno znova izkaže za nemogoče. Zato morajo pluralne in notranje raznolike družbe kar najučinkoviteje uveljavljati obstoječe pristope, sisteme in procese, strategije, politike, mehanizme in ukrepe za preprečevanje (zaostrovanja), upravljanje, transformacijo in/ali razreševanje kriz in konfliktov, jih sprti prilagajati spremenjenim okoliščinam, razvijati in izboljševati, hkrati

pa vzpostavljati in razvijati nove, ki sproti odgovarjajo na izzive časa. Njihovo uspešnost in učinkovitost lahko merimo tako, da sproti preverjamo, ali in v kolikšni meri omogočajo oblikovanje, razvoj, promocijo in krepitev skupnih interesov, dolgoročno sodelovanje, (po)polno vključevanje in integracijo. Optimalne so situacije, v katerih so sodelovanje, vključevanje in integracija prostovoljni, vključujoči in integrativni ter temeljijo na načelih enakopravnosti, enakih možnosti, pravičnosti in solidarnosti. Takrat so vsi sodelujoči zainteresirani, da sodelujejo na podlagi skupnih (kratkoročnih, srednjeročnih in dolgoročnih) interesov in krepijo skupno dobro ter tako zagotavljajo sožitje, mir, stabilnost in trajnostni družbeni razvoj.

Preprečevanje, upravljanje, transformacija in razreševanje identitetnih konfliktov, med katere spadajo tudi etnični konflikti, so posebno zapletene in težke naloge, upoštevaje absolutno in izključujočo naravo teh konfliktov ter njihov močni čustveni naboj. Ljudje se neradi pogajamo in sklepamo kompromise o svoji identiteti, pripadnosti, morali, religiji in vrednotah. Zato so v okviru uspešnega urejanja in upravljanja različnosti pomembna stalna prizadevanja za miroljubno koeksistenco, toleranco, sožitje, prostovoljno in enakopravno sodelovanje, vključevanje in polno integracijo vseh posameznikov in kolektivnih entitet v pluralno in raznoliko družbeno okolje, ki temeljijo na doslednem upoštevanju in polnem uveljavljanju načel enakopravnosti, enakosti, pravičnosti in solidarnosti, na najvišjih standardih človekovih pravic in svoboščin (vključno z manjšinskimi pravicami in varstvom) ter na usklajevanju skupnih interesov. V tem kontekstu je posebno pozornost treba nameniti uspešni komunikaciji med posamezniki in specifičnimi skupnostmi z različnimi etničnimi, kulturnimi, jezikovnimi, verskimi izvori, tradicijami, pripadnostmi in identitetami, kanalom in procesom komunikacije, javnim diskurzom ter normativnim in institucionalnim okvirom komunikacije v konkretnem pluralnem in raznolikem okolju.

Ljudje smo družbena bitja, ki komuniciramo in pri tem uporabljamo kompleksne komunikacijske kode – jezike, ki omogočajo tako enostavne opise konkretnih stvari in naših realnosti kot izražanje kompleksnih abstraktnih konceptov. Naša govornica in pisna komunikacija temelji na dialogu in je od njega odvisna. Dialog se zdi naravna in idealna oblika komuniciranja, zato ne preseneča, da dialogu, njegovi družbeni vlogi in pomenu za človeško komunikacijo precejšnjo pozornost namenjajo najširša javnost, politika in civilna družba, umetnost in znanost, zlasti družbene vede in humanistika (glej npr. Anderson et al. 2004; Bakhtin 1986, 2010 – © 1981; Bohm 2009 – © 1996; Buber 1984; Freire 2001 – © 1998; Spano 2001). Uspešna komunikacija v pluralnih in notranje raznolikih družbah je pomembna za zagotavljanje miru in stabilnosti, notranje kohezije in dolgoročnega uspešnega družbenega razvoja. Avtorji ugotavljajo, da sta uspešna vključujoča in enakopravna (medetnična, medjezikovna in medkulturna) komunikacija ter javni medetnični,

medjezikovni in medkulturni dialog, ki enakopravno vključuje vse družbeno pomembne akterje, še bolj pomembna v tistih okoljih, ki jih opredeljujemo kot razdeljene in/ali pokonfliktne družbe, kjer obstajajo trajne notranje delitve in so v preteklosti izkusile zaostrene krize in konflikte (npr. Burton 1996; Galtung 1996, 2000, 2001; Galtung et al. 2002; Máiz in Requejo 2005; Mikulec 2017; Schoem in Hurtado 2004). Čeprav vedno znova poudarjamo pomen dialoga za človekovo komunikacijo, v znanosti in tudi sicer ne obstaja splošno sprejeta definicija dialoga. Etimološko pojem dialog (*dialogue*), ki ima lahko v različnih jezikih različne pomene, izvira iz antične klasične grščine. Pojem διάλογος (*dialogos*) lahko prevedemo kot pogovor ali razprava. Korensko, upoštevaje etimološki izvor, gre za pojem, sestavljen iz besed διά (*dia*), ki bi jo lahko prevedli kot skozi oziroma z, in λόγος (*logos*), ki bi jo lahko prevedli kot jezik, govor ali razum (glej npr. Encyclopaedia Britannica; English Oxford Living Dictionary).

V treh desetletjih raziskovanja etničnosti, etničnih odnosov, urejanja in upravljanja različnosti ter preprečevanja (zaostrovanja), upravljanja in/ali razreševanja kriz in konfliktov proučujem tudi interaktivno, zlasti medetnično komunikacijo in dialog. Zlasti me zanima javni dialog kot pristop, koncept, teoretični model, proces in praksa v medetnični, medkulturni in medjezikovni komunikaciji ter kot orodje za preprečevanje, upravljanje, transformacijo in razreševanje kriz in konfliktov v kontekstu urejanja in upravljanja družbeno pomembnih različnosti v pluralnih in raznolikih družbah. Prav v tem kontekstu in zlasti za potrebe projekta oblikovanja mirovne regije Alpe-Jadran smo začeli oblikovati in razvijati koncept in teoretični model javnega odprtega vključujočega dialoga kot kontinuiranega procesa, ki ga v svojem raziskovanju uporabljam tudi kot analitično orodje in merilo. Kot raziskovalec in povabljeni zunanji strokovnjak, opazovalec, svetovalec, visokošolski učitelj, predavatelj in trener, mentor, mediator in arbiter v različnih situacijah in okoljih, na primer v svojem dolgoletnem delovanju na Balkanu, koncept, model in proces odprtega vključujočega javnega dialoga uporabljam tudi kot orodje in tehniko v okviru medkulturne komunikacije ter pri svojem praktičnem delu na področju preprečevanja, upravljanja, transformacije in razreševanja kriz in konfliktov ter urejanja in upravljanja družbeno pomembnih različnosti v pluralnih in notranje raznolikih okoljih. Zlasti se je odprt javni dialog kot dolgoročni proces izkazal pri obravnavanju pomembnih tematik iz preteklosti, sedanjosti in prihodnosti, na katere imajo sogovorniki različne in pogosto izključujoče poglede, ki so jih delili in ločevali, ter pri iskanju, opredeljevanju, razvijanju in promociji skupnih interesov v kontekstu upravljanja, transformacije in razreševanja konfliktov. To so potrdili aktivnosti, rezultati in izkušnje raznih (družbenih, političnih in raziskovalnih) dejavnosti in projektov. Med njimi je treba omeniti proces dialoga (v okviru Dialoške skupine) na avstrijskem Koroškem, dialog o pomembnih zgodovinskih in aktualnih

tematikah v procesu medetničnega in medkulturnega sodelovanja v Avstriji, Sloveniji in med obema državama ter projekt oblikovanja mirovne regije Alpe-Jadran (PRAA), ki ga v tej monografiji podrobneje predstavlja kolega Danijel Grafenauer.

Prav za potrebe projekta oblikovanja in razvoja mirovne regije Alpe-Jadran sem razvil delovno definicijo procesa odprtega vključujočega dialoga: dialog kot proces postane javni dialog, ko imajo javnost, natančneje vsi zainteresirani posamezniki in skupine, asociacije, družbena gibanja, (javne in zasebne) organizacije in institucije v določenem okolju pravico (normativno) in dejansko možnost, da interaktivno (in po možnosti enakopravno) sodelujejo v njem. Odprt vključujoč javni dialog je kot oblika in sredstvo (družbenega) komuniciranja kompleksen relacijski in interaktivni komunikacijski proces s svojo časovno in prostorsko dimenzijo. Proces predstavlja dinamično, kompleksno in pogosto asimetrično mešanico različnih komunikacijskih oblik in formatov, ki jih lahko opredelimo kot monologe, dialoge in poliloge. Udeleženci dialoškega procesa skladno s svojimi komunikacijskimi strategijami uporabljajo te oblike in formate komuniciranja ter njihove kombinacije, da posredujejo svoja sporočila ciljnim populacijam ter za izmenjavo informacij in mnenj. Kot segment in orodje za urejanje in upravljanje družbeno pomembnih različnosti v pluralnih in notranje raznolikih okoljih proces odprtega vključujočega dialoga, dostopen najširšemu občinstvu, vključuje vsaj dva, praviloma pa večje število akterjev – posameznikov in kolektivnih entitet. Proces odprtega vključujočega dialoga opredeljujejo naslednje značilnosti:

- komunikacijski javni dialoški proces je odprt in vključujoč, kar zadeva obravnavane teme in vsebine. Akterji, vključeni v proces, lahko svobodno, prostovoljno in praviloma na demokratičen način evidentirajo in predlagajo teme in vsebine, ki jih v okviru procesa odprtega vključujočega javnega dialoga želijo obravnavati, pa tudi kdaj in kako jih bodo obravnavali. Dialoški proces mora vključevati tudi teme, ki delijo in so za akterje mogoče neprijetne, vključno s konfliktnimi pogledi in interpretacijami, ki lahko zaostrijo trenja in konflikte v določenem pluralnem in notranje raznolikem okolju;
- proces odprtega vključujočega javnega dialoga je odprt in vključujoč za vse zainteresirane akterje – posameznike in kolektivne entitete, ki se svobodno in prostovoljno odločajo o svojem sodelovanju, o vlogi, ki jo bodo v procesu odigrali, ter tudi o trajanju, vsebini in naravi svojega sodelovanja. Pluralne in notranje raznolike družbe morajo zagotoviti pogoje in možnosti za splošno dostopnost in odprtost procesov javnega dialoga ter za ustrezno vključevanje vseh zainteresiranih akterjev. Posledično lahko procese javnega dialoga štejemmo za pristope in orodja urejanja in upravljanja (družbeno pomembnih) različnosti, ki zagotavljajo družbeno vključevanje vseh zainteresiranih akterjev v določenem

- okolju in njihovo prostovoljno, celovito, polno, enakopravno in enako integracijo;
- kot pristop, metoda in orodje za interaktivno komunikacijo, za socialno vključevanje in integracijo v pluralne in raznolike družbe ter za uspešno urejanje in upravljanje različnosti mora biti proces odprtega vključujočega javnega dialoga normativno urejen, organiziran, upravljan in vzdrževan ter mora biti stalno dostopen vsem zainteresiranim akterjem. S tem ko naslovi vse družbeno pomembne teme in pri tem upošteva interese akterjev ter si prizadeva za iskanje, oblikovanje, promocijo in razvoj skupnih interesov, tak proces prispeva k družbeni stabilnosti, koheziji in krepitvi družbenega soglasja in solidarnosti, ki so nujni za uspešen trajnostni razvoj pluralnega in notranje raznolikega družbenega okolja. Razprava o preteklosti, sedanjosti in prihodnosti ter o aktualnih temah, povezanih z njimi, je namenjena temu, da sodelujoči spoznajo različna razmišljanja, poglede in stališča akterjev, jih poskušajo razumeti, sprejeti in živeti z njimi, tudi če se z njimi ne strinjajo, s čimer proces odprtega vključujočega javnega dialoga prispeva k oblikovanju družbenega soglasja o zamislih, ciljih, načelih, konceptih, strategijah in konkretnih rešitvah za skupno prihodnost, ki naj bi bila zasnovana na konceptu vzdržnega, zelenega (okolju prijaznega), trajnostnega družbenega in ekonomskega razvoja;
 - proces odprtega vključujočega javnega dialoga terja točno določena in jasna procesna pravila o participaciji, položaju in vlogi akterjev ter tudi točno opredeljeno vlogo in pristojnosti vseh sodelujočih sistemov in institucij, vključno z javnimi mediji in državnimi institucijami. Kar zadeva oblike in tipe komuniciranja, ta proces lahko vključi in kombinira (na različne načine in v različnih kombinacijah) usmerjen tematski in splošni dialog, neformalni in formalni dialog, vključno z institucionalnim, nestrukturirani in strukturirani dialog, egalitarni in hierarhični dialog itd. Akterji lahko uporabljajo in kombinirajo različne formate, oblike in tehnike, tehnična in druga sredstva ter platforme, kot so informacijska tehnologija (IT), klasični in digitalni mediji, družbena omrežja (social networks), IT-platforme in skupnosti itd.;
 - da bi ohranili demokratično, vključujočo in odprto naravo procesa odprtega vključujočega javnega dialoga, svobodno vključevanje in dostop vseh zainteresiranih akterjev, ki svobodno in enakopravno določajo dnevni red, vsebino in obseg dialoga, tega procesa ne smejo restriktivno omejevati in/ali cenzurirati državne in druge oblasti. Zato je zelo pomembno, da so potencialne institucionalne intervencije jasno določene z zakonodajo in skrajno omejene, kar še zlasti velja za uporabo represivnih mehanizmov in sredstev, ki mora biti vedno točno določena z zakonom in odrejena z odločitvami sodišč;

- kot eden od pristopov, metod in orodij uspešnega urejanja in upravljanja različnosti v pluralnih in raznolikih družbah je proces odprtega vključujočega javnega dialoga zlasti pomemben za ohranjanje in krepitev družbene stabilnosti, kohezivnosti in solidarnosti ter za uspešno preprečevanje (zaostrovanja), upravljanje, transformacijo in/ali razreševanje kriz in konfliktov (glej npr. Žagar 2020, 427–428).

Tako definiran proces odprtega vključujočega javnega dialoga lahko postane instrumentalen za vključevanje, polno in enakopravno družbeno integracijo in participacijo vseh posameznikov in kolektivnih entitet v določenem pluralnem in notranje raznolikem okolju ter s tem tudi za uspešno delovanje in razvoj demokracije in demokratičnih procesov. Posebej je uporaben za razvoj in uresničevanje integracijskih strategij in politik ter njihovih ciljev – zlasti z gledišča specifičnih skupnosti in njihovih pripadnikov, kar ugotavljamo na Inštitutu za narodnostna vprašanja tudi v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Tak koncept in proces odprtega vključujočega javnega dialoga sta lahko instrumentalna tudi pri uveljavljanju in razvoju konceptov, strategij, politik in ukrepov več- in interkulturalizma, ki ju podrobneje proučujemo zlasti v Srednji in Jugovzhodni Evropi (npr. Bašić, Žagar in Tatalović 2018). V sedanjosti in prihodnosti so več- in interkulturalizem ter uspešno urejanje in upravljanje družbeno pomembnih različnosti ključni pristopi pri oblikovanju in razvoju konsenzualnih in uresničljivih vizij, konceptov, načel, strategij, politik in alternativnih rešitev za celovit, uravnotežen, vzdržen trajnostni razvoj, ki omogočajo, uveljavljajo in krepijo strpnost, priznavanje in sprejemanje, sožitje, sodelovanje, enakost, enakopravnost, pravičnost in solidarnost.

V pluralnih in notranje raznolikih družbah, zlasti v tistih, kjer obstajajo globoke in trajne družbene delitve (vključno z etničnimi), pogosto obstajajo različni pogledi na preteklost in na vlogo različnih akterjev v preteklih dogajanjih ter različne in lahko tudi konfliktne interpretacije preteklosti in zgodovine. To velja tudi za Avstrijo, Slovenijo in druge države na območju, na katerem naj bi se oblikovala mirovna regija Alpe-Jadran-Donava. Poznavanje, razumevanje in sprejemanje različnih pogledov na preteklost in različnih interpretacij zgodovine je v teh okoljih pomembno tudi za opredeljevanje skupne prihodnosti in vizij razvoja. Ko gre za sprejemanje preteklosti, različnih pogledov nanjo in na vlogo različnih akterjev v njej, predvsem kar zadeva pretekle delitve, krivice in morebitne zločine v določenih zgodovinskih obdobjih, se pogosto poudarja pomen sprave (rekoncilijacije). Čeprav se o spravi pogosto govori v različnih delih sveta, so spravni proces oziroma rekoncilijacijo, spravne panele in komisijo za resnico (*Truth Commission*) le redko

uzakonili in uresničili v praksi, saj sprava terja trdno družbeno in politično soglasje, razvoj in sprejem ustrezne zakonodaje in normativnih okvirov, ki opredelijo njen proces in postopke sprave, zgodovinsko obdobje, na katerega se nanaša, in čas njenega trajanja, način njenega izvajanja ter njen institucionalni okvir in strukture, najpogosteje v obliki komisij za resnico in spravo. Uspešen proces sprave terja prostovoljno sodelovanje in zavzetost vseh akterjev, ki se zavežejo tudi, da bodo sprejeli rezultate spravnega procesa (Galtung 2001). Zato je takšen proces lahko uspešen le v okoljih, kjer že obstaja visoka stopnja družbenega soglasja o teh temah in procesu. Ker so družbe in okoliščine različne, je specifičen in enkraten tudi vsak dejanski proces sprave.⁴ Kot so pokazali dialoški projekti, na podlagi katerih smo razvili koncept odprtega vključujočega javnega dialoga, je zato takšen dialoški proces lahko primernejši način za obravnavanje in sprejemanje preteklosti od spravnega procesa.

5 Odprt vključujoč javni dialog v času kriz in pandemije bolezni covid-19

Stalni, neprekinjeni javni dialog in kar najuspešnejša javna komunikacija, ki zagotavljata vsem akterjem (posameznikom in različnim kolektivnim entitetam) v družbenem okolju potrebne, celovite in pravočasne informacije ter omogoča konstruktivno izmenjavo mnenj in stališč, sta v času kriz še pomembnejša kot sicer. Ključna sta za graditev in zagotavljanje soglasja in družbene kohezije, sprotno in celovito predstavljanje sprejetih ukrepov ter iz njih izhajajočih dejavnosti, usmerjanje in usklajevanje delovanja vseh akterjev ter za ohranjanje in krepitev družbenega miru in stabilnosti, ki so pomembni za odziv na krizo in soočanje z njo. Naše raziskovanje in izkušnje z dialoškimi projekti in konkretnimi dialoškimi procesi (zlasti v Avstriji in Sloveniji, pa tudi širše) kažejo, da odprt vključujoč javni dialog, ki ga vzpostavimo kot trajen in trajnosten proces, lahko predstavlja pomembno orodje za upravljanje in razreševanje kriz ter različnih nesoglasij in konfliktov. Če krizo in/ali konflikt zaznamo dovolj zgodaj, se dialoški proces izkaže tudi kot primerno preventivno sredstvo, ki lahko prepreči zaostrovanje kriz in konfliktov ter gradi primerne temelje za skupne interese in sodelovanje vseh pomembnih družbenih akterjev. S tem prispeva k boljši pripravljenosti in sposobnosti posameznih družbenih okolij, da se soočajo z različnimi krizami in potencialnimi konflikti.

4 Za več o normalizaciji, vzpostavitvi in izgradnji miru, transformaciji konfliktov in zlasti o spravi/rekondiliciji v različnih, zlasti pokonfliktnih družbah, kot so Argentina, Avstralija, Kanada, vzhodni Timor, Južna Afrika in ZDA, glej posebno številko revije *Peace and Conflict Studies*, ki so jo uredili Senehi et al. (2010, 1–266).

Kot potrjujejo naše raziskave na Inštitutu za narodnostna vprašanja v preteklih treh desetletjih, v pluralnih in notranje raznolikih družbah nasploh, še zlasti pa v času kriz in zaostrovanja konfliktov, pristopi, ki temeljijo na odprtosti, enakopravnem vključevanju, integraciji in sodelovanju, v večji meri zagotavljajo družbeno stabilnost in kohezijo ter praviloma dajejo boljše rezultate kot restriktivni in represivni pristopi in ukrepi. Ugotavljamo, da so ob uveljavljanju restriktivnih in represivnih strategij, politik in ukrepov praviloma najbolj prizadeti marginalizirani posamezniki, skupine in skupnosti, kar velja tudi za različne (družbene) manjšine in njihove pripadnike, vključno z narodnimi, etničnimi, jezikovnimi in kulturnimi manjšinami ter priseljenci. Pri tem je zlasti pomembno, da analiziramo, preverimo in ocenimo, kako, na kakšen način in v kakšnem obsegu restriktivni in represivni ukrepi in politike državnih, regionalnih in lokalnih oblasti vplivajo na situacijo, položaj, status, vključevanje, integracijo in participacijo specifičnih manjšinskih in marginaliziranih skupnosti ter njihovih pripadnikov na vseh področjih življenja (glej npr. Medvešek in Bešter 2010; Medvešek in Pirc 2015; Žagar 2010). Naše raziskave potrjujejo tudi, da restriktivni in represivni pristopi, zlasti še tisti, ki omejujejo, suspendirajo ali celo ukinjajo določene človekove pravice in temeljne svoboščine, ki jih oblasti uvajajo z izgovori, da želijo preprečiti krize, konflikte ter morebitno nasilje in ogroženost posameznikov, specifičnih skupnosti in celotnega prebivalstva v določenem družbenem okolju, hkrati pa povečati posameznikovo oziroma osebno in družbeno varnost, stabilnost in mir, niso uresničili razglašanih ciljev in niso izboljšali stanja. Celo nasprotno, praviloma poslabšajo in zaostrijo situacijo. Mnoge omejitve in začasno suspendiranje posameznih človekovih pravic, ki so jih oblasti predstavile kotčasne in omejene, so postale trajne in povzročajo erozije demokracije. Tako se oblikuje nova realnost, ko se v času družbenih, ekonomskih, okoljskih, ekoloških in klimatskih kriz v večini družbenih okolij še bolj zmanjšujejo osebna in pravna varnost posameznikov (vključno z njihovo ekonomsko, socialno in zdravstveno varnostjo) ter družbena stabilnost, varnost in mir, hkrati pa se povečujejo izključenost, marginalizacija in revščina, ki ogrožajo vse več segmentov prebivalstva. Vzporedno se spreminja družbena in ekonomska struktura prebivalstva, v mnogih okoljih pa ugotavljajo, da se zmanjšuje ali celo izginja srednji sloj, ki so ga zgodovinsko opredeljevali kot ključni temelj za demokracijo in demokratični razvoj v posameznih okoljih. Upoštevanje navedeno, bi javnost, da bi obranila demokracijo in demokratičen razvoj, morala zahtevati, da morajo oblasti ob upoštevanju načela sorazmernosti sprejem in uresničevanje slehernega omejevalnega in represivnega ukrepa temeljito in kritično pretehtati, uveljavijo pa ga lahko »s tresočo roko« le, če ugotovijo, da ni nobene manj restriktivne možnosti, pri čemer morajo njegovo veljavnost in uresničevanje omejiti na najkrajši možni čas in njegovo morebitno nadaljevanje presojati vsaj vsak mesec.

Navedeno potrjujejo tudi rezultati našega preliminarne raziskovanja v času pandemije bolezni covid-19, ko poskušamo ugotoviti vpliv virusa SARS-CoV-2 na sedanjo situacijo in prihodnji razvoj. Obseg informacij in poročanja o virusu in pandemiji globalno v svetu, v posameznih državah in različnih okoljih je ogromen, zato je nemogoče spremljati in sproti analizirati vse pomembne novice in informacije (npr. 24UR.COM; BBC; CNBC; DW; RTVSLO). Gromozanska je tudi produkcija informacij, strokovnih in znanstvenih člankov, ki predstavljajo sprotne strokovne, raziskovalne in znanstvena spoznanja ter ugotovitve, povezane s pandemijo bolezni covid-19 in virusom SARS-CoV-2, zlasti na področjih naravoslovja in medicine (npr. *Nature Research*; *ScienceMagazine*; *The Lancet*). Pomembne družboslovne in humanistične objave o pandemiji, njenih vzrokih, dimenzijah ter kratkoročnih, srednjeročnih in dolgoročnih posledicah, vključno z različnimi krizami, ki jih pogloblja in/ali povzroča, lahko pričakujemo sčasoma, ko bodo raziskovalci in znanstveniki omenjene pojave, ki so kompleksni in dinamični ter medsebojno povezani in (so)odvisni procesi s svojimi prostorskimi, časovnimi in družbenimi dimenzijami, uspeli celovito proučiti in premisliti. Kompleksnost, dinamičnost, medsebojna povezanost in soodvisnost teh pojavov in konceptov ter obseg in narava proučevanih vprašanj terjajo čim bolj celovite pristope in obravnavo, kar pomeni, da morajo tradicionalne disciplinarne pristope in raziskovalne metode nadgrajevati inovativni več- in interdisciplinarni pristopi in metode, med katerimi se za proučevanje njihovih etničnih dimenzij zdi posebej primeren metodološki pluralizem (npr. della Porta in Keating 2008).

Prvi rezultati našega preliminarne raziskovanja in analize novinarskih in drugih objav iz različnih okolij in o teh okoljih kažejo, da je pandemija bolezni covid-19 v mnogih okoljih in državah, kot so Združene države Amerika, Velika Britanija, Brazilija, Indija, Mehika in Južna Afrika, katerih prebivalstvo je etnično, slojno, razredno, in sicer pluralno in notranje raznoliko, najbolj prizadela revne, slabše izobražene in marginalizirane, zlasti različne družbene manjšine in njihove pripadnike, vključno z etničnimi, kulturnimi, jezikovnimi, rasnimi in verskimi manjšinami. Tako ta pandemija in krize, ki jih pandemija pogloblja in/ali povzroča, povečujejo (osebno, socialno, ekonomsko, politično in kulturno) izključenost in marginalizacijo ter revščino različnih manjšin in njihovih pripadnikov, katerih nezaposlenost in revščina se povečujeta bolj kot pri preostalem prebivalstvu, prav tako pa je med njimi večji delež huje bolnih, vključno s tistimi, ki se morajo zaradi virusa SARS-CoV-2 zdraviti na intenzivni negi in ki zaradi virusa umrejo. Novinarska poročila ter strokovne in znanstvene objave se strinjajo, da so revščina, socialna izključenost in marginalizacija ter z njimi povezana kronična stanja in bolezni (npr. debelost, diabetes, povišan krvni tlak itd.) med ključnimi dejavniki tveganja za težji potek bolezni in zdravljenje okuženih s tem koronavirusom, pa tudi

za njihovo preživetje. Sočasno se v posameznih okoljih v času pandemije in krize krepijo negotovost, tesnoba in strah, iskanje »grešnih kozlov«, različni pojavi nestrpnosti, agresivnega nacionalizma, rasizma in ksenofobije. Ponekod, na primer v ZDA in Braziliji, se še bolj očitno kažeta sistemsko izključevanje in rasizem v ravnanju oblastnih in zlasti represivnih institucij, kot je policija. Prav sistemski rasizem in nasilje policistov do temnopoltih in barvnih manjšin, še posebej Afroameričanov, sta spodbudila množično nezadovoljstvo in protirasistične proteste ter okrepila gibanje Črna življenja štejejo (*Black Lives Matter*), kar odmeva ne le v Združenih državah Amerike, temveč tudi globalno (npr. BBC; CNBC; DW). Ob tem se potrjuje, da se v državah, kjer se sklicujejo predvsem na javni red in mir ter za njuno zagotovitev terjajo omejevanje človekovih pravic, restriktivne pristope in represijo, s pandemijo bolezni covid-19 soočajo manj uspešno kot v okoljih, ki so se odločila za bolj integrativne in manj represivne pristope.

Vsaj v prvem letu pandemije bolezni covid-19 in krize kot primer globalno najuspešnejšega soočanja s pandemijo in upravljanja krize omenjamo Novo Zelandijo, kjer so uveljavili najstrožje preventivne, epidemiološke in karantenske ukrepe, vključno z zaprtjem mej, a so to storili na integrativen in demokratičen način, ki je vključil vse pomembne akterje in omogoča njihovo participacijo. Pri tem se je kot ključno orodje uveljavil sistem in proces javnega komuniciranja, ki bi ga lahko označili kot odprt in vključujoč javni dialog. Oblasti in politika nasploh so v sodelovanju s stroko in znanostjo ljudi sproti seznanjali s situacijo, potrebnimi ukrepi ter strategijami in politikami, ki so jih sprejeli. Tako so jih mobilizirali, da so ljudje prostovoljno sprejeli in uresničevali osebno in družbeno razdaljo, higienske, zdravstvene in druge ukrepe, kar je hkrati krepilo tudi družbeno kohezijo in enotnost. Zlasti je pomembno, da so oblasti aktivno vključile opozicijo in sprejele tudi njen predlog za preložitev parlamentarnih volitev. Tako novozelandska vlada, ki ima v času pandemije rekordno javno podporo, opoziciji omogoča, da se bolje in enakopravneje pripravi na volitve (npr. BBC; DW; MMC).

Pomen javnega dialoga, vključenosti, integracije in participacije nasploh in še posebej v času pandemije bolezni covid-19 za manjšine in njihove pripadnike potrjujejo tudi naši intervjuji in pogovori s pripadniki različnih manjšin v Sloveniji in sosednjih državah. Prve ugotovitve kažejo, da so se nekatere manjšine relativno hitro, inovativno in uspešno začele prilagajati spremenjenim okoliščinam in situaciji ter so pospešile digitalizacijo svojega delovanja in življenja, kar zadeva njihove družbene, ekonomske, izobraževalne, kulturne, verske in informativne dejavnosti. Te ugotovitve veljajo za večino tradicionalnih narodnih manjšin v omenjenih okoljih. Vendar je situacija od manjšine do manjšine zelo različna, bistveno slabša pa je pri slabše vključenih in integriranih oziroma bolj izključenih in marginaliziranih manjšinah, vključno z Romi in priseljenjskimi skupnostmi, ki pogosto nimajo dostopa do potrebnih

digitalnih tehnologij in interneta. Vsi ocenjujejo, da sta se njihovo življenje in položaj spremenila vsaj toliko, kot to velja za njihova specifična okolja in države nasploh, za širšo regijo Srednje in Jugovzhodne Evrope, pa tudi za Evropo in svet. Praviloma je pandemija s svojimi posledicami nanje in na njihovo življenje vplivala še bolj; predvsem je poudarila njihove probleme, med katerimi omenjajo družbeno izključenost, marginalizacijo, oteženo komunikacijo in participacijo, težave pri učenju na daljavo, oteženo organizacijo in izvedbo kulturnega življenja, vključno z udeležbo na kulturnih prireditvah – tako lastnih kot tistih v matičnih državah ali tistih, ki jih prirejajo druge manjšinske skupnosti. Na probleme izključevanja, slabe integracije, izjemno visoke nezaposlenosti in revščine, ki se v času pandemije še povečujeta, ter diskriminacije, tako neposredne kot posredne, so predvsem opozarjali Romi. Zlasti tradicionalne narodne manjšine, a tudi druge manjšine in njihove pripadnike, je zapiranje meja prizadelo še bolj kot preostalo prebivalstvo, ker je pretrgalo njihove tradicionalne vezi in čezmejno sodelovanje, razvite kot pomembne vsebine njihovega življenja in integracije v preteklih desetletjih. Poudarjali so, da bi morale vlade upoštevati tudi njihove specifične potrebe in različno situacijo, ki obstaja v različnih delih sosednjih držav, ter – kadar je to le sprejemljivo z epidemiološkega in zdravstvenega gledišča – omogočiti prehajanje čez mejo vsaj v obmejnem območju.

Dogajanja in razvoj v letih 2019 in 2020, na katere je pomembno vplivala pandemija bolezni covid-19 s svojimi vplivi in posledicami, so ponovno potrdili pomen razvoja in širjenja varstva manjšin in njihovih pripadnikov, njihovega vključevanja, integracije in participacije na vseh področjih življenja, opozorili pa so tudi na potrebo po pozitivni transformaciji in razvoju manjšinskih in integracijskih politik in strategij, ki morajo postati pomembni segmenti razvojne strategije v Sloveniji in sosednjih državah. Pri tem so pomembni več- in interkulturene strategije in politike ter uveljavljanje novega koncepta vključujočega, solidarnega, zelenega, ljudem, družbi in okolju prijaznega celostnega, uravnoveženega in trajnostnega razvoja. V tem kontekstu sta koncept in proces odprtega vključujočega javnega dialoga ključni orodji, ki hkrati omogočata in promovirata tudi priznavanje, spoštovanje in varstvo različnih družbenih manjšin in njihovih pripadnikov, njihovo enakopravno, celovito, pravično in solidarno vključevanje, integracijo in participacijo (npr. Bašić et al. 2018; Žagar 2020).

6 Nekaj sklepnih misli in manifest za odprt vključujoč javni dialog

Za sožitje, dolgoročno družbeno stabilnost, svobodno in enakopravno vključevanje in integracijo vseh posameznikov in kolektivnih entitet v pluralnih in notranje raznolikih družbah ter zlasti za njihov uravnoteženi, stabilni in celoviti trajnostni razvoj, ki terja formuliranje, uresničevanje in razvijanje usklajenih in skupnih vizij, ciljev, načel, strategij in politik, je potreben kontinuiran proces javnega dialoga, v okviru katerega potekajo razprave o preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. Omenjeni dialoški projekti in zlasti projekt oblikovanja mirovne regije Alpe-Jadran je pokazal, da kontinuiran proces odprtega vključujočega javnega dialoga predstavlja primeren pristop, koncept, metodo in obliko javnega komuniciranja za obravnavanje družbeno pomembnih in tudi konfliktnih tem iz preteklosti, sedanjosti in prihodnosti ter za oblikovanje potrebnega (družbenega) soglasja, ki bistveno presega domet pravega procesa. Pri tem kaže poudariti zlasti kohezivne potenciale procesa odprtega vključujočega javnega dialoga, ki so ključni za promocijo in uresničevanje prostovoljnega, polnega, enakopravnega in enakega vključevanja, (politične, ekonomske in družbene) integracije in participacije (na slehernem področju življenja) vseh posameznikov in kolektivnih entitet v določenem družbenem okolju, za polno uresničenje njihovih potencialov ter za graditev najširšega soglasja, ki je pomembno za razvoj skupnih trajnostnih razvojnih strategij in programov. Ker proces odprtega vključujočega javnega dialoga poteka v konkretnih družbenih okoljih, ga ta okolja pogojujejo in opredeljujejo; je produkt situacije in razmerja sil v njih, zlasti pa nanj vplivajo dominantne elite, politike in ideologije, zato tudi ne more biti družbeno, vredno(s)tno, ideološko in politično nevtralen ter povsem objektivni. Vseeno je v tem kontekstu v pluralnih in notranje raznolikih družbah, v katerih obstaja tudi verski pluralizem, proces odprtega vključujočega javnega dialoga manj problematičen od sprave. Proces sprave namreč gradi predvsem na krščanskih in zlasti katoliških teologijah in tradicijah ter na konceptu greha, spovedi in odpuščanja, ki se odraža v javnem priznavanju in sprejemanju odgovornosti (greha), obžalovanju storilcev in odpuščanju (odvezi greha) s strani žrtev, javnosti in oblasti. Zato spravi očitajo, da ni zares kompatibilna z ostalimi vrednotnimi sistemi in religijami ter da predstavlja institucionalni dizajn, ki na nek način opravičuje in celo nagrajuje krivice in njihove storilce (za več o tem glej npr. Žagar 2007/8 – © 2010, 402–404).

Dodatna prednost procesa odprtega vključujočega javnega dialoga v primerjavi s spravo je, da sta v dialoškem procesu ob preteklosti prisotni tudi sedanjost in prihodnost, zato obravnava tudi aktualne teme in alternativne rešitve ter omogoča graditev družbenega soglasja o teh temah, ki so ključne za razreševanje sedanjih problemov in prihodnji razvoj. Prav zato se zavzemam

za uveljavljanje in razvoj procesa odprtega vključujočega javnega dialoga v vseh pluralnih in notranje raznolikih družbenih okoljih, saj gre za pomemben pristop in orodje urejanja in upravljanja različnosti.

Zaključujem z mislijo, ki je lahko moto tega prispevka in prizadevanj v okviru projekta oblikovanja mirovne regije Alpe-Jadran oziroma Alpe-Donava-Jadran: najboljši način za promocijo, uveljavljanje in ponotranjenje miru, tolerance, sožitja, sodelovanja, vključevanja, integracije, solidarnosti, pravičnosti, enakosti in enakopravnosti ter pravic narodnih, etničnih in vseh drugih manjšin je, da jih živimo in uresničujemo. To je zlasti pomembno v prelomnih in kriznih obdobjih, kakršen je čas pandemije bolezni covid-19 ter (družbenih, ekonomskih, okoljskih in klimatskih) kriz globalno in v posameznih okoljih. Pandemija je poudarila, poglobila in zaostрила že obstoječe krize, ki jih v preteklih desetletjih nismo uspeli uspešno upravljati in/ali razreševati. Hkrati je povzročila nove krize, katerih razsežnosti in posledic v tem trenutku ne poznamo in jih tudi ne znamo predvidevati. Pričakujemo lahko, da bodo spremenjene okoliščine, ki jih je in jih še bo povzročila ta pandemija, ter njene posledice še dolgo oblikovale naš vsakdan in odpirale vrsto vprašanj, ki bodo ključna za odločitve o vizijah, konceptih, ideologijah in alternativah prihodnjega razvoja. O teh vprašanjih bo treba doseči kar najširše družbeno soglasje, kar ne bo enostavno. Vladajoče elite se ne bodo zlahka odrekle svojim monopolom in ozkim interesom, čeprav se vse več ljudi zaveda, da lahko dolgoročno preživetje ljudi in življenja na našem planetu zagotovi le trajnostni, zelen in uravnotežen, vključujoč, do ljudi, družb, narave in okolja prijazen prihodnji razvoj, ki temelji na solidarnosti, pravičnosti, enakosti in enakopravnosti, zlasti na enakopravnem sodelovanju vseh. V tem kontekstu sta koncept in proces odprtega vključujočega javnega dialoga primerna pristopa in učinkoviti orodji, ki omogočata, spodbujata in krepita sobivanje, enakopravno sodelovanje, vključevanje in celovito integracijo vseh posameznikov in različnih kolektivnih entitet v slehernem družbenem okolju. Odprt vključujoč javni dialog bi moral v demokratičnih družbah postati stalen in neprekinjen proces, ki poteka skladno s pravnim redom in načeli pravne države ter omogoča strpno in vsebinsko razpravo o vseh temah, povezanih s preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo, ki so pomembne za skupno bivanje, sodelovanje, oblikovanje in uresničevanje skupnih interesov ter sprejemanje demokratičnih odločitev. Tako prispeva h krepitvi družbenega miru, kohezije in soglasja, ki so nujni tudi za sprejem in razvoj strategij in politik trajnostnega razvoja ter za njihovo uresničevanje.

Literatura in viri

- 24UR.COM, <https://www.24ur.com/> (dostop 20. 7. 2020).
- Anderson, B., 1995. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised ed. Verso, London, New York.
- Anderson, R., Baxter, L. A. in Cissna, K. N. (ur.), 2004. *Dialogue: Theorizing Difference in Communication Studies*. Sage, Thousand Oaks, London, New Delhi.
- Bakhtin, M. M., 1986. *Speech Genres and Other Late Essays*, Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, M. M., 2010 – © 1981. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. University of Texas Press, Austin.
- Balibar, É., 2007. *Mi, državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo*. Sophia, Ljubljana.
- Banac, I., 1993 – © 1984. *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Bašić, G., Žagar, M. in Tatalović, S. (ur.), 2018. *Multiculturalism in Public Policies*. Academic Network for Cooperation in South-East Europe, Beograd.
- BBC News, <https://www.bbc.com/news/coronavirus> (dostop 20. 7. 2020).
- Benhabib, S., Shapiro, I. in Petranović, D. (ur.), 2007. *Identities, Affiliations, and Allegiances*. Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Bohm, D., 2009 – © 1996. *On Dialogue*. Routledge, London, New York.
- Bouchard, G., 2008. *The Making of the Nations and Cultures of the New World: An Essay in Comparative History*. McGill-Queen's University Press, Montreal.
- Brousek, J., Grafenauer, D., Wintersteiner, W. in Wutti, D. (ur.), 2020. *Slovenija – Österreich: Befreiedenes Errinnern – Osvabajajoče spominjanje: Dialogsko obravnavanje zgodovine – Dialogische Aufarbeitung der Vergangenheit*. Drava, Celovec.
- Brubaker, R., 2006. *Ethnicity Without Groups*. Harvard University Press, Cambridge, London.
- Buber, M., 1984. *Das dialogische Prinzip*. Originalausg, 5. durchgesehene Aufladung. Heidelberg: L. Schneider.
- Burton, J. W., 1996. *Conflict Resolution: Its Language and Processes*. Scarecrow Press, Lanham, London.
- Carvalho, S. in Gemenne, F. (ur.), 2009. *Nations and Their Histories: Constructions and Representations*. Palgrave Macmillan, Basingstoke [Hampshire].
- CNBC News, <https://www.cnb.com/2020/07/22/coronavirus-live-updates.html> (dostop 20. 7. 2020).
- Connor, W., 1994. *Ethnocentrism: The Quest for Understanding*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Delanty, G. in Kumar, K. (ur.), 2006. *The SAGE Handbook of Nations and Nationalism*. Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- della Porta, D. in Keating, M. (ur.), 2008. *Approaches and Methodologies in the Social Sciences*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Deutch, K., 1966. *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*. 2nd Edition. MIT Press, Cambridge, Mass.

- Dialogue, Encyclopaedia Britannica. [https://www.britannica.com/art/dialogue_\(dostop 23. 11. 2017\)](https://www.britannica.com/art/dialogue_(dostop_23.11.2017)).
- Dialogue, English Oxford Living Dictionary. [https://en.oxforddictionaries.com/definition/dialogue_\(dostop 23. 11. 2017\)](https://en.oxforddictionaries.com/definition/dialogue_(dostop_23.11.2017)).
- DW Made for Minds – Deutsche Welle, <https://www.dw.com/en/top-stories/coronavirus/s-32798> (dostop 20. 7. 2020).
- Eriksen, T. H., 2010. *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. Pluto Press, London.
- Fenton, S., 2010. *Ethnicity*. Polity, Cambridge.
- Freire, P., 2001 – © 1998. *Pedagogy of Freedom: Ethics, Democracy and Civic Courage*. Rowman & Littlefield, Lanham.
- Galtung, J., 1996. *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*. Sage, London.
- Galtung, J., 2000. *Conflict Transformation by Peaceful Means (The Transcend Method), Participants' and Trainers' Manual*. United Nations, Geneva.
- Galtung, J., 2001. After Violence, Reconstruction, Reconciliation, Resolution: Coping With Visible and Invisible Effects of War and Violence. V M. Abu-Nimer (ur.) *Reconciliation, Justice, and Coexistence: Theory and Practice*. Lanham: Lexington Books The Rowman & Littlefield, 2–23.
- Galtung, J., Jacobson, C. J. in Brand-Jacobson, K. F., 2002. *Searching for Peace: The Road to TRANSCEND*. Pluto Press, London.
- Gellner, E., 1983. *Nations and Nationalism*. Cornell University Press, Ithaca, London.
- Gellner, E., 1988 – © 1987. *Culture, Identity, and Politics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gellner, E., 1994. *Encounters with Nationalism*. Cambridge, Blackwell Oxford.
- Gellner, E., 1998. *Nationalism*. Phoenix, London.
- Gordon, R. in Seckbach, J. (ur.), 2016. *Biocommunication: Sign-Mediated Interactions Between Cells and Organisms*. World Scientific, New Jersey, London, Singapore, Beijing, Shanghai, Hong Kong, Chennai, Tokyo.
- Greenfeld, L., 1992. *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Harvard University Press, Cambridge, Mass, London.
- Guibernau, M. in Rex, J. (ur.), 1997. *The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Polity Press, Cambridge, Oxford, Malden.
- Harris, E., 2009. *Nationalism: Theories and Cases*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Hearn, J., 2006. *Rethinking Nationalism: A Critical Introduction*. Palgrave Macmillan, Houndmills, New York.
- Hobsbawm, E. J., 1990. *Nations and Nationalism since 1789: Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney.
- Jenkins, R., 2008. *Rethinking Ethnicity*. Sage, Los Angeles.
- Kedourie, E., 1993. *Nationalism*, Fourth, expanded edition. Oxford Blackwell, Cambridge.
- Máiz, R. in Requejo, F. (ur.), 2005. *Democracy, Nationalism and Multiculturalism*. F. Cass, London, New York.

- Map of Human Migration, National Geographic – The Genographic Project, <https://genographic.nationalgeographic.com/human-journey/> (dostop 22. 8. 2018).
- Medvešek, M. in Bešter, R. (ur.), 2010. *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani? Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Medvešek, M. in Pirc, J. (ur.), 2015. *90 let Inštituta za narodnostna vprašanja: 1925–2015*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Migdal, J. S. (ur.), 2008 – ©2004. *Boundaries and Belonging: States and Societies in the Struggle to Shape Identities and Local Practices*. Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Mikulec, B., 2017. On Democratic Adult Education: Navigating the Dialogue Between Consensus and Dissensus in Contemporary Multicultural Communities. *Dyskursy Młodych Andragogów: rocznik* 18, 89–101.
- MMC RTVSLO – Multimedijski Center RTV Slovenije, <https://www.rtvlo.si/> (dostop 20. 7. 2020).
- Nature Research (2020). <https://www.nature.com/nature/research> (dostop 20. 7. 2020).
- Reid, A., Gill, J. in Sears, A. (ur.), 2010. *Globalization, the Nation-state and the Citizen: Dilemmas and Directions for Civics and Citizenship Education*. Routledge, London, New York.
- ScienceMagazine, https://www.sciencemag.org/collections/coronavirus?intcmp=ghd_cov (dostop 20. 7. 2020).
- Senehi, J., Ryan, S. in Byrne, S. (ur.), 2010. Special Issue: Peacebuilding, Reconciliation, and Transformation: Voices from the Canada–EU Conflict Resolution Student Exchange Consortium. *Peace and Conflict Studies*, 17/1 (Spring 2010), 1–266.
- Seton-Watson, H., 1977. *Nations and States*. Methuen, London.
- Schoem, D. L., Hurtado, S. (ur.), 2004. *Intergroup Dialogue: Deliberative Democracy in School, College, Community, and Workplace*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Smith, A. D., 1988. *The Ethnic Origins of Nations*. Basil Blackwell, Oxford, New York.
- Smith, A. D., 1999. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford University Press, Oxford.
- Smith, A. D., 2000. *The Nation in History: Historiographical Debates About Ethnicity and Nationalism*. Brandeis University Press, Historical Society of Israel, Hanover.
- Smith, A. D., 2001. *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. Routledge, London, New York.
- Smith, A. D., 2003. *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*. Oxford University Press, Oxford.
- Spano, S. J., 2001. *Public Dialogue and Participatory Democracy: The Cupertino Community Project*. Hampton Press, Cresskill.
- Sugar, P. F. in Lederer, I. J. (ur.), 1969. *Nationalism in Eastern Europe*. University of Washington Press, Seattle, London.
- The Great Human Migration, Smithsonian.com., <https://www.smithsonianmag.com/history/the-great-human-migration-13561/> (dostop 22. 8. 2018).
- The Lancet, https://www.thelancet.com/coronavirus?dgcid=kr_pop-up_tlcoronavirus20 (dostop 20. 7. 2020).
- Vrcan, S., 2006. *Nacija, nacionalizam, moderna država: Između etnonacionalizma,*

- liberalnog i kulturnog nacionalizma ili građanske nacije i postnacionalnih konstelacija*. Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb.
- Žagar, M., 1994. Nation-states, Their Constitutions and Multi-ethnic Reality: Do Constitutions of Nation-states Correspond to Ethnic Reality? *The Journal of Ethno-development*, 3/3, 1–19.
- Žagar, M., 2002. Enlargement – the Search for a European Identity. V A. Brandsma, S. Ertel in P.-A. Farrer (ur.) *Proceedings Forum Bled: Enlargement Futures Project*, Forum Bled, 2–4 December, 2001, (Enlargement Futures Report Series, 07), Seville: Institute for Prospective Technological Studies, European Communities, 217–227.
- Žagar, M., 2006/7 – © 2008. Diversity Management and Integration: From Ideas to Concepts. V *European Yearbook of Minority Issues* 6, 307–327.
- Žagar, M., 2011. Nationale Minderheiten, Minderheitenschutz und Partizipation: Entwicklungsperspektiven in der Nachfolgestaaten des ehemaligen Jugoslawien = Narodne manjšine, njihova zaščita in participacija: Perspektive razvoja v državah naslednjicah nekdanje Jugoslavije. V P. Karpf in M. J. Ogris (ur.) *Zählen Minderheiten?: Volksgruppen zählen!*, (Kärnten Dokumentation, Bd. 27). Klagenfurt am Wörthersee: Amt der Kärntner Landesregierung, Abteilung 1, Volksgruppenbüro, 171–234, 235–287.
- Žagar, M., 2017. Inclusion, Participation and Self-governance in Plural Societies: Participation of National Minorities in the CEI Area. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 78, 5–22.
- Žagar, M., 2018. Diversities, Multiculturalism, Inter-culturalism and Diversity Management in Southeast Europe. V G. Bašić, M. Žagar in S. Tatalović (ur.) *Multiculturalism in Public Policies*, (Edited volumes). Academic Network for Cooperation in South-East Europe, Belgrade, 9–35.
- Žagar, M., 2020. Transforming Ethnic Conflict: Building Peace and Diversity Management in Divided Societies. V S. Byrne, T. Matyók, I. M. Scott in J. Senehi (ur.) *Routledge Companion to Peace and Conflict Studies*. Routledge Companion to Peace and Conflict Studies, Routledge, London, 422–424.
- Woolf, S. (ur.), 1996. *Nationalism in Europe, 1815 to the Present: A Reader*. Routledge, London, New York.

Open and Inclusive Public Dialogue: Approach, Tool, Ideology and Goal

Abstract

Successful communication enables social animals, humans included, to integrate and live in their social communities, as well as the successful functioning and long-term existence of such. This study addresses the concept, role and process of dialogue in complex, plural and diverse human societies. A special emphasis is placed on an open and inclusive public dialogue, defined as an approach, a concept, a tool, an ideology and a goal, and above all as an ongoing process which – with the involvement of all stakeholders and a tolerant consideration of all relevant topics relating to the past, present and future – enables the inclusion, participation and integration of individuals and various collective entities into their social environments. A continuous dialogue process can contribute to overcoming divisions and exclusions in modern societies, which are encouraged, inter alia, by the traditional concept and model of the nation state, nationalisms, exclusionary policies and elites that see the internally homogeneous (one) nation state as a tool for realising the national interests of the titular nation. The above players see social complexity, plurality, asymmetries and diversity as unnecessary complications, obstacles and problems, which contributes to the exclusion and marginalisation of »the others«, including social minorities and their members. Processes of open and inclusive public dialogue are particularly relevant in the Alps-Danube-Adriatic region, where historical divisions and conflicts could be overcome by establishing a peace region. To study such complex topics and phenomena, we use multi-, trans- and interdisciplinary approaches building on methodological pluralism and based primarily on law and political science. Our research confirms that the process of open and inclusive public dialogue enables a tolerant discussion of the past, present and future, including topics that divide the social environments. As a tool for regulating and managing socially relevant diversities, it can strengthen social cohesion, stability, coexistence, solidarity and cooperation, and contribute to building social consensus on future development.

Keywords: open and inclusive public dialogue, nation state, inclusion and integration, regulation and management of diversities, Covid-19 pandemics

Miran Komac

Različni modeli integracije narodnih manjšin¹

Izvleček

V prispevku je pojem integracija postavljen v povsem nov raziskovalni okvir, pri čemer je glavno vprašanje, kako je mogoče pojmovati integracijo v povezavi s sintagmo varstvo narodnih manjšin. Avtor prispevka se sprašuje, ali sta pojma sinonima ali naslavljata drugačne populacije in tako tudi drugačne vsebine. Narodne manjšine razdeli na tri skupine: zgodovinske narodne manjšine, nove narodne manjšine in novodobne priseljence. Pojma varstvo narodnih manjšin in integracija bi lahko bila sinonima, če bi ju uporabljali za eno in isto manjšinsko populacijo. Ker pa so narodnomanjšinske populacije razvrščene v tri skupine, se zdi, da velja za vsako skupino drugačna povezava med obravnavanima pojmomoma:

1. za zgodovinske narodne manjšine velja, da je sistem posebnih pravic, ki jih ponuja model varstva narodnih manjšin, pot k celoviti vključitvi (integraciji) v slovensko družbo;
2. za nove narodne manjšine, ki so relikv bivanja v skupni jugoslovanski državi, velja, da je integracija dvostopenjski proces. Najprej pomeni uredništve pravice do priznanja in pravice do obstoja, nadalje pa vodi k pravici do ustrezne zaščitne opore pri ohranjanju jezikovne in kulture identitete;
3. za novodobne priseljence, priseljene v Slovenijo po letu 1991, velja, da nimajo nič skupnega s pojmom varstvo narodnih manjšin. Pojem integracija je v primeru teh populacij mišljen kot prilagoditev na življenje in delo v Sloveniji.

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Avtor ugotavlja, da je pojem integracije analitično zelo uporaben tedaj, ko integracijo uporabimo kot barometer merjenja ohranjanja (narodne, jezikovne) različnosti – večji je obseg ohranjenih narodnih posebnosti, globlji je nivo integracije narodnih manjšin v slovensko družbo.

Ključne besede: narodne manjšine, varstvo manjšin, integracija, nove manjšine, novodobni priseljenci.

1 Uvod

Opredelevitev pojma integracija je toliko, kolikor je raziskovalnih potreb in političnih interesov.² Z integracijo se srečujemo na razponu od politik ohranjanja narodne pestrosti do politik, ki so usmerjene k izgradnji etnomonizma, oblikovanju družb po eni narodni podobi. Žal je pojmovni aparat na pladnju etnomonizma strahovito bogat. Za lažji pregled bomo pojme, ki vodijo k etnomonizmu, razdelili na mehke in trde metode. Med tako imenovane mehke metode uvrščamo: rasizem, apartheid, getoizacijo (rezervate), prisilne deportacije, obvezne preselitve, izgone pripadnikov manjšin, etnocid in kulturni genocid, krajo otrok, posilstva, prisilne sterilizacije, stigmatiziranje, marginaliziranje. Med grobe oblike ustvarjanja etnomonističnih družb (iztrebljanje pripadnikov manjšin) pa uvrščamo: pogrom, masaker, množične poboje, holodomor, shoah (holokavst), porajmos, democid. Nekateri dodajo še politicid.

Ostanimo na drugi strani, pri obravnavi pojma integracija kot pot k toleranci, narodnem in verskem sobivanju ter večkulturnosti. V tej luči je mogoče integracijo uporabljati kot sinonim za sintagmo ohranjanje (narodne, jezikovne) različnosti. Običajno se tudi pojem varstvo narodnih manjšin pojmuje kot mehanizem (zbir pravnih sredstev in politik), ki naj prispeva k ohranjanju narodne, jezikovne različnosti.

Pojma varstvo narodnih manjšin in integracija bi lahko bila sinonima, če bi ju uporabljali za eno in isto manjšinsko populacijo. Ker pa smo narodno manjšinske populacije razvrstili v tri skupine, se zdi, da velja za vsako skupino drugačna povezava med pojmom varstvo manjšin in integracija:

1. za zgodovinske narodne manjšine velja, da je sistem posebnih pravic, ki jih ponuja model varstva manjšin, pot k celoviti vključitvi (integraciji) v slovensko družbo;
2. za nove narodne manjšine, ki so relikv bivanja v skupni jugoslovanski državi, velja, da je integracija dvostopenjski proces. Integracija pomeni najprej uresničitev pravice do priznanja in pravice do obstoja. Drugič, to vodi k pravici do ustrezne zaščitne opore pri ohranjanju jezikovne in kulture identitete;
3. za novodobne priseljence, priseljene v Slovenijo po letu 1991, velja, da nimajo nič skupnega s pojmom varstvo narodnih manjšin. Pojem integracija je v primeru teh populacij mišljen kot prilagoditev na življenje in delo v Sloveniji.

2 Glej na primer: Medved 2010; Bešter 2007; Komac in Medvešek 2005.

2 Razvrščanje narodnih manjšin

Slovenija je narodno pestra država. Tujerodci so se v Sloveniji znašli po različnih poteh. Nekatere je tukaj pustila zgodovina, drugi so prišli (in še prihajajo) po različnih »opravkih«. Vsaka skupina tujerodcev ima posebno migracijsko usodo, ki ustvarja zelo različne integracijske okvirje. Za potrebe tega prispevka smo obsežno skupino Neslovencev razdelili v tri skupine: zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine, nove narodne manjšine in na novodobne priseljence³.

Metodološki pristop je analitično upravičen, ni mu mogoče podtakniti diskriminatornih teženj (Banting in Kymlicka 2006). Nekoga je v Sloveniji pustila zgodovina, drugi so prišli po lastni izbiri. Poti nastajanja narodnih manjšin določajo tudi oblike njihovega umeščanja v slovensko družbo. Vsaka od opisanih skupin priseljencev ima lasten nabor pričakovanj o tem, kaj jim integracija pomeni. Predstave o tem, kako vključiti drugorodce v slovenski družbeni prostor, imajo tudi pripadniki večinskega naroda.

2.1 Zgodovinske (tradicionalne, avtohtone) narodne manjšine

Temeljna značilnost zgodovinskih (tradicionalnih, avtohtonih) narodnih manjšin so dolgotrajne in permanentne vezi z ozemljem, na katerem je leta 1991 nastala Republika Slovenija. Vezi spremljamo od tedaj, ko smo Slovenci kot dominanten narod postali nosilci suverenosti. Torej od leta 1918 oziroma od leta 1954 dalje, ko je bil k Sloveniji priključen del ozemlja medvojne Italije (Komac 2015).

Na podlagi množice virov je mogoče v skupino *zgodovinskih (klasičnih) narodnih manjšin* uvrstiti – po kronološki metodi njihovega vstopanja v slovenski prostor – naslednje narodne manjšine: Madžare, Nemce, Jude, Rome (Cigane) in Sinte, Srbe v Beli krajini (prebivalce uskoških naselij v Beli krajini), Hrvate ob slovensko-hrvaški meji in Italijane.

Integracija bi za pripadnike zgodovinskih narodnih manjšin pomenila uresničevanje pravice do priznanja, pravice do obstoja in pravice do ustrezne (posebne) zaščite. Ni mogoče trditi, da so vse navedene zgodovinske narodne manjšine deležne enake obravnave pri uresničevanju temeljnih narodnomanjšinskih pravic. Največ je bilo narejenega za pripadnike italijanske in madžarske narodne manjšine, nekaj malega tudi za Rome. Nemci v Sloveniji so bili priznani s *Sporazumom med Vlado Republike Avstrije in Republiko Slovenijo o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti (Zakon o ratifikaciji sporazuma med vlado Republike Slovenije in vlado Republike Avstrije o sodelovanju*

3 Pojem je sestavil Danilo Dolenc (Dolenc 2019).

v kulturi, izobraževanju in znanosti 2002). Ob sprejemanju sporazuma je državni zbor sprejel še 3. člen *Zakona o ratifikaciji*. Ta pravi naslednje: »V 15. členu sporazuma, skladno z interpretativno izjavo⁴, omenjeni 'pripadniki nemško govoreče etnične skupine' uživajo pravice po 61. členu Ustave Republike Slovenije.« V nemškem besedilu 15. člena sporazuma je besedna zveza »pripadniki nemško govoreče etnične skupine« zapisana kot »*Angehörigen der deutschsprachigen Volksgruppe*«.

Vprašanje narodnih manjšin, Slovencev na Hrvaškem in Hrvatov v Sloveniji, je bilo obravnavano z veliko mero opreznosti. Uradne zahteve s strani hrvaške države o ustavnem priznanju hrvaške manjšine v Republiki Sloveniji ni bilo. So pa zato bili zelo aktivni člani hrvaških društev v Sloveniji. Leta 2011 (7. 3. 2011) so se oglasili v Državnem zboru Republike Slovenije in predsedniku Državnega zbora Republike Slovenije uradno predali *Iniciativo za priznanje statusa narodne manjšine avtohtonim in priseljenim Hrvatom v Republiki Sloveniji*. Njene vložitve so se udeležili samo priseljeni Hrvati. V izjavi Zveze hrvaških društev v Sloveniji z dne 7. 4. 2011 so zapisali: »Kar zadeva avtohtone Hrvate v Sloveniji, oni obstojijo! Njihovega števila ne poznamo. Še vedno niso nikjer 'prisotni', niti niso 'prepoznani'. Niso bili prisotni niti pri predaji *Iniciative*.« (Korijeni 2011)

Srbi v Beli krajini so do priznanja posebnega manjšinskega statusa zadržani (Komac et al. 2014).

Judi so na obrobju. Republika Slovenija je z izraelsko vlado sklenila za obdobje 2012–2014 *Program sodelovanja na področju izobraževanja, znanosti, kulture, mladine in športa*. V njem ni zapisanega ničesar o judovski manjšini v Sloveniji (*Sklep o potrditvi Programa sodelovanja med Vlado Republike Slovenije in Vlado Države Izrael na področju izobraževanja, znanosti, kulture, mladih in športa za obdobje 2012–2014* 2012).

Za članstvo v določeni zgodovinski narodni manjšini je treba posedovati določen nabor značilnosti, ki pripadnike manjšin razlikujejo od pripadnikov večinskega naroda. Pripraviti nabor značilnosti, ki pripadnike manjšin razlikujejo od večinskega prebivalstva, gotovo ni lahko. Ustavno sodišče Republike Slovenije je samoupravnim narodnim skupnostim že leta 1994 naložilo, da pripravijo kriterije za vpis v posebni volilni imenik pripadnikov narodnih manjšin, pa teh kriterijev še do danes niso sprejeli⁵.

Opravimo nalogo, ki je bila naložena Samoupravnim narodnim skupnostim oziroma Svetu romske skupnosti. Kriteriji, ki bi jih mi uporabili pri

4 Slednja pravi: »/.../ pripadniki nemško govoreče skupine v Sloveniji, ne glede na različno poimenovanje v slovenskem in nemškem jeziku, uživajo pravice po 61. členu slovenske ustave, ki jim zagotavlja individualno zaščito, ne pa kolektivne zaščite, kakršno uživajo pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji.« Sprejeto na seji Odbora za zunanjo politiko Državnega zbora, 20. 12. 2001.

5 Ustavno sodišče RS, U-I-283/94 z dne 12. 2. 1998.

opredeljevanju zgodovinskih (klasičnih, avtohtonih) narodnih manjšin, pravijo, da so pripadniki *zgodovinskih* (klasičnih, avtohtonih) narodnih manjšin prebivalci Republike Slovenije, ki se:

- a) prostovoljno opredeljujejo kot pripadniki točno določene narodne manjšine,⁶
- b) ohranjajo dolgoletne, trdne in trajne vezi z ozemljem, na katerem je leta 1991 nastala Republika Slovenija,
- c) so državljani Republike Slovenije,⁷
- d) imajo prvo prebivališče v Republiki Sloveniji,
- e) imajo drugačne kulturne značilnosti kot pripadniki večinskega in dominantnega naroda. Kulture ni lahko opredeliti saj je pojem mnogo pomenski. Za potrebe naše opredelitve narodnih manjšin si bomo opredelitev kulture sposodili iz Splošni deklaracij o kulturni raznolikosti, ki jo je sprejela Generalna konferenca UNESCO na 31. zasedanju v Parizu leta 2001. V Deklaraciji je zapisano je zapisano, »da je treba kulturo obravnavati kot množico posebnih duhovnih, materialnih, intelektualnih in čustvenih značilnosti družbe ali družbene skupine ter da poleg umetnosti in literature obsega tudi življenjske sloge, načine sobivanja, vrednostne sisteme, tradicije in prepričanja.«⁸
- f) in si prizadevajo za ohranjanje vsega, kar konstituira njihovo narodno identiteto, vključno z njihovo kulturo, običaji, vero in jezikom.

Statistični podatki (tabela 2) kažejo, da so imigrantskega izvora tudi mnogi pripadniki zgodovinskih narodnih manjšin. Nekaj Italijanov je prišlo iz Italije, v največji meri pa iz hrvaške Istre. Madžari so prihajali v največji meri iz Vojvodine. Romi so prišli od vsepovsod. Kar 60 % Nemcev (popis 1991) je imigrantskega izvora. Kakšen status imajo priseljeni »pripadniki« zgodovinskih narodnih manjšin? Postanejo avtomatično pripadniki teh manjšin? Se

6 Pripadnost določeni etnični skupini mora biti stvar individualne izbire. To dejstvo so poudarili na srečanju KEVS v Kopenhagnu leta 1990, čl. 32 zaključnega dokumenta; poudarja ga Evropska komisija za demokracijo skozi pravo 1991, čl. 2; prisotno je bilo tudi na haaški mirovni konferenci o Jugoslaviji, kjer je v jugoslovanskem predlogu 18. oktobra 1991 zapisano: »Osebe, ki pripadajo narodni ali etnični manjšini, bodo imele pravico, da same odločijo, kateri narodni ali etnični skupini želijo pripadati.« Seveda pa ta svobodna izbira pripadnosti ni mišljena kot prosto »sprehajanje« med etničnimi skupinami v skladu s trenutnimi utilitarističnimi potrebami – pripadnost je, kot smo že ugotavljali, povezana z objektivnimi značilnostmi, ki so vezane na individualno identiteto.

7 Število podeljenih državljanstev na podlagi različnih določb *Zakona o državljanstvu* je prikazano v preglednici v prilogi.

8 Splošna deklaracija o kulturni raznolikosti. Dostopno na: <http://www.eksena.si/splosna-deklaracija-o-kulturni-raznolikosti/>

njihova integracija izvrši tedaj, ko so vključeni v članstvo avtohtone narodne manjšine?

Če se priseljeni Italijani, Madžari in Romi naselijo na narodno mešanem ozemlju, so možnosti za vstop v članstvo avtohtone italijanske, madžarske in romske narodne manjšine velike. Ob izpolnjevanju določenih pogojev, seveda. Aktivna udeležba pri dejavnosti društev in ustanov narodnih manjšin veliko pomeni. Tudi sodelovanje v manjšinskem šolskem sistemu. Še največ preprek bi lahko bilo pri politični participaciji. Ampak kriteriji za vpis v posebne volilne imenike za pripadnike italijanske, madžarske in romske narodne manjšine so v *Zakonu o evidenci volilne pravice* tako široko zastavljeni, natančnih kriterijev pa politične organizacije še vedno niso pripravile, da je vstop priseljenih Italijanov, Madžarov in Romov v manjšinsko politiko zelo verjeten.

Priseljeni Italijani, Madžari in Romi, ki se naselijo zunaj narodno mešanega ozemlja, pa takšnih privilegijev nimajo. Obstaja sicer možnost učenja italijanščine in madžarščine za pripadnike madžarske manjšine, ki živijo zunaj narodno mešanega ozemlja. Teh tečajev se lahko udeležijo tudi priseljeni Italijani in Madžari. Obstaja tudi hipotetična možnost za vpis Italijanov in Madžarov, ki živijo zunaj narodno mešanega ozemlja, v volilni imenik za izvolitev poslanca iz vrst italijanske in madžarske manjšine. Seveda v primeru, če bi izpolnjevali pogoje, določene v *Zakonu o evidenci volilne pravice*, in če bi jim volilne komisije dovolile vpise v volilni imenik narodnih manjšin.

Za priseljene Jude, Nemce, Hrvate in Srbe so možnosti za integracijo v zgodovinske narodne manjšine, milo rečeno, skromne. Pomemben korak v luči odprave diskriminatornih praks bi bil, če bi status avtohtonosti dobili še Nemci in Judi, če se Srbi in Hrvati niso opredelili, da grejo po tej poti.

Med pripadniki narodnih manjšin živijo tudi posamezniki, ki so se pred vstopom v narodno manjšinsko skupnost, po narodni pripadnosti opredeljevali drugače, kot se opredeljujejo pripadniki skupnosti, v katero so stopili – kot zakonski partnerji pripadnikov manjšin, na primer. Verjetno je, da se na takšen način lahko močno približajo *manjšinskemu kulturnemu krogu*. Morda se v njem celo potopijo in se pričnejo opredeljevati kot pripadniki točno določene narodne manjšine. Nič narobe, nenazadnje je opredeljevanje po narodni pripadnosti stvar osebne izbire. Težava pri samo opredeljevanju po narodni pripadnosti je lahko povezana v vpisom na posebni volilni imenik pripadnikov narodnih manjšin. V tem primeru zgolj samo opredelitev ni dovolj. Potrebno je vgraditi še kakšno varovalko, da se ne bi dogodilo, da bi se med kandidati za zastopnika narodnih manjšin pojavili pripadniki večinskega naroda.

2.2 Nove narodne manjšine

Pripadnike novih (novodobnih) narodnih manjšin bomo razdelili na dve podskupini:

- intermediarne narodne manjšine (priseljenci v Slovenijo do leta 1991, alohtone narodne manjšine, ljudje dveh domovin, ljudje iz mezanina, diaspore,
- potomce pripadnikov intermediarnih narodnih manjšin.

2.2.1 Intermediarne narodne manjšine (narodne manjšine iz/v mezanina/u)

Pripadniki intermediarnih narodnih manjšin (priseljenci v Slovenijo do leta 1991) so prebivalci Republike Slovenije, ki se

- a) prostovoljno opredeljujejo kot pripadniki točno določene narodne manjšine,
- b) imajo prvo prebivališče zunaj Republike Slovenije,
- c) so državljanstvo Republike Slovenije pridobili skladno z *Zakonom o državljanstvu Republike Slovenije* iz leta 1991,
- d) imajo drugačne kulturne značilnosti kot pripadniki večinskega in dominantnega naroda,
- e) si prizadevajo za ohranjanje vsega, kar konstituira njihovo narodno identiteto, vključno z njihovo kulturo, običaji, vero in jezikom.

Za pripadnike intermediarnih narodnih manjšin velja, da imajo prvo prebivališče zunaj Republike Slovenije. Govorimo torej o priseljenih v Slovenijo do leta 1991. V največji meri so prišli iz republik in pokrajin bivše skupne jugoslovanske države. Velika večina priseljencev si je v Sloveniji uredila stalno prebivališče. Veliki večini je uspelo pridobiti slovensko državljanstvo. Če bi za njihovo poimenovanje uporabili slovenski besednjak, bi govorili o hrvaških, bošnjaških, srbskih, albanskih, makedonskih, črnogorskih zdomcih v Sloveniji. Morda bi bil za njihovo poimenovanje primeren tudi izraz ljudje dveh domovin. Pri nekaterih raziskovalcih bi se našel tudi pojem alohtone narodne manjšine. Sliši pa se tudi izraz diaspore, najpogosteje v izvornih državah.

Pomembna razlika med pripadniki klasičnih narodnih manjšin in potomci pripadnikov intermediarnih narodnih manjšin na eni strani ter intermediarnimi manjšinami na drugi strani je (bila) v tem, da so morali pripadniki intermediarnih narodnih manjšin pridobiti slovensko državljanstvo (Kejžar 2007; Šturm 1996).

Zakon o državljanstvu Republike Slovenije je v 40. členu⁹ (*Opcija za slovensko državljanstvo*) povzel zavezo slovenske države, zapisane v *Izjavi o dobrih namenih* (1990) in v *Ustavnem zakonu za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije* (1991) v tistem delu, ki govori o tem, da bo država Slovenija vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti s stalnim bivališčem v Sloveniji omogočila pridobitev slovenskega državljanstva, če to želijo. Za mladoletne osebe je zakon določil, da so lahko pridobile državljanstvo na zahtevo staršev, če je vsaj eden od staršev pridobil slovensko državljanstvo. V šestmesečnem roku, ki ga ni bilo mogoče podaljšati in je potekel 25. 12. 1991, je bilo vloženih 174.169 vlog, kar je predstavljalo 8,7 % vsega prebivalstva Republike Slovenije, ugotovljenega ob popisu meseca marca 1991. Naj je snovalce zakona vodila demokratična zanesenost, tako značilna za uvodne faze velikih družbenih sprememb, ali zgolj prepričanje, da bo vlog »zanemarljivo malo« (nekateri ocene so navajale število med 30 in 40.000), ostaja dejstvo, da je bila ponudba o naturalizaciji državljanov drugih jugoslovanskih republik pod izjemno ugodnimi pogoji poštena. Seveda je poštenost močno umazalo dogajanje »z izbrisom« (Dedić et al. 2003).

Iz podatkov ministrstva za notranje zadeve je mogoče razbrati, da je bilo na podlagi 40. člena *Zakona o državljanstvu* v državljanstvo Republike Slovenije sprejetih 171.140 oseb (98,2 % vseh zahtev) (tabela 1). V Sloveniji smo tako dobili novo »kategorijo« državljanov, ki je po narodnostnem izvoru skoraj v celoti vezana na narode in narodnosti bivše skupne države ter jo skoraj izključno sestavljajo dvojni državljanji (Kejžar 2007). Odpoved prejšnjemu državljanstvu v 40. členu *Zakona o državljanstvu* ni bila predpisana kot pogoj za sprejem v slovensko državljanstvo.

9 *Zakon o državljanstvu Republike Slovenije* (Uradni list RS 1/91), 40. člen: »Državljan druge republike, ki je imel na dan plebiscita o neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije dne 23. decembra 1990 prijavljeno stalno prebivališče v Republiki Sloveniji in tukaj tudi dejansko živi, pridobi državljanstvo Republike Slovenije, če v šestih mesecih od uveljavitve tega zakona vloži vlogo pri za notranje zadeve pristojnem upravnem organu občine, na območju katere ima stalno prebivališče.

Otrok do dopolnjenega 18. leta starosti pridobi državljanstvo pod pogoji iz 14. člena tega zakona.«

V 14. členu *Zakona o državljanstvu* (Uradni list RS 1/91) je navedeno:

»Če oče in mati pridobita državljanstvo Republike Slovenije z naturalizacijo, ga na njuno prošnjo pridobi tudi njun otrok, ki še ni star 18 let.

Če eden od staršev pridobi državljanstvo Republike Slovenije z naturalizacijo, ga pridobi tudi njegov otrok, ki še ni star 18 let, če ta roditelj za to zaprosi in če otrok živi z njim v Sloveniji.

Če eden od staršev pridobi državljanstvo Republike Slovenije z naturalizacijo, ga pridobi tudi njegov otrok, ki še ni star 18 let, če za to zaprosita oba roditelja, ne glede na to, kje živi otrok.

Tabela 1: Pregled naturalizacije od 25. 6. 1991 do 31. 12. 2018 (sprejem po 40. členu *Zakona o državljanstvu*)

Država	Število
Bosta in Hercegovina	78.918
Hrvaška	58.531
Makedonija	5.150
Republika Srbija	2
Srbija in Črna Gora	28.539
Skupaj	171.140

Vir: Ministrstvo za notranje zadeve.

Pridobivanje slovenskega državljanstva je zadevalo tudi pripadnike ostalih zgodovinskih narodnih manjšin; tistega dela, ki se je v Slovenijo priselil z območja jugoslovanske države ali iz tujine. Posedovanje državljanstva (mnogi imajo dvojno, nekateri celo trojno državljanstvo) je vstopna točka za obvezo države Republike Slovenije, da pripravlja ustrezne politike in programe za ohranjanje narodne identitete pripadnikov intermediarnih narodnih manjšin. Ne nazadnje jo k temu zavezuje tudi 61. člen *Ustave Republike Slovenije*: »Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo«.

Rezultati popisa prebivalstva leta 1991 (tabela 2) razkrijejo, da so pripadniki intermediarnih narodnih manjšin, torej tisti s prvim prebivališčem zunaj Republike Slovenije, prevladujoča skupina znotraj posamezne narodne skupine.

Tabela 2: Prebivalci po narodni pripadnosti in državi prvega prebivališča, popis 1991 – brez zdomcev

Narodna pripadnost	Skupaj	Slovenija	Nekdanja Jugoslavija	Druge države
Skupaj	1.913.355	1.742.825	150.374	20.156
Sloenci	1.689.657	1.647.057	25.012	17.588
Italijani	2.959	2.007	626	326

Če je otrok star več kot 14 let, se zahteva za pridobitev državljanstva po prejšnjih odstavkih tudi njegova privolitev.

V primeru posvojitve, pri kateri med posvojitelji in posvojencem ne nastane enako razmerje kot med starši in otroki, lahko na prošnjo posvojiteljev, državljanov Republike Slovenije, pridobi državljanstvo Republike Slovenije njun posvojenec, ki še ni star 18 let, če s posvojiteljema stalno živi v Sloveniji.«

Narodna pripadnost	Skupaj	Slovenija	Nekdanja Jugoslavija	Druge države
Madžari	8.000	7.098	649	253
Albanci	3.534	929	2.588	17
Črnogorci	4.339	1.474	2.856	9
Hrvati	52.876	11.097	41.531	248
Makedonci	4.371	1.459	2.866	46
Muslimani	26.577	9.291	17.232	54
Srbi	47.401	14.260	33.047	94
Romi	2.259	1.701	551	7
Avstrijci	126	30	13	83
Nemci	298	88	54	156
Drugi	2.625	692	1.281	652
Neopredeljeni	8.716	5.011	3.606	99
Jugoslovani	12.075	5.530	6.377	168
Regionalno opredeljeni	5.187	1.952	3.201	34
Neznano	42.355	33.149	8.884	322

Narodna pripadnost	Skupaj	Slovenija	Nekdanja Jugoslavija	Druge države
		%	%	%
Skupaj	1.913.355	91,1	7,9	1,1
Slovenci	1.689.657	97,5	1,5	1,0
Italijani	2.959	67,8	21,2	11,0
Madžari	8.000	88,7	8,1	3,2
Albanci	3.534	26,3	73,2	0,5
Črnogorci	4.339	34,0	65,8	0,2
Hrvati	52.876	21,0	78,5	0,5
Makedonci	4.371	33,4	65,6	1,1
Muslimani	26.577	35,0	64,8	0,2
Srbi	47.401	30,1	69,7	0,2
Romi	2.259	75,3	24,4	0,3
Avstrijci	126	23,8	10,3	65,9
Nemci	298	29,5	18,1	52,3
Drugi	2.625	26,4	48,8	24,8
Neopredeljeni	8.716	57,5	41,4	1,1
Jugoslovani	12.075	45,8	52,8	1,4
Regionalno opredeljeni	5.187	37,6	61,7	0,7
Nseznanano	42.355	78,3	21,0	0,8

Vir: SURS.

Podatki v zgornji tabeli razkrivajo še eno zanimivost. Tudi med tremi ustavno priznanimi manjšinami (posebej pri Italijanah in Romih) je kar četrtnina takšnih, ki imajo prvo prebivališče zunaj Republike Slovenije, o čemer smo že govorili.

Za razpravo o integracijski politiki je (morda) pomemben tudi podatek, da je ob popisu prebivalstva leta 2018 v Sloveniji živelo še 71,7 % prebivalcev, ki so v Sloveniji živeli tudi leta 1991.

2.2.2 Potomci pripadnikov intermediarnih narodnih manjšin

Potomci pripadnikov intermediarnih narodnih manjšin so prebivalci Republike Slovenije, ki se po narodni pripadnosti:

Potomci pripadnikov intermediarnih narodnih manjšin so prebivalci Republike Slovenije, ki se po narodni pripadnosti:

- prostovoljno opredeljujejo tako, kot se opredeljujejo/so se opredeljevali njihovi starši, *pripadniki intermediarnih narodnih manjšin*,
- so državljani Republike Slovenije,
- imajo prvo prebivališče v Republiki Sloveniji,
- si prizadevajo za ohranjanje vsega, kar konstituira njihovo narodno identiteto, vključno z njihovo kulturo, običaji, vero in jezikom.

Podatki popisa prebivalstva dvajset let kasneje (leta 2011) ne prinašajo svežih podatkov o narodni pripadnosti, imamo pa podatke o priseljencih in njihovih potomcih, ki so nam lahko v pomoč pri razglabljanju o integraciji v slovensko družbo.

Tabela 3: Prebivalstvo Republike Slovenije po tako imenovanih generacijah ob upoštevanju prvega prebivališča in prvega prebivališča staršev, popisi 2011–2018¹⁰

Generacije	Število			%		
	Popis 2011	Popis 2015	Popis 2018	Popis 2011	Popis 2015	Popis 2018
Prva generacija (priseljenci)	228.588	237.616	250.226	11,1	11,5	12,1
Druga generacija, oba starša priseljenca prve generacije	59.817	63.493	64.561	2,9	3,1	3,1

10 Pojasnilo Danila Dolenca (SURS) z dne 6. 6. 2014: »Je pa tudi med priseljenci prve generacije (in posledično naslednjih generacij) verjetno precejšnje število 'Slovencev', ki so bili iz različnih zgodovinskih razlogov rojeni v tujini (kamor štejemo tudi bivšo Jugoslavijo), tako da bi bili ti deleži ob upoštevanju kriterija etničnosti lahko precej drugačni.«

Generacije	Število			%		
	Popis 2011	Popis 2015	Popis 2018	Popis 2011	Popis 2015	Popis 2018
Druga generacija, samo oče priseljenec prve generacije	72.633	76.201	77.475	3,5	3,7	3,7
Druga generacija, samo mati priseljenka prve generacije	56.585	58.939	60.513	2,8	2,9	2,9
Tretja generacija, oba starša priseljenca druge generacije	12.696	14.563	16.583	0,6	0,7	0,8
Tretja generacija, samo oče priseljenec druge generacije	52.836	58.412	62.223	2,6	2,8	3,0
Tretja generacija, samo mati priseljenka druge generacije	59.338	63.527	67.063	2,9	3,1	3,2
Ni priseljenec, oče in mati nista priseljenca	984.000	1,031.081	1,056.643	48,0	50,0	51,1
Ni priseljenec, oče ni priseljenec, ni podatka o materi	41.369	39.034	37.401	2,0	1,9	1,8
Ni priseljenec, mati ni priseljenka, ni podatka o očetu	178.490	167.565	159.070	8,7	8,1	7,7
Generacija ni določljiva, ni podatkov o starših	303.837	252.443	215.122	14,8	12,2	10,4
Skupaj	2,050.189	2,062.874	2,066.880	100	100	100

Vir: SURS 2019.

Integracijo priseljencev v Slovenijo do leta 1990 in njihovih potomcev je mogoče meriti s pomočjo različnih merskih enot. Marsikaj je tudi že bilo izmerjeno. Na primer državljanstvo skupaj s stranpotmi njegovega pridobivanja, katerega vrh predstavlja problematika izbrisanih, nekaj vemo tudi o ohranjanju jezika ter o njihovem kulturnem življenju in (društvenem) političnem organiziranju (Komac 2007).

Preprosta preslikava obstoječega modela, ki velja za varstvo italijanske in madžarske narodne manjšine (in njihove potomce), tudi za priseljenke populacije, ni mogoča. Za gradnjo sicer drugačnega modela, ki bi zasledoval podoben cilj, kot ga zasledujemo pri modelu varstva klasičnih manjšin (ohranjanje in promocija manjšinskih jezikov in kultur), pa ideološki ustroj slovenske države nima posluha (Komac 2014).

2.3 Novodobni priseljenci

Novodobni priseljenci so osebe, ki so se v Slovenijo priselile po osamosvojitvi Slovenije (po letu 1991), in njihovi potomci, rojeni v Sloveniji. To so osebe, ki imajo v Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče in v Sloveniji tudi dejansko živijo. Nekatere so pridobile tudi slovensko državljanstvo. Prihajajo iz različnih smeri:

- iz območij držav, ki so nastale na razvalinah Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ),
- iz držav članic Evropske unije (EU),
- iz tretjih držav.

Razvrstitev poraja več vprašanj – Hrvaška, bivša republika bivše SFRJ, je članica EU, ostale države, zrasle na pogorišču SFRJ, so tretje države. Ampak mnogi državljani Bosne in Hercegovine imajo tudi hrvaško državljanstvo. Državljanji držav članic EU so izenačeni v pravicah s slovenskimi državljani.

Kakorkoli že, morda je prav za to kategorijo prebivalcev Slovenije edino upravičeno govoriti o integraciji v običajnem pomenu besede – procesu, ki naj skozi ustrezno mero prilagajanja priseljencev življenjskim okoliščinam v Sloveniji priseljenim omogoči vključitev v slovensko družbo.

V obdobju od leta 1991 do leta 2017 se je v Slovenijo priselilo skoraj 140.000 oseb (tabela 4).

Tabela 4: Priseljenci iz tuje države, obdobje 1991–2017, po državi prvega prebivališča, spolu in državljanstvu

	Skupaj			Moški			Ženske		
	Skupaj	Drž. SLO	Tuji drž.	Skupaj	Drž. SLO	Tuji drž.	Skupaj	Drž. SLO	Tuji drž.
Skupaj	138.475	31.879	106.596	85.374	16.501	68.873	53.101	15.378	37.723
Bosna in Hercegovina	58.918	11.252	47.666	39.948	6.052	33.896	18.970	5.200	13.770
Hrvaška	11.957	4.980	6.977	6.932	2.453	4.479	5.025	2.527	2.498
Srbija	13.137	3.072	10.065	8.759	1.538	7.221	4.378	1.534	2.844
Severna Makedonija	13.393	1.941	11.452	7.857	1.128	6.729	5.536	813	4.723
Črna gora	1.079	409	670	573	216	357	506	193	313
Kosovo	14.455	1.298	13.157	8.519	789	7.730	5.936	509	5.427
Druge države EU	13.097	5.655	7.442	7.187	2.876	4.311	5.910	2.779	3.131
Ostale države	12.439	32.772	9.167	5.599	1.449	4.150	6.840	1.823	5.017

Vir: SURS 2019.

Podatki kažejo, da so priseliteni tokovi po letu 1991 podobni selitvam v obdobju 1968–1988 (Dolenc 2007). Daleč največji pritok prebivalstva je iz Bosne in Hercegovine. V Slovenijo se priseljujejo tako slovenski državljani kot tujci. V izobrazbeni strukturi prevladuje srednješolska izobrazba, 12 % priseljenega prebivalstva ima višjo ali visokošolsko izobrazbo (tabela 5).

Tabela 5: Priseljeni iz tuje države, obdobje 1991–2017, po državi prvega prebivališča in izobrazbi

	Skupaj	Osnovna šola ali manj	Srednja poklicna	Srednja strokovna ali splošna	Višješolska, visokošolska	Stari 0–14 let
Skupaj	138.475	35.079	44.974	30.873	15.917	11.632
Bosna in Hercegovina	58.918	12.847	25.487	13.526	3.095	3.963
Hrvaška	11.957	2.248	3.409	3.221	2.611	468
Srbija	13.137	2.467	4.705	3.172	2.025	768
Severna Makedonija	13.393	4.441	3.136	3.417	1.308	1.091
Črna gora	1.079	319	289	262	168	41
Kosovo	14.455	6.134	3.871	2.115	415	1.920
Druge države EU	13.097	3.735	2.382	2.833	2.460	1.687
Ostale države	12.439	2.888	1.695	2.327	3.835	1.694

Vir: SURS 2019.

Priseljenim v Slovenijo so se rodili tudi potomci. Teh je dobrih 37.000, kot kaže tabela 6.

Tabela 6: Potomci priseljencev iz tujine, rojeni v obdobju 1991–2017, po spolu in izobrazbi

Izobrazba	Skupaj	Moški	Ženske
		37.355	19.205
Osnovnošolska ali manj	3.877	2.119	1.758
Srednja poklicna	634	428	206
Srednja strokovna ali splošna	2.849	1.295	1.554
Višješolska, visokošolska	585	237	348
Stari 0–14 let	29.410	15.126	14.284

Vir: SURS 2019.

Kako meriti integracijo posameznih narodnomanjšinskih kategorij? Odgovor na vprašanje bomo našli skozi prikaz modela varstva narodnih manjšin v Republiki Sloveniji.

3 Različni modeli integracijskih politik

Integracijo je mogoče opredeliti na različne načine. Integracija je:

/.../ termin, s katerim se označuje procese (in njihove posledice) vključevanja priseljencev v novo družbeno okolje. Drugi termini, ki so se in se še uporabljajo v ta namen, so: adaptacija, akulturacija, inkorporacija, absorpcija, asimilacija ipd. Kljub prevladujoči uporabi termina integracija v Evropi pa njegova priljubljenost ni vsesplošna, in tudi avtorji, ki ga uporabljajo, pogosto opozarjajo na njegovo problematičnost. Ta problematičnost v veliki meri izvira iz kompleksnosti koncepta integracije, ki označuje širok krog dinamičnih procesov in situacij na različnih družbenih področjih, poleg tega pa se lahko nanaša tako na posameznike kot tudi na družbene skupine ali na družbo kot celoto. V nasprotju s to kompleksnostjo se pojem integracija pogosto uporablja zelo poenostavljeno za splošno označevanje procesov vključevanja priseljencev v družbeno življenje, pri čemer niso opredeljeni ne načini ne cilji vključevanja, niti ni opredeljeno družbeno življenje, v katerega naj bi se priseljenci vključili. Posledično pojem integracija tako v literaturi kot v javnem diskurzu označuje procese in stanja, ki segajo od asimilacijskih praks na eni strani do različnih oblik kulturnega pluralizma na drugi. Prevladujoč pogled vseeno postavlja integracijo nekam vmes med (prisilno) asimilacijo in ekstremni multikulturalizem. (Prisilna) asimilacija v tem kontekstu označuje proces, ki v končni fazi vodi v kulturni monizem. Ekstremni multikulturalizem pa označuje situacijo, v kateri je ohranjanje različnih kultur in njihovo avtonomno delovanje dopuščeno in spodbujano do te mere, da v končni fazi lahko pride do (prostovoljnega) zapiranja pripadnikov posameznih etničnih/kulturnih skupin v samozadostne skupnosti, ki živijo praktično povsem ločeno od preostalega prebivalstva. Integracija naj bi predstavljala neko vmesno možnost med omenjenima ekstremoma. (Bešter 2007, 106–107)

Integracijske politike so tako nacionalne kot lokalne. Nekaj besed o nacionalni ravni. Na uvodnih straneh tega prispevka smo neslovensko prebivalstvo razdelili na tri skupine. Na zgodovinske narodne manjšine, nove narodne

manjšine in nove priseljence. Vsaka skupina Neslovencev terja drugačno obliko integracijske politike.

Za zgodovinske narodne manjšine je to sistem tako imenovanih posebnih narodnomanjšinskih pravic, ki obsega: 1. sklop temeljnih manjšinskih pravic, 2. sklop tako imenovanih posebnih (kompenzacijskih) manjšinskih pravic in 3. sklop pravic iz naslova soodločanja pripadnikov narodnih manjšin o lastni usodi.

Med tako imenovane temeljne pravice narodnih manjšin uvrščamo: pravico do priznanja, pravico do obstoja in pravico do pripadnosti določeni narodni manjšini.

Pravica do ustrezne zaščite je podrobneje razdelana v okviru tako imenovanih kompenzacijskih pravic. Različni viri navajajo različno zbirko posebnih pravic. Relativno zaokrožen seznam pravic (prilagojen pričujočemu naboru manjšinskih skupnosti) bi bil nekako naslednji: a) raba jezika manjšin na različnih nivojih in v različnih govornih situacijah, b) pravica do izobraževanja, c) pravica do informiranja, d) pravica do lastnega kulturnega razvoja, e) pravica do svobodnih stikov, f) pravica do rabe narodnih simbolov, g) pravica do ekonomskega razvoja in h) soodločanje pripadnikov narodnih manjšin o lastni usodi (pravica do politične participacije). O posebnih (kompenzacijskih) pravicah in njihovem (ne)uresničevanju imamo na razpolago dovolj informacij (Komac 2004). Zato se s tem sklopom ne bomo posebej ukvarjali. Služil nam bo kot referenčni okvir za razmislek o integracijskih politikah za ostali dve skupini priseljenih.

Glede novih narodnih manjšin je malo določenega glede njihovega narodnomanjšinskega statusa (Komac 2014). Najvišji dosežek pri skiciranju integracijske politike je *Deklaracija Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji* (2011). V *Deklaraciji* je Državni zbor Republike Slovenije zapisal priporočila, ki naj državo Slovenijo vodijo pri urejanju položaja (pretežnega) dela tujerodcev v Sloveniji. Državni zbor Republike Slovenije je zapisal tako:

DRŽAVNI ZBOR REPUBLIKE SLOVENIJE SPREJEMA NASLEDNJA STALIŠČA:

1. S to deklaracijo izraža Državni zbor Republike Slovenije svoja stališča do vprašanj narodnih skupnosti nekdanje SFRJ, katerih pripadniki so državljani Republike Slovenije in v njej tudi stalno prebivajo, njihove kolektivne pravice pa niso posebej urejene v Ustavi.
2. Pripadniki narodnih skupnosti, na katere se nanaša ta deklaracija, so Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi (poimensko naštetih po abecednem redu).

3. Pripadniki navedenih narodnih skupnosti uživajo vse individualne pravice, ki so za državljanke in državljane določene v Ustavi, posebej pa imajo pravico do lastnega narodnostnega samopoimenovanja in samoorganiziranja na narodnostni podlagi, s čimer lahko uživajo in razvijajo kulturo svojega naroda, negujejo svoj jezik in pisavo, ohranjajo svojo zgodovino, si prizadevajo za organizirano prisotnost v javnosti ter v sodelovanju s pripadniki večinskega naroda in drugih narodnih skupnosti prispevajo k multikulturalnosti Slovenije. Republika Slovenija ne le priznava, temveč takšno dejavnost tudi spodbuja, hkrati pa si bo prizadevala za uveljavitev pravnih okvirov, ki bi zagotovili materialne in druge oblike podpore njihovem delovanju.
4. Republika Slovenija se zaveda, da je odgovornost države in njenega matičnega naroda pomagati pri ustvarjanju pogojev za ohranjanje in razvoj identitete vsakega naroda, kar je najlažje doseči ob medsebojnem, enakopravnem in organiziranem dialogu, razumevanju in sodelovanju. Državni zbor Republike Slovenije zato ugotavlja, da bi bilo zaželeno, da se pristojna ministrstva, uradi in drugi organi Republike Slovenije medsebojno redno obveščajo in usklajujejo sodelovanje pri ustvarjanju pogojev za nadaljnji razvoj navedenih narodnih skupnosti.
5. Državni zbor Republike Slovenije pričakuje, da bo Vlada Republike Slovenije na podlagi stališč, ki jih izraža ta deklaracija in v okviru svojih pristojnosti zagotovila stalno skrb za ustvarjanje možnosti ohranjanja in razvoja identitete navedenih narodnih skupnosti. Državni zbor meni, da bi k temu cilju veliko prispevala odločitev Vlade za ustanovitev posebnega posvetovalnega telesa Vlade Republike Slovenije, ki bi obravnavalo vprašanja, zahteve in predloge pripadnikov obravnavanih narodnih skupnosti ter sprejemalo stališča do predlogov odločitev vlade in ministrstev, ki bi se nanašala na tematike teh narodnih skupnosti (Sosvet pri Vladi). V posvetovalnem telesu bi enakopravno sodelovali predstavniki teh narodnih skupnosti, kar bi pripomoglo k usklajenemu delovanju za urejanje omenjenih vprašanj.

Kaj jim Državni zbor Republike Slovenije sporoča? Državni zbor šestim manjšinam zagotavlja pravico do priznanja. Naslavlja jih narodne skupnosti, kar je dober uvod k uresničevanju pravice do obstoja. Ta je zagotovljen tedaj, ko je poleg nediskriminatorne obravnave manjšinam zagotovljen zbir tako imenovanih posebnih narodnomanjšinskih pravic. Mnoge med njimi so v *Deklaraciji* nakazane, a žal v vsakdanjem življenju neuresničene. Šibke so rešitve na nivoju (politične) participacije novih narodnih manjšin – ta je

omejena na nivo konzulte, posvetovalnega organa, ki se v *Deklaraciji* imenuje Sosvet pri Vladi.

V luči zapisanega bi lahko integracijsko politiko slovenske države do novih narodnih manjšin opisali kot pot tihe asimilacije.

Uresničevanje v *Deklaraciji* zapisanih pravic do lastnega narodnostnega samopoimenovanja in samoorganiziranja, razvoja lastne kulture, ohranjanja lastnega jezika in pisave bi bilo smiselno urediti s posebnim zakonom. Pri iskanju rešitev bi morali smiselno uporabiti rešitve, ki jih najdemo pri italijanski in madžarski narodni manjšini: ustanovi naj se javni zavod za kulturo in medije novih narodnih manjšin. V zakonu bi veljalo dodati še tisti nabor pravic, ki jih zakon ne omenja – mediji, stiki z izvornim okoljem priseljenih oziroma izvornim okoljem staršev.

Uresničevanje integracijskih politik (v našem primeru sklop posebnih narodnomanjšinskih pravic), ki so nastale na nacionalni ravni, se v največji meri uresničuje na lokalni ravni, v okoljih, kjer pripadniki narodnih manjšin živijo. V nadaljevanju se bomo posvetili uresničevanju integracijskih politik v občinah z znatnim številom neslovenskega prebivalstva. Sledita dve tabeli: tabela s seznamom občin, v katerih živi najmanj 10 % pripadnikov narodov bivše SFRJ, in druga tabela s seznamom občin, v katerih živi skupaj najmanj 10 % prebivalcev, ki se po narodni pripadnosti opredeljujejo kot Neslovenci.

Tabela 7: Prebivalci (brez zdomcev) po narodni pripadnosti, popis 1991, občine z več kot 10 % pripadnikov narodov bivše SFRJ + Ankaran

	Skupaj	Slovenci	Italijani/ Madžari/ Romi	Albanci/ Črnogorci/ Hrvati/ Makedonci/ Muslimani/ Srbi	Druge narodnosti	Neopredeljeni	Neznano	Delež pripadnikov bivše Jugoslavije (Albanci/Črnogorci/ Hrvati/Makedonci/ Muslimani/Srbi)
Republika Slovenija	1,913.355	1,689.657	13.218	139.098	3.049	25.978	42.355	7,27
Jesenice	22.127	14.683	13	6.156	151	662	462	27,82
Ankaran	2.574	1.737	50	560	7	113	107	21,76
Velenje	33.101	25.222	46	5.977	79	726	1.051	18,06
Osilnica	366	303	0	60	0	1	2	16,39
Izola	13.483	9.294	566	2.176	47	876	524	16,14
Piran	10.658	10.658	1.167	2.498	90	889	923	15,40

	Skupaj	Slovenci	Italijani/ Madžari/ Romi	Albanci/ Črnogorci/ Hrvati/ Makedonci/ Muslimani/ Srbi	Druge narodnosti	Neopredeljeni	Neznano	Delež pripadnikov bivše Jugoslavije (Albanci/Črnogorci/ Hrvati/Makedonci/ Muslimani/Srbi)
Rogatec	3.037	2.522	0	465	3	20	27	15,31
Ljubljana	268.120	209.884	626	38.472	859	6.835	11.444	14,35
Koper	42.401	31.467	974	6.015	92	1.862	1.991	14,19
Metlika	7.825	6.107	61	1.104	6	186	361	14,11
Postojna	14.032	11.055	34	1.968	11	457	507	14,03
Kočevje	15.955	13.228	80	2.051	31	208	357	12,85
Kranj	50.126	41.481	27	5.723	148	1.154	1.593	11,42
Tržič	14.724	12.614	3	1.634	8	164	301	11,10
Hrastnik	10.840	9.181	7	1.113	6	268	265	10,27
Črnomelj	14.289	12.350	4	1462	16	191	266	10,23

Vir: SURS 2019.

Tabela 8: Prebivalci (brez zdomcev) po narodnosti, popis 1991, občine z več kot 10 % Neslovencev + Ankaran

Občine	Skupaj	Slovenci	Italijani/ Madžari/ Romi	Albanci/ Črnogorci/ Hrvati/ Makedonci/ Muslimani/Srbi	Druge narodnosti	Neopredeljeni	Neznano	Delež opredeljenih kot Neslovenci
Republika Slovenija	1,913.355	1,689.657	13.218	139.098	3.049	25.978	42.355	9,48
Hodoš	381	103	270	3	2	1	2	72,44
Dobrovnik								62,08
Lendava								53,24
Jesenice	22.127	14.683	13	6.156	151	662	462	31,55
Piran	10.658	10.658	1.167	2.498	90	889	923	28,62
Ankaran	2.574	1.737	50	560	7	113	107	28,36

Občine	Skupaj	Slovenci	Italijani/ Madžari/ Romi	Albanci/ Črnogorci/ Hrvati/ Makedonci/ Muslimani/Srbi	Druge narodnosti	Neopredeljeni	Neznano	Delež opredeljenih kot Neslovenci
Izola	13.483	9.294	566	2.176	47	876	524	27,18
Koper	42.401	31.467	974	6.015	92	1.862	1.991	21,09
Velenje	33.101	25.222	46	5.977	79	726	1.051	20,63
Postojna	14.032	11.055	34	1.968	11	457	507	17,60
Ljubljana	268.120	209.884	626	38.472	859	6.835	11.444	17,45
Metlika	7.825	6.107	61	1.104	6	186	361	17,34
Osilnica	366	303	0	60	0	1	2	16,67
Hrastnik	19.840	9.181	7	1.113	6	268	265	15,30
Kočevje	15.955	13.228	80	2.051	31	208	357	14,85
Tržič	14.724	12.614	3	1.634	8	164	301	14,33
Kranj	50.126	41.481	27	5.723	148	1.154	1.593	14,07
Šalovci	1.890	1.638	235	7	0	3	7	13,33
Vrhnika	15.629	13.535	9	1.552	19	315	199	12,12
Črnomelj	14.289	12.350	4	1.462	16	191	266	11,71
Celje	49.378	41.995	48	4.714	80	787	1.754	11,40
Borovnica	3.527	3.084	2	300	2	98	41	11,40
Divača	3.748	3.252	5	328	3	52	108	11,24
Trbovlje	18.996	16.377	3	1.812	15	306	483	11,24
Rogaška Slatina	10.028	8.903	1	959	14	55	96	10,26
Ig	4.447	3.931	1	400	3	44	68	10,07
Škofja Loka	20.609	18.206	9	1.638	46	377	333	10,04

Vir: SURS 2019.

Navedbe v nadaljevanju razkrivajo, da sta posebne obravnave deležni le italijanska in madžarska narodna manjšina, Romi pa napol.

Daleč najboljše so posebne pravice narodnih manjšin urejene za pripadnike italijanske in madžarske narodne manjšine. Romi so omenjeni le v razdelkih o politični participaciji, ostalih narodnih manjšin se v sistemu narodnomanjšinskega varstva ne omenja.

V statutih narodno mešanih občin so posebne pravice zapisane v posebnem poglavju.

Tabela 9: Posebne (kompensacijske) pravice narodnih manjšin v občinskih statutih

Italijanska narodna manjšina		
Občina	Statutarne določbe	Objava/vir
Koper/ Capodistria	V. Položaj italijanske narodne skupnosti in njenih pripadnikov Členi: 99–120	Statut Mestne občine Koper (neuradno prečiščeno besedilo), str. 23–27, http://www.koper.si/index.php?page=documents&item=71
Izola/Isola	V. Avtohtona italijanska narodna skupnost Členi: 60–62	Statut občine Izola, str. 15., http://izola.si/obcina-izola/statut-obcine/
Piran/Pirano	V. Položaj pripadnikov italijanske narodne skupnosti in njenih pripadnikov Členi: 63–76	Statut Občine Piran. Uradni list RS, št. 5/2014, str. 382–383
Ankaran/Ancarano	IV. Položaj italijanske narodne skupnosti in njenih pripadnikov Členi: 68–89	Statut občine Ankaran. Uradni list RS, št. 17/2015

Madžarska narodna manjšina		
Občina	Statutarne določbe	Objava/vir
Hodoš/Hodos	IV. Posebne pravice pripadnikov madžarske narodne skupnosti Členi: 65–74	Statut Občine Hodoš. Uradni list RS, št. 84/2011, str. 10859–10860
Moravske Toplice	VI. Posebne pravice madžarske narodne skupnosti in njenih pripadnikov na narodnostno mešanem območju občine. Členi: 95–104	Statut Občine Moravske Toplice. Uradni list RS, št. 35/2014, str. 3951–3952
Šalovci	IV. Posebne pravice pripadnikov madžarske narodne skupnosti. Členi: 66–76	Statut Občine Šalovci. Uradni list RS, št. 38/2006, str. 4065–4066
Lendava/Lendva	V. Posebne pravice madžarske narodne skupnosti in njenih pripadnikov na narodnostno mešanem območju občine. Členi: 69–78	Statut Občine Lendava (uradno prečiščeno besedilo). Uradni list RS, št. 75/2010, str. 10959–10960
Dobrovnik/Dobronak	IV. Posebne pravice pripadnikov madžarske narodne skupnosti Členi: 82–92	Statut Občine Dobrovnik. Uradni list RS, št. 35/2007, str. 5069

O usodi novih narodnih manjšin v statutih občin ni nič določenega, čeprav je njihovo število v nekaterih občinah visoko. Res je, da je bilo v nekaterih narodno pestrih občinah izvedenih kar nekaj projektov, ki govorijo o narodni različnosti, toda to ne more nadomestiti statusno neurejenega položaja novih narodnih manjšin.

Iz podatkov v zgornjih tabelah je razvidno, da prihajajo vedno novi obrazi. Glede integracije te populacije (novodobnih priseljencev) pa na lokalnem nivoju ni narejenega tako rekoč nič.

4 O (učinkoviti) integraciji in varstvu narodnih manjšin

V uvodu pričujoče razprave smo zapisali, da za zgodovinske narodne manjšine velja, da je sistem posebnih pravic, ki jih ponuja model varstva manjšin, pot k celoviti vključitvi (integraciji) v slovensko družbo. Toda to je le prvi korak. Ključnega pomena je uresničevanje posebnih pravic v vsakdanjem življenju. Razkorak med pravno in ideološko zgradbo na eni strani ter vsakdanjim življenjem na drugi strani je zelo velik.

Pregled in ocena na eni strani družbenokulturnega in ekonomskega organiziranja italijanske narodne skupnosti, pravne ureditve njenega manjšinskega statusa in pravic, ki iz tega statusa izhajajo, urejenosti posebnega manjšinskega izobraževalnega sistema ter spreminjajoče se demografske strukture ob nacionalnih popisih in na drugi strani analiza pripovedi pripadnikov/-ic italijanske manjšine, živečih na etnično in jezikovno heterogenem območju slovenske Istre, nakazujeta problematičnost enoznačne ocene družbenega položaja italijanske narodne skupnosti v slovenski Istri. Tako pravne podlage družbenega položaja italijanske manjšine kot samoizpričana ocena lastnega (družbenega) položaja izpostavljajo razkol med navideznim (tudi formalno deklariranim) statusom manjšine in dejanskim stanjem, kot ga doživljajo in živijo njeni pripadniki in pripadnice. Četudi je pravni položaj italijanske manjšine primerjalno z drugimi državami in skupno evropsko zakonodajo dobro (če ne celo zgledno) urejen in dodeljuje italijanski manjšini vse pomembnejše pravice, izhajajoče iz narodne pripadnosti, so v vsakdanjem življenju vidne nedoslednosti v njenem izvajanju, prav tako pa ponekod idilično interkulturno in avtohtoni manjšini naklonjeno držo prebivalcev slovenske Istre kazijo izrazi nestrpnosti v odnosu do italijanske manjšine predvsem v situacijah in položajih, ko lokalni prebivalci doživljajo pripadnike italijanske narodne skupnosti kot skupino, ki ji pritičejo

nekatero dodatne (privilegirane) pravice, še zlasti če so te povezane z dodatno finančno podporo. Omenjene ugotovitve bi povzela s stališčem, da je ne glede na formalnopravno obstoječi in javno deklarirani zgledno urejen pravni, predvsem pa družbeni položaj italijanske narodne skupnosti treba resno vzeti v obzir opozorila in izraze nezadovoljstva s strani njihovih članov in članic. (Sedmak 2005, 110)

Mnogo očitkov prihaja tudi s strani predstavnikov madžarske manjšine. V dopisu Pomurske madžarske samoupravne narodne skupnosti Komisiji Državnega zbora za narodni skupnosti (29. 8. 2012) so med drugim zapisali:

Madžarski jezik bi se naj po predpisih na dvojezičnem področju enakovredno uporabljal v vseh postopkih, ki se vodijo pred državnimi oziroma občinskimi organi. Dejansko pa smo lahko na samem terenu priča k temu, da le malo organov dejansko posluje tudi v jeziku manjšine. Tako tečejo postopki v jeziku manjšine le na izrecni predlog stranke, vendar pa pri tem obstaja kompleksa težava, saj se večina pripadnikov manjšine ne poslužuje te možnosti, ker bi s tem podaljšali čas trajanja postopka. Večina uslužbencev namreč, kljub temu, da zadoščajo formalnemu pogoju znanja madžarskega jezika, ni dovolj usposobljenih, da bi tudi dejansko vodila postopek v tem jeziku. Težava tiči v tem, da posamezniki, ki so v dvojezičnih šolah končali šolanje izpolnjujejo pogoje za zaposlitev v javni upravi, dejansko pa jezik manjšine ne obvladajo. Problem bi najbrž bil rešljiv z diferenciacijo znanja jezika madžarščine že v samem spričevalu, za zaposlitev v javni upravi pa bi morali določiti ustrezen nivo znanja jezika. Prav tako pa po naših informacijah obstajajo primeri, ko predstojniki, kljub temu, da ostaja ustrezen kader, na podlagi razpisa na delovno mesto zaposlijo osebo, ki ne izpolnjuje pogoja znanja jezika manjšine.

/.../

Uslužbenci (mogoče razen na sodišču in v upravnih enotah) večino niti ne seznanijo stranke, da lahko postopek poteka v madžarskem jeziku. V jeziku manjšine tako poteka postopek le, v kolikor se uslužbenec in stranka osebno poznata in veta, da oba govorita jezik manjšine. In to ni prav, pripadniku manjšine je potrebno zagotoviti, da bo samodejno začel zadeve urejati v maternem jeziku, ne da bo pred državnimi oziroma občinskim organom avtomatično uporabljal jezik večine. Takšno razmišljanje pri pripadnikih manjšine pa lahko dosežemo le z dejanskim zagotavljanjem storitev v obeh jezikih. Pri tem predlagamo, da se pri javnih uslužbencih, ki obvladajo oba uradna jezika, postavi napis »Govorim slovensko in

madžarsko«. S tem bi po našem prepričanju velika večina pripadnikov manjšine svoj postopek začela v maternem jeziku.

/.../

Nadaljnjo problematiko glede izvajanja dvojezičnega poslovanja vidimo tudi v tem, da v veliko primerih ne obstajajo dvojezični obrazci. Pri tem menimo, da ni dovolj, da obstajajo enojezični obrazci v slovenskem oziroma madžarskem jeziku, saj v takih primerih uslužbenci načeloma stranki avtomatično ponudijo obrazec v slovenskem jeziku. Z dvojezičnimi obrazci bi imela stranka avtomatično možnost izbire jezika, ki bi se naj uporabljal v postopku. Prav tako nas nekateri pripadniki manjšin opozarjajo na to, da se kljub pomanjkanju kadra, ki obvladajo oba uradna jezika, pri nekaterih organih ne upoštevajo prošnje pripadnikov manjšin za premestitev na dvojezično območje (primer policija) (Pomurska madžarska samoupravna narodna skupnost. (Pomurska madžarska samoupravna narodna skupnost 2012)

Pomanjkljivo uresničevanje določb o rabi manjšinskih jezikov so opazili tudi člani odbora strokovnjakov Sveta Evrope, ki so pregledovali uresničevanje sprejetih obvez v okviru *Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih*. To so zapisali v zadnjem poročilu, pripravljenem leta 2014 (Svet Evrope 2013).

Integracija romske narodne manjšine je večplastna. Ne zadeva samo slovenske države, mnogo tega bo treba narediti tudi na romski strani – začenši s postavitvijo enačaja med pravicami, dolžnostmi in odgovornostjo. Krivda slovenske države za romsko capljanje na mestu je večplastna: od zavračanja dodelitve statusa klasične narodne manjšine Romom, kot ga imajo Italijani in Madžari, do počasnega uresničevanja pravice do primernega prebivališča in pravice do ustreznega življenjskega standarda, kar predstavlja temeljni predpogoj za uresničevanje (uživanje) vseh ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic. To spada med temeljne pravice v tem smislu, da je šele z zagotovitvijo te pravice možno poskrbeti za uresničevanje ostalih pravic: pravice do izobraževanja, pravice do zdravja, pravice do gospodarskega razvoja in pravice iz naslova informiranja, kulture in politične participacije.

Pripadniki nemške in romske narodne manjšine še vedno niso predmet resne pravno-politične obravnave. Avtohtoni Srbi in Hrvati se niso odločili, da se bodo vključili v boj za priznanje posebnega manjšinskega statusa. Vsaj Srbi v Beli krajini so večkrat izjavili, da so v celoti integrirani v slovensko družbo in da posebne narodnomanjšinske zaščite ne potrebujejo.

Za nove narodne manjšine, ki so relikv bivanja v skupni jugoslovanski državi, velja, da je integracija dvostopenjski proces. Integracija pomeni najprej uresničitev pravice do priznanja, pravice do obstoja, ki se izteče v pravico do ustrezne zaščitne opore pri ohranjanju jezikovne in kulture identitete. Na tem

področju je bilo storjenega bore malo. Lahko govorimo o invalidni integraciji v slovensko družbo.

Za novodobne priseljence, priseljene v Slovenijo po letu 1991, velja, da nimajo nič skupnega s pojmom varstva narodnih manjšin. Pojem integracije je v primeru teh populacij mišljen kot prilagoditev na življenje in delo v Sloveniji.

5 Zaključek

Leta 1992 je bilo v okviru raziskave *Slovensko javno mnenje* (SJM) postavljeno vprašanje, kako naj ravnajo Neslovenci (»iz drugih republik«), ki že dalj časa živijo v Sloveniji.

Tabela 10: Odgovori respondentov v raziskavi SJM (1992) na vprašanje, kako naj ravnajo Neslovenci (»iz drugih republik«), ki že dalj časa živijo v Sloveniji

Opustijo naj svojo kulturo in jezik in sprejmejo slovensko	12,9 %
Ohranijo naj svojo kulturo in jezik in živijo sami zase	2,2 %
Po obdobju bivanja v Sloveniji naj se vrnejo domov	7,8 %
Naučijo naj se slovenskega jezika in naj se prilagodijo na tukajšnje razmere, med seboj naj uporabljajo svoj jezik in gojijo svojo kulturo	60,0 %
Omogočiti jim je treba, da se šolajo v svojem jeziku in razvijajo svojo kulturo, hkrati pa naj se prilagodijo na razmere v Sloveniji	8,9 %
Ne vem, neodločen	8,1 %

Vir: Omerzu 2001.

Se je v preteklih tridesetih letih kaj spremenilo? Ne mnogo. Izgrajevanje prilagoditve in razvitega kulturnega pluralizma bo očitno dolgotrajen proces. Težko bi bilo trditi, da smo že dosegli črto, ki ji pravimo start. Zdi se, da je etnična »odbojnost« še vedno močno prisotna znotraj večinske populacije.

Če želimo, da slovenstvo zasije v povsem novi opravi, moramo v ideologiji slovenskega narodnega vprašanja izvesti dve radikalni spremembi: na novo opredeliti pojem slovenska nacija in na novo opredeliti pojem matična domovina. Slovenska nacija je, po novi zamisli, politično-bivanjski konstrukt. Pripadniki slovenske nacije so državljani Republike Slovenije s prvim prebivališčem v Republiki Sloveniji, državljani s stalnim prebivališčem v Republiki

Sloveniji, ki v Sloveniji tudi dejansko živijo. Člani slovenske nacije niso Slovenci, ki jih obravnavamo kot zamejce ali kot izseljence. Ti so, če želijo biti, del kulturne tvorbe, ki jo opredeljujemo kot slovenski narod. Tako postavljen pojem slovenske nacije naravnost kliče po novi opredelitvi pojmov matična domovina in matična država. Misel, ki sledi, je za slovensko okolje heretska. Pravi namreč, da je Slovenija matična domovina in država zaščitnica pripadnikov vseh narodnih manjšin, ki živijo na ozemlju Republike Slovenije!

Priloga

Tabela 1: Pregled naturalizacije od 25. 6. 1991 do 31. 12. 2018

DRŽAVA	REDNA NAT. (členi 10, 12/1, 12/2, 12/3 ... 14)	Sprejem po 19. členu	Sprejem po 13. členu	SKUPAJ
Afganistan	8		1	9
Albanija	32		3	35
Alžirija	16		2	18
Argentina	146		280	426
Armenija	2		1	3
Avstralija	46	1	97	144
Avstrija	56		71	127
Bangladeš	2			2
Belgija	7		12	19
Belorusija	57		11	68
BiH + Hrvaška	102	1	5	108
BiH + Vel. Britanija	1		0	1
BiH + ZRJ	6		0	6
BIH	22.717	827	910	24.454
Bolgarija	46		29	75
Bolivija	6		3	9
Borondo	2		0	2
Brazilija	38		74	112
Ciper	2			2
Češka	49		5	54
Čile	10		14	24
Republika Črna gora	234		19	253
Dominikanska rep.	11		1	12
Danska	3		1	4
Egipt	23		10	33
Ekvador	2	1	1	4
Etiopija	3		1	4
Eritreja	1			1
Finska			1	1
Filipini	22		0	22
Francija	20	2	22	44
Gabon	1		1	2
Gambija	1			1

DRŽAVA	REDNA NAT. (členi 10, 12/1, 12/2, 12/3 ... 14)	Sprejem po 19. členu	Sprejem po 13. členu	SKUPAJ
Gana	9		0	9
Gruzija	7		2	9
Gvatemala	1		0	1
Gvineja Bissao			1	1
Grčija	2		1	3
Gvineja	4		0	4
RH + ZRJ		1	0	1
Hrvaška	6.369	317	1.756	8.442
Indija	15		0	15
Indonezija	7		0	7
Irak	35		2	37
Iran	22		4	26
Italija	577	2	1.879	2.458
Izrael	9		11	20
Jamajka			1	1
Japonska		1	2	3
JAR	7		3	10
Jemen	3		0	3
Jordanija	19		3	22
Kamerun	4		0	4
Kanada	30		61	91
Kazahstan	11		3	14
Kirgizistan	2		0	2
Kenija	3		7	10
Kitajska	77		0	77
Kolumbija	9		1	10
Kongo	7		0	7
Kosovo	1.021		9	1.030
Kostarika	1		0	1
Kuba	18		0	18
Kuvajt	1		0	1
Latvija	7		0	7
Luksemburg			1	1
Liechtenstein	3		2	5
Litva	5		0	5
Libanon	6		2	8
Liberija	1			1

DRŽAVA	REDNA NAT. (členi 10, 12/1, 12/2, 12/3 ... 14)	Sprejem po 19. členu	Sprejem po 13. členu	SKUPAJ
Madagaskar	5		0	5
Madžarska	37		12	49
Makedonija	2.949	52	382	3.383
Mijanmar	1			1
Mehika	9		9	18
Mali	3		1	4
Maroko	11		3	14
Mavricius	1			1
Moldavija	90		2	92
Nova Zelandija	2		2	4
Nigerije	9		0	9
Nepal	5			5
Nikaragva	1			1
Nizozemska	4	1	7	12
Pakistan	7		2	9
Paragvaj			1	1
Peru	21		12	33
Palestine	3		0	3
Poljska	56	7	11	74
Romunija	59		19	78
Ruska federacija	320	2	118	440
Republika Srbija	1.478	10	825	2.313
Sirija	9		1	10
Skupnost neodv. držav	2		0	2
Slovaška	51	3	5	59
Sudan	8		0	8
Sierra Leone	7			7
Somalija	2		0	2
Španija	0		3	3
Šri Lanka	4		1	5
Švedska	30		75	105
Švica	26		124	150
Tunizija	15		0	15
Turčija	7		2	9
Tajska	2		0	2
Uganda	1		1	2
Ukrajina	453		62	515

DRŽAVA	REDNA NAT. (členi 10, 12/1, 12/2, 12/3 ... 14)	Sprejem po 19. členu	Sprejem po 13. členu	SKUPAJ
Urugvaj	11		50	61
Uzbekistan	5		1	6
Vietnam	2			2
Venezuela	25		50	75
Zaire	1		0	1
Zambija	2		0	2
ZDA	53		175	228
Srbija in ČG	4.343	530	1.200	6.073
SČG + RH	2		0	2
ZRN	134	1	466	601
Zimbabve			1	1
Ni navedeno	59		14	73
Brez državljanstva	26		1	27
Združeno kraljestvo	17		23	40
SKUPAJ	42.332	1.759	8.987	53.078

Vir: Ministrstvo na notranje zadeve 2019.

Literatura in viri

- Banting, K. in Kymlicka, W. (ur.), 2006. *Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies*. Oxford University Press, Oxford.
- Bešter, R., 2007. Integracija in model integracijske politike. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 105–134.
- Dedić, J., Jalušič, V. in Zorn, J., 2003. *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. (Zbirka Politike). Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, Ljubljana.
- Deklaracija Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji*. Uradni list RS 7 (2011).
- Dolenc, D., 2019. *Od 250.000 prebivalcev Slovenije s prvim prebivališčem v tujini se jih je 38 % k nam priselilo v zadnjih 10 letih*. 12. 12. 2019, Statistični urad Republike Slovenije, <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8554> (dostop 24. 9. 2020).
- Izjava o dobrih namelih*. Uradni list RS 44 (1990).
- Kejžar, B., 2007. Dvojno državljanstvo kot element integracijske politike. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 153–186.
- Komac, M., 2004. The Protection of Ethnic Minorities in the Republic of Slovenia and the European Charter for Regional or Minority Languages. *Revista de llengua i dret* 41, 39–104.
- Komac, M. (ur.), 2007. *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Komac, M., 2014. Varstvo »novih« narodnih manjšin (skupnosti). V V. Kržišnik - Bukič (ur.) *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji: zbornik skupine avtorjev*. Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji, Ljubljana.
- Komac, M., 2014. Model varstva narodnih manjšin v Sloveniji: potrebujemo opredelitev pojma narodna manjšina?. V V. Kržišnik - Bukič in D. Josipovič (ur.) *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*, (Ethnicity, 15), Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 167–201.
- Komac, M., 2015. Narodne manjšine v Sloveniji 1920–1941. *Razprave in gradivo. Revija za narodnostna vprašanja* 75, 49–81.
- Komac, M. in Medvešek, M., 2005. Kakšna naj bi bila integracijska politika?: o rezultatih projekta Percepcije slovenske integracijske politike. *Razprave in gradivo. Revija za narodnostna vprašanja* 46, 6–46.
- Komac, M., Bešter, R., Medved, F., Medvešek, M., Pirc, J., Roter, P. in Vrečer, N., 2014. *Srbi v Beli krajini: Vrlinić, Radojčić i Kordić su bili prvi naseljenici 1593*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Korijeni, 2011. List Saveza hrvatskih društava u Sloveniji, 4, svibanj/maj 2011, 27.
- Medved, F., 2010. Slovenska politika integracije – od prvih do tretjih državljanov. V M. Medvešek in R. Bešter (ur.) *Državljan tretjih držav ali tretjerazredni državljanji?*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

- Obalna samoupravna skupnost italijanske narodnosti. Dopis št. 60/2012, 10. 7. 2012, <http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=VI&-type=magdt&uid=968D1C39BC86BF94C1257CA70025D5C6> (dostop 4. 10. 2014).
- Omerzu, M., 2001. *Novodobne narodnostne skupnosti. Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998*. Arhiv družboslovnih podatkov, FDV, Ljubljana.
- Pomurska madžarska samoupravna narodna skupnost. Dopis št. 204/12, 29. 8. 2012. <http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=VI&-type=magdt&uid=968D1C39BC86BF94C1257CA70025D5C6> (dostop 4. 10. 2014).
- Sedmak, M., 2005. Italijanska narodna skupnost v Republiki Sloveniji: družbena (samo)umestitev. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja* 2 (1), 89–112.
- Sklep o potrditvi Programa sodelovanja med Vlado Republike Slovenije in Vlado Države Izrael na področju izobraževanja, znanosti, kulture, mladih in športa za obdobje 2012–2014*. Uradni list RS 83 (2012).
- Statut Mestne občine Koper*. Uradne objave 40 (2000), 30 (2001) in 29 (2003) ter Uradni list RS 90 (2005), 67 (2006) in 39 (2008).
- Statut občine Ankaran*. Uradni list RS 17 (2015).
- Statut Občine Dobrovnik*. Uradni list RS 35 (2007).
- Statut Občine Hodoš*. Uradni list RS 84 (2011).
- Statut občine Izola*. Uradne objave občine Izola (1999), 17 (2012), 6 (2014) in 3 (2018).
- Statut Občine Lendava*. Uradni list RS 75 (2010).
- Statut Občine Moravske Toplice*. Uradni list RS 35 (2014).
- Statut Občine Piran*. Uradni list RS 5 (2014).
- Statut Občine Šalovci*. Uradni list RS 38 (2006).
- Svet Evrope, 2013. *Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih*. Poročilo odbora strokovnjakov Odboru ministrov Sveta Evrope po 16. členu listine. Četrto poročilo. Slovenija, MIN-LANG (2013) 21rev, http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/SloveniaECRML4_sl.pdf (dostop 24. 9. 2020).
- Šturm, L., 1996. Državljanstvo. V L. Šturm (ur.) *Upravni zbornik 1996 (Izobraževanje in usposabljanje v javni upravi, 1996, 1)*. Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti, Ljubljana, 87–111.
- Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije*. Uradni list RS 1 (1991-I).
- Ustavno sodišče RS. *Odločba o ugotovitvi, da je zakon o tujcih v neskladju z ustavo*. Uradni list RS 14 (1999).
- Ustavno sodišče RS. *Odločba št. U-I-283/94 z dne 12. 2. 1998*.
- Zakon o dopolnitvi zakona o državljanstvu Republike Slovenije*. Uradni list RS 30 (1991).
- Zakon o državljanstvu Republike Slovenije – ZDRS*. Uradni list RS 1 (1991-I).
- Zakon o ratifikaciji sporazuma med vlado Republike Slovenije in vlado Republike Avstrije o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti*. Uradni list RS 20 (2002).

Different Models of Ethnic Minority Integration

Abstract

The author places the concept of integration into a completely new research framework. The main question is how to perceive integration in conjunction with the syntagm »ethnic minority protection«. The author explores whether the terms are synonymous or whether they relate to different populations and thus different contents. He distinguishes between three groups of ethnic minorities: historical ethnic minorities, new ethnic minorities, and present-day immigrants. The terms »ethnic minority protection« and »integration« could be synonymous if they applied to one and the same minority population. However, since ethnic minority populations are classified into three groups, each group seems to apply a different connection between the two concepts in question:

1. Historical ethnic minorities consider the system of special rights offered by the model of ethnic minority protection to be a path to full integration into the Slovene society;
2. New ethnic minorities, which are the remnants of life in the once common Yugoslav state, consider integration to be a two-stage process. First, it means the exercise of the right to be recognised and the right to exist. Second, it leads to the right to adequate protective support in preserving their linguistic and cultural identity;
3. Present-day immigrants, who immigrated to Slovenia after 1991, seem to have nothing in common with the concept of ethnic minority protection. In the case of these populations, the term 'integration' means adaptation to life and work in Slovenia.

The author finds that, analytically, the concept of integration is very useful when integration is seen as a barometer for measuring the preservation of (ethnic, linguistic) diversity – the greater the scope of preserved ethnic characteristics, the deeper the level of integration of ethnic minorities into the Slovene society.

Keywords: ethnic minorities, minority protection, integration, new minorities, present-day immigrants

Damir Josipovič

Severne meje južnega slovanstva in geostrateški pomen prekmurskega mejišča: zakaj je bila pridobitev Prekmurja usodna za nastanek današnje Slovenije?¹

Resnično, so skoraj brez zgodovinskih spominov, vendar so popolnoma prežeti z Jugoslovansko idejo in so njena najmočnejša podpora. Delovni, ustaljeni, vztrajni in metodični, imajo smisel za organizacijo. Podobne lastnosti je mogoče najti med Dinarci, vendar so bolj rafinirani. V bistvu so demokrati. Zaradi vseh teh lastnosti in njihovega geografskega položaja nosijo zelo pomembno vlogo v sodobni jugoslovanski državi. V njej bodo industrijsko najmočnejši in njen najbolj zahodni del (Cvijić 1918, 562).

Izvleček

V prispevku je obravnavan širši kontekst nastanka modernih slovenskih meja s poudarkom na severnih slovenskih mejah in Prekmurju. Obravnavani so tisti zgodovinski ter geopolitični dejavniki in vzroki, ki so vplivali na oblikovanje slovenskega državnega teritorija in serijo zgodovinskih nesporazumov, ki so ga izoblikovali. Proučevane problematike se avtor prispevka loteva z aplikacijo koncepta mejišča, ki ga presoja skozi model zahodnobalkanskega geopolitičnega križa. Ključna za razumevanje razsežnosti vzpostavljanja slovenskega ozemeljskega vprašanja je v prvi vrsti razmejitev nasproti germanskim, romanskim in ugrskim govornim prostorom, v tančico skrivnosti in zgodovinskih spregledov pa je ovito razmejevanje v smeri proti vzhodu in jugovzhodu. Zato je v prispevku odprto tudi vprašanje teritorialnega oblikovanja Slavonije oziroma *Slovinja* kot imenske ustreznice današnje Slovenije.

1 Prispavek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

V prispevku so osvetljeni tudi vloga prostožidarjev pri oblikovanju nove jugoslovanske kraljevine, poskus vzpostavljanja panslovanskega »koridorja« in, celostno gledano, ugodnih severnih meja slovenske entitete v okviru prihodnje slovenske državnosti ter s tem povezana usodna vloga Prekmurja kot najseverneje ležeče današnje slovenske pokrajine. V kontekstu oblikovanja slovenske etnije in pripadajočega ozemlja je obravnavano tudi monumentalno delo Jovana Cvijića, ki je najzaslužnejši za tako definiranje načela določanja državnih meja, da je imelo odločilen pomen za oblikovanje samostojne slovenske države sedemdeset let kasneje.

Ključne besede: Prekmurje, severne meje Slovenije, Slavonija, Slovenska marka, Slovenija, Gradišćanska, Hrvatska, pariška mirovna konferenca, zahodnobalkanski geopolitični križ, Jovan Cvijić.

1 Uvod

Za razumevanje razvoja prekmurskega mejišča je treba zgodovinsko-geografsko analizirati determinante postavljanja mej, kakršne so danes. Teh ni mogoče obravnavati v ozkem kontekstu današnjega državnega teritorija Slovenije, temveč sintezno, v odvisnosti od spreminjanja razmerij moči, množičnih premikov prebivalstva in načinov razmejevanja ozemelj, ki so danes v okviru te ali one države. Metodološkemu nacionalizmu v raziskavah gre tudi splošna zasluga, da mnogih procesov ne razumemo prekomejno in integralno ter v stalni interakciji obeh strani z mejo in razmejevanji, pač pa v zoženi perspektivi vsakokratnih obsegov držav in ozemelj. To velja tudi za večino dosedanjih pristopov naslovnemu raziskovalnemu vprašanju tako s slovenske kot s hrvaške strani.

Zato se najprej lotevamo širšega konteksta nastanka modernih slovenskih meja s poudarkom na severnih slovenskih mejah in Prekmurju. Medtem ko so bile zahodne slovenske meje v Posočju v veliki meri zgodovinsko-geografsko pogojene z ozemljem grofije Goriške, sta bila južni odsek zahodne meje okoli Gorice in Trsta ter odsek v Istri najkasneje oblikovana – šele po drugi svetovni vojni. V tem prispevku se osredotočamo na obdobje oblikovanja meja v času ob koncu prve svetovne vojne in mirovne konference v Parizu. Proučevane problematike se lotevamo z aplikacijo koncepta mejišča (Tunjić 2004), ki ga presojamo skozi model zahodnobalkanskega geopolitičnega križa (Josipovič 2005, 2006, 2009). Ta umešča slovenski državni prostor v mejišče rimsko-nemškega prodora proti jugovzhodu, ki ga označujejo meje Kočevske in Bele krajine na Kolpi ter meje Štajerske na Sotli in v Halozah ter ki se je večinoma izoblikovalo do trinajstega stoletja. Temu diametralno nasproti je v petnajstem in šestnajstem stoletju sledil osmansko-turški prodor, v katerem skrajni trajnejši domet opisujejo reliktnne meje današnje Bosne in Hercegovine. Mednju se umeščata dve coni geopolitičnega pritiska: a) cona beneškega pritiska z jugozahoda, ki opisuje ozemlje nekdanje Beneške republike od Istre do Dalmacije, in b) cona ogrskega pritiska s severovzhoda, ki ga opisuje težnja po najkrajši povezavi med Panonsko nižino in Jadransko kotlino. Celoten osrednji del tega mejišča zaseda današnji državni prostor Hrvaške, na kar opozarja tudi njena nenavadna oblika (ibid.). Pri tem je ključna za razumevanje razsežnosti vzpostavljanja slovenskega ozemeljskega vprašanja v prvi vrsti razmejitev nasproti germanskim, romanskim in ugrskim govornim prostorom. Nasproti temu identificiranju jezikovnih in posledično etnično pripisanih meja je bila postavljena prehodna cona zložnega prehajanja in prelivanja med podobnimi dialekti, ki je predstavljala mnogo večji izziv razmejevanja in možnost raznovrstnih interpretacij v obdobju »izgradnje narodov« (*nation-building*) devetnajstega stoletja. Zato je celoten prostor v smeri proti vzhodu in jugovzhodu v zgodovinoisnem *mainstreamu* zamejen preprosto z

obstoječimi upravnimi mejami brez resne presoje o raznovrstni pripadnosti prebivalstva. V analitsko pomoč nam bo zato analiziranje vprašanja oblikovanja Slavonije oziroma *Slovinja* kot imenske ustreznice današnje Slovenije.

Naslednja med temami, ki je ozko povezana s procesom »izgradnje slovenstva« in njegovih severnih meja, prikazuje vlogo prostozidarjev pri oblikovanju nove jugoslovanske kraljevine, poskus vzpostavljanja panslovanskega koridorja in, celostno gledano, ugodnih severnih meja slovenske entitete kot enega od pogojev doseganja prihodnje slovenske državnosti ter s tem povezano usodno vlogo Prekmurja. V prispevku prav z geopolitično umestitvijo Prekmurja v okviru širših regij pokažemo na teritorialno kontinuiteto naziva Slavonija/*Slovinje*/Slovenija/*Windischland*, ki poleg moderne Slavonije v okviru Hrvaške obsega tudi obsežne dele Savinjske in Nizke Dolenjske z Belo krajino pod imenom Slavonska marka (*Marcha Sclavonica*). Prav napačen prevod »Slovenska marka« (glej npr. Kos 1933) je v zgodnjem modernem slovenskem zgodovinopisju povzročil zmedo in zabris prekomejne »slovenske« makroregije. To pa je imelo povratni vpliv na kasnejše reformuliranje stališč iz Majarjevega panslavističnega programa »Zedinjena Slovenija«, nerazumevanje in neintegrativnost konkurenčnega hrvaškega nacionalnega programa ter končno enormno krnitev ozemlja, predvidenega za teritorialno administrativno združitve v »slovenski« entiteti. Ta krnitev bi lahko pogubno vplivala tudi na kasnejšo državnost Slovenije in bi jo lahko preprečila, če ne bi bilo predstavništvo ene od zmagovalk prve svetovne vojne – Kraljevine Srbije – panslovansko in izrazito jugoslovansko orientirano. Največ zaslug za vendarle ugoden celokupni izplen pariške mirovne konference, kar se slovenskega narodnega vprašanja tiče, imajo prostozidarske naveze na čelu z vodjo jugoslovanske delegacije za mejna vprašanja, geografom dr. Jovanom Cvijićem. Prav Cvijićeva vloga in zasluge za priključitev Prekmurja, kar je bil prostorski pogoj za legalizacijo zasedbe ozemlja s strani generala Maistra in povezavo ozemlja nekdanje Kranjske s Prekmurjem, je v slovenskih raziskavah obdobja ob in po zaključku prve svetovne vojne v veliki meri spregledana. V prispevku je prikazana njegova vloga v definiranju naravnogeografskega načela za določanje državnih meja, ki je imelo usoden pomen za oblikovanje samostojne slovenske države sedemdeset let kasneje.

2 Od propada Rima do politične dominantnosti Slovanov v Panonski nižini in Vzhodnih Alpah

Ozemlje, ki ga danes zaobjema Republika Slovenija, je bilo podobno kot druga fizičnogeografsko prehodna in geopolitična kontaktna območja med nasprotujočimi si silami vedno podvrženo procesom priseljevanja in izseljevanja

ter s tem povezanimi kulturnogeografskimi vzorci ter jezikovnimi potezami območja. Pred devetnajstim stoletjem in pred uvedbo modernih popisov prebivalstva (od leta 1857 dalje) ni mogoče natančno govoriti o obsegu migracij in preseljevanj na teritoriju, ki ga danes predstavlja Slovenija, so pa ta gibanja bila močna in so temeljito preoblikovala to ozemlje.

Kot je že ob koncu devetnajstega stoletja dokazoval eden od pionirjev migracijskih raziskovanj, Anglež Ernest Ravenstein, ima vsak izselitveni ali priselitveni tok po definiciji svoj protitok, ki pa med seboj nista nujno v enakem obsegu. Že samo na podlagi tega preizkušenega principa je gotovo, da moramo vedno poleg priseljevanja predvidevati tudi odseljevanje ali izseljevanje prebivalstva in da moramo na slovensko ozemlje gledati tako kot na vsak drugi prostor – kot na prostor dinamičnih prebivalstvenih procesov in ne nekega statičnega, v jantar zgodovine ujetega dogajanja in ljudi. Sistematično izseljevanje, prav tako kot priseljevanje, je bilo v različnih medsebojnih razmerjih vedno spodbujano s protislovnimi vzroki in dejavniki ter je veljalo za celoten slovenski prostor. Znane so prisilne selitve upornih kmetov iz Frankovske in Turingije v štirinajstem stoletju na Črno Kranjsko (Kočevsko), pa sistematična, zlasti vzhodnotirolska (Innichen, Doblek) kolonizacija Rovtarskega hribovja v geografskem trikotniku med Kranjem, Logatcem in Tolminom. Kolonizacija germanskih in germaniziranih skupin prebivalcev se je od devetega do petnajstega stoletja izvajala tudi zunaj srednjeveške Kranjske, in sicer na Koroškem, Štajerskem, v Slavoniji, v zahodni in južni Panoniji ter na zahodu v Furlaniji in Primorju, vendar seveda prostorsko zunaj današnje Slovenije (Kos 1933, 113–117).

Velike premike prebivalstva, odločilne za kasnejša razmerja moči in tvorbo upravnopolitičnih entitet in njihovih meja, so povzročila vojaška osvajanja od severovzhodne in jugovzhodne strani: najprej Goti in Huni v četrtem in petem stoletju, nato Langobardi in zatem med šestim in devetim stoletjem mogočni večetnični Obri, izpod nadoblasti katerih se politično izvijajo le Hrvati na zahodu in Bolgari na vzhodu – oboji kot poseben družbeni sloj in v primeru Hrvatov kot vojaški stalež (npr. Kosezi). Hrvaške in koseške skupine tako najdemo po vseh danes percipirano slovenskih zgodovinskih deželah (Koroška, Kranjska, Slavonska krajina, Štajerska, Slavonija/*Slovinje*). Od devetega stoletja dalje uradna zgodovina beleži prodor Frankov na vzhod in jugovzhod, selitve dela Karantancev v Panonijo in nato nove vdore z vzhoda: najprej zlasti od desetega stoletja Magjarov, Hazarov in Pečenegov, v trinajstem stoletju Mongolov, Tatarov in Kumanov ter od štirinajstega stoletja dalje še Osmanskih Turkov. Vsi ti so upravljali ali obvladovali etnično zelo raznolike skupine, ki so jim bile v vojaškem in gospodarskem smislu podrejene (Pohl 1988). Med njimi so takšne, katerih ime je do danes izginilo (npr. Dudlebi v srednjem Pomurju), pa tudi takšne, ki so z vojaško organizacijo uspešno

podjarmile dele slovanskega prebivalstva, ohranile etnonim, a bile kmalu zatem jezikovno poslovanjene (npr. Hrvati v Liki in Bolgari v Dobrudži).

Vsaj od enajstega stoletja dalje današnje severovzhodno Slovenijo usodno zaznamuje zgodovinski nastop Madjarov v panonsko-karpatškem bazenu, od petnajstega stoletja dalje pa globok prodor Osmanskih Turkov v osrčje Balkanskega polotoka, do sedemnajstega stoletja pa prek Prekmurja in Ogrske vse do Dunaja. Če se je ogrsko-germanska meja po madjarskem pokristjanjenju in rimsko-nemškem pritisku med desetim in trinajstim stoletjem pomaknila iz Prlekije oziroma Slovenskih goric proti vzhodu na Kučnico in Muro ter Dravo, pa je bilo ozemlje od Primorske, Kranjske z Belo krajino in Žumberkom do Posavja, Posotelja in Podravja ter Pomurja pod velikim pritiskom beguncev, prebeglih pred osmanskimi osvajanji. Te naselitve so bistveno manj konsistentno zabeležene zaradi uničenja celotnih držav (Bolgarije, Srbije, Bosne, Hercegovine) ali razpada državnih sistemov in zoženja na njihove ozemeljske ostanke (Hrvaške po krbavski bitki leta 1493 in Ogrske po mohački bitki leta 1526) ter zaradi potrebe po krepitvi bojnih vrst in obrambe preostalega ozemlja, katerega Osmanski Turki še niso uspeli zavzeti. Tako lahko med petnajstim in osemnajstim stoletjem beležimo stotisoče prebegov ali uskokov iz današnjih Hrvaške ter Bosne in Hercegovine na tedanje svobodno ozemlje habsburške monarhije (Šehić in Tepić 2002, 73). Prav te zgodovinske okoliščine in migracije predisponirajo geopolitični, jezikovni in teritorialni razvoj današnje Slovenije. Pri tem po številčnosti izstopajo migracije iz časa Osmanskih Turkov, ko se je po ocenah v redko poseljene in od vojn, lakote in bolezni opustošene dinarsko-kraške in subpanonske predele priselilo okrog 200.000 prebivalcev, kar je ob okrog 250.000 preostalih prebivalcih predstavljalo skoraj polovico ljudi. Hkrati se je v večstoletnem obdobju turških vpadov globoko na habsburško ozemlje, vse do Koroške, iz območja današnje Slovenije izselilo vsaj 250.000 ljudi, in sicer kot prisilni migranti (ujetniki in sužnji). Ocene prebivalstva za petnajsto stoletje na današnjem slovenskem ozemlju govorijo o okrog 500.000 prebivalcih, stoletje kasneje pa le še o 450.000, kar kaže na veliko zamenjavo prebivalstva (prim. Kos 1933; Mikeln 1992; Voje 1994). S tem se je znatno spremenila tudi jezikovna slika tega ozemlja. Novi naseljenci so prinesli ikavske, čakavske in zahodnoštokavske govore in prvine, ki so temeljito spremenili takratna narečja na območjih njihove priselitve. Enako so se jezikovno spreminjala tudi območja, ki so jih prebegi zapustili. Zato se ni treba čuditi, če denimo Trubarjev jezik iz sredine šestnajstega stoletja dojemamo precej bliže kot denimo jezik Brižinskih spomenikov iz desetega ali enajstega stoletja, ki ga le stežka razumemo. Seveda se je po drugi strani jezikovno zaledje prebegov iz prostora pod osmansko nadoblastjo prav tako spreminjalo in praktično vse jezikovne skupine so se pod tem pritiskom prestavile na sever ali severozahod. Tako so tudi kasnejša medetnična razmerja pogosto trčila na nasprotja med poskusi vrnitve na stara

ognjišča in na tam zatečene prišleke pod vplivom osmanske ekspanzije, kakor smo to lahko opazovali med zadnjimi jugoslovanskimi vojnami.

Krčenje sultanata na Balkanu od konca sedemnajstega stoletja dalje povzroči povratne migracije zlasti islamiziranih prebivalcev Ogrske, Like, Dalmacije in Vojvodine ter nove krščanske begunce iz skrčenih osmanskih ozemelj (Voje 1994, 213–218). Za današnje slovenske pokrajine to obdobje pomeni predvsem prenehanje neposredne ogroženosti pred vpadi, ki so v nasprotno smer od uskokov odnesli četrto milijona ljudi. Obdobje od konca osemnajstega stoletja zato pomeni prebivalstveno konsolidacijo in demografsko rast, ki pa se zaradi neobstoja krovne entitete, ki bi skrbelo za to prebivalstvo, že konec devetnajstega stoletja sprevrže v množično emigracijo v druge evropske in prekomorske dežele. Izdatna neto emigracija se nadaljuje globoko v dvajseto stoletje ter končno obnovi z jugoslovanskim zdomstvom druge polovice dvajsetega stoletja in novim, »kriznim« izseljevanjem enaindvajsetega stoletja (Josipovič 2018). Celotno obdobje je tudi čas velike negotovosti in pospešenega izseljevanja, saj ga zaznamujejo dve svetovni vojni, pandemija ruske in španske gripe ter dolgotrajna gospodarska kriza, ki so zdesetkali najvitalnejše dele takratnega prebivalstva na današnjem ozemlju Slovenije. Vojne izgube in travmatizacija prebivalstva vseh starosti zaradi bolezni, primanjkljaja hrane in drugih življenjsko pomembnih dobrin, predvsem pa občutja varnosti, povzročata večgeneracijske prenose travme na naslednje rodove, ki se danes manifestirajo skozi različne oblike psihosomatskih motenj (Sotero 2006).

3 Problem antagonizma imenskih dvojčic Slavonije in Slovenije kot ovira ozemeljski celovitosti slovanske poselitve na širšem območju »koridorja«

Da bi razumeli kleč prostorskega definiranja Slovenije – kot teritorialne entitete, neobstoječe do leta 1945 – in Slavonije – dejanske teritorialne entitete s kontinuiteto od rimskega obdobja – moramo najprej pogledati teritorialna razmerja in percepcijo prostora vsakokratnih prebivalcev. Povezave med Slovenijo in Slavonijo so stare toliko kot sama geografska poimenovanja obeh, danes povsem ločenih območij. V kontekstu zahodnega peripanonskega prostora, v katerega spada prekmursko mejišče, bomo zato nekaj nujne pozornosti namenili razlagi in razlikovanju teh dveh regionalnogeografskih entitet. Splošni latinsko-grški izraz Sclavonia/Sclavinia je bil mnogokrat uporabljen, običajno na območju brez izrazitega »vrhnjega« sloja nad številčno dominantno plastjo prebivalstva. Tako je bil v geografskem smislu prvi poudarek na splošnem slovanstvu, bodisi v obliki *slovenstva* bodisi *slavonstva*, ne pa na posameznih klansko-etničnih partikularnostih. Kasneje, zlasti po odločilnih

bitkah na Krbavi (1493) in pri Mohaču (1526), je prišlo do usodnega geografskega premika regionalne oznake »Hrvaška/*Hrvatska*« na sever, na nekdanji zgodovinsko-geografski kontinuum območja Slavonije, s tem pa na cepitev *Windischlanda* na manjši zahodni in večji vzhodni del. Z razdvojitvijo Slavonije oziroma *Sklavonije* ali *Slovinja* na kasnejši slovenski del na eni strani in današnji hrvaški del na drugi strani, se je zemljepisno ime Slavonija uveljavilo le na območju znatno vzhodneje od Zagreba, nekdanji osrednji deli Slavonije pa so prevzeli mezoregionalna imena: Zagorje, Prigorje, Turopolje, Podravina, Moslavina itd. na Hrvaškem, ter Štajerska, Savinjska, Prlekija, Bela krajina, Dolenjska, Posavje itd. v Sloveniji. Pri tem spomnimo, da se je v slovensko moderno zgodovinopisje vrnil dvomljiv pojem »Slovenske marke« ali krajine, ki je zajemal pretežni del današnje Nizke Dolenjske in Savinjske s Posavjem, na katerega se je teritorialno razširila Kranjska (Kos 1933; Josipovič 1998), nato pa je *Marcha Vinedorum* prešla pod Štajersko. Kasneje je bila razdeljena z reko Savo, katere desni breg je bil priključen Kranjski, levi breg pa ostal pod Štajersko. Dejansko je pri tem šlo za delitev političnega ostanka Slavonije oziroma *Windischlanda* v današnji Sloveniji, kar je sploh dalo osnovo za poimenovanje *slavonska* (*Sclavonica* – v pomenu *slovanska* dežela) kot razlikovalni prostorsko-etnični atribut v razmerju do *kranjskega* (*Carniola*) ali tudi *koroškega* (*Carinthia*). Če bi, nasprotno, prišlo do širitve Slavonije na prostor Kranjske, bi tak novoosvojeni del zagotovo dobil memorialno oznako nekdanjega ozemlja: na primer Kranjska krajina (*Marcha Carniolica*), torej na enak način, kot je za nekdanje koroško ozemlje, priključeno Štajerski, bila v veljavi oznaka *Marcha Carantanorum*.

Da bi razumeli, kako se je pravzaprav vzpostavila današnja dihotomija nečesa, kar tujcem zunaj regije zveni sorodno (prim. Husserl 2005), lokalnemu prebivalstvu pa predstavlja dve ljubosumno oddeljeni, niti malo povezani entiteti, je treba odriniti na kratko zgodovinsko ekskurzijo. Še okrog leta 1300, ko se ureditve fevdalne nadvlade nad današnjimi osrednjeslovenskimi pokrajinami še niso do konca izostrile, je razmejitvev Slavonije s Hrvaško na jugozahodu in jugu presenetljivo stabilna. Medtem ko so *Dolnji kraji* (*Partes inferiores*, ki so obsegali porečje Plive, Vrbanje in zgornje Sane z mesti Jajce, Kotor in Ključ) in Bosna (porečje Lašve, Lepenice, gorenjega Vrbasa, Vrhbosne in Krivaje do Drine) pod oblastjo Šubičev, je meja zahodno od *Dolnjih krajev* v grobem potekala po planoti Grmeč med Ključem in Ostrovico na Uni, nato po Uni in Korani do *Bišča* (današnji Bihać) in *Slovinja/Sluina* (današnji Slunj) ter do Lukovdola na Kolpi (zemljevid 1). Ta meja je vztrajala še nadaljnji dve stoletji do prodora Osmanov v osrčje Dinarskega gorstva. Ta prodor pa je kakor klin od jugovzhoda razklepal in končno razklenil ozemlji Slavonije in Hrvaške tako, da je njuna medsebojna meja konec sedemnajstega stoletja merila le okrog 20 kilometrov, in sicer v predelu med Kolpo pri Vinici in Korano pri Krnjaku. Ko je tedanja Bosna prišla pod Turke leta 1463, so Osmani ter njihove

Zemljevid 1: Od Sklavonije in Slovinja do Slavonije in Slovenije

Vir: Srkulj 1937.

vojaške in paravojaške formacije vse pogosteje vpadali v slavonski prostor ob Savi, kar je vodilo v padec večine Slavonije. »Turška« nevarnost, ki je pretela s popolnim uničenjem preostankov Slavonije in Hrvaške, je izzvala prvi poskus združitve njunih saborov že sredi šestnajstega stoletja, čeprav se je formalna civilnopravna združitev civilne Slavonije in civilne Hrvaške v okviru ogrske krone zgodila šele v osemnajstem stoletju – po izgonu Turkov iz prekosavske Slavonije v prostor današnje Bosne (Stančić 1985; zemljevid 3).

S postopnim osvajanjem današnjega območja Bosne in Hercegovine so Turki izrivali lokalno prebivalstvo in plemstvo, ki se je bilo pod vplivom izgube fevdov prisiljeno ali poturčiti, ali pristati na težke življenjske pogoje krščanske raje, ali pa se izseliti v notranjost celine. Prostor, ki so ga tedanji prebivalci zapustili, so kasneje poimenovali »Turška Hrvaška« (območje Pseta

in Unca), čeprav je Turčija segla tudi na zgodovinsko ozemlje Slavonije južno od Save (Mrin, Hum/Bišče, Vrbas, Glaž, Dubica). Kot je večina Slavonije, zlasti osrednjih in vzhodnih robnih območij, prišla pod Turke že sredi šestnajstega stoletja, se je tudi Hrvaška postopoma zmanjševala in končno zmanjšala na ozek pas ozemlja med Kvarnerom in Korano pri Slunju (zemljevid 2).²

Ta osmanski prodor pa se ni zgodil nenadejano, temveč je odraz širših geopolitičnih razmer v tedanji jugovzhodni Evropi. Oblikovanje države Osmanskih Turkov v Evropi in njeno naglo širjenje, še posebno po bitki na Marici leta 1371, spodbujeno z balkansko-slovansko neslogo in južnosrbskimi vlastelini kot turškimi vazali (rod Mrnjavčevićev s kraljevičem Markom in drugi), sta hitro pripeljala do uničenja večine samostojnih balkanskih držav. Po padcu preostanka srednjeveške Srbije (1456) sledi nagel osmanski prodor skozi novopazarski geostrateški koridor v dinarski smeri do karavanseraja *Saraj Ovasi* (Sarajevo). Z osvojitvijo tega strateškega koridorja se odpre dostop do osrednje Bosne, zato je bil hiter padec ostanka srednjeveške Bosne Stipana Tomaševića, poslednjega bosenskega kralja (1463), neizbežen. Hercegovina velikaša Sandalja Hranića in njegovih potomcev Hercegovičev je pod Osmane prišla dvajset let kasneje (1482), njen vzhodni del okrog Onogošta (današnji Nikšić) pa skupaj z makarskim priobaljem leta 1499. To je bilo pravzaprav edino območje, na katerem je na novo razširjena osmanska država lahko dostopala do morja na vzhodnem delu Jadrana.

V »Zahodnih predelih«³ in v smeri proti Liki Osmani v naslednjih tridesetih letih niso uspeli osvojiti in pokoriti najbolj utrjenih gradov, kot so bili Ostrovica, Bišče, Tnin (Knin) in Cetingrad. Priložnost za to se jim je ponudila šele po katastrofalnem porazu hrvaške vojske na Krbavskem polju leta 1493. Nato je sledilo potiskanje osmanske meje čedalje bolj proti zahodu, ki že leta 1528 doseže Velebit. Tako je Hrvaški ostal izhod na morje le še med Bakrom, Senjem in Bagom – od tod poimenovanje tega obalnega pasu kot hrvaško Primorje. Odločilno izgubo za Hrvaško pomeni padec Bišča (Bihaća) leta 1592, ko se Osmanski imperij raztegne vse do reke Korane in pravkar osnovanega Karlovca (1579). Meja imperija se je Kranjski približala na samo šestnajst kilometrov in pretila, da bo popolnoma odrezala Hrvaško od Slavonije, hkrati pa načela tudi območje notranjeavstrijskih dežel. To je bilo obdobje množičnih

2 *Slunj/Šluin/Slovinj* je bil mejno mesto med Hrvaško in *Slovinjem* (Slavonijo), kot je bil denimo kraj *Hrvatsko* mejno naselje med Hrvaško in Kranjsko na Kolpi pri Osilnici.

3 *Zapadne strane* ali *Zahodni predeli* ali *Tropolje* je zemljepisna oznaka za srednjeveško bosensko območje, ki je zajemalo Duvensko, Livensko, Kupreško in Glamočko polje. Na tem območju so obstajale tri stare županije: Hlivno (Livno) na območju istoimenskega polja z gradom Bistrice, Dulmno (Duvno) na prostoru istoimenskega polja s Tomislavgradom (Delminium > Tolminium) ter Kupreškega polja in Dlamoč (Glamoč) na območju istoimenskega polja z gradom Biograd (Halapič).

premikov prebivalstva in bistvene spremembe jezikovne, verske, regionalne in drugih demografskih struktur prebivalstva (zemljevid 2).

Medtem je v prvi polovici šestnajstega stoletja tudi Slavonija utrpela hude izgube teritorija in bila obremenjena z množičnimi prisilnimi selitvami. Padec celotnega slavonskega Povrbasja med Jajcem in Banjo Luko (1528) je sledil padcu močnih trdnjav šest let prej (1522), in sicer na relaciji od Drniša, Tnina (Knin) in Rmanja (Martin Brod, Unec/Unac) do Blagaja na Uni (Dvor, Novi). Po prehodu Osmanov čez Savo po vrsti padajo slavonske trdnjave Brod (1536), Požega in Đakovo (1537), že naslednje leto pa na zahodu prebijejo obrambo pri Dubici (1538) in dosežejo Uno, na vzhodu reko Bosut (Basant)⁴, na severu pa celo mejno reko Dravo pri Belišču, s čimer so odtrgali vzhodni del Slavonije in Srem od preostanka Slavonije na zahodu. Že leta 1540 ponovno prestopijo Savo in osvojijo še Gradiško na zahodu osmanskega klina v Slavonijo in Našice na vzhodni strani tega klina (1541). S tem razširijo in utrdijo zasedeni prostor vse do Drave, središče katerega predstavlja prav naravno varovana požeška kotlina z utrjenim mestom Požego.

Zaradi razpada sistema lokalne teritorialnoobrambne organizacije v osrednji Slavoniji med Savo in Dravo Osmani leta 1552 mejo s Save potisnejo vse do reke Čazme (Česma), osvojijo pa tudi Virovitico in del Bilogore, s katere ogrožajo Križevce, Vrbovec in Koprivnico. S tem je bil dosežen zlom osrednjega dela Slavonije, ki je bila v okviru osmanske uprave oblikovana v nov *Požeški sandžak*.

Posledično se spodbudijo novi množični premiki prebivalstva proti severu v ogrsko Panonijo in štajerski *Windischland* v današnji Sloveniji, že prej pa so številčni tokovi Uskokov naseljevali od bolezni in turških vpadov opustošene dele Kranjske in Primorske. Medtem je po mohački bitki (1526) Ogrska vzhodno od Donave že bila pod Osmansko oblastjo, po bitki pri Sigetu (1566) pa je pod Osmane prišla še večina zahodne Panonije. To je bil zgodovinski trenutek, ko sta se obe deželi, tako Hrvaška kot Slavonija, zreducirali na »ostanke ostankov« (*reliquiae reliquiarum*). Hkrati je bilo to tudi kritično obdobje, ki je prek prve združitve ostankov Hrvaške in Slavonije (s katero se niso strinjali vsi slavonski družbeni staleži in stanovi) v dvojno hrvatsko-slovensko (slavonsko) krono postopno pripeljalo Slavonijo do izgube subjektivitete. V novo politično tvorbo je bila vključena celotna zahodna Slavonija med Čazmo (Česmo) in Sotlo, s tem pa je na tem delu začelo ugašati ime Slavonija (*Slovinje*), ki ga je začelo izpodrivati regionalno ime Hrvaška, s tem da je etnonim *Slovinci/Slovinci* v tem območju še trdovratno vztrajal. Krčenje svobodnega ozemlja Kraljevine Slavonije in v še večji meri Kraljevine Hrvaške

4 Bosut in Basant(ius) bi lahko po latinsko pomenilo tudi ime meje Bosone (Bosne) ali samega vodnega (rečnega) telesa. Pri tem ga velja primerjati z nazivom »Bosanci« kot prebivalci tega ali temu sosednega območja in še prej izpričanim regionimom Bošnjaki, ki ga nosijo številni kraji in osebe po Sloveniji in Slavoniji.

je pripeljalo do prelomnega notranjepolitičnega dogodka: skupne izvedbe slavonskega in hrvaškega sabora v Zagrebu 1. septembra 1558. Oba sabora sta bila od tega dne dalje trajno zedinjena v enotni »Sabor Hrvatske i Slavonije«. Vzporedno z migracijami prebivalstva, še posebej plemstva, iz Hrvaške v Slavonijo so se na sever pomaknile tudi meje območja, ki ga je predstavljala Hrvaška, hkrati pa se je začel od juga in vzhoda krčiti tudi zgodovinski prostor kajkavsko-slovenskega jezika (prim. Brezinščak Bagola et al. 2017, 377–389). Na izpraznjena ali redko poseljena območja so se začeli priseljevati prebivalci drugih narečnih skupin, ki so hkrati z regionalno oznako spremenili tudi pojmovanje slavonskega (*slovinškega/slovenskega*) jezika.

V naslednjem stoletju je sledilo ponovno širjenje na novo osvojena območja, na prej od Osmanov zasedeno Slavonijo, s tem pa tudi prestavljanje imena Slavonije na vzhod, medtem ko »Slavonska marka« (*Windisch march*) postane Nizka Dolenjska z Belo krajino v okviru Kranjske, *Windischland* (Savinjska krajina) na Štajerskem pa preneha obstajati kot pokrajinsko ime, vendar se tu in tam ohranja skozi krajevne pridevnike (Slovenj Gradec – *Windischgrätz* ali Slovenska Bistrica – *Windisch Feistritz*) ali pa kot lokalni etnonim *Slovenci/Slovinci* ali *Vindišarji* (*Windischer*). V etnično dihotomnem odnosu do teh se oblikujejo lokalni »Horvati« in »Krajnci« kot priseljenci iz Kranjske ali Hrvaške. Vse do obnove Slavonije konec sedemnajstega stoletja, ki ima poslej povsem predrugačeno demografsko strukturo, je Hrvaška zadržala regionalno ime na območju severno od Kolpe in Save (Zagorje in Prigorje), medtem ko se samo za novoosvobojena območja uveljavi naziv Slavonija, torej po letu 1699 in sklenjenem miru v Sremskih Karlovcih (Brezinščak Bagola, Cesarec in Klemenčič 2017, 762). Hrvaška tako zadrži svoj regionalni pridevek v Zagorju, ki postopno namesto slavonskega postane hrvaško Zagorje in kjer se začne oblikovati dvojna – slovensko-hrvaška – teritorialna pripadnost. Medtem ko zaradi velikega števila hrvaških velikašev, ki se zatečejo prav v relativno varno in s sredogorji zavarovano Zagorje, območje priposestvuje nov pridevnik »hrvaško«, se nekdanji zahodni teritorij Slavonije kompenzira z vključitvijo novih ozemelj nekdanje osrednje in vzhodne Slavonije in Srema do Zemuna in Sremskih Karlovcev, v katerih so bili ne nazadnje sklenjeni tudi mir iz leta 1699 in zarisane nove političnoupravne meje.

Samostojna upravna regija Kraljevina Slavonija ni dolgo obstajala, saj so obmejni posavski in pounski predeli tako Slavonije kot Hrvaške bili preoblikovani v Vojno krajino. Ta je bila s ponovno ločitvijo vzhodne in osrednje Slavonije od zahodnega dela (Zagorje) in izgubljeno neposredno medsebojno teritorialno povezavo podvržena notranjim centrifugalnim procesom, ki so se iztekli v ponovno združitev, tokrat v »Civilno Hrvatsko – Slavonijo«.

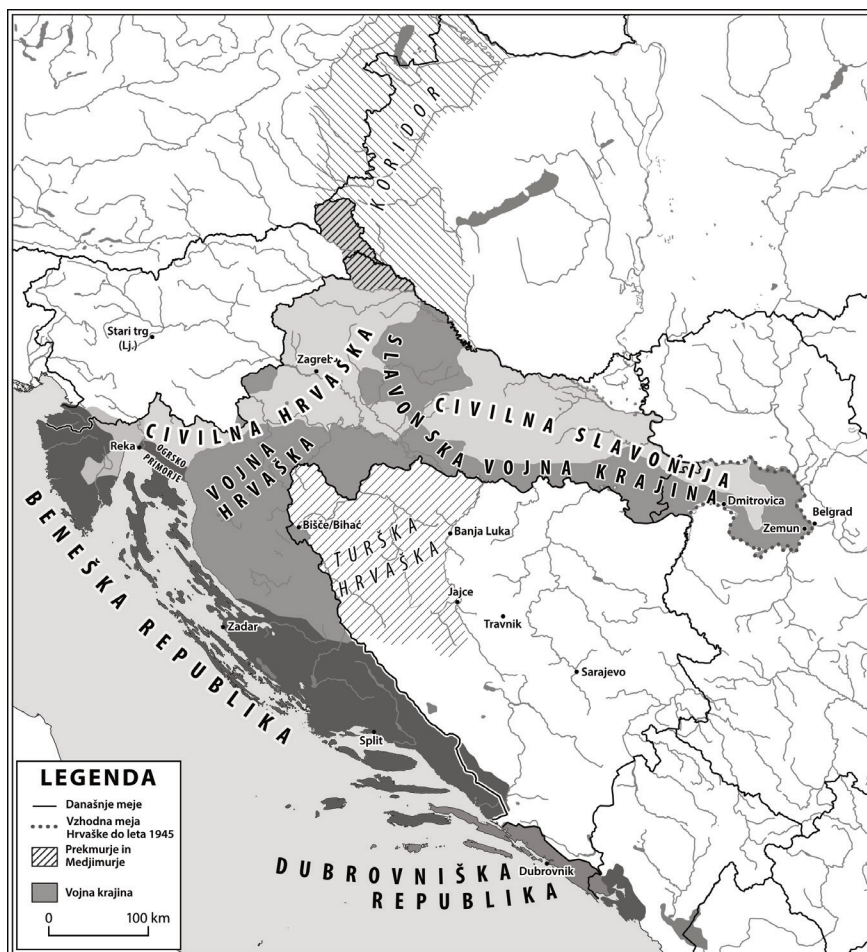
Zemljevid 2: Od Hrvaške in Slavonije do »ostankov ostankov«

Vir: Srkulj 1937.

Vsi omenjeni procesi so imeli za posledico prekinitev enotnega preko-mejnega etnonima *Slovenci/Slovinci*, čeprav je kajkavsko prebivalstvo uspešno jezikovno asimiliralo številčne skupine čakavskih in zahodnoštokavskih ikavskih prebegov, sploh kadar so pripadali isti, rimskokatoliški veroizpovedi (Šokci, Bunjevci). Nekoliko drugačna situacija je bila pri pravoslavnih prebegih, ki so pripadali ikavsko-ijekavski hercegovski skupini (poslovanjeni Vlahi).

Zemljevid 3: Obnavljanje Slavonije in združevanje civilne Slavonije s civilno Hrvaško konec osemnajstega stoletja

Vir: Stančić 1985.

4 Zahodni panonski prostor ter prekmursko-porabska posebnost in teritorialni stik oziroma dostop do panslovanskega koridorja

Videli smo, da je Slovenija v svojem peripanonskem prostoru pravzaprav zahodno nadaljevanje Slavonije tako v reliefnem in klimatskem kot v naravno- in družbeno geografskem smislu. Današnje Prekmurje v njegovem okviru pa je multikulturno območje pomursko-porabskega mejjišča, ki sicer ni bilo neposredno v okviru Slavonije, zato pa je bilo z njo intenzivno povezano v obdobju

od nastanka ogrske države in vključitve Doljnega Prekmurja v okvir zagrebške škofije. Jezikovne vzporednice kažejo na nekdanjo enotnost jezika, ki se je razprostil vse do Moravske in Slovaške na severu ter vključno z nekdanjimi kajkavskimi narečji do današnje severne Bosne in Slavonije – območje nekdanjih panonsko-slovenskih državnih tvorb Ljudevita Posavskega, vojvode Radmirja ter Pribine in Koclja iz devetega stoletja (Josipovič 2005).

Pokrajinsko ime Slovenska krajina (*Szlovenszka krájna*) je predstavljalo ostanek panonskega slovenstva/slovanstva, torej celotnega prostora, ki bi ga lahko omejili z današnjim slovaškim govornim prostorom na severu in kajkavskim na jugu Panonske nižine ter ki je v času Kocljeve kneževine Spodnje Panonije (v drugi polovici devetega stoletja) obsegal celoten prostor med Savo na jugu in Donavo na severu in vzhodu ter vse do njunega sotočja pri današnjem Zemunu, kjer so Panonci mejili na Bolgare (npr. Grivec 1938; priloženi zemljevid). Danes lahko v tem kontekstu o Prekmurju prav tako govorimo kot o *reliquiae reliquiarum*, in sicer kot o osrednjem delu »nekoč mogočnega alpskega in panonskega slovanstva«. Zlasti Kocljeva vladavina je bila odločilnega pomena za utrjevanje panonsko-slovenske liturgije, s katero ima prekmurščina, imenovana tudi »stara slovenščina«, še dandanes nerazdružljive vezi. Delovanje Cirila in Metoda v devetem stoletju v Spodnji Panoniji in na Moravskem je namreč rezultiralo v nastanku posebnega črkopisa, glagolice, s katero so bili zapisani slovanski prevodi svetopisemskih del. Prav delovanje obeh duhovnikov je že na začetku izzvalo nasprotovanje »zahodnih« škofov, zlasti solnograškega, kar je pripeljalo do nastanka nekakšnega spodnjepanonskega versko-jezikovnega hibrida. Po eni strani so bile cerkvene knjige prevajane v ljudski, panonsko-slovenski jezik ter zapisane v glagolici, po drugi strani pa je bil grško-bizantinski cerkveni obred preveden v rimsko-latinskega (npr. Grivec 1938, 82, 108 in 144). To pa pomeni, da je tradicijo slovenskega pismenstva treba dopolniti s še starejšimi glagolskimi pismi iz cirilmetodijske panonsko-slovenske tradicije devetega stoletja, ki jim moremo prek razširjenih kajkavskih elementov glagoljaške tradicije slediti vse do petnajstega stoletja (prim. Damjanović 2008, 22).

S hitrim propadom Kocljeve države (861–876) in odločnim napredovanjem frankovskega nemštva proti vzhodu se v izteku devetega stoletja nepričakovano odvijte ogrski vdor v Panonijo. Nomadski tip mobilnosti Ogrov, ki so izza Karpatov v Panonijo s seboj prignali tudi večje število podjarmljenih in v plemensko zvezo povezanih skupin, je trčil s sedentarno-poljedelskim slovanskim prebivalstvom Panonije (prim. Josipovič 2005). Ogrska moč je od prihoda v Panonijo le še rasla, saj so v svoje vojaške enote lahko obilno vključevali pešaštvo iz vrst slovanskih podložnikov. Po polstoletnem vojaškem ogrožanju srednjeevropskega prostora so doživeli ključen poraz pri Augsburgu, ki jih je leta 955 pripeljal v objem zahodnega krščanstva. Po kronanju in krstu ogrskega vladarja Števana se v Panoniji znova odpre prostor rimsko-latinski

cerkveni tradiciji, ki za naslednjih šest stoletij zapre poti liturgiji v domačem panonsko-slovenskem jeziku in glagolici, ki se preseli v smeri proti jugu. Meja ogrskih osvajanj se do konca desetega stoletja na jugu ustali na Dravi do sotočja z Dravinjo, na zahodu pa onkraj Radgone do rečice Gnas, kjer meji s svetim rimskim cesarstvom (npr. Kos 1933). Do konca enajstega stoletja je Prekmurje ostalo del Ogrske »Stražne krajine«. Po osvojitvi Slavonije/*Slovinja* (1091) oziroma ozemlja južno od Drave je bilo tudi Prekmurje vključeno v političnoupravni okvir Ogrske.

Germanski premik meje v trinajstem stoletju od Ptuja do Presike in osvojitve Prlekije ter s tem celotne Panonske marke zožita prostor stika med Prekmurjem in *Slovinjem*, vendar mejni premik ni vplival na obseg ozemlja severno od reke Mure, zato je današnje območje Prekmurja ostalo v enakih političnih okvirih vse do osmanske invazije. Prvi vpadi v Prekmurje se zgodijo po bitkah pri Mohaču (1526) in Sigetu (1566). Usodno spremembo pomeni padec Velike Kaniže (1600), s katero se Osmanom odpre pot dalje na zahod. Do leta 1636 so pod posredno ali neposredno turško oblastjo že celotno Doline Prekmurje do Martjanec in celotno vzhodno Goričko do Križevca. Še pred tem sta bili med in po bitki pri Kobilju uničeni obe naselji na tem območju (ob Kobiljanskem potoku in na griču Sv. Martina), prebivalstvo pa pregnano. O tem priča tudi ledinsko ime *Törek temetész* med Motvarjevci in Kobiljem (Berden 1968).⁵ Pustošenje po Prekmurju je trajalo večino sedemnajstega stoletja, turška vladavina pa doseže leta 1680 največji obseg z vključitvijo celotnega Prekmurja pod svojo nadoblast. Ta je začela propadati po odstopu od obleganja Dunaja (1683) in protiofenzivi poljskega kneza Jana Sobieskega. Izgon Turkov iz Kaniže pa je sledil šele leta 1693 (Zelko 1996, 70).

3.1 Cerkvenoupravne razmejitvene spremembe v sedemnajstem in osemnajstem stoletju kot osnova za hrvaške zahteve po ozemlju Prekmurja

Upravna in cerkvena razdelitev na območju današnjega Prekmurja je bistveno vplivala na narečno in versko pripadnost lokalnega prebivalstva. Za razvoj in ohranjanje prekmurščine kot ene jezikovne entitete je izjemno vlogo odigrala

5 Pavel Berden trdi, da je Kobilje zaradi turškega uničenja naselja za 150 let izginilo iz zgodovine, kar povzema po njem tudi Franc Halas (1995), drugi kobiljanski kronist. Arhivski cerkveni podatki, ki jih je celovito obdeloval zlasti Ivan Zelko, pa nasprotno kažejo, da se v katoliških cerkvenih knjigah Kobilja ne pojavljata prehod h kalvinističnemu reformatorskemu gibanju in prestop v helvetsko veroizpoved, od katere so jih nominalno odvrnili vizitatorji Zagrebške škofije šele pred tremi stoletji (1717), kar pa jim v sosednjih Motvarjevcih ni uspelo in le deloma v Sv. Juriju v Dolu (prim. Kovács 2015, 429).

Zemljevid 4: Politična karta v alpsko-panonskem prostoru v drugi polovici devetega stoletja (opomba: pikčasta linija prikazuje približne meje današnje Slovenije, črtna črta prikazuje lingvistično mejo med alpsko in panonsko slovenščino, zatemnjeno območje pa območje današnjega Prekmurja)

Vir: Ramovš 1936; Jesenšek 1992; Josipovič 2012.

cerkvenoupravna združitve v okviru Somboteljske škofije. Brez te bi danes težko govorili o Prekmurju kot o deloma ali v celoti slovenski pokrajini, saj bi najbrž tudi »narodno prebujanje« devetnajstega stoletja Prekmurje doseglo v drugačni obliki. Prav mogoča bi tudi bila priključitev k Hrvaški ali pa ostanek pod Ogrsko oziroma današnjo Madžarsko (Josipovič 2012, 2016).

Tudi v Prekmurju je imela ključen vpliv na oblikovanje jezikovnih in deloma etničnih meja v Prekmurju cerkvenoupravna razdelitev. Stara meja, ki deli Prekmurje na Gornje in Dolnje Prekmurje, je meja med Železno (Vas) in Zalsko (Zala) županijo. Njen potek je pogojeval osnovno narečno razliko med Ravenskim in Dolinskim. Hkrati je odražal tudi cerkveno mejo med Győrsko (Gjursko), Veszprémsko (Vezprimsko) in Zagrebško škofijo. Za dokončno oblikovanje cerkvene pripadnosti Dolnjega Prekmurja in prehod h katolištvu pa je bila odločilna »postturška reconquista«. Ko so namreč Turki konec sedemnajstega stoletja začeli izgubljati Panonijo, se je postopno vračal in utrjeval vpliv Katoliške cerkve v Dolnjem Prekmurju, ki je zlasti iz Zagreba vodila intenzivno politiko vizitacij in pripajanja prej protestantskih (pretežno kalvinističnih) verskih občin (zemljevid 5).

Do leta 1640 zagrebški škofiji uspe pod njeno upravo vključiti celotno Medžimurje (*Medjimurje*) do Mure, deloma pa tudi območje Dolnje Lendave,

ki ga je takrat upravljala iz Selnice ob Muri. Do leta 1649 ji uspe razširiti cerkveno oblast na vzhodu do dolnje Krke (župnije Sveti Mikluš/Mikulaš, Dobrovnik in Turnišče), vključujoč tudi današnje madžarske vasi na območju južnega Heteša, ki so bile del dobrovniške župnije (Jošavci, Bodejci in Gabrenci ter Sijartovci in Zalska Sobočka ves) na severu, na zahodu pa vse do županijske meje, vključno z območjem Beltinec. Do leta 1669 Zagrebška škofija priključi še Bogojino na zahodu in se na severovzhodu razširi do reke Krke (župnije Resnjek, Čestrek, Seča - Siget), vzhodno od spodnjega toka Krke pa svojo upravo razširi onkraj župnije Semenje ob Muri. Že kmalu po tem, leta 1688, je Zagrebška škofija v svojo upravo vključila novi prekmursko-kajkavski župniji vzhodno od reke Krke (Paka in Kanja ves). Preostali del »prekmurskega distrikta« (*districtus Transmuranus*) pa je bil do leta 1693 še vedno pod turško oblastjo. Po ponovni osvojitvi Kaniže si je zagrebška škofija priključila obsežno ozemlje na vzhodu, ki je segalo skoraj do sotočja Mure in Drave (župnije Banski Sv. Jurij, Slovenski Sv. Martin, Oltarec, Sv. Marija v Kaniži). Kljub velikim pridobitvam na vzhodu pa škofiji ni uspelo pokoriti kalvinske utrdbe pri Sv. Juriju v Dolu, kamor sta spadali tudi takrat kalvinski naselji Kobilje in Motvarjevci. To se škofiji posreči šele leta 1717, ko uspe spreobrniti večino Kobiljančanov nazaj v katolištvo, medtem ko ji je to v Motvarjevcih in Juriju uspelo le deloma. Pri tem je v Sv. Juriju škofija uspela vzpostaviti rimskokatoliško župnijo, v Motvarjevcih pa ne. S tem je z izjemo Motvarjevcev Zagrebška škofija obnovila in še povečala ozemlje nekdanjega bekšinskega arhidiakonata, kamor sta pred turško zasedbo spadala celotno Medžimurje in Dolnje Prekmurje. Še več, s priključitvijo Kaniže se je Zagrebška škofija razširila na ozemlje Vezprimske škofije, s čimer je leta 1740 zanetila hud spor med škofijama. Ta se je končal s porazom Zagrebške škofije, ki je izgubila ne le Kanižo, temveč tudi celotni »prekmurski distrikt« s šestnajstimi župnijami, ki je bil leta 1777 priključen novoustanovljeni Somboteljski škofiji (Zelko 1996, 70–71), med njimi sta kot edini kalvinski cerkveni občini ostali le Sv. Jurij v Dolu in Čestrek (Zelko 1996, 159). Prav škofija v Zagrebu je zaslužna za rekatolizacijo Dolnjega Prekmurja, saj sosednja Gjurška škofija ni posegala v vzpostavljene luteranske in kalvinske cerkvene občine (zemljevid 5).

Širitev zagrebške škofije prek »predturških« meja naprej na sever in vzhod se je najbrž vsaj deloma zgodila iz vzgibov obsežne izgube ozemelj v današnji Bosni (velika župnija Dubica) in velikih preseljevanj prebivalstva na sever v begu pred Turki. Območje vzhodnega Medžimurja oziroma kraje Kotoriba, Dolnji Vidovec in Dolnja Dubrava, pa tudi posamezne otočke v Prekmurju, Porabju in na Gradiščanskem, so takrat naselili begunci iz »Turške Hrvaške« (delov Hrvaške med rekama Uno in Vrbasom, ki so kasneje pripadli Osmanskemu imperiju) (Kalšan 2006, 70). Ti so zadržali spomin na svoje prostorsko poreklo, prinesli pa so tudi jezikovne prvine kajkavskih, čakavskih in ikavskih zahodnoštokavskih narečij. Ker je njihova naselitev potekala v

obliki jezikovnih otokov v nemško-ogrskem sosedstvu na območju Koridorja (Gradišće/Gradišćansko), so tamkaj ohranili svoje hrvaško-slavonske lokalne etnonime (Dolinci, Vlaji, Štoji ...), ki so se drugod porazgubili (zemljevid 8).

Zemljevid 5: Rekatolizacija medžimurskega in prekmurskega okrožja (distrikta) Zagrebske škofije 1637–1777

Vir: Zelko 1996; Štefanec 2001; Kalšan 2006.

5 Koncept mejišča – Prekmurje, Porabje, Gradiščansko in koridor do Češkoslovaške – oblikovanje meje po prvi svetovni vojni

Za potek današnje razmejitve med Slovenijo in Madžarsko, pa tudi med Slovenijo in Avstrijo v Pomurju, je bilo odločilno dogajanje v času pariške mirovne konference spomladi leta 1919. Sprva v okviru Države Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) ni bilo predvidenih območij Medžimurja in Prekmurja. Šele s kratkotrajno in intenzivno kampanjo, ki jo je uprizorila na pogajanjih v Parizu, je jugoslovanska stran (Kraljevina SHS) 1. avgusta 1919 dobila dovoljenje za zasedbo Prekmurja, ki jo je izvedla 12. avgusta. Medtem ko za Medžimurje ni bilo velikih teritorialnih pomislekov, saj je šlo za jasno zamejeno območje med Dravo in Muro ter ozemlje občasno neposredno v okviru Hrvaške – Slavonije, je bilo razmejevanje na območju Prekmurja bistveno bolj zapleteno in negotovo. Potek nove meje v »Prekmurskem distriktu« in »Slovenski krajini« je bil rezultat širših razmerij sil med takratnimi zmagovalci in poraženci prve svetovne vojne, pa tudi nekaterih za jugoslovansko stran srečnih naključij, ki so pripeljala do končnega podpisa pogodbe 4. junija 1920 v palači Veliki Trianon v Versaillesu. Zahteve po priključitvi Prekmurja, vključno z Monoštrom in južnim Porabjem, niso naletele na pozitiven odmev komisije, ki je priključitev Prekmurja najprej zavrnila, potrdila pa je priključitev Medžimurja.⁶ Tako je (poleg ostalih) nastal nov jugoslovanski predlog, ki se je odrekel Porabju in povezavi s Češkoslovaško prek Gradiščanske. Ta okrnjeni predlog je predlagal »naravno mejo« od razvodja med Krko in Rabo proti jugovzhodu mimo vasi Krčica do razvodja med Ledavo (Kobiljanskim potokom) in Krko ter v ravni črti do linije Ledava–Krka–Mura. Ta jugoslovanski predlog postane tudi vsebinska osnova za kasnejše besedilo Trianonske pogodbe in za delo delimitacijske komisije, ki je na terenu delovala skoraj tri leta – od avgusta 1921 do julija 1924 (Josipovič 2016).

Medtem ko so v slovenski javnosti znana nekatera imena, ki so imela ključen vpliv na dokončno določitev vzhodnega odseka slovenske severne meje (Slovenci Franc Kovačič, Matija Slavič, Ivan Žolger), pa se ni pristopilo h konkretnejši analizi vzrokov naklonjenosti ameriškega majorja Johnsona jugoslovanski strani. Slednji je tudi pripravil prvo različico dokončnega poteka meje na terenu. Nedvomno je tudi nobelovec Mihajlo Pupin odigral

6 Komisija je poleg zgodovinske Slavonije do reke Drave in Donave predvidela priključitev Međimurja, zahodnega Banata in jugovzhodne Bačke, odprta pa so ostala vprašanja Radgone, Prekmurja, Gornjesavske doline, Baranje in povezave preko Gradiščanske med Češkoslovaško in Kraljevino SHS ter južnoslovanske zveze z Rusijo preko Dobrudže. Nerešeno je ostalo tudi vprašanje »nevtralne cone« med Posočjem in Ljubljano, zato pa so zavezniki predvideli koridorja pri Skadru in Solunu kot izhoda Srbije na Jadransko oziroma Egejsko morje (Evans 1916).

pomembno vlogo, saj je poznal takratnega ameriškega predsednika Wilsona, ta pa je za konkretno razmejitve angažiral prav Johnsona in dosegel pristanek francoske strani k priključitvi vsaj dela »Vendske krajine« (Lipušček in Wilson 2003; Kranjec 2009; Lipušček 2019). Vendar pa se nikjer eksplicitno ne analizira vloge vodje analitskega dela jugoslovanske komisije, geografa dr. Jovana Cvijića. Njegove osebne beležke razkrivajo marsikateri detajl, ki v drugačno luč postavlja nekatere dosedanje trditve o ozadjih odločanja na pariški konferenci (prim. Stanković 2006; Milanović - Pešić 2017).

Prav upoštevanje načela razmejitve po razvodnici med Rabo in Muro na zgornjem Goričkem je odločilen prispevek Cvijića, saj je uveljavil fizičnogeografsko osnovo razmejevanja, ki je vplivala na nekoliko ugodnejši potek tudi rapalske meje, predvsem pa na ugodno razmejitve na Štajerskem. Ob odličnih osebnih povezavah in zvezah je prav Cvijić ključno obranil ta princip v neizrazitem razvodu in odločilno vplival na priključitev Prekmurja, s tem pa na možnost priključitve južne Štajerske. Treba je namreč poudariti, da je jugoslovanska stran sprva pripravila predlog take razmejitve, ki bi v novo Kraljevino SHS vključil tudi Porabje, še pred konferenco pa so nastajali zemljevidi, ki so predvidevali Medžimurje, Prekmurje in Gradiščansko kot slovanski most do Čehoslovaške (Bjelovučić 1934). Tako je bila vzpostavljena ideja o koridorju po ozemljih, ki jih je vašvarski arhidiakon Števan Kazó konec sedemnajstega stoletja (1698) označil kot območje: »*Quarta demum vocatur Totsag, sic dictam ab indigenis linguam slavonico-croaticam terentibus*« (cit. po Zelko 1996).

Da je končna inačica predloga mejnega poteka postala enaka, kot je danes, je najbolj odgovoren major Johnson, ki je na Prekmurje gledal v luči vključitve v novo južnoslovansko kraljevino, ne pa kot na teritorij, na katerega se ekspanzivno širi slovenstvo. Prav to je eden od ključnih razlogov, da je bilo v okvir SHS vključeno tudi madžarizirano območje okoli Lendave, ne pa tudi Monošter s porabsko-prekmursko okolico. Pogled na relief in fizičnogeografsko osnovo za potek meje na Dolinskem namreč razkriva niz nedoslednosti in slabih rešitev. V luči zmagovalne (jugoslovanske) strani zlasti izstopata vpejjava inkluzivnega tipa demarkacije meje pri Kobilju (prim. Josipovič 1998) in odstopanje od doslednega upoštevanja načela razvodnice, ki bi morala vključiti še vsa naselja Heteša in kobiljanske okolice. Do poletja 1924 je bila celotna trasa meje natančno demarkirana, vključno z mejnimi korekcijami (Josipovič 2012, 2016), rezultat na tem območju pa sta postali novi manjšini, nekoliko večja madžarska manjšina na današnji slovenski strani in nekoliko manjša slovenska na madžarski strani meje, in sicer kot ne povsem dosledno uveljavljeno načelo uravnoveženosti. Izhodiščni položaj pri definiranju meje v Prekmurju sta najprej narekovala dva osnovna kriterija, uporabljena na tej konferenci. Prvi je bil geomorfološki kriterij, ki je zahteval približevanje poteku meja po »naravnogeografskih« mejah (razvodja, slemena, gorovja, grebeni, obsežni gozdovi, neposeljena območja, puščave in polpuščave ter močvirja in reke),

drugi pa kulturno-geografski, ki je izpostavljaj zlasti etnično mejo, le delno pa tudi upravno in prometno ter gravitacijsko navezanost krajev na centralna naselja v regiji (Josipovič 2001).

Prvi, geomorfološki kriterij, je predvideval več elementov: najprej uporabo črte razvodnice med Rabo in Muro, ki pa ga razen nekaj kilometrov vzhodno od izhodišča (Tromejnik pri Srebrnem bregu, 404 m nadmorske višine) sploh niso upoštevali. Naslednji element v sklopu naravnogeografskega kriterija je bila rečna mreža v ravninskih predelih. Tudi ta element je bil nedosledno upoštevan, bolj uporaben pa se je zdel načrtovalcem meje v vzhodnem delu Prekmurja (sotočje Mure in Krke). Tukaj jugoslovansko-ogrska meja zapusti tok Mure in se nekaj kilometrov nadaljuje po Krki, nato pa po Ledavi, ki je v tem delu že bila regulirana v tako imenovani Ardovski prekop. Nato se z reke umakne prek ravnine na sever proti Lendavskim Goricam, ki jih prečka v nasprotju s slemenitvijo. Od območja severno od Dolge vasi meja spet išče jarke, kanale, prekope in potoke, da bi se čim bolj približala očitnim mejam v prostoru, a je njen potek v celoti nedosleden: namesto naslonitve na Krko ali vsaj na Kobiljanski potok meja slednjega prečka in se nasloni na neznameniti Jošavski potok, ki ga mnoge karte sploh niso prikazovale in ki so ga zato nekateri zmotno poimenovali *Genterovsko pretržje*. Novo nedoslednost zagrešijo demarkacijski izvedenci na območju Heteša, kjer celovito gravitacijsko območje Dobrovnika razdelijo v nefunkcionalne dele s številnimi novimi prekomajnimi zemljiškimi lastništvi. Še posebej bodejo v oči žitkovski vinogradi v Rganjavcih in kobiljanski marof Golica, ki so kljub katastrski pripadnosti bili pripojeni k Madžarski. Podobno je brez funkcionalnega zaledja ostalo Kobilje. Naslednja nedoslednost je cepitev kalvinskega območja, ki je štiri večinsko kalvinske vasi (Motvarjevci in okolica) ločil od naravnega zaledja, ki je ostalo na Madžarskem. In končno, nedosledno upoštevanje razvodnice je tudi na območju severno od Hodoša, kjer meja seka povirje Zale, edinega slovenskega dela endoreičnega povodja, ki hidrografsko spada v povodje Blatnega jezera.

6 Vloga Jovana Cvijića v ugodnem razpletu borbe za severne meje 1918–1920

Vpliv Jovana Cvijića na današnjo podobo Slovenije, njene geografske in prostorske razsežnosti, vključno z določanjem meje v prostoru in času, kot tudi znaten vpliv Cvijićeve znanstvene širine na vodilne slovenske geografe, je v Sloveniji skoraj neznan in zato neprepoznan (prim. Ogrin 2019). Da bi razumeli duh časa, v katerem je deloval Cvijić, se je potrebno ozreti do odmevov francoske revolucije in Napoleonove ekspanzije na vzhod. Kratkotrajne Ilirske

provinc so stoletje pred prvo svetovno vojno uveljavile zaupanje v (prej manjkajoče) novoustanovljene lokalne elite in institucionalno uporabo domačega (kranjskega) jezika, kar je pomenilo nekaj povsem novega za takratno lokalno prebivalstvo (Josipovič 2012). Po obnovi habsburške monarhije in razmahu nacionalno-združitvenih gibanj širom Evrope je posledično prišlo do povečanega zanimanja »etnografov« tudi za slovanska narečja in njihovo prostorsko razprostranjenost v avstrijskih provincah. Tako je najprej Berghaus leta 1846 v svojem pionirskem delu prvič povezal južnoslovanske skupine v celoto pod imenom »Ilirio-Srbi«, torej Slovane Ilirika, zgodovinskega območja, ki zajema vse južne Slovane od Alp do Egejskega morja. Od njih je ločil Bolgare na vzhodnem delu Balkanskega polotoka. Berghaus nima velikih težav z dihotomnim razlikovanjem med germanskim in slovanskim na Koroškem in Štajerskem ter romanskim in slovanskim v Furlaniji in na obalah Jadrana. V okviru »Ilirio-Srbov« je razlikoval kajkavske, čakavske in štokavske govorce, a jih razmeji upoštevajoč administrativne in ne etnične meje (Josipovič 2011).

Desetletje pozneje Karl Czoernig s svojim seminalnim delom poleg makro jezikovnih razmejitev opiše tudi razmejitve znotraj južnoslovanske populacije v okviru monarhije. Zavedajoč se težavnosti ostrega razmejevanja, je v negotovosti določal »prehodne cone«, v katerih je opredeljeval prehode enega ali drugega lingvističnega elementa in njihovo geografsko razsežnost (Josipovič 2012). Njegovo delo razlikuje številne južnoslovanske jezikovne skupine, za kar je poleg jezikovnih uporabljal tudi zgodovinske (fevdalne) meje. Tako je generalno razmejil prebivalstvo po deželnih mejah Kranjske in Štajerske na »germanski« strani ter Hrvaške – Slavonije na »ogrski« strani meje. Prehodna območja je našel le v politično neopredeljenih regijah, kot sta Istra in Prekmurje. Ker se je zavedal razlike med politično in jezikovno mejo, ga je to spodbudilo k opredelitvi slovenske etnolingvistične meje globoko na ozemlju Hrvaške in Slavonije (prim. Cvijić 1966). Kajkavsko prebivalstvo je štel med Sloveno-Hrvate, štokavsko in čakavsko prebivalstvo pa je označil kot Srbo-Hrvate (Czoernig 1855; Josipovič 2011). Pri tem je oznako Hrvaška dosledno smatral kot regionalno ime brez etnične razločevalne komponente, kar namiguje na germanizacijske ambicije na Hrvaškem, v prvi fazi prek slovenizacije zahodne Hrvaške. Prav Czoernigovo delo je imelo velik vpliv na Cvijića, ki je po antičnem vzoru delal na preoblikovanju plebejske kulture v reprezentativno (o konceptu glej Bianchi - Bandinelli 1990). Izum zgodovine, ki ga parafrazira Hobsbawm, je bil samo še vprašanje časa. Cvijićeva interpretacija južnoslovanskih jezikov in »psihičnih tipov« ter slovenskega prostora jasno kaže, da slovenski prostor razteza med Celovec in Zagreb (zemljevid 6). Iz tega prepričanja tudi vztraja pri oblikovanju skupne, južnoslovanske monarhije, ki bi vključevala tudi Slovence in Hrvate. Kljub svoji politični usmerjenosti in sodelovanju v okviru prostozidarskega gibanja, ki je pomagalo

ustvariti prvo jugoslovansko kraljestvo, se je njegovo prizadevanje uresničilo z njegovo vpetostjo v pariško mirovno konferenco (Slavič 1921; Košir 2015).

Cvijić svoje poglede in pristope utemelji v obsežni monografiji o Balkanskem polotoku, ki jo objavi v Parizu ob koncu prve svetovne vojne in kjer med drugim zapiše:

Največji delež južnih Slovanov je dolgo živel pod turškim jarmom; Hrvati in Slovenci so bili še dlje pod prevlado in vplivom Germanov in Madžarov, zelo dolgo tudi Panonski Srbi. Pod tujo vlado ni bilo mogoče vzpostaviti uspešne kulturne produkcije. Ni pomembno, kako močan je bil njihov odpor do tega despotizma in kaj vse bi lahko dosegli, kajti nikoli niso prišle do izraza vse njihove sposobnosti. (Cvijić 1918, 350–351)

Cvijićevo pojmovanje južnih Slovanov kot enega naroda, razdeljenega na več etničnih skupin, vključno z Bolgari, je bistveno preoblikovalo temelje političnih in državnih meja. Nekateri so te trditve obravnavali kot pretenci-ozne, vsaj kar zadeva vprašanje spremembe političnih meja. Po drugi strani je Cvijić usmerjen v iskanje širše opredelitve narodov (zemljevid 6). Do Slovencev je občutil veliko simpatij. Slavni slovenski psiholog Anton Trstenjak je nekoč trdil, da je prav Cvijić našel dvojčka Slovencev – panonskega in alpskega, s podtipom sredozemsko-kraškega ob Soči, Vipavski dolini, Krasu, Istri in Trstu (Trstenjak 1991; Josipovič 2005, 2013). Nekoliko sporna je njegova vključitev osrednje Kranjske v panonski tip, čeprav se je »Slavonska marka« občasno razprostirala vse do skrajnega severozahodnega dela Ljubljanske kotline. Tudi razsežnost dinarskega tipa proti severozahodu, v doline Nadiže in Tera v Beneški Sloveniji (*Slavia Veneta*/Beneška Slovenija), se sklada s predlogom Jeana Baudouina de Courtenayja (1890). Z vključitvijo hrvaškega Zagorja v slovenski alpski tip znotraj panonskega makro tipa, Cvijić upošteva tudi ambicije Frana Miklošiča in Jerneja Kopitarja za vključitev kajkavskih govorcev v program Zedinjene Slovenije (Majciger et al. 1873).

Med obiskom slovenskih dežel je Cvijić Slovincem priznaval privrženost jugoslovanski ideji in simpatije, saj je bila Srbija videna kot »slovenski Piemont« (Cvijić 1918, 561). V zameno je Cvijić izrazil nekaj občudovanja do Slovencev, s preroškim zapisom, citiranim v uvodu prispevka.

Zemljevid 6: Preurejena Cvijićeva karta »psihičnih tipov« na današnjem ozemlju Slovenije (temno sivo območje je slovenski ali alpski podtip v panonskem tipu, sivo območje so Slovenci na Krasu in jadranski podtip znotraj dinarskega tipa, siva linija pa so meje Slovenije danes)

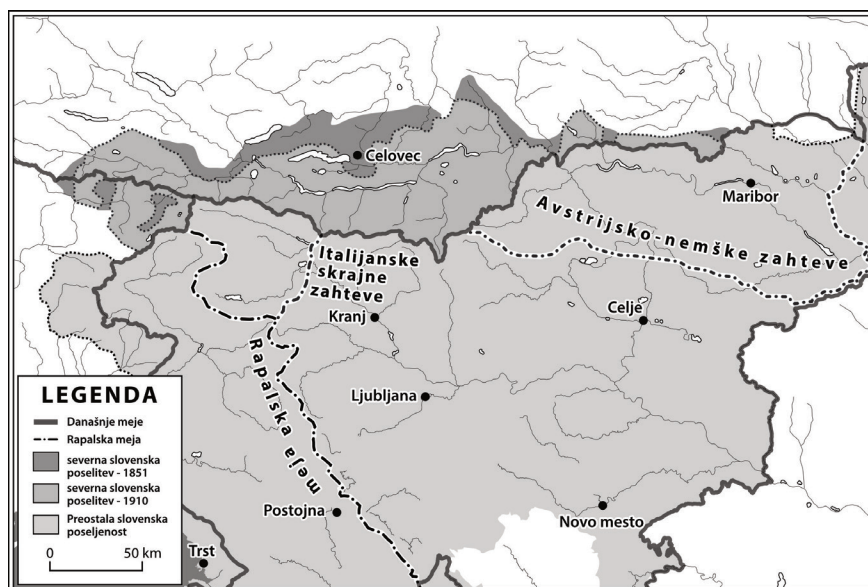
Vir: Cvijić 1918, preuredil avtor prispevka.

5.1 Odločilna vpetost Jovana Cvijića pri opredeljevanju jugoslovanskih državnih meja

Vključitev Jovana Cvijića v proces določanja novih državnih meja novoustavljene Kraljevine SHS je rezultirala v seriji zemljevidov za pariško mirovno konferenco. Ni skrivnost, da je Cvijić odločilno oblikoval poglede tedanjega princa Regenta Aleksandra glede narodnostnega vprašanja (npr. Axboe Nielsen 2014, 22). Poleg razglašene nerazdružljivosti Hrvatov in Srbov je močno podpiral »srbsko-hrvaško« enotnost s Slovenci kot edinstvenimi zahodnimi južnimi Slovani, nasproti Bolgarom kot kulturno izrazito drugačnimi. Cvijić je bil vsaj sotvorec reševanja slovenskega narodnega vprašanja, saj se je intenzivno posvetil utemeljevanju pravičnih meja na Koroškem, zlasti na območju Celovca. Predvsem z odličnimi povezavami s tedaj vodilnimi ljudmi osrednje in zahodne Evrope, zlasti s francoskimi in britanskimi znanstveniki, je dostopal do potrebnih podatkov, da je lahko pripravil utemeljitve za jugoslovanske zahteve. Njegovo ključno delo, ki ga je uporabila komisija na mirovnih pogovorih v St. Germainu, *Frontiere septentrionale des Yougoslaves*, objavljeno v Parizu leta 1919, je prepričljivo predstavljalo rezultate prisilne germanizacije območja Celovca od leta 1851 dalje, ki so jih s pridom uporabljali tudi drugi.

Z uporabo demografskih podatkov Karla Czoerniga ob soočanju z rezultati iz popisa leta 1910 je zahteval, da je treba celotno Celovško kotlino obdržati v novonastalem kraljestvu kot eno ekonomsko in socialnogeografsko enoto. Prepričljivo je zavrnil ambicije nemško-avstrijske strani za reduciranje koroških Slovencev na zgolj pastirje severnih pobočij Karavank, kjer ni mogoče določiti nobene druge izvedljive razmejitev, razen po grebenu Karavank.

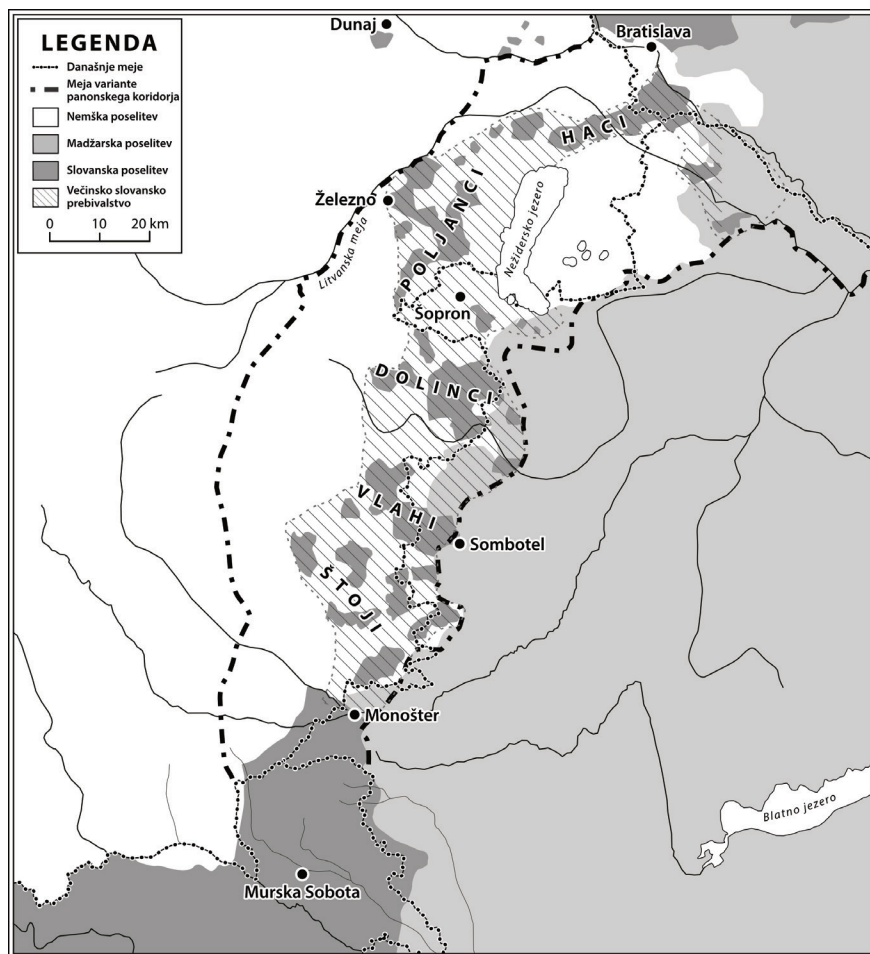
Zemljevid 7: Slovenske severne jezikovno-etnične meje in podrobnost razmejitev na Koroškem – utemeljitev upravičenosti ozemeljskih zahtev

Vir: Cvijić 1918.

Še en izjemno pomemben dosežek Jovana Cvijića na mirovni konferenci v St. Germainu je bil predlog o zagotovljenem koridorju za povezan prostor zahodno- in južnoslovenskega ozemlja. Na ta način je potrdil potrebo po vključitvi gradiščanskih Hrvatov v novo državo in navezavo na Češkoslovaško (zemljevid 8). Poleg tega je tak pristop dramatično izboljšal položaj jugoslovanske strani za zavarovanje strateško pomembne regije Prekmurje. To znova jasno kaže na njegovo vključevalno usmerjenost do Slovencev, prav tako tudi do gradiščanskih Hrvatov. Medtem ko je sprva zamisel o zavarovanju ozemlja prek reke Mure s slovanskim prebivalstvom (*Toti/Vendi/Prekmurci*) zvenela prazno, predvsem zaradi ustvarjanja koridorja skozi Gradiščansko (*Burgenland*) za povezavo s Češkoslovaško in omogočanja sklenjenega panslovenskega ozemlja, se je prav v tem izkazal odločilni pritisk na komisijo, da Kraljevini SHS dodeli vsaj Prekmurje (brez Porabja), če ne celo Gradiščanske (Slavič 1921).

Zemljevid 8: Jugoslovansko-češkoslovaški koridor kot jugoslovansko ozemlje po zaslugi Prekmurcev in Gradiščanov

Vir: Cvijić 1918.

Njegovim ambicijam je sledil in jih nadgradil tudi Nikola Bjelovučić, ki je predstavil dva koridorja proti severu: Gradiščansko (*Burgenland*) do Češkoslovaške in Dobrudžo (*Dobruja*) do Sovjetske zveze. Slednje je verjetno pomenilo pretiran poskus brez kakršne koli možnosti za uspeh, glede na močan vpliv romunskega kralja in odločilni francoski vpliv. Francija je storila vse, da bi omejila Madžarsko, vendar se je z ustvarjanjem velike Romunije povzročilo združevanje različnih neenakomerno razvitih regij v veliko vzhodno romansko državo.

Zemljevid 9: Etnična karta iz leta 1918 – Cvijićev original, reproduciran za ameriško vlado leta 1918; po Trianonski pogodbi iz leta 1920 z zlato medaljo RGS nagrajen Cvijićev zemljevid z opombo, da karta več ne ustreza etničnim mejam zaradi *metanastatičnih* sprememb v zadnjih petindvajsetih (!) letih – opomba: meje po sevreški pogodbi

Vir: Cvijić 1918.

Še en primer Cvijićevih geopolitičnih prizadevanj je ponazorjen v njegovi sistematičnosti uporabe ustreznih naravnogeografskih meja, kjer je to bilo mogoče. Bil je močan nasprotnik Rapalske pogodbe, s katero je Kraljevina SHS izgubila svoje etnografsko ozemlje na Primorskem in ob severnem Jadranu. Da bi omejil italijanski vdor globoko v zaledje vzhodno od Postojne, je poleg generala Švabića, ki je vojaški prodor s konjenico zaustavil pri Vrhniki, Cvijić pripravil metodološka izhodišča o nesprejemljivosti in neutemeljenosti take meje z naravnogeografskimi danostmi. Njegov argument je bil, da kraška pokrajina ni primerna za preprosto razmejitev glede na smer visokogorskih grebenov (v tem primeru Hrušica, Javorniki in Snežnik). Namesto tega je predlagal razmejitev glede na razvodnico med Jadranom in Črnim morjem ter s tem preprečil še večje koncesije Italiji na vzhodu. To ne pomeni, da Cvijić v

tem primeru ni bil naklonjen Slovincem. Nasprotno: v svoji etnografski karti Balkanskega polotoka je jasno označil Slovence kot prevladujočo etnično pripadnost severne Istre. Tu je vpliv Czoernigovih prehodnih območij očiten, saj je Cvijić uvedel približno dvajset kilometrov širok razpotegnjen pas med Umagom in Sušakom, pretežno južno od današnje državne meje, kjer se Slovenci izmenjujejo s Hrvati. Cvijić je bil zelo pomemben tudi za pravočasen odziv na pojave naraščajočega fašizma in nacizma. S svojim priznavanjem in poudarjanjem enotnosti človeštva je zavrnil vsiljevanje rasne teorije (Cvijić 1969). Za nadaljnje proučevanje pa je odprto še Cvijićevo mesto v prostozidarskih povezavah in njihovem vplivu na kreiranje prve jugoslovanske države.

7 Zaključek

Pokazali smo vso zahtevnost razumevanja okoliščin preoblikovanja osnovnih teritorialnih enot, iz katerih je zgrajena današnja Slovenija. Povsem upravičeno lahko tudi trdimo, da je današnji ozemeljski okvir Slovenije manjši, kot bi bil, če bi prišlo do pravilne zgodovinopisne interpretacije prostora in pravilnega razumevanja geografskih enot. Zgrešeno prevladujoče razumevanje prostorskih entitet zgolj po naslovnem regionalnem poimenovanju je predisponiralo vzpostavitev etnične meje, ki je prek konstruirane tradicije o različnosti pripeljala do prepričanja o etnični razliki, ki se izteče natanko v današnji državni meji, ki pa je pretežno relikv srednjeveške fevdalne ekspanzije.

V analizi vzpostavljanja slovenskih severnih meja smo pokazali, da je bila pridobitev Prekmurja odločilna za oblikovanje kasnejše slovenske države in je ustvarila pogoje, da je bilo sploh možno vključiti prevladujoč del s Slovenci poseljenega območja Avstro-Ogrske v novo nastajajočo jugoslovansko kraljevino, kar je rezultiralo v možnosti za izničenje učinkov okupacije in delitve tega ozemlja leta 1941 ter povojno ekspanzijo do Jadranskega morja. Vse skupaj je pripeljalo do tistega pogoja, ki je kljub majhnosti slovenskega republiškega in kasneje državnega ozemlja omogočal Sloveniji geopolitično-strateški položaj – nadzor majhnega, a strateško pomembnega pasu med Jadranom in Panonsko nižino z geografsko najugodnejšim prehodom iz Sredozemlja v Srednjo Evropo. Kljub temu pa razmejitve v Prekmurju ni potekala v skladu s takrat veljavnimi načeli določanja meddržavnih meja na konferencah. Kriterij naravnogeografske meje je bil le deloma izpolnjen, kriterij samoopredelitve lokalnega prebivalstva pa je bil v veliki meri preslišan. Po drugi strani je bil deloma upoštevan kriterij gravitacijske in upravne navezanosti krajev (območji Dolnje Lendave in Monoštra). V primerjavi z zasedbeno shemo antantnih sil je prišlo tudi do ozemeljskih korekcij na območju štirih naselij v škodo jugoslovanske strani (Somorovci in Jošavci so pripadli madžarski republiki,

Budišina in Kalh (Strugarovo) pa avstrijski republiki). Ozemeljske kompenzacije so obsegale nenaseljena območja v spodnjem toku Krke in Ledave ter deloma katastrske izravnave (npr. ledina Turško groblje pri Motvarjevcih).

Zahvaljujoč prostozidarskemu delovanju s ciljem združevanja Jugoslovanov so bili ustvarjeni pogoji za prelom s fevdalno-kolonialnimi mejami in odnosi iz časa Avstro-Ogrske. Šele s Cvijičevim neposrednim sodelovanjem pri etnografski analizi severne meje pa so Slovenci dobili znanstveno utemeljitev severne etnične meje. Njegov vpliv je ostal tudi v najnovejših delih pretežno omejen na njegov fizičnogeografski opus (npr. Ogrin 2019), medtem ko državotvornega vidika njegovega delovanja Slovenija do danes praktično ni poznala.

Literatura in viri

- Axboe Nielsen, C., 2014. *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*. Toronto University Press.
- Berden, P., 1968 [1995]. *Kobilje nekdanj in danes*. Samozaložba, Kobilje.
- Berghaus, H., 1846. *Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie*. Gotha: Justus Perthes Verlag.
- Bianchi - Bandinelli, R., 1990. *Od helenizma do srednjega veka*. ŠKUC, Ljubljana.
- Bjelovučić, N. Z., 1934. *Etnografske granice Hrvata*. Dubrovnik.
- Brezinščak Bagola, B., Cesarec, I. in Klemenčič, M., 2017. *Enciklopedija Hrvatskoga Zagorja*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
- Courtenay, J. B. de, 1890. *Degli Slavi in Italia = O Slovanih v Italiji*. San Pietro al Natiosone: Lipa, 1998.
- Cvijić, J., 1919. *Frontiere septentrionale des Yougoslaves*. Paris.
- Cvijić, J., 1918 [1966]. *Balkansko poluostrvo*. Zavod za izdavanje udžbenika Socialističke republike Srbije, Beograd.
- Cvijić, J., 1969. Opšta geografija antropogeografija [1901]. Zavod za izdavanje udžbenika Socialističke republike Srbije, Beograd.
- Czoernig, K., 1855. *Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie*. Vienna: k. k. Direction der administrativen Statistik.
- Damjanović, S., 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Matica hrvatska, Zagreb.
- Evans, A., 1916. *Les Slaves de l'Adriatique et la route continentale de Constantinople*. Near East, London.
- Grivec, F., 1938. *Slovenski knez Kocelj*. Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana.
- Halas, F., 1995. *Kobilje od nekdanj do danes*. Župnijski urad Kobilje.
- Husserl, E., 2005. *Kriza evropskih znanosti in transcendentna fenomenologija*. Slovenska Matica, Ljubljana.
- Jesenšek, M., 1992. Jezikovni sistemi v Slovenskem (Alpskem in Panonskem) govornem območju. *Jezik in slovstvo* 37, 7, 173–181.
- Josipovič, D., 1998. *Zgornje Obkolpje – politično geografski oris obmejnega območja v Sloveniji in na Hrvaškem*. Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Josipovič, D., 2001. Prekomejno sodelovanje in vpliv nove slovensko-hrvaške državne meje na območju zgornjega Pokolpja. *Annales* 11, 2, 301–308.
- Josipovič, D., 2005. Prekrivanje političnih in jezikovnih meja na primeru slovensko-hrvaškega stika. V M. Bufon (ur.) *Slovenija po letu 2004 – mostišče med EU in Jugovzhodno Evropo?* Založba Annales, Koper, 347–370.
- Josipovič, D., 2006. Suitability of Dayton Territorial Division for the Process of Integration of Bosnia and Herzegovina. V M. Bufon et al. (ur.) *The Western Balkans – a European Challenge on the Decennial of the Dayton Peace Agreement*. Annales Majora, Koper, 391–418.
- Josipovič, D., 2009. Razprava o odnosu center – periferija: peripanonski slovensko-hrvaški stik v sistemu širitve EU. V A. Gosar (ur.) *Razvojne priložnosti obmejnih območij Slovenije*. Založba Annales, Koper.

- Josipovič, D., 2011. Meja in etničnost – primer slovensko-hrvaške meje na območju Mure in Štrigove ter Razkrižja. *Anali PAZU*, 1 (2), 169–175.
- Josipovič, D., 2012. Prekmurje in prekmurščina. *Anali PAZU*, 2 (2), 92–102.
- Josipovič, D., 2016. Slovensko-madžarska razmejitev: od upravno-cerkvenih meja do »izolata kalvinov«. V D. Grafenauer in K. Munda Hirnök (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Josipovič, D., 2018. Brain drain from Slovenia: National and regional aspects of »brain circulation«. V K. Toplak in M. Vah Jevšnik (ur.) *Labour Mobility in the EU*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Kalšan, V., 2006. *Međimurska povijest*. Samozaložba, Zagreb.
- Kocsis, K., 2005. *A muravidék mai területének etnikai térképe*. Kartografsko gradivo. Budimpešta.
- Kos, M., 1933. *Zgodovina Slovencev*. Slovenska Matica, Ljubljana.
- Košir, M., 2015. *Zgodovina prostozidarstva na Slovenskem*. Založba Modrijan, Ljubljana.
- Kovács, A. (ur.), 2015. *Obmejna stikanja: Poglavlja iz zgodovine Čikečke vasi, Motvarjevcev, Pordašincev, Prosenjakovcev in Središča / Határok Mentén: Fejezetek Csekefa, Kisfalú, Pártosfalva, Szentlászló és Szerdahely*. Mađarska samoupravna skupnost občine Moravske Toplice, Ljubljana – Prosenjakovci – Lendava.
- Kranjec, J., 2009. *Priključitev Prekmurja h Kraljevini SHS v luči izbranih časnikov*. Diplomsko delo, UM, Maribor.
- Kyovsky, R., 1981. Trianonska pogodba in slovensko-ogrska meja. V J. Liška (ur.) *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920*. Pomurska založba, Murska Sobota.
- Lipušček, U. in Wilson, A., 2003. *ZDA in prekranjanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Založba Sophia, Ljubljana.
- Lipušček, U., 2019. Prekmurje v vrtincu Pariške mirovne konference 1919: Vloga ZDA in kartografa Douglasa W. Johnsona pri določanju slovenskih (prekmurskih) mej. Šiftarjeva fundacija, Petanjci.
- Majciger, J., Pleteršnik, M. in Raič, B., 1873. *Slovanstvo* (I del.). Slovenska matica, Ljubljana.
- Mikeln, M., 1992. *Malo zgodovinsko berilo: Najkrajša zgodovina Slovencev, zlasti novejšje in najnovejšje dobe z dvajsetimi barvnimi zemljevidi, s kronološkim pregledom od leta 550 do 1992*. Pisanica, Ljubljana.
- Milanović-Pešić, A., 2017. *Iz beležnica Jovana Cvijića – prikazi i tumačenja*. Geografski inštitut Jovana Cvijića SANU, Beograd.
- Ogrin, D. (ur.), 2019. *Razvoj geografije na Slovenskem: 100 let študija geografije na Univerzi v Ljubljani*. Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Peršak, K., 2009. Anton Korošec in slovensko-hrvaška nasprotja v Prekmurju. *PILAR – Croatian Journal of Social Sciences and Humanities* IV, 7(1)–8(2), 133–150.
- Pohl, W., 1988. *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 - 822 n. Chr.* München.
- Ramovš, F., 1936. *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Akademsko založba, Ljubljana.
- Sotero, M., 2006. A Conceptual Model of Historical Trauma: Implications for Public Health Practice and Research. *Journal of Health Disparities Research and Practice* 1, 1, 93–108.

- Slavič, M., 1921. *Naše Prekmurje*. Pomurska založba, ponatis 1999.
- Srkulj, S., 1937. *Hrvatska povijest u devetnaest karata*. Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Zagreb.
- Stančić, N., 1985. *Hrvatski narodni preporod (I obrt)*. Muzej za umjetnost, Zagreb.
- Stanković, S., 2006. *Jovan Cvijić: darovita i osećajna duša*. Srpsko geografsko društvo, Beograd.
- Šehić, Z. in Tepić, I., 2002. *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine: Bosna i Hercegovina na geografskim i historijskim kartama*. Sejtarija, Sarajevo.
- Štefanec, N., 2001. *Heretik njegova veličanstva: povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovom rodu*. Biblioteka homines, tempora, loci, Zagreb.
- Titl, J., 1970. *Murska republika*. Pomurska založba, Murska Sobota.
- Trstenjak, A., 1991. *Misli o slovenskem človeku*. Ljubljana: Založništvo slovenske knjige.
- Tunjić, F., 2004. *Vmesna Evropa – konfliktnost državnih teritorialnih meja*. Annales Majora, Koper.
- Voje, I., 1994. *Nemirni Balkan*. Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Zelko, I., 1996. *Zgodovina Prekmurja – izbrane razprave in članki*. Pomurska založba, Murska Sobota.

The Northern Borders of Southern Slavdom and the Geostrategic Importance of the Prekmurje Borderland: Why was the Incorporation of Prekmurje Fateful for the Creation of Today's Slovenia?

Summary

The article explores the broader context of formation of modern Slovenia's borders with an emphasis on the northern borders and Prekmurje. It presents the historical and geopolitical factors and causes of creation of Slovenian national territory and a series of historical misunderstandings that influenced such. The author addresses the above issues by applying the concept of borderlands, which he assesses through the model of the Western Balkan geopolitical junction. Key to understanding the extent of establishment of the Slovene territorial question is first and foremost the demarcation towards the Germanic, Romanic and Ugric speaking areas, while the demarcation towards East and Southeast is veiled in mystery and historical disregards. Therefore, the territorial formation of Slavonia or *Slovinje* – as the nominal equivalent of today's Slovenia – is also addressed. The article highlights the role of Freemasons in shaping the new Yugoslav kingdom, the attempt to establish a pan-Slavic »corridor«, as well as the favourable northern borders of the Slovene entity within the future Slovene statehood and the fateful role of Prekmurje as the northernmost Slovene region therein. In the context of the formation of distinct Slovene ethnicity and its territory, the article also touches upon the monumental work of Jovan Cvijić, who was behind such definition of the principle of determining state borders that was decisive for the formation of an independent state of Slovenia seventy years later.

Keywords: Prekmurje, Slovenia's northern borders, Slavonia, Slavonic March, Slovenia, Burgenland, Croatia, Paris Peace Conference, Western Balkan geopolitical junction, Jovan Cvijić

Attila Kovács

Jezikovno-etnična podoba Prekmurja v luči ogrskega popisa prebivalstva leta 1910 in jugoslovanskega/slovenskega ljudskega štetja leta 1921¹

Izveleček

Študija s pomočjo analize rezultatov ogrskega popisa prebivalstva leta 1910 in ljudskega štetja v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1921 na nivoju naselij po kriteriju maternega jezika prebivalstva ter virov in literature poskuša predstaviti zgodovinske okoliščine in vzroke, ki so vplivali na oblikovanje jezikovno-nacionalne podobe Prekmurja v prelomnih časih po koncu prve svetovne vojne, razpadu Avstro-Ogrske in ustanovitvi jugoslovanske države. Predvsem poskuša odgovoriti na vprašanje, zakaj je prišlo do opaznih sprememb v jezikovno-etnični strukturi prebivalstva pokrajine na levem bregu Mure med letoma 1910 in 1921, torej med zadnjim ogrskim in prvim jugoslovanskim popisom. Spremembe, nastale v jezikovno-etnični strukturi prebivalstva, so predvsem povezane z menjavo oblasti leta 1919. Politične spremembe so po eni strani povzročile zamenjavo madžarskega uradništva, učiteljstva in orožništva s predvsem slovenskim in v manjši meri hrvaškim/srbskim prebivalstvom (v glavnem v vojski), po drugi strani pa je vplivala na jezikovno-etnično opredelitev več tisoč Prekmurcev, ki so bili leta 1910 popisani kot osebe z madžarskim maternim jezikom in so bili po novem navedeni kot Slovenci.

Ključne besede: jezikovna-etnična pripadnost, popis prebivalstva 1910, popis prebivalstva 1921, Prekmurci, prekmurski Slovenci, prekmurski Madžari.

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081) in raziskovalnega projekta *Postimperialne tranzicije in transformacije iz lokalne perspektive: slovenska mejna območja med dvojno monarhijo in nacionalnimi državami (1918–1923)* (J6-1801), ki ju je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

1 Uvod

Prekmurje je bila edina ozemeljska pridobitev Slovencev po prvi svetovni vojni. Jugoslovanski diplomati so ga uspeli pridobiti predvsem na podlagi narodnostne oziroma jezikovno-etnične pripadnosti Prekmurcev.² Velika večina Prekmurcev je namreč po jezikovno-etničnem kriteriju pripadala slovenstvu, kar je jugoslovanska delegacija na mirovnih pogajanjih v Parizu uspešno prikazala s pomočjo statističnih podatkov in s tem uspela pridobiti ozemlje na levem bregu reke Mure za Kraljevino Srbov Hrvatov in Slovencev (Kraljevino SHS).

Glavni strokovnjak za Prekmurje pri jugoslovanski delegaciji na mirovni konferenci je bil Matija Slavič,³ ki je z uradnimi ogrskimi statističnimi podatki dokazoval narodnostne oziroma jezikovno-etnične razmere v Prekmurju. Slavičovo delo strokovnjaka je bistveno vplivalo na stališče mirovne konference o pripadnosti Prekmurja. V knjigi z naslovom *Prekmurje v vrtincu pariške mirovne konference 1919* avtor Uroš Lipušček (2019, 120) med drugim navaja: »Tudi pri določanju meje z Madžarsko severno od Mure je imel, kot rečeno, odločilno vlogo major Douglas Johnson,⁴ ki je 20. maja (leta 1919, op. A. K.) na sestanku teritorialne komisije predlagal mejno črto na podlagi statističnih

-
- 2 Na začetku dvajsetega stoletja, torej v obdobju, ki je predmet te študije, so etnične skupine v Prekmurju in seveda v celi državi, kateri je pokrajina ob Muri pripadala, poskušali zajeti s popisnim kriterijem »materni jezik«. To velja tako za popise prebivalstva na Ogrskem (popisi 1880, 1890, 1900, 1910 in nato leta 1941) kot za popise v času prve Jugoslavije (1921, 1931). Pri tem je treba poudariti, da so madžarski statistiki poudarili razliko med maternim in občevalnim jezikom (*beszélt nyelv*). Popisna kategorija »narodnostna pripadnost« je bila v madžarskih popisih prvič uporabljena leta 1941, s tem, da se je popisna kategorija »jezikovna pripadnost« še naprej ohranila. V jugoslovanskih/slovenskih popisih so šele po drugi svetovni vojni začeli uporabljati popisno kategorijo »narodna pripadnost«. Prav zaradi napisanega v besedilu uporabljam izraz jezikovno-etnična pripadnost prebivalstva Prekmurja, saj so se prebivalci pri popisu prebivalstva označevali svoj materni jezik in ne narodne pripadnosti (Thirring 1983, 26–29; Vertot et al. 2001, 19).
 - 3 Matija Slavič (1877–1958), biblicist in narodnoobrambni delavec. Rodil se je leta 1877 na Štajerskem, v kraju Bučecovci. Osnovno šolo je obiskoval v Križevcih in Radgoni, gimnazijo in bogoslužje pa v Mariboru. Leta 1905 je promoviral na Teološki fakulteti na Dunaju. Šest let pozneje, leta 1911, je postal nadomestni, leta 1913 provizorni, leta 1916 pa pravi profesor za biblične vede stare zaveze na bogoslovnem učilišču v Mariboru. Leto dni po ustanovitvi ljubljanske univerze je bil imenovan za izrednega, naslednje leto, leta 1921, pa za rednega profesorja teološke fakultete, kjer je ostal do upokojitve leta 1951. Slavič je objavjal teološka, pretežno biblicistična dela, od leta 1919 pa v veliki meri tudi narodnoobrambna dela, predvsem o Prekmurju (Aleksič).
 - 4 Douglas Wilson Johnson (1878–1944), ameriški geolog in geograf, profesor na univerzi Columbia v New Yorku. Med mirovno konferenco je bil vodja ameriške geografske sekcije in hkrati kartograf Thomasa Woodrowa Wilsona, predsednika Združenih držav Amerike (ZDA). Johnson spada med najzaslužnejše tujce za pripojitev Prekmurja h Kraljevini Jugoslaviji (Lipušček 2019, 71–74).

podatkov, ki mu jih je izročil dr. Matija Slavič. Začrtal jo je kot razvodnico med Muro in Rabo.«

Ker so pri dokončnem določanju mejne črte med Kraljevino SHS in Madžarsko na območju Prekmurja upoštevali razvodnico med rekama Muro in Rabo ter ne jezikovnih oziroma narodnostnih razmer, so se poleg Prekmurcev – Slovencev, ki so tvorili večinsko prebivalstvo Prekmurja, v okrilju nove države na levem bregu Mure znašli ob vzhodni meji Prekmurja živeči Prekmurci – Madžari, na severozahodnem delu pokrajine živeči Prekmurci – Nemci in Romi, ki pa so živeli raztreseni v nekaterih naseljih pokrajine. Pri tem je treba poudariti, da so zaradi upoštevanja razvodnice med Muro in Rabo kot mejne črte med državama v okviru Madžarske ostali Slovenci ob reki Rabi, ki so se nato začeli imenovati rabski Slovenci, kasneje, po drugi svetovni vojni, pa porabski Slovenci (Munda Hirnök in Slavec Gradišnik 2019, 32, 35).

Pokrajina na levem bregu Mure, ki je z določbami trianonske mirovne pogodbe pripadla Kraljevini SHS, je bila, kot že omenjeno, v etničnem ali narodnostnem pogledu mešana. Na vprašanje, kakšno je bilo številčno razmerje med jezikovno-etničnimi skupinami v Prekmurju, se pravi, koliko Slovencev, Madžarov, Nemcev in Romov je živelo tukaj, če upoštevamo le najštevilčnejše skupine, pa enoznačnega odgovora ni. Odgovor je namreč odvisen od tega, katere statistike upoštevamo pri prikazovanju številčnosti jezikovno-etničnih skupin – ali upoštevamo podatke zadnjega popisa v avstro-ogrski monarhiji leta 1910 ali pa rezultate popisa, ki so ga pripravili jugoslovanski/slovenski popisovalci leta 1921. Na podlagi rezultatov zadnjega ogrskega popisa iz leta 1910 so v Prekmurju popisali 90.513 oseb, od tega je tri četrtine popisanih, natančneje 74,05 %, za materni jezik določilo slovenski jezik. Madžarščino kot materni jezik je navedlo 22,91 %, nemščino 2,32 % in romščino 0,50 % popisanih prebivalcev Prekmurja. Enajst let pozneje, v okviru Kraljevina SHS izvedenem popisu prebivalstva, so našeli 92.295 oseb na levem bregu Mure. Malo več kot 4/5 (80,39 %) vseh popisanih je za materni jezik določilo slovenščino, okoli šestina (15,41 %) madžarščino, oseb z nemškim maternim jezikom pa je bilo za skoraj 3 % (2,75 %). Čeprav se je znatno povečalo število oseb s srbskim oziroma hrvaškim maternim jezikom, pa je njihov delež ostal pod 1 % (tabela 1).

Primerjava rezultatov popisov prebivalstva po maternem jeziku v letih 1910 in 1921 nam pokaže, da je prišlo do večjih sprememb predvsem na relaciji Slovenci–Madžari oziroma med osebami, ki so za materni jezik določile slovenski ali madžarski jezik. Število slovenskega prebivalstva se je med letoma 1910 in 1921 povečalo za več kot 7.000 oseb ali za 6 % pri skoraj istem skupnem številu prebivalstva v pokrajini (90.513 leta 1910 in 92.295 leta 1921). Poleg števila in deleža oseb s slovenskim maternim jezikom sta se na podlagi podatkov uradnega jugoslovanskega popisa povečala tudi število in delež Nemcev v Prekmurju ter oseb s srbskim ali hrvaškim maternim jezikom. Po

drugi strani pa se je drastično zmanjšalo število oseb z madžarskim maternim jezikom. Teh so leta 1921 popisali za tretjino manj (okoli 6.600 oseb) kot ob zadnjem popisu v okviru Ogrske (tabela 1).

Tabela 1: Podatki o maternem jeziku prebivalstva Prekmurja za leti 1910 in 1921

Materni jezik	1910	1921 Definitivni rezultati popisa iz leta 1921
	Število/%	Število/%
Slovenski	67.022/74,05 %	74.199/80,4 %
Madžarski	20.737/22,91 %	14.065/15,24 %
Nemški	2.100/2,32 %	2.540/2,75 %
Hrvaški/srbski	163/0,18 %	791/0,85 %
Romski	456/0,50 %	–
Ostali	35/0,04 %	700/0,76 %
Skupaj	90.513/100 %	92.295/100 %

Vir: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, első rész, a népesség főbb adatai községenként*. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1912; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god.* Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, 1932.

Tabela 1 oziroma rezultati popisov v letih 1910 in 1921 glede maternega jezika na prvi pogled potrjujejo tezo, ki jo je Slavič zapisal leta 1919 v knjižici *De la Statistique du Prekmurje (O prekmurski statistiki)*, kjer je na podlagi primerjave rezultatov popisov nekaterih naselij v Prekmurju iz let 1890 in 1910 prišel do splošnega sklepa, da uradna madžarska statistika ni točna (Slavič 1999, 134–135). Vendar če pogledamo podatke za materni jezik prebivalstva v Prekmurju za daljše časovno obdobje, od leta 1890 (ko so osebe s slovenskim maternim jezikom prvič navedli posebej in ne med ostalimi kot v letih 1880, 1900 in 1910) do leta 1941, lahko ugotovimo, da so tudi jugoslovanski statistični podatki iz obdobja med obema vojnama problematični. Število in delež Madžarov sta se namreč v času prve Jugoslavije zelo zmanjšala (iz 14.065 leta 1921 na 7.607 leta 1931), nato pa se leta 1941, ko Prekmurje zasede Madžarska in izvede popis prebivalstva, občutno dvigne število in s tem tudi delež madžarskega prebivalstva, in sicer na 16.852 (20,45 % celotnega prebivalstva Prekmurja leta 1941). Sorazmerno s tem se zmanjšata število in delež oseb s slovenskim maternim jezikom v skupnem številu prebivalstva Prekmurja leta

1941 (tabela 2). Tudi gibanje števila oseb z nemškim maternim jezikom v Prekmurju postavlja kar nekaj vprašanj, saj se je njihovo število v analiziranem obdobju zmanjšalo iz 3.070 oseb leta 1890 na 515 leta 1941.

Zaradi navedenega bom v pričujoči študiji s pomočjo analize popisov prebivalstva, virov in literature poskusil predstaviti zgodovinske okoliščine in vzroke, ki so vplivali na oblikovanje jezikovno-nacionalne podobe prostora na levem bregu Mure v prelomnih časih po koncu prve svetovne vojne, razpadu Avstro-Ogrske in ustanovitvi jugoslovanske države.

Tabela 2: Podatki o maternem jeziku prebivalstva Prekmurja v letih 1890, 1910, 1921, 1931 in 1941

Materni jezik	1890	1910	1921 Definitivni rezultati popisa iz leta 1921	1921 Seznam okrajnega glavarja Lipovška	1931	1941
Slovenski	63.180	67.022	74.199	74.383	80.469	63.804
%	77,22	74,05	80,39	81,48	88,70	77,43
Madžarski	14.573	20.737	14.065	14.064	7.607	16.852
%	17,81	22,91	15,24	15,41	8,39	20,45
Nemški	3.070	2.100	2.540	1.902	1.489	515
%	3,75	2,32	2,75	2,03	1,64	0,62
Hrvaški/srbski	758	163	791	0	712	369
%	0,93	0,18	0,86	0	0,78	0,48
Romski	0	456	0	570	0	751
%	0	0,50	0	0,62	0	0,91
Ostali	235	35	700	369	440	109
%	0,29	0,04	0,76	0,46	0,49	0,11
Skupaj	81.816	90.513	92.295	91.288	90.717	82.400
%	100	100	100	100	100	100

Vir: *A Magyar Korona Országainak Helységnevtára*. Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1892; *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, első rész, a népesség főbb adatai községenként*. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1912; *Definitívni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921 god.* Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, 1932; Lipovšek, 1921; Prebivalstvo po veri in maternem jeziku po popisu od 31-III-1931. Slovenija, pregled po občinah. Beograd; Državni statistični urad Demokratske federativne Jugoslavije, 1945; Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1947.

2 Popis prebivalstva leta 1910

Omenil sem že, da so leta 1910 madžarski popisovalci na kritični dan popisa, torej 31. decembra 1910, v Prekmurju našeli 90.513 oseb. Od vseh popisanih Prekmurcev je slovenski materni jezik izbralo skoraj 3/4 (74,05 %) prebivalcev ali 67.022 oseb. Pri popisu leta 1910 so popisovalci popisali tudi osebe s slovenskim maternim jezikom, vendar pa v publikaciji rezultatov slovensko govoreče prebivalstvo ni bilo predstavljeno v posebni rubriki, temveč so ga navedli v skupini »ostali«. Na začetku leta 2020 je madžarski strokovnjak za demografska vprašanja dr. László Sebók na podlagi originalnih popisnih obrazcev, ki se nahajajo na Državnem statističnem uradu v Budimpešti, pripravil natančen seznam popisanih oseb na območju Prekmurja po maternem jeziku, kjer je število Slovencev in Romov navedel po naseljih na številko natančno. Podatki za leto 1910, ki so del te študije, za število Slovencev in Romov upoštevajo ugotovitve dr. Lászla Sebóka (2020).

Večina oseb s slovenskim maternim jezikom je živila v murskosoboškem in monoštrskem okraju, in sicer 45.509 oseb.⁵ Manjši del oseb s slovenskim maternim jezikom pa so popisali v dolnjelendavskem okraju.⁶ Tu so ob zadnjem popisu v okviru Ogrske našeli 21.513 Slovencev.

Za Slovenci so drugo najštevilčnejšo etnično skupino predstavljali Madžari oziroma osebe z madžarskim maternim jezikom. Na podlagi popisnih podatkov je v Prekmurju leta 1910 živel 20.737 oseb z madžarskim maternim jezikom, kar je 22,91 % vseh popisanih oseb. Večino Madžarov, in sicer 15.269, so popisali v dolnjelendavskem okraju. V murskosoboškem in monoštrskem okraju je na podlagi rezultatov popisa živel 5.468 oseb z madžarskim maternim jezikom, od tega kar 1.305 oseb v centru okraja, torej v Murski Soboti.

Nemcev oziroma oseb z nemškim maternim jezikom so popisovalci našeli natanko 2.100, kar je v odstotkih pomenilo 2,32 % vseh popisanih.

5 Prekmurska naselja so bila v času avstro-ogrske monarhije v upravnem pogledu razdeljena med štiri okraje: murskosoboškega, dolnjelendavskega, monoštrskega in letinskega (Letenye). Na podlagi določb trianonske mirovne pogodbe so bila vsa naselja v murskosoboškem okraju razen treh (Gödörháza, Magyarzombatfa in Velemér) priključena Kraljevini SHS. Iz monoštrskega okraja so k jugoslovanski državi pripojili naslednja naselja: Budinci, Čepinci, Domanjševci, Hodoš, Krplivnik, Mali Dolenci, Markovci, Martinje/Trdkova, Matjaševci, Šalovci in Veliki Dolenci. Iz naselij murskosoboškega in monoštrskega okraja so v Kraljevini SHS oblikovali murskosoboški okraj s sedežem v Murski Soboti.

6 Približno polovico vseh naselij iz dolnjelendavskega okraja (47 naselij) so skupaj z okrajnim sedežem Doljno Lendavo vključili v Kraljevino SHS. Naselje Pince pa je kot edino naselje iz letenyskega okraja bilo pripojeno Prekmurju oziroma okraju Dolnja Lendava. Dolnjelendavski okraj, ki je deloval v času prve Jugoslavije, je bil sestavljen iz sedemindesetih naselij bivšega dolnjelendavskega okraja in iz naselja Pince.

Večina Nemcev je živila v murskosoboškem okraju in v krajih monoštrskega okraja, in sicer 1.980, v dolnjelendavskem okraju pa le 120 oseb.

Ostale etnične skupine so bile maloštevilne. Romov ali Ciganov, kot so jih tedaj uradno imenovali, je bilo popisanih 456 oseb. Velika večina Romov je živila v murskosoboškem okraju, kjer so jih v popisne pole zapisali vsega skupaj 431, v dolnjelendavskem okraju pa le 25. Hrvatov oziroma oseb s hrvaškim maternim jezikom je bilo 163, 35 oseb pa so navedli v rubriki »ostale etnične skupine« (tabela 1).

Tabela 3: Število prekmurskih naselij po kriteriju večinskega prebivalstva po maternem jeziku leta 1910

Tip naselja	Dolnjelendavski okraj	Murskosoboški okraj	Monoštrski okraj	Letenyski okraj	Prekmurje
Naselja z izključno slovenskim prebivalstvom	-	16	-	-	16
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	25	78	8	-	111
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	2	7	-	-	9
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (50,1–59,9 %)	0	1	-	-	1
Naselja z izključno madžarskim prebivalstvom	3	1	-	-	4
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	15	3	3	1	22
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	2	1	-	-	3
Naselja z nemškim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	0	3	-	-	3
Naselja brez večine	0	1	-	-	1
Skupaj	47	111	11	1	170

Vir: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, első rész, a népesség főbb adatai községenként*. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1912.

Nadaljnja analiza podatkov nam pokaže, da je od 170 naselij, kolikor jih je bilo uradno leta 1910 v Prekmurju, 137 naselij imelo slovensko, 29 madžarsko in 3 nemško večino oziroma da je večina prebivalstva določila za materni jezik enega od omenjenih treh jezikov. Edina izjema je bilo okrajno središče Murska Sobota, kjer so v enakem razmerju živeli Slovenci in Madžari (1.295 oseb s slovenskim maternim jezikom in 1.305 oseb z madžarskim maternim jezikom), preostali del prebivalstva pa so sestavljali Nemci (122 oseb), Hrvati (10 oseb), Romi (8 oseb) in ostali (8 oseb). Med 137 naselji s slovensko večino je bilo 16 takih naselij, kjer so leta 1910 popisali izključno osebe s slovenskim maternim jezikom. To so bila naslednja naselja: Berkovci, Brezovci, Korovci, Kovačevci, Krašči, Kuštanovci, Lucova, Mlajtinci, Murski Petrovci, Neradnovci, Novi Beznovci, Panovci, Peskovci, Polana, Poznanovci in Prosečka vas. V navedenih naseljih, ki so vsa ležala v murskosoboškem okraju, so leta 1910 popisali 4.260 oseb s slovenskim maternim jezikom. V preostalih 121 naseljih s slovenskim večinskim prebivalstvom je popis navedel tudi osebe z drugim maternim jezikom, predvsem osebe z madžarskim maternim jezikom, v manjšem številu pa tudi Nemce, Rome in Hrvate. V teh 121 naseljih s slovenskim večinskim prebivalstvom so popisovalci leta 1910 popisali 59.818 oseb s slovenskim maternim jezikom. V naseljih z madžarskim in nemškim večinskim prebivalstvom pa je leta 1910 živelo 1.649 oseb s slovenskim maternim jezikom. Med temi naselji je treba omeniti naselja, kjer so Slovenci bodisi živeli v večjem številu bodisi so po deležu v skupnem številu prebivalstva predstavljali pomembno skupino. V murskosoboškem in monoštrskem okraju so to bila naselja Domanjševci (110 Slovencev), Prosenjakovci (48 Slovencev ali 11 % vseh popisanih) in Ratkovci, kjer je živelo 57 oseb s slovenskim maternim jezikom, so pa ti Slovenci predstavljali približno 1/3 vseh popisanih v vasi (skupaj 182 oseb). V dolnjelendavskem okraju je bilo več takih naselij, kjer so osebe s slovenskim maternim jezikom pomenile znaten delež vseh popisanih. Med ta naselja spadajo Čentiba (163 Slovencev), Dolga vas (417 oseb s slovenskim maternim jezikom ali 27,9 % vseh popisanih v vasi), Lendava (283 Slovencev), Kapca (124 Slovencev ali 17 % popisanih v naselju) in Turnišče, kjer so popisovalci v popisne pole zabeležili 261 oseb s slovenskim maternim jezikom oziroma dobro petino (21,2 %) vseh popisanih oseb.

Tabela 4: Število oseb s slovenskim maternim jezikom po tipu naselja leta 1910

Tip naselja	Število oseb s slovenskim maternim jezikom
Naselja z izključno slovenskim prebivalstvom	4.260
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	54.885
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	4.496
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (50,1–59,9 %)	437
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	895
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	735
Naselja z nemškim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	19
Naselje brez večine (Murska Sobota)	1.295
Skupaj	67.077

Vir: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, első rész, a népesség főbb adatai községenként.* Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1912.

V tabeli 5 so navedeni podatki za drugo najštevilčnejšo jezikovno-etnično skupino v Prekmurju, to je za Madžare oziroma za prebivalce z madžarskim maternim jezikom, in sicer po tipu naselja, kjer so bile osebe popisane. V štirih naseljih z izključno madžarskim prebivalstvom (Čikečka vas, Banuta, Gaberje in Kamovci) so popisovalci leta 1910 popisali 1.088 oseb z madžarskim maternim jezikom. Večino oseb z madžarskim maternim jezikom v Prekmurju so popisali v naseljih z absolutno madžarsko večino (80–99,9 %), in sicer 13.261 oseb. Večji del teh naselij, natančneje 16, se je nahajal v dolnjelendavskem okraju, preostalih 6 naselij pa v murskosoboškem (Čikečka vas, Prosenjakovci in Središče) ali monoštrskem (Domanjševci, Hodoš in Krplivnik). Sorazmerno veliko število oseb z madžarskim maternim jezikom je leta 1910 živelo v naseljih s slovensko in nemško večino, še posebej, če primerjamo ta podatek s podatkom o deležu Slovencev, ki so živeli v naseljih z madžarsko in nemško večino (2,45 %). V naseljih s slovensko in nemško večino so popisali 2.935 oseb z madžarskim maternim jezikom, kar predstavlja 14,15 % vseh popisanih Madžarov v Prekmurju.

Tabela 5: Število oseb z madžarskim maternim jezikom po tipu naselja leta 1910

Tip naselja	Število oseb s slovenskim maternim jezikom
Naselja z izključno madžarskim prebivalstvom	1.088
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	13.261
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	2.148
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	1.731
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	1.163
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (50–59,9 %)	8
Naselja z nemškim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	33
Naselje brez večine (Murska Sobota)	1.305
Skupaj	20.737

Vir: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, első rész, a népesség főbb adatai községenként.* Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1912.

Predvsem v naseljih Beltinci (329 oseb z madžarskim maternim jezikom ali 22,1 % celotne populacije), Gančani (274 Madžarov ali 25,6 % vseh popisanih), Gerlinci (128 popisanih Madžarov oziroma 18,4 % vseh vaščanov), Kupšinci (78 oseb z madžarskim maternim jezikom ali 23,5 % vseh popisanih), Motovilci (127 Madžarov oziroma 31 % prebivalcev naselja) in Selo (192 oseb z madžarskim maternim jezikom ali 25,4 % vseh popisanih) je živel sorazmerno veliko število Madžarov. Veliko število Madžarov je leta 1910 živel še v okrajnem središču Murska Sobota, kjer so jih našeli 1.305.

Za razliko od Slovencev in Madžarov pa je večji del prekmurskih Nemcev živel v krajih s slovensko ali madžarsko večino. Od skupno 2.100 popisanih oseb z nemškim maternim jezikom jih je 1.202 živel v »manjšini«. Med temi izstopajo okrajno središče Murska Sobota, kjer so popisali 122 Nemcev, ter naselji Serdica in Sotina na Goričkem. V prvem so osebe z nemškim maternim jezikom predstavljale več kot tretjino vseh popisanih prebivalcev, natančneje 35,7 % ali 263 oseb, v drugem pa so popisovalci našeli 118 Nemcev, ki so pomenili skoraj petino (19 %) celotne populacije. V treh naseljih z nemško večino pa je leta 1910 živel 918 oseb z nemškim maternim jezikom. V Fikšincih je bilo od skupno 397 oseb 382 Nemcev, kar je 96,2 %. V Kramarovicah je 225 oseb z nemškim maternim jezikom predstavljalo 87,2 % vseh vaščanov (258 oseb), v kraju Ocinje pa se je za Nemce izreklo 311 oseb od skupno 315 (tabela 6).

Tabela 6: Število oseb z nemškim maternim jezikom po tipu naselja leta 1910

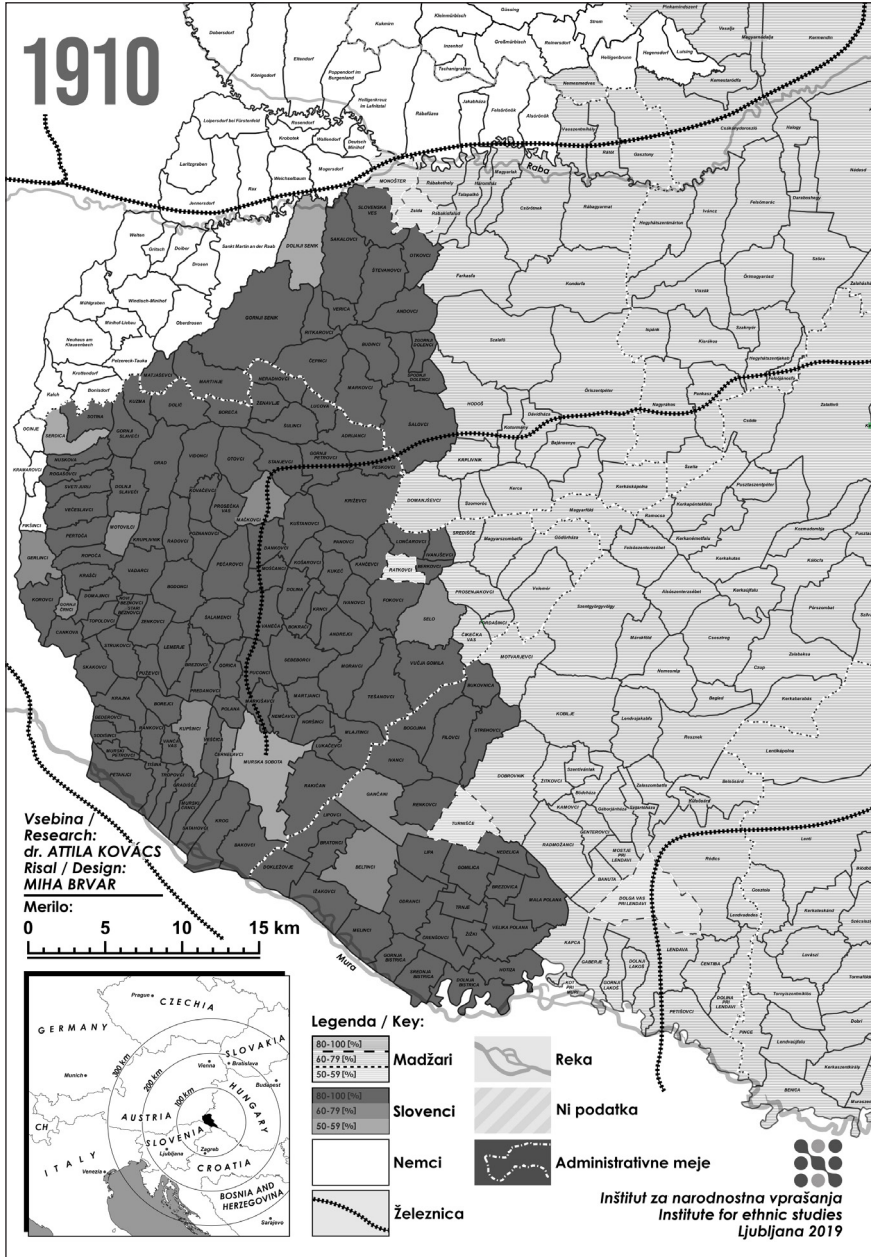
Tip naselja	Število oseb z nemškim maternim jezikom
Naselja z nemškim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	918
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	668
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	75
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (50,1–59,9 %)	263
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	52
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	2
Naselje brez večine (Murska Sobota)	122
Skupaj	2.100

Vir: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, első rész, a népesség főbb adatai községenként*. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1912.

Kot sem omenil, so leta 1910 v Prekmurju popisali 456 Romov, velika večina jih je živela v murskosoboškem okraju. Številčno največ Romov je prebivalo v naselju Černelavci⁷, in sicer 80, s čimer so predstavljali dobro četrtino prebivalstva (26,9 %). Sorazmerno veliko Romov je še živelo v naseljih Borejci (50 Romov), Zenkovci (45 Romov) in Vadarci (36 Romov). V Borejcih so Romi predstavljali 17,8 % vsega prebivalstva kraja, v Zenkovcih okoli desetino (9,8 %) in v Vadarcih več kot 5,8 % vseh popisanih vaščanov. V dolnjelendavskem okraju so Rome leta 1910 našli le v treh krajih, največ v Petišovcih, kjer so jih popisali 17.

7 Romi so živeli na robu naselja Černelavci, v zaselku, ki ga danes poznamo pod imenom Pušča.

Zemljevid 1: Slovensko-madžžarska jezikovno-etnična meja na podlagi popisa prebivalstva leta 1910

3 Popis prebivalstva leta 1921

Naslednji popis na območju Prekmurja so izvedli leta 1921, in sicer v okviru Kraljevine SHS. Po razpadu avstro-ogrške monarhije in propadu Madžarske republike svetov (1. avgusta 1919) so jugoslovanske enote 12. avgusta 1919 zasedle Prekmurje. Nova jugoslovanska oblast je 31. januarja 1921 izvedla popis prebivalcev. V 170 prekmurskih krajih so popisovalci evidentirali vsega skupaj 92.295 oseb, kar je za 1.782 oseb ali približno 2 % več kot leta 1910. Številka oziroma delež povečanja prebivalstva malce preseneča, saj je bil popis izveden tri leta po koncu prve svetovne vojne, v kateri je umrlo najmanj 3.165 prekmurskih vojakov.⁸ Po drugi strani pa je treba upoštevati, da je bilo v času popisa prebivalstva leta 1921, se pravi januarja 1921, v Prekmurju stacionirano kar precejšnje število jugoslovanskih vojakov. Na območju Prekmurja je namreč Kraljevina SHS mejila na dve državi, na Avstrijo in Madžarsko, poleg tega meja s severovzhodno sosedo še ni bila dokončno definirana, zato večje število vojakov na levem bregu Mure. Število vojakov leta 1921 je še posebej izstopajoče, če ga primerjamo s številom vojakov leta 1910. Ob zadnjem popisu prebivalstva na Ogrskem leta 1910 so v Prekmurju popisali vsega skupaj le 67 vojaških oseb. Seznam, ki ga je na podlagi rezultatov popisa leta 1921 pripravil okrajni glavar Murske Sobote Gašper Lipovšek, v Prekmurju brez vojaštva navaja 91.288 oseb. Če od števila popisanih Prekmurcev v uradnem popisu prebivalstva (92.295 oseb) odštejemo število oseb, ki jih je objavil okrajni glavar v seznamu, dobimo število 1.007, kar naj bi pomenilo število vojaških oseb, ki so leta 1921 bile stacionirane v Prekmurju (Lipovšek 1921).

Kot je razvidno iz tabele 2, so popisovalci leta 1921 evidentirali 74.199 oseb s slovenskim maternim jezikom, ki so tako predstavljale 80,4 % celotne populacije pokrajine na levem bregu Mure. Drugo najštevilčnejšo skupino so predstavljali Madžari, ki so jih popisali 14.065 in so pomenili 15,2 % vseh popisanih v Prekmurju. Nemcev oziroma oseb z nemškim maternim jezikom je bilo leta 1921 2.540 (ali 2,75 % vseh popisanih), Hrvatov/Srbov 791, drugih ali ostalih narodnosti pa natanko 700. Uradni jugoslovanski popis leta 1921 ni zavedel Romov.

V primerjavi s podatki popisa iz leta 1910 lahko ugotovimo, da se je predvsem v odnosu Slovencev in Madžarov zgodil premik v korist oseb s slovenskim maternim jezikom, okrepila pa se je tudi skupina oseb, katerih materinščina so bili nemščina, hrvaščina oziroma srbsščina⁹ in drugi (ostali) jeziki.

8 Podatek je avtorju 8. maja 2020 posredovala Gordana Šövegeš, raziskovalka padlih in pogrešanih prekmurskih vojakov v prvi svetovni vojni. Gordana Šövegeš je o omenjeni tematiki leta 2016 objavila knjigo *Padli in pogrešani*, v kateri je poimensko navedla 2.966 prekmurskih vojakov, ki so v prvi svetovni vojni umrli. Po objavi knjige je avtorica nadaljevala z raziskavami in k seznamu v omenjeni knjigi dodala še 199 imen.

9 Osebe s hrvaškim in srbskim maternim jezikom so bile vodene pod isto rubriko.

Tabela 7: Število prekmurskih naselij po kriteriju večinskega prebivalstva po maternem jeziku leta 1921

Tip naselja	Dolnjelendavski okraj	Murkosoboški okraj	Prekmurje
Naselja z izključno slovenskim prebivalstvom	9	21	30
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	20	88	108
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	–	3	3
Naselja z izključno madžarskim prebivalstvom	1	–	1
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	13	6	19
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	4	1	5
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (50,1–59,9 %)	1	–	1
Naselja z izključno nemškim prebivalstvom	–	1	1
Naselja z nemškim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	–	2	2
Naselja brez večine	–	–	–
Skupaj	48	122	170

Vir: *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921 god.* Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, 1932.

V uvodnem poglavju sem že navedel, da bom v študiji poskusil predstaviti vzroke, ki so vplivali na jezikovno-nacionalno opredelitev prebivalstva oziroma na oblikovanje jezikovno-nacionalne podobe Prekmurja v prelomnih časih po koncu prve svetovne vojne. V nadaljevanju bom s podrobno analizo popisnih rezultatov po naseljih in s pomočjo obstoječe literature in virov natančneje opredelil, kateri od zgoraj navedenih vzrokov so bistveno in kateri manj bistveno vplivali na jezikovno-nacionalno sestavo prebivalstva.

Primerjava števila oseb s slovenskim maternim jezikom ob popisu prebivalstva v letih 1910 in 1921 kaže, da se je v obravnavanem obdobju število Slovencev povečalo za 7.122 oseb ali za več kot 6 % v skupnem številu prebivalstva Prekmurja. Spremembe lahko delno pripišemo zamenjavi uradništva, orožništva, učiteljstva itd. po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS. Večina javnih uslužbencev madžarskega rodu je namreč skupaj z družinami zapustilo

Zaradi tega ni informacije o tem, koliko Hrvatov in Srbov oziroma oseb s hrvaškim in srbskim jezikom je bilo ob popisu leta 1921.

pokrajino ob levem bregu Mure ali pa so bili izgnani po avgustu leta 1919, na njihova izpraznjena mesta pa so prišle osebe predvsem iz ostalih predelov Slovenije (Göncz 2001, 75–79; Kokolj 1984, 23–26). Težko je oceniti število teh oseb, ki so se do januarja 1921 oziroma do popisa prebivalstva iz osrednje Slovenije naselile v Prekmurje. Nekaj iztočnic pa le imamo. Kmalu po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS, natančneje 9. oktobra 1919, je bila v Murski Soboti prva seja šolskega sosveta za Prekmurje. Na seji sta bila navzoča tudi vladna zastopnika, svetnik dr. Franc Skaberne in višji šolski nadzornik Gabršek. Po seji je vladni svetnik Skaberne napisal poročilo za višji šolski svet v Ljubljani, h kateremu je Gabršek dodal še svoje zapiske, v katerih je natančno povzel stanje na področju šolstva in jih podkrepil s številkami. Iz tega poročila izhaja, da je bilo oktobra 1919 v Prekmurju 179 učnih mest (oziroma je bilo toliko razredov po šolah). Od teh je bilo 151 učnih mest zasedenih, 28 mest pa praznih. Poročilo je še navedlo narodnost omenjenih učiteljev: 51 Slovencev, 92 Madžarov, 1 ogrski Srb, 4 Slovaki, 2 Nemca in 1 Žid. V poročilu je še bilo zapisano, da je treba odsloviti 84 učiteljev od 151, 3 upokojiti, 64 pa jih obdržati pod pogojem, da se takoj začnejo učiti pravilne slovenščine. Učitelji Madžari so jeseni 1919 večinoma zapustili Prekmurje, medtem ko so bili domačini začasno sprejeti pod pogojem, da opravijo dopolnilni izpit iz slovenskega jezika. Že naslednje leto, torej poleti 1920, se je 64 prekmurskih učiteljev udeležilo tečaja slovenskega jezika v Ljubljani, jeseni leta 1921 pa je del teh učiteljev že delal izpit v Mariboru. Manjkajoči šolski kader so sprva nadomeščali predvsem s pomožnimi učitelji, delno pa z učitelji »prišleki« (Kokolj in Horvat 1977, 306–318). Vendar pa je bilo teh leta 1921 še sorazmerno malo. V že omenjenem seznamu okrajnega glavarja Gašperja Lipovška (1921) se navaja podatek, da je bilo v celem Prekmurju sistematiziranih skupno 177 učiteljskih mest, od katerih novembra leta 1921 ni bilo zasedenih še 30. Kot je razvidno iz zgoraj napisanega, so ob ljudskem štetju leta 1921 med okoli 150 učitelji v Prekmurju prevladovali Prekmurci, sicer večinoma Slovenci.

V bistveno večjem deležu so bili prisotni Slovenci »prišleki«, se pravi Slovenci z desnega brega Mure, v državni upravi, sodstvu in orožništvu ob popisu prebivalstva leta 1921. Sodstvo je nova jugoslovanska oblast prevzela že septembra 1919 in nastavila nova sodnika v Murski Soboti in Dolnji Lendavi, prva slovenska odvetnika pa sta začela z delom v Murski Soboti naslednjega leta. Decembra 1920 so ustanovili dve notarski mesti, eno v Soboti in eno v Dolnji Lendavi (Göncz 2001, 75–79; Kokolj 1984, 23–26). Čeprav je iz večkrat citiranega seznama, ki ga je pripravil okrajni glavar Lipovšek, razvidno, da je novi oblasti uspelo vzpostaviti novo državno upravo z vsemi svojimi strokovnimi službami do konca leta 1921, pa je še vedno manjkalo »izurjenih občinskih tajnikov in dovolj narodnih učiteljev« (Kokolj 1984, 24). Omenil sem že, da je bilo leta 1921 ob popisu prebivalstva v Prekmurju popisanih okoli

1.000 vojaških oseb, ki so bile razporejene v 8. in 9. granično četo, komando 5. orožniške čete ter v komando obeh okrajnih centrov (Lipovšek 1921, 22). Sorazmerno veliko število oseb s srbskim ali hrvaškim maternim jezikom leta 1921 (791 oseb) v primerjavi z letom 1910 (163 oseb) gre po vsej verjetnosti pripisati temu, da je bilo med vojaki mnogo Hrvatov oziroma Srbov, saj informacij o tem, da bi se v Prekmurje naselilo večje število oseb s srbskim ali hrvaškim maternim jezikom, ni. Vendar pa je iz navedenih števil razvidno tudi to, da je bilo med vojaškimi osebami kar precej Slovencev. Če izhajamo iz števil o osebah s hrvaškim ali srbskim maternim jezikom v letih 1910 in 1921 in če pri tem še upoštevamo, da med letoma 1919 in 1921 ni bilo zaznati naseljevanja hrvaških oziroma srbskih civilistov v Prekmurje, potem ugotovimo, da je bilo med 1.007 vojaškimi osebami okoli 300–400 slovenskih vojakov oziroma častnikov in podčastnikov.

Iz zgoraj navedenega izhaja, da je bilo ob popisu prebivalstva leta 1921 v Prekmurju med državnimi uslužbenci, učitelji, vojaškimi osebami itd. kar precej Slovencev »prišlekov«, se pravi Slovencev iz bivših avstrijskih dežel. Njihovo število na podlagi citiranih števil učiteljev in vojaških oseb ocenjujem na okoli 1.000 oseb z družinskimi člani vred. Drugače povedano to pomeni, da so k številčnemu prirastku v višini 7.122 oseb s slovenskim maternim jezikom leta 1921 v primerjavi z letom 1910 sicer prispevali tudi Slovenci »prišleki«, vendar v manjši meri. Vzroke za porast števila oseb s slovenskim maternim jezikom leta 1921 je treba iskati drugje.

Iz podrobne analize naselij po kriteriju večinskega prebivalstva po maternem jeziku v obdobju med letoma 1910 in 1921 je razvidno, da se je število naselij s slovenskim večinskim prebivalstvom povečalo za 4, iz 137 naselij v letu 1910 na 141 naselij v letu 1921 (tabeli 3 in 7). Vzporedno s tem pa se je število naselij z madžarsko večino zmanjšalo za 3, in sicer iz 29 na 26. Število krajev z nemško večino oziroma z izključno nemškim prebivalstvom se ni spremenilo. Okrajno središče Murska Sobota, ki leta 1910 ni imelo izrazite večine in sta bila število in delež oseb s slovenskim oziroma madžarskim maternim jezikom nekje enaka (47,12 % v primerjavi s 47,49 %), je leta 1921 dobilo slovensko večino (75 %). Dvig števila Slovencev v Murski Soboti za okoli 1.000 oseb med letoma 1910 in 1921 lahko delno pripisemo že opisani zamenjavi državnega uradništva in ostalih sodelavcev strokovnih služb, ki so bili v glavnem stacionirani v Murski Soboti (in Dolnji Lendavi). V glavni meri pa je do spremembe v številu oseb s slovenskim maternim jezikom prišlo zaradi »zamenjave« jezиковne pripadnosti domačega, avtohtonega prebivalstva Murske Sobote.

Tabela 8: Število oseb s slovenskim maternim jezikom v letih 1910 in 1921 v naseljih Kobilje, Ratkovci, Turnišče in Murska Sobota

Ime naselja	Skupaj prebivalcev 1910	Skupaj prebivalcev 1921	Št. Slovencev 1910	Št. Slovencev 1921
Kobilje	1.109	1.080	41	1.018
Ratkovci	182	170	57	170
Turnišče	1.228	1.151	261	1.118
Murska Sobota	2.748	2.950	1.295	2.215
Skupaj	5.267	5.351	1.654	4.521

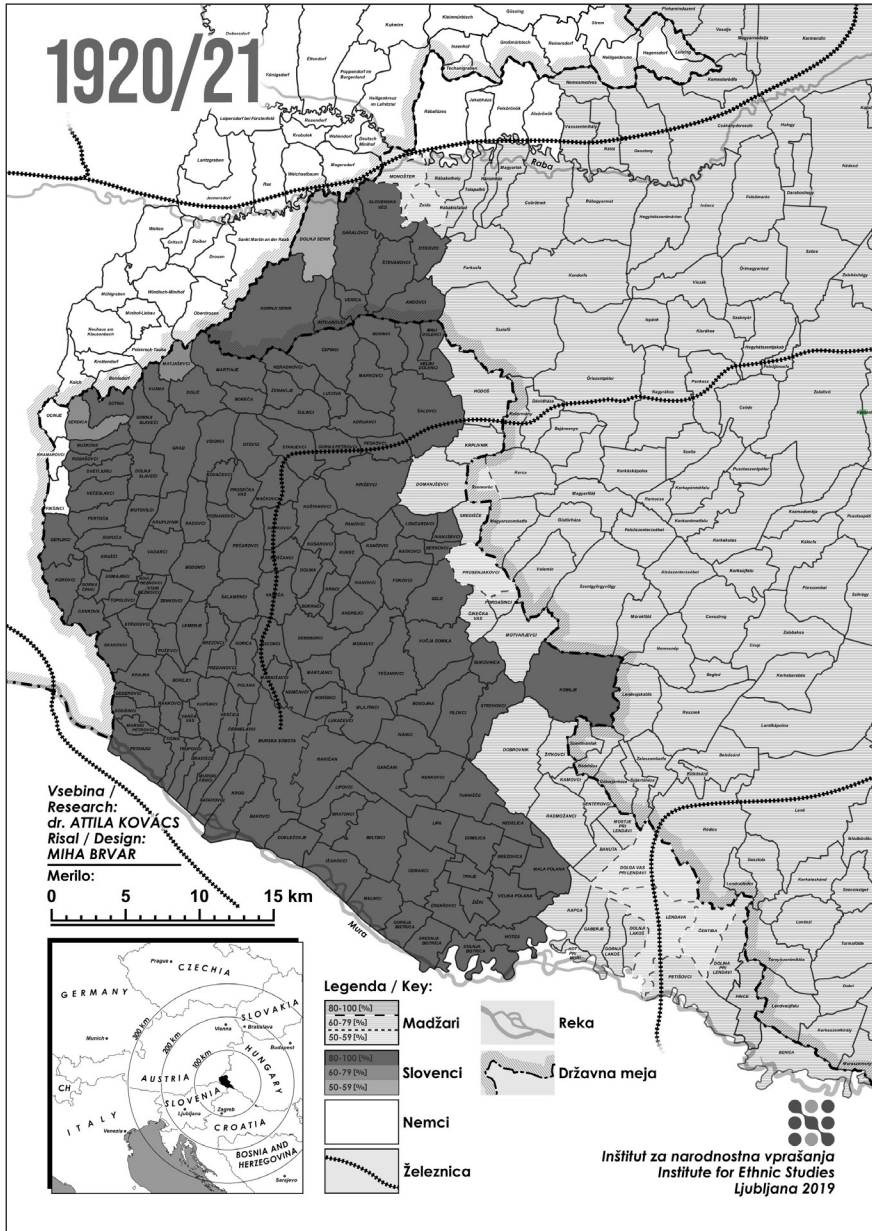
Vir: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, első rész, a népesség főbb adatai községenként*. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1912; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god*. Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, 1932.

Pogled na jezikovno-etnična zemljevida iz let 1910 in 1921 razkriva, da so v obravnavanem obdobju jezikovno-etnično pripadnost zamenjala naselja ob slovensko madžarski jezikovno-etnični meji, in sicer Kobilje, Ratkovci in Turnišče (zemljevida 1 in 2). Vzroke za to je mogoče iskati predvsem v tem, da se je velik del prebivalstva, ki so ga popisali leta 1910 kot Madžare, leta 1921 opredelil za slovenski materni jezik.

Pri razumevanju vprašanja korenite zamenjave »jezikovno-etnične« pripadnosti večine prebivalcev omenjenih treh naselij, ki so bili na podlagi popisov prebivalstva na prelomu iz devetnajstega na dvajseto stoletje popisani kot Slovenci in leta 1910 kot Madžari, da bi nato leta 1921 v novem političnem okolju ponovno določili za materni jezik slovenščino, je treba vsekakor poudariti, da so pomenila osemdeseta leta devetnajstega stoletja začetek madžarizacije na Ogrskem.¹⁰ Država je madžarizacijo podprla z vsemi zakonsko dovoljenimi sredstvi, jo vsiljevala in po potrebi obšla ali kršila *Zakon o enakopravnosti narodnosti* iz leta 1868 (1868. évi LXIV. törvény a nemzetiségi egyenjoguság tárgyában). László Katus, strokovnjak za narodnostna vprašanja v avstro-ogrski monarhiji, v eni od svojih publikacij takole povzema proces madžarizacije na območju Ogrske v obdobju dualizma (2009, 390–391):

10 Slovenski zgodovinarji, ki se ukvarjajo z zgodovino Prekmurja, opozarjajo, da se je madžarizacija začela z nastankom avstro-ogrške monarhije oziroma po sprejetju *Zakona o enakopravnosti narodnosti* iz leta 1868, ki je določal, da so vsi prebivalci Ogrske, ne glede na narodno oziroma jezikovno pripadnost, en sam politični narod (Fujs 1997, 212–213).

Zemljevid 2: Slovensko-madžžarska jezikovno-etnična meja na podlagi popisa prebivalstva leta 1921

Podrobnejša analiza madžarizacije kaže, da je bila ta najopaznejša pri narodnih skupinah, ki so bile najbolj izobražene in najmočnejše vključene v geografsko in družbeno mobilnost; k procesu madžarizacije je močno prispevalo daljše sobivanje z Madžari in to, da so pripadali istim skupnostim (rimskokatoliška, evangeličanska), razmeroma veliko število mešanih zakonov in seveda dvojezičnost. Madžarizacija je močno napredovala predvsem na jezikovnih otokih znotraj madžarskega jezikovnega območja, ob jezikovnih mejah in v mestih. /.../ Asimilacija je bila v osnovi in gledano v celoti spontan proces, v katerem so imele specifične ekonomsko-geografske razmere in naselja v Karpatskem bazenu enako vlogo kakor demografski, gospodarski in družbeni dejavniki 19. stoletja. Ni dvoma, da si je madžarski vodilni politični sloj prizadeval prispevati k procesu madžarizacije in ga pospešiti. Za to je bilo v bistvu na voljo zgolj eno bolj ali manj učinkovito sredstvo, to je bila šola z obveznim poučevanjem madžarskega jezika in ustanavljanjem državnih šol z madžarskim učnim jezikom. /.../ Procesi »madžarizacije« pa so dosegli rezultate le tam, kjer so bili za to dani pogoji, kot so mešana naselja, trajno sobivanje in kontakti med Madžari in Nemadžari, oz. kjer so gospodarski, družbeni in demografski dejavniki, ki so spodbujali asimilacijo, ugodno učinkovali na madžarstvo, s čimer so pri nemadžarskih državljanih spodbujali »dovzetnost« za pomadžarjenje.

Navedeni dejavniki pomadžarjenja so vplivali tudi na jezikovno-etnično podobo obravnavanih naselij. V primeru Kobilja pa so na »madžarizacijo« vplivali poleg omenjenih še drugi razlogi. Vas Kobilje je bila v času Avstro-Ogrske tako v cerkvenem kot politično-upravnem pogledu priključena dobrovniškima župniji in notariatu, kjer je bila med madžarskimi edina slovenska vas. Prebivalci naselja Kobilje so se namreč ob popisu prebivalstva v Avstro-Ogrski v letih 1880 in 1890 v veliki večini opredelili za slovenski materni jezik (nad 80 odstotkov). Leta 1900 je bilo Kobilje na podlagi popisa prebivalstva že večinsko madžarsko naselje. Anton Trstenjak¹¹ je v svojih

11 Anton Trstenjak (1853–1917), pisatelj, gledališki zgodovinar in organizator. Rodil se je v kraju Krčevina blizu Ormoža v župniji sv. Miklavž. Po končani osnovni šoli je šolanje nadaljeval v varaždinski gimnaziji, ki je s svojimi narodnozavednimi profesorji nanj močno vplivala. Po gimnaziji je študij nadaljeval na Dunaju. Po vrnitvi z Dunaja se je sprva zaposlil kot učitelj na Mahrovem trgovskem učiteljišču v Ljubljani, svoje delovno obdobje pa je končal kot kontrolor pri Mestni ljubljanski hranilnici, kjer je delal do svoje smrti. Trstenjak, ki je bil nekaj let tudi urednik časopisa Slovan, je zavzeto sodeloval v kulturnih in političnih društvih v Ljubljani. Trstenjakovo zanimanje za Slovence na Ogrskem je spodbudil Božidar Raič, ki je o Slovencih na levem bregu Mure objavil več del. Po Raičevem odhodu na Dunaj je o prekmurskih Slovencih začel

narodopisnih črticah ob prelomu stoletja o kraju Kobilje in njegovih krajanih zapisal (2006, 93):

Vas Dobrovnik je pala! Jedna občina pa je še vendar v dobrovniški župniji, katera se brani potujčevanju. To je občina Kobilje, v kateri še živi 500 Slovencev. Kako dolgo pa bodo živeli, to vedi bog. Slovenci v Kobilju nimajo niti slovenskega duhovnika, ker je njih župnik v Dobrovniku Mažar. Pomagajo si, kakor si znajo in morejo: hodijo na izpoved v sosednje slovenske župnije. Kako dolgo bode to trpelo in kako dolgo se ne bodo naveličali tega žalostnega romana, tudi to vedi Bog. Kapljica za kapljico prebije kamen, a Kobilje tudi ni toliko trdo, da ga ne bi dohitela ista usoda.

Dejansko so bili prebivalci vasi Kobilje, ki so jo z vseh strani obkrožala naselja z madžarskim prebivalstvom, na začetku dvajsetega stoletja v fazi spreminjanja jezika. Prekmurski sodobnik, župnik Ivan Jerič¹², je v svojih spominih o Kobiljčanih zapisal (2000, 162–163):

Kobilje je bilo nekdanja samostojna župnija. Ko je ta prenehala, je bilo Kobilje, ker je bilo slovensko, pridruženo bogojanski župniji. Ko pa je na Ogrskem bila uvedena pomadžarjevalna politika, so Kobilje priključili dobrovniški, madžarski župniji z namenom, da se Kobilje čim prej pomadžari. Ob času osvoboditve Prekmurja so Kobiljčani že vsi govorili gladko madžarsko in slovenščino zelo mešali z madžarskimi besedami. Moj oče je imel mlin na Muri. Kot šolar sem moral večkrat nesti večerjo k mlinu. Med potjo sem hodil mimo Duričeve

pisati tudi Anton Trstenjak. Da bi o »Slovenski okroglini«, kakor so pogosto imenovali Prekmurje, podal čim natančnejšo podobo, je Trstenjak sam prepotoval Prekmurje. Na podlagi vtisov, ki jih je zbral na potovanjih, je nastal rokopis z naslovom Slovenci na Ogrskem s podnaslovom Narodopisna in književna črtica. Tekst, ki v devetih poglavjih zajema celotno kulturno podobo Prekmurja, je v nekem smislu nastajal kar 20 let (1883–1903), natisnili in izdali pa so ga šele leta 2006 (Koblar).

- 12 Ivan Jerič (1891–1975) se je rodil v kraju Dokležovje v Prekmurju. Ljudsko šolo je končal v domačem kraju, nato pa pozneje, pri devetnajstih letih, še meščansko šolo v Lendavi in Monostru. Po koncu vojne, kjer je služil kot vojak Avstro-Ogrske, je v Ljubljani končal še gimnazijo. Po maturi je vpisal bogoslovje v Mariboru in bil leta 1924 posvečen za duhovnika. Še istega leta je nastopil kaplansko službo v Ljutomeru. Dve leti pozneje je bil imenovan za kaplana v Murski Soboti, leta 1929 pa premeščen v Lendavo, kjer je od leta 1931 opravljal delo župnika in dekana. Vmes, v obdobju 1927–1929, je bil narodni poslanec na listi stranke SLS v parlamentu v Beogradu. Med letoma 1935 in 1953 je bil župnik v Turnišču. Po drugi svetovni vojni je bil štiri leta zaprt. Leta 1953 je bil imenovan za častnega konzistorialnega svetnika, leta 1961 pa še za častnega kanonika. Leta 1965 se je že kot upokojenec preselil v Bakovce, kjer je napisal svoje spomine. Ivan Jerič, ki je bil zelo zaveden Slovenec, se je leta 1919 prostovoljno pridružil prekmurski osvobodilni legiji, ki so jo na pobudo generala Maistra ustanovili v Ljutomeru. Jerič, ki je bil med voditelji legije, je bil v stiku tudi s Slavičem. Umril je leta 1975 v Slovenj Gradcu, pokopan pa je v rojstni vasi v Dokležovju (Kuzmič).

hiše. Gospodinja in hči Manka sta bili gluhi. Ena je ležala na peči, druga na koleni in se pogovarjali: »Mati, ste res hodili na Kobilje na županijsko cesto gramoz razvažati?« »Hodla sam, hodla.« »Mati, kak pa na Kobilji gučijo?« »Manka, ne tak pa ne ovak.« »Kak pa te?« jo vpraša hčerka. »Tak: Stric nem tudni, ka menykó v toronyba včesno?« (Stric ali ne veste, da je strela udarila v stolp.)

Opisani procesi madžarizacije so v pretežni meri vplivali tudi na ostala naselja v Prekmurju, ne samo na navedene primere. Kot je razvidno iz statističnih podatkov za naselja v Prekmurju za leti 1910 in 1921, je proces madžarizacije predvsem napredoval v naseljih ob slovensko-madžarski jezikovni meji oziroma v njihovi bližini in v večjih krajih (Murska Sobota, Beltinci, Dolnja Lendava, Tešanovci itd.). Poleg tega je k madžarizaciji pripomoglo tudi pripadanje isti verski skupnosti, Slovenci in Madžari v Prekmurju pa so pripadali rimskokatoliški ali evangeličanski veroizpovedi. Razpad avstro-ogrške monarhije, ustanovitev Kraljevine SHS in priključitev Prekmurja k novonastali državi so ta proces prekinili.¹³

Tabela 9: Število oseb s slovenskim maternim jezikom po tipu naselja leta 1921

Tip naselja	Število oseb s slovenskim maternim jezikom
Naselja z izključno slovenskim prebivalstvom	14.688
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	54.095
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	2.926
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (50,1–59,9 %)	–
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	666
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	952
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (50,1–59,9 %)	840
Naselja z nemškim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	32
Skupaj	74.199

Vir: *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januarja 1921. god.* Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, 1932.

13 Pri tem je treba poudariti, da so se v obdobju od polovice devetnajstega do začetka dvajsetega stoletja ob slovensko-madžarski jezikovno-etnični meji v celoti pomadžarila tri naselja, in sicer Kapca in Kot na južnem delu ter naselje Pordašinci na sredini jezikovno-etnične meje.

Primerjava in analiza rezultatov iz let 1910 in 1921 kaže, da se je število naselij z izključno slovenskim prebivalstvom povečalo iz 16 leta 1910 na 30 leta 1921. Vzporedno s tem se je zmanjšalo število naselij s slovensko večino za 10 (iz 121 na 111), vendar je bil skupni saldo v primerjavi rezultatov obeh popisov v korist naseljem z izključno in večinsko slovenskim prebivalstvom. Nadaljnja primerjava popisnih podatkov za materni jezik pokaže, da se je število oseb s slovenskim maternim jezikom povečalo v skoraj vseh naseljih Prekmurja. V naseljih z izključno slovenskim in s slovenskim večinskim prebivalstvom so leta 1921 popisali 71.709 oseb, v naseljih z madžarskim in nemškim večinskim prebivalstvom pa 2.490 oseb s slovenskim maternim jezikom. Rezultati popisa iz leta 1910 za iste kategorije naselij prikazujejo, da je bilo v naseljih s slovenskim večinskim prebivalstvom skupaj z Mursko Soboto popisanih 64.936 oseb, v naseljih z madžarskim in nemškim večinskim prebivalstvom pa 1.649. Za temi spremembami stoji po eni strani naselitev Slovencev »prišlekov« po letu 1919, se pravi oseb s slovenskim maternim jezikom iz bivših avstrijskih dežel v Prekmurje, ki so se naselili predvsem po večjih krajih pokrajine oziroma v glavnih upravnih centrih (Murska Sobota in Dolnja Lendava). Glavni vzrok za navedene spremembe pa je v tem, da se je del Prekmurcev, ki so se leta 1910 izrekli za Madžare oziroma za osebe z madžarskim maternim jezikom, ob novem, jugoslovanskem popisu opredelil za osebe s slovenskim maternim jezikom. Teh je bilo po primerjavi rezultatov popisov prebivalstva v letih 1910 in 1921 ter upoštevajoč naselitev Slovencev »prišlekov« okoli 5.000. Zapisano drugače, približno 5.000 oseb, ki so se leta 1910 opredelile za Madžare oziroma za osebe z madžarskim maternim jezikom, se je ob novih političnih razmerah opredelilo za Slovence ali za osebe s slovenskim maternim jezikom.

Identični vzroki, ki so vplivali na povečanje števila oseb s slovenskim maternim jezikom, le da v smeri upadanja, pa so vplivali na število oseb z madžarskim maternim jezikom. Po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS avgusta 1919 so vodenje javne uprave v pokrajini prevzeli civilni uradniki, ki so v glavnem prihajali iz drugih slovenskih pokrajin. Vzporedno s tem pa je večji del madžarskega izobraženstva, med njimi so bili v glavnem državni uradniki, učitelji, sodniki itd., samovoljno ali pa pod prisilo zapustil pokrajino ob levem bregu Mure. O številu teh oseb za zdaj še ni natančnih podatkov, določene sklepe pa lahko potegnemo iz seznama, ki ga je civilni komisar za Prekmurje Gašper Lipovšek 18. avgusta 1920 posredoval Predsedstvu deželne vlade za Slovenijo. V seznamu je navedenih 96 imen oseb, ki so bile skupaj z družinskimi člani izgnane iz Prekmurja, predvsem iz Dolnje Lendave. V seznamu je bilo navedenih 25 uradnikov, notarjev in železničarjev, 6 oseb, ki so bile zaposlene na sodiščih kot sodniki ali uradniki sodišča, 3 odvetniki, 21 učiteljev in učiteljic, 6 trgovcev, 13 obrtnikov, 4 posestniki oziroma kmetje, 3 uslužbenci veleposestva (2 oskrbnika in inženir) in 1 zasebnik, za 14 oseb pa

poklica seznam ne navaja. V spremnem pismu je civilni komisar med ostalim zapisal:

Sočasno ugodim odloku z dne 10. aprila 1920, števil 3968, s katerim mi je bilo naročeno predložiti natančni seznam vseh iz Prekmurja do sedaj izgnanih oseb. Zadostiti mu morem le delom, ker ne morem pri vsakem slučaju navesti vzroka, iz katerega je bil dotičnik izgnan. Tudi mi je popolnoma nemogoče jamčiti za popolnet tega izkaza. Moj prednik je imel navado, da je v mnogih slučajih odredil izgone, ne da bi bil dotični slučaj le protokoliral, še manj pa stavil v kakšno razvidnost. Nasprotno se je pa tudi izginalo mnogo strank, ki so same prišle prositi za izgon, češ ker na podlagi izgonskega dekreta lažje dobijo kakšno službo na Madžarskem.

Kot je razvidno iz dopisa, popis izgnanih oseb ni popoln, saj predhodnik civilnega komisarja Lipovška v mnogih primerih ni nikjer zabeležil pregnancev. Iz pregleda imen krajev, iz katerih so bile osebe na seznamu civilnega komisarja izgnane, je razvidno, da jih je sorazmerno malo iz Murske Sobote (12 oseb) v primerjavi z osebami iz Dolnje Lendave (67 oseb), čeprav sta bila oba kraja okrajni središči z vsemi pripadajočimi institucijami. Obstaja velika verjetnost, da je bila večina nezabeleženih oseb izgnanih iz Murske Sobote (ARS 1).

Tabela 10: Število oseb z madžarskim maternim jezikom po tipu naselja leta 1921

Tip naselja	Število oseb s slovenskim maternim jezikom
Naselja z izključno madžarskim prebivalstvom	131
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	8.895
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	2.484
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (50,1–59,9 %)	1.526
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	576
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	453
Naselja z nemškim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	–
Skupaj	14.065

Vir: *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januarja 1921. god.* Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, 1932.

Kljub pomanjkljivosti citiranega vira ocenjujem, da je bilo pred popisom prebivalstva januarja 1921 iz Prekmurja pregnanih oziroma je pokrajino samovoljno zapustilo okoli 1.000 oseb. Iz navedenega tudi izhaja, da se je število oseb z madžarskim maternim jezikom v Prekmurju zmanjšalo iz 20.737 leta 1910 na 14.065 leta 1921 predvsem zaradi zamenjave jezikovno-etnične pripadnosti oseb. Zapisano drugače, okoli 5.000 oseb, ki so si leta 1910 določile madžarščino kot materni jezik, je ob popisu leta 1921 zamenjalo materni jezik in se v prvi vrsti opredelilo za slovenščino, v manjši meri za nemščino. Poleg že omenjenih naselij, ki so v analiziranem obdobju popolnoma spremenila »etnični predznak« (Murska Sobota, Kobilje, Turnišče in Ratkovci), sta se v velikem številu zmanjšala število in delež oseb z madžarskim maternim jezikom še v Dolnji Lendavi, Gančanih, Renkovcih, Tešanovcih itd. To dokazuje tudi podatek, da leta 1910 v 24 prekmurskih naseljih od skupno 170 popisovalci niso zabeležili osebe z madžarskim maternim jezikom, enajst let pozneje, v novih državopolitičnih okvirih, je takih naselij bilo 66.

Poleg števila oseb s slovenskim maternim jezikom se je bistveno povečal delež oseb z nemškim maternim jezikom v obravnavanem obdobju. Leta 1910 je bilo v celi pokrajini natanko 2.100 oseb z nemškim maternim jezikom, leta 1921 pa 2.540 ali za dobro petino več. Primerjava tabel 11 in 6 pokaže, da je število Nemcev naraslo v vseh tipih naselja, od naselij z nemškim večinskim prebivalstvom do naselij s slovenskim in madžarskim večinskim prebivalstvom, prav tako v okrajnem centru Murska Sobota (iz 122 oseb leta 1910 na 170 oseb leta 1921).

Tabela 11: Število oseb z nemškim maternim jezikom po tipu naselja leta 1921

Tip naselja	Število oseb z nemškim maternim jezikom
Naselja z izključno nemškim prebivalstvom	328
Naselja z nemškim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	631
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	763
Naselja s slovenskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	636
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (80–99,9 %)	67
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (60–79,9 %)	26
Naselja z madžarskim večinskim prebivalstvom (50,1–59,9 %)	89
Skupaj	2.540

Vir: *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januarja 1921. god.* Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, 1932.

Porast števila oseb dveh glavnih državotvornih elementov Kraljevine SHS, Srbov in Hrvatov, velja pripisati v prvi vrsti sorazmerno velikemu številu vojaških oseb v pokrajini ob Muri.

Za konec še nekaj besed o številu Romov. Popis prebivalstva leta 1921 ni zajel Romov, imamo le ocene civilnega komisarja za Prekmurje Gašperja Lipovška. Ta je v že večkrat citiranem seznamu iz druge polovice leta 1921 število Romov v Prekmurju ocenil na 570, kar je za 114 oseb oziroma za četrtno več kot leta 1910 (Lipovšek 1921).

4 Zaključek

Iz analize rezultatov popisa prebivalstva v letih 1910 in 1921 po kriteriju maternega jezika je razvidno, da so na jezikovno-etnične podatke prebivalstva Prekmurja bistveno vplivale politične spremembe po koncu prve svetovne vojne oziroma državna pripadnost pokrajine ob Muri. Popis prebivalstva leta 1910 v Prekmurju je bil izveden še v Ogrski. Na podlagi popisa je v pokrajini na levem bregu Mure živelo vsega skupaj 90.513 oseb, med katerimi je bilo 67.022 (74,05 %) oseb s slovenskim maternim jezikom, 20.737 (22,91 %) oseb z madžarskim maternim jezikom in 2.100 oseb (2,32 %) z nemškim maternim jezikom, ostale skupine oseb pa so imele delež pod 1 % vseh popisanih (hrvaško/srbski jezik 0,18 %, Romi 0,50 % in drugi jeziki 0,04 %).

Popis prebivalstva v Prekmurju, izveden enajst let pozneje, je bil opravljen že v okviru Kraljevine SHS. Analiza popisnih rezultatov iz leta 1921 na podlagi kriterija materni jezik pokaže, da se je predvsem v odnosu Slovencev in Madžarov zgodil premik v korist oseb s slovenskim maternim jezikom, okrepila pa se je tudi skupina oseb, katerih materinščina so bili nemščina, hrvaščina oziroma srbščina in drugi (ostali) jeziki. Ob prvem ljudskem štetju v novonastali državi so popisovalci ob skoraj identičnem številu skupnega prebivalstva (92.295 oseb) popisali 74.199 oseb s slovenskim maternim jezikom, kar je pomenilo približno 6-odstotni prirast v skupnem številu prebivalstva v primerjavi s popisom leta 1910. Drugo najštevilčnejšo jezikovno-etnično skupino so še vedno predstavljali Madžari s 14.065 popisanih oseb, vendar sta se njihovo število in delež občutno zmanjšala (15,2 %). Tudi število Nemcev se je povečalo v primerjavi s prejšnjim popisom, in sicer na 2.540 oseb oziroma 2,75 % v celotni prekmurski populaciji. Število Hrvatov/Srbov se je skoraj popeterilo (791 oseb ali 0,86 %). Med preostalimi so popisovalci navedli 700 oseb, med njimi tudi Rome.

Zgoraj opisane spremembe v jezikovno-etnični strukturi prebivalstva Prekmurja so povezane predvsem z menjavo oblasti leta 1919. Po eni strani se je zamenjalo izobraženstvo pokrajine, saj je večji del madžarskega uradništva,

učiteljstva in orožništva samovoljno ali pod pritiskom zapustil pokrajino, na njihova mesta pa so prišli predvsem iz drugih slovenskih dežel novi uradniki, učitelji in vojaške osebe – med njimi je bilo več Hrvatov/Srbov kot Slovencev. Bistveno večji vpliv na novo jezikovno-etnično podobo Prekmurja kot prihod Slovencev »prišlekov« pa je imelo dejstvo, da so približno 5.000 oseb, ki so jih leta 1910 v popisovalnih polah navedli kot osebe z madžarskim maternim jezikom, leta 1921 popisali kot osebe s slovenskim maternim jezikom. Na zamenjavo »jezikovne pripadnosti« je vplivalo več dejavnikov, od prenehanja madžarizacije, ki se je izvajala predvsem s pomočjo šol in javnih uradnikov, do nastanka nove južnoslovanske države in prihoda novih, predvsem slovenskih uradnikov, kar je predvsem vplivalo na tiste osebe, ki so imele dvojno identiteto ali pa so zaradi služb v državnih ustanovah prilagajale svojo deklarirano jezikovno pripadnost aktualni oblasti.

Literatura in viri

- A Magyar Korona Országainak Helyiségnévtára. Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1892.
- A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, első rész, a népesség főbb adatai községenként. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1912.
- Aleksič, J., *Slovenska biografija – Slavič, Matija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi582424/> (dostop 16. 8. 2020).
- ARS 1– Arhiv Republike Slovenije, SI AS 60, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Predsedstvo. Seznam oseb, ki so bile s svojimi družinami izgnane, april 1920, spis 9711, TE, Prekmurje V.
- Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1947.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god.* Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, 1932.
- Dr. Thirring L., 1983. *Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői. I. rész (1869–1910).* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Fujs, M., 1997. Oblikovanje narodne identitete pri prekmurskih in porabskih Slovencih. V D. Nečak (ur.) *Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas.* Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana, 204–218.
- Göncz, L., 2001. *A muravidéki magyarság 1918–1941.* Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva.
- Jerič, I., 2000. *Moji spomini.* Zavod sv. Miklavža v Murski Soboti, Murska Sobota.
- Katus, L., 2009. *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914.* Pécsi Történettudományi Kulturális Egyesület, Pécs.
- Koblar, F., *Slovenska biografija – Trstenjak, Anton*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi726644/> (dostop 27. 8. 2020).
- Kokolj, M. in Horvat, B., 1977. *Prekmursko šolstvo. Od začetka reformacije do zloma nacizma.* Pomurska založba, Murska Sobota.
- Kokolj, M., 1984. *Prekmurski Slovenci 1919–1941.* Pomurska založba, Murska Sobota.
- Kuzmič, F., *Pokončni rodoljub Ivan Jerič*. <http://www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva-pomurja/gradivo/pokoncni-rodoljub-ivan-jeric/> (dostop 23. 8. 2020).
- Lipovšek, G., 1921. *Prekmurje. Seznam občin v abecednem redu, razvrščenih po sodnih okrajih z navedbo raznovrstnih podatkov.* Okrajno glavarstvo Murska Sobota, Murska Sobota.
- Lipušček, U., 2019. *Prekmurje v vrtincu Pariške mirovne konference 1919.* Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Murska Sobota.
- Munda Hirnök, K. in Slavec Gradišnik, I., 2019. Meje in spomini nanje. *Traditiones* 48 (1), 27–75. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2019480102>.
- Prebivalstvo po veri in maternem jeziku po popisu od 31-III-1931. Slovenija, pregled po občinah. Beograd; Državni statistični urad Demokratske federativne Jugoslavije, 1945.
- Sebők, L., 2020. *Muravidék (Szlovénia) településeinek etnikai és felekezeti statisztikája, 1870-2002.* Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet,

- Budapest. <https://kisebbsegkutato.tk.mta.hu/muravidek-szlovenia-etnikai-es-felekezeti-statisztikaja/> (dostop 20. 8. 2020).
- Slavič, M., 1999. *Naše Prekmurje. Zbrane razprave in članki*. Pomurska Založba, Murska Sobota.
- Šövegeš Lipovšek, G., 2016. *Padli in pogrešani. Prišo je glás. Prekmurci v vojni 1914–1918*. Pomurski muzej Murska Sobota, Murska Sobota.
- Trstenjak, A., 2006. *Slovenci na Ogrskim. Narodopisna in književna črtica*. Viri 5. Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor.
- Vertot, N., Žnidaršič, E., Ilič, M., Šter, D., Povhe, J. in Garvas, T., 2001. *Popisi na Slovenskem 1948–1991 in Popis 2002*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.

The Ethno-Linguistic Composition of Prekmurje based on the 1910 Hungarian Census and the 1921 Yugoslav/Slovene Population Count

Abstract

By analysing the results of the 1910 Hungarian census and of the 1921 population count in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes at the level of settlements by mother tongue of the population, as well as various sources and literature, the study presents the historical circumstances and causes that influenced the ethno-linguistic composition of Prekmurje in the crucial times following the end of the War I, the disintegration of Austria-Hungary, and the establishment of the state of Yugoslavia. In particular, it explores the reasons for the noticeable change in the linguistic and ethnic structure of the population on the left bank of the Mura river between 1910 and 1921, i.e. between the last Hungarian and the first Yugoslav censuses. The changes in the linguistic and ethnic structure of the population are largely attributed to the change of government in 1919. On the one hand, the political changes led to the replacement of the Hungarian bureaucracy, teachers and gendarmery with predominantly Slovene and to a lesser extent Croatian/Serbian population (mainly in the army), while on the other they affected the ethno-linguistic declaration of thousands of Prekmurje residents, who were listed as Hungarian native speakers in 1910 and later listed as Slovenes.

Keywords: ethno-linguistic affiliation, 1910 census, 1921 census, population of Prekmurje, Prekmurje Slovenes, Prekmurje Hungarians

László Göncz

Značilnosti oblikovanja narodne identitete prebivalstva na območju Prekmurja od leta 1867 do sredine dvajsetega stoletja¹

Izveleček

V prispevku so obravnavane nekatere značilnosti večplastnega procesa oblikovanja narodne identitete in državne pripadnosti prebivalstva na območju današnjega Prekmurja, ki se je predvsem zaradi »tisočletne«¹ pripadnosti pokrajine madžarski državi v marsičem razlikoval od ostalih slovenskih regij. Bila so obdobja, ko je bila s strani večinskih narodov na narodnostno mešanem območju bolj poudarjena državna pripadnost posameznika in skupnosti (v času avstro-ogrske monarhije, šestdeseta in sedemdeseta leta dvajsetega stoletja), ob večjih političnih spremembah, kot so bili obdobje po prvi svetovni vojni, druga svetovna vojna in desetletje po njej, pa je praviloma prihajala v ospredje narodna pripadnost oziroma morebitni konflikti v zvezi z njo. V prispevku predstavljeni primeri potrjujejo spoznanje, da se je od druge polovice devetnajstega stoletja do zadnje tretjine dvajsetega stoletja na območju nekdanje Slovenske krajine (skupaj s Porabjem) in današnjega Prekmurja praviloma favorizirala narodna identiteta večinskega naroda. Podobnosti najdemo tudi v tem, da je vsakokratna oblast postavljala v ospredje lojalnost pripadnikov narodnih skupnosti do aktualne države in marsikdaj zanemarjala ali zgolj formalno pristopala k zagotavljanju ohranjanja narodne identitete in maternega jezika manjšinskih skupnostih ter pri doseganju svojih ciljev do šestdesetih let dvajsetega stoletja marsikdaj ni izbirala sredstev. Tudi zaradi omenjenih nedoslednosti in težav je narodna identiteta sicer maloštevilnih

1 Prispavek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

prekmurskih Madžarov in porabskih Slovencev postala precej načeta. Pomen večjezične družbe, ki temelji na toleriranju in sprejemanju drugačnosti, so dolgo zanemarjali, kar ni ostalo brez posledic, globalizacija zadnjih desetletij pa je postavila skupnosti pred nove izzive.

V prispevku so uporabljeni in predstavljeni nekateri z vidika raziskovanja narodne identitete prekmurske in porabske slovenske skupnosti pomembni madžarski arhivski in drugi viri, ki so slovenski javnosti manj znani.

Ključne besede: Slovenska krajina, Prekmurje, Porabje, madžarska skupnost, slovenska skupnost, narodna identiteta, lojalnost, narodnostne pravice, materni jezik, prekmursko narečje.

1 Uvod

Proces oblikovanja narodne identitete prebivalstva na območju današnjega Prekmurja in njihova lojalnost do države sta se v marsičem razlikovala od ostalih območij Republike Slovenije. Med glavne razloge omenjene posebnosti gotovo sodi dejstvo, da je spadalo območje Prekmurja več stoletij – vse do leta 1919 – pod okrilje madžarske države. Na proces je vplivala tudi obrobnost pokrajine, ne glede na državno pripadnost, kar je pogojevalo od državnih povprečij slabše gospodarske, demografske in socialne okoliščine. Čeprav je Prekmurje sorazmerno majhno območje, so bile posebnosti in raznolikosti prisotne tudi znotraj same pokrajine. Na to je predvsem vplivala razdeljenost slovenskega etničnega območja v Prekmurju med dvema županijama (med Zalsko in Železno), ki sega že v čas ustanavljanja županij na Madžarskem, torej v enajsto stoletje. Na raznolikost prekmurskega prebivalstva je vplivala tudi verska razdeljenost, kar pomeni posebnost v širšem slovenskem prostoru. V tem prispevku se osredotočimo zgolj na nekatere vidike narodne identitete prebivalstva, ki je živelo oziroma živi na območju današnjega Prekmurja. Bila so obdobja, ko je bila bolj kot narodna izražena državna pripadnost posameznika (v času avstro-ogrske monarhije, v šestdesetih in sedemdesetih letih dvajsetega stoletja), ob večjih političnih spremembah, kot so bili tako imenovano prevratno obdobje po prvi svetovni vojni, druga svetovna vojna in desetletje po njej ter osamosvojitve Slovenije, pa je praviloma prihajala v ospredje narodna pripadnost oziroma morebitni konflikti v zvezi s tem.

2 Vplivi političnih interesov in družbenih sprememb na oblikovanje narodne identitete v Prekmurju v dvajsetem stoletju

Pred sto leti sta najštevilčnejši narodni skupnosti na tem območju, slovenska in madžarska, zamenjali družbeni »status«, kar je bilo pomembno z vidika oblikovanja narodne identitete in tudi glede lojalnosti prebivalstva do države, v kateri so živeli. Prekmurški Slovenci, ki so bili v okviru Slovenske krajine do leta 1919 narodna manjšina v tedanji Kraljevini Madžarski, so po priključitvi območja h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) postali večina. Del skupnosti Slovenske krajine, ki je živela v Porabju, kljub zahtevam jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu ni bil priključen jugoslovanski državi (Slavič 1999, 217). Madžari v neposrednem obmejnem pasu, ki je pripadel Kraljevini SHS, so bili na osnovi odločitve Vrhovnega sveta mirovne konference primorani status večinskega naroda zamenjati za manjšinskega. Madžarska skupnost, ki je po letu 1919 postala narodna manjšina v okviru

tedaj nastalega Prekmurja kot »samostojne« pokrajine oziroma regije znotraj Jugoslavije, je pred tem sicer sodelovala s slovensko skupnostjo (podobno kot s hrvaško v Medmurju), saj so živeli v neposredni sosesčini v okviru iste države (Madžarske). O njih kot sestavnem delu prekmurske skupnosti pa lahko govorimo šele po priključitvi območja k SHS, kajti do leta 1919 jih – posledično tudi njihovih naselij – praviloma niso prištevali pod Slovensko krajino.

Do konca prve svetovne vojne je bila večina prebivalstva na območju današnjega Prekmurja, ne glede na narodno pripadnost, lojalna tedanji državi, Kraljevini Madžarski. Neposredno po omenjeni vojni, v času nastajanja novih držav na območju razpadajoče avstro-ogrske monarhije (tudi Države SHS in mesec dni pozneje Kraljevine SHS), so še prekmurski Slovenci dokaj množično izrekli simpatije do madžarske države. Na ljudskem zborovanju v Murski Soboti, ki je potekalo 2. decembra 1918, so sprejeli sklep v podporo ustanovitvi slovenske županije (katere območje bi zajemalo in združilo celotni slovenski etnični prostor Zalske in Železne županije) ter se opredelili za lojalnost do Madžarske. Ta dokument, ki so ga poslali madžarski vladi (vlada je 12. 12. 1918 sprejela sklep o ustanovitvi slovenske županije, ki pa se zaradi drugačnega razpleta političnih okoliščin ni uresničil), je podpisalo 140 oseb, ki so bile pretežno slovenskega porekla (MNL OL 1). To ne pomeni, da tedaj med Slovenci na Madžarskem ni bila prisotna tudi drugačna miselnost. Takrat so se nekateri posamezniki in skupine, ki s stanjem in položajem Slovencev niso bili zadovoljni, že javno opredelili za priključitev območja k nastajajoči jugoslovanski državi. To potrjuje tudi protest skupine, ki se je v okviru obeleževanja petindvajsetletnice Madžarskega prosvetnega društva Slovenske krajine, ki se upravičeno lahko okarakterizira kot pobudnik in izvajalec načrtne madžarizacije na območju Prekmurja, dne 20. oktobra 1918 javno zoperstavila zgrešeni »vendski teoriji«² ter javno poudarjala željo po združitvi z južnoslovansko državo (Slavič 1999, 37). Tudi prekmurski udeleženci tako imenovanih taborov oziroma ljudskega zborovanja v Ljutomeru (3. 11. 1918) in Gornji Radgoni (26. 12. 1918) so se jasno opredelili za Jugoslavijo (Kokolj in Horvat 1977, 277). Tovrstne aktivnosti so v lokalnih in državnih madžarskih krogih vzbujale bojazen, da se bodo tudi Slovenci, ki so jih imeli za lojalne, politično manj aktivne prebivalce države – po odcepitvi velikih narodnih manjšin (Romuni v Transilvaniji, Slovaki v severnem predelu države in Srbi v Vojvodini) so se namreč v tistih tednih pridružili novonastalim državam na območju dotedanje avstro-ogrske monarhije), odcepili od Madžarske. Šele na koncu leta 1918, ko jih je na to možnost opozoril na novo imenovani vladni komisar za Slovensko krajino, prekmurski rojak Béla Obal³, so v madžarskih vladnih

2 Zagovorniki venske teorije so brez pravih argumentov oporekali obstoju slovenske skupnosti oziroma Slovencev na območju Prekmurja.

3 Béla Obal (Cankova, 1882 – Dunaj, 1951) – do decembra 1918 profesor teologije in zgodovinar na pravni in teološki akademiji v Prešovu, nato ga je madžarska vlada

krogih postali pozorni na pismo predsednika omenjenega Madžarskega prosvetnega društva Slovenske krajine, soboškega odvetnika Jánoša Czifráka. On je že nekaj mesecev prej, 23. junija 1918, zapisal, »da je med vojno narodnostno prebujanje dospelo tudi do prekmurskih Slovencev, ki prej pomena narodnostnega vprašanja niso poznali«. Czifrák je omenjeno spremembo pri Slovencih ocenil za skrb vzbujajočo in predlagal ostrejšje ukrepe, s katerimi so želeli zatreti komajda spočeto slovensko narodno gibanje v Prekmurju (MNL OL 2). Vendar so prav tovrstna dejanja in aktivnosti delovala nasprotno z njihovimi nameni in so v tistem poznojesenskem obdobju 1918 spodbudila peščico zavednih prekmurskih Slovencev do še večje aktivnosti glede sprememb pri uveljavitvi interesov slovenske skupnosti. Jožef Klekl st., Ivan Jerič in somišljeniki, podprti predvsem s strani slovenskega narodnega sveta v Mariboru (najbolj s strani Matije Slaviča, pozneje strokovnjaka za Prekmurje na pariški mirovni konferenci), so – tudi s pomočjo izkoriščanja napačnih madžarskih pritiskov na lokalni ravni – s pospešeno projugoslovansko retoriko, kar je bilo glede na kaotične madžarske notranje- in zunanjepolitične razmere bistveno lažje kot prej, sorazmerno hitro spreminjali javno mnenje Slovencev. Prvotno število nekaj deset podpornikov jugoslovanske oziroma združene slovenske ideje v času Majniške deklaracije (1917) je do pomladi 1919 izrazilo naraslo, v dnevih jugoslovanske zasedbe Prekmurja avgusta 1919 pa je že imelo nekaj deset tisoč podpornikov (Göncz 2017, 187–193).

Med dvema svetovnima vojnama ni mogoče govoriti o podobni lojalnosti do jugoslovanske države, kot je bila ta do leta 1918 do Madžarske, kar je posledica velike negotovosti prebivalstva po prvi svetovni vojni in stanja, da se je nova (jugoslovanska oziroma slovenska) oblast dokaj počasi stabilizirala na območju Prekmurja. Na negotove razmere v Prekmurju je Deželno vladno v Ljubljani opozorilo tudi Notranje ministrstvo Jugoslavije 14. marca 1921, kar je sicer v poročilu, ki ga je na osnovi omenjene ocene ministrstva zahtevala Deželna vlada, tedanji civilni komisar za Prekmurje Gašper Lipovšek v določenem delu zavračal (in pojasnjeval okoliščine, zakaj so možne tovrstne negativne ocene stanja v Prekmurju). To potrjuje zahteven proces integracije območja Prekmurja v novo jugoslovansko državo po letu 1919 (AS 1). Sprememba državne pripadnosti je močno vplivala na vzdušje prebivalstva Prekmurja in njegovo lojalnost do Kraljevine SHS oziroma Madžarske. Civilni komisar Lipovšek je v omenjenem poročilu, sicer nekoliko poenostavljeno, to obrazložil tako, da se »je čut odvisnosti in nesamostojnosti v slovenskem

imenovala za vladnega pooblaščenca za Slovence. Bil je pobudnik »slovenske« županije, pozneje avtonomije, vendar se je zaradi ustanovitve Madžarske sovjetske republike postopek v marcu 1919 ustavil. Obal je postal ljudski komisar za Slovence na Madžarskem, vendar je bil že po dobrem mesecu imenovan za univerzitetnega profesorja v Budimpešti. Po padcu Madžarske sovjetske republike je emigriral na Dunaj, kjer je preživel večino svojega preostalega življenja (MNL OL 3, MNL SL 1).

prebivalstvu skozi stoletja tako ustalil, da le ti še danes vidijo v madžarskih krogih osebe, katerim sami, prav zaradi slovenske narodnosti, niso dorasli« (AS 2). Ilustracija stanja s strani civilnega komisarja v veliki meri ustreza dejanskim razmeram v dvajsetih letih dvajsetega stoletja, kar je posledično pogojevalo to, da je nova oblast po mesecu avgustu 1919, ko je na osnovi sklepa Vrhovnega sveta mirovne konference jugoslovanska vojska zasedla Prekmurje, pripeljala v pokrajino skorajda v celoti novo »zasedbo« strokovnega osebja na vseh področjih, od državne uprave do šolstva.

Madžarska skupnost je po letu 1919 ostala v Prekmurju skorajda brez »narodnostne« inteligence. Veliko število uradnikov in strokovnega pedagoškega osebja je že takoj po zasedbi Prekmurja odšlo na Madžarsko, v naslednjih tednih in mesecih pa je bilo tovrstnih primerov še več. Omembe vreden podatek je, da je – poleg odseljavanja, ki se je zgodilo spontano (veliko število madžarskega strokovnega kadra ni želelo ostati na, kot so oni imenovali, »zasedenem ozemlju«, drugi so odšli zaradi osebnih ali eksistenčnih interesov, morebiti pobegnili kot vojaški obvezniki itd.) – jugoslovanska oblast do meseca avgusta 1920 zgolj iz Dolnje Lendave prisilno izgnala oseminšestdeset družin (to je približno 200–250 oseb (AS 4). Iz ostalih krajev je bilo, kot je razvidno iz drugega seznama, »uradno« izgnanih bistveno manj oseb oziroma družin, skupaj okrog petindvajset. Vendar pa je glede na dejstvo, da je po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS tam ostalo madžarsko izobraženstvo skoncentrirano bilo v Dolnji Lendavi, to pomenilo velik udarec za madžarsko narodno skupnost.

V tistem obdobju je nastajajoča jugoslovanska oblast vsiljevala zelo grobo usmerjeno retoriko proti Madžarski, s čimer je želela vplivati na oblikovanje javnega mnenja, predvsem na utrjevanje slovenske oziroma jugoslovanske narodne pripadnosti in na lojalnost prebivalstva do nove države. Jeseni leta 1918 in spomladi 1919 ter po formalni zasedbi Prekmurja s strani jugoslovanske vojske 12. avgusta 1919 je bilo v slovenskih dnevnikih časopisih (največ v Slovincu) in v obliki letakov objavljenih več deset tovrstnih besedil. V marcu 1919 je delegacija iz Prekmurja obiskala Beograd, da državnemu vodstvu predstavi razmere v Prekmurju in ga prosi, da jugoslovanska delegacija na pariški mirovni konferenci še intenzivneje zahteva priključitev območja h Kraljevini SHS (Slavič 1999, 255–256). Po vrnitvi domov so med prekmurskim življenjem raztrosili letake, na katerih so – z odobritvijo pristojnih v Beogradu – Madžare predstavili v najslabši luči, kot glavnega krivca za vojno, ki je povzročil največje zločine. Madžarsko državo pa so ocenili za neperspektivno, kjer naj bi bile možnosti za razvoj daleč najslabše v širši regiji (PAM – 1). Podobna retorika, a z različno intenziteto, je bila prisotna v Prekmurju v celotnem obdobju med dvema svetovnima vojnama (Göncz 2001, 117–293).

Pozneje, v času druge svetovne vojne, ko je območje Prekmurja spet spadalo k Madžarski, se je vprašanje lojalnosti prebivalstva do »aktualne«

države še dodatno zapletlo. Takrat je madžarska oblast uporabila grobo, proti jugoslovanski državi in njenim narodom uperjeno retoriko. V Kraljevini SHS so retoriko, ki so jo uporabili za odvrčanje prebivalstva od Madžarske, upravičevali s »tisočletnim madžarskim jarmom, v okviru katerega so Slovence in druge južnoslovanske narode zapostavljali« – Madžarska je podobno počela med drugo svetovno vojno in tovrstna dejanja upravičevala »s katastrofalnim trpinčenjem in načrtno asimilacijo Madžarov po letu 1919 s strani Jugoslovancev oz. njihove oblasti«. Drži, da je bilo obdobje po nastanku avstro-ogrske monarhije za narodne skupnosti v marsičem neprijazno, pristojne oblasti so se namreč lotile načrtnih asimilacijskih »prijemov«, vendar kar zadeva potencirano retoriko v prid uveljavljanja enostranskih narodnih interesov in ozemeljskih teženj, je sleherna oblast (jugoslovanska in madžarska) pri doseganju svojih ciljev velikokrat grobo posegla v dostojanstvo in pravice sobivajoče narodne manjšine.

V obdobju druge svetovne vojne se je z vidika odnosa do ponovno spremenjene državne pripadnosti v Prekmurju prebivalstvo delilo na več skupin. Med njimi je bilo glede tega precej prepletanja in prehodov, stroge razmejitve pa ni mogoče vedno določiti.

Velika večina prekmurskih Madžarov je bila pristašev revizije trianonske mirovne pogodbe (ker so jo doživeli kot krivično odločitev), zato so bili leta 1941 zadovoljni s ponovno priključitvijo območja k Madžarski. Pričevalci tedanjih dogodkov, ki so prihod madžarskih vojaških enot v Prekmurje 16. aprila 1941 osebno doživeli, so se tudi več desetletij pozneje z veseljem spominjali različnih praznovanj ob tistem dogodku. Več intervjuvancev je omenjeni datum označilo za »najsrečnejši dan« v njihovem življenju (Göncz 2019, 70, 133–134, 189). V zvezi s tem je treba pojasniti, da je dobra polovica (morda dve tretjini) tedanjega avtohtonega prekmurskega prebivalstva dvaindvajset let pred tem »na svoji koži« občutila odcepitev območja od madžarske države in njegovo priključitev Kraljevini SHS, kar so doživeli z različnimi čustvi. Madžari oziroma madžarske družine, vsekakor večina njih, je tragično doje-manje odcepitve od matične države prenašala tudi na mlajšo generacijo. Javno se o tem v času tako imenovane prve Jugoslavije ni govorilo, vendar je razočaranost zaradi novonastalega manjšinskega statusa sodila v vsakdanji pogovor znotraj madžarskih družin in v komunikacijo njihovega neposrednega, »notranjega« družinskega sodelovanja (Göncz 2006a, 39–40, 70, 78, 200).

Mlajše generacije prekmurskih Slovencev, ki so se socializirale v obdobju med dvema vojnama v Kraljevini SHS, so bile lojalne do Jugoslavije in Slovenije, zato so spremembe leta 1941 sprejele z negotovanjem, kot okupacijo. Nekateri med njimi, pod vodstvom Štefana Kovača, so v okviru komunističnega gibanja iskali podporo za skupni nastop proti širjenju fašizma pri vodstvu madžarskih komunistov. Ko so spoznali, da so glede revizije na nasprotnih bregovih (tudi madžarski komunisti so podpirali okupacijo Prekmurja), so se

lotili samostojnega organiziranja upora proti Madžarom. V Prekmurju je bilo tovrstno gibanje kljub temu dokaj šibko, kar je Ferdo Godina razlagal s tem, da je večina Prekmurcev, predvsem tistih, ki so bili evangeličanske veroizpovedi, kazala lojalnost do Madžarske. Vodstvo omenjenega gibanja je obsodilo tiste predstavnike mlajše prekmurske generacije, ki so kolebali glede lojalnosti, predvsem pa tiste, ki so se odpravili na madžarske univerze oziroma so možnost osebnega napredovanja iskali v okviru madžarskega kulturnega prostora (Godina 1980, 35–37). Jeseni 1941 so se tovrstne aktivnosti popolnoma pretrgale, ker je madžarska oblast uničila oziroma fizično likvidirala vodstvo območne Osvobodilne fronte in komunističnega gibanja s Štefanom Kovačem na čelu (v Prekmurju do jeseni 1944 ni bilo omembe vrednega gibanja oziroma odpora proti madžarski oblasti).

Starejše generacije prekmurskih Slovencev so se v dveh desetletjih življenja v južnoslovanski državi večinoma privadile na Jugoslavijo, vendar pa tudi »madžarskih časov« še niso pozabile, zato so bili vsaj nekateri leta 1941 do določene mere indiferentni. Drugi so bili razočarani, vendar v manjši meri, kot se je to dogajalo pri mlajši generaciji. Nova oblast je v Murski Soboti takoj obnovila delovanje Madžarskega prosvetnega društva za Slovensko krajino. Program društva in njegove zahteve so bile še bolj radikalne kot v času pred jugoslovansko zasedbo Prekmurja leta 1919. Vendska teorija je bila tedaj vsiljena v največji možni meri, potencirali pa so tudi konflikt med Slovenci glede smiselnosti uporabe prekmurskega narečnega jezika in uradnega slovenskega jezika, ki so ga govorili predvsem uradniki, ki so prišli v Prekmurje po letu 1919, in mlajše izobraženstvo, ki je obiskovalo srednje in visoke šole v Sloveniji (Göncz 2006a, 34–37, 48–57). Kar zadeva slednje, se je do tega vprašanja opredelilo tudi višje madžarsko duhovništvo. Argumentirali so želeli upravičenost venske teorije in so trdili, da prekmurski Slovenci (»Vendi«) niso sestavni del slovenskega naroda. V tem kontekstu – in tudi zaradi lažjega razumevanja takratnega vzdušja – je zanimivo pismo tedanjega sombotelskega škofa Józsefa Grószsa, ki je nekaj tednov po zasedbi Prekmurja s strani Madžarske, julija 1941, ministru za šolstvo in verska vprašanja Bálintu Hómanu napisal:

Je zelo zanimivo in svojevrstno, kljub temu da 75-80% prekmurskega prebivalstva po maternem jeziku ni madžarsko, da tam ne gre za konflikt med madžarskim jezikom in manjšinskim jezikom, temveč za boj med prevlado prekmurskega narečja in slovenskega jezika. Bistveno je, da ima ta prekmurska skupnost, ki je sedaj prišla nazaj k Madžarski, svoj specifični jezik, ki ni istoveten s slovenščino. Do odcepitve Prekmurja od Madžarske leta 1919 tega konflikta ni bilo. Do takrat so vsi imeli to območje za Slovensko krajino (»Vendvidék«), ki ima svoj prekmurski jezik. Ta pokrajina je bila do tedaj specifično območje, ki ni imela stike s sosednjimi slovensko govorečimi regijami. Zato slovenska deželna

vlada leta 1919 ni hotela verjeti, da na levi strani reke Mure živi prebivalstvo s slovanskim jezikom, zato so odposlance, ki so jih na osnovi ljudskih zborovanj v Beltincih in Črenšovcih poslali v Ljubljano zagovarjati odcepitev Prekmurja od Madžarske, podvrgli jezikovnemu preizkusu⁴. V zadnjih 22 letih je pa bilo to območje pod slovenskim vplivom. Tamkajšnje prebivalstvo so izobraževali v slovenščini, inteligenca je pritiskala na ljudstvo, predvsem s pomočjo šolstva, in jih poskušalo posloveniti. Danes je stanje tako, da starejša populacija govori svoje »vendsko« narečje, in so veseli, če ta jezik slišijo v svojih cerkvah. Starejši, v Sombotelu izobraženi duhovniki tudi uporabljajo to narečje, v nekaterih naselji so celo v preteklih letih uporabljali katekizem, ki ga je izdalo Društvo Svetega Štefana. Mlajše generacije pa so se učile v šolah slovenščino, in narečje imajo zgolj za nebodigatreba jezik, poimenovanja »vend« pa se sramujejo in ga imajo za žaljivko. Po mojem mnenju vojaška oblast počne pravilno, ko podpira uporabo prekmurskega narečja, in to hočejo tudi starejši duhovniki, ker si ne želijo, da prebivalstvo tega območja pride pod tuji vpliv.« (SZEL 1)

Populacija, ki se je po letu 1919 priselila v Prekmurje ali je bila tja napotena (funkcionarji, uradniki, učitelji, družine, ki so prišle v okviru agrarne reforme itd.), je ostro zavračala pripadnost območja k Madžarski. Čeprav se v tem prispevku ne poglobljamo v najbolj tragične dogodke druge svetovne vojne, med katere tudi v Prekmurju sodijo internacije večjih skupin prebivalstva med in neposredno po drugi svetovni vojni, je treba omeniti, da so madžarske oblasti med drugo svetovno vojno poleg genocida judovske populacije (kar se je zgodilo v aprilu 1944) leta 1942 odpeljale v internacijsko taborišče Sárvár več kot petsto slovenskih priseljencev, in sicer tiste družine in osebe, ki so bile v okviru agrarne reforme med dvema vojnama naseljene v prekmurske vasi. To dejanje je povzročilo dodatno zgroženost tudi tako imenovanih avtohtonih Slovencev v Prekmurju (in tudi nekaterih Madžarov) in jih še bolj odvrčalo od sprejemanja madžarske oblasti, kar potrjujejo tudi pričevanja o tistem obdobju (Huzjan et al. 1998, 7–11, 17–21). Prekmurska mladina slovenske narodnosti, ki se je socializirala v času Kraljevine SHS,

4 Škof Grösz je mislil na obisk Ivana Jeriča in Mihaela Kúharja pri predsedniku deželne vlade Pogačniku dne 13. decembra 1918 v Ljubljani. Tudi Jerič je v svojih zapisih potrdil, da vodstvo deželne vlade ni poznalo prekmurskih razmer, kar ga je neprijetno presenetilo. Ne drži pa tisti del besedila, da bi kdor koli v Ljubljani preverjal njihove jezikovne kompetence. Šlo naj bi zgolj zato, da jima je na srečanju komandant Savske divizije, polkovnik Švabić, ker tudi on ni poznal prekmurskih razmer, naročil, naj govorita tako, kot se sporazumevajo v Prekmurju. Ko sta Jerič in Kúhar govorila v prekmurskem narečju, je – tako piše Jerič v svojih Spominih – Švabić izjavil: »Bogami, da vaju više razumjem, nego ove Kranjce« (Jerič 2000, 51–52).

je marsikdaj iz načelnih razlogov izbrala uporabo standardnega slovenskega pogovornega (do določene mere knjižnega) jezika. Znani katoliški duhovnik, dolgoletni dobrovniški župnik Ivan Camplin, ki je bil predstavnik te generacije, je poudaril, da je on – v nasprotju z mnogimi, ki so zagovarjali prekmursko slovensko narečje – zato izbral uradni slovenski pogovorni jezik za komunikacijo na vseh ravneh, ker je tudi simbolno želel podpreti pripadnost prekmurskih Slovencev slovenskemu narodu in s tem posledično zavreči »vendsko teorijo«. Razprave in konflikti o omenjeni zgrešeni teoriji so bili namreč prisotni tudi v obdobju med dvema svetovnima vojnama, četudi z manjšo intenziteto kot v tako imenovanem prevratnem obdobju in med drugo svetovno vojno (Göncz 2006a, 49–50).

Težka leta po drugi svetovni vojni in tako imenovano obdobje informbiroja so tudi v marsičem vplivali na oblikovanje narodne identitete na območju Prekmurja. V letih med 1948 in 1953, ko je bila državna meja med Jugoslavijo in Madžarsko dejansko hermetično zaprta, je madžarska narodna skupnost v Prekmurju doživljala hude preizkušnje. V širšem slovenskem prostoru so bili Madžari praviloma predstavljeni v slabi luči. V dolgem referatu o razmerah in položaju madžarske manjšine v dolnjelendavskem okraju (podpisan je bil Zdravko Tavčar) so februarja 1952 napisali:

Leta 1945–1946 so vsi Madžari nestrpno čakali zasedbo našega ozemlja s strani Madžarov. Na splošno se opaža pri vseh Madžarih, da danes ne strmiijo za tem, da bi se zblížali s Slovenci, še manj pa, da bi popravili slabo držo med okupacijo s tem, da bi se masovno vključili v OF ali kako drugo organizacijo in prispevali vsaj minimum k izgradnji socializma v naši državi. Tako še danes nimajo zaupanja v ljudsko oblast in mrzlično pričakujejo preobrat, ki naj bi jim prinesel zopet kapitalistično-fašistični režim stare Madžarske. Sedanja oblast na Madžarskem jim ne ugaja in se z njo ne strinjajo, ker je pod diktaturo Sovjetske zveze. Zato se tudi prihoda Madžarov skupno z Rusi na splošno vsi bojijo. Simpatizirajo le z madžarskim narodom kot takim, vodstvo pa mrzijo. Sovražna dejavnost madžarske manjšine se izraža največ in izvira običajno iz vrst tistih, ki so med okupacijo imeli viteške naslove ... Tudi kulturno udejstvovanje je med madžarsko manjšino skoraj usahnilo in se ne vidi nobene večje dejavnosti. Le redko kdaj pridejo mladinci ali pa žene in dekleta iz vrst madžarske manjšine na kako kulturno prireditve. Prihajajo kvečjemu na kino predstave, za kake igre in koncerte, ki so v slovenskem jeziku, pa se sploh ne zanimajo, čeravno mnogi razumejo slovenski jezik. Zato bo potrebno trdo politično delo in vsestranska operativna aktivnost organov UDV, da se stanje med madžarsko manjšino uravnovesi (AS 3, 73–74.).

Šolstvo na narodnostno mešanem območju je bilo po letu 1945 pomanjkljivo organizirano, čeprav je tedanja oblast trdila nasprotno. Bilo je zelo malo primernih oziroma kakovostnih učiteljev za poučevanje v madžarskem jeziku, izobraževanje na srednješolski ravni pa sploh ni bilo organizirano (Göncz 2014, 132–145). Pripadniki madžarske narodnosti so se bali, da bodo doživeli podobno usodo, kot se je zgodila po koncu druge svetovne vojne, ko so več kot petsto prekmurskih Madžarov – kot nekakšen protiukrep za že omenjeno internacijo Slovencev v Sárvár med vojno – v juliju 1945 odpeljali v taborišče v Hrastovec (Huzjan et al., 7–11, 29–33). V bran jim ni stopila niti matična država, saj zaradi omenjenega jugoslovansko-madžarskega konflikta med letoma 1948 in 1953 madžarska narodna skupnost ni imela stika z Madžarsko.

S strani prekmurske madžarske skupnosti želje po ponovni priključitvi k Madžarski, kar je v veliki meri oblikovalo značaj in intenziteto narodne identitete prekmurskih Madžarov med dvema vojnama, od konca petdesetih let dvajsetega stoletja, ko so prevladovala generacije, ki so se rodile po letu 1919, že ni bilo. Zaprta Madžarska oziroma tako imenovani »vzhodni blok«, podvržen strogemu režimu Sovjetske zveze, je bil v Jugoslaviji praviloma predstavljen v slabi luči. Tudi zaradi tega za pripadnike madžarske narodnosti v Prekmurju Madžarska ni bila tako privlačna kot v letih po odcepitvi od matice (to potrjuje tudi prej citirano besedilo o razmerah v lendavskem okraju). Jugoslovanski model »bratstva in enotnosti« ter večja odprtost države, ki sta bila dobro sprejeta tudi med številnejšo madžarsko skupnostjo v Vojvodini, predvsem pa pozitivne spremembe na področju slovenske manjšinske politike v zadnji tretjini dvajsetega stoletja, sta postala bolj sprejemljiva možnost za prekmurske Madžare. Življenjski standard pa je postal bistveno ugodnejši, kot je bil na Madžarskem. Vse to, kot tudi vedno večje število tako imenovanih mešanih zakonov med Slovenci in Madžari (ter tudi med Hrvati v Medmurju in Madžari na lendavskem območju), je pogojevalo to, da se je madžarska skupnost, v okviru katere je bilo okrog leta 1970 zelo malo izobražencev, tudi *de facto* poistovetila z manjšinsko identiteto. Jugoslavijo oziroma pozneje Slovenijo so sprejeli za svojo domovino. Ta proces, ki smo ga zgolj poenostavljeno predstavili, je z vidika oblikovanja narodne identitete prekmurske madžarske skupnosti prejudicial tako pozitivne kot negativne posledice. Vsekakor je pozitivno, da se je po mnogih hudih konfliktnih skupnosti in posameznikov, ki so se pojavljali od leta 1918 do petdesetih let dvajsetega stoletja, pozneje izoblikovalo vzajemno spodbujeno sožitje med Slovenci in Madžari. Pri tem je pomembno vlogo odigrala tudi Slovenija, ki je z visoko pravno zaščito avtohtonih narodnih skupnosti in drugimi demokratičnimi standardi ustvarila pogoje za drugačno dožemanje narodnostnega oziroma manjšinskega statusa. Težave na narodnostno mešanem območju seveda vedno obstajajo, vendar v Prekmurju te niso primerljive s konflikti, ki jih je še vedno polno po svetu. Med manj ugodne posledice prej omenjenega procesa vsekakor

sodi to, da je madžarska narodna identiteta v Prekmurju dokaj labilna, kar marsikdaj ustvari vtis, da jo večina pripadnikov narodne skupnosti dojema precej indiferentno. Pri tem ne smemo spregledati dveh pomembnih dejavnikov: 1. prekmurska madžarska skupnost je zelo maloštevilna in zato ranljiva skupnost; 2. več kot polovica pripadnikov madžarske narodne skupnosti živi v tako imenovanih mešanih zakonih oziroma zvezah, kar je v zadnjih treh desetletjih »ustvarilo« velik odstotek populacije z dvojno (ali celo trojno) narodno identiteto. Slednje se lahko šteje tudi kot dodana vrednost pozitivnih sprememb na področju narodnostne politike, kot rezultat sprejemanja drugačnosti (kar do določene mere tudi je). Težavo pa predstavlja to, da je med dvema »sobivajočima« identitetama praviloma slovenska oziroma večinska primarna, torej tista, ki prevlada, kar na daljši rok (morda že pri naslednji generaciji) lahko povzroči izgubo slabše oziroma bolj labilne, v tem primeru madžarske identitete (Göncz 1918, 122–147).

Madžari v Prekmurju so kljub temu, da so ostali brez pretežnega dela izobraženstva, predvsem zaradi razočaranja nad odločitvijo mirovne konference, še bolj stremeli k ohranjanju maternega jezika in narodne identitete. To potrjuje tudi njihova želja po organiziranju kulturnih prireditev v madžarskem jeziku. Bili so primeri, tudi v Dolnji Lendavi, ko je jugoslovanska oblast madžarski narodnostni gledališki skupini dovolila uprizoritev predstave v maternem jeziku le, če je izvedla predstavo (isto ali katero drugo) tudi v slovenščini. Iz tega razloga so skupaj z madžarsko dramsko predstavo uprizorili še eno tudi v slovenščini, čeprav pomena na pamet naučenega slovenskega besedila skorajda niso razumeli (Varga 1995, 10–11).

Od šestdesetih let dvajsetega stoletja se je stanje pri prekmurskih Madžarih, kot smo že poudarili, temeljito spremenilo, kar je vplivalo tudi na njihov odnos do države. Zato lahko poudarimo, da je v zadnji tretjini stoletja absolutna večina prebivalstva v Prekmurju, tudi Madžari oziroma tisti s tako imenovano dvojno narodnojezikovno pripadnostjo, postala lojalna do Jugoslavije in pozneje – po osamosvojitvi Slovenije – do novonastale slovenske države.

3 Položaj in prepoznavnost Slovencev v obdobju avstro-ogrske monarhije

Območje, kjer so okrog leta 1900 v okviru madžarske države živeli Slovenci v absolutni večini, je bilo dobro prepoznavno, kajti narodnojezikovna meja med slovensko in madžarsko populacijo je bila že od osemnajstega stoletja dokaj ustaljena (Kovács 2004, 65–68). V primerjavi z »velikimi« narodnimi manjšinami na Madžarskem (Romuni, Slovaki, Srbi, Nemci, Rusini, Hrvati, Judi, Romi), od katerih so bile največje milijonske skupnosti, je imela slovenska

skupnost s približno 70.000–80.000 pripadniki na državni ravni v primerjavi z večjimi narodnostmi bistveno manjšo družbeno, politično, gospodarsko in »medijsko« težo. V okviru dveh županij, kjer je slovenska skupnost živela (županija Vas ali Železna županija in županija Zala ali Zalska županija), je bil položaj glede slovenske »participacije« ugodnejši. O političnem zastopstvu prekmurske slovenske skupnosti tedaj ne moremo govoriti. Posamezniki, ki so bili slovenskih korenin, so v županijskih telesih sodelovali kot zastopniki okrajev, pozneje tudi kot predstavniki političnih strank, vendar ne na narodni osnovi. Razvitost in gospodarski vpliv naselij z večinsko slovenskim prebivalstvom pa v regionalnem merilu nista bila zanemarljiva. V primerjavi s sosednjimi pokrajinami v avstrijskem delu monarhije so bile prekmurske slovenske vasi sicer nekoliko manj razvite kot »štajerske«, vendar pa so bile v ugodnejšem položaju kot naselja s pretežno madžarskim življem.

Elek Fényes, priznani madžarski statistik in pisec geografskih strokovnih del v devetnajstem stoletju, je v svojih pomembnih in odmevnih zbirkah omenjal Slovence (v madžarščini so jih praviloma imenovali »Vendi«, kar do konca devetnajstega stoletja ni povzročalo negativnega prizvoka, vendar jih je Fényes, najverjetneje po nemškem vzoru, imenoval »vindusi«). Slovensko skupnost je v knjigi *Magyarország statisztikája* (Statistika Madžarske) ilustriral na naslednji način:

Vindusi oz. kot sami sebe imenujejo, Slovenci, živijo v enem od zahodnih koticov naše domovine in so za marsikoga precej neznani. Razprostirajo se v slovenskem okraju Železne županije, v Zalski županiji pa sorazmerno majhnem predelu okraja Lövő. Osem vasi v županiji Somogy, kjer so se tudi naselili Slovenci, se je asimiliralo. Skupaj šteje slovenska skupnost 40.864 oseb, od katerih je 28.163 katoličanov in 12.701 evangeličanov. Po rasti so bolj nizke postave, večinoma suhi, vendar postavni ljudje; tisti, ki prebivajo na gričevnatem predelu so bolj zdravi in močni ter vesele narave; tisti, ki prebivajo na nižinskem predelu ob Muri, pa so šibkejši in bolj blede. Praviloma so zelo delovni, na nižinskem predelu precej bogati, na Goričkem pa bolj siromašni. Njihova izobraženost je nizka, lastne literature praktično nimajo, ker razen nekaj evangelijskih publikacij in molitvenikov drugih knjig nimajo. Tudi šol je malo, in še te v slabem stanju; kljub temu je njihov življenjski značaj umirjen, večjih prekrškov redko zagrešijo – pri njih kvečjemu beležijo manjše nepravilnosti in kakšno krajo. Posebne oblike oblačenja nimajo, zgledujejo se po tisti modi, ki jim je najbližje – za zgled so jim bodisi Madžari, Nemci ali Štajerci. (Fényes 1851, 73)⁵

5 Avtor prispevka je vsa citirana besedila prevedel po sedaj veljavnih slovenskih jezikovnih normah (in v danes razumljivem jezikovnem kontekstu).

Fényes je podobno ilustriral Slovence tudi v publikaciji, v kateri je prikazal narodnostno strukturo madžarskega dela habsburške monarhije (Fényes 1867, 16–17, 30). V tej publikaciji je glede na število posamezne skupnosti razvrstil narodnosti v okviru Kraljevine Madžarske v tri skupine – slabih 45.000 Slovencev je uvrstil v tretjo skupino, kjer so pristale narodne skupnosti z manj kot 100.000 prebivalci. V okviru kratke predstavitve je Fényes zapisal, da »so bratje Slovencev na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, ki v okviru Madžarske zasedajo zgolj manjše predele Zalske in Železne županije«. Čeprav omenjeni avtor v svojih madžarskih besedilih Slovence imenuje »vindusi«, pri njem takrat še ni zaslediti nobenih znakov tako imenovane vendske teorije, katere avtorji so nekaj desetletij pozneje, v dokaj turbulentnem obdobju prekmurske zgodovine od leta 1918 do leta 1922 ter v času druge svetovne vojne, tendenciozno zanikali slovanski oziroma slovenski izvor tako imenovanih Vendov. Prav nasprotno, Fényes je jasno poudaril, da so prekmurški Slovenci bratje Slovencev v omenjenih »avstrijskih« deželah, torej so slovanskega izvora. V citirani publikaciji je Fényes tudi zapisal, da na območju Železne županije Slovenci obdelujejo zelo nekakovostno zemljo, zato so razmeroma siromašni, medtem ko so v Zalski županiji dokaj premožni, ker je njihova obdelovalna zemlja nadvse rodovitna. Glede verske pripadnosti je dve tretjini Slovencev opredelil za katolike, tretjino pa za evangeličane.

Po nastanku dualistične avstro-ogrske monarhije se je tudi na območju Prekmurja gospodarski razvoj pospešil. To, kakor tudi načrtno favoriziranje madžarske identitete in jezika (kar je bilo z vidika tedanje madžarske politike pomembno predvsem zaradi tekmovanja in rivalstva z nemščino oziroma z Nemci), je pospešilo madžarizacijo narodnih skupnosti. Pomembno je poudariti, da omenjena madžarizacija ni pomenila celovite asimilacije oziroma izničenja avtohtonih narodnih skupnosti na območju Madžarske, temveč v prvi vrsti politiko do ustvarjanja tako imenovane nacije po vzoru nekaterih zahodnoevropskih držav, torej skupnosti, katere pripadniki se na osnovi državne pripadnosti opredeljujejo za Madžare. *Zakon o narodnih skupnostih* iz leta 1868, ki je nastal kot kompromis med konservativno in liberalno strujo madžarskega parlamenta, je v največji meri obelodanil koncept Ferenc Deáka in določil, da prebivalci Madžarske tvorijo enovito politično madžarsko nacijo in da je uradni jezik v državi madžarščina (Balogh 2002b, 92–95). V duhu liberalizma je zakon zagotavljal enakost vseh prebivalcev madžarske države, ne glede na narodno pripadnost. V okviru tako imenovanih narodnostnih pravic pa je vsakemu državljanu zagotavljal individualno možnost komuniciranja z lokalnimi ustanovami in organi v svojem maternem jeziku (na regionalni in državni ravni so bile že bistvene omejitve). Zagotavljal je izobraževanje na osnovnošolski in srednješolski ravni ter omogočal določene programe in ustanavljanje katedre v okviru visokega šolstva v jezikih narodnih skupnosti. Ni vseboval omejevalnih določb glede uporabe krajevnih imen na

narodnostno mešanih območjih (do sprememb glede tega je prišlo dobri dve desetletji pozneje). Pomemben je bil 26. člen oziroma paragraf zakona, ki je v prid ohranjanja narodne identitete ter kulturnega in gospodarskega razvoja – v primeru zagotovljenega financiranja s strani samih pripadnikov skupnosti ter občin in verskih skupnosti – omogočal ustanavljanje narodnostnih društev in ustanov na področju šolstva, kulture, znanosti, gospodarstva in obrti ter tudi ustanavljanje narodnostnih časopisov in periodike. Ta zakon uradno ni prisilil nobenega državljanu, da bi se obvezno moral naučiti madžarskega jezika. Radikalne spremembe na tem področju so sledile v zadnjem desetletju devetnajstega stoletja, kar je moč ugotoviti tudi pri analizi stanja slovenske skupnosti. Kljub temu pa so bile v besedilu *Zakona o narodnih skupnostih* iz leta 1868 pomanjkljivosti. Zakon ni zagotavljal kolektivnih pravic, formalne državitvornosti in lastne samouprave narodnim skupnostim (kar so bile najpomembnejše zahteve prvakov velikih narodnih manjšin na Madžarskem), ni bilo zagotovila glede državne in županijske skrbi za kulturne in druge ustanove narodnih skupnosti, prav tako ni bilo določb glede nadzora izvajanja zakona. Pri glasovanju o omenjenem zakonu so poslanci iz vrst narodnih manjšin zapustili sejo parlamenta, ker so bile njihove zahteve bistveno večje, kot jih je vsebovalo dokončno besedilo, vendar pa kljub temu lahko sprejete določbe ocenimo kot napredne za razmere zadnje tretjine devetnajstega stoletja. Ni zanemarljivo, da je bilo leta 1869 na Madžarskem 5.818 šol z madžarskim učnim jezikom in 6.755 šol, kjer se je poučevalo v jeziku narodnih skupnosti (nekaj jih je bilo tudi slovenskih), v letih po uveljavitvi zakona pa je bilo ustanovljenih več sto narodnostnih društev in drugih organizacij (Györe 1992, 243–249).

V *Železni županiji* so v milenijskem zborniku, ki so ga leta 1898 izdali v seriji publikacij o madžarskih županijah in mestih v počastitev praznovanja tisočletnice naselitve Madžarov v Karpatsko kotlino, analizirali stanje na področju narodne pripadnosti in znanja madžarskega jezika (kot uradnega jezika) med narodnimi manjšinami. Med tremi avtohtonimi narodnimi skupnostmi, ki so poleg Madžarov živele na območju *Železne županije* (Nemci, Hrvati, Slovenci), so Slovence ocenili kot manjšino, ki se je najbolj asimilirala. Najmanjši »uspeh« glede načrtne madžarizacije so beležili pri Nemcih, kar so razlagali s tem, da ta skupnost živi neposredno ob štajerskih oziroma avstrijskih Nemcih, zato njeni pripadniki tam brez težav dobijo ugodno zaposlitev, kajti ni bilo komunikacijskih preprek. Med Nemci v *Železni županiji* je madžarski jezik obvladalo le 9,25 % populacije, med Hrvati je bilo takšnih skoraj 25 %, pri Slovencih pa kar 50 %, kar je v primerjavi s podatki s sredine devetnajstega stoletja kazalo na veliko rast. Zaradi tega so v omenjeni publikaciji z zadovoljstvom ugotovili, da »največji rezultat na področju madžarizacije se kaže pri Slovencih, tako bo kmalu ta skupnost pomembna trdnjava madžarskega jezika in Madžarov« (Borovszky 1898, 12–13).

V citirani publikaciji so precej obširno ilustrirali slovensko narodno skupnost skozi prizmo, kot so jo videli tedanji strokovnjaki županije. Slovence je v publikaciji predstavil Elek Sinkovich, ki je bil po rodu iz Prekmurja. V uvodu je bilo poudarjeno, da je skupnost, ki je tedaj štela okrog 70.000 pripadnikov, sebe imenovala za »Slovence«. Jezikovna meja med Madžari in Slovenci je bila korektno predstavljena, tudi za območje, kjer so živeli Slovenci v Zalski županiji (o Zalski županiji tovrstna publikacija ni bila objavljena). Prav tako so bile omenjene tudi sosednje narodne skupnosti, na primer štajerski Slovenci, na katere so Prekmurci mejili na zahodu in ki so jih predstavili kot »njihove sorodnike«. Poudarili so, da je bilo območje, kjer je v Železni županiji živela slovenska skupnost, skorajda istovetno s tedanjim murskosoboškim okrajem. Ostali del slovenske skupnosti je živel v monoštrskem okraju, kar pa v citirani publikaciji ni bilo posebej poudarjeno. Sinkovich je »zagovarjal« zanimivo zgodovino Slovanov oziroma Slovencev, predstavlja jih kot skupnost, ki sodi v tem delu Evrope med najbolj avtohtone narode. Tudi ko jih imenuje za »Vende«, nedvoumno piše o njih kot o skupnosti slovenskega oziroma slovenskega izvora, omenja pa jih kot »potomce nekdanjih panonskih Slovencev« (pri njem ni zaslediti sorodnosti s tako imenovano vendsko teorijo). Glede na konkretno mesto bivanja je slovenski živelj na Madžarskem razčlenil na »goričance, ravence in dolince« (Prekmurje se od severa proti jugu tudi danes deli na Goričko, Ravensko in Dolinsko). Sinkovich v najdaljšem delu omenjenega povzetka predstavlja etnografsko-etnološke karakteristike in ostale posebnosti Slovencev iz tako imenovane Slovenske krajine, nekatere dokaj precizno tudi ilustrira. V tem prispevku njegovega dela ne moremo celovito predstaviti, vendar je nekatere ugotovitve treba omeniti. Menil je, da so Prekmurci »močna, mišičasta rasa«, kar je predvsem veljalo za moške. Za mlajše ženske je trdil, da so lepe, kot Južnoslovanke nasploh, »predvsem tiste na nižinskem območju Prekmurja«. Za prekmurskega slovenskega kmeta je Sinkovich trdil, »da je pameten, navdušen za učenje, hkrati pa je tudi zvit in samovšečen. Manj je izviren, vendar hitro prepozna in razume dobro idejo drugega, in to poskuša izkoristiti sebi v prid.« Menil je, da so prekmurški Slovenci precej zaprti in nezaupljivi do drugih, ki jih ne poznajo. »So tudi občutljivi in verni ljudje, precej miroljubni, predvsem pa marljivi,« je še pojasnil. Sinkovich je zapisal, da prekmurški Slovenci zelo dobro poznajo madžarsko ljudsko glasbo, njihove slovenske pesmi pa so marsikdaj identične s sorodnimi zvrstmi iz Štajerske. Prekmurce je predstavil kot skupnost, ki za šolanje svojih otrok dosti žrtvuje ter skrbi za to, da njihovi otroci obiskujejo osnovno šolo. Menil je, da »tisti, ki nadaljujejo šolanje na višji ravni, večinoma izberejo duhovniški poklic«, čeprav je on sam predstavljal izjemo (Borovszky 1898, 387–392).

Župnik na Tišini in murskosoboški dekan Franc Ivanóczy, najpomembnejša osebnost in prepoznavni intelektualec Slovencev na Madžarskem v prvem desetletju dvajsetega stoletja, je predstavitev Slovencev v omenjenem

zborniku upravičeno kritiziral v časopisu *Szombathelyi Újság*, in sicer v tistem delu, kjer so Slovence imenovali »Vendi« oziroma »Tóti«. Res je, da je bilo v Sinkovichevem besedilu poudarjeno, da se omenjena poimenovanja uporabljajo zgolj v madžarskem jeziku oziroma madžarskem jezikovnem kontekstu in da »ta skupnost sama sebe imenuje za Slovence oz. Slovene«, vendar so bile Ivanóczyjeve pripombe kljub temu dobro argumentirane (in ne tendenciozne). Podobno lahko ocenimo njegovo mnenje glede predstavljene zgodovine slovenske skupnosti v istem zborniku. Poleg tega pa je v časopisnem članku nakazal tudi nekatere vidike, ki so pomembni pri celoviti analitični obravnavi narodnega vprašanja na območju današnjega Prekmurja v tistem obdobju. Njegova občutljivost je razumljiva, ker je bil pozoren na negativne trende v tedanji madžarski družbi in narodnostni politiki ter ga je upravičeno skrbelo za obstoj in jezikovni razvoj slovenske skupnosti, iz katere je tudi sam izviral. V daljšem časopisnem članku je Ivanóczy razložil širši pomen besede »tót«, kar so pred petnajstim stoletjem na Madžarskem uporabljali za vse slovanske skupnosti, in imena »vend«. Za oboje je trdil, da ju ni primerno uporabljati za Slovence, saj Slovenci omenjenih izrazov ne uporabljajo. To je ilustrativno primerjal z napačno uporabo poimenovanja Madžarov z izrazom »Ungar« (nemško), v slovenščini bi lahko rekli »Ogri« – trdil je, da tega Nemci tedaj, na prelomnici iz devetnajstega v dvajseto stoletje niso več počeli. V omenjenem članku je Ivanóczy zapisal, da »so se prekmurski Slovenci kot miroljubni narod, v kolikšni meri se je dalo, v preteklih zgodovinskih obdobjih izogibali vojnām, da bi lahko s sosedi v miru živeli. Samo tako je bilo mogoče, da so kljub njihovemu majhnemu številu, obkroženosti s tujimi jeziki, in vojnim grozotām, ki so se v preteklih stoletjih dogajale v Panoniji, lahko ohranili svoj jezik, svoje narodne karakteristike in zdravo narodno identiteto.« Zelo zanimivo je nadaljevanje besedila z vidika lojalnosti slovenske skupnosti do države, kjer so stoletja prebivali, in s katerim je avtor poskusil osvetliti tudi značaj in položaj Slovencev na Madžarskem. Ivanóczy je med drugim zapisal:

Medtem, ko so se Slovenci desno od reke Mure zaradi stalnega nemškega pritiska odtujili od nemških vrednot ter so razvili lastno umetnost in s tem osnovali svojo lastno kulturo, so se Slovenci na tej (levi) strani Mure združili z vedno obzirnimi in druge narodnosti ne omalovažujočimi Madžari v veliko madžarsko politično nacijo tako, da so obdržali svoj materni jezik in stare navade. Prekmurski Slovenec se nikoli ni sramoval priznati svoj slovenski izvor, vendar se je zmeraj imel za državljana tiste madžarske domovine, ki je 900 let negovala njegov jezik in branila vero, vrednoti, ki za slovensko ljudstvo pomenita največji zaklad. Slovenec je vedno cenil in ohranjal svoj materni jezik, ob tem pa ni zamudil nobene priložnosti, da osvoji tudi jezik madžarskega večinskega naroda. Med vsemi tuje govorečimi prebivalci Madžarske so Slovenci tisti,

ki se na takšnem nivoju naučijo madžarščine, da bolje tudi rojeni Madžari niso tega sposobni.

Na koncu časopisnega članka je Ivanóczy ocenil, da zgodovine Slovencev na Madžarskem v širšem kontekstu ni smiselno ločeno predstavljati od zgodovine madžarskega naroda, ker se dogodki in procesi večplastno prepletajo, kvečjemu se lahko predstavijo lokalni dogodki in posebnosti v okviru ilustracije celovite madžarske preteklosti (Ivanóczy 1996).

Slovenci na Madžarskem so, kot smo že zapisali, v času dualistične monarhije sodili med manjše avtohtone narodne skupnosti. To in s tem povezna njihova tedanja zelo skromna (praktično zanemarljiva) politična participacija sta prispevali k temu, da so jih velikokrat izpustili iz zgodovinskih povzetkov državnega značaja. Tako je menil tudi László Kővágó, ki je dokaj podrobno analiziral položaj in značaj slovenske skupnosti v tako imenovanem prevratnem obdobju. Čeprav je v svoji študiji poskušal (oziroma moral) slediti načelom tedanjega enopartijskega sistema (publikacija je izšla leta 1964) in so zato nekatere njegove ugotovitve ideološko vprašljive, je glede ilustracije konkretnih dogodkov v povezavi s prekmurskimi Slovenci njegov prispevek pomemben. Menil je, da so v osrednjih madžarskih zgodovinskih publikacijah Slovence izpustili zato, ker »so bili maloštevilni in so v skrajnem jugozahodnem kotu države več stoletij živeli mirno in tiho, tako jih ni nihče opazil«. Na osnovi ugotovitev odmevnega članka sociologa Róberta Brauna o Slovencih na Madžarskem (prevod naslova članka: *Slovenska narodna ideja danes*), ki je izšel v periodični publikaciji *Huszadik század* leta 1918, je Kővágó (1964, 40) poudaril, da »se je glede Slovencev izoblikovalo mnenje, da so se v celoti podredili madžarski državni ideji, pri njih ni narodnostnega gibanja in nimajo svoje interese«.

Kővágó je opozoril tudi na dokaj izoliran razvoj prekmurske slovenske skupnosti v primerjavi s štajerskimi in ostalimi Slovenci. Zapisal je, da »je Slovenska krajina do leta 1919 hodila svojo lastno pot«. Temeljito je analiziral ugotovitve Franja Baša v delu *Narodopisni položaj Slovenske krajine* (1935), Antona Melika v različnih publikacijah, Vilka Novaka v delu *Kulturni stiki do osvobajanja* in drugih avtorjev. Prišel je do spoznanja, da – kljub morebitni predpostavki o sodelovanju prekmurskih Slovencev z ostalo slovensko skupnostjo v avstrijskem delu monarhije, ker resnejših administrativnih ovir ni bilo – do zadnje tretjine devetnajstega stoletja globljih stikov in skupnega narodnega razvoja Prekmurja z drugimi pokrajinami s slovensko večino ni bilo. Ni navedel odgovora glede pasivnosti prebivalstva gosto naseljenih prekmurskih naselij do možnosti, ki bi jih v drugi polovici devetnajstega stoletja lahko ponujali že precej razviti »slovenski« industrijski centri na Štajerskem in v drugih avstrijskih deželah s slovenskim življem. Ugotovil je le, da te možnosti niso izbrali, medtem ko so že tedaj množično odhajali na sezonska dela

v bolj oddaljene madžarske županije Somogy, Tolna in Baranya. Kóvágójeva ugotovitev je najbrž potrdila, da do konca devetnajstega stoletja še ni obstajal nekakšen »skupni slovenski delovni trg«, ki bi integriral tudi Slovence z območja tedanje Kraljevine Madžarske ter ki bi lahko bistveno prispeval k oblikovanju atributov skupne narodne pripadnosti in bi bil generator utrjevanja narodne zavesti prekmurskih Slovencev. Prej kot to je bila pri njih tedaj prisotna spontana lojalnost do tedanje madžarske države. Sicer poznamo že primere iz obdobja tako imenovanega Bachovega absolutizma, ko so v dolnjo-lendavskem okraju določeni prebivalci slovenskega porekla prosili za potne liste za avstrijski del monarhije. Odhajali so na nemško govoreča območja, predvsem v Gradec in na območje današnje Gradišanske (slednje je takrat spadalo k madžarskemu delu monarhije). Kot pomemben dejavnik začetka narodnega ozaveščanja prekmurskih Slovencev je Kóvágó (1964, 41–43) poudaril zagotavljanje slovenskih knjig Družbe Sv. Mohorja na območju Prekmurja po letu 1870. Objektivno je predstavil tudi oster odziv madžarskih oblasti glede širjenja omenjenih slovenskih knjig na območju Madžarske (pri čemer so sodelovali celo ministrski predsednik, minister za šolstvo in vero ter sombotelski škof). Poudaril pa je tudi poznejšo potezo sombotelskega škofa, ki je ob privolitvi pristojnega ministra in velikega župana Železne županije – kot nekakšno protiutež »Mohorjevim« knjigam – spodbudil in omogočil izdajo različnih publikacij predvsem verskega značaja v prekmurskem slovenskem narečju, z madžarskim črkopisom. Pri tem je tedanji škof Vilmos István poudaril, da je za slovensko skupnost na Madžarskem takšna rešitev primernejša, ker »knjižne slovenščine ne razumejo, sočasno pa jih izolira od ostalih Slovencev ter jih bolj naveže na nas« (Kóvágó 1964, 45). Čeprav omenjeni pristop škofa v kontekstu pojmovanja zaščite narodnih manjšin dvajsetega stoletja lahko ocenimo kot element načrtne asimilacijske politike državne administracije in cerkve v drugi polovici avstro-ogrske monarhije, se je začelo z ustanovitvijo periodičnih verskih publikacij v prekmurskem slovenskem narečju in pozneje tednika *Novine* novo intenzivno obdobje razvoja prekmurskega narečnega jezika. Uredniki in avtorji, ki so bili povezani s to dejavnostjo (oba Klekla, Baša in še nekateri drugi duhovniki), so ne glede na stališče, ki so ga pozneje, po koncu prve svetovne vojne, zastopali glede državne pripadnosti Prekmurja, tudi v času po priključitvi območja h Kraljevini SHS, vztrajali pri ohranjanju prekmurskega narečja in se ostro odzvali na intenzivno uvažanje slovenskega pogovornega (oziroma knjižnega) jezika po avgustu 1919. Višjemu (deželnemu) šolskemu svetu v Ljubljani so na seji Okrajnega šolskega sveta za Prekmurje na pobudo nekaterih prekmurskih katoliških duhovnikov in županov še tudi 23. junija 1920 predlagali, »da naj bo učni jezik na vseh slovenskih šolah v Prekmurju prekmursko narečje«, zato naj učbenike prepišejo v omenjeno narečje. Predlagali so tudi, da naj se knjižna slovenščina na omenjenih šolah poučuje zgolj kot posebni predmet (*Novine* 1920, 2.)

Zakon o šolstvu, ki je bil sprejet leta 1868, v času ministra Józsefa Eötvösa, je na območjih, kjer so na Madžarskem živele avtohtone narodne skupnosti, zagotavljal možnost izobraževanja v maternem jeziku. S tega vidika pomemben 58. člen zakona je določal, da »sleherni učenec si naj pridobi znanje v svojem maternem jeziku, če je ta jezik eden od aktivno uporabljenih jezikov v njegovem kraju bivanja. V naseljih z narodnostno mešanim življenjem se naj zaposli učitelj, ki je večč poučevanja v jezikih, ki se v konkretnem naselju uporabljajo. V večjih naseljih, kjer različne jezikovne skupnosti živijo v večjem številu, če to dopuščajo materialne okoliščine kraja, se zaposlijo pomožni učitelji, ki obvladajo različne narodnostne jezike.« (Balogh 2002a, 81) Kővágó je na osnovi poročil izobraževalnih ustanov iz prvih let dvajsetega stoletja ugotovil, da so na območjih, kjer so živele avtohtone narodne skupnosti, v šolah do devetdesetih let devetnajstega stoletja poučevali v jeziku manjšine, kar je veljalo tudi za Slovence v županijah Vas in Zala. Tedaj (v devetdesetih letih devetnajstega stoletja) se je načrtna madžarska asimilacijska politika stopnjevala, in to je tudi slovensko narečje kot učni jezik »izrinilo« iz prekmurskih šol. V šolskem letu 1905/06 je delovalo zgolj še sedem osnovnih šol, kjer je pouk poleg madžarščine potekal tudi v slovenskem narečju. Čez tri leta, v šolskem letu 1908/09, pa slovenski jezik ni bil učni jezik v nobeni osnovni šoli na območju današnjega Prekmurja. Neposredno pred izbruhom prve svetovne vojne so sicer trem osnovnim šolam omogočili, da so pri poučevanju uporabljale prekmursko slovensko narečje kot pomožni jezik, vendar se to lahko okarakterizira zgolj kot izjema (Kővágó 1964, 44).

4 Načrt ustanavljanja in podpore državnih šol zaradi širitve madžarskega jezika v murskosoboškem in monoštrskem okraju v letih 1908 in 1909

Pomembne informacije o prekmurski in porabski slovenski narodni skupnosti ter o asimilacijskih težnjah na področju šolstva najdemo v poročilu, ki so ga z namenom širitve mreže državnih šol zaradi krepitve madžarske narodne zavesti in madžarskega jezika pripravili v okviru analize narodnostnih in jezikovnih razmer v Železni županiji v letih 1908 in 1909 (MNL VaML 1). V obdobju pred pripravo omenjenega poročila so na Madžarskem prevladovale osnovne šole v okviru verskih ustanov, ki so bile na določenih predelih države (tudi na območju Prekmurja) v absolutni večini. Z vidika širitve madžarske narodne (in državne) zavesti in poznavanja madžarskega jezika v okviru manjšinskega prebivalstva takšna oblika izobraževanja ni prinašala rezultatov. Vsaj ne takšnih, kot jih je pristojna županijska oblast pričakovala. Z okrepi-tvijo mreže državnih šol (to so bile šole v upravljanju države, financirane iz

državnega proračuna) so želeli predvsem učvrstiti »madžarski narodni značaj območja« in širiti tako imenovane jezikovne meje v korist madžarskega jezika.

Jezikovne meje območja, do koder naj bi prevladoval madžarski jezik v Železni županiji, so načrtovali do ravne navpične črte od severa proti jugu med naselji Rechnitz (Rohoncz), Güssing (Németújvár), Monošter (Szentgotthárd) in Murska Sobota (Muraszombat). Večji, glede lege severni del omenjenega območja je bil na stičišču madžarskega in nemškega jezika, območje južno od Monoštra pa na stičišču slovenskega in madžarskega jezika.

V uvodu so v poročilu poudarili, da je slovenska skupnost tvorila absolutno večino prebivalstva murskosoboškega okraja in pomemben delež tudi v južnih predelih monoštrskega okraja (ker je šlo za županijsko poročilo, Slovencev v Zalski županiji niso omenjali). Ugotovili so, da je delež tistih, ki so bili opredeljeni kot Madžari, v desetletnem obdobju (od prelomnice tisočletja do priprave poročila) narasel iz 50,5 % na 53,5 %, medtem ko se je delež Nemcev v županiji iz 32,2 % znižal na 30,0 % in Hrvatov iz 4,7 % na 4,3 %. Glede Slovencev so zapisali, da je njihov delež ostal enak, in sicer 12,6 %. Razložili so, da so bili v popisu prebivalstva Slovenci prikazani v rubriki »Ostali«, pri čemer so absolutno večino življa v omenjeni rubriki šteli za pripadnike slovenske skupnosti. Ostalih narodnosti v poročilu niso niti omenjali. Rast deleža Madžarov oziroma prebivalcev, ki so bili glede maternega jezika umeščeni v to skupino v okviru celotne populacije Železne županije, so ocenili kot ugodno. Pripomnili so, da verodostojnih primerjav za pretekla obdobja ni bilo na razpolago.

V nadaljevanju poročila so ugotovili, da se v primeru treh avtohtonih narodnih skupnosti Železne županije, pri Madžarih, Nemcih in Slovencih (Hrvatov niso prišteli mednje, ker so pripadnike omenjene skupnosti – po navedbi poročila – naselili v županijo na začetku sedemnajstega stoletja), jezikovna meja med njimi in Madžari ni bistveno spreminjala. Zato so o naj-novejših podatkih menili, da so z vidika širitve teritorija z madžarsko večino spodbudni, »čeprav še zmeraj malo opazni«. Tovrstna stališča in pričakovanja nedvomno potrjujejo, da se je intenziteta madžarizacije v času avstro-ogrske monarhije, predvsem v drugem delu njenega obstoja, tudi v Železni županiji stopnjevala. Iz poročila je razvidno, da se je v okviru celotnega prebivalstva županije v desetih letih število tistih, ki so obvladali madžarski jezik, povečalo iz 56,7 % na 61,4 %. Zgolj pri pripadnikih štirih omenjenih narodnih skupnosti je bil porast iz 12,5 % na 17,6 %, kar glede prirastka pomeni krepkih 40,8 % več tistih, ki so obvladali madžarski jezik. Vendar so županijski strokovnjaki to razmerje kljub temu ocenili za »nizko«, kar so pripisovali predvsem temu, da jih je med pripadniki najbolj številne nemške skupnosti madžarski jezik govorilo zgolj 12,5 %. Razmerje pri Slovencih je bilo z županijskega vidika veliko ugodnejše, znašalo je namreč 26 % (pri Hrvatih pa je bilo še višje, in sicer 28,6 %). Da so lahko Nemci v Železni županiji uspevali tudi brez poznavanja

madžarskega jezika, so pripisali neposredni soseščini »avstrijskih« Nemcev, s katerimi so pripadniki nemške narodnosti v Železni županiji pretežno trgovali in skupaj izvajali gospodarske aktivnosti. Slovenci in Hrvati – po oceni avtorjev poročila – pa so bili glede dejavnosti, ki so jih opravljali, veliko bolj navezani na madžarska govorna območja.

Naraščanje deleža tistih, ki so pri Slovencih obvladali madžarski jezik, so v poročilu ocenili za zelo ugodno. Ključ do uspeha so pripisali že v prejšnjem obdobju ustanovljenim državnim šolam. Pomembno je navesti tudi ostale podatke, ki so jih v okviru omenjenega poročila predstavili in so bili dokaj neugodni z vidika slovenske skupnosti. Železna županija je sodila med bolj razvita območja tedanje madžarske države, kjer sta bili tako izobraženost kot pismenost na precej višji ravni kot v večini ostalih županij. Vendar območje Železne županije ni bilo enakomerno razvito. V okviru celotnega prebivalstva županije je bilo pismenih 66 %, osnovno šolo pa je redno obiskovalo 93,9 % šoloobveznih otrok. Pismenost je bila pri Madžarih najvišja, in sicer 69,3 % (ti so v obravnavanem desetletju prehiteli Nemce), sledili so jim Nemci z 68,6 %, pri Hrvatih so beležili 54,2-odstotno pismenost, pri Slovencih pa je bila ta zgolj 49,8-odstotna. Za manj ugoden rezultat pri Slovencih so »krivili« predvsem slabo razvito mrežo šol, kajti v poročilu so navedli, da ponekod približno sedem vasi razpolaga s skupno šolo. Kot objektivno težavo so navedli sorazmerno majhnost naselij oziroma zaselkov z večinskim slovenskim življem.

Na območju med dejansko in zeleno madžarsko jezikovno mejo (slednje so načrtovali, kot smo že navedli, do črte med mesti Rechnitz, Güssing, Monošter in Murska Sobota) so v vseh naseljih, kjer šole ni bilo, predlagali ustanovitev državne izobraževalne ustanove. Tam, kjer pa je obstajala šola v upravljanju verske skupnosti, so v nekaj primerih predlagali njen prenos v mrežo državnih šol, predvsem pa ustanavljanje vzporednih državnih šol, kajti z vidika širitve madžarske kulture in jezika so bile tovrstne ustanove po interpretaciji oblasti učinkovitejše. V naseljih zahodno od Monoštra, kjer je v več vaseh prevladoval slovenski živelj, so posebej poudarili potrebo po širitvi jezikovne meje do avstrijskega območja, kar je v praksi pomenilo intenzivnejšo madžarizacijo omenjenega prostora. Sicer so v Železni županiji skupaj predlagali ustanovitev 142 državnih šol, od tega 124 v naseljih, kjer je v večini živelo manjšinsko prebivalstvo (bodisi Nemci, Slovenci ali Hrvati). Naselja, kjer so predlagali državne šole, so razdelili v več skupin. V prvo skupino so zajeli vasi, skupaj triintrideset, kjer do leta 1909 sploh ni bilo šole. Med temi je bilo enaindvajset naselij z večinsko slovenskim življem v murskosoboškem in monoštrskem okraju. V drugo skupino so uvrstili enajst naselij, kjer je sicer šola formalno obstajala, vendar zaradi nepopolnega programa ali prenatrpanosti učencev ni bilo rezultatov, kakršne so si želeli. To so bila pretežno madžarska naselja, v skupino so uvrstili le dve slovenski vasi. V tretji

skupini so bila naselja na stičišču jezikovnih mej med Madžari in narodnimi manjšinami. V to skupino so uvrstili šestinpetdeset naselij (tudi več mest), med katerimi je bila zgolj peščica slovenskih vasi (Dolnji Senik, Slovenska ves, Sakalovci). V četrto skupino so uvrstili devetindvajset tako imenovanih obmejnih naselij, torej vasi, ki so bile v neposredni bližini državne meje med avstrijskim in ogrskim delom cesarstva. Slovenskih naselij med njimi ni bilo (z območja današnjega Prekmurja najdemo med tistimi le Fikšince, kjer je živelo tedaj pretežno nemško prebivalstvo). V peto skupino so uvrstili naselja, kjer sta »bila madžarska narodna identiteta in madžarski jezik v zatonu«. Med enajstimi naselji sta bila iz murskosoboškega okraja omenjena kraja Otovci in Vučja Gomila. V šesti skupini so bila naselja s prebivalstvom hrvaške narodnosti, ki v prejšnjih skupinah niso bila zajeta.

V poročilu so bila po okrajih predstavljena tista naselja, kjer so predvideli oziroma predlagali ustanovitev državne osnovne šole. Z vidika proučevanja oblikovanja narodne identitete prekmurskih Slovencev in tudi glede poznavanja lokalne zgodovine območja so predvsem pomembni podatki za murskosoboški in monoštrski okraj v tistem delu, ki se je nanašal na slovensko skupnost. V času priprave predloga (in poročila) so v naslednjih naseljih murskosoboškega okraja že obstajale državne osnovne šole: Gederovci, Dolnji Slaveči, Kuzma, Kruplivnik, Vidonci, Tešanovci, Sebeborci, Fokovci, Vučja Gomila, Bakovci, Krog, Kupšinci, Murska Sobota, Satahovci, Ženavlje, Gerlinci, Sotina in Serdica ter glede večinskega prebivalstva v tedaj pretežno nemških Kramarovcih in madžarskih Prosenjakovcih.

Na osnovi omenjenega županijskega poročila v nadaljevanju povzemamo karakteristike naselij v murskosoboškem in monoštrskem okraju, kjer so predlagali ustanovitev državne šole. Predlogi in načrti nadgradnje mreže madžarskih državnih šol na območju tedanje Slovenske krajine so se realizirali v zelo majhnem obsegu. Zmanjkalo je namreč časa, ker so negotovi notranjepolitični dogodki, izbruh prve svetovne vojne in po letu 1918 sprememba državne pripadnosti območja usmerili potek dogodkov v drugačno smer.

V murskosoboškem okraju so podali precej predlogov, ki so bili glede utemeljitev dokaj različni, ker so bile tudi razmere, kar zadeva pismenost prebivalstva in obvladanje madžarskega jezika, raznolike. V Moščancih, kjer je bilo 144 šoloobveznih otrok, so predlagali, da šolo v celoti prevzame država in zagotovi dva učitelja. V Šalamenci, kjer ni bilo šole, so predlagali državno ustanovo, najbrž zaradi visokega deleža nepismenih in ker so občani v malem številu obvladali madžarski jezik. Iz podobnih razlogov so predlagali tudi ustanovitev državne šole z dvema učiteljema v Brezovcih. V Polani in Poznancih so predlagali ustanovitev manjše državne šole zaradi sorazmerno velike oddaljenosti od šol v sosednjih naseljih ter zaradi upada števila tistih, ki so se opredeljevali za Madžare. Vadarci so bili nekoliko večja vas, vendar dobra tretjina šoloobveznih otrok ni obiskovala šole v sosednjih naseljih, zato

so predlagali ustanovitev državne šole vsaj z enim učiteljem. Podoben razlog so navedli v primeru Gradišča. V Zenkovcih naj bi dobili državno osnovno šolo zato, da bi razbremenili šolo v sosednjih Bodoncih, ki so jo otroci iz Zenkovcev obiskovali. Ker so bili Petanjci naselje neposredno ob reki Muri, torej ob štajerski meji, in so tudi na področju madžarizacije tam beležili uspeh, so predlagali ustanovitev državne osnovne šole, da bi stanje utrdili. V primeru Radovcev je tudi rast deleža prebivalstva, ki so obvladali madžarski jezik, spodbudila pristojno oblast, da so predlagali ustanovitev manjše državne šole. V Vidoncih, naselju z več zaselki, kjer je že stala manjša državna ljudska šola z enim učiteljem, so predlagali vsaj še enega učitelja. Zanimiv je bil primer Vučje Gomile, kjer je bila za tedanjo oblast nesprejemljiva okoliščina, da je v naselju, ki se je nahajalo blizu tako imenovane jezikovne meje med Slovenci in Madžari, krepko upadlo število tistih, ki so se opredelili za Madžare, in tudi tistih, ki so obvladali madžarski jezik. Nezdovoljstvo je bilo toliko večje, ker je v naselju že od leta 1874 delovala državna šola, zato so zahtevali analizo stanja. V Rakičanu in Noršincih so predlagali ustanovitev državne šole z enim učiteljem. V Otovcih, kjer je bilo približno polovica prebivalcev pismenih, je šola delovala v upravljanju lokalne skupnosti, z državnim sofinanciranjem. Ustanovo so želeli preoblikovati v državno šolo, ker niso bili zadovoljni z deležem prebivalstva, ki je obvladal madžarski jezik. Iz enakega razloga in zaradi dviga pismenosti prebivalstva so predlagali ustanovitev državne šole v Šulincih in Kuštanovcih. V Ratkovcih, ki je bilo naselje na obrobju tako imenovane jezikovne meje, so zaradi njegove osrednje geografske lege predlagali ustanovitev državne šole z dvema učiteljema. V zvezi s sosednjo vasjo Ivanjševci, »ki leži – kot so zapisali – v neposredni sosesčini madžarskih naselij«, so opozarjali na problem slovenizacije. Po navedbah poročila iz leta 1880 je bilo 56,5 % prebivalstva registriranega kot Madžari, ta delež se je deset let pozneje znižal na 17,8 %, leta 1900 pa se nihče od 140 prebivalcev ni izrekel za pripadnika madžarske narodnosti. Zato so kljub malemu številu otrok v naselju predlagali proučitev ustanovitve državne šole tudi tam. Tudi v Topolovcih so zaradi središčne vloge naselja predlagali ustanovitev državne osnovne šole z dvema učiteljema. Podoben je bil predlog tudi za vas Krašči, kjer je bil razlog za ukrepanje upadanje deleža tistih, ki so obvladali madžarski jezik.

V času priprave poročila so bile na območju okraja Monošter, kjer so živeli Slovenci, že ustanovljene državne osnovne šole na Gornjem Seniku, v Martinju, Markovcih in Matjaševcih. Glede samega mesta Monošter, kjer je tedaj živelo nekaj nad 2.000 prebivalcev, v poročilu niso omenili prisotnosti Slovencev, temveč zgolj Madžarov in Nemcev. Poudarili so uspešen proces madžarizacije v mestu, ker je delež prebivalcev, ki so se opredelili za Madžare, poskočil iz 46,4 % v letu 1880 na 67,1 % v letu 1900. Predlagali so, da naj se velika osnovna šola, ki je bila v lasti katoliške cerkve, prenese v državno upravljanje. V Ritkarovcih (danes Verica - Ritkarovci), kjer je tedaj živelo

210 Slovencev, nihče od šestindvajsetih šoloobveznih otrok, ki bi morali obiskovati šolo v 6–7 km oddaljenih Veliki Dolencih, šole ni obiskoval. Zato je bilo pismenega le 20,5 % prebivalstva. Tudi delež tistih, ki so se naučili madžarščine, so označili za skrb vzbujajoč, zato so prioriteto predlagali ustanovitev državne šole. V Budincih so ocenili za spodbudno, da se je delež tistih, ki so obvladali madžarski jezik, povišal iz 12,3 % na 33,3 %, kar so razlagali z bližino madžarskega etničnega območja. V želji nadaljnje krepitve madžarizacije so predlagali ustanovitev državne osnovne šole v naselju. Naselje Újbalázsfalva, ki je danes sestavni del Števanovcev v Porabju, je imelo tedaj 302 prebivalcev, od katerih je bilo le sedem opredeljenih za Madžare. Ker je bilo naselje neposredno ob jezikovni meji, kjer je že 43 % prebivalstva obvladalo madžarski jezik, so predlagali ustanovitev državne osnovne šole. V porabskih Andovcih so zaradi nizkega števila pismenih in malenkostnega znižanja deleža tistih, ki so obvladali madžarski jezik, prioriteto predlagali ustanovitev državne osnovne šole v vasi ali pa ustanovitev skupne ustanove z Budinci, bodisi v enem ali drugem naselju. V Sakalovcih, ki se danes prav tako nahajajo v Porabju, je bilo pismenih manj kot tretjina prebivalstva. V naselju je sicer bila osnovna šola v upravljanju katoliške cerkve, ker pa so vas uvrščali v tisti pas, ki je tvoril jezikovno mejo med Slovenci in Madžari, so predlagali prenos ustanoviteljstva šole pod državno okrilje. V Slovenski vesi je bilo 45 % življa pismenega, kar je predstavljalo bistveno boljše razmerje, kot je veljalo za ostale porabske slovenske vasi. Hitro je naraščal tudi delež tistih, ki so obvladali madžarski jezik, kar so pripisali bližini mesta Monošter. Predvidevali so, da se bo ob »ustreznih ukrepih« lahko naselje v celoti pomadžarilo, zato so predlagali prekvalifikacijo dotedanje šole v upravljanju katoliške cerkve v državno ustanovo z dvema učiteljema. Na koncu še sledi zanimiv primer Dolnjega Senika. Vas s 723 prebivalci so omenjali kot slovensko-nemško naselje, kjer je živelo tudi štiriintrideset Madžarov. Pismenost prebivalstva je bila zelo visoka, in sicer 51,3 %. Ugotovili so velik porast nemškega dela prebivalstva, ki se je iz 18,3 % zvišal na 36,5 %, kar se je zgodilo na račun velikega znižanja slovenskega življa v dvajsetih letih, ki je iz 79,2 % upadlo na 58,8 %. Še bolj drastični so podatki, da je bilo v šolskem letu od enainosedemdesetih šoloobveznih otrok sedeminšestdeset vpisanih kot pripadnikov nemške narodnosti. Ni dvoma, da je porast deleža tistih, ki so obvladali madžarski jezik, v precejšnji meri povzročil znižanje prestižnosti prav slovenščine in Slovencev. Pristojna oblast je upala, da se bo lahko kljub zelo ugodnemu trendu nemškega jezika in nemške kulture potek dogodkov obrnil v korist Madžarov, zato je prioriteto predlagala prenos šole iz verske pristojnosti v državno upravljanje. O upadanju slovenskega jezika in Slovencev v poročilu ni bilo govora, kar potrjuje dejstvo, da sta se položaj Slovencev in njihov prestiž v naseljih v dolini Rabe že takrat začela slabšati oziroma upadati.

5 Sklepna misel

Od druge polovice devetnajstega stoletja do zadnje tretjine dvajsetega stoletja je na območju nekdanje Slovenske krajine v okviru Madžarske (skupaj s Porabjem) in današnjega Prekmurja praviloma prevladala narodna identiteta večinskega naroda, ne glede na to, ali so to bili Madžari ali Slovenci oziroma »Jugoslovani«. Vsakokratna oblast je stremela k temu, da v ospredje *de facto* postavi pomen državne pripadnosti in zgolj na pravno-teoretični ravni – brez dejanske možnosti nadzora izvajanja uresničevanja obveznosti – uredi možnost ohranjanja narodne in jezikovne identitete manjšinskih skupnosti (te so do leta 1919 ter med letoma 1941 in 1945 predstavljali Slovenci, med letoma 1919 in 1941 ter po letu 1945 pa Madžari). Pri doseganju svojih narodnih in političnih ciljev oblast marsikdaj ni izbirala sredstev, ne glede na to, ali so to počeli z milejšimi (in manj opaznimi) ali strožjimi (neposrednimi in surovimi) »prijemi« oziroma dejanji. Propaganda in agitacija ter diskreditacija šibkejšega je bila praviloma pomembno sredstvo nekajkrat tudi javno deklarirane asimilacijske aktivnosti, ki je bila zmeraj močna v času večjih družbenih in političnih sprememb ter preobratov (razpad avstro-ogrske monarhije in ustanavljanje novih držav, obdobje druge svetovne vojne, leta jugoslovansko-madžarskega konflikta itd.). Kljub strogim pristopom v času avstro-ogrske in Kraljevine SHS, ko so v tedanjih okoliščinah narodne manjšine – tudi s takrat še možno zavestno ali spontano zaprtostjo skupnosti – lahko bolj kljubovale pritiskom in so »lažje« ohranjale lastno narodno pripadnost, je v modernjšem obdobju narodna identiteta prekmurskih Madžarov in porabskih Slovencev postala bolj načeta in manj stabilna. K temu sta svoje nedvomno prispevala nizko število pripadnikov obeh omenjenih skupnosti in spremenjeno družbeno okolje, ko je tudi zaradi odprtosti družbe vprašanje narodne pripadnosti marsikdaj postalo drugorazredno vprašanje (občasno tudi pri samih pripadnikih narodnih skupnosti).

Konfliktne situacije v dvajsetem stoletju ter napetosti med državama so bile ugoden milje za izkrivljanje dejanskih vrednot in preteklih dogodkov. S tem se je oblikovala priložnost za iskanja sovražnika v drugem ali drugače razmišljujočem pripadniku narodnosti ali v sosedu, kar je privedlo do stereotipnih ožigovanj sobivajočega in je zelo negativno vplivalo na oblikovanje narodne identitete. Pomemben element uspešne multietnične in jezikovno dvo- ali večjezične družbe – poudarjanje in osvajanje vrednot drugega ter drugačnosti – se je več desetletij zanemarjalo. Šele v drugi polovici dvajsetega stoletja so se razmere in politike korenito spremenile, žal pa so do takrat maloštevilne skupnosti, kar prekmurski Madžari in porabski Slovenci nedvomno so (slednji v še večji meri), utrpele nepopravljivo škodo glede trdnejšega oblikovanja narodne identitete. Globalizacija zadnjih desetletij je ponovno postavila skupnosti pred nove izzive. Tako okoliščine kot pravno-finančne razmere so danes

bistveno drugačne (v marsičem neprimerljivo boljše), vendar glede na dejstvo, da je pri manjšinski skupnosti v tem prostoru trenutno pomemben izziv ohranjanja zdaj že ne samo lastne, temveč predvsem tako imenovane dvojne narodne in jezikovne pripadnosti, bi bilo zaželeno, da pristojni na evropski, državni in lokalni ravni v tem kontekstu poskušajo pomagati pri ohranjanju tistega, kar se še ohraniti da: to pa je predvsem dejanska jezikovno-kulturna pluralnost območij, kjer živijo avtohtone narodne skupnosti.

Literatura in viri

- AS 1 – Arhiv Republike Slovenije. AS-60. Predsedstvo deželne Vlade za Slovenijo. Prekmurje IV. škatla (31). AS-60. Prekmurje IV. 31. 2770/1921. Pismo Ministrstva za notranje zadeve Kraljevine SHS Predsedništvu Deželne vlade za Slovenijo z dne 14. 3. 1921.
- AS 2 – AS-60. Prekmurje IV. 31. 4078/1921. Poročilo civilnega komisarja za Prekmurje Predsedništvu Deželne vlade za Slovenijo z dne 12. 4. 1921.
- AS 3 – AS 1931. Republiški sekretariat za notranje zadeve. Madžarska manjšina. 1184. 4321-2. inv. 183. 40–126. Referat madžarske manjšine – Dolnja Lendava, 21. 2. 1952. 50–78.
- AS 4 - AS-60. Prekmurje IV. 31. 9175/1920 – Pismo deželne vlade v zvezi z izgonom družine Titan, 9711/1920 – Pismo deželne vlade v zvezi z izgonom Ernesta Straszzerja, Seznam izgnancev iz Dolnje Lendave, Seznam izgnancev iz Prekmurja.
- Balogh S. (ur.), 2002a. Az 1868: XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Napvilág Kiadó, Budapest, 76–91.
- Balogh S. (ur.), 2002b. Az 1868-as nemzetiségi törvény (1868: XLIV. törvénycikk). *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Napvilág Kiadó, Budapest, 92–95.
- Borovszky, S. (ur.), 1898. *Magyarország vármegyéi és városai. Vas Vármegye.* Budapest. Fényes, E., *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint.* Pest. 1867.
- Fényes, E., *Magyarország statisztikája* (Első kötet). Pest 1842.
- Godina, F., 1980. *Prekmurje 1941–1945.* Pomurska založba, Murska Sobota.
- Göncz, L., 2001. *A muravidéki magyarság 1918–1941.* Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva.
- Göncz, L., 2006a. *Egy peremvidék hírmondói. Mura menti életképek a 20. század első feléből.* A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, Budapest.
- Göncz, L., 2006b. *Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente 1941–1945.* MNMI Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva.
- Göncz, L., 2014. *Muravidéki magyar tannyelvű iskolák 1945 után. Sokszínű nyelvészet – Nyelvi sokszínűség a 21. század elején.* G. Kiss (ur.). Tinta Könyvkiadó – UMIZ Imre Samu Nyelvi Intézet, Budapest – Alsóőr.
- Göncz, L., 2017. *Prekmurje 1918–1919.* V M. Fujs (ur.) *Prišo je glás. Prekmurci v vojni 1914 – 1918.* 24. Zbornik soboškega muzeja. Pomurski muzej, Murska Sobota, 177–201.
- Göncz, L., 2018. *A nemzeti identitás állapota és az etnikai viszonyok alakulása a Mura mentén.* Muratáj 30 – 18/1-2. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 122–147.
- Göncz, L., 2019. *Emberek a pannon végeken. Huszadik századi sorsok a magyar-szlovén határ mentén.* Magyar Nyugat Könyvkiadó, Szombathely.
- Györe, Z., 1992. 1868:XLIV. Törvénycikk – Egy korai próbálkozás a nemzetiségi kérdés

- törvényes rendezésére. Létünk. XXII. évfolyam 4–5. szám, 1992 július–október. Fórum Könyvkiadó, Novi Sad–Újvidék, 239–254.
- Huzjan, Š., Göncz, L., Kepe, L., in Harmat Császár, J. (ur.), 1998. *Miért? = Zakaj?*, (Lendavski zvezki, 16). Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Lendava.
- Ivanóczy, F., 1996. Vázlatok a régmúlt korból. V I. Lukács (ur.) *A vend kérdés. Válogatás eszmék és téveszmék bőséges tárházából*. Košičev sklad, Budimpešta, 39–42.
- Jerič, I., 2000. *Moji spomini*. Zavod sv. Miklavža, Murska Sobota.
- Kokolj, M. in Horvat, B., 1977. *Prekmursko šolstvo*, Pomurska založba, Murska Sobota.
- Kovács, A., 2004. *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet–Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Lendava.
- Kóvágó, L., 1964. *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MNL OL 1 – Magyar Nemzeti Levéltár – Madžarski narodni arhiv (v nadaljevanju: MNL) Országos Levéltára – Državni arhiv (v nadaljevanju: OL) K 40 Miniszterelnökségi levéltár – Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter (v nadaljevanju: K 40) 1918 – XII tétel. 827. Sklepi ljudskega zborovanja v Murski Soboti z dne 2. 12. 1918.
- MNL OL 2 – K 40. Sz.n. (brez št.) 1919 – XII – 25–28. Pismo Jánosa Czifráka, predsednika Madžarskega prosvetnega društva Slovenske krajine vladi.
- MNL OL 3 – K 26 Miniszterelnöki iratok. 1919 – XXII – 1429.
- MNL SL 1 – MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Obál Béla iratai XIV. 66.
- MNL VaML 1 – MNL Vas Megyei Levéltára – Arhiv Železne županije (VaML). IV. 401/a – Vas vármegye főispánjának iratai. Elnöki iratok. 5. skatla. 5/1909. *Novine*. Glasilo Prekmurskih Slovencev. Urednik in izdajatelj: Jožef Klekl. *Vloga Sako-vič Jožefa i tov. na višji šolski svet*. Dolnja Lendava.
- PAM 1 – Pokrajinski Arhiv Maribor. Zbirka »Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem«. Prekmurski Slovenci. SI_PAM/1961. 10/348.
- Slavič, M., 1999. *Naše Prekmurje*. Zbrane razprave in članki. Jože Ternar (ur.) Pomurska založba, Murska Sobota.
- SZEL 1 – Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár. Acta cancellarie 1684/1941. Pismo sombotelskega škofa Grócsza ministru za šolstvo in verska vprašanja.
- Varga, S., 1995. *A szlovéniai magyarok műkedvelő tevékenysége 1920–1970*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet in Hazánk Könyvkiadó, Lendva–Győr.

Characteristics of the Formation of National Identity of the Population of Prekmurje from 1867 to the mid-20th Century

Abstract

The chapter presents some characteristics of the multifaceted process of national identity formation and national affiliation of the population in the area of today's Prekmurje, which differed from other Slovene regions in many respects, mainly due to the »millennial« affiliation to Hungary. There were periods when, in this ethnically mixed area, the majority nations would place greater emphasis on the state affiliation of individuals and of the community (e.g. at the time of the Austro-Hungarian monarchy, in the 1960s and 1970s), while in times of major political changes (such as the period after World War I, World War II and the decade that followed) national affiliation and the possible conflicts related thereto would be at the forefront.

The cases described in the chapter confirm the finding that from the second half of the 19th century to the last third of the 20th century, in the area of the former Slovene March [Slovenska krajina] (including the Raba Region) and today's Prekmurje, the national identity of the majority nation was generally favoured. Similarities can also be found in the fact that each government put forward the loyalty of the members of national communities to the current state, often neglecting or only formally engaging in the preservation of the national identity and mother tongue of minority communities; up until the 1960s, it would use any means to achieve its goals. Also due to the mentioned inconsistencies and problems, the national identity of the otherwise small number of Hungarians in Prekmurje and Slovenes in the Raba Region was quite tarnished. The importance of a multilingual society based on tolerance and acceptance of diversity was long disregarded, which did not come without consequences, while globalisation over the recent decades presented the communities with new challenges.

The chapter uses and presents Hungarian archival and other sources relevant to the study of national identity of the communities in Prekmurje and the Slovene Raba Region that are less known to the Slovene public.

Keywords: Slovene March, Prekmurje, Raba Region, Hungarian community, Slovene community, national identity, loyalty, nationality rights, mother tongue, Prekmurje dialect

Mojca Medvešek, Romana Bešter, Janez Pirc

Razvoj integracijskih programov za priseljenke v Sloveniji¹

Izvleček

Vedno več držav v svoje integracijske politike vključuje integracijske programe, ki so nastali kot odgovor na pomisleke o uspešnosti integracije priseljencev. Povečuje se tudi število držav, ki določene pravice pogojujejo z udeležbo priseljencev v integracijskih programih. Hkrati pa med državami obstajajo precejšnje razlike glede vsebine in načina izvajanja teh programov. V prispevku predstavljamo razvoj, vsebino in uresničevanja integracijskih programov v Sloveniji ter stališča priseljencev do le-teh. Integracijski programi v Sloveniji so od začetka uvedbe do danes doživeli določen razvoj. Če so bili sprva tečajji slovenščine namenjeni tujim državljanom, ki v Sloveniji bivajo že dalj časa, so zdaj do teh programov upravičeni državljani držav nečlanic Evropske unije, ki imajo dovoljenje za začasno bivanje, z veljavnostjo najmanj enega leta. Niso pa vsi državljani držav nečlanic Evropske unije upravičeni do enakega obsega integracijskih programov, predvsem je to odvisno od tega, kakšno vrsto dovoljenja za bivanje imajo, in od trajanja bivanja v Sloveniji. Če upoštevamo podatke o selitvenem prirastu s tujino, samo v obdobju 2011–2018, je pravzaprav število udeležencev integracijskih programov nizko. Ob tem so izsledki spletne ankete med priseljenci pokazali, da je po njihovem mnenju znanje slovenskega jezika najpomembnejši dejavnik vključevanja v slovensko družbo. Pozitivno so ocenili tudi različne oblike integracijskih programov. Pokazalo se je še, da so anketiranci, ki so se slovenščino naučili v brezplačnem jezikovnem tečaju (začetna integracija priseljencev), slabše ocenili svoje znanje slovenščine v primerjavi z anketiranci, ki so se slovenščino naučili drugje (na primer v izobraževalnem sistemu, na delovnem mestu, med prijatelji), kar je verjetno

1 Prispevek je rezultat projekta *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji* (J5-9351), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

posledica skromnega števila ur tečaja, ki poteka v okviru integracijskega programa. V primeru, da bo Slovenija sledila državam, v katerih je znanje jezika države sprejema pogoj za prvo podaljšanje dovoljenja za prebivanje, bi morali imeti priseljenci na razpolago učinkovite jezikovne izobraževalne programe, ki bi upoštevali njihove pretekle izobraževalne izkušnje, jezikovne potrebe in zmožnosti.

Ključne besede: integracija, integracijska politika, integracijski programi, državljani držav nečlanic Evropske unije, začetna integracija priseljencev (ZIP), slovenski jezik.

1 Uvod

Integracija priseljencev se kaže kot temeljni izziv sodobnih družb. V vse več evropskih državah se integracijske politike v svojih vsebinah ne osredotočajo zgolj na upravljanje položaja priseljencev v družbi, temveč se usmerjajo na oblikovanje kohezivne družbe oziroma na dejavnike, ki so pomembni za dosego družbene kohezije. Ta sprememba je privedla do preizpraševanj o tem, kako se družba, v katero se vključujejo priseljenci, v bistvu opredeljuje. Rezultati razprav o identiteti družb sprejema so v praksi prevedeni, na primer, v zahteve po integracijskih programih (*civic integration*) oziroma konkretno v tečaje (ponekod organizirane že v državah izvora priseljencev), ki pa se hkrati lahko uporabljajo tudi za omejevanje in selekcijo priseljevanja. Integracijski programi so nastali kot odgovor na pomisleke o uspešnosti integracijskih politik, ki so bili izraženi v različnih državah. Odražajo idejo, da uspešna vključitev v državo sprejema ne temelji zgolj na vključitvi priseljencev na trg dela (ekonomski integraciji), temveč tudi na zavezanosti posameznika, da pozna ključne značilnosti države sprejema ter ima znanje državnega jezika in poznavanje družbenih, liberalnih vrednot (Goodman 2010, 754). Tovrstne programe je z letom 1998 prva vpeljala Nizozemska, postopno jih je sprejelo še več drugih evropskih držav, kot so Avstrija (od leta 2003), Francija (od leta 2003), Norveška (od leta 2004), Belgija (Flandrija) (od leta 2005), Nemčija (od leta 2005), Danska (od leta 2006) in Švedska (od leta 2010). Raziskava, ki sta jo leta 2018 izvedla Svet Evrope in Združenje za preverjanje znanja jezika v Evropi (*The Association of Language Testers in Europe*) o politikah, ki se navezujejo na znanje jezika in poznavanje kulture države sprejema za priseljence, je pokazala, da med štiridesetimi evropskimi državami, ki so sodelovale v raziskavi, samo sedem držav nima zahtev po znanju jezika ali poznavanju kulture države sprejema za priseljence, ne pred vstopom v državo, ne za pridobitev začasnega ali stalnega dovoljenja za prebivanje, ne za pridobitev državljanstva (Rocca et al. 2020, 11). Opazen je trend širjenja integracijskih programov in tudi večanja števila držav, ki določene pravice pogojujejo z udeležbo priseljencev v integracijskih programih, hkrati pa obstaja precejšnja raznolikost med državami v opredelitvah zahtevanega nivoja jezikovnega znanja za določen namen (vstop v državo, pridobitev dovoljenja za začasno ali stalno prebivanje, državljanstvo) in oblikami izvajanja integracijskih programov (Rocca et al. 2020, 33).

Uvedba integracijskih programov je pokazatelj premika fokusov od poudarjanja multikulturalizma na eni strani in od pričakovanj po asimilaciji priseljencev na poudarjanje pomena individualne zavezanosti oziroma pripravljenosti priseljenca, da sprejme vrednote države sprejema, na drugi strani (Garibay Montserrat in De Cuyper 2013, 29–30). Integracijski programi najpogosteje vključujejo različne oblike tečajev (jezikovnih, orientacijskih),

poklicnih usposabljanj, s pomočjo katerih priseljence spozna obstoječe vrednote in navade v državi sprejema. Vedno pa se lahko postavi vprašanje, s kakšnim namenom država vzpostavlja določene zahteve za priseljence, ki so vezane na uspešno opravljene integracijske programe. Po eni strani ti programi omogočajo priseljenecem pridobitev informacij in veščin, ki jih potrebujejo za samostojno urejanje različnih življenjskih dogodkov v državi sprejema. Po drugi strani pa je dosedanji razvoj integracijskih programov v državah Evropske unije (EU) pokazal, da s tem, ko postajajo obvezni zlasti za določene kategorije priseljenec, lahko z njihovo pomočjo države sprejema postavljajo precejšnje ovire priseljenecem pri pridobivanju različnih pravnih statusov oziroma pogojev za vstop v državo, naselitev ali pridobitev državljanstva (Carrera 2006; Goodman 2010). Države uspešno opravljene teste integracijskih programov lahko postavljajo kot pogoj za pridobitev ali podaljšanje dovoljenja za stalno prebivanje, kot pogoj za pridobitev državljanstva ali pa celo kot pogoj za vstop v državo (Bešter 2009, 44) in s tem izvajajo selekcijo »zaželenih« priseljenec. Kaže se, da je pogoj znanja jezika in/ali poznavanja kulture države sprejema za pridobitev državljanstva postal že »norma«, saj ima to tako opredeljeno dvaintrideset od štiridesetih držav članic Sveta Evrope (med njimi je tudi Slovenija), ki so sodelovale v raziskavi Sveta Evrope in Združenje za preverjanje znanja jezika v Evropi (*The Association of Language Testers in Europe*). Enaindvajset držav ima pogoj znanja jezika in/ali poznavanja kulture države sprejema določen za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje, trinajst držav za pridobitev dovoljenja za začasno prebivanje, deset držav pa za vstop v državo² (Rocca et al. 2020, 11, 22).

Po mnenju Carrere (2006, 6) so obvezno sodelovanje v integracijskih programih, preverjanje znanja po opravljenih tečajih in povezovanje teh rezultatov z možnostjo dostopa do različnih pravic elementi politike, za katere bi težko rekli, da v ospredje postavljajo medsebojno prilagajanje vseh strani v procesu integracije, prej kažejo na spreminjanje integracije v enosmerni proces, v katerem se odgovornosti in dolžnosti prenašajo na priseljence. Zahteve po znanju jezika ter poznavanju vrednot in delovanja družbenih sistemov so si lahko podobne po vsebini, vendar povsem različne po namenu, vse pa je odvisno od načina njihovega dejanskega izvajanja (Goodman 2010, 756). Ne glede na omenjene pomisleke glede konkretnih izvedb so integracijski programi, predvsem učenje jezika države sprejema, pomembni in koristni, saj omogočajo priseljenecem hitrejšo vključevanje v družbo, zlasti na trg dela, kjer

2 Države, ki neko raven znanja jezika in/ali poznavanje kulture države sprejema, opredeljujejo kot pogoj za vstop v državo, so: Avstrija, Francija, Litva, Madžarska, Nemčija, Nizozemska, Romunija, Severna Makedonija, Turčija in Velika Britanija. Osnovno znanje jezika kot pogoj za vstop v državo se običajno zahteva od posameznika, ki se želi priseliti zaradi združitve družine, torej v primeru, ko soprog ali soproga posameznika že živi v državi sprejema (Rocca et al. 2020, 22).

brez znanja jezika ni veliko zaposlitvenih možnosti. V prispevku bomo predstavili razvoj, vsebino in uresničevanje integracijskih programov v Sloveniji ter stališča priseljencev do teh programov.

2 Število priseljencev v Sloveniji narašča

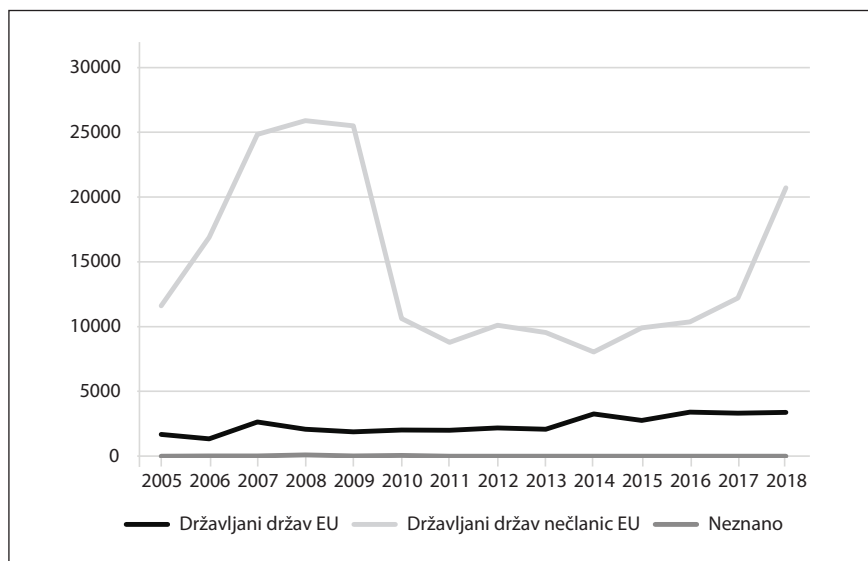
Slovenija spada v skupino držav Srednje in Vzhodne Evrope (kot na primer tudi Hrvaška, Češka, Estonija, Madžarska, Latvija, Litva, Poljska, Slovaška), v katerih so strukturo in število priseljencev v veliki meri oblikovale spremembe državnih meja (OECD/EU 2018, 30). Prebivalci Slovenije s prvim prebivališčem v tujini imajo visok delež starejše populacije in med njimi je tudi visok delež slovenskih državljanov, kar 54,7 %. Nekateri izmed njih so bili že rojeni kot slovenski državljanji (rodili so se na primer slovenskim državljanom v tujini), drugi pa so postali slovenski državljanji z naturalizacijo. V letu 2018 je bilo v Sloveniji 12,1 % (oziroma 250.226) prebivalcev s prvim prebivališčem v tujini. To pomeni, da se je vsak osmi prebivalec Slovenije priselil iz tujine. S takim deležem priseljencev se Slovenija med državami članicami EU uvršča na šestnajsto mesto (SURs 2019).

Osnovni razlog za povečevanje števila prebivalcev Slovenije, ki se je začelo v letu 2005, še zlasti pa je bilo opazno v obdobju 2007–2009 in ponovno v letih 2018 in 2019, je bil visok selitveni prirast (večje priseljevanje tujih državljanov),³ povezan s pospešitvijo gospodarske rasti in vstopom Slovenije v EU. Število tujih državljanov v Sloveniji se povečuje. Ob popisu leta 2002 je bilo med prebivalstvom Slovenije 2 % tujih državljanov, leta 2011 je bil delež tujih državljanov že 4 %, leta 2018 5,9 % in leta 2020 (na dan 1. 1. 2020) 7,5 % (oziroma 156.351) (SURs 2020d).

V Slovenijo se v največjem številu priseljujejo državljanji držav nečlanic EU. Po letu 2013 je med priseljenimi tujimi državljanji opazen nekoliko večji delež državljanov EU, kar je posledica vstopa Hrvaške v EU. Med tujimi državljani, ki so se v letu 2019 priselili v Slovenijo, je bilo največ državljanov Bosne in Hercegovine (50 %), sledijo državljani Srbije (13,7 %), Kosova (12,1 %), držav EU⁴ (11,2 %), Severne Makedonije (5,8 %), neevropskih držav (5,2 %), Črne gore (0,4 %) in drugih evropskih držav (1,5 %) (SURs 2020a).

3 Največji selitveni prirasti tujih državljanov v Sloveniji so bili zabeleženi v letih 2007 (15.739) in 2008 (20.719) ter ponovno v letih 2018 (17.169) in 2019 (19.052) (SURs 2020c).

4 Vključno s Hrvaško.

Graf 1: Priseljeni tuji državljani v Slovenijo glede na skupino državljanstva, 2005–2018

Vir: SURS 2020a.

3 Pravni okvir integracijskih programov v Sloveniji

Takoj po osamosvojitvi je slovenska zakonodaja, konkretno Zakon o državljanstvu Republike Slovenije, med pogoji za pridobitev slovenskega državljanstva z naturalizacijo predvidela znanje slovenskega jezika.⁵ Tako je bila zgodaj opredeljena dolžnost, ki jo imajo priseljenci glede pridobitve znanja slovenskega jezika, šele dosti pozneje pa se je država sama obvezala, da priseljencem omogoča pravico (kot brezplačni tečaj) do pridobitve znanja slovenskega jezika. Pravne podlage za izvajanje izobraževalnih programov za integracijo priseljencev so bile sicer podane leta 1999, s sprejetjem novega Zakona o tujcih (82. člen). Uresničevanje teh določb v praksi pa se je začelo po sprejemu Uredbe o integraciji tujcev leta 2008. Aktualni Zakon o tujcih v

5 V Zakonu o državljanstvu iz leta 1991 je bil v 10. členu, ki govori o naturalizaciji, določen pogoj obvladanje slovenskega jezika v taki meri, da se oseba lahko sporazumeva z okoljem. Leta 1994 se je dikcija pogoja znanja jezika v 10. členu spremenila, in sicer oseba, ki prosi za naturalizacijo, mora med drugim aktivno obvladati slovenski jezik v pisni in ustni obliki, kar dokaže z obveznim preizkusom. Leta 2002 je prišla nova sprememba zapisa pogoja znanja slovenskega jezika, in sicer »da obvlada slovenski jezik za potrebe vsakdanjega sporazumevanja, kar dokaže s spričevalom o uspešno opravljenem izpitu iz znanja slovenščine na osnovni ravni«.

X. poglavju, natančneje v členih od 105 do 108, opredeljuje pomoč pri vključevanju tujcev, ki niso državljani držav EU. Tako v 106. členu navaja, da so tujci⁶, ki niso državljani držav EU, upravičeni do programov, ki zagotavljajo hitrejšo vključevanje v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije, in sicer do programov učenja slovenskega jezika in seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo, do programov medsebojnega poznavanja in razumevanja s slovenskimi državljani ter do informiranja v zvezi z vključevanjem v slovensko družbo. Zakon o tujcih v 107. členu še določa, da je za pripravo programov učenja slovenskega jezika in seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo pristojno Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, medtem ko je za izvajanje teh programov pristojno Ministrstvo za notranje zadeve.

Načini in obseg zagotavljanja programov pomoči pri vključevanju tujcev, ki niso državljani EU, so opredeljeni v uredbi. Prva Uredba o integraciji tujcev je bila sprejeta leta 2008.⁷ V njej so bili opredeljeni štirje načini pomoči tujcem pri integraciji, in sicer: učenje slovenskega jezika ter seznanjanje s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo; vključevanje v izobraževalni sistem za pridobitev javno veljavne izobrazbe in v postopke pridobivanja certifikatov o nacionalni poklicni kvalifikaciji; spodbujanje medsebojnega poznavanja in razumevanja s slovenskimi državljani; informiranje glede njihovih pravic, dolžnosti, možnosti zaposlitve, izobraževanja itd. V Uredbi o integraciji tujcev (2008) je bilo tudi določeno, da so do brezplačnih programov učenja slovenskega jezika in seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo upravičeni državljani tretjih držav, ki v Sloveniji prebivajo na podlagi dovoljenja za stalno prebivanje, in njihovi družinski člani, ki imajo dovoljenje za začasno prebivanje zaradi združitve družine, ne glede na dolžino bivanja v Sloveniji in veljavnost dovoljenja, ter tudi državljani tretjih držav, ki v Sloveniji najmanj dve leti prebivajo na podlagi dovoljenja za začasno prebivanje in imajo dovoljenje za začasno bivanje, izdano z veljavnostjo najmanj enega leta, in njihovi družinski člani, ki imajo v Sloveniji dovoljenje za začasno prebivanje zaradi združitve družine, ne glede na dolžino bivanja v Sloveniji. Uredba o integraciji tujcev je še opredeljevala, kdo (priseljenci s kakšnim statusom) in v kolikšni meri (število ur programa) je upravičen do brezplačne udeležbe programov.

6 V prispevku tuje državljanke ločimo na državljane EU oziroma državljane držav EU in državljane držav nečlanic EU. Državljanke držav nečlanic EU so v slovenski zakonodaji pogosto poimenovani kot državljani tretjih držav – tako v primeru navajanja pravnih določil uporabljamo enako poimenovanje, kot je uporabljeno v zakonodaji.

7 Slovenija si je s posodobljeno zakonodajo omogočila koriščenje finančnega instrumenta pomoči članicam EU, kot je Evropski sklad za azil, migracije in vključevanje (AMIF), s katerimi se sofinancirajo tudi integracijski programi.

S strani nevladnih organizacij, raziskovalnih organizacij, sindikatov itd. je navedena uredba doživela vrsto kritik, ki so se nanašale na pomanjkljivo vsebino, neupoštevanje dejanskih potreb priseljencev in odrekanje priseljencem z določenimi statusi upravičenost do integracijskih programov (Medved 2010, 39). Dve leti pozneje je bila sprejeta Uredba o spremembah in dopolnitvah Uredbe o integraciji tujcev (2010), ki je razširila krog upravičencev do integracijskih programov. Leta 2012 pa je bila sprejeta Uredba o načinih in obsegu zagotavljanja programov pomoči pri vključevanju tujcev, ki niso državljani Evropske unije (v nadaljevanju Uredba). Če so bili sprva tečajji slovenskega jezika namenjeni tujim državljanom, ki v Sloveniji bivajo že dalj časa, so zdaj do teh programov upravičeni državljani držav nečlanic EU, ki imajo dovoljenje za začasno bivanje, z veljavnostjo najmanj enega leta. Niso pa vsi državljani držav nečlanic EU upravičeni do enakega obsega izobraževalnih programov, predvsem je to odvisno od tega, kakšno vrsto dovoljenja za bivanje imajo, in od trajanja bivanja v Sloveniji.

Do 180 ur programa učenja slovenskega jezika oziroma enotnega programa so upravičeni:

- državljani tretjih držav, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje, in njihovi družinski člani, ki imajo dovoljenje za začasno prebivanje zaradi združitve družine;
- državljani tretjih držav, ki so družinski člani slovenskih državljanov ali državljanov EU in prebivajo v Sloveniji na podlagi dovoljenja za prebivanje za družinskega člana;
- državljani tretjih držav, ki imajo dovoljenje za začasno prebivanje, pri čemer je veljavnost vseh dovoljenj za začasno prebivanje neprekinjeno najmanj dve leti, in njihovi družinski člani, ki imajo izdano dovoljenje za začasno prebivanje zaradi združitve družine (4. člen Uredbe).

Do 60 ur programa učenja slovenskega jezika oziroma enotnega programa so upravičeni državljani tretjih držav, ki imajo dovoljenje za začasno prebivanje z veljavnostjo najmanj enega leta (v enoletni rok se šteje čas od vložitve prošnje za izdajo dovoljenja) (4. člen Uredbe).⁸

Ločen program Spoznavanje slovenske zgodovine, kulture in ustavne ureditve se vedno izvaja v obsegu 30 ur (4. člen Uredbe).

V Uredbi je torej opredeljeno, za katere upravičence je udeležba v integracijskih programih brezplačna, pri čemer pa tudi vložitev vloge in pridobitev potrdila o izpolnjevanju pogojev za udeležbo v enotnem programu na

8 Državljan tretjih držav z dovoljenjem za začasno prebivanje, ki so se udeležili tečaja slovenskega jezika v obsegu 60 ur, zdaj pa prebivajo v Sloveniji neprekinjeno dve leti ali so pridobili dovoljenje za stalno prebivanje, so upravičeni do ponovne udeležbe v programu učenja slovenskega jezika oziroma enotnega programa v obsegu 120 ur (4. člen Uredbe).

upravni enoti predstavlja določen strošek. Uredba še določa, da so do opravljanja brezplačnega prvega preizkusa znanja iz slovenskega jezika na osnovni ravni po javno veljavnem programu Slovenščina za tujce upravičeni državljani tretjih držav, ki imajo veljavno dovoljenje za prebivanje in so se udeležili vsaj 80 % ur integracijskega programa. Stroške za učne pripomočke, učno gradivo in prevoz, povezane z udeležbo v programih, pa krijejo udeleženci sami.

Za osebe z mednarodno zaščito je pravica do pomoči pri integraciji v družbo in izobraževanju opredeljena v 103. členu Zakona o mednarodni zaščiti, in sicer imajo posamezniki s priznano mednarodno zaščito tri leta od pridobitve statusa pravico do pomoči pri vključevanju v okolje, ki temelji na osebnem integracijskem načrtu. Ta se pripravi in izvaja na podlagi posameznikovih potreb, znanja, zmožnosti in sposobnosti ter vključuje načrt aktivnosti, namenjenih lažjemu vključevanju v okolje. Pri pripravi aktivnosti v okviru osebnega integracijskega načrta v prvem letu se lahko v utemeljenih primerih izključno z namenom komunikacije z uradno osebo urada osebi z mednarodno zaščito zagotovi prevajanje v jezik, ki ga razume. V času izvajanja osebnega integracijskega načrta imajo posamezniki s priznano mednarodno zaščito pravico do udeležbe v tečaju slovenskega jezika in tečaju spoznavanja slovenske družbe, ki jo v najkrajšem možnem času po priznanju statusa zagotovi urad, pristojen za oskrbo priseljencev (103. člen Zakona o mednarodni zaščiti).

Podrobneje je pomoč pri vključevanju v družbo opredeljena v VII. poglavju Uredbe o načinih in pogojih za zagotavljanje pravic osebam z mednarodno zaščito. Osebe z mednarodno zaščito so upravičene do 300-urnega tečaja slovenskega jezika, v utemeljenih primerih pa še do dodatnih 100 ur. Urad Vlade Republike Slovenije za oskrbo in integracijo migrantov osebo z mednarodno zaščito napoti v tečaj slovenskega jezika oziroma enotni tečaj v roku enega meseca po priznanem statusu. Te osebe so upravičene tudi do brezplačnega enkratnega opravljanja preizkusa znanja slovenskega jezika na osnovni ravni. Za osebe z mednarodno zaščito, ki so vključene v redno izobraževanje, lahko tečaje izvajajo tudi izobraževalne ustanove, na katerih se šolajo. Če se tečaja slovenskega jezika in spoznavanja slovenske družbe ne izvajata kot enotni program, so osebe z mednarodno zaščito upravičene do tečaja spoznavanja slovenske zgodovine, kulture in ustavne ureditve v obsegu 30 ur. V uredbi je tudi zapisano, da se osebam z mednarodno zaščito, starejšim od 60 let, nepismenim in osebam s posebnimi potrebami lahko zagotovi prilagojen program, s katerim pridobijo znanje slovenskega jezika za vsakdanje sporazumevanje (Uredba o načinih in pogojih za zagotavljanje pravic osebam z mednarodno zaščito 2017).

V novi Strategiji Vlade Republike Slovenije na področju migracij (2019, 39) je načrtovana nadaljnja pot razvoja integracijskih programov. Na to se nanašata zlasti dva zapisna podcilja. Prvi podcilj je vzpostavitev pravne podlage

za potrebno znanje slovenskega jezika in poznavanje slovenske družbe, ki bi bila pogoj za prvo podaljšanje dovoljenja za prebivanje,⁹ drugi podcilj pa je vzpostavitev predintegracijskih ukrepov v državah izvora, od koder prihaja največ zakonitih priseljencev (Bosna in Hercegovina, Republika Srbija ipd.), predvsem z vidika izvajanja kratkih usmerjenih tečajev slovenskega jezika, seznanjanja, informiranja in funkcionalnega opolnomočenja priseljencev še pred prihodom v Slovenijo ter preverjanja ustreznosti znanja, izkušenj in pridobljenih kompetenc za opravljanje dela v Sloveniji.

4 Uresničevanje integracijskih programov

Priseljenci se ob prihodu v državo sprejema v prvi vrsti soočijo s potrebo po znanju jezika in poznavanju delovanja družbenega sistema države sprejema. Obema potrebama lahko zadostijo v sklopu integracijskih programov, ki se izvajajo na osnovi različnih javno veljavnih izobraževalnih programov za odrasle:

1. Spoznavanje slovenske zgodovine, kulture in ustavne ureditve v Republiki Sloveniji Program je oblikoval Zavod Republike Slovenije za šolstvo in obsega 30 ur izobraževalnega dela. Pogoj za udeležence tega programa je predhodno znanje slovenščine, in sicer v skladu s predpisi o pridobitvi državljanstva.

2. Slovenščina kot drugi in tuji jezik (SDTJ)

Program učenja slovenskega jezika za tujce je doživel nekaj prenov. Enostopenjski program Slovenščina za hrvaško/srbsko govoreče in Standarde znanja slovenščine kot tujega jezika, ki jih je sprejel Strokovni svet Republike Slovenije za vzgojo in izobraževanje leta 1992, je leta 2000 nadomestil izobraževalni program za odrasle Slovenščina za tujce (SZT) (*Odredba o izobraževalnem programu za odrasle Slovenščina za tujce* 2000). Program SZT je nastal za potrebe jezikovnega pouka v tečajih slovenščine, namenjenih tujcem, in testiranja njihovega znanja slovenščine na različnih ravneh. Vključeval je tri ravni znanja: osnovno (250 ur), srednje (125 ur) in visoko (125 ur). Za vse tri ravni so bili predvideni standardi znanja in standardizirano preverjanje. Namenjen je bil zlasti tistim, ki so potrebovali javno veljavno listino o znanju slovenščine za opravljanje poklica, za vpis na visoko šolo ali univerzo v Sloveniji ali za

⁹ Ministrstvo za notranje zadeve je 28. 8. 2020 v vladni postopek predložilo predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o tujcih, ki na novo uvaja pogoj znanja slovenskega jezika na vstopni ravni (A1) za podaljšanje dovoljenja za začasno prebivanje iz razloga združitve družine, in pogoj znanja slovenskega jezika na osnovni ravni (A2) za izdajo dovoljenja za stalno prebivanje na podlagi petletnega neprekinjenega zakonitega prebivanja tujca v Republiki Sloveniji.

pridobitev slovenskega državljanstva (Ferbežar in Pirih Svetina 2000). V šolskem letu 2015/16 je program SZT nadomestil izobraževalni program Slovenščina kot drugi in tuji jezik, sprejet z odredbo leta 2015 (*Odredba o sprejemu izobraževalnega programa za odrasle Slovenščina kot drugi in tuji jezik* 2015). Leta 2020 je bil program Slovenščina kot drugi in tuji jezik prenovljen in nadgrajen (*Odredba o sprejemu izobraževalnega programa za odrasle Slovenščina kot drugi in tuji jezik* 2020). Do prenove izobraževalnega programa je prišlo zaradi razvoja stroke na tem področju, predvsem pa zaradi povpraševanja po tečajih slovenščine in potrdilih o znanju slovenščine, ki bi ustrezali ravnem Skupnega evropskega jezikovnega okvira (SEJO), večjega povpraševanja po tečajih na zelo visoki ravni (C1, C2) in hkrati potreb po opisu najnižje, tako imenovane vstopne ravni, A1, ki je v prejšnjem programu ni bilo. SDTJ je javno veljavni program, po katerem se ne pridobi javno veljavna izobrazba,¹⁰ udeležencu izobraževanja pa omogoča potrjevanje njegove zmožnosti sporazumevanja v slovenščini oziroma pridobitev javno veljavne listine. To pomeni uresničevanje formalnopравnih določb o znanju slovenščine, ki jih prinašajo na primer Zakon o državljanstvu Republike Slovenije, Zakon o zdravniški službi, Zakon o zdravstveni dejavnosti, Zakon o urejanju trga dela in drugi predpisi (Slovenščina kot drugi in tuji jezik 2020).

3. Začetna integracija priseljencev (ZIP)¹¹

Program ZIP se je začel izvajati leta 2012. Pri tem programu so v proces učenja slovenščine integrirane vsebine iz življenja in dela, ki krepijo integracijo priseljencev v slovensko družbo.¹² ZIP se izvaja kot začetni (v obsegu 60 ur) ali nadaljevalni modul (v obsegu 120 ur). Začetni modul omogoča raven znanja, kot je opisana v dokumentu *Preživetvena raven za slovenščino – za potrebe programa Opismenjevanje v slovenščini za odrasle govorce drugih jezikov* (2016), in sicer od A1 do A2 po Skupnem evropskem jezikovnem okviru, odvisno od predznanja udeleženca. Nadaljevalni modul pa omogoča pridobivanje znanja za osnovno sporazumevanje v jeziku okolja in pridobivanje osnovnih informacij o družbi, življenju, zgodovini, kulturi in ustavni ureditvi Slovenije. Predvidoma doseženo znanje v tem modulu je na ravni A2 oziroma B1 po Skupnem evropskem jezikovnem okviru, odvisno od jezikovnega predznanja udeleženca (Andragoški center Republike Slovenije 2011). Za uspešno in kakovostno izvajanje programa ZIP je bistvenega pomena ustrezno

10 Program SDTJ spada v sklop programov za zvišanje ravni pismenosti in temeljnih zmožnosti (16. člen Zakona o izobraževanju odraslih).

11 Izobraževalni program je bil oblikovan na Andragoškem centru Slovenije, v sodelovanju s Centrom za slovenščino kot drugi/tuji jezik, sprejel ga minister za šolstvo in šport z Odredbo o sprejemu izobraževalnega programa za odrasle Začetna integracija priseljencev leta 2011.

12 Vsebine, ki so vključene v izobraževalni program, so: osebna identiteta, stanovanje in bivanje, družina in dom, trg dela in delovno mesto, zdravje in socialna varnost, izobraževanje, javno življenje, slovenska kultura, družba in ustavna ureditev.

usposobljen kader. V obdobju od leta 2011 do leta 2018 se je usposabljanj za izvajalce ZIP, ki jih izvaja Andragoški center Slovenije, udeležilo 255 učiteljev in učiteljic slovenskega jezika ter kulturnih mediatorjev (Jug Došler in Zagmajster 2018; *Poročilo o izvajanju akcijskih načrtov za jezikovno izobraževanje in za jezikovno opremljenost, sprejetih na podlagi Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018, za leto 2018* 2019, 39).

4. Opismenjevanje v slovenščini za odrasle govorce drugih jezikov (z dodatkom za mladoletnike – prosilce za mednarodno zaščito)

Praksa je pokazala, zlasti to velja za osebe z mednarodno zaščito, da zakonsko določeno število ur tečaja slovenskega jezika ne zadošča za dosego osnovne ravni znanja jezika. V preteklosti je bilo veliko oseb z mednarodno zaščito z območij slovanskih jezikov, v zadnjih letih pa prihajajo predvsem iz držav Bližnjega vzhoda in Afrike, zato jih je pogosto treba pred tečajem opismeniti v latinici. Program ZIP se je za številne pokazal kot prezahteven. Na podlagi evidentiranih potreb je leta 2016 nastal javno veljavni izobraževalni program Opismenjevanje v slovenščini za odrasle govorce drugih jezikov (z dodatkom za mladoletnike – prosilce za mednarodno zaščito), saj je posameznikova opismenjenost (alfabetska in matematična) pogoj za vključitev v osnovno šolo za odrasle. Program opismenjevanja je namenjen posameznikom, starim 15 let in več, za katere je značilna nizka raven pismenosti (ali popolna nepismenost) in ne znajo slovensko. Program traja 300 ur. Če se program izvaja za mladoletnike – prosilce za mednarodno zaščito, se lahko v skladu z njihovimi izobraževalnimi potrebami podaljša za 100 ur. Cilj prilagoditve programa za mladoletnike – prosilce za mednarodno zaščito je opismeniti mladoletnike, da se bodo lahko uspešneje vključili v osnovno šolo za odrasle oziroma v izobraževanje odraslih (Andragoški center Republike Slovenije 2016, 8).

Poleg omenjenih javno veljavnih izobraževalnih programov se v okviru različnih projektov odvijajo še druge oblike pomoči vključevanja v slovensko družbo.¹³ Nevladne organizacije, društva in razne izobraževalne ustanove ponujajo priseljencem, prosilcem za mednarodno zaščito in osebam s priznano mednarodno zaščito pomoč pri urejanju njihovih življenjskih situacij, poleg tega pa zanje organizirajo različne aktivnosti za krepitev socialne vključenosti. Slabost te ponudbe je, da so programi omejeni na čas trajanja projektov, prek katerih so financirani, ali pa so plačljivi.

13 Leta 2012 so bili pri izvajanju programov vključevanja državljanov tretjih držav novost programi pomoči pri vključevanju za specifične ciljne skupine državljanov tretjih držav, na primer program informiranja staršev otrok, vključenih v osnovno šolo s pretežno priseljsko populacijo, programi spodbujanja socialne vključenosti žensk in mladostnikov, državljanov tretjih držav, in program aktivnega vključevanja državljanov tretjih držav prek delodajalcev (*Poročilo o delu direktorata za upravne notranje zadeve, migracije in naturalizacijo za leto 2012* 2013).

5 Številčna udeležba priseljencev v integracijskih programih

Podatki kažejo, da se manj izobraženi, tisti, ki bi pravzaprav najbolj potrebovali različne oblike usposabljanj in izobraževanj, v manjših deležih vključujejo v izobraževalne programe v primerjavi z bolj izobraženimi (Slovenian Institute for Adult Education 2008, 45–46). Izobrazbena struktura tujih državljanov, ki se priseljujejo v Slovenijo, se sicer v zadnjih letih nekoliko izboljšuje, je pa še vedno dokaj nizka. Od leta 2011 do leta 2018 se je zmanjšal delež priseljenih tujih državljanov, starih 15 let in več, ki imajo osnovnošolsko izobrazbo ali manj, iz 40 % na 27 %, povečal se je delež priseljencev s srednješolsko izobrazbo iz 50 % na 64 %, medtem ko delež visoko izobraženih med priseljenci niha po posameznih letih, in sicer od najmanj 9 % leta 2018 do največ 13 % leta 2015 (SURS 2020b). Crossova (1981, 99) je ovire za udeležbo odraslih v izobraževalnih programih strnila v tri sklope: situacijske ovire (pomanjkanje denarja, pomanjkanje časa zaradi delovnih in družinskih obveznosti, oddaljenost lokacije izobraževanja), institucionalne ovire (neustrezni urniki ali lokacije izvajanja izobraževanj, odsotnost relevantnih vsebin usposabljanj, pomanjkanje oblik izobraževanj ob delu) in dispozicijske ovire, ki se nanašajo na percepcije posameznika o sebi kot učencu (mnogi menijo, da so prestari za učenje, imajo nizko samopodobo zaradi slabih izobraževalnih dosežkov v preteklosti in imajo dovolj učenja in »šole«). Predvidevamo lahko, da našteje ovire še toliko bolj vplivajo na udeležbo priseljencev v integracijskih programih.

Statistika udeležbe začetnih izvajanj programov seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo Republike Slovenije, ki od udeležencev zahtevajo določeno znanje slovenskega jezika, je pokazala, da je bilo število udeležencev nizko, zato je bil pripravljen program ZIP, ki združuje učenje slovenskega jezika in poznavanje slovenske družbe (*Poročilo o delu direktorata za upravne notranje zadeve, migracije in naturalizacijo za leto 2012* 2013, 14). Program ZIP se izvaja v različnih krajih po Sloveniji, odvisno od izkazanega interesa v posameznem obdobju. Na začetku se je program izvajal le v večjih mestih, interes in potrebe priseljencev pa so pokazali, da je smotrno organizirati te programe tudi v okoliških krajih večjih mest. V letu 2019/2020 se je ZIP izvajal v petindvajsetih različnih slovenskih krajih, v vseh dvanajstih slovenskih statističnih regijah.

Tabela 1: Število udeležencev v posameznih integracijskih programih

Leto	Vrsta tečaja	Število izdanih potrdil za udeležbo v programu	Število udeležencev programa	Število udeležencev, ki je uspešno opravilo program – vsaj 80 % udeležba
2009	Program seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo Republike Slovenije	16	2	2
	Tečaj slovenskega jezika	531	135	79
2010	Program seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo Republike Slovenije	19		
	Tečaj slovenskega jezika	1.173	640	458
2011	Program seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo Republike Slovenije	21		
	Tečaj slovenskega jezika	2.862	1.716	1.313
2012	Začetna integracija priseljencev (enotni program)	1.550	739	586
2013	Začetna integracija priseljencev (enotni program)	1.963	1.644	1.323
2014	Začetna integracija priseljencev (enotni program)	1.865	1.164	943
2015	Začetna integracija priseljencev (enotni program)	2.081	1.251	977
2016	Začetna integracija priseljencev (enotni program)	1.971	1.793	1.212
2017	Začetna integracija priseljencev (enotni program)	1.696	1.497	1.008
2018	Začetna integracija priseljencev (enotni program)	1.998	1.374	983
2019	Začetna integracija priseljencev (enotni program)	2.216	1.904	1.314
Skupna vsota		19.962	13.859	10.198

Vir: Ministrstvo za notranje zadeve 2020.

Od začetka izvajanja programa ZIP leta 2012 pa do konca leta 2019 je bilo izdanih 15.340 potrdil za udeležbo v programu ZIP, programa se je udeležili 11.366 tujih državljanov, uspešno (vsaj 80 % udeležba) pa je program opravilo 8.346 udeležencev. Programa so se udeležili državljani več kot osemdesetih držav, največ je bilo državljanov Bosne in Hercegovine, Srbije, Kosova, Severne Makedonije in Rusije.¹⁴ Med udeleženci prevladujejo ženske, teh je bilo 62 %, prevladujoča starostna skupina pa je med 31 in 35 let (*Poročilo o delu Urada za migracije 2018*, 65; Jug Došler in Zagmajster 2018). Uspešnost kandidatov na preizkusu znanja slovenskega jezika v posameznih letih sicer nekoliko niha, v povprečju pa je dokaj visoka, približno 70-odstotna.

14 Z vstopom Hrvaške v EU leta 2013 so hrvaški državljani izgubili možnost udeležbe v brezplačnih integracijskih programih.

Tabela 2: Število udeležencev na preizkusu znanja slovenskega jezika

Leto	Število izdanih potrdil za udeležbo na preizkusu znanja slovenskega jezika	Število udeležencev na preizkusu znanja slovenskega jezika	Rezultati preizkusa znanja slovenskega jezika	število oseb/%
2009	522	386	Neuspešno	118/30,6
			Uspešno	268/69,4
2010	1.064	1.027	Neuspešno	349/34,0
			Uspešno	678/66,0
2011	853	718	Neuspešno	187/26,0
			Uspešno	531/73,9
2012	355	236	Neuspešno	60/25,4
			Uspešno	176/74,6
2013	800	569	Neuspešno	147/25,8
			Uspešno	422/74,2
2014	782	741	Neuspešno	163/22,0
			Uspešno	578/78,0
2015	771	683	Neuspešno	144/21,0
			Uspešno	539/79,0
2016	1.121	1.019	Neuspešno	379/37,2
			Uspešno	640/62,8
2017	829	767	Neuspešno	286/37,3
			Uspešno	481/62,7
2018	593	575	Neuspešno	206/35,8
			Uspešno	369/64,2
2019	788	355	Neuspešno	95/26,8
			Uspešno	260/73,2
			Skupaj neuspešno	2.134
			Skupaj uspešno	4.942
			Skupaj	7.076

Vir: Ministrstvo za notranje zadeve 2020.

Če upoštevamo podatke o selitvenem prirastu s tujino samo v obdobju od leta 2011 do leta 2019, lahko ne glede na to, da je brezplačen integracijski program ZIP namenjen samo državljanom držav nečlanic EU, ugotovimo, da je število udeležencev teh programov pravzaprav nizko.

Tabela 3: Selitveni prirast s tujino, tuji državljani, 2011–2019

	Tuji državljani								
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Selitveni prirast s tujino	3.420	6.094	6.026	5.104	6.406	7.006	7.836	17.169	19.052

Vir: SURS 2020c.

Raziskave, ki so bile izvedene med priseljenci (za obdobje od 2002 do 2006), so pokazale, da je bilo med njimi največ interesa glede pridobitve osnovne stopnje znanja slovenščine, za učenje na srednji in višji ravni je bilo interesa veliko manj (Vrečer et al. 2008, 60). V letu 2006 je bil najpogostejši razlog za opravljanje izpita iz slovenskega jezika na osnovni ravni pridobitev državljanstva. Priseljenci, ki so opravljali izpit na srednji ravni, so to v največjem številu počeli zaradi izobraževanja (večinoma so to bili študenti prvih letnikov) in nekaj zaradi zaposlitve. Na visoki ravni pa so priseljenci izpit v največjem številu opravljali zaradi zaposlitve (Vrečer et al. 2008).

6 Stališča priseljencev do integracijskih programov

Ena izmed nalog projekta *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji* je evidentiranje potreb priseljencev oziroma njihovih percepcij o priložnostih in ovirah, s katerimi se srečujejo v procesu integracije, s pomočjo kvantitativne raziskave. Pri proučevanju populacije priseljencev, ki nimajo ustreznega vzorčnega okvira, predstavlja osrednji izziv priprava vzorca. Slovenska zakonodaja namreč tudi v raziskovalne namene ne dovoljuje oblikovanja vzorca prebivalcev Slovenije na podlagi kriterijev, potrebnih za identifikacijo priseljencev, kot sta na primer država rojstva ali državljanstvo. Posledično raziskovalcem za oblikovanje vzorca priseljencev ostane edina možnost¹⁵ uporaba metode vzorčenja, kot je snežna kepa, ki pa ni slučajnostna in je pristranska. Poleg težavnosti oblikovanja vzorca je pri empiričnem raziskovanju priseljencev ovira še visoka stopnja nesodelovanja oziroma neodgovorov, ki je značilna za to populacijo in je običajno večja kot pri večinskem prebivalstvu (Reichel in Morales 2017). Za nesodelovanje

15 Izvedbe empirične raziskave s slučajnostnim vzorčenjem na celotni populaciji prebivalcev Slovenije, v pričakovanju, da bomo vanjo zajeli dovoljšnje število priseljencev, ob dejanskem deležu prebivalcev, ki imajo prvo prebivališče v tujini ali pa nimajo slovenskega državljanstva, ni bilo mogoče izvesti v okviru obsega financiranja projekta *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji*. Stroški takšne raziskave bi bili previsoki tudi, če bi pri vzorčenju upoštevali regionalno poseljenost priseljencev.

priseljencev v anketnih raziskavah obstaja več razlogov. Priseljencev pogosto enostavno ne »dosežemo« z vprašalnikom (Stoop 2005). To je delno povezano z metodo oblikovanja vzorca, delno pa je to posledica težavnosti navezovanja stikov s priseljenci zaradi večje mobilnosti te populacije in s tem omejenimi možnostmi spodbujanja k sodelovanju. Razlog, da priseljenci pogosteje zavrnejo sodelovanje pri anketi, je še visoka stopnja nezaupanja in v mnogih primerih tudi slabšega znanja jezika države sprejema. Višji delež nesodelovanja priseljencev v raziskavi je lahko tudi posledica same vsebine raziskave ali pa zgolj konkretnih vprašanj v vprašalniku. Vprašanja, ki se nanašajo na osebni dohodek, narodno pripadnost, veroizpoved, politično participacijo, državljanstvo, lahko pri delu populacije vzbudijo nelagodne občutke, zaradi česar raje ne sodelujejo v raziskavi (Font in Méndez 2013, 15–16).

Populacija, ki smo jo želeli zajeti v raziskavi, so priseljenci, starejši od 18 let, ki načrtujejo dolgoročneje bivanje v Sloveniji oziroma živijo v Sloveniji več kot eno leto. Vzorec smo oblikovali po metodi »snežna kepa«, z različnimi vstopnimi točkami.¹⁶ Način oblikovanja vzorca je narekoval tudi metodo ankete. Izvedli smo spletno anketo, ki omogoča kakovostne podatke ob manjši porabi denarja in drugih virov.¹⁷

V anketi,¹⁸ izvedeni v letu 2019, so sodelovali 204 priseljenci, ki so se v Slovenijo priselili v največjem deležu zaradi izobraževanja (27,9 %), dela (25,5 %) in združitve družine (25 %). 39,7 % jih ima slovensko državljanstvo, skoraj 35 % jih ima državljanstvo držav nečlanic EU in 16,7 % je državljanov držav EU. V anketi je sodelovalo 54,4 % žensk in 45,6 % moških. Starostna struktura kaže, da je med njimi 11,8 % starih od 18 do 30 let, 48 % starih od 31 do 43 let, 22,5 % starih od 44 do 56 let, 14,2 % starih od 57 do 69 let in 2,5 % je starejših od 70 let. Za priseljence, ki so sodelovali v anketi, je značilna izjemno visoka izobrazbena struktura. Kar 50,5 % jih ima magisterij in/ali doktorat in 34,3 % višjo ali visoko izobrazbo. V največjem deležu so zaposleni v javnem

16 Anketo smo po elektronski pošti poslali na različne kontakte, ki so javno objavljene. Poslali smo jo predstavnikom aktivnih kulturnih društev manjšinskih skupnosti, zaposlenim na fakultetah, v izobraževalnih ustanovah, javnih raziskovalnih zavodih, kulturnih ustanovah, nevladnih organizacijah, gospodarskih družbah; vprašalnik smo poslali osebam, ki so svoje življenjske zgodbe (priseljenske izkušnje) predstavljale v medijih, izbranim sodnim tolmačem, kulturnim mediatorjem, podjetnikom, turističnim delavcem, novinarjem, obrtnikom itd. Povezavo do ankete smo objavili na različnih Facebook profilih in v skupinah. Anketo smo poslali na 762 konkretnih e-poštnih naslovov in 122 Facebook profilov. Vabilo za sodelovanje v anketi je bilo posredovano na migracijski forum, ves čas trajanja anketiranja pa je bilo objavljeno tudi na spletni strani in Facebook profilu Inštituta za narodnostna vprašanja.

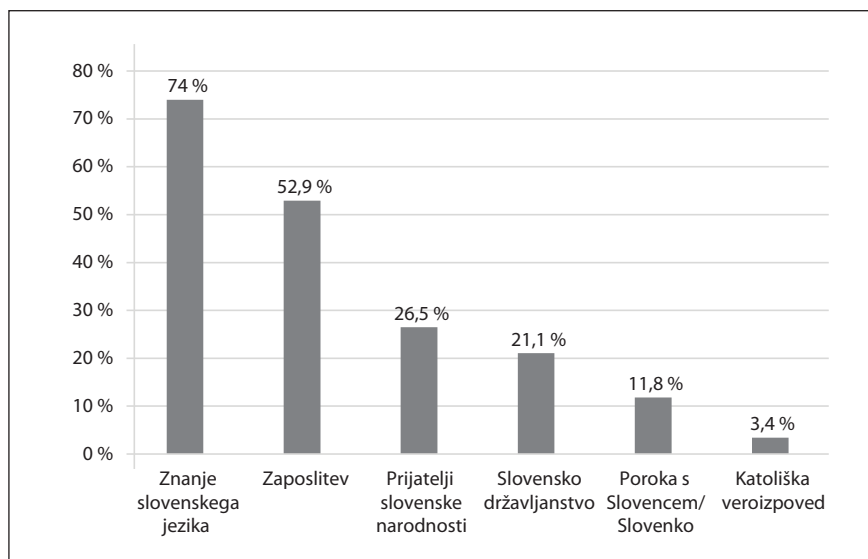
17 Uporabili smo odprtokodno aplikacijo IKA, ki omogoča storitev spletnega anketiranja (Center za družboslovno informatiko, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani).

18 Anketa je bila na razpolago v slovenskem, albanskem, angleškem, bosanskem, hrvaškem in srbskem jeziku.

sektorju (36,8 %) in v podjetjih v zasebni lasti (29,4 %). Večji odziv visoko izobraženih priseljencev je posledica tako načina vzorčenja kot tudi metode spletnega anketiranja. Zaradi tega lahko tudi predvidevamo, da raziskava pri- naša bolj pozitiven in optimističen pogled priseljencev na proces integracije.

Iz nekaterih vprašanj lahko ugotovljamo, kateri dejavniki so po njihovem mnenju pomembni za uspešno integracijo oziroma kakšen je odnos priseljen- cev do integracijskih programov. Daleč največji delež anketiranih, kar 74 %, je menil, da je znanje slovenskega jezika zelo pomembno za vključevanje v slovensko družbo. Znanje jezika so kot dejavnik, pomemben za vključevanje v slovensko družbo, postavili celo pred zaposlitev.

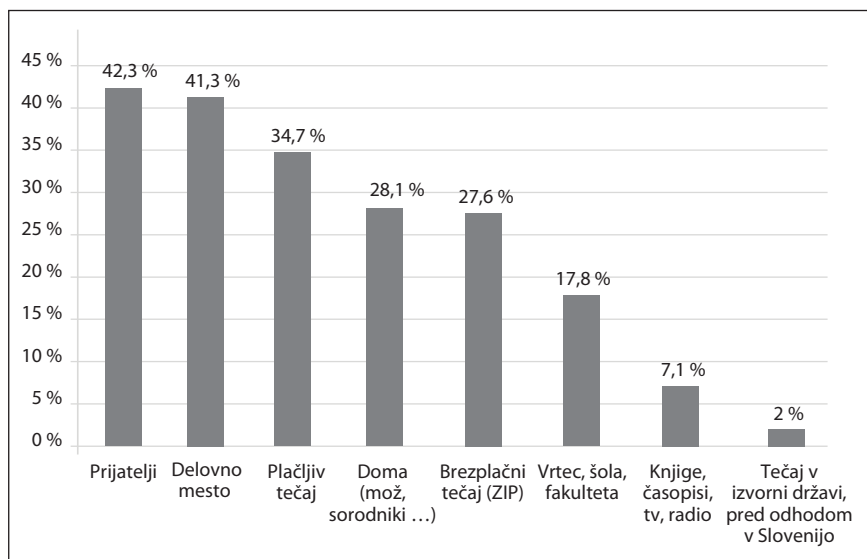
Graf 2: Razvrstitev navedenih dejavnikov kot zelo pomembnih za vključevanje v slovensko družbo (N = 204)

Vir: Medvešek et al. 2019.

Anketiranci so v najvišjih deležih kot pomembni domeni učenja slovenskega jezika navedli prijatelje in delovno mesto. Med anketiranimi se jih je 27,6 % slovenščino naučilo v brezplačnem tečaju (ZIP) in 34,7 % v plačljivem tečaju slovenščine.

Graf 3: Odgovori anketiranih na vprašanje, kje so se naučili slovenskega jezika (možnih je več odgovorov, N = 196)

Vir: Medvešek et al. 2019.

Anketiranci, ki so se jezika naučili v tečaju, so svoje znanje slovenskega jezika ocenili nekoliko slabše v primerjavi s tistimi, ki so navedli, da so se ga naučili v drugih domenah. Kot zelo dobro je znanje slovenskega jezika ocenilo 68,5 % anketirancev, ki so se slovenskega jezika naučili v brezplačnem jezikovnem tečaju (ZIP), in 75 % anketirancev, ki so se slovenskega jezika naučili v plačljivem jezikovnem tečaju, medtem ko je znanje slovenščine ocenilo kot zelo dobro 94,1 % anketiranih, ki so se jezika naučili v okviru slovenskega šolskega sistema, 83,3 % anketiranih, ki so se ga naučili na delovnem mestu, in 91,4 % anketiranih, ki so se slovenščino naučili med prijatelji. Razlog vidimo v tem, da je brezplačni jezikovni tečaj (ZIP) kratek, vključuje nizko število ur in posledično omogoča pridobitev zgolj osnov slovenskega jezika. Med državami članicami Sveta Evrope, ki omogočajo priseljencem brezplačne jezikovne tečaje, spada Slovenija v skupino enajstih držav, ki omogočajo jezikovne tečaje v obsegu do 250 ur, osem držav članic Sveta Evrope omogoča tečaje v obsegu od 250 do 500 ur, štiri države omogočajo tečaje v obsegu od 500 do 1000 ur, ena država pa omogoča tečaj z več kot 1000 urami (Rocca et al. 2020, 40).

Anketirance smo vprašali, ali navedeni ukrepi po njihovem mnenju lahko prispevajo k uspešnejši integraciji priseljencev v slovensko družbo. Ocenjevali so ukrepe, ki se v okviru integracijskih programov v Sloveniji že izvajajo, in ukrepe, ki jih Slovenija (še) ne izvaja. Vse navedene ukrepe oziroma programe so anketirani ocenili zelo pozitivno, kot ukrepe, ki prispevajo k integraciji. Najvišjo oceno so pripisali brezplačnim tečajem slovenščine,

najnižjo (vendar še vedno visoko) pa izvajanju integracijskih ukrepov v državi izvora priseljencev.

Tabela 4: Odgovori priseljencev na vprašanje, v kolikšni meri po njihovi oceni navedeni ukrepi lahko prispevajo k uspešnejši integraciji priseljencev v Sloveniji (merska lestvica: od 1 – nič ne prispevajo do 5 – veliko prispevajo)

	Število anketirancev	Srednja vrednost	Standardni odklon
Ponudba brezplačnih tečajev slovenščine za priseljence v Sloveniji	200	4,48	1,061
Izvajanje ukrepov, ki bi bili v pomoč priseljenecem pri iskanju zaposlitve (usposabljanja, usmerjanja, priznavanje kvalifikacij)	199	4,34	1,088
Informiranje večinskega prebivalstva o pozitivnem prispevku priseljencev k razvoju slovenske družbe	194	4,23	1,087
Ponudba integracijskih programov (kot je orientacijski tečaj z osnovnimi informacijami o vsakodnevnem življenju, družbenih vrednotah in normah)	195	4,09	1,187
Izvajanje integracijskih ukrepov že v državi izvora priseljencev.	188	4,02	1,197

Vir: Medvešek et al. 2019.

Takoj za ukrepom brezplačnih tečajev slovenskega jezika so kot pomembnega ocenili ukrep, povezan z vključevanjem na trg delovne sile, v smislu poklicnih usposabljanj in usmerjanj, priznavanj kvalifikacij. Obstoječi integracijski programi v Sloveniji v primerjavi z nekaterimi drugimi evropskimi državami (npr. Belgija (Flandrija), Bolgarija, Nizozemska) tovrstnih ukrepov ne vključujejo. Pozitivno so navedene ukrepe oziroma programe ocenili tako državljani držav EU kot tudi državljani držav nečlanic EU, čeprav so integracijski programi pravzaprav organizirani predvsem za slednje in so zanje tudi brezplačni.

V marsikateri državi so integracijski programi odprti tudi za državljane držav EU, le malo držav pa proaktivno promovira njihovo udeležbo v integracijskih programih (Collett 2013). Eden od razlogov, zakaj niso integracijski programi brezplačni oziroma enako dostopni vsem priseljenecem (tudi državljanom držav EU), je tehtanje, ali bi to prineslo dovolj koristi v primerjavi s stroški izvedbe teh programov. Interes držav je, da se integracijskih programov udeležujejo priseljenci, ki načrtujejo dolgotrajnejše bivanje v državi sprejema, podatki pa kažejo, da so državljani držav EU v veliki meri bolj mobilni in v posamezni državi ostanejo krajše obdobje (od šestih mesecev do dveh let) (Collett 2013, 2). Poleg tega naj bi načeloma imeli državljani držav EU

zaradi siceršnjega obsega pravic boljše izhodišče za integracijo v primerjavi z državljani držav nečlanic EU, zaradi česar prvoomenjeni naj ne bi potrebovali posebnih oblik pomoči. Dejansko pa se tudi državljani držav EU soočajo z enakimi izzivi v procesu učenja jezika ter spoznavanja delovanja družbenega sistema in družbenih norm kot drugi priseljenci.

7 Zaključna razmišljanja

Osnovni namen integracijskih programov naj bi bil omogočanje priseljenecem, da pridobijo znanje in veščine, potrebne za čimprejšnjo vključitev v ekonomsko, kulturno in družbeno življenje države sprejema. Zgodnje opolnomočenje priseljencev zmanjšuje možnost marginalizacije in postopnega oblikovanja deprivilegiranih skupnosti (International Centre for Migration Policy Development 2005). Cilj integracijskih programov naj torej ne bi bil transformacija kulturnih identitet priseljencev oziroma izvajanje asimilacije, temveč naj bi šlo za ohranjanje raznolikosti ob hkratnem zavezovanju ključnim vrednotam države sprejema, predvsem pa za omogočanje funkcionalnega delovanja priseljenca. Do zdaj sicer maloštevilne raziskave o tem, kakšen je učinek integracijskih programov na posamezne dimenzije integracijskega procesa (na primer politična participacija, vključenost na trg dela, identitetna pripadnost), kažejo, da je njihov vpliv majhen ali pa ga ni (Mouritsen et al. 2019, 605). Poleg tega uspešno opravljeni integracijski programi ne kažejo na pripravljenost priseljenca, da se vključi v državo sprejema, oziroma stopnje njegove integracije, so zgolj pokazatelj tega, da je priseljenec usvojil določena znanja.

Tudi v Sloveniji ni objavljene nobene celovite, uradne evalvacije izvajanja in učinkovitosti integracijskih programov, ki bi vključevala jasno opredeljene cilje in namen integracijskih programov ter doseganje le-teh. Kaže se, da razvoj integracijskih programov v Sloveniji v veliki meri sledi minimalnim zahtevam in pričakovanjem EU, manj pa je utemeljen na potrebah priseljencev oziroma argumentih, ki izhajajo iz slovenske migracijske politike. Različni akterji že vrsto let opozarjajo na pomanjkljivosti uresničevanja integracijskih programov. Na primer na to, da so brezplačni tečaji slovenskega jezika omejeni na določene skupine priseljencev. Do teh tečajev bi lahko bili upravičeni tudi državljani držav EU in državljani držav nečlanic EU, ki bivajo v Sloveniji krajši čas. Nevladne organizacije na to opozarjajo že od leta 2010. Kot so izpostavile, je dostop do integracijskih programov (kot na primer pridobivanje različnih informacij, spoznavanje družbe, kulture, navad itd., jezikovnih tečajev, podpore pri iskanju nastanitve in zaposlitve) pomemben za vse priseljence, za njihovo uspešno delo in življenje v Sloveniji, ne nazadnje tudi za sezonske

delavce, ki imajo dovoljenje za začasno prebivanje za dobo, krajšo od enega leta. Tehtna pomanjkljivost obstoječih integracijskih programov je še majhen obseg ur tečaja slovenskega jezika. Tudi za pridobitev osnovnega znanja slovenskega jezika je 180 ur tečaja (to je največ, kar brezplačno pripada državljanom držav nečlanic EU, in še to ne vsem) relativno malo, še zlasti je to malo za govorce neslovanskih jezikov. Za primerjavo naj dodamo, da integracijski tečaj v Nemčiji vključuje 600 ur učenja jezika (300 ur za osnovno raven in 300 ur za nadaljevalno raven) in običajno 60 ur orientacijskega programa, pri čemer udeleženci plačajo delno ceno tečaja (The Federal Government, Integration courses). Izboljšati bi veljalo tudi sam izbor izvajalcev teh programov. Trenutno se izvajalci izbirajo na razpisu, pogodbe se z izvajalci podpišejo za dve leti. Izvajalcem integracijskih programov bi morali omogočiti večletno pravico (vsaj od tri do pet let) do izvajanja teh programov. S tem bi se zagotovila nekoliko stabilnejša izvedba v posameznih lokalnih okoljih. Predvsem pa bi bilo dobro omogočiti tečaje slovenskega jezika tudi na višjih ravneh, pri čemer bi udeleženci sofinancirali udeležbo v tečajih slovenščine, višjih od osnovne ravni (Ahačič et al. 2018). V primeru, da zahtevi po znanju jezika in poznavanju slovenske družbe postaneta del slovenske migracijske oziroma integracijske politike, bi morali imeti priseljenci na razpolago učinkovite integracijske programe, ki bi upoštevali njihove pretekle izobraževalne izkušnje, jezikovne potrebe in zmožnosti.

Nova Strategija Vlade Republike Slovenije na področju migracij (2019) kaže, da bo verjetno tudi Slovenija sledila ostalim evropskim državam, v katerih je obvezna udeležba v integracijskih programih (oziroma znanje jezika države sprejema in poznavanje družbe sprejema) pogoj za prvo podaljšanje dovoljenja za prebivanje, oziroma državam, ki organizirajo predintegracijske programe v državah izvora. V omenjeni strategiji je kot razlog za te spremembe navedeno dejstvo, da se Slovenija sooča s problemom zagotavljanja zadostne delovne sile, ki nastaja zaradi naraščajočega povpraševanja po delovni sili in demografskih sprememb, kot sta staranje prebivalstva oziroma zmanjševanje števila delovno sposobnega prebivalstva. To pa zahteva poleg aktivacije domačih neizkoriščenih kapacitet na trgu dela še aktivno migracijsko politiko z ustreznimi ukrepi vključevanja priseljencev v družbo ter spodbujanja priseljevanja določene delovne sile. Na podlagi tega lahko sklepamo, da načrtovane spremembe v uresničevanju integracijskih programov ne nastajajo zaradi želje po učinkovitejši ali uspešnejši integraciji priseljencev, temveč predvsem v želji po selekciji »ustreznih« priseljencev, kar pa naj ne bi bil osnovni namen integracijskih programov. Pred spremembami modela integracijskih programov bi bilo smotrno opraviti analizo učinkovitosti in vpliva obstoječih integracijskih programov ter razmisliti o tem, kaj bi načrtovane spremembe dejansko pomenile za uresničevanje slovenske integracijske politike.

Literatura in viri

- Ahačič, K., Dobrovoljc, H., Doupona Horvat, M., Gliha Komac, N., Hojnik, J., Huber, D., Jakšič Ivačič, Ž., Juhart, M., Kogovšek, D., Kovač, P., Kranjc, S., Kržišnik, E., Ledinek, N., Lengar Verovnik, T., Lipec Stopar, M., Mirtič, T., Nidorfer Šiškovič, M., Pavlič, M., Podbevšek, K., Poznanovič, M., Romih, M., Smole V., Smolej, M., Snoj, M., Šorli, M., Štumberger, S., Hotimir, T., Vandal K., Vižintin, M. A., Vogel, J., Žagar, M., Žavbi Milojevič, N., Žele, A., Žganec Gros, J., Žolgar Jerkovič, I., 2018. *Pravna ureditev in programski dokumenti o jezikovni rabi in praksah jezikovnih uporabnikov v Republiki Sloveniji in uporabnikov slovenskega jezika v sosednjih državah in po svetu*. Komac Gliha, N. in Kovač, P. (ur.), 2018. ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC, Ljubljana.
- Andragoški center Slovenije Republike Slovenije, 2011. *Program izobraževanja za priseljence v Sloveniji. Začetna integracija priseljencev*. Ljubljana, file:///C:/Users/mmojca/Downloads/2011-01-3651-2009-01-1060-npb1-p2.pdf (dostop 8. 6. 2020).
- Andragoški center Republike Slovenije, 2016. *Izobraževalni program Opismenjevanje v slovenščini za odrasle govorce drugih jezikov (z dodatkom za mladoletnike – prosilce za mednarodno zaščito)*. Ljubljana, http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/odrasli/Dolgan/Opismenjevanje_cistopis_koncen-MIZS_29_8_16.pdf (dostop 18. 1. 2019).
- Bešter, R., 2009. Integracijski programi za priseljence v izbranih državah Evropske unije. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 59, 40–63.
- Carrera, S., 2006. *A Comparison of Integration Programmes in the EU: Trends and Weaknesses*. Challenge Papers, No. 1/March 2006, file:///C:/Users/mmojca/Downloads/1310.pdf (dostop 8. 6. 2020).
- Collett, E., 2013. *The Integration Needs of Mobile EU Citizens: Impediments and Opportunities*. Brussels: Migration Policy Institute Europe.
- Cross, K. P., 1981. *Adults as Learners. Increasing Participation and Facilitating Learning*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Ferbežar, I. in Pirih Svetina, N., 2000. *Slovenščina za tujce, Program*. Andragoški center Slovenije, Ljubljana, http://programoteka.acs.si/PDF/slo_za_tujce.pdf (dostop 14. 7. 2020).
- Font, J. in Méndez, M., 2013. Introduction: The Methodological Challenges of Surveying Populations of Immigrant Origin. V J. Font, in M. Méndez (ur.) *Surveying Ethnic Minorities and Immigrant Populations. Methodological Challenges and Research Strategies*. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Garibay Montserrat, G. in De Cuyper, P., 2013. *The Evaluation of Integration Policies Across the OECD: a Review*. Steunpunt Inburgering en Integratie, Antwerpen.
- Goodman, S. W., 2010. Integration Requirements for Integration's Sake? Identifying, Categorising and Comparing Civic Integration Policies. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36, 5, 753–772.
- Informacije za tujce, <https://infotujci.si/> (dostop 20. 8. 2020).

- International Centre for Migration Policy Development, 2005. *Integration Agreements and Voluntary Measures Compulsion or Voluntary Nature – Comparison of Compulsory Integration Courses, Programmes and Agreements and Voluntary Integration Programmes and Measures in Austria, France, Germany, the Netherlands and Switzerland*. International Centre for Migration Policy Development, Dunaj, http://research.icmpd.org/fileadmin/Research-Website/Publications/Final_INTI_Report_electronic_version.pdf (dostop 28. 7. 2020).
- Jug Došler, A. in Zagmajster, M., 2018. Usposabljanje izvajalcev, ki izvajajo program Začetna integracija priseljencev (ZIP), prispevek na strokovnem posvetu *Kako se izkušnja begunstva dotika naših življenj: kako naj se odzovemo izobraževalci?* Andragoško društvo Slovenije, Ljubljana, http://www.andragosko-drustvo.si/wp-content/uploads/2018/03/Posvet_ADS_2018_dr_Anita_Jug_Dosler_in_mag_Margerita_Zagmajster.pdf (dostop 28. 7. 2020).
- Medved, F., 2020. Slovenska politika integracije – »od prvih do tretjih državljanov«. V M. Medvešek in R. Bešter (ur.) *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani? Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 20–46.
- Medvešek, M., Bešter, R. in Pirc, J., 2019. *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji, DS4 – identifikacija percepcij priseljencev o integraciji, zbirnik: priseljenci*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Ministrstvo za notranje zadeve, 2020. Podatki glede uresničevanja integracijskih programov v Republiki Sloveniji. Direktorat za upravne notranje zadeve, migracije in naturalizacijo, 21. 9. 2020, št. 214-591/2020/2 (1311-13), interno gradivo.
- Mouritsen P., Jensen, K. K. in Larin, J. S., 2019. Introduction: Theorizing the Civic Turn in European Integration Policies. *Ethnicities* 19 (4), 595–613.
- Odredba o izobraževalnem programu za odrasle Slovenščina za tujce*. Uradni list RS 113 (2000).
- Odredba o sprejemu izobraževalnega programa za odrasle Začetna integracija priseljencev (ZIP)*. Uradni list RS 57 (2011).
- Odredba o sprejemu izobraževalnega programa za odrasle Slovenščina kot drugi in tuji jezik*. Uradni list RS 6 (2015).
- Odredba o sprejemu izobraževalnega programa za odrasle Slovenščina kot drugi in tuji jezik*. Uradni list RS 78 (2020).
- Odredba o sprejemu izobraževalnega programa za odrasle Opismenjevanje v slovenščini za odrasle govorce drugih jezikov (z dodatkom za mladoletnike – prosilce za mednarodno zaščito)*. Uradni list RS 56/2016.
- OECD/EU, 2018. *Settling In 2018: Indicators of Immigrant Integration*. OECD Publishing, Paris/European Union, Brussels, <https://doi.org/10.1787/9789264307216-en> (dostop 20. 8. 2020).
- Penninx, R., 2013. *Research on Migration and Integration in Europe: Achievements and Lessons*. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Poročilo o delu Urada za migracije, 2018*. Za leto 2017. Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Direktorat za upravne notranje zadeve, migracije in naturalizacijo, Ljubljana.

- Poročilo o delu Direktorata za upravne notranje zadeve, migracije in naturalizacijo za leto 2012, 2013.* Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Direktorat za upravne notranje zadeve, migracije in naturalizacijo, Ljubljana.
- Poročilo o izvajanju akcijskih načrtov za jezikovno izobraževanje in za jezikovno opremljenost, sprejetih na podlagi Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018, za leto 2018, 2019.* Medresorska delovna skupina za spremljanje izvajanja jezikovne politike Republike Slovenije, Vlada Republike Slovenije, številka: 61400-2/2019/4, 27. 6. 2019, <http://www.jezikovna-politika.si/wp-content/uploads/2019/09/Porocilo2018.pdf> (dostop 23. 7. 2020).
- Preživetvena raven za slovenščino – za potrebe programa Opismenjevanje v slovenščini za odrasle govorce drugih jezikov, 2016.* Posodobitev in prilagoditev dokumenta Preživetvena raven v slovenščini, ki je nastal v okviru evropskega projekta SOC-RATES – LINGUA 2 TiPS – Testing in Polish and Slovene v letu 2004. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik, Ljubljana, https://centerslo.si/wp-content/uploads/2016/07/IC_Prezivetvena_2016.pdf (dostop 15. 7. 2020).
- Reichel, D. in Morales, L., 2017. Surveying Immigrants Without Sampling Frames – Evaluating the Success of Alternative Field Methods. *Comparative Migration Studies*. 5, 1, <https://doi.org/10.1186/s40878-016-0044-9>.
- Rocca, L., Hamnes Carlsen, C. in Deygers, B., 2020. *Linguistic Integration of Adult Migrants: Requirements and Learning Opportunities*. Report on the 2018 Council of Europe and ALTE Survey on Language and Knowledge of Society Policies for Migrants. Council of Europe, Strasbourg.
- Slovenian Institute for Adult Education, 2008. *The Development and State of the Art of Adult Learning and Education (ALE)*. National report of Slovenia, https://arhiv.acs.si/porocila/CONFITEA_VI_National_Report_of_Slovenia.pdf (dostop 19. 8. 2020).
- Slovenščina kot drugi in tuji jezik. Izobraževalni program za odrasle, 2020.* Ljubljana, https://arhiv.acs.si/programoteka/Slovenscina_kot_drugi_in_tuji_jezik_2020.pdf (dostop 14. 7. 2020).
- Stoop, I. A., 2005. *The Hunt for the Last Respondent. Non-response in Sample Surveys*. The Hague: Social and Cultural Planning Office.
- Strategija Vlade Republike Slovenije na področju migracij, 2019.* Medresorska delovna skupina. Ministrstvo za notranje zadeve, Ljubljana, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MNZ/SOJ/STR17072019.pdf> (dostop 27. 3. 2020).
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, 2019. *Od 250.000 prebivalcev Slovenije s prvimi prebivališčem v tujini se jih je 38 % k nam priselilo v zadnjih 10 letih*, 12. december 2019, posebna objava, <https://www.stat.si/StatWeb/PDF/PrikaziPDF.aspx?id=8554inlang=sl> (dostop 27. 7. 2020).
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, 2020a. *Meddržavne selitve po državi državljanstva in spolu, Slovenija, letno*, https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc__05_prebivalstvo__40_selitve__05_05N10_meddržavne/05N1008S.px/ (dostop 27. 7. 2020).

- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, 2020b. *Priseljeni prebivalci, stari 15 ali več let, po izobrazbi, državljanstvu, starostnih skupinah, spolu, Slovenija, letno*, https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc__05_prebivalstvo__40_selitve__15_05N31_soc_ek_znac_prisel/05N3105S.px/ (dostop 19. 8. 2020).
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, 2020c. *Meddržavne selitve po starostnih skupinah, državljanstvu in spolu, Slovenija, letno*, https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc__05_prebivalstvo__40_selitve__05_05N10_meddrzavne/05N1006S.px/table/tableViewLayout2/ (dostop 19. 8. 2020).
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, 2020d. *Osnovne skupine prebivalstva po starosti in spolu, Slovenija, polletno*, https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc__05_prebivalstvo__15_sestava_preb__05_05E10_drzavljanstvo/05E1004S.px/table/tableViewLayout2/ (dostop 20. 8. 2020).
- The Federal Government, *Integration Courses*, <https://www.make-it-in-germany.com/en/living-in-germany/german/integration-courses/> (dostop 28. 7. 2020).
- Uredba o integraciji tujcev*. Uradni list RS 65 (2008).
- Uredba o spremembah in dopolnitvah Uredbe o integraciji tujcev*. Uradni list RS 86 (2010).
- Uredba o načinih in obsegu zagotavljanja programov pomoči pri vključevanju tujcev, ki niso državljani Evropske unije*. Uradni list RS 70 (2012) in 58 (2016).
- Uredba o načinih in pogojih za zagotavljanje pravic osebam z mednarodno zaščito*. Uradni list RS 72 (2017).
- Vrečer N., Možina, E., Svetina, M., Žalec, N., Javrh, P. in Zihel T., 2008. *Izobraževanje in usposabljanje migrantov v Sloveniji*. Poročilo raziskovalnega projekta. Andragoški center Republike Slovenije. Ljubljana, https://arhiv.acs.si/porocila/Izobrazevanje_in_usposabljanje_migrantov_v_Sloveniji.pdf (dostop 17. 7. 2020).
- Zakon o državljanstvu Republike Slovenije*. Uradni list RS, 1 (1991-I), 30 (1991-I, NPB1), 38 (1992), 61 (1992 – odl. US), 61 (1992 – odl. US), 13 (1994), 59 (1999 – odl. US), 96 (2002), 7 (2003), 127 (2006), 24 (2007) 40 (2017).
- Začetna integracija priseljencev (ZIP)*, 2011. Program izobraževanja za priseljence v Sloveniji. Ljubljana, <https://arhiv.acs.si/programoteka/ZIP.pdf> (15. 7. 2020).
- Zakon o izobraževanju odraslih*. Uradni list RS 6 (2018).
- Zakon o mednarodni zaščiti*. Uradni list RS 16 (2017– UPB).
- Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o tujcih predlog*. EVA 2018-1711-0004. Republika Slovenija eUprava, <https://e-uprava.gov.si/drzava-in-druzba/e-demokracija/predlogi-predpisov/predlog-predpisa.html?id=9555> (dostop 1. 9. 2020).
- Zakon o tujcih*. Uradni list RS 61 (1999).
- Zakon o tujcih*. Uradni list RS 1 (2018 – UPB), 9 (2018 – popr.) in 62 (2019 – odl. US).
- Zakon o urejanju trga dela*. Uradni list RS 80 (2010), 40/12 – ZUJE, 21 (2013), 63 (2013), 100 (2013), 32 (2014), 47 (2015), 55 (2017), 75 (2019) in 11 (2020).
- Zakon o zdravstveni dejavnosti*. Uradni list RS 23 (2005) – UPB, 15 (2008), 23 (2008), 58 (2008), 77 (2008), 40 (2012), 14 (2013), 88 (2016), 64 (2017), 1 (2019), 73 (2019) in 82 (2020).
- Zakon o zdravniški službi*. Uradni list RS 72 (2006) – UPB, 15 (2008), 58 (2008), 107 (2010), 40 (2012), 88 (2016), 40 (2017), 64 (2017), 49 (2018) in 66 (2019).

Development of Civic Integration Programmes in Slovenia

Abstract

An increasing number of countries are complementing their integration policies with civic integration programmes that have emerged in response to concerns about the success of immigrant integration. The number of countries that make certain rights conditional on immigrant participation in civic integration programmes is also increasing. However, there are significant differences between the countries in terms of the content and manner of implementation of civic integration programmes. The chapter presents the development, content and implementation of civic integration programmes in Slovenia and the attitudes of immigrants towards such. In the last two decades, civic integration programmes have undergone some changes since their introduction. If initially, Slovene language courses were intended for foreign nationals who had been residing in Slovenia for a longer period of time, they are now open to third country nationals who have a temporary residence permit valid for at least one year. Yet not all third country nationals are entitled to the same scope of civic integration programmes. This depends, in particular, on the type of residence permit they have and on the duration of their stay in Slovenia. Looking at the data on net migration from abroad for 2011–2018 only, the number of participants in civic integration programmes is low. On the other hand, the results of an online survey conducted among immigrants show that they consider the knowledge of the Slovene language as the most important factor for integration into the Slovene society. Various forms of civic integration programmes were also assessed positively. Likewise, it turned out that the respondents who learned Slovene in a free language course (initial immigrant integration course) rated their knowledge of Slovene lower than the respondents who learned Slovene elsewhere (e.g. in the education system, at work, among friends), which is probably due to the modest number of hours of the course that takes place under the civic integration programme. If Slovenia is to follow the countries where knowledge of the language of the host country is a requirement for the first renewal of the residence permit, immigrants need to have access to effective language courses that take into account their past educational experience, language needs, and skills.

Keywords: integration, integration policy, civic integration programmes, third country nationals, initial immigrant integration course, Slovene language

Janez Pirc, Romana Bešter, Mojca Medvešek

Stanovanjsko področje v Sloveniji za priseljence in njihove potomce: pravna ureditev in izbrani kazalniki v praksi¹

Izvleček

Namen prispevka je predstaviti različne plati urejanja stanovanjskega področja v kontekstu integracije priseljencev in njihovih potomcev v Sloveniji. Poudarek je zlasti na tem, kje in zakaj prihaja do razlik na tem področju v primerjavi med priseljenci in državljani Slovenije oziroma osebami, katerih prvo prebivališče je v Sloveniji. V prispevku je osredotočenost usmerjena na urejanje stanovanjskega vprašanja omenjenih populacij s pravnega in praktičnega vidika. V prvem od osrednjih delov prispevka sta analizirana pravna ureditev stanovanjskega področja v Sloveniji za tuje državljane in razvoj tega področja od osamosvojitve države naprej. Pravni del obsega področja nastanitve tujih delavcev pri nas s strani delodajalcev, pridobitev lastninske pravice na nepremičninah in najem nepremičnin s strani tujcev v Sloveniji. V drugem delu prispevka pa so s pomočjo statističnih kazalnikov in rezultatov anket prikazani stanje in trendi stanovanjskega področja v zadnjem desetletju za posameznike, živeče v Sloveniji, katerih prvo prebivališče je bilo v tujini, v odnosu do položaja, ki velja za prebivalstvo s prvim prebivališčem v Sloveniji, deloma pa tudi do položaja potomcev priseljencev. Ta del prikazuje dejanski položaj priseljencev in njihovih potomcev na področjih lastniške strukture stanovanj, (pre)naseljenosti in velikosti stanovanj ter stanovanjskih pogojev. Iz podatkov je razvidno, da je položaj priseljencev na vseh obravnavanih področjih slabši od večinskega prebivalstva, medtem ko je položaj potomcev primerljiv s preostalo v Sloveniji rojeno populacijo. Med priseljenci so glede

1 Prispevek je rezultat projekta *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji* (J5-9351), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

pravic na trgu nepremičnin v najmanj ugodnem položaju državljani velike večine tretjih držav, na področju kazalnikov praktičnega položaja pa so na najslabšem tisti priseljenci, ki prebivajo v Sloveniji manj kot deset let, prihajajo iz tretjih držav in stanujejo na območju Mestne občine Ljubljana.

Ključne besede: stanovanja, priseljenci, potomci priseljencev, integracija priseljencev, Slovenija.

1 Uvod

Urejenost stanovanjskega področja je eden izmed dejavnikov, ki ključno vplivajo na kakovost življenja posameznika. To velja tudi za posameznike, ki se priselijo v drugo državo in nameravajo tam dolgotrajno bivati. V procesu integracije priseljenjskih populacij v državah sprejema je ureditev stanovanjskega vprašanja ena pomembnejših stvari, saj imajo stanovanja veliko vlogo za posameznikovo polno življenje in uživanje človekovih pravic. Pravica do stanovanja oziroma širše področje nastanitve za tuje državljane v Sloveniji ostaja – vsaj v zvezi z državljani tretjih držav – pretežno prezrto in tudi izključujoče (Pirc 2010, 172).

Namen prispevka je predstaviti različne plati urejanja stanovanjskega področja v kontekstu integracije priseljencev in tudi njihovih potomcev v Sloveniji. Poudarek je zlasti na tem, kje in zakaj prihaja do razlik na tem področju v primerjavi z državljani Slovenije oziroma osebami, katerih prvo prebivališče je bilo v Sloveniji. Poskuša odgovoriti tudi na vprašanje, kakšne so na tem področju razlike med različnimi priseljenjskimi populacijami, med priseljenci nasploh in njihovimi potomci. Poleg tega analizira uspešnost integracije priseljencev in potomcev v različnih segmentih stanovanjskega področja. V prispevku je obravnavano urejanje stanovanjskega vprašanja posameznikov tako s pravnega kot s praktičnega vidika.

V prvem od osrednjih dveh delov prispevka sta podrobneje analizirana pravna ureditev stanovanjskega področja v Sloveniji za tuje državljane in razvoj tega področja od osamosvojitve države naprej. V tem delu so najprej obravnavani področje namestitve tujih delavcev v Sloveniji s strani delodajalcev in različne možnosti nakupa ter dedovanja nepremičnin za tuje državljane v Sloveniji glede na njihov državljanski status. Na koncu sledi še del poglavja, posvečen področju najema nepremičnin za tujce. V drugem delu pa so za ilustracijo dejanskega stanja na stanovanjskem področju predstavljeni izbrani statistični kazalniki, ki kažejo na stanje in trende na tem področju v zadnjem desetletju. Pri tem je poseben poudarek na primerjavi med priseljenci in prebivalci s prvim prebivališčem v Sloveniji. Tako se ob analizi pravne ureditve kot dejanskega stanja skuša v prvi vrsti ugotoviti, na katerih področjih prihaja v Sloveniji do razkorakov med posamezniki, ki so slovenski državljani in/ali je bilo njihovo prvo prebivališče v Sloveniji, ter tujimi državljani oziroma osebami s prvim prebivališčem v tujini. Temu ob bok so za lažje razumevanje možnosti in omejitev pravne ureditve stanovanjskega področja za tujce dodani še deli rezultatov spletnih anket s priseljenci in njihovimi potomci v Sloveniji, ki so bile opravljene v okviru projekta *Izzivi integracije in razvoj integracijske politike v Sloveniji*.

2 Metodološki okvir članka in viri podatkov

V pravnem delu članka nas primarno zanimajo posamezniki, ki načrtujejo dolgoročno prebivanje v Sloveniji. V tem delu pa niso obravnavani tujci, ki prosijo za mednarodno zaščito ali že imajo priznan status zaščite v Sloveniji, a tega statusa še ne uživajo več kot leto in pol. Vsi omenjeni imajo namreč v skladu z *Zakonom o mednarodni zaščiti (ZMZ-1)* za omejeno obdobje predvideno drugačno vrsto namestitve, ne na »prostem« trgu nepremičnin. Za prosilce je v času, dokler se ne razreši njihova prošnja, predvidena nastanitev v azilnem domu. Posameznikom, ki jim je bila priznana mednarodna zaščita, pa se v prvem letu bivanja s statusom omogoči prebivanje v integracijski hiši, izjemoma se to obdobje lahko podaljša še za pol leta. V prispevku prav tako niso zajeti tujci, ki so nastanjeni v Centru za tujce, saj po *Zakonu o tujcih (ZTuj-2)* praviloma tam bivajo največ šest mesecev oziroma dokler policija ne odredi njihove »odstranitve iz države« (76. člen *ZTuj-2*). V omenjenem centru so nastanjeni tujci, ki so nezakonito v Sloveniji, ali prosilci za mednarodno zaščito, katerih prošnja za mednarodno zaščito je bila zavrnjena (Policija – Center za tujce; 51. člen *ZMZ-1*).²

V delu prispevka, ki se dotika položaja v Sloveniji živečih priseljencev na stanovanjskem področju, so analizirane vrednosti izbranih objektivnih statističnih kazalnikov za to področje. Ti kazalniki večinoma izhajajo iz podatkovnih baz Statističnega urada Republike Slovenije, zlasti iz registrskih popisov prebivalstva, izvedenih v letih 2011, 2015 in 2018 (SURS, Registrski popis). S prikazom tega časovnega obdobja lahko pridobimo bolj poglobljen vpogled v procese na stanovanjskem področju v zadnjem desetletju. Kjer je bilo mogoče, so ti podatki podrobneje razčlenjeni tako, da za prebivalstvo Slovenije prikazujejo vrednosti glede na državo prvega prebivališča. Tu je raven členitve zaradi večje preglednosti in omejitve prispevka poenostavljena samo na binarno strukturo: posamezniki, rojeni v Sloveniji, in posamezniki, rojeni v tujini – priseljenci. Kar se geografskega obsega oziroma ravni tiče, pa so kazalniki prikazani na ravni cele države, v mnogih primerih pa ob tem še na ravni Mestne občine Ljubljana (MOL), saj je v njej ležeča Ljubljana največje naselje in urbano območje v državi s specifičnimi razmerami na nepremičninskem trgu, kjer prebiva tudi velik delež anketirancev, torej priseljencev in potomcev priseljencev, ki so sodelovali v raziskavi o integraciji.

V zvezi s podpoglavjem, ki se nanaša na lastniško strukturo stanovanj, se pogosto uporabljajo naslednji pojmi, ki jih je treba na tem mestu podrobneje opredeliti (Dolenc in Miklič 2019, 9):

2 V pravnem okviru se ne bomo ukvarjali tudi z analizo mednarodnopravnih dokumentov, ki (mdr.) obravnavajo stanovanjsko področje in zadevajo Slovenijo. Za več o tem glej npr. Pirc 2010, 174–179.

- *lastniška stanovanja* so tista stanovanja, v katerih je najmanj en stanovalec lastnik delov ali celotnega stanovanja;
- *najemna stanovanja* so tista, v katerih najmanj en stanovalec plačuje najemnino za uporabo stanovanja in v katerih noben stanovalec ni lastnik delov ali celotnega stanovanja;
- *stanovanja z drugim tipom lastništva* ali tako imenovana uporabniška stanovanja so stanovanja, v katerih nihče od stanovalcev, ki stanovanje uporabljajo, ni lastnik, hkrati pa stanovanje ni najemno; lastniki takih stanovanj so lahko sorodniki, prijatelji ali druge osebe.

Večina statističnih podatkov v četrtem poglavju se nanaša samo na *običajna stanovanja*. To so strukturno ločeni in neodvisni prostori na fiksnih lokacijah, namenjeni za trajno prebivanje ljudi, in se na referenčni dan: (a) uporabljajo kot prebivališče, (b) so prazni ali (c) rezervirani za sezonsko ali sekundarno rabo (Dolenc in Miklič 2019, 8). Poleg teh poznamo še naslednje tipe stanovanjskih enot:³

- *skupinska stanovanja* so skupine prostorov, namenjene prebivanju večjega števila oseb. V njih lahko prebivajo: člani skupinskega gospodinjstva, člani zasebnega gospodinjstva ali osebe, ki niso člani gospodinjstva. Skupinsko stanovanje je na primer dom za starostnike, samostan, azilni dom, dijaški, študentski, samski dom, begunski center ipd. (Popis 2002);
- *druge bivalne (stanovanjske) enote* so kočice, barake, kolibe, bivalne prikolice, plovila za bivanje, skednji, mlini, jame ali druga zatočišča, v katerih med popisom prebivajo ljudje, ne glede na to, ali so namenjena za prebivanje ljudi ali ne (Dolenc in Miklič 2019, 8).

V podpoglavju o (pre)naseljenosti in velikosti stanovanj imamo opravka s pojmom *delež oseb, ki živijo v prenaseljenih stanovanjih*.⁴ To je odstotek oseb, ki živijo v stanovanjih s premajhnim številom sob glede na število članov gospodinjstva. Pogoji, da je stanovanje prenaseljeno, je, da nima vsaj ene sobe na gospodinjstvo in hkrati še ene sobe za vsak par, ene sobe za vsako polnoletno samsko osebo, ene sobe za dva otroka istega spola, stara 12–17 let, ene sobe za vsakega otroka različnega spola, starega 12–17 let, in ene sobe za dva otroka, mlajša od 12 let (SiStat). V podpoglavju o stanovanjskih pogojih govorimo tudi o *deležu oseb, ki živijo v podstandardnih stanovanjih* (OECD/EU 2018, 110–111). To je odstotek oseb, ki biva v stanovanjih s posameznimi elementi stanovanjske prikrajšanosti: slabo stanje stanovanja, kad ali prha v

3 Kot to beleži Statistični urad Republike Slovenije.

4 Za ta kazalnik ima SURS sicer v rabi poimenovanje *stopnja prenaseljenosti stanovanja*. A glede na to, da kazalnik prikazuje delež oseb, ki živijo v prenaseljenih stanovanjih, smo ga preimenovali v ustreznjšega.

stanovanju, stranišče na izplakovanje za lastno uporabo in pretemno stanovanje (SiStat).

Ponekod so v poglavju o praktičnih vidikih stanovanjskega področja dodani še kazalniki iz drugih virov oziroma literature. Nekatere izmed njih se je dalo pridobiti samo na ravni vsega prebivalstva v Sloveniji. Omenjeni kazalniki so razčlenjeni glede na državo prvega prebivališča oziroma glede na to, ali se nanašajo na priseljence ali ne. Na ta način skušamo ugotoviti uspešnost integracije priseljencev na stanovanjskem področju. Seveda pa na tak način prikazani podatki ne prikazujejo podrobneje, koliko od teh priseljencev je (že) državljanov Republike Slovenije in s tem upravičencev do celotnega spektra pravic na stanovanjskem področju ter koliko (še) ne.⁵

Objektivnim kazalnikom je z namenom konkretnjšega, podrobnejšega vpogleda v položaj priseljencev in njihovih potomcev v Sloveniji na stanovanjskem področju dodana še analiza rezultatov spletnih anket, izvedenih s priseljenci in njihovimi potomci leta 2019 v okviru projekta *Izzivi integracije in razvoj integracijske politike v Sloveniji*. V prispevku so obravnavani samo tisti deli anket, ki se nanašajo na stanovanjsko področje. Vzorca ciljnih populacij anket imata naslednje značilnosti, ki jih je treba upoštevati ob interpretaciji rezultatov:

- a) *priseljenci* so polnoletni posamezniki, ki so se priselili v Slovenijo in tu načrtujejo dolgoročneje bivanje oziroma živijo v Sloveniji vsaj eno leto. Od 204 posameznikov je 45,6 % moških in 54,4 % žensk. Več kot polovica anketirancev, 52 %, prebiva v MOL; več kot 62,7 % se jih je v Slovenijo priselilo z območja nekdanje Jugoslavije. Največ anketiranih priseljencev, skoraj polovica, je starih 31–43 let. Anketiranci so nadpovprečno izobraženi, saj jih ima skoraj 85 % končano višjo šolo ali eno od univerzitetnih stopenj izobrazbe;
- b) *potomci priseljencev* so polnoletni potomci priseljencev, pri katerih sta se oba starša ali eden od njih priselil/-a v Slovenijo. Rojeni so bili v Sloveniji ali so se tja priselili do svojega šestega leta starosti. Od 63 posameznikov je 39,7 % moških in 60,3 % žensk; 87,3 % posameznikov se je rodilo v Sloveniji. Slaba polovica izmed njih, 45,2 % anketirancev, prebiva na območju MOL. Tudi ta populacija anketirancev ima nadpovprečno izobrazbeno strukturo: 82,5 % jih ima končano vsaj višjo šolo.

Zaradi večjega numerusa in naštetih glavnih značilnosti vzorca anketirane priseljske populacije so bili njihovi odgovori na vprašanja podrobneje strukturirani glede na: spol, občino prebivanja v Sloveniji (MOL/ostale občine), dolžino prebivanja v Sloveniji (manj kot eno leto, 1–5 let, 6–10 let,

5 Po drugi strani tudi vsi posamezniki, ki so imeli prvo prebivališče v Sloveniji, niso nujno tudi slovenski državljani.

11–20 let, 21–30 let in 31 ali več let) in državo, od koder so se priselili (območje nekdanje Jugoslavije/druge države). Pri potomcih priseljencev pa je bil numerus precej manjši, zato podrobnejšega strukturiranja odgovorov (po spolu, občini prebivanja itd.) ni bilo smiselno izvesti.

3 Pravna ureditev področja namestitve oziroma stanovanj za tujce v Sloveniji

Integracijska politika Slovenije konkretnjših ukrepov za pomoč priseljencem na področju nastanitve ne vključuje, čeprav država integracijo tujcev načeloma pojmuje zelo široko že od *Resolucije o imigracijski politiki Republike Slovenije (ReIPRS)* iz leta 1999 naprej. Poudarki slovenske integracijske politike so predvsem na vključevanju priseljencev v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje v Sloveniji, kot je bilo to sprva opredeljeno v leta 2008 sprejeti *Uredbi o integraciji tujcev*, ki se je nanašala na priseljence z dovoljenjem za prebivanje v Sloveniji. Ta dokument je pet let kasneje nadomestil nov, to je *Uredba o načinih in obsegu zagotavljanja programov pomoči pri vključevanju tujcev, ki niso državljani Evropske unije*. Ta se nanaša samo še na državljane tretjih držav. V okviru te uredbe se izpostavlja izvajanje programov učenja slovenskega jezika in seznanjanja s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo.

Na podlagi tega se v praksi že od leta 2012 izvaja javno veljavni izobraževalni program za odrasle, *Začetna integracija priseljencev (ZIP 2011)*, namenjen učenju slovenščine za priseljence. V njegova praktična vsebinska področja pa sta tako v začetnem kot v nadaljevalnem modulu vključena tudi sklopa, kjer se udeležence izobraževanja med drugim informira o sporazumevanju v procesu najemanja stanovanja ter o ustanovah in poteh za urejanje stanovanjskega vprašanja za priseljence (ZIP 2011, 9–15).

Ob umeščanju stanovanjskega področja v okvir integracijske in imigracijske politike v Sloveniji pa je zanimivo dodati, da je bila v starejših različicah dveh zakonov, ki sodita med ključne za v Sloveniji živeče priseljence (tuje državljane), vsaj posredno izpostavljena tudi pomembna vloga stanovanja. Tu je šlo sicer za omembo posedovanja stanovanja bolj kot pogoja za uveljavljanje nekaterih pravic priseljencev. Tako je bilo v prvotni različici *Zakona o državljanstvu*, v delu 10. člena, ki je veljal do leta 2002, zapisano, da mora prosilec za slovensko državljanstvo med drugim »imeti zagotovljeno stanovanje« (ZDRS-Č). Ta člen trenutne različice *Zakona o državljanstvu (ZDRS)* sedaj posebej ne izpostavlja več stanovanja, temveč poudarja, da mora oseba, ki prosi za naturalizacijo, imeti »zagotovljena sredstva, ki njej in osebam, ki jih mora preživljati, zagotavljajo materialno in socialno varnost« (10/4 člen

ZDRS). Ravno tako pa je stanovanje omenjala tudi prejšnja različica *Zakona o tujcih (ZTuj-1)*. Tam je bilo področje stanovanja omenjeno v kontekstu združevanja družin priseljencev (36/3. člen *ZTuj-1*). Ta del je bil brisan iz zakona leta 2002 (31. člen *ZTuj-1A*) in tudi v novem *Zakonu o tujcih (ZTuj-2)*, ki velja od leta 2011, stanovanja niso več specifično omenjena.

3.1 Nastanitev tujih delavcev s strani delodajalcev in naročnikov dela

Delodajalci in naročniki dela, ki zagotavljajo nastanitev tujcem v Sloveniji, so po 10. členu *Zakona o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (ZZSDT)* dolžni zagotoviti minimalne bivanjske in higienske standarde. Ti standardi so podrobneje urejeni v *Pravilniku o določitvi minimalnih standardov za nastanitev tujcev, ki so zaposleni ali delajo v Republiki Sloveniji* iz leta 2015. V skladu z njegovim 1. členom mora minimalne standarde »zagotavljati delodajalec, pri katerem je tujec zaposlen, oziroma naročnik dela, za katerega tujec opravlja delo na podlagi sklenjene pogodbe civilnega prava, če tujcu odda nastanitveni prostor, ki ga ima v lasti ali najemu, oziroma ga ima v lasti ali najemu fizična ali pravna oseba, kapitalsko povezana z njim«.

V tem pravilniku so podrobneje navedeni minimalni bivanjski in higienski standardi – od opreme bivanjskih prostorov in ogrevanja do površine, ki mora biti namenjena posamezniku. Prijave kršitve standardov pa se mora po 6. členu *Pravilniku o določitvi minimalnih standardov za nastanitev tujcev, ki so zaposleni ali delajo v Republiki Sloveniji* nasloviti na Inšpektorat Republike Slovenije za delo.

Posebna pozornost nastanitvi delavcev se posveča tudi v primeru zaposlovanja delavcev iz Bosne in Hercegovine (BiH), za katere je temeljni pravni dokument z zaposlitvenega področja *Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Svetom ministrov Bosne in Hercegovine o zaposlovanju državljanov Bosne in Hercegovine v Republiki Sloveniji* in *Protokola o izvajanju Sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Svetom ministrov Bosne in Hercegovine o zaposlovanju državljanov Bosne in Hercegovine v Republiki Sloveniji (BBHZD)*,⁶ ki je bil ratificiran leta 2012. Ta v 15. členu določa, da mora delodajalec »glede nastanitve delavcev migrantov spoštovati zakonodajo države zaposlitve«.

Podobno kot za delavce iz BiH velja tudi za delavce iz Srbije, še ene države, iz katere je v Sloveniji zaposleno večje število tujih državljanov. Leta 2019 sta bila ratificirana *Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Srbije o zaposlovanju državljanov Republike Srbije v Republiki Sloveniji* in *Protokol o izvajanju Sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado*

6 V skladu s 5. členom ZZSDT.

Republike Srbije o zaposlovanju državljanov Republike Srbije v Republiki Sloveniji (BRSZD). Enako kot v primeru tovrstnega sporazuma z BiH ima ta sporazum v 15. členu zapisano, da mora delodajalec »glede nastanitve delavcev migrantov spoštovati zakonodajo države zaposlitve«.

3.2 Pridobitev lastninske pravice na nepremičninah s strani tujcev v Sloveniji

Tujci lahko pridobijo lastninsko pravico na nepremičninah v Sloveniji z nakupom in/ali dedovanjem.⁷ Pravna podlaga za področje pridobitve lastninske pravice s strani tujcev je 68. člen *Ustave Republike Slovenije*, ki določa, da: »Tujci lahko pridobijo lastninsko pravico na nepremičninah pod pogoji, ki jih določa zakon ali mednarodna pogodba, ki jo ratificira državni zbor.« Obseg pravic s tega področja pa je odvisen od državljanstva, ki ga imajo tuji državljani.

3.2.1 Nakup nepremičnin

Na tem področju lahko pravice tujcev ločimo glede na to, ali pri nakupu potrebujejo odločbo o ugotovitvi vzajemnosti ali ne. Vzajemnost se ugotavlja po *Zakonu o ugotavljanju vzajemnosti (ZUVza-1)*. Ta v 3. členu določa, da se vzajemnost po tem zakonu:

/.../ ugotavlja v primeru, ko tujec pridobiva lastninsko pravico na nepremičninah v Republiki Sloveniji, če tako določa zakon ali mednarodna pogodba, ki ureja pogoje za pridobitev lastninske pravice tujcev na nepremičninah, ne glede na ostale pogoje pridobivanja lastninske pravice na nepremičninah. Vzajemnost se ugotavlja za vsako nepremičnino posebej.

Tujci, ki za pridobitev lastninske pravice na nepremičninah ne potrebujejo odločbe o ugotovitvi vzajemnosti:

a) Državljanji članic Evropske unije

Največ pravic na področju nakupa nepremičnin imajo državljani drugih držav članic Evropske unije (EU). Na podlagi 3.a člena *Ustave Republike Slovenije* in zakona o ratifikaciji pogodbe, s katero je Slovenija pristopila k EU

⁷ V tem poglavju prispevka se ukvarjamo samo s pravicami, ki veljajo za tuje fizične osebe.

(MPPEU), so v Sloveniji začele veljati pogodbe, na katerih temelji EU. Ker Slovenija ni sprejela nobenih izjem in prehodnih obdobjih glede prostega pretoka kapitala na področju nepremičnin, lahko od njenega pristopa k EU državljani držav članic pridobivajo nepremičnine na ozemlju Slovenije na podlagi vseh pravnih temeljev, pod enakimi pogoji, kot veljajo za državljane Slovenije. Enako velja v Sloveniji potem tudi za državljane držav, ki so vstopile v EU kasneje – to so: Bolgarija, Romunija in Hrvaška (Pridobivanje lastninske pravice).

Državljanji držav članic EU, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje v Sloveniji, pa so po 160. členu *Stanovanjskega zakona (SZ-1)* ob izpolnjevanju pogojev vzajemnosti in pod pogoji *SZ-1* ter na njegovi podlagi izdanih predpisov med drugim upravičeni do ugodnega posojila Stanovanjskega sklada Republike Slovenije, do varčevanja v okviru nacionalne stanovanjske varčevalne sheme in do pridobitve neprofitnega stanovanja v najem.

b) Rezidenti v državah članicah Evropskega združenja za prosto trgovino in EU

Poleg državljanov držav članic EU lahko v Sloveniji pridobijo lastninsko pravico na nepremičninah tudi osebe »s prebivališčem«⁸ v državah članicah Evropskega združenja za prosto trgovino (EFTA) na podlagi *Sporazuma o Evropskem gospodarskem prostoru* (Sklep o objavi besedila Sporazuma).⁹ Po 40. členu tega sporazuma med pogodbenicami ni omejitev kapitala, ki pripada »osebam s prebivališčem« v državah članicah Evropske skupnosti¹⁰ ali državah EFTA, »ter nikakršne diskriminacije na podlagi državljanstva ali kraja prebivališča teh strank ali kraja naložbe tega kapitala«. Ker pa so k temu sporazumu pristopile samo tri članice EFTA, to so Islandija, Lihtenštajn in Norveška, ne pa tudi Švica, ta pravica ne velja za osebe s prebivališčem v Švici.

c) Rezidenti držav članic Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj

Na podlagi *Zakona o ratifikaciji Konvencije o Organizaciji za gospodarsko sodelovanje in razvoj ter dopolnilnih protokolov št. 1 in 2 h Konvenciji (MKO-GSR)* ter *Zakona o ratifikaciji Sporazuma o pogojih pristopa Republike Slovenije h Konvenciji o organizaciji za gospodarsko sodelovanje in razvoj (MSPKOGS)*

8 V slovenščini je ta izraz na področju zakonodaje, ki zadeva tujce v Sloveniji, nejasen. V angleškem jeziku je v sporazumu namesto tega uporabljen izraz »persons resident in EC Member States of EFTA States« (Agreement on the European Economic Area). To različico pa bi lahko enačili z izrazom »rezident«, kot je opredeljen v 6. členu *Zakona o dohodnini (ZDoh-2)*.

9 Na tej pravni podlagi velja enako tudi za osebe s prebivališčem v državah članicah EU.

10 Današnje EU.

lahko rezidenti držav članic Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD) pridobijo lastninsko pravico na nepremičninah v Sloveniji. Od uveljavitve obeh zakonov junija 2010 lahko torej rezidenti dvanajstih držav kupijo nepremičnino v Sloveniji brez odločbe o ugotovitvi vzajemnosti. Te države so:¹¹ Avstralija, Čile, Izrael, Japonska, Južna Koreja, Kanada, Mehika, Nova Zelandija, Švica, Turčija, ZDA in Združeno kraljestvo Velike Britanije in Severne Irske.

d) Državljeni držav nekdanjih republik Socialistične federativne republike Jugoslavije po *Sporazumu o vprašanih nasledstva*

Za državljane nekdanjih republik Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), ki so imeli izpolnjene vse pogoje za vknjižbo lastninske pravice na nepremičninah v zemljiško knjigo pred 31. 12. 1990, a vpis ni bil realiziran ali postopek vpisa ni bil začel, v sedaj začelih postopkih vknjižbe lastninske pravice v zemljiško knjigo v skladu s *Sporazumom o vprašanih nasledstva (MSVN)* ni treba prilagati odločbe o ugotavljanju vzajemnosti. Stranka pa mora ob začetku postopka vknjižbe lastninske pravice v zemljiško knjigo predložiti dokazno listino (najpogosteje gre za prodajno pogodbo), iz katere je razviden veljavni zavezovalni in razpolagalni pravni posel – z veljavnim zemljiškoknjižnim dovolilom po tedanjih predpisih (Pridobivanje lastninske pravice).

e) Osebe s statusom Slovenca brez slovenskega državljanstva

66. člen *Zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (ZORSSZNM)* med drugim določa, da ima oseba s statusom Slovenca brez slovenskega državljanstva v Sloveniji zagotovljeno pravico do pridobitve lastninske pravice na nepremičninah pod enakimi pogoji, kot veljajo za državljane Republike Slovenije.¹²

Tujci, ki za pridobitev lastninske pravice na nepremičninah potrebujejo pozitivno odločbo o ugotovitvi vzajemnosti:

Po 4. členu *Zakona o pogojih za pridobitev lastninske pravice fizičnih in pravnih oseb držav kandidatk za članstvo v Evropski uniji (ZPPLPKEU)* lahko državljani držav kandidatk za članstvo v EU pridobijo lastninsko pravico na nepremičninah v Sloveniji, če obstaja vzajemnost. V času pisanja prispevka so bili to državljani naslednjih držav: Albanije, Črne gore, Severne Makedonije, Srbije in Turčije¹³.

11 Preostale države članice OECD tu niso naštet, saj so hkrati bodisi članice EU bodisi EFTA.

12 Pogoje za pridobitev statusa Slovenca brez slovenskega državljanstva določa 59. člen ZORSSZNM.

13 Državljeni Turčije lahko postanejo lastniki nepremičnin v Sloveniji tudi kot rezidenti

3.2.2 Dedovanje nepremičnin

Pri dedovanju nepremičnin za tuje državljane v Sloveniji se za pravno podlago uporablja 6. člen *Zakona o dedovanju (ZD)*, po katerem imajo ti enake dedne pravice kot slovenski državljani, pod pogojem, da se uporablja načelo vzajemnosti. Po 1. odstavku 4. člena ZUVza-1 pa tuji državljani pri zakonitem in oporočnem dedovanju, kjer so dediči tujci, ki bi bili dediči tudi po zakonitem dedovanju, ne potrebujejo odločbe o ugotovitvi vzajemnosti, saj se v zapuščinskem postopku vzajemnost domneva do dokaza o nasprotnem.

Po 2. odstavku 4. člena ZUVza-1, kadar je pri oporočnem dedovanju dedič tujec, ki ne bi bil dedič tudi po zakonitem dedovanju, in je treba v zapuščinskem postopku vzajemnost odkriti, mora tujec po napotilu sodišča pri Ministrstvu za pravosodje podati vlogo za ugotovitev vzajemnosti. Dedovanje pa je tudi edini način, kako lahko državljani vseh preostalih držav, ki niso našete pred tem, pridejo do lastninske pravice na nepremičninah v Sloveniji.

3.3 Najem nepremičnin s strani tujcev v Sloveniji

Na področju najema nepremičnin s strani tujcev obstaja razlikovanje za državljane držav članic EU in državljane tretjih držav, ki bivajo v Sloveniji. Kar zadeva možnosti neprofitnega najema stanovanja, ki je v lasti občine, države, javnega stanovanjskega sklada ali neprofitne stanovanjske organizacije, so po 87. členu *SZ-1* do tega upravičeni samo državljani Slovenije, »ki izpolnjujejo pogoje in merila, določena s pravilnikom o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem«. A 160. člen *SZ-1* obravnava izenačevanje pogojev za državljane članic EU:

Ob izpolnjevanju pogojev vzajemnosti so pod pogoji iz tega zakona in na njegovi podlagi izdanih predpisov upravičeni do pridobitve neprofitnega stanovanja v najem, pomoči pri plačilu najemnine, kakor tudi do ugodnega posojila Stanovanjskega sklada Republike Slovenije ter do varčevanja v okviru nacionalne stanovanjske varčevalne sheme tudi državljani držav članic Evropske unije, če imajo dovoljenje za stalno bivanje v Republiki Sloveniji.

V trenutno veljavnem nacionalnem stanovanjskem programu (*ReNSP15–25*), ki se med drugim ukvarja tudi s področjema povečanja dostopnosti najemnega stanovanjskega fonda in zagotavljanja javnih najemnih stanovanj (2. točka *ReNSP15–25*), neposredne omembe državljanov članic EU ni.

Turčije, saj je ta hkrati članica OECD, a v tem primeru ne potrebujejo odločbe o ugotovitvi vzajemnosti.

V uvodu pa kljub temu omenja vse prebivalce Slovenije, torej posredno tudi tuje državljane, živeče v Sloveniji: »Nacionalni stanovanjski program (NSP) oblikuje aktivno stanovanjsko politiko, s katero država prispeva k doseganju ciljev, zastavljenih v svojih razvojnih, prostorskih in socialnih razvojnih programih, k ureditvi razmer na stanovanjskem področju in k dolgoročnemu zagotavljanju kakovosti bivanja za vse prebivalce [poudaril avtor].«¹⁴

Glede na omenjeni 160. člen SZ-1 se torej določbe tako *ReNSP15–25* kot *Pravilnika o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem* nanašajo tudi na državljane držav članic EU ob izpolnjevanju pogojev vzajemnosti, čeprav sta oba predpisa primarno namenjena državljanom Slovenije. Nacionalni stanovanjski program izhaja iz ustavne določbe, da država ustvarja možnosti, da si slovenski državljani lahko pridobijo primerno stanovanje¹⁵ (142. člen SZ-1); v 3. členu *Pravilnika o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem* pa je med splošnimi pogoji za upravičenost do dodelitve neprofitnega stanovanja zapisano državljanstvo Republike Slovenije. Temu je dodana še izjema, da so do omenjene dodelitve »upravičene tudi osebe, ki so po izbrisu iz registra stalnega prebivalstva pridobile dovoljenje za stalno prebivanje po Zakonu o tujcih /.../, Zakonu o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji /.../ ali Zakonu o začasnem zatočišču /.../.«

Za državljane tretjih držav pa posebnih ugodnosti na področju najema stanovanj ni – ti si jih morajo torej najeti neposredno od najemodajalcev ali prek nepremičninskih agencij.

4 Ureditev področja namestitve oziroma stanovanj za priseljence in njihove potomce v Sloveniji v praksi

V tem poglavju, ki se osredotoča na praktično urejanje položaja v Sloveniji živečih priseljencev in njihovih potomcev na stanovanjskem področju, so analizirane vrednosti izbranih objektivnih statističnih kazalnikov za ključne dele stanovanjskega področja:

- lastniška struktura stanovanj;
- stopnja prenaseljenosti stanovanj, njihova velikost in naseljenost;
- stanovanjski pogoji.

14 Sicer pa *ReNSP 15–25* na enem samem mestu neposredno omenja priseljence in povečane selitvene tokove v Slovenijo, to je v poglavju Cilji stanovanjske politike: »Zaradi povečevanja migracijskih tokov in vedno večjega pritiska na urbana središča se vse bolj izpostavlja vprašanje resnejše obravnave stanovanjskega problema priseljencev, predvsem tistih, ki so rezidenti za daljši čas.« A razen orisa te okoliščine se reševanja stanovanjske problematike priseljencev neposredno ne dotika.

15 Po 78. členu *Ustave Republike Slovenije*.

4.1 Lastniška struktura stanovanj

Področje lastniške strukture stanovanj v primeru priseljencev in v dobršni meri tudi njihovih potomcev je pomembno proučevati, ker je tesno povezano zlasti s pravnim in tudi finančnim položajem teh populacij. Za Slovenijo nasploh je značilen izrazito prevladujoč tip lastniških stanovanj. Ta se je v obdobju 2011–2018 še malenkostno povečal, tako da je leta 2018 znašal 80,8 %. Le malenkost manjše vrednosti se beležijo pri deležu lastniških stanovanj, kjer je eden od lastnikov imel prvo prebivališče v Sloveniji, drugi pa v tujini.¹⁶ V tem času je najbolj poraslo število stanovanj, kjer so lastniki posamezniki s prvim prebivališčem v tujini (priseljenci), za skoraj 5 % (na 49,1 %), a še vedno ostaja velik razkorak med deležema stanovanj, kjer so lastniki posamezniki, katerih prvo prebivališče je bilo v Sloveniji, in tistimi, ki so imeli prvo prebivališče v tujini.

Za ostali dve vrsti stanovanj, najeta in tista z drugim tipom lastništva, velja, da njihov delež z leti rahlo upada, hkrati pa še naprej ostaja nadpovprečno visok zlasti za priseljence glede na celoten fond (tako imenovanih običajnih) stanovanj v Sloveniji.

Tabela 1: Stanovanja po lastništvu in naseljenosti glede na prvo prebivališče njihovih stanovalcev, Slovenija, popisi 2011–2018 (v %) ¹⁷

	Popis 2011				Popis 2015				Popis 2018			
	Prvo prebivališče				Prvo prebivališče				Prvo prebivališče			
	Skupaj	Slo.	Slo. in tujina	Tujina	Skupaj	Slo.	Slo. in tujina	Tujina	Skupaj	Slo.	Slo. in tujina	Tujina
Lastniško stanovanje	78,0	80,3	77,4	44,3	81,2	83,7	79,1	49,6	80,8	83,6	77,7	49,1
Najeto stanovanje	9,3	7,8	12,4	24,2	8,2	6,7	11,6	22,0	7,7	6,3	11,0	20,2
Drug tip lastništva	12,7	11,9	10,2	31,5	10,6	9,6	9,3	28,3	11,5	10,1	11,3	30,7

Vir: SURS, Registrski popis.

¹⁶ V tem primeru gre za stanovanja, ki imajo seveda lahko tudi več kot dva lastnika.

¹⁷ Tabeli 1 in 2 prikazujeta stanovanja glede na njihovo lastništvo, tako da je – v primeru lastniških stanovanj – vsaj ena oseba, ki prebiva v stanovanju, tudi njegov lastnik, ne glede na lastniški status ostalih stanovalcev. Enako velja tudi v primeru najetih stanovanj, kjer je vsaj eden od stanovalcev tudi najemnik. V primeru drugega tipa lastništva pa nihče od stanovalcev ni lastnik ali najemnik stanovanja.

Na območju MOL položaj ni bistveno drugačen – struktura deležev je podobna prej omenjeni, nekoliko nižji je le delež lastniških stanovanj, ne glede na prvo prebivališče njihovih stanovalcev.

Tabela 2: Stanovanja po lastništvu in naseljenosti glede na prvo prebivališče njihovih stanovalcev, MOL, popisi 2011–2018 (v %)

	Popis 2011				Popis 2015				Popis 2018			
	Prvo prebivališče				Prvo prebivališče				Prvo prebivališče			
	Skupaj	Slo.	Slo. in tujina	Tujina	Skupaj	Slo.	Slo. in tujina	Tujina	Skupaj	Slo.	Slo. in tujina	Tujina
Lastniško stanovanje	71,2	74,1	73,9	43,3	74,6	77,5	75,6	48,6	73,7	77,2	73,6	47,5
Najeto stanovanje	11,2	9,3	13,6	22,2	10,4	8,4	13,0	21,1	10,2	8,1	13,0	20,8
Drug tip lastništva	17,5	16,6	12,5	34,6	15,0	14,1	11,4	30,3	16,1	14,6	13,5	31,7

Vir: SURS, Registrski popis.

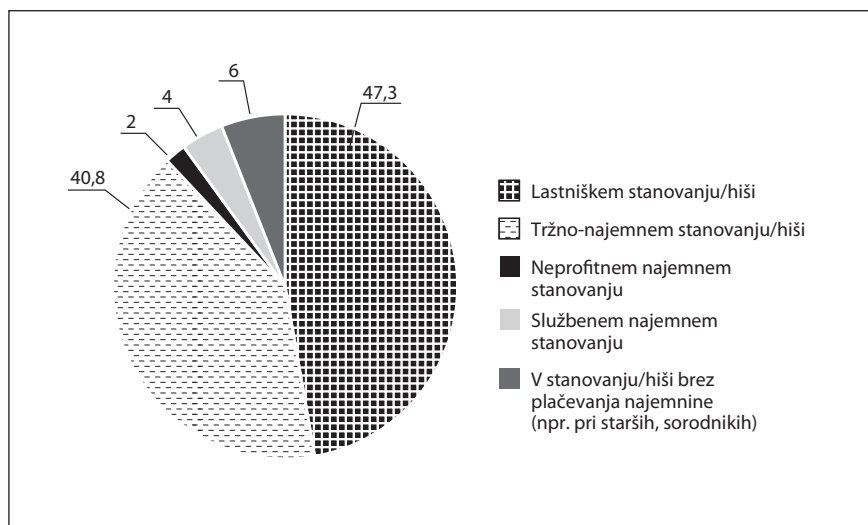
Podatke SURS glede lastništva stanovanj oziroma bivanja v posameznih lastniških tipih stanovanj lahko dopolnimo s podatki iz ankete s priseljenci v raziskavi projekta *Izzivi integracije in razvoj integracijske politike v Sloveniji* (Medvešek et al. 2019). V tej smo anketirance spraševali, v kakšni vrsti lastniškega stanovanja živijo. V primeru priseljencev je bil delež anketirancev, ki živi v lastniškem stanovanju, slaba polovica (47,3 %). Nizek delež lastnikov med priseljenci je gotovo posledica vsaj dveh vrst omejitev, s katerimi se soočajo priseljenci na stanovanjskem področju po prihodu v Slovenijo. Prva je v prejšnjem poglavju omenjena pravna ureditev, ki določa, da lahko tuji državljani samo manjšega števila držav, zlasti iz držav članic EU, postanejo lastniki nepremičnin v Sloveniji. Večji del državljanov tako imenovanih tretjih držav, iz katerih prihaja tudi večina priseljencev v Slovenijo – zlasti z območja nekdanje Jugoslavije – do tega ni upravičen. Druga ovira pa je finančne narave, kjer gre na strani mnogih priseljencev vsaj v prvih letih bivanja v Sloveniji za finančne omejitve na stanovanjskem področju. Te so povezane z višino njihovih dohodkov (večinoma podpovprečnih) in ravno cen nepremičnin za nakup ali najem, ki je v Sloveniji visoka zaradi premajhne ponudbe.

Ti dve vrsti težav, finančne in pravne narave, so anketirani priseljenci tudi sicer izpostavili med najpogostejšimi težavami pri nakupu ali najemu stanovanja. Med anketiranimi priseljenci je namreč 32,5 % vseh, ki so imeli izkušnje z nakupom ali najemom stanovanja v Sloveniji, izpostavilo, da se je ob tem soočilo z vsaj eno vrsto težav. Še pogostejše od finančnih in pravnih težav pa so bile:

- diskriminacija zaradi etničnega porekla oziroma neznanja ali slabega znanja slovenščine: v primerih, ko lastniki stanovanj le-teh nočejo oddati priseljencem ali pa denimo od njih zahtevajo višje cene najemnin;
- previsoke cene in pogosto slaba kakovost stanovanj na najemnem trgu, kar je posledica premajhne ponudbe stanovanj.

Poleg tega večina tujih državljanov v Sloveniji tudi ni upravičena do stanovanjskega posojila in varčevanja ter neprofitnega najema.

Graf 1: Odgovori anketiranih priseljencev na vprašanje »V Sloveniji živite v ...?« (v %; N = 201)

Vir: Medvešek et al. 2019.

Če seštejemo deleže odgovorov tistih priseljencev, ki živijo v različnih tipih najemnih stanovanj, pa je ta skupni delež le pol odstotka manjši od deleža v lastniških stanovanjih. Med najemniki pade daleč največji delež na tiste, ki prebivajo v tržno-najemnih stanovanjih. V nadaljevanju se osredotočamo le na primerjavo deleža anketirancev v lastniških stanovanjih in skupnega deleža anketirancev v različnih vrstah najemnih stanovanj.

Kot kaže podrobnejša struktura podatkov v zvezi s tem področjem po spolu, je med ženskami delež najemnic večji (53,6 %) kot med moškimi (38,5 %). Podobno razmerje je tudi ob križanju odgovorov s tega področja s podatki o občini prebivanja anketirancev. Tam se kaže, da je delež najemnikov večji v MOL (50 % vseh tamkajšnjih anketirancev) v primerjavi z anketiranci, ki živijo v ostalih slovenskih občinah (38,9 %). Ob podrobnejšem strukturiranju podatkov glede na dolžino prebivanja v Sloveniji je po pričakovanjih na

splošno največji delež vseh vrst najemnikov pri anketirancih v prvih letih po priselitvi v Slovenijo. Delež lastnikov poraste že po prvem letu, a do dejanske prelomnice pride po desetem letu bivanja, ko postane število (delež) lastnikov večje od vseh vrst najemnikov. Z daljšanjem obdobja prebivanja v Sloveniji postaja delež lastnikov v primerjavi z deležem najemnikov vedno večji. Kar zadeva države, iz katerih izhajajo priseljenci, pa je delež najemnikov med priseljenci iz drugih tujih držav večji od tovrstnega deleža med priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije. Velika verjetnost je, da je ta pojav posledica dejstva, da so mnogi priseljenci, ki izvirajo iz nekdanje Jugoslavije, v Sloveniji živeči že daljše obdobje v primerjavi z drugimi priseljenci.

Tabela 3: Podrobnejša struktura odgovorov o lastniškem tipu stanovanj glede na spol anketiranih priseljencev – absolutne vrednosti odgovorov

	Moški	Ženske	Skupaj
Lastniško stanovanje/hiša	46	49	95
Najemno stanovanje/hiša	35	59	94
Stanovanje/hiša brez plačevanja najemnine	10	2	12
Skupaj	91	110	201

Vir: Medvešek et al. 2019.

Tabela 4: Podrobnejša struktura odgovorov o lastniškem tipu stanovanj glede na občino prebivanja anketiranih priseljencev – absolutne vrednosti odgovorov

	MOL	Druge občine	Skupaj
Lastniško stanovanje/hiša	47	48	95
Najemno stanovanje/hiša	52	35	87
Stanovanje/hiša brez plačevanja najemnine	5	7	12
Skupaj	104	90	194

Vir: Medvešek et al. 2019.

Tabela 5: Podrobnejša struktura odgovorov o lastniškem tipu stanovanj glede na dolžino prebivanja anketiranih priseljencev v Sloveniji (v letih) – absolutne vrednosti odgovorov

Leta prebivanja	Do 1	1-5	6-10	11-20	21-30	31 in več	Skupaj
Lastniško stanovanje/hiša	0	13	12	30	17	23	95
Najemno stanovanje/hiša	8	29	25	22	5	4	93
Stanovanje/hiša brez plačevanja najemnine	1	1	2	6	1	1	12
Skupaj	9	43	39	58	23	28	200

Vir: Medvešek et al. 2019.

Tabela 6: Podrobnejša struktura odgovorov o lastniškem tipu stanovanj glede na državo, iz katere so se anketirani priseljenci priselili – absolutne vrednosti odgovorov

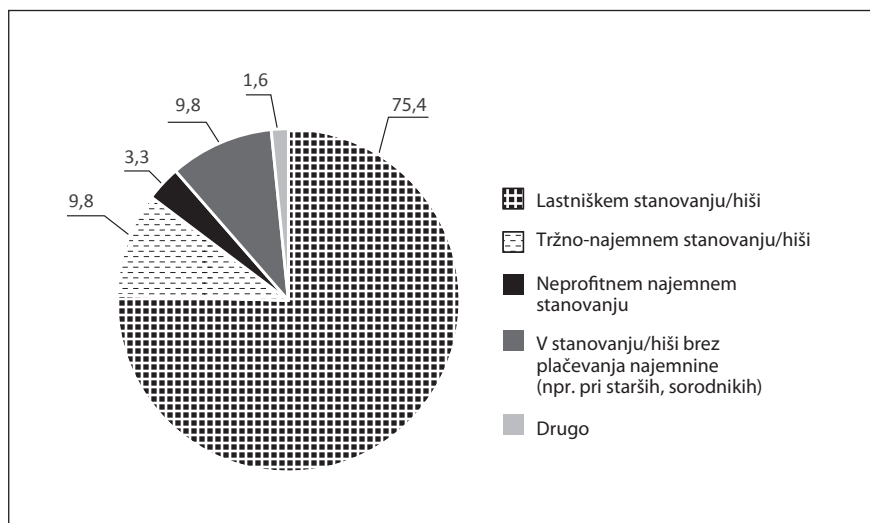
Država izvora	Nekdanja Jugoslavija	Druge države	Skupaj
Lastniško stanovanje/hiša	65	30	95
Najemno stanovanje/hiša	57	36	93
Stanovanje/hiša brez plačevanja najemnine	4	8	12
Skupaj	126	74	200

Vir: Medvešek et al. 2019.

Pri potomcih priseljencev pa je položaj na področju lastništva drugačen. Ob delitvi stanovanj samo na lastniška, najemna in na stanovanja brez plačevanja najemnine, živijo dobre tri četrtine anketirancev v lastniških stanovanjih, 13,1 % v najemnih in 9,8 % v preostalih stanovanjih. Delež živečih v lastniških stanovanjih je izrazito večji, kot kažejo rezultati ankete, izvedene s priseljenci.¹⁸

18 Nihče ni obkrožil odgovora, da živi v službenem najemnem stanovanju ali pa v azilnem domu/integracijski hiši.

Graf 2: Odgovori anketiranih potomcev priseljencev na vprašanje »V Sloveniji živite v ...?« (v %; N = 61)

Vir: Medvešek et al. 2019.

4.2 (Pre)naseljenosti stanovanj in njihova velikost

To podpoglavje se osredotoča na delež oseb, ki živijo v prenaseljenih stanovanjih, in na s tem povezano področje velikosti stanovanj oziroma število sob v njih. Področje tako posredno nakazuje zlasti finančni položaj priseljske populacije in kakovost ponudbe na stanovanjskem trgu, ki jim je na voljo.

Delež oseb v prenaseljenih stanovanjih je večji pri priseljencih v primerjavi z osebami s prvim prebivališčem v državi, ki poroča. To je razvidno iz podatkov za povprečje cele EU in za Slovenijo. V primerjavi s povprečnimi vrednostmi, ki veljajo za raven EU, je razlika med vrednostma kazalnika teh dveh skupin prebivalstva v Sloveniji zelo velika – delež priseljencev, ki živi v prenaseljenih stanovanjih, je več kot še enkrat večji od deleža pri domači populaciji. Vseeno pa je v Sloveniji v obdobju od leta 2011 delež priseljencev, ki živijo v prenaseljenih stanovanjih, padel za skoraj 3 %, medtem ko je na ravni EU porasel za enak delež (Eurostat).¹⁹

¹⁹ Ti podatki so sicer temelječi na vzorcu populacije.

Tabela 7: Delež oseb, ki živijo v prenaseljenih stanovanjih (v %) glede na status prebivalstva po državi rojstva – podatki se nanašajo na prebivalstvo, staro 18 let ali več

Leto	2011				2015				2018			
Geo. raven	EU		Slovenija		EU		Slovenija		EU		Slovenija	
Prvo prebivališče	Država, ki poroča	Tujina	Slo.	Tujina	Država, ki poroča	Tujina	Slo.	Tujina	Država, ki poroča	tujina	Slo.	Tujina
Vrednost	16,5	18,9	13,9	28,0	15,8	20,1	11,3	25,8	14,3	21,7	9,6	25,2

Vir: Eurostat.

Iz podatkov SURS o uporabni površini na prebivalca je za prebivalstvo Slovenije v zadnjem desetletju sicer značilen trend postopnega povečevanja vrednosti, tako da je ta leta 2018 znašala 29,2 m². A podrobnejši vpogled v strukturo prebivalstva glede na državo njihovega prvega prebivališča kaže, da do omenjene rasti prihaja samo zaradi rasti vrednosti, ki velja za prebivalstvo s prvim prebivališčem v Sloveniji, medtem ko se je za priseljence omenjena vrednost v obdobju 2011–2018 celo malenkostno zmanjšala. Razlika med vrednostma uporabne površine na prebivalca se je med obema populacijama v obdobju 2011–2018 tako povečala in je znašala že 5,5 m² na škodo priseljencev.

Na tem področju je za priseljence položaj še slabši na območju MOL. Tam je v omenjenem obdobju povprečna uporabna površina za priseljence celo upadla iz 23 m² za 0,7 m², za prebivalstvo s prvim prebivališčem v Sloveniji pa je porasla iz 28,2 m² za enako vrednost. Tako so bile v MOL leta 2018 v primerjavi z ravno cele države slabše vrednosti kazalnika tako za »domače« kot za priseljeno prebivalstvo. Primerjalno gledano je bil torej na področju povprečne vrednosti uporabne površine na stanovalca položaj najslabši za priseljence v MOL – s trendom nadaljnega slabšanja. Omenjeno je najverjetneje posledica premajhne ponudbe in posledično previsokih cen na nepremičninskem trgu.

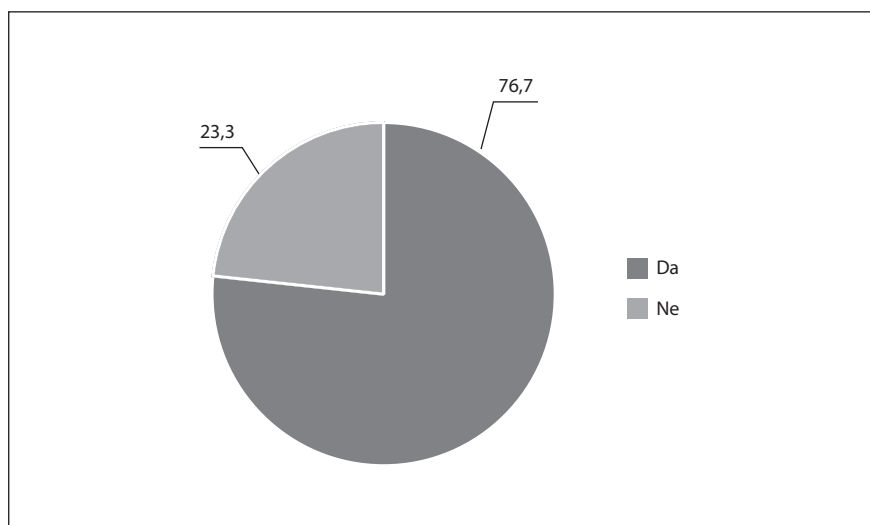
Tabela 8: Povprečna uporabna površina na stanovalca za običajna stanovanja glede na prvo prebivališče stanovalcev, Slovenija in MOL, popisi 2011–2018 (v m²)

	Popis 2011			Popis 2015			Popis 2018		
	Prvo prebivališče			Prvo prebivališče			Prvo prebivališče		
	Skupaj	Slovenija	Tujina	Skupaj	Slovenija	Tujina	Skupaj	Slovenija	Tujina
Slovenija	27,4	27,7	24,4	28,5	29	24,2	29,2	29,8	24,3
MOL	27,3	28,2	23,0	27,5	28,6	22,3	27,6	28,9	22,3

Vir: SURS, Registrski popis.

V zvezi s tem lahko dodamo še podatke iz spletnih anket, izvedenih s priseljenci in njihovimi potomci o tem, ali menijo, da živijo v dovolj velikem stanovanju. Pri odgovorih ne gre za objektivni kazalnik, temveč za percepcijo vprašanih.

Graf 3: Odgovori anketiranih priseljencev na vprašanje »Ali menite, da živite v dovolj velikem stanovanju/hiši?« (v %; N = 202)

Vir: Medvešek et al. 2019.

Pri podrobnejšem pregledu strukture odgovorov anketiranih priseljencev se kaže naslednja slika: na splošno je dobre tri četrtine anketirancev menilo, da živijo v dovolj velikem stanovanju oziroma hiši. Malenkostno bolj pozitivne glede tega so bile anketiranke. Nekoliko presenetljivo, glede na veliko gostoto prebivalstva in visoke cene nepremičnin v Ljubljani, so anketiranci z območja MOL v večjem deležu pri tej točki odgovorili z »da«. Glede na dolžino prebivanja anketirancev v Sloveniji ima najslabše razmerje – kjer je najmanjši delež tistih, ki so odgovorili z »da« – skupina anketirancev, ki je tu živeča 1–5 let. Načeloma pa delež pozitivnih odgovorov narašča premo sorazmerno z leti prebivanja v Sloveniji. Izjema pri tem so anketiranci, ki živijo tu manj kot leto, a so vsi menili, da živijo v dovolj veliki nepremičnini. Pri tem je treba upoštevati, da je bilo število anketiranih iz te populacije zelo majhno. Na področju podrobnejšega prikaza rezultatov glede na državo izvora anketirancev pa so bili nekoliko bolj zadovoljni z velikostjo stanovanja prebivalci, priseljeni v Slovenijo iz držav izven nekdanjega jugoslovanskega prostora.

Tabela 9: Podrobnejša struktura odgovorov na vprašanje »Ali menite, da živite v dovolj velikem stanovanju/hiši?« glede na spol, občino prebivanja in državo prvega prebivališča anketiranih priseljencev – absolutne vrednosti odgovorov

	Moški	Ženske	MOL	Druge občine	Nekdanja Jugoslavija	Druge države
Da	69	86	85	67	93	61
Ne	23	24	20	23	34	13
Skupaj	92	110	105	90	127	74

Vir: Medvešek et al. 2019.

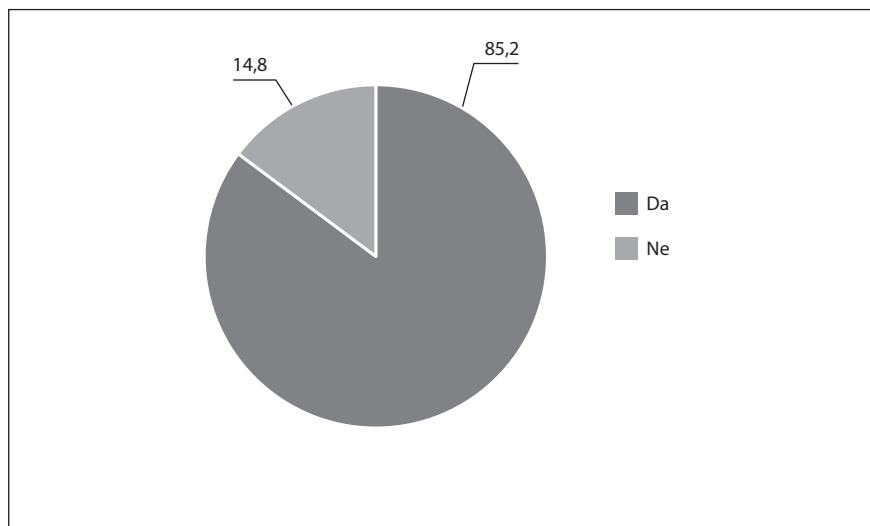
Tabela 10: Podrobnejša struktura odgovorov na vprašanje »Ali menite, da živite v dovolj velikem stanovanju/hiši?« glede na dolžino prebivanja anketiranih priseljencev v Sloveniji (v letih) – absolutne vrednosti odgovorov

	Manj kot 1 leto	1–5 let	6–10 let	11–20 let	21–30 let	31 in več let	Skupaj
Da	9	29	29	41	19	27	154
Ne	0	15	10	17	4	1	47
Skupaj	9	44	39	58	23	28	201

Vir: Medvešek et al. 2019.

Kar dobrih 85 % vprašanih potomcev priseljencev meni, da živijo v dovolj velikem stanovanju oziroma hiši. Odgovori kažejo še na ugodnejšo strukturo kot pri priseljenicah (še za 8,5 % višja vrednost).

Graf 4: Odgovori anketiranih potomcev priseljencev na vprašanje »Ali menite, da živite v dovolj velikem stanovanju/hiši?« (v %; N = 61)

Vir: Medvešek et al. 2019.

V navezavi z uporabno površino stanovanj lahko analiziramo še naseljenost stanovanj glede na to, koliko oseb po podatkih SURS živi povprečno v posameznem stanovanju. Tu se na prvi pogled kaže najbolj ugodna slika za populacijo stanovalcev, katerih prvo prebivališče je bilo v tujini, saj so njihove vrednosti kazalnika najnižje. A ob vpogledu na to področje je nujno treba upoštevati tudi vrednosti drugih vrst kazalnikov. Osebe s prvim prebivališčem v tujini živijo v Sloveniji v stanovanjih, kjer imajo v primerjavi z osebami, rojenimi v Sloveniji, manjšo uporabno površino na prebivalca oziroma jih večji delež živi v prenaseljenih stanovanjih, imajo manj sob v stanovanju in v večjem deležu živijo v stanovanjih slabšega standarda.

Skupna vrednost kazalnika o povprečnem številu oseb v stanovanju je v obdobju 2011–18 na ravni Slovenije minimalno padla (za 1,3 %), saj je število prebivalstva v običajnih stanovanjih v tem obdobju naraslo za 0,2 %, število stanovanj pa za 1,5 %. Na ravni MOL pa so vrednosti nižje najverjetneje zaradi manjše uporabne površine tamkajšnjih stanovanj. Kljub temu, da se pri prebivalstvu stanovanj s prvim prebivališčem v tujini v omenjenem obdobju beležijo tako na ravni Slovenije kot MOL najnižje vrednosti kazalnika, pa je ta na obeh ravneh v izrazitem porastu.

Tabela 11: Povprečno število oseb v stanovanju²⁰ glede na prvo prebivališče stanovalcev, Slovenija in MOL, popisi 2011–2018

Lastništvo stanovanja	Popis 2011				Popis 2015				Popis 2018			
	Prvo prebivališče				Prvo prebivališče				Prvo prebivališče			
	Skupaj	Slovenija	Slovenija in tujina	Tujina	Skupaj	Slovenija	Slovenija in tujina	Tujina	Skupaj	Slovenija	Slovenija in tujina	Tujina
Slovenija	2,97	2,97	3,22	2,37	2,96	2,96	3,14	2,55	2,93	2,93	3,12	2,58
MOL	2,55	2,42	3,28	2,15	2,59	2,47	3,14	2,43	2,59	2,47	3,12	2,49

Vir: SURS, Registrski popis.

Če za področjem naseljenosti stanovanj s povprečnim številom oseb pogledamo še rezultate spletnih anket, izvedenih s priseljenci, živijo v njihovih gospodinjstvih najpogosteje, sodeč po najpogostejših odgovorih anketirancev, ena do dve odrasli osebi (povprečna vrednost je 1,74) in od nič do dva otroka (povprečna vrednost je 1,13). Vprašanje, ki zadeva število odraslih oseb, so nekateri intervjuvanci očitno razumeli kot »koliko odraslih oseb prebiva v gospodinjstvu *poleg vas*«, saj so odgovarjali tudi z vrednostjo 0. Če predvidevamo, da je večina anketiranih priseljencev tako razumela vprašanje, prebiva povprečno v njihovih gospodinjstvih skupaj z njimi 3,87 osebe (odraslih in otrok), kar kaže na nadpovrečno vrednost – v primerjavi z zgoraj omenjenim kazalnikom o povprečnem številu oseb v stanovanju.

Ob podrobnejšem pregledu odgovorov priseljencev glede na spol ni opaznejših razlik pri odgovoru o številu odraslih, ki živijo poleg anketiranih oseb v gospodinjstvu. Pri številu otrok oziroma oseb do 18 let pa je bil pri anketirankah razmeroma večji delež odgovorov, da poleg njih živita v gospodinjstvu še dva otroka; pri moških je bila ta vrednost najpogosteje enaka nič. Ob podrobnejšem strukturiranju odgovorov glede na občino, kjer živijo anketiranci, lahko trdimo, da so večja gospodinjstva priseljencev izven MOL. Če odgovore križamo z leti bivanja v Sloveniji, pa se kaže, da so največja gospodinjstva pri priseljenicah, živečih tu 11–20 let, tako kar zadeva odrasle kot mladoletne. Ob strukturiranju podatkov glede na državo, iz katere so se priselili priseljenci, pa ne moremo govoriti o opaznih razlikah v številu oseb v gospodinjstvih med tistimi, ki so se priselili z območja nekdanje Jugoslavije, in tistimi iz drugih držav.

Povprečno število odraslih, ki poleg anketiranih potomcev priseljencev živijo v gospodinjstvu, je 1,9 – najpogosteje poleg²¹ anketiranca živita dve odrasli osebi, nikjer pa več kot štirje odrasli. Kljub podobnim odgovorom je

20 Podatki se nanašajo na običajna stanovanja.

21 Če predvidevamo, da so potomci ravno tako razumeli to vprašanje kot, koliko odraslih živi v stanovanju poleg vas.

tu razpon vrednosti v primerjavi s priseljenci manjši tako pri odraslih kot pri otrocih. Poleg anketiranca živi v gospodinjstvu povprečno še 1,1 otroka. Največ gospodinjstev je z nič ali dvema otrokoma.

Če pogledamo še na področje naseljenosti stanovanj prek kazalnika SURS o povprečnem številu sob v stanovanju glede na državo prvega prebivališča, je položaj naslednji: v desetletju od leta 2011 dalje se povprečna vrednost na ravni države nekoliko veča, a ostaja za priseljence enaka. Razpon med vrednostjo kazalnika za prebivalstvo, katerega prvo prebivališče je bilo v Sloveniji, na eni strani in za priseljence na drugi strani se veča v škodo slednjih. Leta 2018 so imeli priseljenci kar 0,90 sobe v stanovanju manj od preostalega prebivalstva.

Tabela 12: Povprečno številu sob v stanovanju²² glede na prvo prebivališče stanovalcev, Slovenija in MOL, popisi 2011–2018

	Popis 2011			Popis 2015			Popis 2018		
	Prvo prebivališče			Prvo prebivališče			Prvo prebivališče		
	Skupaj	Slovenija	Tujina	Skupaj	Slovenija	Tujina	Skupaj	Slovenija	Tujina
Slovenija	3,04	3,12	2,36	3,11	3,20	2,35	3,16	3,26	2,36
MOL	2,83	2,96	2,19	2,78	2,92	2,13	2,80	2,95	2,14

Vir: SURS, Registrski popis.

Na tem področju je položaj še slabši v MOL, kjer je vrednost kazalnika za obe populaciji v omenjenem obdobju celo rahlo upadla. Razlika je bila 0,81 sobe v škodo priseljencev. Vrednosti so na splošno še nižje za obe populaciji – leta 2018 je imelo stanovanje priseljencev v MOL povprečno komaj 2,14 sobe, medtem ko je ta kazalnik za prebivalstvo s prvim prebivališčem v Sloveniji na ravni cele države meril 3,26.

4.3 Stanovanjski pogoji

V podpoglavju o stanovanjskih pogojih zajemamo infrastrukturno opremljenost stanovanj, na kratko pa tudi podstandardna stanovanja oziroma stanovanjsko prikrajšanost.

Po podatkih OECD/EU (2018) je delež prebivalstva, ki živi v podstandardnih stanovanjih, med priseljenci povprečno večji tako na ravni cele EU kot na ravni Slovenije. Na ravni EU skoraj četrtina (24,5 %) priseljencev živi v

22 Podatki se nanašajo na običajna stanovanja.

podstandardnih stanovanjih. V Sloveniji je ta delež višji še za 4 %, poleg tega pa je višji že sam delež prebivalstva, rojenega v Sloveniji, živečega v takšnih stanovanjih.

Tabela 13: Delež prebivalstva (v %), ki živi v podstandardnih stanovanjih, leta 2016 – podatki se nanašajo na populacijo, staro 16 let ali več, glede na državo prvega prebivališča

	Prvo prebivališče	
	Država, ki poroča	Tujina
EU (28)	19,4	24,5
Slovenija	26,5	28,5

Vir: OECD/EU, 2018.

V nadaljevanju se samo na kratko dotaknimo še infrastrukturne opremljenosti stanovanj – kjer je v obzir vzeta primerjava stanovanj, kjer živi prebivalstvo s prvim prebivališčem v Sloveniji, in stanovanj priseljencev. Tu smo s pomočjo podatkov SURS izpostavili eno vrsto infrastrukturne opremljenosti – prikaz deleža stanovanj, ki imajo vodo, stranišče in kopalnico. Takšnih je bilo leta 2011 vsaj 96 %, stanje pa se tako na ravni Slovenije kot MOL postopoma izboljšuje, s tem da je položaj v MOL še nekoliko boljši. Vseeno pa v celotnem obdobju ostaja razlika med stanovanji obeh populacij – stanovanja priseljencev beležijo malenkost slabšo infrastrukturno opremljenost. Preostali delež stanovanj, ki ni prikazan v tabeli, zaznamuje odsotnost enega ali več od omenjenih treh infrastrukturnih elementov. A ti deleži so izredno majhni, zato niso posebej izpostavljeni v tabeli.²³

Podatkom o infrastrukturni opremljenosti običajnih stanovanj je zanimivo dodati še podatke SURS o deležu prebivalstva, ki živi v običajnih stanovanjih in ostalih tipih stanovanj, saj se tudi na tem področju kažejo velike razlike med prebivalstvom s prvim prebivališčem v Sloveniji in priseljenci. Na splošno velja za zadnje desetletje, da velika večina prebivalstva, vsaj okoli 97 % prebivalstva Slovenije, živi v tako imenovanih običajnih stanovanjih. Ta delež je sicer za okoli 3 % manjši na območju MOL. Na tem področju pa obstaja velik razkorak med deležem prebivalstva s prvim prebivališčem v tujini (priseljenci) in deležem prebivalstva s prvim prebivališčem v Sloveniji. Med priseljenci je dosti večji delež tistih, ki živijo v skupinskih stanovanjih,

²³ Enako velja tudi glede odsotnosti priklopa na električno omrežje, saj je bilo takšnih stanovanj v državi že v času registrskega popisa 2011 manj kot odstotek vseh (Dolenc et al. 2013, 46).

zlasti samskih domovih, in od leta 2011 dalje še nekoliko narašča. V manjši meri to velja tudi za druge bivalne enote (SURs, Registrski popis). V praksi to pomeni, da med priseljenci v primerjavi z ostalim prebivalstvom živi več prebivalstva v stanovanjskih enotah s slabšo bivanjsko kakovostjo – to je z manj prostora na prebivalca, deljenimi skupnimi prostori in infrastrukturo ipd.

Tabela 14: Prebivalci običajnih stanovanj po prvem prebivališču in infrastrukturi v stanovanju, Slovenija in MOL, popisi 2011–2018 (v %)

	Popis 2011		Popis 2015		Popis 2018	
	Prvo prebivališče		Prvo prebivališče		Prvo prebivališče	
	Slovenija	Tujina	Slovenija	Tujina	Slovenija	Tujina
Stanovanje ima vodo, stranišče in kopalnico – raven Slovenije	96,3	96,0	96,9	96,3	97,1	96,5
Stanovanje ima vodo, stranišče in kopalnico – raven MOL	98,3	96,4	98,4	96,9	98,4	97,2

Vir: SURs, Registrski popis.

Tabela 15: Prebivalci po prvem prebivališču in tipu stanovanjske enote, Slovenija, popisa 2011 in 2018 (v tisočih)

	Popis 2011						Popis 2018					
	Prvo prebivališče						Prvo prebivališče					
	Skupaj		Slovenija		Tujina		Skupaj		Slovenija		Tujina	
	Št.	%	Št.	%	Št.	%	Št.	%	Št.	%	Št.	%
Skupaj	2.050	100	1.822	100	228	100	2.067	100	1.817	100	250	100
Običajno stanovanje	1.989	97,0	1.783	97,9	206	90,3	1.993	96,4	1.771	97,5	221	88,5
Skupinsko stanovanje	57	2,8	35	1,9	21	9,3	67	3,2	41	2,2	27	10,7
Druga bivalna enota	4	0,2	3	0,2	1	0,4	7	0,3	5	0,3	2	0,8

Vir: SURs, Registrski popis.

Na področje stanovanjske prikrajsanosti in infrastrukturne opremljenosti se posredno navezuje vprašanje v spletni anketi glede zadovoljstva s posameznimi področji življenja anketirancev. Eno od področij je bilo tudi zadovoljstvo s stanovanjem/hišo, v katerem živijo. V anketi smo preverjali percepcije priseljencev tako, da so anketiranci zadovoljstvo numerično

označili od 1 (zelo nezadovoljen) do 10 (zelo zadovoljen). Odgovori so imeli povprečno vrednost 7,67. V primerjavi z ostalimi področji zadovoljstva v življenju spada ta vrednost v zadnjo tretjino. Slabši rang odgovora je najverjetneje odraz sklopa dejavnikov, ki vplivajo na slabo raven zadovoljstva anketirancev na stanovanjskem področju: splošno premajhna ponudba in kakovost nepremičnin na trgu za najem ali nakup, prenizki dohodki oziroma predrage nepremičnine itd.

Ob pregledu podrobnejše strukture odgovorov ugotavljamo, da so bile na tem področju nekoliko bolj pozitivne v svojih odgovorih anketiranke, poleg njih še anketiranci, ki ne prebivajo v MOL, z nepremičnino pa so bili bolj zadovoljni priseljenci iz držav z območja nekdanje Jugoslavije. Na področju križanja te spremenljivke s podatki o letu priselitve so bili v skladu s pričakovanji s položajem najmanj zadovoljni tisti, ki so se v Slovenijo priselili šele pred kratkim (pred manj kot letom dni), najbolj pa tisti, ki tu živijo najdlje. Tem si je očitno z leti uspelo toliko izboljšati oziroma okrepiti svoj socialno-ekonomski položaj, da so si temu primerno lahko privoščili tudi nakup ali najem kakovostnejšega prebivališča.

Tabela 16: Podrobnejša struktura odgovorov s področja zadovoljstva s stanovanjem/hišo, kjer živijo priseljenci, glede na spol, občino prebivanja in državo prvega prebivališča (1 = spremenljivka; 2 = število odgovorov; 3 = povprečna vrednost odgovorov)

Spol			Občine			Država prvega prebivališča		
1	2	3	1	2	3	1	2	3
Moški	92	7,64	MOL	106	7,40	Nekdanja Jugoslavija	127	7,74
Ženske	110	7,70	Ostale občine	89	8,04	Ostale države	74	7,55

Vir: Medvešek et al. 2019.

Tabela 17: Podrobnejša struktura odgovorov s področja zadovoljstva s stanovanjem/hišo, kjer živijo priseljenci, glede na obdobje prebivanja v Sloveniji (1 = spremenljivka; 2 = število odgovorov; 3 = povprečna vrednost odgovorov)

1	Manj kot 1 leto	1–5 let	6–10 let	11–20 let	21–30 let	31 in več let
2	8	44	38	58	24	29
3	7,00	7,11	7,39	7,91	7,92	8,38

Vir: Medvešek et al. 2019.

Ugodnejši položaj na področju zadovoljstva s stanovanjem/hišo, kjer živijo anketiranci, se kaže za potomce priseljencev. S povprečno vrednostjo 7,97 se uvršča na tretje mesto med vsemi področji življenja in hkrati malce presega povprečno vrednost tega področja pri anketah s priseljenci.

5 Zaključek

Integracijska politika Slovenije se specifično s stanovanjskim področjem priseljencev ne ukvarja. Delna izjema v tem okviru je izobraževalni program učenja slovenščine za priseljence, *Začetna integracija priseljencev*, ki v okviru praktičnih vsebinskih področij udeleženke informira tudi o sporazumevanju na področju urejanja stanovanjskega vprašanja. Po eni strani se ukrepi na področju integracije priseljencev nanašajo samo na državljane tretjih držav (DTD), po drugi strani pa so prav ti v najslabšem položaju na nepremičninskem trgu v Sloveniji. To velja zlasti za področje pravne ureditve, kjer ta skupina priseljencev, razen izjem državljanov nekaterih tretjih držav, ni deležna nobenih posebnih ugodnosti in pravic. DTD pa so na najslabšem tudi glede nekaterih objektivnih kazalnikov s stanovanjskega področja.

Na pravnem področju je obseg pravic glede nakupa ali dedovanja in tudi najema nepremičnin v Sloveniji ključno odvisen od državljanstva priseljencev. Tu je osnovna delitev na tujce, ki imajo državljanstvo drugih držav članic EU, in na preostale tuje državljane – DTD. Pri nakupu je bistveno, ali priseljenci pri tem potrebujejo odločbo o ugotovitvi vzajemnosti ali ne. Ne potrebujejo je državljani drugih članic EU, članic EFTA, rezidenti držav članic OECD. Na tem področju je jasno razviden trend širjenja pravic tujih državljanov do nakupa nepremičnin v Sloveniji, ki je povezan z vstopoma Slovenije v EU in v OECD v obdobju 2004–2010. Poleg tega obstaja še nekaj izjem. Na področju najema pa velja, da so do različnih ugodnosti med tujimi državljani (neprofitni najem, stanovanjska posojila in varčevanje) upravičeni samo tujci, ki so državljani članic EU, z dovoljenjem za stalno prebivanje v Sloveniji.

Analizi pravnega položaja priseljencev na stanovanjskem področju je sledila še analiza položaja priseljencev in njihovih potomcev v praksi glede objektivnih kazalnikov s področij lastniške strukture stanovanj, (pre)naseľljenosti in velikosti stanovanj ter stanovanjskih pogojev. Pri rezultatih anket, izvedenih s priseljenci in potomci, se načeloma kaže ugodnejši položaj potomcev, ki so na stanovanjskem področju primerljivi s položajem (preostalega) v Sloveniji živečega prebivalstva. Za priseljence pa so brez izjem vrednosti kazalnikov slabše kot za v Sloveniji rojeno prebivalstvo. Najpogosteje so te vrednosti še manj ugodne – za vse omenjene populacije – na ravni MOL. Ta je bila v prispevku posebej izpostavljena kot območje z največjim naseljem

v državi in okolje z nadpovprečno visoko gostoto poselitve, višjimi cenami nepremičnin in večjim povpraševanjem po njih.

Med priseljenci se na nekaterih področjih v zadnjem desetletju razkorak s preostalim, v Sloveniji rojenim prebivalstvom še večja, predvsem to velja za: naseljenost, uporabno površino in število sob na stanovalca. Na teh področjih je položaj priseljencev običajno še manj ugoden v MOL, kar je verjetno posledica večjega pritiska na trgu nepremičnin, ki ima premalo (kakovostne) ponudbe in previsoke cene. Med priseljsko populacijo so pri številnih kazalnikih v manj ugodnem položaju tudi tisti, ki v Sloveniji prebivajo manj kot deset let, kar posebej ne preseneča, saj gre pri tem skoraj gotovo za posameznike, ki se morajo na socialno-ekonomskem področju še dodatno truditi, da bi na začetku svoje delovne kariere v državi priselitve vsaj okvirno dosegli standarde večinske populacije. Za priseljene v Sloveniji velja, da je delež najemnikov v primerjavi z ostalim prebivalstvom mnogo večji, med njimi pa jih naraščajoč delež živi v skupinskih stanovanjskih enotah, zlasti v samskih domovih, kar v praksi pomeni slabšo bivanjsko kakovost.

Statistični podatki za raven cele države kažejo, da še vedno kar okoli četrtnina priseljencev živi v prenaseljenih in podstandardnih stanovanjih, po letu 2011 pa se je še nekoliko zmanjšala uporabna površina na prebivalca za priseljence. Kljub temu je okoli tri četrtine anketiranih priseljencev v naši anketi menilo, da živijo v dovolj veliki nepremičnini – kar je morda odraz boljšega (nadpovprečnega) socialno-ekonomskega standarda vzorca anketiranih. Največji razkorak z večinskim, v Sloveniji rojenim prebivalstvom je na področju števila sob v stanovanju. Pri vseh teh kazalnikih se iz odgovorov anketirancev kaže boljši položaj potomcev priseljencev v primerjavi s priseljenci. Položaj potomcev je okvirno primerljiv z večinskim prebivalstvom.

Enotne slike pri priseljencih na področju stanovanj ni. Glede na pravno ureditev in na nekatere objektivne kazalnike lahko predvidevamo, da imajo priseljenci iz drugih držav članic EU na stanovanjskem področju v Sloveniji na splošno relativno ugoden položaj, medtem ko se za DTD marsikje razmere v zadnjem desetletju celo slabšajo. V najslabšem položaju v Sloveniji so priseljenci iz tretjih držav, živeči v MOL, ki tu bivajo šele nekaj let.

Verjetno bi lahko vsaj k delnemu izboljšanju položaja pripomogla vključitev priseljencev iz tretjih držav s stalnim prebivališčem v Sloveniji v tukajšnje stanovanjske programe – varčevalne sheme, posebna posojila, upravičenost do pridobitve neprofitnega najemnega stanovanja. Vsem priseljencem pa bi moralo biti na voljo tudi več praktičnih informacij – bodisi glede najema bodisi glede nakupa stanovanj. Slab položaj priseljencev na stanovanjskem področju v Sloveniji je hkrati odraz širših slabih razmer na tem področju za vse prebivalstvo države, predvsem kar zadeva primanjkljaj dovoljšnega števila nepremičnin na trgu ter visoke cene pri nakupu in najemu stanovanj.

Literatura in viri

- Agreement on the European Economic Area. European Free Trade Association*, <https://www.efta.int/media/documents/legal-texts/eea/the-eea-agreement/Main%20Text%20of%20the%20Agreement/EEAAgreement.pdf> (dostop 31. 1. 2019).
- BBHZD [*Zakon o ratifikaciji Sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Svetom ministrov Bosne in Hercegovine o zaposlovanju državljanov Bosne in Hercegovine v Republiki Sloveniji in Protokola o izvajanju Sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Svetom ministrov Bosne in Hercegovine o zaposlovanju državljanov Bosne in Hercegovine v Republiki Sloveniji (BBHZD)*]. Uradni list RS 92 (2012).
- BRSZD [*Zakon o ratifikaciji Sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Srbije o zaposlovanju državljanov Republike Srbije v Republiki Sloveniji in Protokola o izvajanju Sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Srbije o zaposlovanju državljanov Republike Srbije v Republiki Sloveniji (BRSZD)*]. Uradni list RS 38 (2019).
- Dolenc, D. in Miklič, E., 2019. *Metodološko pojasnilo – Registrski popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
- Dolenc, D., E. Miklič, B. Razpotnik, D. Šter in Žnidaršič, T., 2013. *Ljudje, družine, stanovanja*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
- Eurostat. *Income and Living Conditions*. Evropska komisija, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/data/database> (dostop 18. 6. 2020).
- Medvešek, M., Bešter, R. in Pirc, J., 2019. Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji, DS4 – identifikacija percepcij priseljencev o integraciji, zbirnik: priseljenci. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- MKOGSR [*Zakon o ratifikaciji Konvencije o Organizaciji za gospodarsko sodelovanje in razvoj ter dopolnilnih protokolov št. 1 in 2 h Konvenciji*]. Uradni list RS 55 (2010).
- MPPEU [*Zakon o ratifikaciji Pogodbe med Kraljevino Belgijo, Kraljevino Dansko, Zvezno republiko Nemčijo, Helensko republiko, Kraljevino Španijo, Francosko republiko, Irsko, Italijansko republiko, Velikim vojvodstvom Luksemburg, Kraljevino Nizozemsko, Republiko Avstrijo, Portugalsko republiko, Republiko Finsko, Kraljevino Švedsko, Združenim kraljestvom Velike Britanije in Severne Irske in Češko republiko, Republiko Estonijo, Republiko Ciper, Republiko Latvijo, Republiko Litvo, Republiko Madžarsko, Republiko Malto, Republiko Poljsko, Republiko Slovenijo in Slovaško republiko, o pristopu Češke Republike, Republike Estonije, Republike Ciper, Republike Latvije, Republike Litve, Republike Madžarske, Republike Malte, Republike Poljske, Republike Slovenije in Slovaške republike k Evropski uniji s Sklepno listino (MPPEU)*]. Uradni list RS 12 (2004).
- MSPKOGS [*Zakon o ratifikaciji Sporazuma o pogojih pristopa Republike Slovenije h Konvenciji o organizaciji za gospodarsko sodelovanje in razvoj*]. Uradni list RS 55 (2010).
- MSVN [*Zakon o ratifikaciji Sporazuma o vprašanih nasledstva (MSVN)*]. Uradni list RS 71 (2002).
- OECD/EU, 2018. *Settling In 2018. Indicators of Immigrant Integration*. OECD Publishing, Evropska unija, Pariz, Bruselj.

- Pirc, J., 2010. Stanovanjska problematika državljanov tretjih držav v Sloveniji. V M. Medvešek in R. Bešter (ur.) *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani?* Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 172–204.
- Policija – Center za tujce, <https://www.policija.si/o-slovenski-policiji/organiziranost/generalna-policijska-uprava/uprava-uniformirane-policije/center-za-tujce/naloge-ct> (dostop 24. 1. 2019).
- Popis 2002. Definicije popisnih enot. Statistični urad Republike Slovenije, https://www.stat.si/popis2002/old_pages/skupinsko_stanovanje_definicije_popisnih_enot.html (dostop 28. 7. 2020).
- Pravilnik o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem.* Uradni list RS 14 (2004), 34 (2004), 62 (2006), 11 (2009), 81 (2011) in 47 (2014).
- Pravilnik o določitvi minimalnih standardov za nastanitev tujcev, ki so zaposleni ali delajo v Republiki Sloveniji.* Uradni list RS 62 (2015).
- Pridobivanje lastninske pravice [Pridobivanje lastninske pravice tujcev na nepremičninah v Republiki Sloveniji]. Ministrstvo za pravosodje – Sektor za civilno pravosodje, http://www.mp.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_civilno_pravo/sektor_za_civilno_zakonodajo/pridobivanje_lastninske_pravice_tujcev_na_nepremicninah_v_republiki_sloveniji/ (dostop 22. 1. 2019).
- ReIPRS [Resolucija o imigracijski politiki Republike Slovenije (ReIPRS)].* Uradni list RS 40 (1999).
- ReNSP15–25 [Resolucija o nacionalnem stanovanjskem programu 2015–2025 (ReNSP15–25)].* Uradni list RS 92 (2015).
- SiStat. Demografsko in socialno področje. Statistični urad Republike Slovenije, https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/ (dostop 14. 7. 2020).
- Sklep o objavi besedila Sporazuma [Sklep o objavi besedila Sporazuma o Evropskem gospodarskem prostoru v slovenskem jeziku].* Uradni list RS 59 (2005).
- SZ-1 [Stanovanjski zakon (SZ-1)].* Uradni list RS 69 (2003), 18 (2004 – ZVKSES), 47 (2006 – ZEN), 45 (2008 – ZVetL), 57 (2008), 62 (2010 – ZUPJS), 56 (2011 – odl. US), 87 (2011), 40 (2012 – ZUJF), 14 (2017 – odl. US) in 27 (2017).
- SURS, Registrski popis [Statistični urad Republike Slovenije, Registrski popis].
- Uredba o integraciji tujcev.* Uradni list RS 65 (2008), 86 (2010), 50 (2011 – ZTuj-2) in 70 (2012).
- Uredba o načinih in obsegu zagotavljanja programov pomoči pri vključevanju tujcev, ki niso državljani Evropske unije.* Uradni list RS 70 (2012) in 58 (2016).
- Uredba o načinu izvajanja zakonitega zastopanja mladoletnikov brez spremstva ter načinu zagotavljanja ustrezne nastanitve, oskrbe in obravnave mladoletnikov brez spremstva zunaj azilnega doma ali njegove izpostave.* Uradni list RS 35 (2017).
- Ustava Republike Slovenije.* Uradni list RS 33 (1991-I), 42 (1997 – UZS68), 66 (2000 – UZ80), 24 (2003 – UZ3a, 47, 68), 69 (2004 – UZ14), 69 (2004 – UZ43), 69 (2004 – UZ50), 68 (2006 – UZ121, 140, 143), 47 (2013 – UZ148), 47 (2013 – UZ90,97,99) in 75 (2016 – UZ70a).
- ZD [Zakon o dedovanju (ZD)].* Uradni list SRS 15 (1976), 23 (1978), Uradni list RS 13 (1994 – ZN), 40 (1994 – odl. US), 117 (2000 – odl. US), 67 (2001), 83 (2001 – OZ), 73 (2004 – ZN-C), 31 (2013 – odl. US) in 63 (2016).

- ZDoh-2* [Zakon o dohodnini (*ZDoh-2*)]. Uradni list RS 13 (2011 – UPB), 9 (2012 – odl. US), 24 (2012), 30 (2012), 40 (2012 – ZUJF), 75 (2012), 94 (2012), 52 (2013 – odl. US), 96 (2013), 29 (2014 – odl. US), 50 (2014), 23 (2015), 55 (2015), 63 (2016) in 69 (2017).
- Zakon o državljanstvu*. Uradni list RS 1 (1991).
- ZDRS-Č* [Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu Republike Slovenije (*ZDRS-Č*)]. Uradni list RS 96 (2002).
- ZDRS* [Zakon o državljanstvu (*ZDRS*)]. Uradni list RS 24 (2007 – UPB) in 40 (2017).
- ZIP* [Začetna integracija priseljencev], 2011. Ljubljana, Andragoški center Slovenije, <https://arhiv.acs.si/programoteka/ZIP.pdf> (dostop 5. 8. 2020).
- ZMZ-1* [Zakon o mednarodni zaščiti (*ZMZ-1*)]. Uradni list RS 16 (2017 – UPB).
- ZORSSZNM* [Zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (*ZORSSZNM*)]. Uradni list RS 43 (2006) in 76 (2010).
- ZPPLPKEU* [Zakon o pogojih za pridobitev lastninske pravice fizičnih in pravnih oseb držav kandidatk za članstvo v Evropski uniji (*ZPPLPKEU*)]. Uradni list RS 61 (2006).
- ZTuj-1* [Zakon o tujcih (*ZTuj-1*)]. Uradni list RS 64 (2009 – UPB).
- ZTuj-1A* [Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o tujcih (*ZTuj-1A*)]. Uradni list RS 87 (2002).
- ZTuj-2* [Zakon o tujcih (*ZTuj-2*)]. Uradni list RS 1 (2018 – UPB) in 9 (2018 – popr.).
- ZUVza-1* [Zakon o ugotavljanju vzajemnosti (*ZUVza-1*)]. Uradni list RS 27 (2017).
- ZZSDT* [Zakon o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (*ZZSDT*)]. Uradni list RS 1 (2018 – UPB) in 31 (2018).

Housing Situation of Immigrants and their Descendants in Slovenia: Legal Regulation and Selected Indicators in Practice

Abstract

This chapter presents various aspects of housing regulation in the context of integration of immigrants and their descendants in Slovenia. The emphasis is on where and why there are differences between immigrants and Slovenian citizens or persons whose first residence is in Slovenia. The chapter focuses on the regulation of housing for the above-mentioned individuals from a legal and practical point of view. The central part of the chapter starts with an analysis of the legal regulation of housing in Slovenia for foreign nationals and of the development of this area since the country has gained independence. The legal part covers the accommodation of foreign workers by their employers and the acquisition of property rights on real estate and rental of real estate by foreign nationals. In the second part of the chapter, statistical indicators and survey results shed light on the housing situation and trends over the last decade for individuals living in Slovenia whose first residence was abroad, compared to the population with first residence in Slovenia and, partly, the descendants of immigrants. This part depicts the actual situation of immigrants and their descendants in terms of apartment ownership, overcrowding and size, as well as housing conditions. Data show that in all the analysed areas, immigrants are worse-off than the majority population, while the situation of their descendants is comparable to the rest of the population born in Slovenia. Among the immigrants, the nationals of most third countries have the least rights in the real estate market, while according to practical situation indicators the worst-off are immigrants who have lived in Slovenia for less than ten years, originate from a third country, and live on the territory of the City Municipality of Ljubljana.

Keywords: housing, immigrants, descendants of immigrants, immigrant integration, Slovenia

Romana Bešter, Mojca Medvešek, Janez Pirc

Položaj priseljencev na področju zdravja in zdravstvenega varstva v Sloveniji¹

Izvleček

Avtorji v prispevku obravnavajo položaj priseljencev v Sloveniji na področju zdravja in zdravstvenega varstva. Osredotočajo se predvsem na možnosti priseljencev glede dostopa do zdravstvenega varstva in enake obravnave v njem. Pri tem obravnavajo štiri vidike: pravico do zdravja in zdravstvenega varstva, dostop do zdravstvenega zavarovanja, informiranost priseljencev o njihovih pravicah in možnostih dostopa do zdravstvenega varstva ter jezikovne ovire. Ugotavljajo, ali se priseljenci pri dostopu do zdravstvenih storitev v Sloveniji soočajo z neenako obravnavo in ali je slovenska država sprejela kakšne ukrepe za odpravo ovir, zaradi katerih (lahko) prihaja do neenake obravnave. Na podlagi analizirane zakonodaje in političnih dokumentov ter podatkov različnih raziskav avtorji ugotavljajo, da je bil v Sloveniji v zadnjih letih zdravstveni vidik zaznan kot eden od pomembnih elementov integracije, zaznane so bile tudi težave in ovire, s katerimi se srečujejo priseljenci pri dostopu do zdravstvene oskrbe, primanjkuje pa konkretnih sistemskih ukrepov, ki bi v praksi pripomogli k odpravljanju ovir ter zagotavljanju enakih možnosti in enake obravnave priseljencev v slovenskem zdravstvenem sistemu.

Ključne besede: priseljenci, zdravje, zdravstveno varstvo, integracija priseljencev, integracijska politika, Slovenija.

1 Prispevek je rezultat projekta *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji* (J5-9351), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

1 Uvod

Številne raziskave v svetu ugotavljajo, da obstajajo neenakosti med priseljenci in večinskim prebivalstvom na področju zdravja in zdravstvenega varstva, da so priseljenci izpostavljeni večjim tveganjem za zdravje in imajo slabši dostop do zdravstvenih storitev. Namen tega prispevka je podati pregled položaja priseljencev na področju zdravja in zdravstvenega varstva v Sloveniji ter ugotoviti, ali tudi pri nas na tem področju obstajajo razlike med priseljenci in večinskim prebivalstvom.

Veliko je dejavnikov, ki vplivajo na zdravstveno stanje priseljencev – od življenjskih navad, genetskih predispozicij, socialno-ekonomskega položaja, okolja, v katerem živijo, do delovnih pogojev, možnosti dostopa do zdravstvenih storitev itd. Nekatero raziskavo (Swerdlow 1991; Williams 1993; Razum in Twardella 2002; Lipson et al. 2003, 855; Cho et al. 2004; Abraido - Lanza et al. 2005; Lassetter in Callister 2009, 93) ugotavljajo, da so priseljenci v začetnem obdobju priselitve pogosto enako ali celo bolj zdravi kot večinsko prebivalstvo. Ta pojav se v literaturi označuje kot »učinek zdravega migranta«. Povezuje se z različnimi zdravstvenimi in družbenimi dejavniki, od procesov samoselekcije bolj zdravih priseljencev (za prostovoljno migracijo se odločajo praviloma mladi in zdravi posamezniki) do družbenogeografskih dejavnikov v državi izvora (priseljenci pogosto izvirajo iz delov sveta, kjer način življenja ne povzroča toliko kroničnih bolezni, ki so značilne za tako imenovani razviti svet) in ponekod tudi zdravstvenih zahtev migracijskih politik, ko države zavračajo priseljevanje bolnih priseljencev (Gushulak 2007, 1440). Raziskave zaznavajo relativno boljše zdravstveno stanje priseljencev ob prihodu v novo državo, in to tako na področju kroničnih bolezni in stanj kot tudi na področju rabe zdravstvenih storitev (npr. manj obiskov pri zdravnikih) (Baron - Epel in Kaplan 2001; Lipson et al. 2003, 855). Priseljenci naj bi v primerjavi z domačini tudi redkeje koristili bolniški dopust (Lipson et al. 2003, 855). Boljše zdravstveno stanje priseljencev se kaže skozi raziskave stopenj umrljivosti, pričakovane življenjske dobe, rojstev in tveganj obolevnosti (Lassetter in Callister 2009, 93). Poleg tega v raziskavah percepcij o lastnem zdravju novi priseljenci v primerjavi z ostalim prebivalstvom bolje (samo)ocenjujejo svoje zdravje (Gushulak 2007, 1439). Vendar pa številni raziskovalci opozarjajo na previdnost pri interpretaciji rezultatov, ki na prvi pogled kažejo pozitivno sliko glede zdravja (novih) priseljencev. Kazalniki, ki se uporabljajo za ocenjevanje zdravstvenega stanja priseljencev, marsikdaj ne odražajo realnega stanja. Razpoložljivi podatki o obolevnosti in umrljivosti, na primer, pogosto temeljijo na nenatančnih ocenah priseljske populacije, saj ne vključujejo priseljencev, ki so se vrnili nazaj v svoje izvirne države (Renzaho et al. 2016, 4; Weber et al. v Razum et al. 2002, 298). Prav tako v vzorec priseljencev običajno niso zajeti begunci in prosilci za mednarodno zaščito. Podatki o pogostosti obiskov

pri zdravniku ne razkrivajo, da mnogi priseljenci zaradi različnih razlogov (strah, nepoznavanje zdravstvenega sistema, neurejeno zdravstveno zavarovanje, nezmožnost plačila zdravstvenih storitev ipd.) ne obiščejo zdravnika vedno, ko bi ga potrebovali; priseljenci tudi pogosto ne morejo ali si ne upajo vzeti bolniškega dopusta (zaradi strahu pred izgubo službe, ker jim delodajalec ne dovoli ipd.), čeprav bi ga potrebovali (Woolfson 2007; Lipovec Čebren 2010). Poleg tega je treba upoštevati, da priseljenci niso homogena skupina in da pogosto obstajajo razlike v zdravstvenem stanju tudi med priseljenjskimi populacijami (Renzaho et al. 2016, 4) in znotraj njih (npr. po spolu, starosti, socialno-ekonomskem statusu (Ioannidi - Kapolou 2007)).

Ne glede na pozitivne ocene zdravstvenega stanja priseljencev v obdobju kmalu po priselitvi pa študije, ki proučujejo zdravstveno stanje priseljencev nekaj ali več let po priselitvi, ugotavljajo, da se le-to po določenem času prebivanja v novi državi poslabša in je pogosto slabše od zdravstvenega stanja večinskega prebivalstva (npr. Williams 1993, Renhazo et al. 2016). Razloge, zakaj se učinek zdravega migranta po določenem času prebivanja v novi državi porazgubi, raziskovalci povezujejo s kombinacijo vedenjskih in okoljskih sprememb (Gushulak 2007, 1440) ter izpostavljenostjo različnim stresnim življenjskim okoliščinam in dejavnikom tveganja, kot so revščina, diskriminacija, slabe bivanjske razmere, težki delovni pogoji, socialna izključenost, jezikovne ovire itd. (Acevedo - Garcia et al. 2010; Rechel et al. 2013), ki povečujejo zdravstveno ranljivost priseljencev in negativno vplivajo na njihovo zdravje. Nekatere raziskave (Mazur et al. 2003) ugotavljajo, da je proces integracije priseljencev v novem okolju povezan z negativnimi spremembami prehranskih navad, stopnje aktivnosti in rabe zdravstvenih storitev, kar vse pomeni večje tveganje za zdravje priseljencev. Razpoložljivi podatki kažejo, da priseljence nesorazmerno prizadenejo nenalezljive in nalezljive bolezni (Renhazo et al. 2016, 4). Priseljenci, zlasti priseljeni delavci, se v primerjavi z domačimi delavci pogosteje soočajo z duševnimi motnjami, kot sta anksioznost in depresija (Banal et al. 2010), pogostejše so tudi poškodbe pri delu (Sterud et al. 2018). Nekatere raziskave poročajo tudi o slabših samoocenah zdravja med priseljenci (Sterud et al. 2018), vendar je po podatkih OECD (OECD/EU 2018, 112–113) situacija glede tega med državami zelo različna.

Kakšno pa je stanje na področju zdravja in zdravstvenega varstva priseljencev v Sloveniji? MIPEX² je v letu 2014 Slovenijo na področju zdravja oziroma integracije priseljencev na področju zdravja uvrstil na sedemintrideseto, to je predzadnje mesto med vsemi proučevanimi državami (MIPEX 2014a). V pojasnilu k tej oceni je zapisano, da Slovenija ne naredi skoraj ničesar za vključevanje in usmerjanje priseljencev v zdravstvenem sistemu ali za reševanje katerihkoli posebnih zdravstvenih potreb priseljencev. Slovenija nima

2 Indeks, ki meri integracijske politike v osemintridesetih državah.

posebne zdravstvene politike, ki bi bila izrecno usmerjena na (nove) priseljence, niti področje zdravja oziroma zdravstva ni prioriteta v integracijski politiki (MIPEX 2014b). Namen tega prispevka je preveriti, ali se je v šestih letih od te ocene v Sloveniji na področju zdravstvene in integracijske politike kaj spremenilo. Ugotavljali bomo tudi, ali na podlagi obstoječih podatkov lahko govorimo o obstoju neenakosti med priseljenci in večinskim prebivalstvom, zlasti na področju dostopa do zdravstvenega varstva. Predvsem nas bo zanimalo, ali se priseljenci pri dostopu do zdravstvenih storitev soočajo z diskriminacijo in ali je slovenska država sprejela kakšne ukrepe, s katerimi bi odpravila ovire, zaradi katerih (lahko) prihaja do neenake obravnave priseljencev v slovenskem zdravstvenem sistemu. Diskriminacija je v Sloveniji zakonsko prepovedana, zato bi morala tudi integracijska politika težiti k temu, da se odpravijo vse neenakosti, ki nastajajo zaradi diskriminacije. V nadaljevanju prispevka bomo predstavili, kaj pomeni diskriminacija za priseljence na področju zdravstva oziroma kakšne učinke lahko ima na njihovo zdravje. Preverili bomo tudi, ali raziskave v Sloveniji zaznavajo pojave diskriminacije priseljencev na področju zdravstva. Osredotočili se bomo na prikaz položaja priseljencev na področju zdravstvenega varstva v Sloveniji s poudarkom na možnostih dostopa do zdravstvenih storitev in enake obravnave ter predstavili podatke oziroma primerjave glede zdravstvenega stanja priseljencev in ostalih prebivalcev Slovenije. Empirične podatke bomo črpali zlasti iz raziskave, ki smo jo na Inštitutu za narodnostna vprašanja izvedli v okviru projekta *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji*, uporabili pa bomo tudi podatke Statističnega urada Republike Slovenije in Eurostata. Pri proučevanju določenih vidikov položaja priseljencev na področju zdravstva se bomo opirali še na nekatere druge raziskave, ki so bile izvedene v Sloveniji v preteklih letih.

2 Diskriminacija

Diskriminacija je neenako obravnavanje, ki nima upravičenega razloga: ljudje so obravnavani slabše od drugih le zaradi določene osebne okoliščine (npr. spol, starost, rasa, etnično poreklo, invalidnost, spolna usmerjenost, versko prepričanje itd.). Sporno ravnanje jih ovira ali prikrajšuje za različne pravice in vsakodnevne priložnosti. Ima lahko tako naravo dejanj (odločitev ipd.) kot opustitev (neukrepanje, spregleda se nekoga glede ugodnosti itd.) (*Zagovornik načela enakosti 2020*).

Raziskave kažejo, da obstaja neposredna povezava med doživljanjem diskriminacije in negativnimi zdravstvenimi rezultati (Pascoe in Smart Richman 2009). Diskriminacija ima negativne učinke tako na duševno kot fizično zdravje, poleg tega pa posamezniki, ki doživljajo diskriminacijo, pogosteje prevzemajo nezdrave življenjske navade in ne prakticirajo zdravega življenjskega sloga (Pascoe in Smart Richman 2009). Diskriminacija se lahko dogaja na različnih področjih življenja (zaposlitev, izobraževanje, stanovanjsko področje, socialno varstvo itd.), le-ta pa se med sabo prepletajo in skupaj učinkujejo na zdravstveno stanje posameznika. V tem poglavju se bomo osredotočili na diskriminacijo na področju zdravstva.

Kot opozarja Svetovna zdravstvena organizacija (WHO 2010, 7), je diskriminacija lahko individualna ali institucionalna. Individualna diskriminacija je običajno »aktivna« ali »zavestna«. Gre za to, da oseba nepravilno obravnava drugo osebo zaradi določene njene osebne okoliščine. Institucionalna diskriminacija pa je pogosto »pasivna« ali »posredna«; ne gre za rezultat načrtnega delovanja posameznikov, temveč je diskriminacija vgrajena v samo strukturo institucij, ki zaradi tega, ker so bile v osnovi oblikovane za eno skupino, drugim skupinam ne omogočajo enakopravne obravnave. Na primer, ko predhodno homogena družba zaradi priseljevanja postane večkulturna, je skorajda neizogibno, da njene institucije ne bodo optimalne za priseljence. Do institucionalne diskriminacije tako lahko pride, ne da bi jo kdo načrtoval ali se je sploh zavedal. Vendar pa o institucionalni diskriminaciji lahko govorimo kot »posredni« ali »pasivni« samo toliko časa, dokler njen obstoj ni ozaveščen. Če niso sprejeti nikakršni ukrepi za njeno odpravo, ko je njen obstoj zaznan, tudi ta diskriminacija postane »aktivna« in »zavestna« (WHO 2010, 7). Za njeno odpravo je treba v institucije uvesti določene spremembe za izboljšanje tako dostopnosti kot kakovosti storitev za nove skupine, pri čemer je treba upoštevati posebne potrebe teh skupin (WHO 2010, 17).

V Sloveniji je diskriminacija pri zdravstveni obravnavi prepovedana z *Zakonom o pacientovih pravicah* (ZPacP): »Pacient ima pravico do enake obravnave pri zdravstveni obravnavi ne glede na spol, narodnost, raso ali etnično poreklo, vero ali prepričanje, invalidnost, starost, spolno usmerjenost ali drugo osebno okoliščino.« (7. člen ZPacP) Kljub temu raziskave (Bofulin in Bešter 2010, 297–299; Farkaš Lainščak in Lipovec Čebtron 2016, 17; Lipovec Čebtron 2010; Lenarčič et al. 2018, 121) zaznavajo, da so priseljenci v zdravstvu pogosto diskriminirani oziroma deležni neenake (manj kakovostne) obravnave. Raziskovalci v okviru projekta *Skupaj za zdravje*³ so med razlogi za to izpostavili predvsem nepoznavanje in neinformiranost zdravstvenih delavcev o specifičnih težavah in potrebah ranljivih oseb ter kulturne in (zlasti med priseljenci tudi) jezikovne nesporazume (Farkaš Lainščak in Lipovec Čebtron

3 Več o projektu glej na: <https://www.nijz.si/sl/skupaj-za-zdravje>.

2016, 17). Po mnenju raziskovalcev je takšno stanje posledica »odsotnosti sistemskih ukrepov in programov, preko katerih bi bili zdravstveni delavci deležni ustreznega usposabljanja za obravnavo različnih etničnih skupin, obenem pa bi imeli dostop do kakovostne podpore (v obliki strokovnega tolmačenja in medkulturnega mediatorstva)« (Farkaš Lainščak in Lipovec Čebtron 2016, 21).

V okviru omenjenega projekta sta bila leta 2016 prevedena in za slovenski kontekst prilagojena standard za zagotavljanje enakosti v zdravstveni oskrbi ranljivih skupin in pripadajoče orodje za samoocenjevanje zdravstvenih ustanov na podlagi tega standarda. Omenjeni standard z orodjem za samoocenjevanje omogoča zdravstvenim ustanovam, da ocenijo, v kolikšni meri same zagotavljajo enakost ranljivim skupinam v zdravstvenih storitvah, ki jih izvajajo, in ugotovijo, na katerih področjih zagotavljanja enakosti obravnave bi morale uvesti določene izboljšave (Farkaš Lainščak in Lipovec Čebtron 2016). Na tak način se lahko odpravlja institucionalna diskriminacija.

Preden se lotimo podrobnejšega pregleda nekaterih ovir, ki v slovenskem zdravstvenem sistemu onemogočajo ali otežujejo enakopravno obravnavo priseljencev, si pogledjmo rezultate spletne ankete, ki smo jo izvedli med priseljenci v okviru projekta *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji*.⁴ Anketirance smo vprašali, ali čutijo, da pripadajo etnični oziroma narodni skupnosti, ki je v Sloveniji diskriminirana. 16,7 % od 203 respondentov je na to vprašanje odgovorilo pritrdilno, 70 % jih je menilo, da ne, 13,3 % anketirancev pa je odgovorilo, da ne vedo. Zastavili smo jim tudi vprašanje glede konkretnih izkušenj z diskriminacijo na področju zdravstva v Sloveniji. Na vprašanje smo dobili 201 odgovor, od tega je 24,8 % respondentov odgovorilo, da so se že soočili z neenako (oziroma slabšo) obravnavo pri zdravniku zaradi svoje narodne pripadnosti; 14,4 % respondentov se je s tem srečalo redko, 10,4 % pa se jih je s tem soočalo pogosto. Med priseljenci iz držav naslednic Socialistične federativne republike Jugoslavije je delež tistih, ki so se soočili z neenako obravnavo, večji (28,8 %) kot med priseljenci iz ostalih držav (17,3 %). Prav tako je ta delež večji med ženskami (29,3 %) kot med moškimi (19,6 %).

4 V anketi so sodelovali priseljenci, starejši od 18 let, ki načrtujejo dolgotrajnejše bivanje v Sloveniji oziroma živijo v Sloveniji več kot eno leto. Spletne anketo so izpolnile 204 osebe. Med njimi je bilo 45,6 % moških in 54,4 % žensk. Skoraj polovica (48 %) vseh anketiranih spada v starostno skupino od 31 do 43 let. Le 11,8 % je mlajših od 31 let. Anketiranci živijo v 42 slovenskih občinah, pri čemer daleč največji delež (52 %) živi v ljubljanski občini. Med anketiranci močno prevladujejo visoko izobraženi (kar 84,8 % ima dokončano višjo oziroma visoko šolo, fakulteto ali več). Priseljenci, ki so sodelovali v anketi, prihajajo iz 42 različnih držav s celega sveta, prevladujejo pa tisti, ki so se priselili iz držav nekdanje Jugoslavije (skupaj 62,7 %). Približno četrtnina anketiranih je prišla v Slovenijo zaradi izobraževanja/študija, četrtnina zaradi dela/zaposlitve in četrtnina zaradi združitve družine.

3 Dostop priseljencev do zdravstvenega varstva

Raziskave ugotavljajo, da je dostop priseljencev do zdravstvenega varstva v Evropi pogosto omejen že na formalnopravni ravni, saj priseljencem niso zagotovljene enake pravice kot domačemu prebivalstvu. Pa tudi tam, kjer formalne možnosti in pravice za priseljence na papirju obstajajo, je v praksi njihov dostop do zdravstvenih storitev pogosto oviran (Betancourt et al. 2003; Rechel et al. 2013, 1239; Baeten et al. 2018, 31; Lipovec Čebtron 2017). V tem delu bomo ugotavljali, ali in kako so v slovenski zakonodaji in političnih dokumentih urejene in zagotovljene pravice priseljencev do zdravja in zdravstvenega varstva v Sloveniji ter kako se te pravice uresničujejo v praksi.

3.1 Pravica do zdravja in zdravstvenega varstva

Zdravje je pravica, ki je zagotovljena v več mednarodnih aktih, katerih podpisnica je tudi Slovenija. Tako je v 12. členu *Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah* zapisano, da ima »vsakdo /.../ pravico do najvišjega dosegljivega standarda fizičnega in mentalnega zdravja«. *Evropska socialna listina* v svojem 13. členu zagotavlja vsakomur, ki je brez zadostnih sredstev, pravico do socialne in zdravstvene pomoči. *Konvencija o otrokovih pravicah* pa v 24. členu zagotavlja pravico do zdravja in zdravstvenega varstva otrok in narekuje državam podpisnicam tudi sprejetje konkretnih ukrepov za popolno uresničevanje te pravice: »Države pogodbenice priznavajo otrokovo pravico do najvišje dosegljive ravni zdravja in do storitev ustanov za zdravljenje bolezni in zdravstveno rehabilitacijo. Države pogodbenice si bodo prizadevale zagotoviti, da ne bo noben otrok prikrajšan za pravico do takega zdravstvenega varstva. /.../«

V *Ustavi Republike Slovenije* je z 51. členom zagotovljena pravica vsakogar do zdravstvenega varstva pod pogoji, ki jih določa zakon. *Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju (ZZVZZ)* v 1. členu zdravstveno varstvo opredeljuje kot:

/.../ sistem družbenih, skupinskih in individualnih aktivnosti, ukrepov in storitev za krepitev zdravja, preprečevanje bolezni, zgodnje odkrivanje, pravočasno zdravljenje, nego in rehabilitacijo zbolelih in poškodovanih. Poleg tega zdravstveno varstvo obsega tudi pravice iz zdravstvenega zavarovanja, s katerimi se zagotavlja socialna varnost v primeru bolezni, poškodbe, poroda ali smrti.

V *ZZVZZ* je tudi zapisano, da ima vsakdo pravico do najvišje možne stopnje zdravja in dolžnost skrbeti za svoje zdravje ter da nihče ne sme ogroziti zdravja drugih. Prav tako je zapisano, da ima vsakdo pravico do zdravstvenega

varstva in dolžnost, da prispeva k njegovemu uresničevanju v skladu s svojimi možnostmi (2. člen ZZVZZ).

Pred desetimi leti smo v raziskavi *Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji* ugotavljali, da takratna slovenska *Resolucija o nacionalnem planu zdravstvenega varstva 2008–2013* (ReNPZV) ni posebej omenjala priseljencev, niti ni predvidevala ukrepov, ki bi bili specifično usmerjeni v izboljšanje položaja ali dostopa te skupine prebivalstva do storitev zdravstvenega varstva v Sloveniji (Bofulin in Bešter 2010, 278). Ob tem smo predlagali, da bi v prihodnosti ob kreiranju zdravstvene in integracijske politike veljalo razmisliti o tem, da so tudi priseljenci v Sloveniji potencialno ranljiva skupina z vidika zdravja in da je smiselno razmišljati o potencialnih posebnih ukrepih kot odzivu na njihove posebne potrebe (Bofulin in Bešter 2010, 278).

Deset let kasneje lahko zapišemo, da slovenska integracijska politika še vedno ne vsebuje nobenih konkretnih ukrepov, ki bi se nanašali na zdravje priseljencev ali njihovo zdravstveno oskrbo. Napredek je le v tem, da je v novi *Strategiji Vlade Republike Slovenije na področju migracij* (2019, 37) zdravstvo (zdravstveno zavarovanje, zdravstveno varstvo) omenjeno kot eno od področij kompleksnega procesa integracije. V strategiji je tudi prepoznano, da se zdravstvene ustanove in druge javne službe pri stiku s priseljenci spopadajo s težavami zaradi jezikovnih ovir in nepoznavanja kulturnih razlik, zaradi česar je predlagano, da bi bilo treba v katalog delovnih mest za javni sektor uvesti delovno mesto kulturni mediator, da bi navedene javne službe lahko zaposlovale ustrezen kader. Poleg tega *Strategija Vlade RS na področju migracij* (2019, 45) predlaga, da bi morali po zgledu drugih držav:

/.../ razmisliti o možnosti vzpostavitve mreže prevajalcev, ki bi bili javnim ustanovam na voljo za prevajanje preko telefona, ali poiskati druge ustrezne oblike zagotavljanja prevajanja.

Vsem zaposlenim v različnih službah, ki pri svojem delu prihajajo v stik z migranti (upravne enote, centri za socialno delo, vzgojno-varstveni zavodi in druge izobraževalne institucije, zdravstveni domovi, bolnišnice itd.), bi bilo treba zagotoviti usposabljanja na področju razvijanja medkulturnih kompetenc, pridobiti pa bi morali tudi posebna znanja (identifikacija ranljivih, prepoznava različnih simptomov, žrtve nasilja, mučenja, trgovine z ljudmi ipd.).

Opazimo lahko, da *Strategija Vlade RS na področju migracij* k problematiki pristopa zgolj z vidika odpravljanja težav, s katerimi se soočajo zdravstvene (in druge) institucije pri stikih s priseljenci, ne omenja pa vidika samih priseljencev. Predvideni ukrepi so sicer tudi v korist priseljske populacije, ne naslavljajo pa vseh njenih potreb in ne predvidevajo odpravljanja ovir z namenom omogočiti priseljencem, da lahko v okviru zdravstvenega sistema

delujejo kot enakopravni subjekti z enakimi možnostmi kot ostali prebivalci Slovenije.

V *Resoluciji o nacionalnem planu zdravstvenega varstva 2016–2025* »Skupaj za družbo zdravja« (ReNPZV16–25 2016, 62) so priseljenci prepoznani kot ena od ranljivih skupin prebivalstva, katerih specifične potrebe bo treba upoštevati pri določanju meril za mrežo javne zdravstvene službe, da se odpravijo ugotovljene neenakosti v zdravju in kakovosti obravnave med posameznimi skupinami prebivalstva.

Konkretnih ukrepov, ki bi na sistemski ravni priporočila, zapisana v zgoraj omenjenih strategiji in resoluciji, prevajali v prakso, v Sloveniji (še) ni. Leta 2017 je bilo za zdravstvene delavce v šestih slovenskih mestih⁵ izvedenih dvanajst strokovnih usposabljanj z naslovom »Pacient ne govori slovensko! Izziv za zdravstvene delavce v Sloveniji«, vendar so ta usposabljanja potekala zgolj v okviru projekta *Izdaja slovarja, namenjenega lažji komunikaciji migrantov z zdravstvenim osebjem*,⁶ in so se z iztekom projekta tudi zaključila.

3.2 Zdravstveno zavarovanje

Dostop do brezplačnih ali subvencioniranih storitev javnega zdravstvenega sistema v Republiki Sloveniji je odvisen od tega, ali je posameznik zavarovan v skladu z ZZVZZ. Priseljenci, ki so tuji državljani in ki imajo v Sloveniji urejen status tujca, so praviloma obvezno zdravstveno zavarovani kot zaposleni, samozaposleni, študenti, dijaki ali kot brezposelne osebe. Zavarovani so tudi njihovi družinski člani, če imajo stalno prebivališče v Republiki Sloveniji, razen če ni z mednarodno pogodbo drugače določeno (20. člen ZZVZZ). V praksi so ožji družinski člani zavarovancev, ki so tujci, zavarovani tudi v primeru, če imajo v Sloveniji le dovoljenje za začasno prebivanje, in sicer za čas veljavnosti tega dovoljenja in če so izpolnjeni tudi vsi drugi pogoji za pridobitev te pravice (Bofulin in Bešter 2010, 277). Pravico do obveznega zdravstvenega zavarovanja v Sloveniji imajo po *Zakonu o mednarodni zaščiti* (ZMZ-1) tudi osebe, ki jim je bila priznana mednarodna zaščita (98. člen ZMZ-1). Otroci, dijaki in študentje s priznano mednarodno zaščito, ki se redno šolajo in so mlajši od 26 let, pa so upravičeni do zdravstvenega varstva v celoti.

Tujci, ki imajo obvezno zdravstveno zavarovanje, imajo glede dostopa do zdravstvenega varstva enake pravice kot slovenski državljani. V primeru, če tujci nimajo samostojnega obveznega zdravstvenega zavarovanja in niso vključeni v družinska razmerja, pa je njihova pravica do zdravstvenega varstva

5 Ljubljana, Koper, Novo mesto, Celje, Kranj in Maribor (*Multilingual health* 2020).

6 Projekt je potekal od 2016 do 2018. Pri projektu so sodelovali Filozofska fakulteta, Medicinska fakulteta, Zdravstvena fakulteta Univerze v Ljubljani ter Nacionalni inštitut za javno zdravje in Zdravniška zbornica Slovenije (*Multilingual health* 2020).

odvisna od njihovega tujskega statusa: če imajo v Sloveniji stalno prebivališče, si prispevek za obvezno zdravstveno zavarovanje lahko plačujejo sami; če nimajo stalnega prebivališča v Sloveniji, pa so upravičeni le do brezplačnega nujnega zdravljenja (7. člen ZZVZZ), ki obsega »neodložljive zdravstvene storitve oživljanja, ohranitve življenja in preprečitve poslabšanja zdravstvenega stanja obolelega ali poškodovanega. Nujnost zdravljenja presoja osebni zdravnik oziroma pristojna zdravniška komisija v skladu s splošnim aktom Zavoda.« (25. člen ZZVZZ) Tujcem brez obveznega zdravstvenega zavarovanja Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije (ZZZS) zagotavlja plačilo zdravstvenih storitev le v primeru, če tako določa mednarodna pogodba (27. člen ZZVZZ).⁷ Sicer pa se osebe brez zdravstvenega zavarovanja za pomoč oziroma zdravstveno oskrbo lahko obrnejo le na tako imenovane *pro bono* ambulante za osebe brez zdravstvenega zavarovanja, ki delujejo v Ljubljani, Kopru, Kranju, Novi Gorici in Mariboru.

Obvezno zdravstveno zavarovanje ne krije vseh stroškov zdravstvenih storitev.⁸ Zdravstvene storitve, ki so v celoti krite iz obveznega zdravstvenega zavarovanja, so našteje v 23. členu ZZVZZ. Pri ostalih storitvah obvezno zdravstveno zavarovanje krije le določen odstotek vrednosti storitve, razliko do polne vrednosti pa morajo plačati zavarovanci iz lastnih sredstev oziroma jim jo krije zavarovalnica, če imajo sklenjeno prostovoljno dopolnilno zdravstveno zavarovanje. Ker je tveganje doplačil, ki jih pokriva dopolnilno zavarovanje, tako veliko in razširjeno, v resnici ne gre več za prostovoljno zavarovanje, temveč je v praksi za večino zavarovancev praktično obvezno, kar je zabeleženo tudi v *Resoluciji o nacionalnem planu zdravstvenega varstva 2016–2025*. Obvezno zdravstveno zavarovanje je v Sloveniji progresivno, kar pomeni, da so prispevki odvisni od višine dohodka, premije dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja pa so približno enake za vse zavarovance in zato predstavljajo nesorazmerno večje breme za socialno šibkejšo prebivalstvo. Edini ponudnik obveznega zdravstvenega zavarovanja v Sloveniji je ZZZS dopolnilno zdravstveno zavarovanje pa izvajajo zavarovalnice. Pogoj za sklenitev dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja je, da ima posameznik obvezno zdravstveno zavarovanje, zato priseljenci, ki nimajo dostopa do obveznega zdravstvenega zavarovanja, nimajo dostopa niti do dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja (MIPEX 2014b, 8), s čimer je njihov dostop do zdravstvenih storitev močno omejen. Med priseljenci, ki nimajo dostopa do omenjenih zdravstvenih zavarovanj, so: prosilci za mednarodno zaščito; osebe z dovoljenjem za zadrževanje;

7 Slovenija ima sklenjene meddržavne sporazume o zdravstvenem oziroma socialnem zavarovanju z Avstralijo (od 1. 7. 2011), Bosno in Hercegovino (od 1. 7. 2008), Črno goro (od 1. 1. 2012), Severno Makedonijo (od 1. 4. 2001) in Srbijo (od 1. 11. 2010) (ZZZS).

8 Popolna pokritost je zagotovljena le za mladoletnike, redno vpisane študente, mlajše od 26 let, in za nekatere bolezni in stanja (MIPEX 2014b, 8).

osebe, prepoznane kot žrtve trgovine z ljudmi in žrtve nezakonitega zaposlovanja; sezonski delavci, ki niso v delovnem razmerju; osebe z dovoljenjem za začasno prebivanje, ki niso zaposlene ali zavarovane kot družinski člani (Pistotnik 2019, 74). Vendar med tistimi, ki nimajo urejenega zdravstvenega zavarovanja, niso le osebe, ki formalno nimajo možnosti za vključitev v obvezno zdravstveno zavarovanje. Po podatkih ZZZS je tudi med osebami, ki imajo legalno možnost oziroma obveznost urediti si obvezno zdravstveno zavarovanje, kar nekaj takih, ki si v daljšem časovnem obdobju zavarovanja ne uredijo. Po poročanju ZZZS so med temi »začasno« nezavarovanimi osebami osebe, ki si statusa ne želijo urediti, socialno ogrožene osebe in drugi⁹ (ZZZS 2014, 36). Kot opozarja Rajgelj (2012, 45), so nevarnosti začasne nezavarovanosti zaradi zadrževanja pravic izpostavljene tudi kategorije delovno aktivnega prebivalstva (in njihovi družinski člani), ki niso v klasičnem delovnem razmerju pri določenem delodajalcu, temveč se preživljajo kot samozaposleni ali opravljajo delo na civilnopравnih podlagah (npr. avtorska ali podjetna pogodba).¹⁰ V skladu z 78.a členom ZZZS se namreč določenim zavarovanim osebam in njihovim družinskim članom zadržijo pravice do zdravstvenih storitev in denarnih dajatev iz naslova obveznega zdravstvenega zavarovanja, če nimajo poravnanih obveznosti do ZZZS (78.a člen ZZZS).

V okviru projekta *Za boljše zdravje in zmanjšanje neenakosti v zdravju – Skupaj za zdravje*, ki ga je v obdobju 2009–2014 vodil Nacionalni inštitut za javno zdravje (NIJZ), je bila opravljena kvalitativna raziskava v različnih krajih Slovenije, v kateri so raziskovalci ugotavljali, kateri deli prebivalstva so v Sloveniji najbolj zdravstveno marginalizirani, s katerimi ovirami v dostopu do sistema zdravstvenega varstva se najpogosteje soočajo in na kakšen način te ovire odpraviti (Farkaš Lainščak in Lipovec Čebren 2016, 16). Med najpogostejšimi ovirami pri dostopu do sistema zdravstvenega varstva so zaznali tudi težko dostopno ali nedostopno zdravstveno zavarovanje, v predlogih sistemskih ukrepov za premostitev zaznanih ovir pa so med drugim predlagali:

/.../ zagotovitev enakega dostopa do obveznega zdravstvenega zavarovanja za migrante: nekatere skupine priseljencev (osebe, ki imajo dovoljenje za začasno bivanje ali potrdilo o prijavi prebivanja in ne izpolnjujejo pogojev za zavarovanje po 15. členu Zakona o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju) nimajo dostopa do obveznega zdravstvenega zavarovanja. Tudi posebno zaščitene kategorije oseb (na primer žrtve nasilja, žrtve trgovine z

9 Na primer ob gospodarski krizi po letu 2008 je bilo med začasno nezavarovanimi precejšnje število oseb, ki so po izgubi zaposlitve čakale na priznanje novega statusa, saj je bila vključitev v zavarovanje vezana na dokončanje postopkov (npr. priznanje pravice do nadomestila za brezposelnost, do pokojnine itd.) (ZZZS 2014, 36).

10 Osebe, ki delo opravljajo na civilnopравnih podlagah, niso vključene v obvezno zdravstveno zavarovanje, razen če se zavarujejo same in same plačujejo prispevke.

ljudmi) nimajo polnega dostopa do zdravstvenih storitev. Potrebno bi bilo udejanjiti univerzalen princip, ki bo vse osebe, ki *živijo* v Sloveniji, v dostopu do obveznega zdravstvenega zavarovanja izenačil z ostalimi državljani; družinskim članom oseb z dovoljenjem za začasno bivanje bi bilo potrebno pri urejanju dovoljenja za prvo prebivanje v Sloveniji zagotoviti upoštevanje obstoja zdravstvenega zavarovanja po zaposlenem družinskem članu. (Farkaš Lainščak in Lipovec Čebren 2016, 19)

Podatkov o tem, koliko priseljencev v Sloveniji nima urejenega zdravstvenega zavarovanja, nimamo. V anketi, izvedeni leta 2016 med 564 zdravstvenimi delavci v Sloveniji, so raziskovalci ugotovili, da se kar 62 % zdravstvenih delavcev pri obravnavi tujejezičnih uporabnikov srečuje s težavami zaradi neurejenega obveznega zdravstvenega zavarovanja teh oseb, 58 % pa (tudi) zaradi odsotnosti dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja teh oseb (Pistotnik 2019, 69). Iz tega lahko sklepamo, da kljub sistemu, ki teži k univerzalni pokritosti prebivalstva z zdravstvenim zavarovanjem, v državi prebiva kar zajetno število oseb, ki vseeno ostajajo nezavarovane.

V anketi s priseljenci, ki smo jo izvedli na Inštitutu za narodnostna vprašanja v okviru projekta *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji*, sta dva od 204 anketirancev izjavila, da nimata nikakršnega zdravstvenega zavarovanja. Dobrih 16 % anketirancev se je v času prebivanja v Sloveniji soočilo z oviranim dostopom do zdravstvene storitve zaradi neurejenega zdravstvenega zavarovanja. Poleg teh je 10,9 % anketiranih poročalo o tem, da so v Sloveniji že iskali zdravstveno pomoč v ambulanti za osebe brez zdravstvenega zavarovanja, 11,8 % anketiranih pa je imelo težave pri urejanju zdravstvenega zavarovanja v Sloveniji. Med razlogi za težave so omenjali predvsem pomanjkanje informacij in dolge postopke za prijavo/spremembo različnih statusov, od katerih je bila odvisna njihova pravica do vključitve v obvezno zdravstveno zavarovanje. V anketi pa se je pokazalo tudi, da dobršen del anketirancev ne razume, kaj je obvezno, kaj dopolnilno in kaj dodatno (nadstandardno) zdravstveno zavarovanje.

3.3 Informiranost o pravicah in možnostih dostopa do zdravstvenega varstva

Nezadostna in neustrezna informiranost priseljencev o njihovih možnostih in pravicah ter o delovanju zdravstvenega sistema je eden od pogostih dejavnikov, ki ovirajo dostop priseljencev do zdravstvenih storitev v državi priselitve. Priseljenci pogosto ne razumejo jezika, v katerem so informacije o zdravstvenem sistemu na voljo. Če prihajajo iz držav, kjer je zdravstveni sistem zelo

drugačen, so lahko tudi njihove predstave o odnosu in storitvah, ki jih lahko pričakujejo od zdravstvenih delavcev v državi priselitve, močno v neskladju z realnim stanjem. Prav tako imajo lahko precej nerealno predstavo o tem, kakšno vedenje se pričakuje od njih kot uporabnikov zdravstvenih storitev (WHO 2010, 19). Neinformiranost priseljencev na področju zdravstva ovira njihov dostop do (ustrezne) zdravstvene oskrbe in preventivnih ukrepov za varovanje zdravja. Včasih se zaradi nepoznavanja in nerazumevanja zdravstvenega sistema priseljenci raje izogibajo obiska pri zdravniku, čeprav bi ga potrebovali. To pa ima lahko dolgoročne negativne posledice za njihovo zdravje.

V Sloveniji so raziskave o položaju priseljencev ugotovljale, da je neinformiranost oziroma pomanjkljiva informiranost priseljencev o različnih vidikih življenja v slovenski družbi realen problem, ki ovira njihovo uspešno vključevanje v slovensko družbo (Kejžar in Medved 2010). O neustrezni informiranosti priseljencev o slovenskem zdravstvenem sistemu so poročale tako raziskave, opravljene med samimi priseljenci (Bofulin in Bešter 2010; Lipovec Čebren 2010; Lenarčič et al. 2018, 123), kot tudi raziskave, opravljene med zdravstvenimi delavci (Pistotnik 2019, 69–70). Po mnenju Svetovne zdravstvene organizacije je spoznavanje načina delovanja in uporabe zdravstvenega sistema pomembna komponenta akulturacije, integracijski programi za priseljence pa predstavljajo primeren kontekst za iniciative, ki povečujejo zdravstveno pismenost (WHO 2010, 19).

V okviru slovenske integracijske politike so vsebine o seznanjanju priseljencev z delovanjem slovenskega zdravstvenega sistema vključene v tečaj *Začetne integracije priseljencev* (ZIP). Gre za program učenja slovenščine, v katerega so integrirane vsebine z različnih področij življenja v Sloveniji, med drugim tudi s področja zdravja. Program obsega začetni (60 ur) in nadaljevalni modul (120 ur). V začetnem modulu naj bi se udeleženci v skladu s predvidenimi cilji programa na področju zdravja seznanili z varovanjem osebnega zdravja in s sistemom zdravstvenega (kot tudi pokojninskega in invalidskega) zavarovanja v Sloveniji ter spoznali poti in ustanove za urejanje svojega položaja (ZIP 2011, 13). V nadaljevalnem modulu pa je predvideno, da udeleženci po koncu tečaja: razumejo pomen varovanja osebnega zdravja in zdravja svojih bližnjih; razumejo pomen higijene za človekovo zdravje; vedo, kako ravnati v primeru bolezni (svoje ali bližnjih); se zavedajo pomena preventive; so seznanjeni s sistemom zdravstvenega, pokojninskega in invalidskega zavarovanja v Sloveniji ter poznajo poti in ustanove za urejanje svojega položaja in položaja bližnjih; poznajo tudi tveganja za zdravje in varnost na delovnem mestu (ZIP 2011, 15). Tečaji ZIP potekajo od leta 2012 dalje. Problem teh tečajev je v tem, da so v skladu z *Uredbo o načinih in obsegu zagotavljanja programov pomoči pri vključevanju tujcev, ki niso državljani Evropske*

unije, brezplačno na voljo le nekaterim¹¹ državljanom tretjih držav, priseljencem iz držav članic Evropske unije pa ne. Na ta problem neenake obravnave in neupoštevanja dejanskih potreb priseljencev v Sloveniji že vrsto let opozarjajo tako nevladne kot raziskovalne organizacije, pa tudi *Zagovornik načela enakosti* (Sedmak et al. 2019), vendar do sprememb za zdaj ni prišlo.¹² Z vidika pridobivanja temeljitejših informacij o zdravstvenem sistemu v Sloveniji je problematično tudi to, da je priseljencem v začetnem obdobju priselitve na voljo le krajši, to je 60-urni modul z okrnjeno vsebino, obsežnejšega, to je 120-urnega nadaljevalnega modula pa se (brezplačno) lahko udeležijo priseljenci šele po tem, ko znaša seštevek obdobjev veljavnosti njihovih preteklih in sedanjih dovoljenj za začasno prebivanje v Sloveniji neprekinjeno najmanj 24 mesecev (4. člen *Uredbe* o načinih in obsegu zagotavljanja programov pomoči pri vključevanju tujcev, ki niso državljani Evropske unije) ali če pridobijo dovoljenje za stalno prebivanje v Sloveniji, na kar pa morajo praviloma čakati pet let (*ZTuj-2*, 32. člen, 4. točka). Izjema pri tem so priseljenci, ki v Sloveniji prebivajo na podlagi dovoljenja za prebivanje družinskega člana ali na podlagi dovoljenja za prebivanje zaradi združitve družine (4. člen *Uredbe* o načinih in obsegu zagotavljanja programov pomoči pri vključevanju tujcev, ki niso državljani Evropske unije).

Osnovne informacije o slovenskem zdravstvenem sistemu so priseljencem na voljo tudi v obliki knjižice in zloženke *Vodnik po slovenskem zdravstvenem sistemu za migrante*, ki sta nastali v okviru projekta *CARE*¹³ in sta na voljo v več jezikih: slovenščini, angleščini, tigrájščini, ruščini, paštjuju, farsiju in arabščini. Prav tako je nekaj osnovnih informacij o zdravstvenih pravicah beguncev, priseljencev in drugih oseb, ki nimajo državljanstva Slovenije, na voljo v *Večjezičnih priročnikih za lažje sporazumevanje v zdravstvu*.¹⁴ Priročniki so sicer napisani v več jezikih (angleščina, arabščina, francoščina, ruščina, mandarinščina, farsi in albanščina), a del z informacijami o možnostih dostopa do slovenskega zdravstvenega sistema je na voljo samo v slovenščini.

Nekaj informacij o pravicah do zdravstvenega varstva, ki so namenjene zlasti prosilcem za azil in osebam s priznanim statusom begunca ali s priznано

11 Neupravičeni do brezplačne udeležbe tega tečaja so na primer državljani tretjih držav, ki imajo v Sloveniji dovoljenje za začasno prebivanje, ki je izdano z veljavnostjo krajšo od enega leta.

12 Kot ugotavljajo raziskovalci z Inštituta za družboslovne študije ZRS Koper, je večina integracijskih ukrepov/programov za migrante v Sloveniji namenjena državljanom tretjih držav, saj je njihovo financiranje vezano na evropska sredstva sklada AMIF, ki so namenjena izključno financiranju ukrepov za integracijo državljanov tretjih držav. Posebnih finančnih sredstev, ki bi bila namenjena tudi vključevanju državljanov EU, v slovenskem proračunu ni na voljo (Sedmak et al. 2019, 73).

13 Več o projektu *CARE* glej na <https://www.nijz.si/sl/projekt-care>.

14 Priročniki so nastali v okviru projekta *Izdaja slovarja, namenjenega lažji komunikaciji migrantov z zdravstvenim osebjem* (*Multilingual health* 2020).

subsidiarno zaščito, je na voljo na spletnih straneh NIJZ (2018). Spletni portal infotujci.si, kjer so sicer zbrane različne informacije za pomoč priseljencem pri vključevanju v slovensko družbo, pa z vidika informacij o zdravstvenem sistemu in dostopu priseljencev do zdravstvenega varstva v Sloveniji ni preveč uporaben. Informacije na portalu so skope, povezave na nekatere druge spletne strani, kjer naj bi uporabnik našel več informacij, pa ne delujejo.

V anketi s priseljenci, ki smo jo opravili v okviru projekta *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji*, je 27 % od 178 respondentov odgovorilo, da so se v Sloveniji že srečali s problemom, ko informacije o zdravstvenem sistemu niso bile dostopne v njim razumljivem jeziku. Tudi pri vprašanju odprtega tipa, kjer smo anketirancem ponudili možnost, da sami izpostavijo katerikoli problem, izziv ali oviro, s katerimi se srečujejo pri dostopu do zdravstvenih storitev oziroma v procesu zdravljenja v Sloveniji, jih je kar nekaj izpostavilo problem preslabe informiranosti in nerazumevanja slovenskega zdravstvenega sistema in sistema zdravstvenega zavarovanja.

3.4 Jezikovne ovire

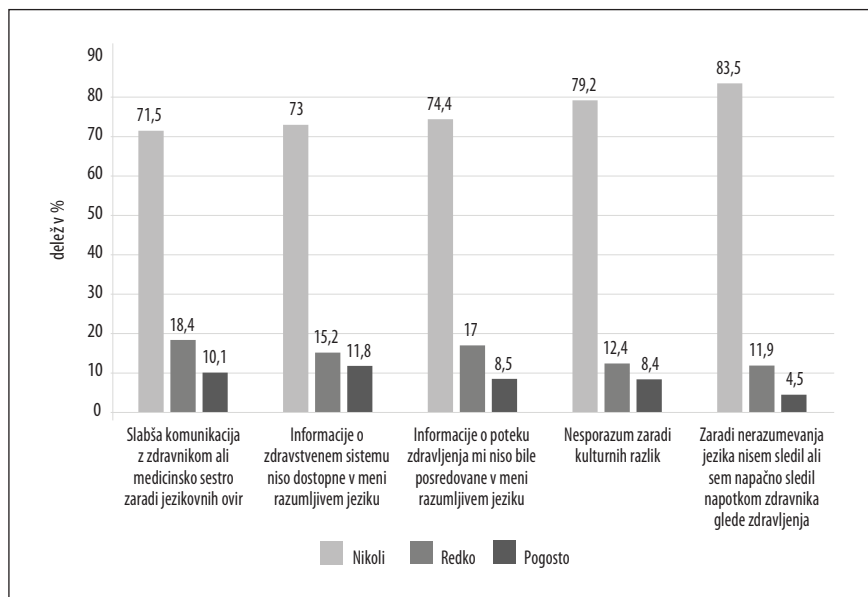
Kot je že bilo omenjeno, je nerazumevanje slovenskega jezika ena od glavnih ovir, ki priseljencem otežujejo dostop do informacij o slovenskem zdravstvenem sistemu ter o njihovih pravicah in možnostih dostopa do zdravstvenega varstva. Težave zaradi jezikovnih ovir pa se pojavljajo tudi pri sami zdravstveni obravnavi, saj zaradi jezikovnih nesporazumov lahko prihaja do napačnih diagnoz, napačnega zdravljenja, napačnega razumevanja navodil zdravnika ipd., vse to pa predstavlja tveganje za zdravje pacientov.

Težave, s katerimi se zaradi jezikovnih ovir srečujejo tako priseljenci kot zdravstveni delavci, so bile v Sloveniji že dokumentirane (glej npr. Bofulin in Bešter 2010; Prosen et al. 2018, 80; Pokorn in Lipovec Čebren 2019). Zaradi zaznanih težav in potreb so sodelavci v projektu *Izdaja slovarja, namenjenega lažji komunikaciji migrantov z zdravstvenim osebjem* pripravili večjezične priročnike za lažje sporazumevanje v zdravstvu, ki smo jih omenili že zgoraj. Priročniki so namenjeni tako zdravstvenim delavcem kot priseljencem.

Anketirance v anketi s priseljenci, izvedeni leta 2019 pri projektu *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji*, smo vprašali, ali so se pri obisku zdravnika v Sloveniji kdaj soočili z različnimi težavami zaradi nerazumevanja slovenskega jezika. Od 179 respondentov se jih je 28,5 % že soočilo s slabšo komunikacijo z zdravnikom ali medicinsko sestro zaradi jezikovnih ovir. Približno tretjina od teh pogosto, slabi dve tretjini pa redko. 27 % od 178 priseljencev se je že znašlo v situaciji, ko informacije o zdravstvenem sistemu niso bile dostopne v njim razumljivem jeziku. 25,5 % respondentov je poročalo o tem, da jim informacije o poteku zdravljenja niso

bile posredovane v njim razumljivem jeziku. 20,8 % od 178 priseljencev se je pri zdravniku že soočilo z nesporazumi zaradi kulturnih razlik. 16,4 % od 176 anketirancev pa zaradi nerazumevanja jezika ni sledilo ali je napačno sledilo napotkom zdravnika glede zdravljenja.

Graf 1: Težave, s katerimi se soočajo priseljenci v zdravstvenem sistemu zaradi jezikovnih ovir (N = 204)

Vir: Medvešek et al. 2019.

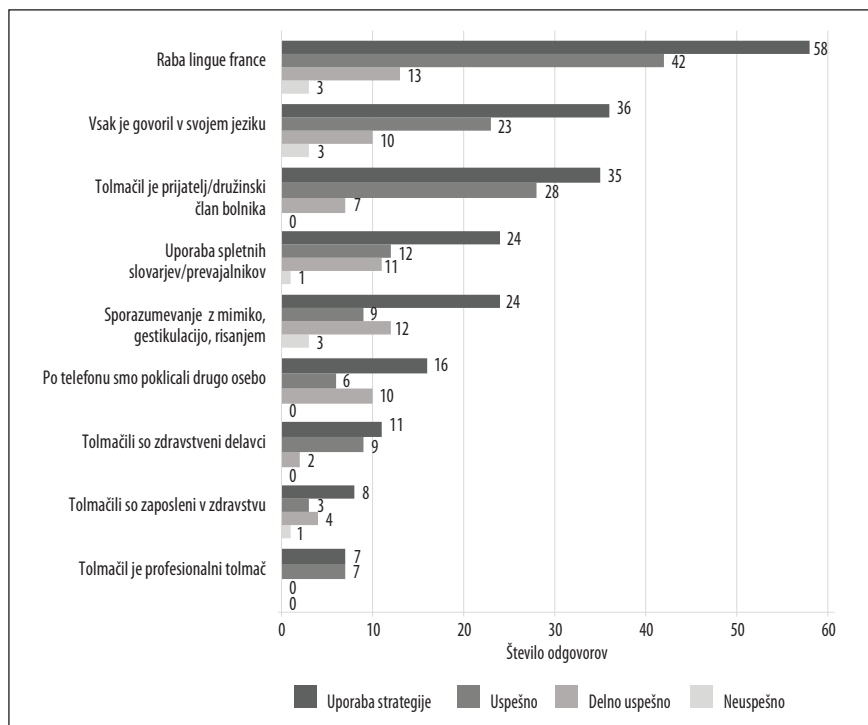
Zaznane težave priseljencev, ki izhajajo iz jezikovnih preprek, lahko predstavljajo resno oviro za njihovo zdravje, po drugi strani pa lahko pomenijo tudi finančno breme za državo in/ali zdravstvene institucije. V primeru neustreznih in pomanjkljivih diagnoz ter posledično napačnega zdravljenja se lahko povečajo stroški zdravstvene oskrbe zaradi večkratnih in prepogostih obiskov pri zdravniku, daljših ležalnih dob in podvajanj preiskav, v skrajnem primeru pa lahko pride tudi do tožb, visokih sodnih stroškov in izplačila odškodnin (Pokorn 2019, 44). Rezultati naše ankete na prvi pogled dajejo vtis, da se večina priseljencev sicer ne srečuje z opisanimi težavami, vendar je treba izpostaviti dejstvo, da je vzorec, ki ga je zajela anketa, močno pristranski z vidika izobrazbene strukture. V vzorcu je namreč kar 84,8 % višje ali visoko izobraženih, kar seveda ni reprezentativno za celotno populacijo priseljencev v Sloveniji, v kateri je bilo leta 2018 le 12,7 % posameznikov z višjo ali visoko izobrazbo, prevladujejo priseljenci z dokončano srednješolsko izobrazbo (teh je 54,8 %), 32,5 % pa je priseljencev z dokončano osnovno šolo ali manj (SURS

2018). Izobrazba je eden od ključnih elementov, ki se upoštevajo pri obravnavi socialno-ekonomskega položaja posameznika ali posameznih družbenih skupin, socialno-ekonomski položaj pa je eden od bistvenih dejavnikov, od katerih je odvisen položaj posameznikov ali družbenih skupin na področju zdravja in zdravstvenega varstva (Smith Nielsen et al. 2013). Dober socialno-ekonomski status običajno pomeni tudi boljši zdravstveni položaj, ne glede na priseljski status posameznikov ali skupin. Če analiziramo rezultate naše spletne ankete po izobrazbi, se izkaže, da so o težavah, ki so bile predstavljene zgoraj (graf 1), poročali praviloma ali v veliki večini prav anketiranci z nižjimi stopnjami izobrazbe. Predvidevamo torej lahko, da se v celotni priseljski populaciji v Sloveniji omenjene težave pojavljajo precej pogosteje, kot to prikazujejo rezultati naše spletne ankete.

Ker v Sloveniji ne obstajajo sistemske rešitve za odpravljanje težav, ki nastajajo zaradi jezikovnih razlik, smo priseljence v anketi povprašali, katere strategije uporabljajo pri zdravniku za premagovanje jezikovnih ovir. Prosili smo jih tudi, naj ocenijo uspešnost uporabljenih strategij. Pri tem smo naše vprašanje prilagodili vprašanju, ki so ga raziskovalci v okviru druge raziskave zastavili slovenskim zdravstvenim delavcem (glej Pokorn 2019, 36), da bi tako dobili vpogled še z druge strani. Pri odgovoru na vprašanje so imeli anketiranci možnost izbirati med naslednjimi strategijami:

- a) Govorili smo drug (svetovni) jezik.
- b) Pomagal sem si s spletnimi slovarji in/ali spletnim prevajalnikom.
- c) Tolmačili (prevajali) so drugi zdravstveni delavci, ki govorijo moj jezik.
- d) Tolmačili (prevajali) so drugi zaposleni v zdravstvu (nezdravstveni delavci).
- e) Tolmačil (prevajal) je moj prijatelj ali družinski član, ki me je spremljal pri zdravniku.
- f) Jaz sem govoril v svojem jeziku, zdravnik pa slovensko.
- g) Poklicali smo profesionalnega tolmača (prevajalca).
- h) Poskušal sem se sporazumevati z mimiko, gestikulacijo, risanjem.
- i) Po telefonu smo poklicali drugo osebo.
- j) Drugo.

Graf 2: Uporabljene strategije priseljencev za premagovanje jezikovnih ovir in njihova uspešnost

Vir: Medvešek et al. 2019.

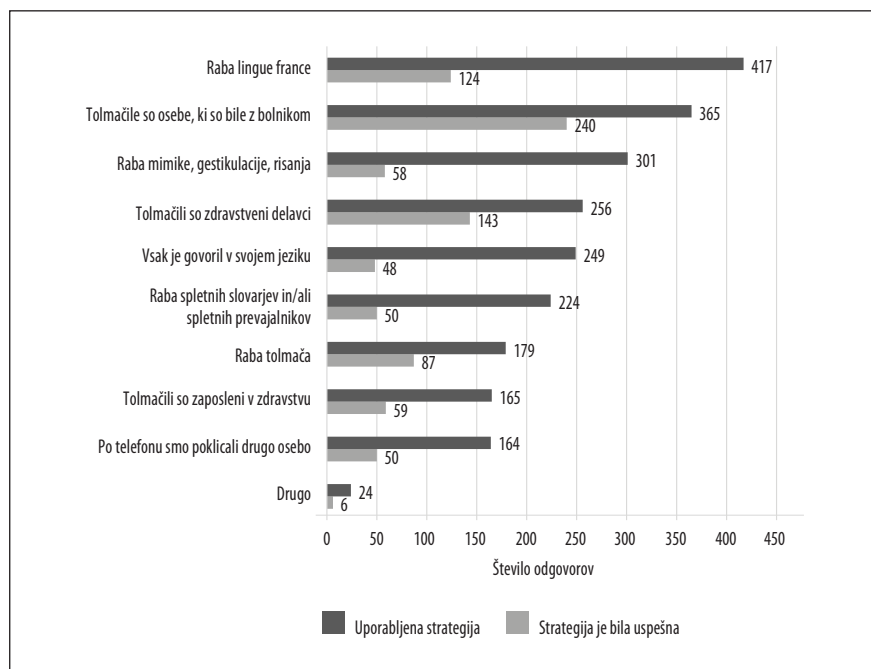
Priseljenci, ki ne razumejo in/ali ne govorijo slovenskega jezika, so pri zdravniku največkrat uporabili enega od svetovnih jezikov. Na tak način je z zdravniki komuniciralo 58 od 178 (32,6 %) anketirancev. Naslednja najpogosteje uporabljena strategija je bila, da sta tako pacient kot zdravnik govorila vsak v svojem jeziku. To strategijo je uporabilo 36 (20,1 %) anketirancev. 35 (19,9 %) anketirancev je s sabo k zdravniku vzelo prijatelja ali družinskega člana, da je opravljal vlogo tolmača. Naslednji dve najpogosteje (čeprav precej redkeje od prejšnjih) uporabljeni strategiji sta bili raba spletnih slovarjev in prevajalnikov ter sporazumevanje z mimiko, gestikulacijo in risanjem. Vsako od omenjenih strategij je uporabilo 24 (13,7 %) anketirancev. Strategije, v katerih so pri komunikaciji med zdravnikom in tujejezičnim pacientom pomagale oziroma tolmačile druge osebe, so bile redkeje uporabljene. Razloge za to verjetno lahko iščemo tudi – ali predvsem – v nedostopnosti tolmačev in ne (nujno) v izbiri s strani pacientov.

Najuspešnejša med vsemi strategijami je bila po oceni naših anketirancev uporaba profesionalnih tolmačev. Ta je bila uspešna prav v vseh primerih, žal pa so jo imeli možnost koristiti le redki anketiranci in je bila med vsemi

strategijami najmanj uporabljena – le 7 anketirancev je poročalo o uporabi te strategije. Kot precej uspešna se je izkazala tudi strategija, ko so tolmačili drugi zdravstveni delavci. Uspešna je bila kar v 81,8 % primerov, vendar je bila tudi ta bolj redko uporabljena – uporabilo jo je 11 anketirancev. Kot tretjo najuspešnejšo strategijo so anketiranci ocenili strategijo, ko je vlogo tolmača opravljal prijatelj ali družinski član pacienta. Ta strategija, ki sicer med strokovnjaki s področja sporazumevanja v zdravstvu velja za zelo problematično oziroma neprimerno (glej Pokorn 2019, 41), se je izkazala za uspešno v 28 primerih (80 %). Najpogosteje uporabljena strategija – to je uporaba enega od svetovnih jezikov – je bila po uspešnosti uvrščena šele na četrto mesto.

Če primerjamo rezultate naše ankete s priseljenci (graf 2) in rezultate ankete z zdravstvenimi delavci (graf 3), lahko opazimo določene razlike glede pogostosti uporabe posameznih strategij, predvsem pa glede ocene uspešnosti teh strategij. Zdravstveni delavci so očitno precej bolj kritični glede uspešnosti uporabljenih strategij kot priseljenci. Seveda je treba upoštevati, da imamo pri priseljenih prej manjši vzorec respondentov, verjetno pa se tudi predstave o tem, kakšen naj bi bil optimalen potek in izid obiska pri zdravniku, med priseljenci (kot pacienti) in zdravniki razlikujejo.

Graf 3: Uporabljene strategije zdravstvenih delavcev za premagovanje jezikovnih ovir in njihova uspešnost

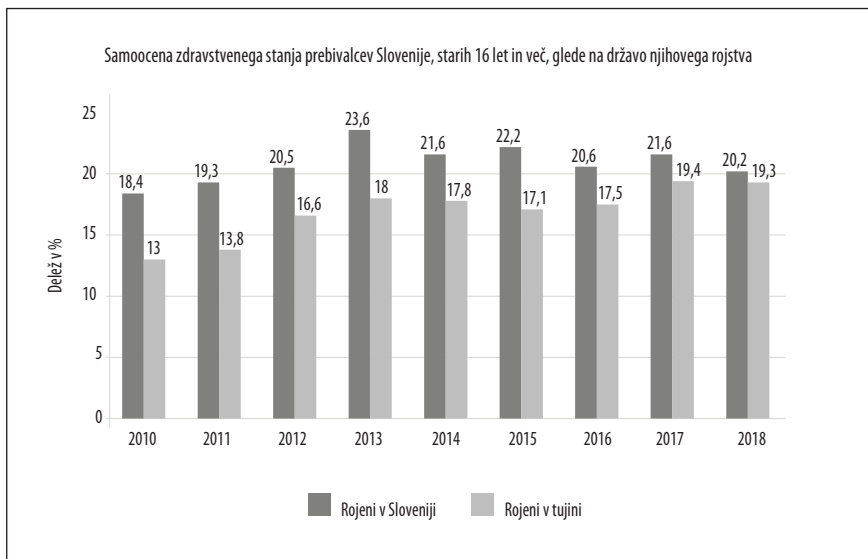
4 Zdravstveno stanje priseljencev

Za konec si pogledjmo še nekaj podatkov o zdravstvenem stanju priseljencev in morebitnih razlikah med priseljenci in ostalimi prebivalci Slovenije. Zaradi pomanjkanja kvantitativnih epidemioloških podatkov celovite in zanesljive slike o zdravstvenem stanju priseljencev ni mogoče podati. Poskušali bomo predstaviti le delček te slike na podlagi raziskav, ki temeljijo na samooceni zdravstvenega stanja priseljencev. Uporabili bomo podatke dveh statističnih raziskav, ki se v Sloveniji periodično izvajata od leta 2005 (*European Union survey on income and living conditions* – EU-SILC) oziroma 2007 (*European Health Interview Survey* – EHIS). V okviru Eurostata se vsakih nekaj let izvaja *Nacionalna raziskava o zdravju in zdravstvenem varstvu* (EHIS), ki vključuje tudi podatke o državi rojstva anketirancev. Za Slovenijo podatke v okviru te raziskave zbira NIJZ, dostopni pa so prek Eurostatovega portala. Zadnja takšna raziskava je bila v Sloveniji opravljena leta 2019, vendar rezultati še niso objavljeni. Na Eurostatu so dostopni podatki iz prejšnje raziskave, ki jo je NIJZ v Sloveniji opravil leta 2014. Določeni podatki o zdravju priseljencev se zbirajo tudi letno v okviru Eurostatove raziskave *Anketa o življenjskih pogojih* (EU-SILC). Raziskava je mednarodna, podatke zanjo pa v Sloveniji zbira Statistični urad Republike Slovenije (SURS). Obe omenjeni raziskavi potekata na vzorcu celotnega prebivalstva Slovenije, vključujeta pa vprašanje o državi rojstva ter tako omogočata primerjavo med osebami, ki so bile rojene v Sloveniji, in tistimi, ki so se v Slovenijo priselile.

Poglejmo si najprej, kako prebivalci Slovenije, priseljeni in nepriseljeni, sami ocenjujejo svoje zdravstveno stanje. V grafu 4 so prikazane samoocene zdravja rojenih v Sloveniji in rojenih v tujini po posameznih letih od 2010 do 2018. Iz slike je razvidno, da rojeni v tujini, torej priseljenci, konstantno ocenjujejo svoje zdravstveno stanje slabše kot tisti, ki so bili rojeni v Sloveniji, vendar pa se v zadnjih letih razlika med obema skupinama zmanjšuje.

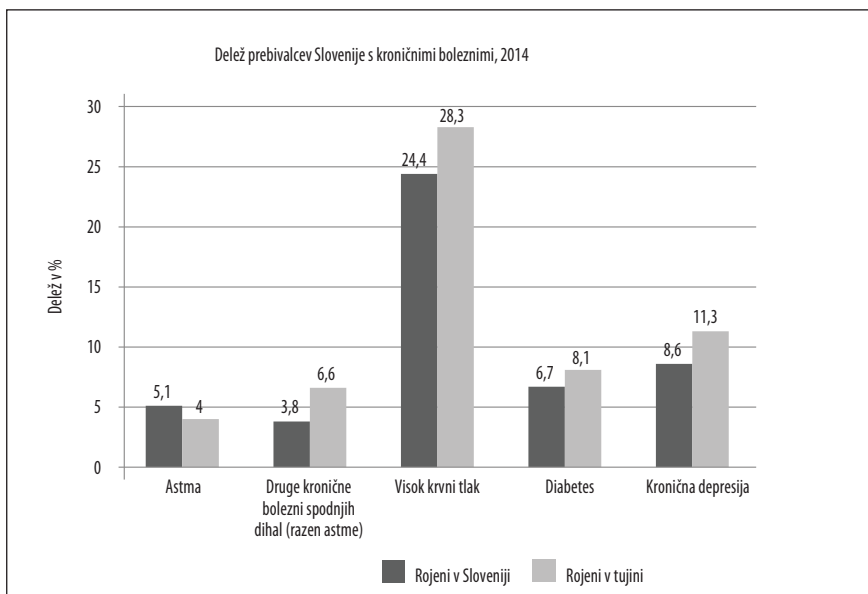
Razlike med priseljenci in nepriseljenci so opazne tudi pri poročanju o kroničnih boleznih, kot so astma in druge kronične bolezni spodnjih dihal, visok krvni tlak, diabetes in kronična depresija. Razen pri astmi so pri vseh drugih omenjenih boleznih deleži priseljencev, ki trpijo za temi boleznimi, večji od deležev prebivalcev, ki so bili rojeni v Sloveniji (graf 5).

Graf 4: Samoocena zdravstvenega stanja prebivalcev Slovenije, starih 16 let in več, glede na državo njihovega rojstva (prikazani so deleži (v %) izmed celotnega števila oseb, ki so svoje zdravje ocenile kot »zelo dobro«)

Vir: Eurostat (EU-SILC) 2020a.

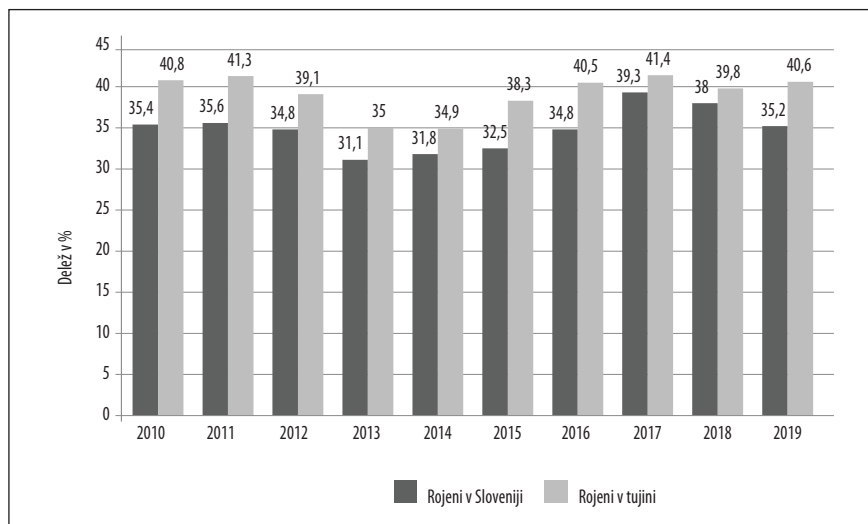
Graf 5: Delež prebivalcev Slovenije s kroničnimi boleznimi, po tipu bolezni in državi rojstva, 2014

Vir: Eurostat (EHIS).

V grafu 6 so prikazana razmerja med deleži priseljencev in deleži oseb, rojenih v Sloveniji, ki se soočajo z dolgotrajno boleznijo ali zdravstvenim problemom. Tudi tu so deleži med priseljenci večji kot med nepriseljenim prebivalstvom, in to v vseh letih poročanja.

Graf 6: Delež prebivalcev Slovenije z dolgotrajno boleznijo ali zdravstvenim problemom, glede na državo rojstva

Vir: Eurostat (EU-SILC) 2020b.

Na podlagi zgoraj predstavljenih podatkov lahko ugotovimo, da določene neenakosti na področju zdravja med priseljenci in nepriseljenci v Sloveniji vsekakor obstajajo. Neenakosti na področju zdravja med različnimi skupinami imajo lahko različne vzroke – lahko so na primer posledice razlik v starostni ali spolni strukturi posameznih skupin, lahko gre za razlike, ki so pogojene s socialno-ekonomskim statusom skupin, lahko pa so neenakosti tudi posledica diskriminacije in neenakega dostopa priseljencev do zdravstvenega varstva. Raziskovanje vzrokov za zaznane razlike presega namen in obseg tega prispevka, želeli smo le opozoriti, da razlike v zdravju med priseljenci in nepriseljenci obstajajo in da obstaja tudi potreba po nadaljnjem raziskovanju tega področja.

5 Zaključek

V prispevku smo obravnavali položaj priseljencev v Sloveniji na področju zdravja in zdravstvenega varstva, zlasti glede njihovih možnosti dostopa do zdravstvenega varstva in enake obravnave v njem. Želeli smo preveriti, ali je v Sloveniji od leta 2014, ko jo je MIPEX uvrstil na predzadnje mesto med osemintridesetimi državami glede integracije priseljencev na področju zdravja, prišlo do kakšnih sprememb na področju zdravstvene in integracijske politike.

Na podlagi analizirane zakonodaje in političnih dokumentov ter podatkov različnih raziskav, ki so bili predstavljeni v prispevku, lahko zapišemo, da je bil zdravstveni vidik integracije priseljencev v zadnjih letih v Sloveniji sicer zaznan kot eden od pomembnih elementov vključevanja in zagotavljanja enakopravnosti priseljencev v slovenski družbi, še vedno pa smo precej daleč od tega, da bi lahko govorili o enakih možnostih in enaki obravnavi priseljencev.

Resolucija o nacionalnem planu zdravstvenega varstva 2016–2025 je priseljence prepoznala kot eno od ranljivih skupin prebivalstva, katerih specifične potrebe bo treba upoštevati pri določanju meril za mrežo javne zdravstvene službe, da se odpravijo ugotovljene neenakosti v zdravju in kakovosti obravnave med posameznimi skupinami prebivalstva. Podatkov o konkretnih ukrepih, ki bi bili izvedeni v ta namen, nismo zasledili.

Nova Strategija Vlade Republike Slovenije na področju migracij iz leta 2019 je prepoznala področje zdravstva kot eno od področij kompleksnega procesa integracije. Zaznala je tudi težave, s katerimi se spopadajo zdravstvene ustanove in druge javne službe pri stiku s priseljenci zaradi jezikovnih ovir in nepoznavanja kulturnih razlik, ter v ta namen predlagala uvedbo kulturnih mediatorjev in vzpostavitve mreže prevajalcev, ki bi bili javnim ustanovam na voljo za prevajanje prek telefona. V navedeni strategiji je izražena tudi namera, da bi bilo treba vsem zaposlenim v različnih službah, ki pri svojem delu prihajajo v stik s priseljenci, zagotoviti usposabljanja na področju razvijanja medkulturnih kompetenc in pridobivanja posebnih znanj za identifikacijo ranljivih, prepoznavo različnih simptomov, žrtev nasilja, mučenja, trgovine z ljudmi ipd. Tudi na tem področju konkretnih izvedbenih ukrepov na sistemski ravni še ni zaslediti.

Situacija na področju dostopa in enakopravne(jše) obravnave priseljencev v slovenskem zdravstvenem sistemu se je od leta 2014 delno izboljšala zaradi določenih aktivnosti, izvedenih v okviru posameznih projektov, vendar pa te aktivnosti niso prerasle v trajne sistemske rešitve. Tako je bilo v letu 2017 izvedenih nekaj strokovnih usposabljanj za opolnomočenje zdravstvenih delavcev pri obravnavi tujejezičnih pacientov. Pripravljeni so bili večjezični priročniki za lažje sporazumevanje v zdravstvu, ki so izšli v različnih jezikih. Oblikovane so bile knjižice in zloženke *Vodnik po slovenskem zdravstvenem sistemu za migrante*, ki so prav tako na voljo v več jezikih. Oblikovan je bil tudi

predmetnik za izobraževanje tolmačev na področju zdravstva, vendar zaradi finančnih razlogov ti izobraževalni programi niso zaživali (Pokorn 2019, 43).

Eden redkih obstoječih sistemskih ukrepov slovenske integracijske politike je seznanjanje priseljencev z delovanjem slovenskega zdravstvenega sistema v okviru tečajev ZIP. Problem teh tečajev pa je v tem, da so brezplačno na voljo le (nekaterim) državljanom tretjih držav, priseljencem iz držav članic Evropske unije pa ne. Kljub večkratnemu javnemu opozarjanju na omenjeni problem neenake obravnave do sprememb za zdaj ni prišlo. Poleg neenakega dostopa različnih skupin priseljencev do omenjenih tečajev je problem tudi v tem, da so tečaji (zlasti širši nadaljevalni modul) mnogim priseljencem na voljo (pre)pozno, šele po enem letu bivanja v Sloveniji.

Rezultati spletne ankete, ki smo jo izvedli v okviru projekta *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji*, so razkrili ali potrdili obstoj nekaterih ovir, s katerimi se priseljenci soočajo pri dostopu do zdravstvene oskrbe v Sloveniji. Analiza podatkov je nakazala obstoj potencialnih razlik v zdravju in dostopu do zdravstvenih storitev med posameznimi skupinami priseljencev glede na njihov socialno-ekonomski položaj, zaznane so bile tudi razlike po spolu in državah izvora, vendar zaradi premajhnega vzorca anketiranih teh domnev ne moremo potrditi. Se pa na podlagi tega kažejo potrebe po dodatnem raziskovanju. Tudi dejstvo, da širše statistične raziskave razkrivajo obstoj neenakosti na področju zdravja med priseljenci in nepriseljenci v Sloveniji, kliče k nadaljnjim raziskavam za odkrivanje vzrokov zaznanih neenakosti in k pripravi ukrepov za odpravljanje teh neenakosti oziroma za zagotavljanje enakega dostopa in enake obravnave priseljencev pri zdravstveni oskrbi.

Literatura in viri

- Abraido - Lanza, A. F., Chao, M. T. in Florenz, K. R., 2005. Do Healthy Behavior Decline with Greater Acculturation? Implications for the Latino Mortality Paradox. *Social Sciences in Medicine* 61, 1243–1255.
- Acevedo - Garcia, D., Bates, L. M., Osypuk, T. L. in McArdle, N., 2010. The Effect of Immigrant Generation and Duration on Self-Rated Health among US Adults 2003–2007. *Social Science in Medicine* 71 (6), 1161–1172.
- Banal, R., Thappa, J., Shah, H. U., Hussain, A., Chowhan, A., Kaur, H. et al., 2010. Psychiatric Morbidity in Adult Kashmiri Migrants Living in a Migrant Camp at Jammu. *Indian Journal of Psychiatry* 52 (2), 154–158.
- Baron - Epel, O. in Kaplan, G., 2001. Self-Reported Health Status of Immigrants from the Former Soviet Union in Israel. *Israel Medical Association Journal* 3, 940–946.
- Baeten, R., Spasova, S., Vanhercke, B. in Coster, S., 2018. Inequalities in Access to Healthcare. *A Study of National Policies. European Social Policy Network (ESPN)*, European Commission, Brussels.
- Betancourt, J., Green, A. R., Carrillo, E. J. in Ananeh - Firemping, O., 2003. Defining Cultural Competence: A practical Framework for Addressing Racial/Ethnic Disparities in Health and Health Care. *Public Health Reports* 118, 293–302.
- Bofulin, M. in Bešter, R., 2010. Enako zdravstvo za vse? Priseljenci v slovenskem zdravstvenem sistemu. V M. Medvešek in R. Bešter (ur.) *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani?: Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 270–311.
- Cho Y., Frisbie, W. P., Hummer, R. A. in Rogers, R. G., 2004. Nativity, Duration of Residence and the Health of Hispanic Adults in the United States. *International Migration Review* 38 (1), 184–197.
- Evropska socialna listina* – spremenjena, 1999. http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/163/index.html (dostop 24. 8. 2020).
- Eurostat (EHIS), 2020. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_ehis_cd1binlang=en (dostop 24. 8. 2020).
- Eurostat (EU-SILC), 2020a. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_silc_23inlang=en (dostop 24. 8. 2020).
- Eurostat (EU-SILC), 2020b. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_silc_23inlang=en (dostop 24. 8. 2020).
- Farkaš Lainščak, J. in Lipovec Čebren, U., 2016. *Standard za zagotavljanje enakosti v zdravstveni oskrbi »ranljivih« skupin in orodje za samoocenjevanje zdravstvenih ustanov*. Nacionalni inštitut za javno zdravje, Ljubljana.
- Gushulak, B., 2007. Commentary. Healthier on Arrival. Healthier on Arrival? Further Insight into the »Healthy Immigrant Effect«. *Canadian Medical Association* 176 (10), 1439–1440.
- Ioannidi - Kapolou, E., 2007. Health Barriers and Inequities for Migrants. V Y. Apostolopoulos in S. Sonmez (ur.) *Population Mobility and Infectious Disease*. Springer, N.Y., 41–54.

- Kejžar, B. in Medved, F., 2010. »Smo res dobrodošli?« Stiki in komunikacija med imigranti in pristojnimi državnimi institucijami. V M. Medvešek in R. Bešter (ur.) *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani?: Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji* (Etničnost, 9). Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 92–142.
- Konvencija o otrokovih pravicah*, 1989. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/multilateralalaclovekovepraviceporocila-SLO-po-instrumentih-o-clovekovih-pravicah/73241a9c65/Konvencija-o-otrokovich-pravicah.pdf> (dostop 26. 8. 2020).
- Lassetter, J. H. in Callister, L. C., 2009. The Impact of Migration on the Health of Voluntary Migrants in Western Societies. *Journal of Transcultural Nursing* 20 (1), 93–104.
- Lenarčič, B., Sedmak, M. in Medarič, Z., 2018. Pregled literature, dobre prakse In študije primerov v Sloveniji. V G. Delli Zotti (ur.) *Stanje na področju spolnega in reproduktivnega zdravja migrantk. Težave in primeri dobrih praks. Projekt integra: poročila za DS 3.1.1 in 3.1.2*. EUT Edizioni Università di Trieste, Trst, 116–125.
- Lipovec Čebren, U., 2010. Slepa pega evropskega zdravstva. V K. Medica, G. Lukič in M. Bufon (ur.) *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*. Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Založba Annales, Koper, 57–81.
- Lipovec Čebren, U., 2017. »Ko nujno postane nenujno«: raziskovanje zdravstvenih vidikov migracije v Sloveniji. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 57 (1/2), 54–64.
- Lipson, J., Weinstein, H., Gladstone, E. in Sarnoff, R., 2003. Bosnian and Soviet Refugees' Experience With Health care. *Western Journal of Nursing Research* 25 (7), 854–871.
- Mazur, R. E., Marquis, G. S. in Jensen, H. H., 2003. Diet and Food Insufficiency among Hispanic Youths: Acculturation and Socioeconomic Factors in the Third National Health and Nutrition Examination Survey. *American Journal of Clinical Nutrition* 78 (6), 1120–1127.
- Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah*. Uradni list RS 35 (1992 – MP), 9 (1992).
- Medvešek, M., Bešter, R. in Pirc, J., 2019. *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji, DS4 – identifikacija percepcij priseljencev o integraciji*, zbornik: priseljenci. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- MIPEX – Migrant Integration Policy Index, 2014a. Health, <http://www.mipex.eu/health> (dostop 17. 7. 2020).
- MIPEX – Migrant Integration Policy Index, 2014b. *MIPEX Health Strand – Country Report Slovenia*, <http://www.mipex.eu/slovenia> (dostop 17. 7. 2020).
- Multilingual Health, 2020. <http://multilingualhealth.ff.uni-lj.si/Razpored%20usposabljanj1.pdf> dostop 31. 8. 2020).
- NIJZ – Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2018. *Zdravje beguncev in migrantov*. <https://www.nijz.si/sl/zdravje-beguncev-in-migrantov> (dostop 6. 8. 2020).
- OECD/EU, 2018. *Settling In 2018: Indicators of Immigrant Integration*. OECD Publishing, Paris/European Union, Brussels. <https://doi.org/10.1787/9789264307216-en> (dostop 6. 8. 2020).

- Pascoe, E. in Smart Richman, L., 2009. Perceived Discrimination and Health: A Meta-Analytic Review. *Psychological Bulletin* 135 (4), 531–554.
- Pistotnik, S., 2019. Pravni statusi nedržavljanov in z njimi povezane ovire pri dostopu do zdravstvene obravnave. V N. K. Pokorn in U. Lipovec Čebtron, (ur.) *Večjezično zdravje: Komunikacijske strategije in večkulturni stiki s tujejezičnimi bolniki v slovenskem zdravstvenem sistemu*. Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 66–77.
- Pokorn, N. K., 2019. Reševanje jezikovnih ovir v slovenskem zdravstvu: analiza stanja. V N. K. Pokorn in U. Lipovec Čebtron (ur.) *Večjezično zdravje: Komunikacijske strategije in večkulturni stiki s tujejezičnimi bolniki v slovenskem zdravstvenem sistemu*. Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 30–47.
- Pokorn, N. K. in Lipovec Čebtron, U. (ur.), 2019. *Večjezično zdravje: Komunikacijske strategije in večkulturni stiki s tujejezičnimi bolniki v slovenskem zdravstvenem sistemu*. Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- Prosen, M., Rebec, D., Bogataj, U., Medica, K., Ličen, S., Čelhar, J., Prosen, J. in Podobnik, M., 2018. Spolno in reproduktivno zdravje in družbene integracije: primer Slovenije. V G. Delli Zotti (ur.) *Stanje na področju spolnega in reproduktivnega zdravja migrantk. Težave in primeri dobrih praks. Projekt integra: poročila za DS 3.1.1 in 3.1.2*. EUT Edizioni Università di Trieste, Trst, 76–87.
- Rajgelj, B., 2012. Vpliv delovnopravnega, državljanskega in družinskopravnega statusa na neenako obravnavo v zdravstvenem zavarovanju. *Zdravstveno varstvo* 51 (1), 43–52.
- Razum, O. in Twardella, D., 2002. Towards an Explanation for a Paradoxically Low Mortality among Recent Immigrants. *Tropical Medicine and International Health* 7 (1), 4–10.
- Razum, O., Zeeb, H., Akgün, H. S. in Yilmaz, S., 2002. Low Overall Mortality of Turkish Residents in Germany Persists and Extends into a Second Generation: Merely a Healthy Migrant Effect? *Tropical Medicine and International Health* 7 (1), 4–10.
- Rechel, B., Mladovsky, P., Ingleby, D., Mackenbach, J. P. in McKee, M., 2013. Migration and Health in an Increasingly Diverse Europe. *The Lancet* 381, 1235–1245.
- Renzaho, A., Polonsky, M., Mellor, D. in Cyril, S., 2016. Addressing Migration-Related Social and Health Inequalities in Australia: Call for Research Funding Priorities to Recognise the Needs of Migrant Populations. *Australian Health Review* 40 (1), 3–10.
- ReNPZV – *Resolucija o nacionalnem planu zdravstvenega varstva 2008–2013 »Zadovoljni uporabniki in izvajalci zdravstvenih storitev«*. Uradni list RS 72 (2008) in 47 (2008).
- ReNPZV16–25 – *Resolucija o nacionalnem planu zdravstvenega varstva 2016–2025 »Skupaj za družbo zdravja«*. Uradni list RS 25 (2016).
- Sedmak, M., Medarić, Z., Perković, K. in Zadel, M., 2019. *Raziskava o potrebah na področju integracije delavcev iz drugih držav članic EU v Sloveniji: končno poročilo*. Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Center za raziskovanje javnega mnenja, Koper.

- Smith Nielsen, S., Folmann Hempler, N. in Krasnik, A., 2013. Issues to Consider When Measuring and Applying Socioeconomic Position Quantitatively in Immigrant Health Research. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 10, 6354–6365.
- Sterud, T., Tynes, T., Sivesind Mehlum, I., Veiersted, K. B., Bergbom, B., Airila, A., Johansson, B., Brendler - Lindqvist, M., Hviid, K. in Flyvholm, M. A., 2018. A Systematic Review of Working Conditions and Occupational Health Among Immigrants in Europe and Canada. *BMC Public Health* 18, 770.
- Strategija Vlade RS na področju migracij*, 2019. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MNZ/SOJ/STR17072019.pdf> (dostop 21. 7. 2020).
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, Registrski popis, 2018.
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, 2020. Izdatki in viri financiranja zdravstvenega varstva, Slovenija, 2018, <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8916> (dostop 21. 7. 2020).
- Swerdlow, A. J., 1991. Mortality and Cancer Incidence in Vietnamese Refugees in England and Wales: A Follow-Up Study. *International Journal of Epidemiology* 20, 13–19.
- Uredba o načinih in obsegu zagotavljanja programov pomoči pri vključevanju tujcev, ki niso državljani Evropske unije*. Uradni list RS 70 (2012) in 58 (2016).
- Ustava Republike Slovenije*. Uradni list RS 33 (1991-I), 42 (1997 – UZS68), 66 (2000 – UZ80), 24 (2003 – UZ3a), 47, 68, 69 (2004 – UZ14), 69 (2004 – UZ43), 69 (2004 – UZ50), 68 (2006 – UZ121), 140, 143, 47 (2013 – UZ148), 47 (2013 – UZ90,97,99) in 75 (2016 – UZ70a).
- WHO – World Health Organization, 2010. *How Health Systems Can Address Health Inequities Linked to Migration and Ethnicity*. WHO Regional Office for Europe, Copenhagen, https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/127526/e94497.pdf (dostop 19. 8. 2020).
- Williams, R., 1993. Health and Length of Residence among South Asians in Glasgow: A Study Controlling for Age. *Journal of Public Health Medicine* 15, 52–60.
- Woolfson, C., 2007. Labour Standards and Migration in the New Europe: Post-Communist legacies and Perspectives. *European Journal of Industrial Relations* 13 (2), 199–218.
- Zagovornik načela enakosti*, 2020. <http://www.zagovornik.si/o-diskriminaciji/kaj-je-diskriminacija/> (dostop 20. 8. 2020).
- ZPacP – Zakon o pacientovih pravicah*. Uradni list RS 15 (2008) in 55 (2017).
- ZTuj-2 – Zakon o tujcih*. Uradni list RS 1 (2018 – UPB), 9 (2018 – popr.) in 62 (2019 – odl. US).
- ZIP – Začetna integracija priseljencev*, 2011. Andragoški center Slovenije, Ljubljana, <https://arhiv.acs.si/programoteka/ZIP.pdf> (dostop 5. 8. 2020).
- ZMZ-1 – Zakon o mednarodni zaščiti*. Uradni list RS, št. 16 (2017 – UPB).
- ZZVZZ – Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju*. Uradni list RS 72 (2006 – UPB), 114 (2006 – ZUTPG), 91 (2007), 76 (2008), 62 (2010 – ZUPJS), 87 (2011), 40 (2012 – ZUJF), 21 (2013 – ZUTD-A), 91 (2013), 99 (2013 – ZUPJS-C), 99 (2013 – ZSVarPre-C), 111 (2013 – ZMEPIZ-1), 95 (2014 – ZUJF-C), 47 (2015 – ZZSDT), 61 (2017 – ZUPŠ), 64 (2017 – ZZDej-K) in 36 (2019).

ZZZS – Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije. 2014. *Strateški razvojni program Zavoda za zdravstveno zavarovanje Slovenije za obdobje od 2014 do 2019*. [https://www.zzzs.si/zzzs/info/egradiva.nsf/0/0bf5b8b117643a51c1257c470034803f/\\$-FILE/SRP%202014-2019%20-%20web.pdf](https://www.zzzs.si/zzzs/info/egradiva.nsf/0/0bf5b8b117643a51c1257c470034803f/$-FILE/SRP%202014-2019%20-%20web.pdf) (dostop 31. 7. 2020).

ZZZS – Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije. https://zavarovanec.zzzs.si/wps/portal/portali/azos/zav_tujina/sporazumi (dostop 31. 7. 2020).

The Situation of Immigrants in Health and Healthcare in Slovenia

Abstract

This chapter discusses the situation of immigrants in Slovenia in health and healthcare, focusing on immigrants' opportunities for access to and equal treatment in healthcare. Four main aspects are being addressed: the right to health and healthcare, access to health insurance, immigrants' knowledge of their rights and access to healthcare, and language barriers. The article explores whether immigrants experience unequal treatment when it comes to access to health services in Slovenia and whether the state has taken any measures to eliminate barriers that (may) lead to unequal treatment. Based on an analysis of legislation, policy documents, and data from various surveys, the authors conclude that in recent years the health aspect has been perceived as an important element of integration in Slovenia. Difficulties and barriers faced by immigrants in accessing healthcare have also been identified. Nevertheless, specific systemic measures that would, in practice, help to eliminate the barriers and ensure equal opportunities and equal treatment of immigrants in the Slovenian healthcare system are still missing.

Keywords: immigrants, health, healthcare, integration of immigrants, integration policy, Slovenia

Katalin Munda Hirnök

Jezikovna krajina Slovenskega Porabja¹

Izvleček

Četudi se študije o jezikovni krajini, ki predstavljajo novejši pristop k proučevanju večjezičnosti, hitro širijo po celem svetu in tudi na Madžarskem, je bila jezikovna krajina obmejnega območja, kjer je naseljena slovenska manjšina, le sporadično in parcialno obravnavana. V prispevku je najprej prikazan pravni okvir, ki zagotavlja pravico do rabe manjšinskih jezikov (tudi slovenskega) na različnih področjih, ne le v zasebni sferi, ampak tudi v javnem življenju. Sledi potek postavljanja dvojezičnih krajevnih in drugih napisov. V empiričnem delu je predstavljena terenska raziskava *Jezikovna podoba Porabja*, katere namen je proučiti stopnjo prisotnosti jezikov v obmejnem območju s poudarkom na vidni navzočnosti slovenščine (vključno s porabskim narečjem) glede na madžarski (večinski) jezik in druge jezike (nemščino in angleščino). Zbiranje podatkov je potekalo leta 2019 z zajemanjem kvantitativnih podatkov (fotografije z napisi) in z intervjuji. Analiza podatkov glede na izdelane kategorije (splošni krajevni napisi, informativne table, javna infrastruktura, spomeniki, drugo) po posameznih lokacijah prikazuje prevlado madžarskega jezika (izjema je kategorija spomeniki). Lokacijski vzorci kažejo, da je največji delež slovenščine na napisih v obmejnih vaseh (Gornji Senik, Andovci, Verica - Ritkarovci), največji delež nemščine pa na osi Dolnji Senik–Sakalovci–Slovenska ves–Monošter – center Monoštra). Pojavljanje angleščine na napisih je v slovenskih vaseh zanemarljivo, še največ angleščine je v Monoštru. Intervjuji nakazujejo, da ne le manjšina, temveč tudi večina pripisuje precejšen pomen

1 Prispavek je nastal v okviru projekta *Jezikovna podoba Porabja* (financer: Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, vodja projekta: dr. Katalin Munda Hirnök), ki je potekal leta 2019, in raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

pojavljanju manjšinskih jezikov v prostoru, njihovi načrti pa so osredinjeni v izboljšanje jezikovne krajine.

Ključne besede: Madžarska, Slovensko Porabje, zakonodaja, jezikovna krajina, etnična manjšina.

1 Uvod

V uvodu je treba poudariti, da je bilo o jezikovni krajini (angl. *linguistic landscape*) objavljenih že mnogo študij po celem svetu. Četudi je pojem še sorazmerno nov, se hitro širi. Koncept se je razvil v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja v okviru jezikovnega načrtovanja in jezikovnih politik za dvojezična in večjezična območja. Izraz *linguistic landscape* sta uradno uveljavila Landry in Bourhis (1997) v svojih sociolingvističnih študijah za opredelitev specifičnega dejavnika vitalnosti jezikov, in sicer za poimenovanje vizualne zaznavne rabe jezika v javnih položajih. Po njuni definiciji jezikovna krajina vključuje jezik cestnih znakov in smerokazov, oglasnih plakatov, tabel z imeni ulic in trgov, napisov na trgovinah, obratih in stavbah javnih uprav, a tudi jezik spontanih napisov (grafiti, obvestila, plakati itd.). Vse to oblikuje jezikovno krajino določenega prostora, regije ali urbanega naselja. Avtorja študije zagovarjata stališče, da ima jezikovna krajina dve temeljni funkciji: informacijsko in simbolično (Landry in Bourhis 1997, 25). Gorter, Aiestaran in Cezon v svojih delih trdijo (prim. 2012), da so zakoni, odloki, drugi predpisi in pravila ter promocija tisti, ki oblikujejo jezikovno krajino. Jezikovna krajina je tako mehanizem jezikovne politike. Obravnavanje pojma jezikovna krajina razkriva povezave in odnose med manjšino in večino ter pomaga pri razumevanju nacionalizma in regionalizma/pokrajinskega patriotizma.

Literatura sicer kaže, da so na evropski ravni raziskave o jezikovni krajini dokaj razširjene na dvo- in večjezičnih območjih, manj pa je takih, ki izrecno proučujejo avtohtone manjšinske jezike (Tufi 2013; Rasinger 2014; Gliha Komac in Mezgec 2016, 447–454; Mezgec 2015, 2016), se pa tudi te v zadnjih letih širijo.

Tudi na Madžarskem, kjer živi slovenska narodna skupnost, smo v zadnjih dvajsetih letih priča vse večjemu zanimanju za raziskave (in druge aktivnosti, kot na primer delavnice, znanstvene konference²), ki obravnavajo jezikovno krajino narodnosti, živečih na Madžarskem, manjšin v Karpatskem bazenu itd. Pri teh prizadevanjih ima pomembno vlogo Raziskovalni center za večjezičnost Inštituta za jezik Madžarske akademije znanosti, ki že od leta 2001 izvaja raziskave o jezikovnih pojavih narodnosti skupaj z raziskovalci iz vrst manjšin oziroma z njihovimi raziskovalnimi institucijami.

2 Tematika »jezikovna krajina« je bila predmet tudi več konferenc, na primer *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata: Kárpát-medencei kisebbségi körkép – Theory and Practice of Linguistic Landscape research on East-Central European Minorities* (23. maj 2013) ali *Nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép 3. - Theory and Practice of Linguistic Landscape research – Panorama of Hungarian Minorities 3.* (3. april 2019).

Ker Slovenci na Madžarskem nimajo lastne raziskovalne institucije, ugotavljamo, da nastajajo vrzeli na številnih raziskovalnih področjih, tudi ko govorimo o jezikovni krajini. Pregled literature kaže na sporadičnost in parcialnost obravnave jezikovne krajine Porabja. Durič (2005) je na primer raziskoval nagrobne napise v Porabju na Madžarskem in na Goričkem v Prekmurju. V okviru terenske raziskave je bilo zbranih, evidentiranih in analiziranih čez dva tisoč nagrobnih napisov. Avtor je poleg analize posnetih narečnih napisov vzporedno raziskal tudi zgodovinsko ozadje pokopališč in pripadajočih cerkva.

Predstavitve slovenske jezikovne krajine na Verici je bil naslov prispevka Judite Gabrielle Tóth na konferenci leta 2013. Tóthova je v povzetku prispevka strnila, da:

Slovenci, ki živijo na Verici-Ritkarovcih, pripadajo tistim manjšinam, ki so se izognile asimilaciji z različnimi strategijami, kot so endogamija in kulturne prakse. Za naselje je značilna uporaba slovenskega jezika, ki se pojavlja ne le v verbalni interakciji, ampak na vseh ravneh komuniciranja v skupnosti. Identiteto in vzdrževanje jezikov zagotavljajo slovensko izobraževanje mladih generacij in prisotnost uporabnikov maternega jezika v verski komunikaciji in družinska socializacija.³

V kontekstu zapisanega ugotavljamo, da še ni bilo opravljene večje raziskave o jezikovni krajini slovenske narodne skupnosti v Porabju.

V prispevku nameravamo prikazati pravni okvir urejanja položaja slovenskega jezika. Na podlagi zbranih, evidentiranih in analiziranih terenskih podatkov (fotografij) v okviru raziskave *Jezikovna podoba Porabja* bomo skušali ugotoviti stopnjo prisotnosti jezikov v omenjenem obmejnem območju. V razpravi nas bo zanimala stopnja vidne navzočnosti slovenščine (vključno s porabskim narečjem⁴) glede na madžarski (večinski) jezik in druge jezike (nemščino in angleščino). Analiza polstrukturiranih intervjujev s pripadniki slovenske in nemške narodne skupnosti ter večine bo pokazala: kako intervjuvanci zaznavajo jezikovno krajino ter kakšna je strategija manjšinskih struktur in tudi večine glede jezikovne krajine (zlasti slovenščine) Porabja.

3 Glej program konference (A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata 2013).

4 V Porabju ljudje govorijo porabsko slovensko narečje (domanjo rejč), ki je ena od različic prekmurskega narečja (Just 2009, 28). Raba slovenščine je danes močno okrnjena, saj do nedavnega zanjo ni bilo niti formalnopravne niti institucionalne podpore.

2 Pravni okvir urejanja položaja slovenskega jezika

Manjšinske pravice po drugi svetovni vojni na Madžarskem so bile zagotovljene z Ustavo Ljudske republike Madžarske iz leta 1949. 49. člen XX. ustavnega zakona je vsem narodnostim dopuščal možnost učenja materinščine in negovanje kulture, toda oblasti je k aktivnejšemu varstvu manjšinskih pravic zavezala šele spremenjena ustava leta 1972, nato pa še leta 1989 ob spremembi družbenega sistema. Spremenjena ustava iz leta 1972 je vsem narodnostim zagotovila pravico do enakopravnosti, rabo maternega jezika in negovanje kulture. Položaj slovenskega in drugih južnoslovanskih narodov se je v naslednjih desetletjih popravljaval v skladu z demokratizacijo madžarske družbe in dinamiko sprememb v madžarski partijski politiki.

Manjšinske pravice so se opazno izboljšale šele po demokratičnih spremembah leta 1990, ko se je počasi tudi na Madžarskem začel uveljavljati pozitiven koncept pravne zaščite manjšin, ki je temeljil na dogovorih, sprejetih na evropski ravni. Leta 1992 pride do podpisa *Sporazuma o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji*. Leta 1993 je Madžarska sprejela *Zakon o pravicah narodnih in etničnih manjšin*, ki je bil kasneje večkrat dopolnjen.

Pravna zaščita manjšin (tudi status manjšinskih jezikov) je danes zagotovljena s *Temeljnim zakonom Madžarske* (ustavo) iz leta 2011 (*Magyarország Alaptörvénye*)⁵, s spremenjenim *Zakonom o pravicah narodnosti* (2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól) ter s številnimi drugimi pravnimi akti na različnih področjih.⁶

Zakon o pravicah narodnosti zagotavlja pravico do rabe manjšinskih jezikov (tudi slovenskega) na mnogih področjih, ne le v zasebni sferi, temveč tudi v javnem življenju (5. in 6. člen). V kontekstu naše razprave je treba posebej izpostaviti tiste člene zakona, ki se nanašajo na pravila izvedbe poimenovanja ulic in institucij v jeziku narodnosti. V 6. členu je navedeno, da:

- c) Napisi tabel, ki prikazujejo imena javnih uradov in organov, ki opravljajo javne storitve, ali obvestila, ki se nanašajo na njihovo delovanje, so poleg madžarskega besedila in pisave z isto vsebino

5 Narodnosti so omenjene v preambuli, kjer je zapisano, da »narodnosti in narodne skupnosti, ki živijo na Madžarskem, štejejo za del madžarske politične skupnosti in so državnotvorni dejavniki ter da Madžarska ščiti jezik in kulturo narodnosti«. Pomemben je 29. člen, kjer je zapisano, da imajo narodnosti pravico svobodno izražati svojo identiteto, uporabljati svoj materni jezik, da pišejo lastna imena in ime skupnosti v svojem jeziku, da ohranjajo svojo kulturo in se izražajo v maternem jeziku ter da lahko ustanavljajo lokalne in državne samouprave.

6 Na primer *Zakon o nacionalni vzgoji in izobraževanju* iz leta 2011 omogoča poleg madžarske izobraževanje v jeziku manjšine, staršem pa zagotavlja izbiro šole glede na narodno pripadnost (2011. évi törvény a nemzeti köznevelésről).

in v isti obliki prikazani tudi v maternem jeziku narodnostne skupnosti;

d) Napisi tabel, ki prikazujejo imena naselij in ulic, poleg madžarskega besedila in pisave uporabljajo tudi njihova tradicionalna narodnostna poimenovanja v maternem jeziku narodne skupnosti, če teh ni, pa so imena prevedena tudi v materni jezik narodne skupnosti z isto vsebino in v isti obliki kot madžarska imena.

V 13. členu II. poglavja *Zakona o lokalni samoupravi* (2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarországon helyi önkormányzatról) pa so opredeljene naloge in pristojnosti lokalnih samouprav v zvezi z narodnostnimi zadevami, med katere sodi tudi poimenovanje javnega prostora in javnega zavoda v lasti občine. V 14. členu zakona je zapisano, da:

(2) V 3. točki odstavka 13. člena (1) določena javni prostor oziroma javna ustanova ne sme nositi

(a) imena osebe, ki je bila vključena v vzpostavitev, izgradnjo ali vzdrževanje avtoritarnega političnega sistema 20. stoletja, ali

(b) izraza ali imena organizacije, ki se neposredno nanaša na avtoritarni politični sistem 20. stoletja.

(3) Če se med odločanjem lokalne samouprave pojavi dvom o tem, ali ime javnega prostora ustreza odstavku 2, naj le-ta pridobi stališče Madžarske akademije znanosti. 14/A. člen določa, da: (3) Javnega prostora ni dovoljeno poimenovati z imenom žive osebe.

Na podlagi strnjene prikaza ugotavljamo, da so jezikovne pravice manjšin (tudi Slovencev) na Madžarskem v pravnem pogledu ustrezno zaščitene. Raziskava *Jezikovna podoba Porabja* bo dala odgovor na vprašanje, ali slovenska skupnost dejansko izkorišča možnosti, ki jih ji zagotavlja zakonodaja.

2.1 Prikaz postavljanja dvojezičnih krajevnih in drugih napisov

V prvem delu bomo skušali prikazati potek postavitve dvojezičnih napisov na območjih, kjer živijo pripadniki tako imenovanih južnih Slovanov (Srbi, Hrvati in Slovenci), za obdobje pred letom 1990, ko je prišlo do spremembe političnega sistema na Madžarskem. V drugem delu bo sledil oris problematike vidne dvojezičnosti v Porabju.

Tukaj je treba pripomniti, da so se narodne manjšine po drugi svetovni vojni samoorganizirale v narodnostne zveze. Tako imenovani južni Slovani

so leta 1947 ustanovili Demokratično zvezo južnih Slovanov⁷ (v nadaljevanju DZJS). Dejavnosti zvez, tudi DZJS, so segale na področje kulture, vzgoje in izobraževanja, medijev, narodnostnih pravic itd. (Nemeth 1985), so pa bile pod močnim ideološkim, političnim in gospodarskim vplivom državne partije. *Resolucija Političnega biroja Madžarske socialistične delavske stranke o političnem, izobraževalnem in kulturnem delu, ki naj se opravlja med narodnostmi*, je bila prvi dokument, ki je predpisal, da bo treba »vprašanja dvojezičnih napisov in oglasov vsaj v primeru naselij z večinskim narodnostnim prebivalstvom rešiti«. Deset let pozneje pa je novejša *Resolucija Madžarske socialistične delavske stranke o položaju narodnosti na Madžarskem* ugotavljala, da predhodno oblikovana pričakovanja, z izjemo Zalske županije [madž. *Zala megye*, op. a.], niso bila izpolnjena (Balogh in Sipos 2002, 715).

Za naselja s srbskim prebivalstvom je bilo ugotovljeno, da so od leta 1970 začela priložnostno postavljati dvojezične krajevne table (Lásztity 2019, 17).

Vprašanje postavljanja dvojezičnih napisov je bilo predmet številnih zapisov v *Narodnih novinah*, tedniku DZJS. Zbir člankov, ki jih predstavljamo, nazorno ponazarja stanje od začetka sedemdesetih let do druge polovice osemdesetih let dvajsetega stoletja. Leta 1971, tri leta po *Resoluciji Političnega biroja Madžarske socialistične delavske stranke o položaju narodnosti na Madžarskem*, je tednik *Narodne novine* poročal o stanju dvojezičnih napisov v županiji Baranja: »Izvajanje odločitve Politbiroja o dvojezičnih napisih zamuja. V nekaterih vaseh so javne ustanove označene tudi v jeziku narodnosti, vendar sklepi županijskega sveta, sprejeti na podlagi resolucije Politbiroja, v večini vasi niso bili izvedeni. Lokalne oblasti se pogosto sklicujejo na materialne težave, včasih to velja za formalnost, gre pa za podcenjevanje političnega pomena te zadeve in njenega čustvenega učinka.« (Novics 1971, 1).

O vzrokih, zakaj še ni dvojezičnih napisov v hrvaških vaseh (Narda, Gornji Čatar) v Železni županiji [madž. *Vas megye*, op. a.], je bilo zapisano: »To ni greh županijskega sveta, vendar se zdi, da nekateri neodgovorni vaški voditelji ne morejo razumeti pomena in potrebe po dvojezičnih tablah. Zaradi tega smo že nekajkrat opozorili nekatere vaške voditelje, toda to bomo morali storiti še odločneje, da bomo končno rešili to težavo.« (Marković 1970, 1).

Kot primer dobre prakse treba omeniti na primer naselje Katymár [nemšč. *Katschmar*, *Schanzmark*, hrv. *Kačmar*, op. a.] v županiji Bács-Kiskun, kjer živijo Hrvati, Nemci in Madžari:

Na veliko veselje vseh vaščanov so se lani pojavili trojezični napisi, čeprav je znano, da so bili pred postavitvijo teh napisov mnenja, da napisi v jezikih narodnosti, ki živijo v kraju, sploh niso potrebni. Člani lokalnega sveta, ki so sprejeli to pravilno odločitev in ki so

7 Demokratična zveza južnih Slovanov (1947) se je razvila iz Antifašistične fronte Slovanov (1945–1947) in je delovala do leta 1990.

odločbo izvedli v kratkem času, so vsekakor hvalevredni. Napisi so na šoli, vrtcu, zadrugi, vaškem svetu, trgovinah, zdravstvenih ustanovah itd. Napisi še niso postavljeni na kulturni dom in knjižnico. Od pristojnih pa smo izvedeli, da bodo po zaključku prenove kulturnega doma na tej stavbi postavljeni trojezični napisi, ki so že narejeni. Prepričan sem, da bo postavitvev napisov na stavbi Kulturnega kroga Bunjevac rešena na podoben način (Milankov 1971, 3).

In kaj kažejo podatki, povezani s postavitvijo dvojezičnih krajevnih tabel in drugih napisov v Porabju? Treba je pripomniti, da je pri uresničevanju narodnostnih vprašanj v sedemdesetih in osemdesetih letih dvajsetega stoletja imela pomembno vlogo Komisija za narodnosti sveta Železne županije. Komisija je s svojim delovanjem prispevala k reševanju različnih problemov, povezanih z življenjem narodnosti (tudi Slovencev), med drugim tudi s postavitvijo dvojezičnih tabel (Arday in Joó 1987, 567–568).

Narodne novine so novembra leta 1971 poročale takole: »Na seji je bilo predlagano, da se imena vasi zapišejo na table tudi v slovenskem jeziku /.../« (Eperješi 1971, 3) V razpravi na zasedanju Pokrajinskega sveta DZJS je Đuro Ipković, vodja oddelka sveta Železne županije, v zvezi s postavljanjem dvojezičnih napisov povedal, da: »Zdaj je na primer poskrbljeno za postavitvev dvojezičnih napisov v vseh narodnostnih krajih. Vaški sveti so to dolžni izvajati /.../« (Sa zasedanja Zemaljskog veća DZJS-a 1972, 2).

Iz omenjenega lahko razberemo, da so tako kot drugje na Madžarskem, kjer živijo različne etnične skupnosti, tudi v Porabju začeli postavljati dvojezične krajevne table na začetku sedemdesetih let dvajsetega stoletja. Podatki o stanju dvojezičnih krajevnih napisov v Porabju z začetka osemdesetih let dvajsetega stoletja kažejo, da so Verice »/.../ še edini kraj v Porabju, kjer nimajo dvojezičnega napisa. Na krajevni tabli namreč piše le Kétvölgy.« (Iz Virice 1982, 8)

V sredini osemdesetih let dvajsetega stoletja so na počasnost pri izvedbi uresničevanja dvojezičnih napisov, zlasti na javnih stavbah, opozorili sami pripadniki porabskih Slovencev. Tako je na primer A. H., Gornjeseničan, član narodnostnega odbora županijskega sveta, leta 1985 med nerešenimi nalogami omenjenega odbora izpostavil: »/.../ Smatram za važno nalogo tudi /.../ izpopolnitev dvojezičnih napisov.« (Barber 1985, 8) Porabski Slovenci so samokritično ocenili stanje dvojezičnih napisov, kar kaže, da so se zavedali njihovega pomena: »Dosegli smo, da imamo že ponekod dvojezični pouk nekaterih učnih predmetov, dvojezične krajevne napise, hkrati pa smo pozabili na dvojezične napise na javnih ustanovah.« (M. S. in K. H. 1985, 8)

Predstavljeni podatki kažejo, da so imeli v Porabju v drugi polovici osemdesetih let dvajsetega stoletja dvojezične topografske oznake, medtem ko so bili dvojezični napisi na javnih ustanovah prisotni v nezadostni meri.

Terenske izkušnje kažejo, da se je število dvo- in večjezičnih napisov v Porabju začelo povečevati predvsem po letu 1990. K temu je prav gotovo pripomogla zakonodaja, ki je omogočala organiziranost slovenske narodne skupnosti (lokalne in državne samouprave, društva itd.). Sledili so izgradnja manjšinske infrastrukture na različnih področjih, uspešno vključevanje v čezmejne evropske projekte itd. V krogu manjšinskih struktur se je povečalo zavedanje o pomenu slovenske jezikovne krajine. Tako so na primer slovenske lokalne strukture v času nastajanja parkov na začetku leta 2000, v konkretnem primeru gre za Narodni park Órség (2002), izrazile nestrinjanje zaradi uradnega naziva. Čeprav celotno Porabje spada pod omenjeni park, v uradnem nazivu ne najdemo navedbe pokrajine Slovensko Porabje (madž. *Szlovén Rába-vidék*) (Ružič 2002, 1). Posledično se izgublja zavedanje med obiskovalci Narodnega parka, da so v Slovenskem Porabju.

Vprašanje vidne zaznave dvojezičnosti v Porabju se je sporadično pojavilo tudi v časopisu Porabje (1991). Pomenljiv je naslov uvodnika v tedniku Porabje iz leta 2018: »Gda notra v ves demo, smo Slovenci, gda vö z vesi, več nej?« (Ko vstopimo v vas, smo Slovenci, ko gremo ven iz nje, ne več?). Avtorica na eni strani problematizira topografske napise (pri dvojezičnih napisih ni enotnosti, slovenski napisi so manjši, slovnične napake pri slovenskih napisih itd.), na drugi strani pa se sprašuje, ali je slovenska manjšina kdaj zahtevala, da bi morale biti vse table dvojezične, saj to zagotavlja *Zakon o narodnostih* (Sukič 2018, 2). Nismo pa zasledili neke širše razprave o tem v krogu manjšinskih organizacij. Problematika vidne dvojezičnosti se je obravnavala tudi na zasedanjih slovensko-madžarske mešane komisije za spremljanje *Sporazuma o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji*.⁸

Obstoječe stanje jezikovne krajine je predstavljeno na podlagi terenske raziskave v okviru projekta *Jezikovna podoba Porabja* (glej poglavje 4. Analiza podatkov).

8 Na primer v zapisniku XVI. zasedanja slovensko-madžarske mešane komisije (16. november 2016) sta se obe strani med drugim dogovorili za ohranitev priporočila: »SMMK ponovno predlaga madžarski strani, da na območju, kjer živi slovenska manjšina v Porabju, s spodbujanjem lokalnih samouprav oziroma vključevanjem državnih organov zagotovi vidno dvojezičnost.« (Zapisnik XVI. zasedanja)

3 Metodologija

Pri izvedbi raziskave *Jezičevna podoba Porabja* smo uporabili kvantitativne in kvalitativne metode. Fotografiranje napisov in avtomatsko beleženje lokacije le-teh predstavljata kvantitativni del metode terenskega zajema.⁹ Glavni lokacijski kriterij za beleženje tako imenovanih vizualnih antropoloških podatkov – napisov po porabskih vaseh (Andovci/Orfalu, Dolnji Senik/Alsószölnök, Gornji Senik/Felsőszölnök, Sakalovci/Szakonyfalu, Slovenska ves/Rábatótfalu¹⁰, Števanovci/Apátistvánfalva, Verica - Ritkarovci/Kétyölgy) je bila »glavna prometna os« vasi.¹¹ V Monoštru/Szentgotthárd¹² je lokacijsko najbolj dinamičen prostor osrednji trg (Széll Kálmán tér/Trg Kálmána Szélla), poleg trga pa smo dodali še lokacije okoli tržnice, Industrijskega parka¹³ in mestnih term (Füzesi út/Ulica Füzesi) ter napisov v smeri proti jugu¹⁴ (zemljevid 1).

Nastalo je 1.134 fotografij. Zbrane lokacije slikovnega gradiva smo s pomočjo geografskih informacijskih sistemov (program QGis) vnesli v enoten sloj (*shapefile*), kjer smo prek preimenovanih šifrantov vnesli realne vrednosti za posamezne kategorije.

Napise smo razdelili po naslednjih kategorijah:

1. Splošni krajevni napisi	
1.1.	Javni napis na stavbi/ustanovi
1.2.	Javni napis na samostojeci tabli (table s krajevnimi imeni ter toponimi, smerokazi itd.)
1.3.	Napis na zasebnih zemljiščih (poštni nabiralniki, opozorilne table itd.)
1.4.	Reklama (plakati, oglasi)
2. Informativne table (turistične in investicijske informacije)	
3. Javna infrastruktura	
3.1.	Hišne številke z dodano oznako/toponimom
3.2.	Komunalne oznake (opozorilni znaki za komunalno infrastrukturo, električni transformatorji itd.)
4. Spomeniki	
5. Drugo (napisi za prepoved kajenja na javnih mestih)	

9 Terensko delo smo izvajali v septembru leta 2019.

10 Slovenska ves od leta 1983 upravno spada k Monoštru.

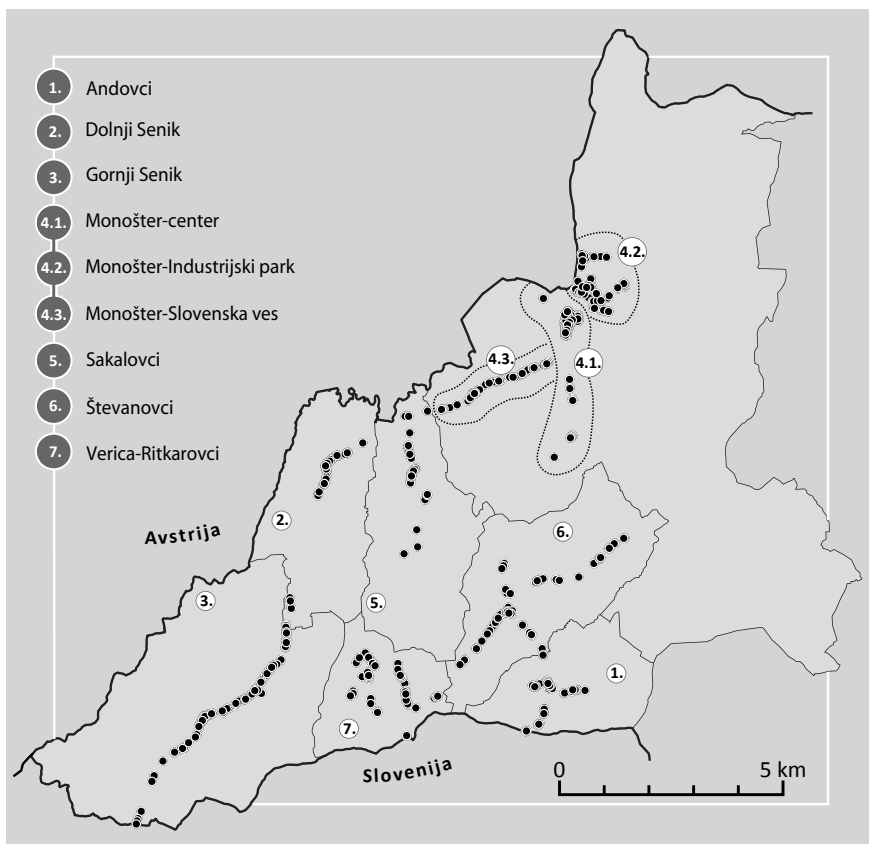
11 Naselja Andovci, Števanovci in Verica - Ritkarovci so zaradi svoje prometne lege bolj vključena v zajetje napisov.

12 Monošter, ki uradno sicer ni dvojezični kraj, je pa kulturno in gospodarsko središče porabskih Slovencev, je leta 2002 dobil dvojezične krajevne napise (madžarsko-slovenske in madžarsko-nemške). Pobudo za slovenski krajevni napis je dal generalni konzul Republike Slovenije v Monoštru, dr. Zlatko Muršec (Monošter končno dobil slovenski napis).

13 Čezmejni Industrijski park Szentgotthárd-Heiligenkreuz deluje od leta 1997.

14 Območje v smeri okoliša Zsidahegy.

Zemljevid 1: Prikaz lokacij, zajetih vizualnih podatkov v Porabju in Monoštru

Vir: Munda Hirnök 2019; Podlaga: Eurostat, LAU (Local Administrative Units).

Sledila je porazdelitev točk z lokacijami po samih občinah v Porabju.¹⁵ Razvrščene podatke smo združili v enotno tabelo z razdelanimi kategorijami. Nato je sledila statistična analiza napisov v programu Excel.¹⁶

Izvedli smo tudi polstrukturirane intervjuje s predstavniki slovenske in nemške narodne skupnosti (na primeru Dolnjega Senika) ter večine. Za intervjuvance smo izbrali osebe, ki izhajajo iz vodilnih struktur ter so dobri poznavalci in oblikovalci porabske stvarnosti. Z intervjuji smo poskušali izvedeti, kakšna je percepcija intervjuvancev o jezikovni krajini Porabja in kakšni so načrti glede njenega razvoja. Zbrano gradivo smo smiselno uredili in vsebinsko analizirali. Intervjuvanje je potekalo v času od 4. do 7. decembra 2019.

15 Podlaga z mejami občin je prosto dostopna na spletni strani Eurostata (Eurostat, Local Administrative Units 2020).

16 Pri zajemu podatkov s terena ter pri statistični in vizualni interpretaciji je sodeloval zunanji sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja Miha Brvar, mag. geografije.

Intervjuvali smo pet oseb. Število intervjuvanih po kraju bivanja je naslednje: tri osebe so iz Monoštra ter po ena z Dolnjega Senika in Gornjega Senika. Na vprašanja so tri osebe odgovarjale v slovenskem knjižnem jeziku (oziroma mešanici knjižne slovenščine in porabščine), dve osebi pa v madžarskem jeziku. Glede na starost smo intervjuvance razdelili v dve generaciji: trije so predstavniki srednje generacije (40–60 let), medtem ko starejšo generacijo (od 60 let naprej) zastopata dve osebi. Štirje intervjuvanci imajo višjo oziroma fakultetno izobrazbo, eden pa ima končano srednjo šolo. Trije intervjuvanci so se opredelili za Slovence, eden za Madžara in prav tako eden za Nemca.

V prispevku pri navajanju odlomkov intervjujev ne razkrivamo identitete avtorjev¹⁷, temveč navajamo zaporedno številko intervjuvancev in področje delovanja.¹⁸

4 Analiza podatkov

Analiza podatkov se osredotoča na obstoječe stanje zajetih podatkov in izbor napisov glede na izdelane kategorije.¹⁹

4.1 Splošni pregled zajetih podatkov

V uvodu izpostavljam razliko med številom zajetih slik in zabeleženimi napisi. Čeprav smo zajeli 1.134 slik, pa je samo število napisov znatno večje (2.087) zaradi njihove večjezične sestave in izjemoma zaradi večje pojavnosti različnih napisov na isti sliki. Od skupnih 2.087 napisov je enojezičnih 953 (45,6 %), ostali napisi pa so dvo- ali večjezični. Od enojezičnih je velika večina madžarskih (875; 91,8 %), sledijo angleški (32; 3,3 %), slovenski (26; 2,7 %) in nemški napisi (20; 2,1 %).

Pri statistični obdelavi nas je presenetilo pomanjkanje napisov v slovenščini. Slovenščina je bila prisotna v 336 primerih, kar znaša zgolj 16,1 % vseh napisov.

Napisov s porabskim narečjem nismo obravnavali ločeno od standardne slovenščine zaradi premajhnega števila le-teh (skupno zgolj 16 napisov, kar znaša 4,8 % od skupnih 336). Zabeležili smo le nekaj posameznih primerov po naseljih, predvsem z oznako gostinskih objektov (npr. *bauta* – trgovina,

17 Intervjuvanci so anonimizirani. Moška oblika je nevtrarno uporabljena za oba spola.

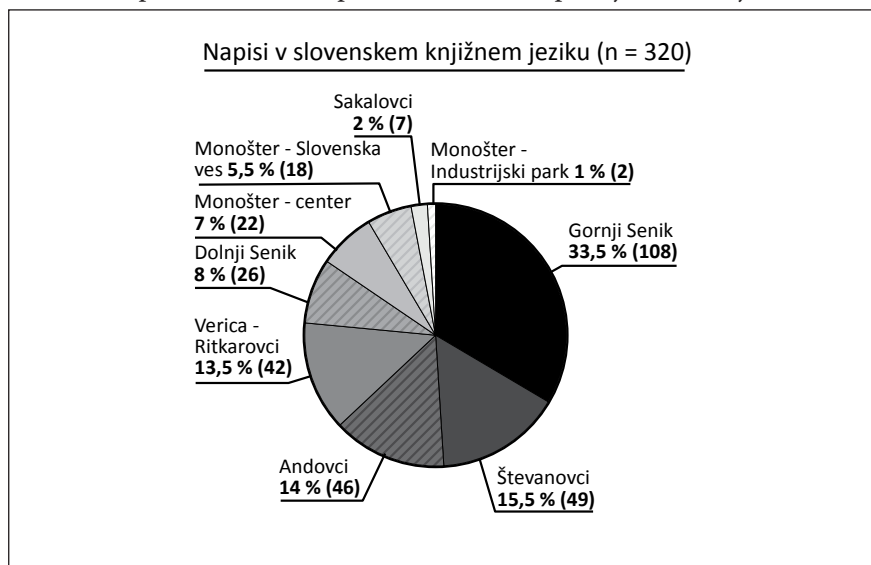
18 Informacije so podane po naslednjem ključu: 1. zaporedna številka intervjuvanca; 2. področje delovanja oziroma ustanove/organizacije, ki jo intervjuvanec zastopa. Legenda: Pol = politika, Kult = kultura.

19 Pri statistični obdelavi napisov ni bila upoštevana kategorija »Drugo«.

krčma – gostilna), ki so v lasti Potrošne in prodajne zadruga (madž. *Általános Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet – ÁFÉSZ*) v Monoštru²⁰ in spominskih obeležij. Kot primer navajamo spominski steber na Gornjem Seniku z dvojezičnim (porabščina, madžarščina) napisom *Sterin doma samo vözvonijol/Akiért itthon már csak a harang szól*²¹ in kip na Dolnjem Seniku *Hvalen bojdí Jezuš Kristus/Gelobt sei Jesus Christus*.

Graf 1 prikazuje pojavnost napisov v slovenskem knjižnem jeziku v prostoru proučevanja. Večja pojavnost napisov v knjižni slovenščini je v južnem delu Slovenskega Porabja. Ravninski del, razpet med Dolnjim Senikom in Industrijskim parkom v Monoštru, pa ima manjšo pojavnost.

Graf 1: Razporeditev vseh napisov v slovenščini po zajetih lokacijah

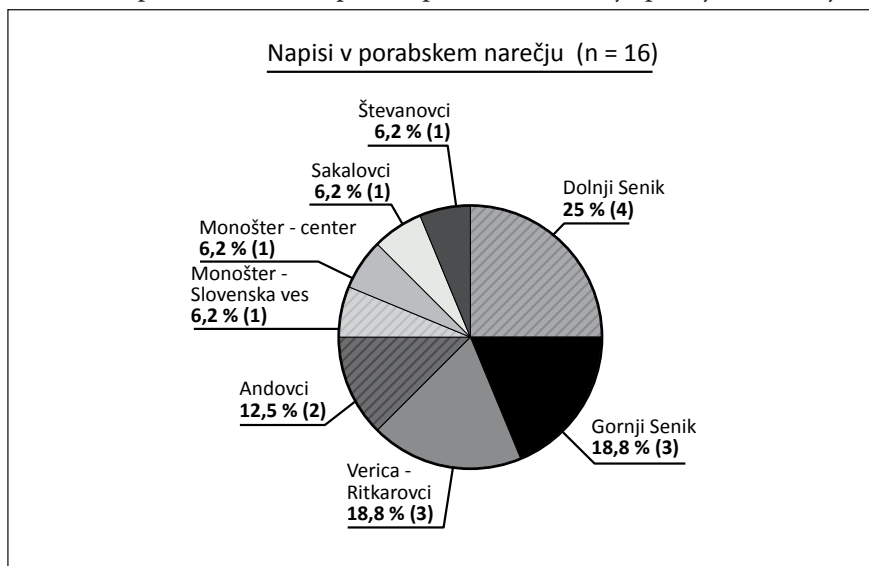

Vir: Munda Hirnök 2019.

Napisov v porabskem narečju je mnogo manj kot v knjižni slovenščini. Največ napisov v porabskem narečju je presenetljivo na Dolnjem Seniku, ki je etnično najbolj pester (graf 2).

20 Pri označitvi gostinskih lokalov v porabščini je imel pomembno vlogo Interv. 2. Pol, ki je kot član uprave zadruga vplival na izvedbo projekta.

21 Pobudnik in izvajalec za postavitve spominskih stebrov, ki se nahajajo v porabskih vaseh, je bila Državna slovenska samouprava.

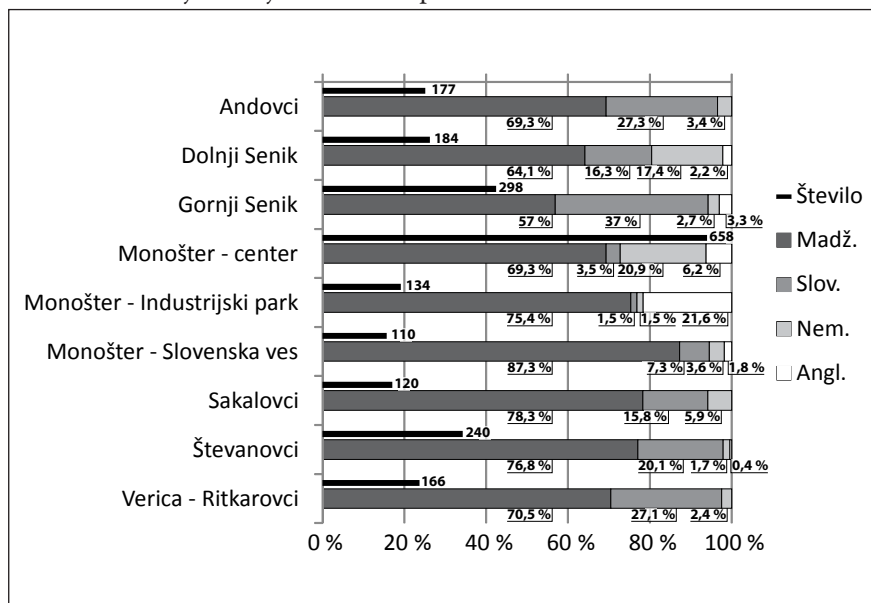
Graf 2: Razporeditev vseh napisov v porabskem narečju po zajetih lokacijah

Vir: Munda Hirnök 2019.

V grafu 3 so navedeni napisi po naseljih v Porabju in Monoštru skupaj, ne glede na kategorijo ali jezik. Največ napisov je bilo zbranih v mestnem okolju, v centru Monoštra, sledita Gornji Senik in Števanovci (gre za prvo in tretje največje naselje glede na število prebivalstva v Porabju²²), najmanj pa v Slovenski vesi in Sakalovcih.

Razmerje med jeziki vseh napisov kaže, da prevladuje večinski jezik, madžarščina. Delež napisov v madžarskem jeziku se giblje od 64,1 % do 87,3 % z izjemo Gornjega Senika (57 %). Največ napisov v slovenskem jeziku je prisotnih v obmejnih vaseh, in sicer na Gornjem Seniku (37 %), v Andovcih (27,3 %) in na Verici - Ritkarovcih (27,1 %). Najmanjši delež napisov v slovenščini smo zabeležili v Sakalovcih (15,8 %) in Slovenski vesi (7,3 %). Največ nemščine se pojavi v centru Monoštra (20,9 %) in na Dolnjem Seniku (17,4 %), kar je razumljivo v kontekstu zgodovinske poselitve prostora. Število napisov v nemškem jeziku v Monoštru je povezano tudi z močjo nemškega kapitala oziroma nakupovalnega turizma in storitvenih dejavnosti. Angleški jezik na zajetih napisih ima največji delež v Industrijskem parku (21,6 %) in centru Monoštra (6,2 %).

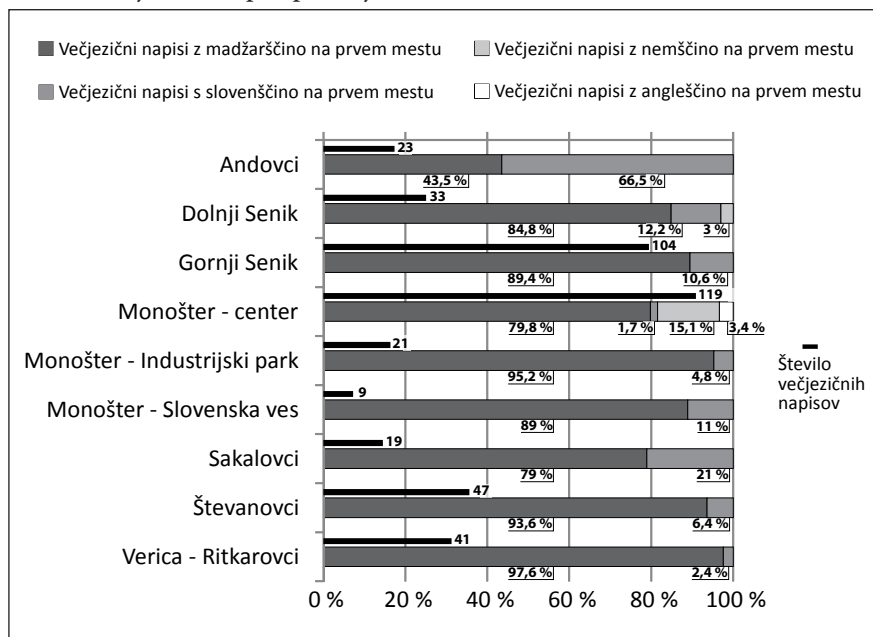
²² Po podatkih popisa prebivalstva leta 2011 je na Gornjem Seniku živel 572 oseb, v Števanovcih pa 364 oseb (2011. évi népszámlálás 3. Területi adatok 3.18. Vas megye 2013, 143–144).

Graf 3: Razmerje med jeziki vseh napisov

Vir: Munda Hirnök 2019.

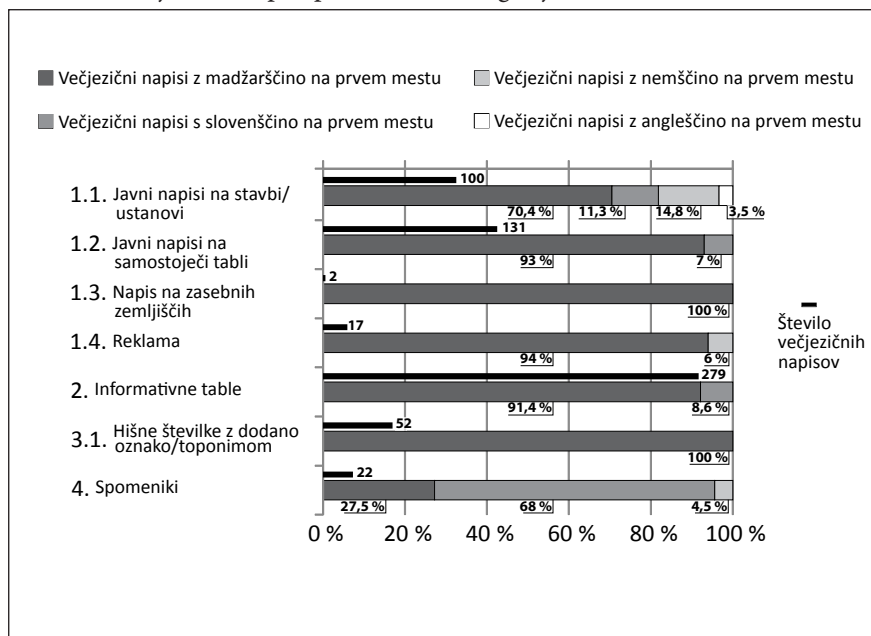
Največ večjezičnih napisov (graf 4) smo zabeležili v centru Monoštra (119). Glede števila večjezičnih napisov izmed slovenskih krajev izstopa Gornji Senik (104), sledijo Števanovci (47), Verica - Ritkarovci (41), Dolnji Senik (33) in Andovci (23). Najmanj večjezičnih napisov pa je prisotnih v Industrijskem parku v Monoštru (21), Sakalovcih (19) in Slovenski vesi (9). Razmerje med jeziki pri vseh večjezičnih napisih kaže, da z izjemo Andovcev v vseh krajih močno prevladujejo večjezični napisi z madžarščino na prvem mestu. Največ napisov s slovenščino na prvem mestu smo zabeležili v Andovcih (66,5 %), najmanj v Industrijskem parku v Monoštru in na Verici - Ritkarovcih. V obeh primerih smo zasledili po en primer napisa s slovenščino na prvem mestu. V Industrijskem parku je opazno pomanjkanje slovenskega kapitala.

Eden izmed naših intervjuvancev je med drugim izpostavil, da bi prisotnost slovenskega podjetja v Industrijskem parku v Monoštru, kjer bi na tabli podjetja pisalo »Pri nas je znanje slovenskega jezika prednost«, povečalo zanimanje za učenje slovenščine v krogu srednješolcev (Interv. 1. Pol). Tudi podatki o rabi jezikov na delovnem mestu, ki smo jih pridobili v okviru raziskave o mladih v slovenskem zamejstvu, za Porabje kažejo povezavo med jezikom in ekonomijo (Munda Hirnök in Novak Lukanović 2019, 217–218). Predpostavljamo, da bi se s prihodom slovenskega kapitala povečalo tudi število slovenskih napisov v Industrijskem parku.

Graf 4: Večjezični napisi po krajih

Vir: Munda Hirnök 2019.

Iz grafa 4.1 je razvidno, da tudi pri večjezičnih napisih po navedenih kategorijah, z izjemo kategorije 4, poimenovane spomeniki (68 %), prevlada madžarski jezik. Le pri kategoriji 1.1, poimenovani javni napisi na stavbi/ustanovi, smo zasledili majhen delež večjezičnih napisov bodisi s slovenščino (11,3 %) bodisi z nemščino (14,8 %) na prvem mestu, kajti pri postavitvi pri tej kategoriji odloča tudi manjšina.

Graf 4.1: Večejezični napisi po izbranih kategorijah

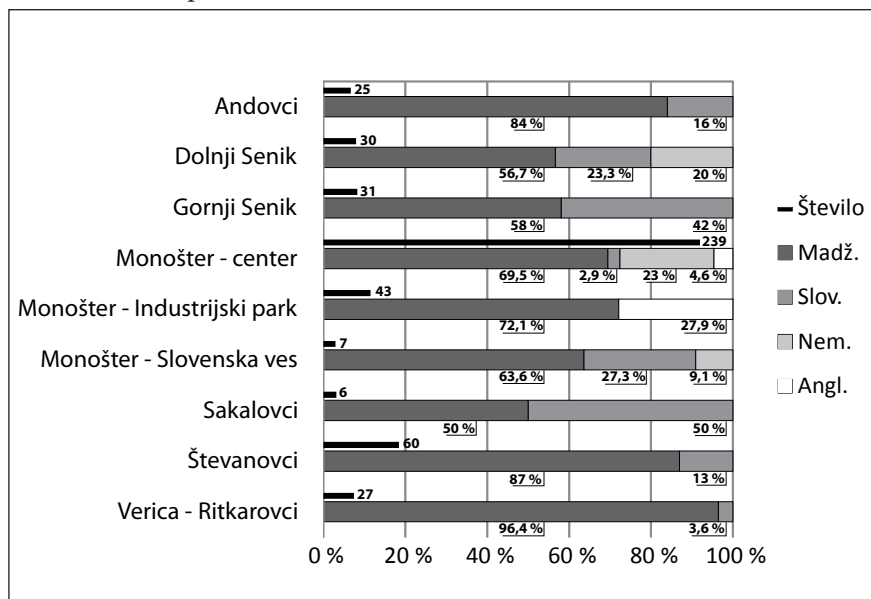
Vir: Munda Hirnök 2019.

4.2 Analiza podatkov glede na izbrane kategorije

V nadaljevanju sledi podrobnejša analiza kategorij po posameznih lokacijah, s katero želimo natančneje orisati stanje med jeziki napisov.

Graf 5 kaže množičnost števila javnih napisov na stavbah/ustanovah mestnega okolja. Glede števila med slovenskimi vasmi izstopajo Števanovci, vendar ugotavljamo slabši delež slovenskih napisov (13 %). Ti so bolj zastopani na Gornjem Seniku (42 %), Dolnjem Seniku (23,3 %) in v Sakalovcih (50 %), sicer pa je v omenjenih vaseh število napisov znatno manjše. Presenetil nas je podatek, da je na Verici - Ritkarovcih samo en slovenski napis v tej kategoriji. Nemščina je prisotna na osi Dolnji Senik–Slovenska ves–Monošter – center. Angleščina je prisotna le v Monoštru. Prisotnost angleščine v centru mesta je odraz rabe angleščine kot globalnega jezika za turistične namene, v Industrijskem parku v Monoštru (27,9 %) pa kaže na prisotnost tujega kapitala.

Graf 5: Javni napis na stavbi/ustanovi

Vir: Munda Hirnök 2019.

Treba je omeniti, da so v kategoriji javni napisi na stavbah/ustanovah upoštewane tudi table z imeni ulic na Gornjem in Dolnjem Seniku. Potrebi za preureditev oziroma nastanek enajstih novih ulic namesto ene glavne ulice, tudi z novimi hišnimi številkami na Gornjem Seniku (glej graf 10), je botrovalo dejstvo, da so uradne osebe, poštarji, reševalci itd. zaradi geografske danosti naselja nemalokrat imeli težave pri iskanju hišnih številk. Šlo je za edinstven administrativni korak na Madžarskem, kajti vsi prebivalci naselja so istočasno dobili (spremenjen) nov naslov. Z nastankom novih ulic leta 2005 se je uresničila tudi večletna ideja lokalnih oblasti za dvojezično poimenovanje ulic, upoštevaje lokalne značilnosti, znamenitosti (Lencsés 2005).

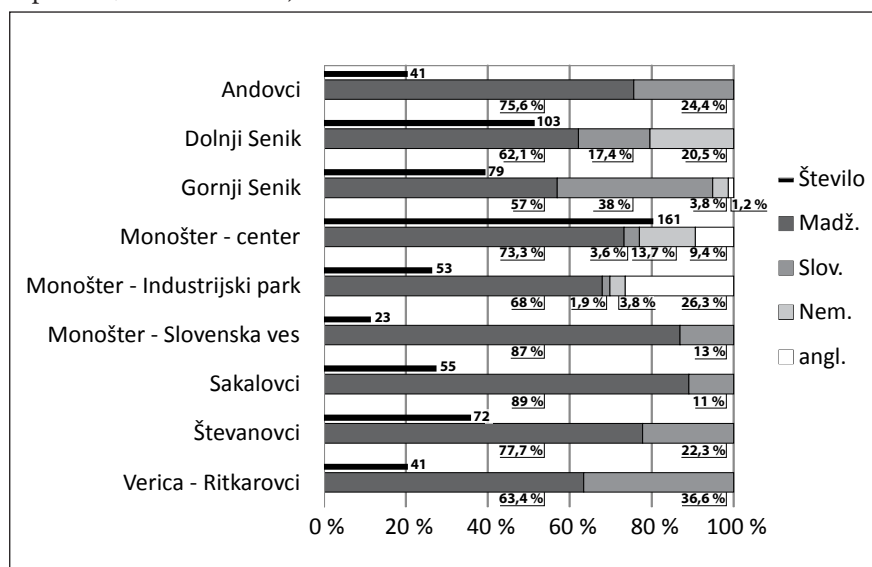
Tudi iz intervjujev smo izvedeli, da so bile dvo- oziroma trojezične table na Gornjem in Dolnjem Seniku postavljene v prvi polovici leta 2000, na pobudo manjšinskih organizacij.

Ideja za poimenovanje tabel z imeni ulic je prišla od narodnostnih organizacij do lokalnih občin. Do postavitve pa imajo oni pravico. Kar se tiče Gornjega Senika, je prišlo do velikih sprememb. Prej je bila ena [glavna, op. a.] ulica, potem je nastalo enajst /.../. Ob preimenovanju ulic smo hkrati zaprosili naj bodo ulice večjezične. To se je takrat izvedlo na Gornjem Seniku in tudi na Dolnjem Seniku. To je bil en velik korak naprej. Žal, v števanovskem delu, na Verici je še zmeraj isto, po starem. (Interv. 2. Pol)

Treba še omeniti poimenovanja ulic na Dolnjem Seniku. Za etnično podobo naselja je značilno, da tam že stoletja prebivajo Slovenci, Madžari in Nemci.²³ Tudi tukaj so imele ulice do leta 2007 enotno ime, in sicer Glavna ulica (*Fő út*). Na pobudo občine so ob podpori prebivalstva ulice z letom 2008 opremili s trojezičnimi (madžarsko-slovensko-nemškimi) tablam, ki spominjajo na preteklo rabo neuradnih lokalnih toponimov (npr. *Fenyves utca*-Ulica borov-*Tannenstraße*, *Határ utca*-Ulica ob meji-*Grenzstraße*), hkrati pa tudi prikazujejo večetnični značaj naselja. Tudi Interv. 3. Pol je poudaril pomen trojezičnih tabel: »/.../ Trojezične imena ulic pričajo o dediščini vasi.«

Tudi pri javnih napisih na samostoječi tabli je prevlada madžarskega jezika očitna (graf 6). Opazamo, da obmejnost vpliva na večjo pojavnost tabel v slovenskem jeziku. Največ slovenščine smo zabeležili na Gornjem Seniku (38 %), Verici - Ritkarovcih (36,6 %) in v Andovcih (24,4 %). Glede pojavnosti nemščine ugotavljamo enake trende kot pri grafu 5, kjer smo ugotovili prisotnost na osi Dolnji Senik–Slovenska ves–Monošter. Angleški jezik v tej kategoriji ima največji delež v Industrijskem parku (26,3 %) in centru Monoštra (9,4 %).

Graf 6: Javni napis na samostoječi tabli (table s krajevnimi imeni ter toponimi, smerokazi itd.)

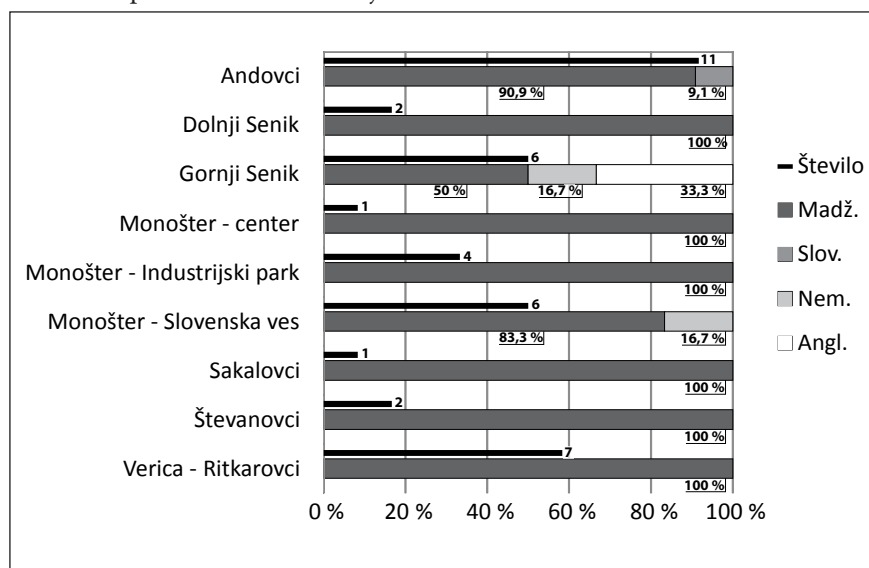

Vir: Munda Hirnök 2019.

23 Po zadnjem popisu prebivalstva leta 2011 se je na Dolnjem Seniku 99 oseb od skupno 369 prebivalcev opredelilo za Nemce (2011. évi népszámlálás 3. Területi adatok 3.18. Vas megye 2013, 173).

Iz grafa 7 lahko razberemo, da je število napisov na zasebnih zemljiščih zanemarljivo. Največ napisov smo zabeležili v obmejnih vaseh (Andovci, Verica - Ritkarovci, Gornji Senik) in Monoštru – Slovenski vesi. Večjo obmejno pojavnost napisov na zasebnih zemljiščih lahko razlagamo z bolj razpršeno poselitvijo in z večjimi zemljišči okrog stanovanjskih hiš. Pri napisih, z izjemo Gornjega Senika in Andovcev, prevlada madžarščina. Presenetilo nas je, da na Dolnjem Seniku, kjer živijo pripadniki nemške narodne skupnosti, ni bilo nobenega napisa v nemškem jeziku. Za oris stanja navajamo nekaj posameznih primerov. V Andovcih smo zabeležili le en slovenski napis (Pozor! Hud pes.), na Gornjem Seniku enega angleškega (No parking!), v Slovenski vesi pa enega nemškega (na poštnem nabiralniku je bil napis »Zeitung«).

Graf 7: Napisi na zasebnih zemljiščih

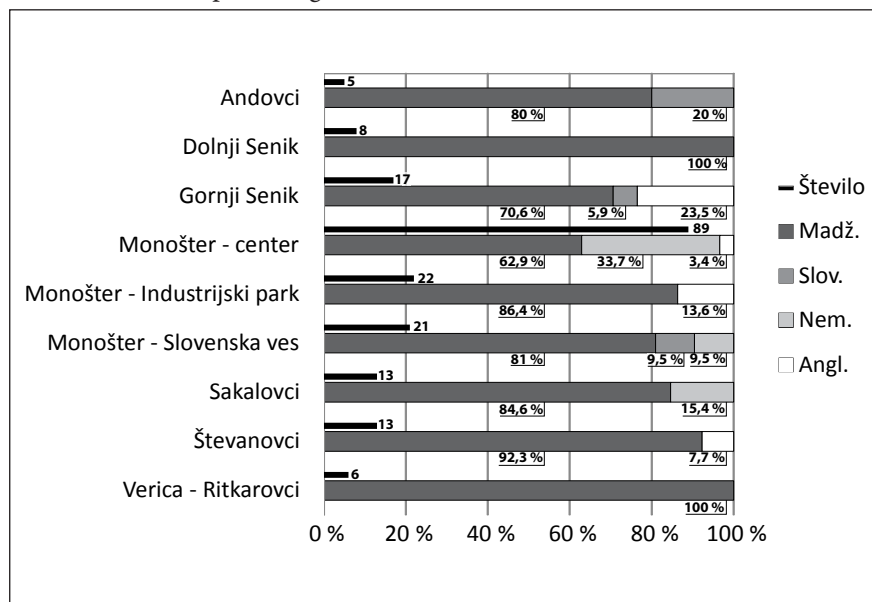

Vir: Munda Hirnök 2019.

Kot je bilo pričakovati, je največ zabeleženih reklam (graf 8) v centru Monoštra (89). Glede števila reklam izmed slovenskih vasi izstopajo Monošter – Slovenska ves (21), sledijo Gornji Senik (17), Sakalovci (13) in Števanovci (13). Na podlagi števila reklam ugotavljamo, da je območje Porabja ekonomsko manj razvito v primerjavi z urbanim središčem in industrijskim delom Monoštra. Jezik reklam je v večini primerov madžarski jezik (delež napisov v madžarskem jeziku se giblje od 62,9 % do 100 %). Posamezne primere rabe slovenskega jezika na plakatih in oglasih smo zabeležili v Andovcih (oglas za pogrešanega psa), na Gornjem Seniku in v Slovenski vesi. Nemščina kot jezik

oglaševanja je prisotna na osi Sakalovci–Slovenska ves–Monošter. Presenetil nas je podatek, da je delež angleščine največji na Gornjem Seniku. Pričakovali bi tudi prisotnost nemščine na Dolnjem Seniku. Po slovenskih vaseh nismo zaznali propagiranja splošnih slovenskih aktivnosti, nobene omembe slovenskega časopisa, tednika Porabje itd.

Graf 8: Reklama (plakat, oglas)

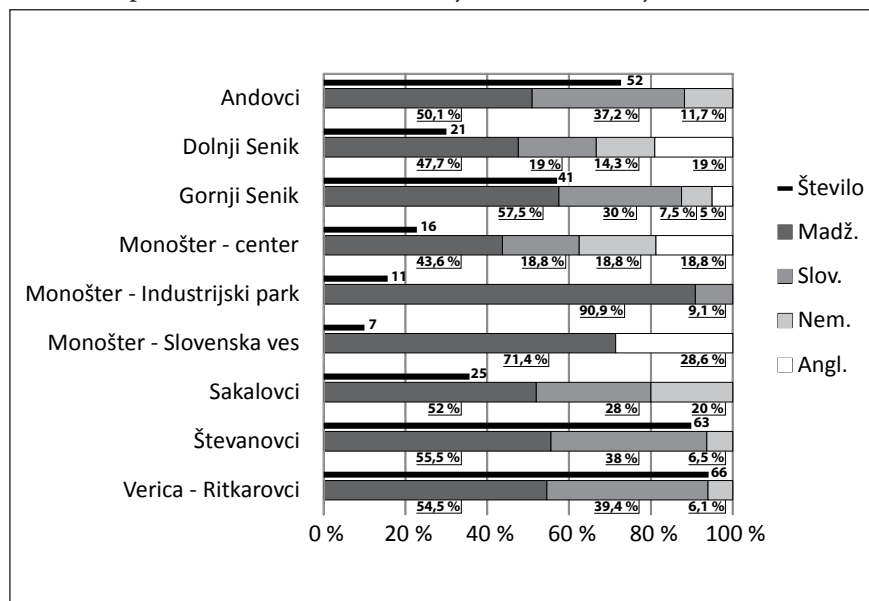

Vir: Munda Hirnök 2019.

Uporabnikom prostora, predvsem turističnim obiskovalcem obravnavanega območja, daje največ informacij kategorija informativnih tabel. Iz grafa 9 je razvidna številčnejša prisotnost tabel s turističnimi in investicijskimi informacijami na Verici - Ritkarovcih (66), v Števanovcih (63), Andovcih (52) in na Gornjem Seniku (41). Monošter – Slovenska ves izstopa po najmanjšem številu napisov v tej kategoriji, kar nakazuje predmetno lego in pomanjkanje turistične infrastrukture. Jezik napisov je po večini madžarščina. Izstopajo Verica - Ritkarovci, Števanovci in Andovci, kjer je slovenščina skoraj enakovredna madžarskemu jeziku. Presenetilo nas je, da je delež nemščine pri napisih s turističnimi in investicijskimi informacijami na Dolnjem Seniku manjši kot delež slovenščine in angleščine. Nemščina se pogosto pojavlja v tej kategoriji, kar nakazuje pomen večjezičnosti tako pri pridobivanju evropskih projektov kot pri privabljanju turistov iz nemško govorečih držav, zlasti iz sosednje Avstrije. V Monoštru sicer prevladuje madžarščina, so pa slovenščina, nemščina in angleščina enakovredno zastopane. Treba je še dodati, da

so v tej kategoriji obravnavani turistični napisi financirani z evropskimi sredstvi, prav tako napisi, postavljeni na pobudo lokalnih in državnih organov.

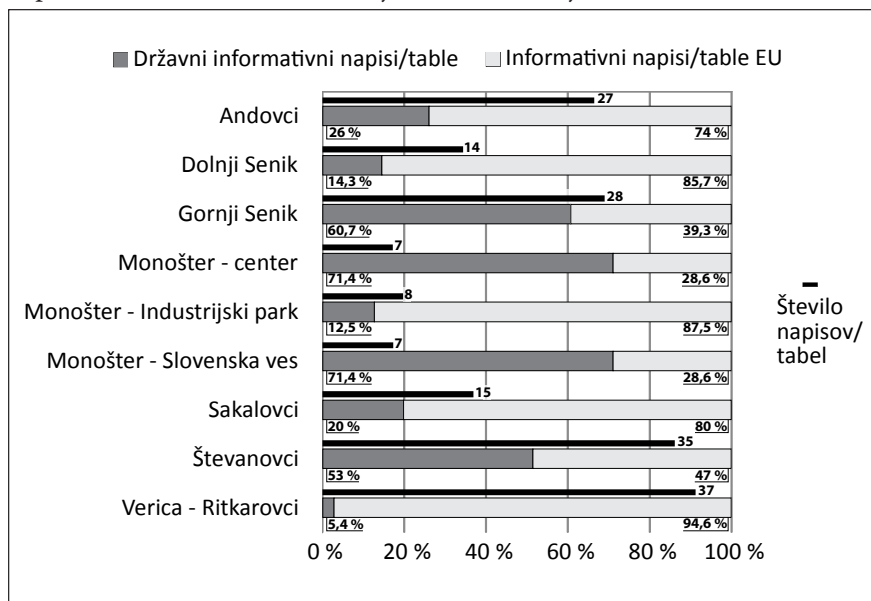
Graf 9: Napisi s turističnimi in investicijskimi informacijami

Vir: Munda Hirnök 2019.

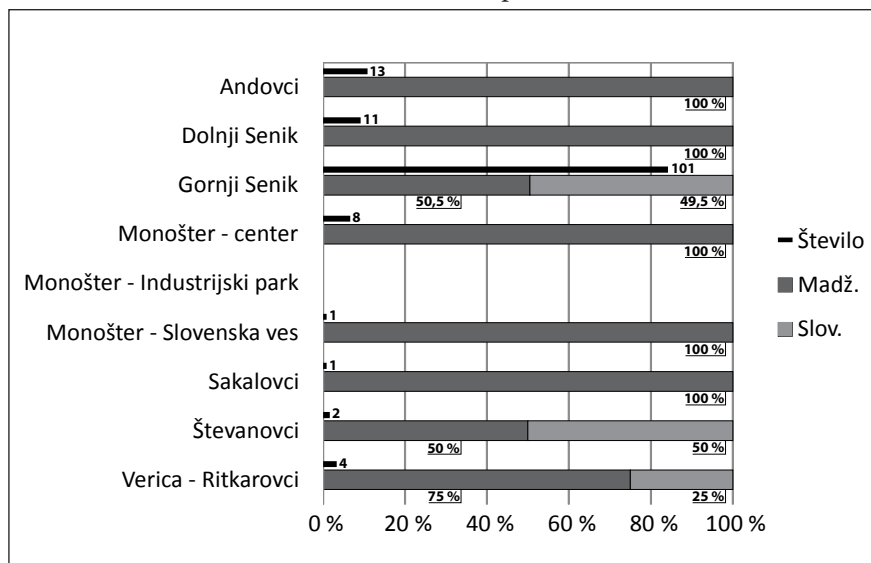
Graf 9.1 prikazuje razmerje med lokalno-državnimi in evropskimi napisi. Izrazita evropskost napisov nakazuje močno zastopanost evropskih sredstev na Verici - Ritkarovcih, Dolnjem Seniku, v Sakalovcih in Andovcih. Tudi Industrijski park v Monoštru v luči te kategorije dobi močno evropsko dimenzijo. Gornji Senik, Števanovci in Monošter - center imajo že od prej do neke mere razvito turistično infrastrukturo, ki pa je nemalokrat v slabem stanju. Isti graf kaže tudi na večjo pojavnost napisov, ki so bili realizirani z evropskimi projekti. Pri evropskih infrastrukturnih projektih je slovenščina pogosto zastopljena, kar so potrdili tudi naši intervjuvanci. To še zlasti velja v primeru, če v projektih ni slovenskega partnerja. Interv. 4. Kult je izpostavil, da na projektni ravni ni zahteve po dvojezičnosti. O tem se odločajo projektni partnerji. V določenih primerih so projektni partnerji pripravljani zamenjati table, da bodo dvojezične. Interv. 5. Pol je navedel primer postavitve informacijskih tabel za označitev kolesarske steze. Pripadniki slovenske skupnosti so šele po končanem projektu opazili, da slovenščina ni prisotna. Na njihovo opozorilo so sicer popravili table, toda dvojezičnost ni realizirana v popolnem obsegu.

Graf 9.1. Razmerje med lokalno-državnimi in evropskimi napisi v kategoriji napisov s turističnimi in investicijskimi informacijami

Vir: Munda Hirnök 2019.

Kar zadeva hišne številke z dodano oznako/toponimom (graf 10), izstopa Gornji Senik. Kot je bilo že omenjeno, je Gornji Senik edina vas v Porabju, kjer imajo dvojezične (madžarsko-slovensko) hišne številke v enotnem uradnem formatu (npr. *Fő út/Glavna ulica*, *Templom út/Cerkvena pot*, *Malom út/Mlinska pot*). Dvojezične hišne številke so postavili sočasno s tablamii ulic. Pri ostalih vaseh gre bolj za personalizirane hišne številke, ki so izključno v madžarskem jeziku, z izjemo dveh napisov v Števanovcih in na Verici - Ritkarovcih.

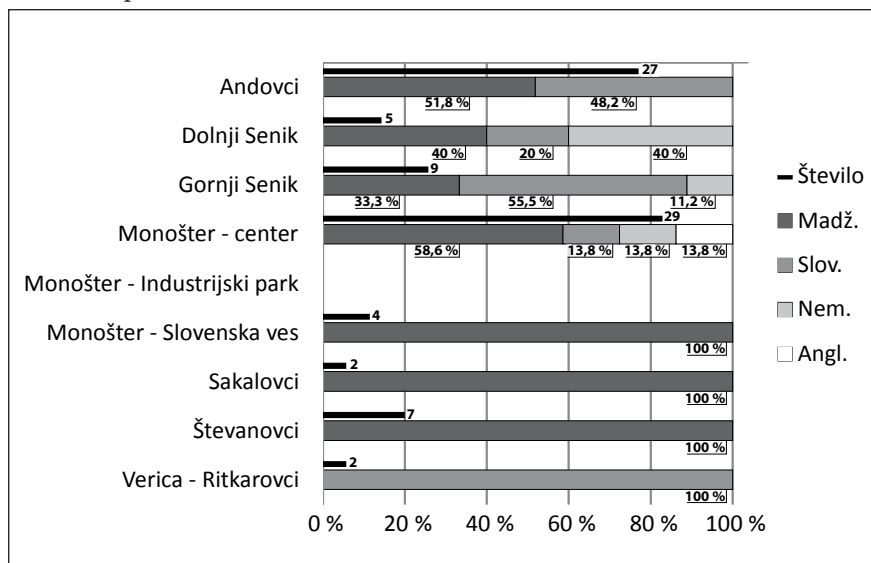
Graf 10: Hišne številke z dodano oznako/toponimom

Vir: Munda Hirnök 2019.

V Porabju je tudi nekaj spomenikov, ki pričajo o pestrem zgodovinskem dogajanju. Graf 11 kaže, da je center Monoštra opremljen z največjim številom spominskih obeležij zaradi svojega zgodovinskega pomena. Med porabskimi vasi izstopa Gornji Senik, ki je, zgodovinsko gledano, najdejavnejša porabska vas s slovenskimi aktivnostmi. V Andovcih je prišlo do znatnega povečanja števila napisov v slovenskem jeziku zaradi individualne obravnave vsakega napisa na obeležju »Mali Triglav«. ²⁴ Na Gornjem in Dolnjem Seniku je razvidna trojezičnost. Na Gornjem Seniku prevladuje slovenščina (55,5 %), na Dolnjem Seniku pa sta madžarščina in nemščina enakovredno zastopani (40 %). Omembe vredno je tudi dejstvo, da smo na Dolnjem in Gornjem Seniku na spomenikih zasledili tudi porabsko narečje. V mestu Monošter sicer prevladuje madžarščina, opazamo pa enak delež prisotnosti slovenskega, nemškega in angleškega jezika (13,8 %). Preseneča nas, da slovenščina ni prisotna v ostalih slovenskih vaseh (Monošter – Slovenska ves, Sakalovci, Števanovci), kjer so napisi na spominskih obeležjih izključno v madžarščini.

²⁴ Mali Triglav je bil postavljen 25. avgusta leta 2007 na dvorišču Porabske domačije. Predstavlja simbol vztrajne trdoživosti slovenskih ljudi. Gre za skalo, ki jo je Andovcem daroval Triglavski narodni park. V podstavku Malega Triglava je vgrajenih sedem kamnov iz vseh sedmih slovenskih vasi Porabja ter tudi iz mest, kjer živijo Slovenci (Budimpešta, Sombotel, Mosonmagyaróvár, Monošter).

Graf 11: Spomeniki

Vir: Munda Hirnök 2019.

5 Analiza intervjujev

Slovensko Porabje in Monošter zaradi svoje lege in zgodovine poleg večinskega jezika opredelujeta slovenščina in nemščina, v zadnjem obdobju pa še angleščina kot globalni jezik.

Na osnovi analize polstrukturiranih intervjujev bomo v nadaljevanju poskušali potegniti neke splošne zaključke o prisotnosti omenjenih jezikov s perspektive pripadnikov različnih etničnih skupnosti, ki sooblikujejo jezikovno krajino.

Prvi tematski sklop se je osredotočil na oceno jezikovne krajine obravnavanega območja. Intervjuvanci, ki so se opredelili za Slovence, so ocenili, da je slovenska jezikovna krajina v Porabju šibka (to še zlasti velja za Sakalovce, Monošter – Slovensko ves in mesto Monošter), se pa v zadnjih letih izboljšuje. Kot pomembno so izpostavili postavitve novih tabel z dvojezičnimi imeni ulic na Gornjem Seniku in s trojezičnimi imeni ulic na Dolnjem Seniku. Med novjšimi primeri, ki so prispevali k večji vidnosti slovenščine, so izpostavili na primer postavitve dvojezične table z napisom *Dobrodošli pri Slovencih v Porabju/Köszöntjük a Rába-vidéki szlovéneknél* (leta 2018) ob vseh cestnih vpadnicah v Porabje in prisotnost slovenščine na tablah objektov, ki so rezultat različnih projektov. Vsi so omenili kot pomembno postavitev trojezičnih

(madžarsko-slovensko-nemških) tabel na občinskem uradu in informacijske table v Monoštru.

Nemščina je na Dolnjem Seniku po oceni pripadnika nemške manjšine šibko prisotna. Vas je sicer opremljena s trojezičnimi (madžarsko-slovensko-nemškimi) tablami z imeni ulic, s trojezičnimi tablami na občinski stavbi, tudi na spominskem stebru so prisotni omenjeni jeziki, pogreša pa več enojezičnih nemških napisov. Izpostavil je spominsko tablo v nemščini, ki je bila postavljena v spomin Nemcem, ki so bili iz vasi deportirani leta 1946.²⁵ Ocenjuje, da maloštevilni nemški napisi ne dajejo dovolj informacij turistom o prisotnosti Nemcev v naselju.

Pripadnik večinskega naroda je ocenil, da se je jezikovna krajina mesta Monošter v zadnjih letih izboljšala. Postavljene so bile trojezične (madžarsko-nemško-slovensko) table na vladnem, županijskem in občinskem uradu ter na napotilnih tablah v stavbi. Pri informacijskih tablah na trgu, ki so nastale v okviru projektov *Leader*, je bila prvotno predvidena raba madžarskega in nemškega jezika, so pa na pobudo mesta dodali tudi slovenščino. Slovenščina je izrazito prisotna v kompleksu Slovenskega kulturno-informativnega centra²⁶, po besedah intervjuvanca »je kot Vatikan v Rimu«. Na stavbah storitvenih in trgovinskih dejavnosti poleg madžarskega jezika prevladuje nemščina.

V drugem sklopu so intervjuvanci ocenili pomen in vpliv pojavljanja jezikov na karakter posameznega naselja oziroma celotnega Porabja. Intervjuvanci, ki so se opredelili za Slovence, so v svojih odgovorih poudarili, da pojavljanje slovenskega jezika v Porabju predvsem prikazuje njih same, njihovo prisotnost na območju in samozavest.

Prikazuje nas, kakšni smo. Zdaj, v kolikor smo mi zavedni in se držimo za Slovence /.../ bomo dejansko naredili vse, da se slovenski jezik pojavi tudi na zunaj oziroma da ga tudi drugi vidijo /.../ Jaz sem mnenja, da v Porabju, čeprav sem rekla, da situacija ni roznata, je slovenščina vsekakor prisotna. Krajevne table so večinoma dvojezične po naseljih /.../ Tudi Slovenec [iz Slovenije, op. a.] se ne bi več izgubil v naši pokrajini. (Interv. 4. Kult)

/.../ pojavljanje slovenskega jezika je pomembno za celotno slovensko skupnost /.../ Postavitev pozdravne table 'Dobrodošli pri Slovencih v Porabju' je pomembna tudi zato, ker prihajajo turisti iz

25 Leta 1946 so zaradi sovražnega razpoloženja nove oblasti do medvojnega delovanja hitlerjevske Ljudske zveze (*Volksbund*) z Dolnjega Senika v Nemčijo izselili 103 ljudi iz 24 hiš (Kozár 2003, 34–37).

26 Slovenski kulturno-informativni center v Monoštru je središčna točka narodnostnega življenja. Zgrajen je bil leta 1998, pretežno s sredstvi Republike Slovenije. »Slovenski dom«, kot ga imenujejo porabski Slovenci, obsega prostore za kulturne (razstavni prostor, konferenčna dvorana) in medijske dejavnosti (uredništvo časopisa Porabje in Radio Monošter), nudi sedež Zvezi Slovencev na Madžarskem, Razvojni agenciji Slovenska krajina ter obsega še hotel in restavracijo.

vseh smeri /.../, naj spoznajo, da se na tem območju nahaja nekaj slovenskih vasi, da tukaj živi slovenska narodna skupnost /.../ (Interv. 2. Pol)

/.../ na Gornjem Seniku so praktično vsi napisi dvojezični. Npr. že od daleč vidiš barvni napis na vrtcu tudi v slovenščini. Kdorkoli vstopi v vas, opazi, da je tukaj nekaj drugače kot v madžarskih vaseh. Vidijo, da tu živijo pripadniki manjšinske skupnosti. Če vstopijo v cerkev, vidijo slovenski napis 'Hvalite gospoda vsi narodi!' /.../, to priča o tem, da so se ljudje identificirali kot Slovenci. (Interv. 5. Pol)

Tudi pripadnik nemške narodne skupnosti pripisuje velik pomen pojavljanju nemškega jezika za karakter Dolnjega Senika: »To je del naše zgodovine, da tukaj živijo Madžari, Slovenci in Nemci. /.../ Pomembno je, da so napisi tudi v nemščini, ker pričajo o nas /.../« (Interv. 3. Pol)

Intervjuvanec, ki se je opredelil za Madžara, je poudaril, da ima pojavljanje različnih jezikov absolutni vpliv na karakter mesta Monošter: »Tukaj živeči ljudje morajo spoznati zgodovino mesta in njegove okolice. Neločljivi element te zgodovine so Slovenci, Nemci (Hienzi) pa tudi Romi. To se mora poznati tudi v jezikovni krajini mesta.« (Interv. 1. Pol)

V času zajemanja podatkov smo zasledili, da so večjezični napisi glede na obseg besedila v obeh ali v vseh jezikih več ali manj enaki. Gre za dobeseden prevod iz madžarščine v slovenščino in druge jezike. Pogosto je, zlasti pri starejših napisih, da je velikost črk glede na jezik različna. Ugotavljali smo, da je v večini primerov večji napis v madžarščini. Glede oblike črk smo pa opazili, da so slovenske črke nemalokrat poševne. Zanimalo nas je, kakšen pomen pripisujejo intervjuvanci omenjeni problematiki. Nekateri intervjuvanci so v svojih komentarjih izpostavili, da ne gre nujno za podrejenost manjšinskega jezika, temveč gre bolj za razlikovanje med večinskim in manjšinskim jezikom. Nekateri celo poševne črke dojemajo kot lastnost, ki »pri ljudeh vzbuja pozornost« (Interv. 1. Pol).

Interv. Kult 4 je povedal, da »/.../ kolikor imamo isto velikost in debelino črk, čeprav je ena stoječa, druga je malo bolj poševna, jaz ne bi rekel, da je v tem primeru podrejena situacija /.../« V tem primeru gre za enakovrednost jezikov. Izpostavljeno je bilo tudi, da napisi veliko povedo o naročniku. Če je naročnik dvojezične table narodnostno dovolj zaveden, potem bo stremel k temu, da se bo manjšinski jezik pojavljal na napisu ekvivalentno z večinskim. »/.../ ker če se ti dejansko čutiš za Slovenca, veš pa, da živiš na Madžarskem, boš rekel naj bo na prvem mestu madžarščina, ker živimo na madžarskem ozemlju, ampak zame je ravno tako pomembna tudi slovenščina, ki je moj materni jezik /.../« (Interv. 4. Kult)

Z zadnjim sklopom smo želeli ugotoviti, kakšni so načrti oziroma strategije glede poudarjanja oziroma izboljšanja jezikovne krajine pri manjšini

in večini. Analiza intervjujev je potrdila, da se intervjuvanci, ne glede na narodno pripadnost, zavedajo, da je jezikovna krajina pomemben pokazatelj vitalnosti posamezne etnične skupnosti in prostora.

V krogu slovenske narodne skupnosti nastaja strategija, ki med drugim predvideva evidentiranje dejanskega stanja jezikovne krajine. Na podlagi tega se bodo izvedle aktivnosti, kot so zamenjava obstoječih tabel (kjer so napake oziroma pomanjkljivosti ali so že v slabem stanju) in postavitve manjkajočih dvojezičnih krajevnih tabel, smerokazov ipd., označitev območja z imenom *Slovensko Porabje/Szlovén Rába-vidék* (na tablah in zemljevidih). Tečejo že pogovori o celostni podobi Porabja in tudi o tem, kako spodbuditi obrtnike/male podjetnike, da bi imena poslovalnic napisali tudi v slovenščini. To bi se lahko izvedlo v okviru *Razvojnega programa Slovenskega Porabja*.²⁷

Pri vprašanju, ali naj se na večjezičnih napisih uporablja standardna slovenščina ali porabsko narečje, se je izoblikovalo mnenje, da je standardna slovenščina bolj perspektivna za prihodnji razvoj slovenske narodne skupnosti. Porabsko narečje namreč nima ustreznega besedišča za potrebe današnjega časa. Po besedah Interv. 4. Kult:

/.../ Sem za to, da ohranimo tukaj naše narečje, ampak ne na račun knjižnega jezika. Mi delamo na tem, da bi pridobili vse več mladih, da bi ostali tukaj. Ti mladi se v šolah učijo slovenski [knjižni, op. a.] jezik. Znanje slovenskega knjižnega jezika lahko omogoča, da dobijo službo. /.../ Narečje je naše bogastvo, katero se bo ohranilo pri bogoslužju in kulturnem življenju, ni pa tisto, v katerem vidiš perspektivo.

Interv. 5 Pol je rabo knjižne slovenščine pri napisih argumentiral tudi z dejstvom, da porabsko narečje nima upravnopravnega besedišča, kot so napisi na županijskem uradu (Skupen samoupravni urad Monošter). Arhaičnost porabskega narečja je posledica zgodovinskih okoliščin. Po ločenosti Porabja od Prekmurja se jezik ni razvijal, »ker nismo imeli stikov«.

Na večjezičnih napisih kot tretji jezik podpirajo nemščino, kar je, kot so nam povedali intervjuvanci, pogojeno z geografsko lego območja (tromeja).

Presenetilo nas je, da je bilo malo pobud s strani nemške manjšine za izboljšanje jezikovne krajine. Omenjena je bila namera za izdajanje časopisa. Pasivnost prebivalcev nemške manjšine je po besedah intervjuvanca pogojena z njihovo maloštevilčnostjo v vasi, z razpršeno poselitvijo, posledično tudi z razpršeno organiziranostjo Nemcev na Madžarskem.

Pripadnik večine je poudaril, da bo za mesto Monošter še naprej pomembna strategija, ki temelji na jezikovni pestrosti. Pri izdaji publikacij

²⁷ Razvojni program je madžarska vlada z vladnim odlokom potrdila oktobra leta 2019 (A Kormány 1618/2019. (X. 28.) Korm. Határozata).

bodo še naprej stremeli k trojezičnosti (madžarščina, nemščina, slovenščina) oziroma štirijezičnosti (madžarščina, nemščina, slovenščina, angleščina). Pri obnovi starih kipov, kjer na napisu ni slovenščine, bodo le-to dodali.

Kot novost je treba omeniti, da imajo v mestnem svetu od leta 2019 svetnika za narodnosti, ki bo lahko opozarjal na pomanjkljivosti jezikovne krajine mesta in okolice ter dajal pobude za izboljšanje.

6 Sklepne ugotovitve

Jezikovna krajina Slovenskega Porabja je v korelaciji z družbenopolitičnimi spremembami na Madžarskem. Do leta 1989 je bila prisotnost slovenskega jezika (in tudi nemščine na Dolnjem Seniku, kjer živi nemška manjšina) slabo zaznavna. Nova zakonodaja je prinesla možnosti sprememb, dejstvo pa je, da so te še zmeraj premalo izrabljene, tudi v škodo slovenske ali nemške jezikovne krajine.

Jezikovna krajina Slovenskega Porabja kaže na prisotnost manjšinskih jezikov (slovenščine, v primeru Dolnjega Senika pa nemščine). Po oceni pripadnikov slovenske manjšine je slovenska jezikovna krajina šibka, se pa v zadnjih letih izboljšuje. Podobna ugotovitev velja za pojavljanje nemškega jezika na Dolnjem Seniku.

Manjšinski jeziki na napisih se pojavljajo najpogosteje v večjezični kombinaciji, največ z madžarščino. Delež enojezičnih napisov v manjšinskih jezikih je zanemarljiv (slovenskih 2,7 %, nemških 2,1 %).

V analizi podatkov porabsko narečje ni obravnavano ločeno. Številčnost napisov v porabščini je zanemarljiva, saj predstavlja le 4,8 % vseh slovenskih napisov. V zvezi z rabo napisov v porabščini je bilo po pogovorih z intervjuvanci, ki so se opredelili za Slovence, ugotovljeno, da je za nadaljnji razvoj slovenske krajine standardna slovenščina perspektivnejša od porabščine. Porabščina se pojavlja na starejših napisih. Nedavno postavljeni napisi kažejo, da že zdaj prevladuje standardna slovenščina.

Lokacijski vzorci, ki smo jih zaznali, kažejo, da je največji delež slovenščine na napisih v obmejnih vaseh (Gornji Senik, Andovci, Verica - Ritkarovci), največji delež nemščine pa na osi Dolnji Senik–Sakalovci–Slovenska ves–Monošter – center). Pojavljanje angleščine na napisih je v slovenskih vaseh zanemarljivo, še največ angleščine je v Industrijskem parku in še v večji pojavnosti v centru Monoštra.

V krogu slovenske manjšine v preteklosti ni bilo širše razprave o jezikovni krajini. Pogovori z intervjuvanci, ki so se opredelili za Slovence, so nakazali, da nastajajo načrti za izboljšanje slovenske jezikovne krajine. Nemška manjšina je zaradi maloštevilčnosti in razpršene organiziranosti manj

ambiciozna. Vodstvo mesta Monošter bo gradilo na dosedanji praksi prizadevanja za izboljšanje jezikovne raznolikosti mesta.

Kot je bilo v uvodu poudarjeno, o jezikovni krajini Slovenskega Porabja še ni bilo opravljene večje raziskave. Zato menimo, da bodo predstavljeni izsledki raziskave o jezikovni krajini Slovenskega Porabja lahko služili kot izhodišče za nadaljnje raziskave in dali neke smernice manjšinskim in večinskim strukturam za izboljšanje jezikovne krajine.

Treba je izpostaviti, da so bili podatki, ki smo jih zajeli v okviru omenjene raziskave, selektivno zajeti (na primeru slovenskih vasi je bil izbran kriterij glavna prometna os, na primeru Monoštra pa je bil poudarek na ekonomsko najbolj dinamičnem delu mesta – centru in Industrijskem parku). Natančnejši in podrobnejši pregled jezikovne krajine Slovenskega Porabja in Monoštra bi lahko dobili z vključitvijo celotnega cestnega omrežja.

Literatura in viri

2011. évi népszámlálás 3. Területi adatok 3.18. Vas megye. Győr, Központi Statisztikai Hivatal, 2013, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_18_2011.pdf (dostop 17. 1. 2020).
2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól, 2011, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100189.tv> (dostop 18. 1. 2020).
2011. évi CLXXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól, 2011, http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100179.TV (dostop 18. 1. 2020).
2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről, 2011, https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV (dostop 21. 1. 2020).
- A Kormány 1618/2019. (X. 28.) Korm. határozata a szlovén Rába-vidék térségfejlesztési program megvalósításának támogatásáról, <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/520643f27db28df824844b9a727a3de6bf1fe2e3/megtekintes> (dostop 22. 1. 2020).
- A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata 2013, <http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/abstrhun.html#toth> (dostop 14. 1. 2020).
- Arday, L. in Joó, R., 1987. Družbenopolitična organiziranost narodnosti v občini. *Madžari in Slovenci: Sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko-madžarski meji*. ČZDO Komunist, TOZD Komunist, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 563–571.
- Balogh, S. in Sipos, L. (ur.), 2002. *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848-1993*. Napvilág, Budapest.
- Barber, I., 1985. Mlada Porabca v županijskem svetu. *Narodne novine* 40 (45), 7. november, 1985, 8.
- Durič, J., 2005. Nagrobni napisi v Porabju in na Goričkem. *Zbornik soboškega muzeja* 8. V J. Balažic (ur.) Pokrajinski muzej Murska Sobota, Murska Sobota, 303–325, <http://www.pomurski-muzej.si/muzej/publikacije/zborniki/zbornik-208-20vsebina.pdf> (dostop 6. 5. 2020).
- Eperješi, E., 1971. Još jednom o Narodnostnom odboru županije Vas. *Narodne novine* 25 (48), 25. november 1971, 3.
- Eurostat, Local Administrative Units, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/local-administrative-units> (dostop 21. 1. 2020).
- Gliha Komac, N. in Mezgec, M., 2016. Jezikovna podoba Kanalske doline: zakonodajne določbe in jezikovna krajina. V E. Kržišnik in M. Hladnik (ur.) *Toporišičeva obdobja* (Simpozij 35). Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana.
- Gorter, D., Aiestaran J. in Cenoz, J., 2012. The Revitalization of Basque and the Linguistic Landscape of Donostia-San Sebastian. V D. Gorter, H. F. Marten in L. Van Mensel (ur.) *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstroke: Palgrave-MacMillan, 148–163.
- Iz Virice, 1982. *Narodne novine* 37 (28), 15. julij, 1982, 8.
- Just, F., 2009. *Porabje*. (Knjižna zbirka Vse o). Franc-Franc; Društvo Argo, Murska Sobota.
- Kozár, M., 2003. *A magyarországi szlovének*. Press Publica (Változó Világ; 56), Budimpešta.

- Landry, R. in Bourhis, R. Y., 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: an Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16 (1), 23–49.
- Lásztity, P., 2019. Nyelvi tájkép kutatása Magyarország szerb lakta településein, *Barátság* 26 (4), 2019. szeptember 15, Melléklet »A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata. Magyarország nemzetiségi körkép«, 15–19, http://epa.oszk.hu/01200/01259/00101/pdf/EPA01259_baratsag_2019_04_02-33.pdf (dostop 14. 1. 2020).
- Lencsés, Cs., 2005. Bolyongó mentők miatt számoztak újra egy falut, <https://www.origo.hu/itthon/20051130ujraszamoztak.html> (dostop 16. 7. 2020).
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.), 2011, https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV (dostop 15. 1. 2020).
- Marković, M., 1970. Posjetili smo županiju Vas (I). Posebna pažnja nacionalnom pitanju. *Narodne novine* 24 (42), 15. oktober 1970, 1.
- Mezgec, M., 2015. Raziskava o jezikovni pokrajini na naselitvenem območju slovenske skupnosti v Italiji: raziskovalno poročilo. Slori, Trst.
- Mezgec, M., 2016. Linguistic Landscape as Mirror: the Case of the Slovene Minority in Italy. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 77, 67–85.
- Milankov, A., 1971. Uz članak »Naši problemi – naši početni uspjesi«. U Kačmaru – trojezični natpisi. *Narodne novine* 25 (50), 9. december 1971, 3.
- M. S. [Marijana Sukič] in K. H. [Katarina Hirnök], 1985. Snemanje v Porabju. *Narodne novine* 40 (47), 21. november 1985, 8.
- Monošter končno dobil slovenski napis. 2002. *Porabje* 12 (14), 11. julija 2002, 12.
- Munda Hirnök, K., 2019. *Jezikovna podoba Porabja*: raziskovalno poročilo. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Munda Hirnök, K. in Novak Lukanović, S., 2019. Slovenski jezik med mladimi v slovenskem zamejstvu na Madžarskem. V S. Novak Lukanović (ur.) *Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Slovenski raziskovalni inštitut, Ljubljana, Celovec, Trst, 193–244.
- Nemeth, J., 1985. Oris razvoja Demokratične fronte južnih Slovanov na Madžarskem. *Kronika* 33 (1), 54–58.
- Novics, J., 1971. Položaj narodnosti u županiji Baranja. *Narodne novine* 25 (12), 18. marec 1971, 1.
- Rasinger, S. M., 2014. Linguistic Landscape in Southern Carinthia (Austria). *Journal of Multicultural and Multilingual Development* 35 (6), 580–602.
- Ružič, E., 2002. Őrszentpéter: odprt nacionalni park Őrség. Da bi se lahko pogovarjali s prenosnim telefonom. *Porabje* 12 (6), 21. marec 2002, 1.
- Sa zasedanja Zemaljskog veća DZJS-a. (Diskusija na zasedanju Zemaljskog veća). *Narodne novine* 26 (9), 2. marec 1972, 2.
- Sukič, M., 2018. Gđa notra v ves demo, smo Slovenci, gđa vö z vesi, več nej? *Porabje* 28 (42), 18. oktober 2018, 2.
- Tufi S., 2013. Shared Places, Unshared Identities: Vernacular Discourses and Spatialised Contructions of Identity in the Linguistic Landscape of Trieste. *Modern Italy* 18 (4), 391–408.
- Zapisnik XVI. zasedanja slovensko-madžarske mešane komisije za manjšine, Budimpešta, 16. november 2016.

The linguistic landscape of the Slovene Raba Region

Abstract

Although studies of the linguistic landscape – a contemporary approach to the study of multilingualism – are spreading rapidly throughout the world and thus also in Hungary, the linguistic landscape of the border area inhabited by the Slovene minority has only been sporadically and partially considered. The chapter starts by presenting the legal framework that guarantees the right to use minority languages (Slovene included) in various fields in both the private sphere and public life. This is followed by a description of the setting up of bilingual signposts. The empirical part presents a field research entitled *The Linguistic Portrait of the Raba Region*, the purpose of which is to study the presence of different languages in the border area with an emphasis on the visible presence of Slovene (including the Raba Region dialect) compared to Hungarian (majority language) and other languages (German and English). Data was collected in 2019 by capturing quantitative data (photographs of signposts) and by means of interviews. The analysis of data by category (general signposts, information boards, public infrastructure, monuments, other) and location shows a predominance of Hungarian (except for the monuments category). Location patterns suggest that Slovene is mainly present on signposts in the villages along the border (Gornji Senik, Andovci, Verica – Ritkarovci), while the largest share of German signposts can be found on the axis Dolnji Senik – Sakalovci – Slovenska ves – Monošter – Centre of Monošter. English signposts are rare in Slovene villages and mainly found in Monošter. As indicated by the interviews, both the minority and the majority population attach considerable importance to the presence of minority languages and have included the improvement of the linguistic landscape in their plans.

Keywords: Hungary, Slovene Raba Region, legislation, linguistic landscape, ethnic minorities

Barbara Riman

(Izgubljene) Slovenke na Hrvaškem¹

Izvleček

Skozi zgodovino je na Hrvaškem bilo več Slovenk kot Slovencev in tudi danes je situacija podobna. Prav zato je tudi nastal ta prispevek, saj se želi odgovoriti na vprašanje, kdo so Slovenke na Hrvaškem. V prispevku je prikazan vpogled v življenje Slovenk tako v preteklosti kot v sedanjosti. Za ilustracijo življenja v preteklosti smo analizirali sekundarne vire, podatke o sodobni situaciji pa smo pridobili z metodo zbiranja življenjskih zgodb Slovenk na Hrvaškem. Intervjuvanih je bilo enaindvajset posameznic in iz analize njihovih odgovorov in pričevanj so razvidni razlogi prihoda na Hrvaško, njihova vključenost v družbo, status, ki ga imajo, ter drugi elementi, ki so jih posameznice izpostavile kot pomembne. V prispevku je prikazana problematika življenja Slovenk na Hrvaškem nasploh. Zaradi izjemne kompleksnosti teme so bili zajeti določeni elementi njihovega življenja in je prispevek temelj za nadaljevanje raziskovalnega procesa omenjene problematike.

Ključne besede: Slovenke na Hrvaškem, Slovenci v sosednjih državah, ženske migracije, ženske na Hrvaškem.

1 Prispavek je nastal v okviru projekta *Slovenke v Zadru in okolici*, katerega financer je bil Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu in je potekal v letu 2016, in raziskovalnega programa *Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja* (P5-0409), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

1 Uvod

Ko sem bila majhna, so mojo staro mamo na Reki klicali »Kranjica«. Nisem vedela, kaj to pomeni, mislila sem, da jo pod tem imenom poznajo sosede, torej da je to nekakšen vzdevek. Šele kasneje sem ugotovila, da so jo na tak način sosede »obeležile«, da je bila »furešta«, tujka, nekdo, ki naj ne bi pripadal tej ulici, ni pa pripadal domačinkam in kraju, v katerem je preživela skoraj celotno življenje.

Koliko je v hrvaški družbi bilo in še vedno živi takih Slovenk? Kje so živele in kako so se počutile? Ali so skrivale, od kod so prišle, in prevzele domači jezik kraja, v katerega so se priselile (priženile, priteple), ali so ponosno kazale, da so iz slovenskih krajev? Kje danes živijo in ali še vedno prihajajo v Hrvaško kljub obstoječi meji in birokratskim izzivom? Ali so na Hrvaškem rojene ali so se priselile? Če so se priselile, zakaj in kakšne razloge so imele? Vse to so vprašanja, ki se odpirajo, ko posameznik, ki pozna problematiko slovenstva na Hrvaškem, pomisli na dekleta, matere, babice, na Slovenke na Hrvaškem.

Slovenke na Hrvaškem so dokaj slabo prisotne, tako v javnem življenju na Hrvaškem ali v Sloveniji kot tudi v znanstveni sferi. Kot del slovenske manjšine na Hrvaškem so očitno nezanimive ter v tej svoji skrivnostnosti in anonimnosti deloma pozabljene. So pa pomemben element slovenstva na Hrvaškem, brez katerega bi bilo danes število pripadnikov slovenske manjšine na Hrvaškem še manjše. Osrednje vprašanje tega prispevka pa je: »Kdo so te Slovenke na Hrvaškem?« S tem prispevkom se želi odgovoriti na to vprašanje ter tudi prikazati zgodovinska dejstva in trenutno situacijo, ko gre za življenje in delovanje Slovenk na Hrvaškem.

Podatki za ta prispevek so pridobljeni iz znanstvene in strokovne literature. Za starejše obdobje so uporabljeni podatki iz sekundarnih virov, časopisnih člankov, ki so objavljeni v slovenskih in hrvaških novicah. Danes stari časopisi pomenijo pomemben vir prav v zgodovinskih raziskavah (Secker 1999, 177–179) in ga vse pogosteje uporabljajo znanstveniki (Najbar - Agičić 2015, 8).

V besedilih iz časnikov za obdobje konca devetnajstega in začetka dvajsetega stoletja pa se pridobi živa slika življenja Slovenk in slovenske skupnosti na Hrvaškem, in sicer predvsem za večja mesta (Zagreb, Split, Reka).

V prispevku je predstavljen tudi en del podatkov, zbranih v projektu *Slovenke v Zadru in okolici* ter v okviru programske skupine: *Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja*. Predstavljeni so odgovori, ki smo jih pridobili z intervjuvanjem. S temi podatki in prej opisano metodo pa je možno dobiti vpogled v način življenja Slovenk na Hrvaškem

od konca devetnajstega stoletja do danes ter deloma odgovoriti na zastavljena vprašanja.²

Projekt *Slovenke v Zadru in okolici* je trajal eno leto, pri čemer je bilo opravljenih petnajst polstrukturiranih intervjujev s pripadnicami prve generacije Slovenk, ki so prišle na Hrvaško. Vključene so bile tako ženske iz Slovenskega društva »Lipa« iz Zadra kot tudi tiste, ki niso vključene v njegovo delovanje. Rezultati raziskovanja so pokazali, da so bili razlogi odhoda iz Slovenije v kraje na Hrvaškem po drugi svetovni vojni bistveno drugačni kot pri Slovenkah, ki so odhajale v zahodnoevropske dežele in v ZDA ali Avstralijo, ter da niso bili ekonomske narave. To je bila hkrati na določen način tudi pilotna raziskava, saj gre za raziskovanje problematike Slovenk v sodobni hrvaški družbi.

Intervju je bil strukturiran po poglavjih, ki so zajemala: proces odselitve na Hrvaško in primerjanje kraja odhoda s krajem prihoda, vključevanje v družbo nasploh ter vključevanje in identifikacijo s slovensko skupnostjo na Hrvaškem. Vprašanja so bila iztočnice za pogovor, ki jih je vsaka intervjuvanka posebej s svojim znanjem, pridobljenim v procesu migracije in vključevanja v družbo, potem še dodatno oblikovala.

Z ženskami, ki niso bile članice Slovenskega kulturnega društva »Lipa« iz Zadra, je bilo zelo težko priti v stik zaradi nezaupanja in sindroma »majhne sredine«, saj nekatere niso hotele biti ponovno zaznamovane kot »Slovenke«. Tu gre predvsem za majhna mesta na otoku. Na splošno je bilo težko locirati žensko, ki je prišla iz Slovenije, kajti lokalno prebivalstvo je govorilo o »Slovenki« in je omenjalo družinska imena družin, v katera so se poročile. Zato je pri inicijalnih intervjuvank kot mesto naveden samo Pag in ne vasice, v katerih intervjuvanka dejansko živijo. Posameznice se je zbiralo z metodo snežne kepe.

Raziskovanje te tematike in zbiranje intervjujev se je nadaljevalo tudi v letu 2020, in sicer v okviru dela v raziskovalnem programu. Tudi v tem času so se posameznice zbirale z metodo snežne kepe. Obrnili smo se na slovenski društvi, ki delujeta v Zagrebu in Reki. Vprašanja so bila strukturirana na podoben način, a je v tej fazi raziskovanja prišlo do manjših sprememb, predvsem zato, ker vsi intervjuji niso narejeni osebno. Zaradi ukrepov na Hrvaškem v prvi polovici leta 2020 so bila uporabljena sodobna sredstva. Izvedenih je bilo dvanajst intervjujev, in sicer prek telefona ter prek e-pošte (elektronski intervjuji). Take metode so se uporabljale v dosedanjih raziskavah tako slovenskih kot tujih raziskovalcev (Ramšak 2004; Meho 2006; Milharčić Hladnik 2009; Ratislavová in Ratislav 2014; Kožar Rosulnik et al. 2016).

2 Vprašanja v intervjuju so zajemala tudi vidike življenja, ko ge za obvladovanje jezika, ohranjanje slovenskih navad in vključenost v slovensko skupnost na Hrvaškem, a zaradi omejenosti niso analizirane vse tematike, ki so bile vključene v raziskave. Poudarek bo predvsem na počutju in vključevanju posameznic v družbo.

Čeprav se je delo na tematiki Slovenk na Hrvaškem intenziviralo v zadnjem letu, je ta trajno prisotna v raziskovalnih načrtih sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja. V prispevku ni bilo možno evidentirati vseh procesov, ki spadajo v obravnavano tematiko. Problematika je zelo široka in večplastna, vseeno pa se lahko dobi vpogled v življenje Slovenk na Hrvaškem nekoč in danes.

2 Ženske in Slovenke v migracijskih tokovih

Migracije obstajajo, odkar obstajajo ljudje. Selitve se pojavljajo skozi celotno zgodovino, v različnih intenzitetah in zaradi različnih razlogov. V migracijah so sodelovali moški, ženske in otroci. Moški so bili v teh migracijskih procesih vedno vidnejši. Ko se omeni beseda migrant, obstaja tipična figura: to je oseba, ki se seli, označena je kot mlajši moški, in sicer industrijski delavec, ki je rekrutiran v delo, oblikovano za moške (Morokvašič 2014, 360). Ženska pa ima v dojemanju migracij v tem svetu sekundarno vlogo.

Sam proces migracij in vse, povezano s tem, kar jih spremlja, pa so pomembni in travmatični dejavniki, ki puščajo močne sledi v življenjih migrantov. Dodatno na migracije vpliva tudi spol, ki so ga raziskovalci definirali kot pomemben migracijski dejavnik. Definira namreč (tudi) dejansko odločitev za selitev, vpliva na sam proces migracije ter tudi na adaptacijo in integracijo v novem okolju (Ivnik 2016, 309).

Migrantke so bile na določen način slabo vidne, predvsem ker je bilo njihovo delo povezano z družino in otroki, opravljale so ga znotraj hiše in neopazno s strani širše javnosti. Raziskovalci so potencialne migrantke videli le kot osebe, ki migrirajo zaradi združitve družin (Cukut Krilić 2009, 43), in so imele pravzaprav vlogo vzdrževanega člana družine (soproga, hči). Tiste ženske, ki so migrirale iz lastnih interesov (intelektualnih, kulturnih, umetniških itn.) in ki so se zaradi svojega poklica vsaj deloma osvobodile spolnih vlog, pa je zgodovinopisje spregledalo (Vidmar Horvat 2013, 109), bile so ignorirane in nevidna kategorija (Milharčič Hladnik 2018, 72).

Odnos raziskovalcev do problematike migrantk se je začel spreminjati, ko so nastale prve študije o migrantkah v osemdesetih in devetdesetih letih dvajsetega stoletja, predvsem pod vplivom feminističnega gibanja. Prve študije so izvedle ženske, ki so imele lastne migracijske izkušnje (Kožar Rosulnik 2013, 24).

Zaradi intenzivnega raziskovanja ženskih migracij se je izkazalo, da se pojavlja nov trend, ki naj bi v zadnjem času hitro in korenito spremenil delež

žensk v migracijskih tokovih. Izpostavljalo se je namreč mnenje, da je število žensk v sodobnih migracijah večje, kot je bilo v zgodovini, toda študije tega ne potrjujejo. Podatki namreč kažejo, da se je v obdobju od leta 1960 do leta 2000 število migrantk na svetovni ravni povečalo iz 46,6 % na 48 %, kar zadeva evropsko raven, se je to število iz 48,5 % v letu 1960 povečalo na 52,4 % v letu 2000 (Morokvašić 2010, 29–30).

Slovenski znanstveniki so premik pri raziskovanju vlog žensk in ženskih migracij naredili skoraj desetletje kasneje (Verginella 2006; Selišnik 2008; Lukšić - Hacin in Mlekuž 2009; Verginella 2013; Vidmar Horvat 2014; Kožar Rosulnik et al. 2016; Milharčić Hladnik 2018). Čeprav je časovni razpon slovenskih raziskovalcev ženskih migracij zelo širok, je slovenska znanost na določen način pozabila na nekatere svoje izseljence oziroma določene segmente problematike slovenskih izseljenk, ki še niso bili raziskovani. Sklepamo lahko, da so slovenski izseljenci (moški in ženske), ki so se izseljevali v nekdanje skupne države (Avstro-Ogrsko, Kraljevino Jugoslavijo, SFRJ), dobili manj znanstvenega prostora od slovenskih izseljencev, ki so odhajali v druge, zahodnoevropske ali čezoceanske dežele. O Slovenkah na območju nekdanje Jugoslavije zunaj Slovenije je znano, da se v delih slovenskih zgodovinarjev najdejo le parcialne informacije o sezonskih delavkah – ekonomskih migrantkah, ki so z moškimi kolegi odhajale na delo v Vojvodino, in nekaj namigov o življenju sezonskih delavk na državnem posestvu Belje v Baranji (Kuzmič 1995; Drnovšek in Kalc 2014).

3 Slovenke v prostoru nekdanje Jugoslavije zunaj Slovenije

Ko v današnjem času govorimo o Slovenkah, izseljenih na območja nekdanje Jugoslavije zunaj Slovenije, je pomembno poudariti, da imajo poseben status, ki je pogojevan tudi zaradi dejavnika etničnega favoriziranja. Da so se Slovenke v večji meri odseljevale od doma, kaže tudi primerjava z drugimi narodi nekdanje Jugoslavije. Iz primerjave je razvidno, da so prav med Slovenci prevladovale ženske, medtem ko je bilo pri Hrvatih in Makedoncih večje število moških, ki so migrirali (Morokvašić 2010, 37).

Na nekaterih območjih nekdanje Jugoslavije imajo Slovenke zunaj Slovenije (predvsem v Dalmaciji in Črni Gori, kjer se število Slovenk med poletnimi meseci poveča) poseben status in tudi danes še lahko slišimo komentar: »Tako mlada, pa že Slovenka« (Novačić 2006). Pa to ni tako samo v sodobnem času. Zanimiv je rek »držiš se kot kranjska nevesta«, ki ga imajo v svoji vsakdanji uporabi prebivalci okrog Pazina, kar pomeni, da so se »Kranjice«, poročene v ta kraj, držale kot nekaj posebnega, kot da so boljše kot domačinke in so kot take bile tudi zaznamovane (M. S., 2020, Trviž).

To, da so bile Slovenke včasih številčneje v migracijah proti krajem nekdanje Jugoslavije zunaj Slovenije, pa potrjujejo tudi popisni podatki. Pri demografski analizi je zaznamovana spolna neenakost med pripadniki slovenske skupnosti. Ta spolna neenakost obstaja tudi danes, in to velja za skoraj vse države nekdanje Jugoslavije zunaj Slovenije. Prikaz števila Slovencev in Slovenk po zadnjem popisu na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini ter Srbiji je v tabeli 1.

Tabela 1: Prikaz števila Slovencev in Slovenk po zadnjem popisu na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini ter Srbiji

Država	Slovenci	Slovenke	Skupaj
Hrvaška (po popisu iz leta 2011)	3.346	7.171	10.517
Srbija (po popisu iz leta 2011)	1.699	2.334	4.033
Bosna in Hercegovina (po popisu iz leta 2013)	366	571	937

Vir: DZS 2011; RZS 2011; Popis stanovništva 2013.

Medtem ko je za Hrvaško, Bosno in Hercegovino ter Srbijo možno podati število Slovenk in Slovencev, pa je za Makedonijo in Črno goro možno za zdaj pridobiti samo skupne podatke in ni podatkov o spolni strukturi slovenske skupnosti (MONSTAT 2013). Podatkov za Kosovo nismo našli.

Na te številke je vplivala tudi stoletna skupna preteklost, kraji nekdanje Jugoslavije so imeli skupno usodo, skupno preteklost in skupno prihodnost. Z razpadom nekdanje Jugoslavije pa so dotedanje notranje migracije v nekdanji Jugoslaviji pravzaprav postale mednarodne in se je tudi to odražalo na položaju in lastnem videnju Slovenk, ki so živele in še živijo v državah nekdanje Jugoslavije zunaj Slovenije. To je podoben primer migrantk, ki so se v Slovenijo iz različnih krajev nekdanje Jugoslavije zunaj Slovenije priselile pred letom 1991 in po razpadu nekdanje SFRJ ter ki čutijo razliko, odvisno od časa prihoda (Cukut Krilić 2008, 74).

Na ideje o odselitvi na Hrvaško je močno vplivala tudi osamosvojitve, še posebno na spoznavanje lastnega položaja in doživljanje le-tega. Zanimivo je mnenje gospe, ki je v intervjuju večkrat poudarila, da se v današnjo Hrvaško ne bi preselila, če bi se zavedala sprememb, ki so nastale po letu 1991. Poudarila je tudi, da se je preselila, ker smo bili v skupni državi [Jugoslaviji, op. a.], in da je danes »hrvaško okolje neprimerno bolj zadržano samo vase«.

4 Slovenke na Hrvaškem nekoč in danes

Skupaj s Slovenci so na Hrvaškem od nekdaj prisotne tudi Slovenke. Že omejenjena spolna neenakost pa je na Hrvaškem zabeležena vse od začetka uradnih popisov. Opaziti jo je mogoče že v popisih prebivalstva iz leta 1880. Po popisu prebivalstva iz leta 1910 je bilo zabeleženih 7.320 Slovencev in 8.366 Slovenk (Szabo 1995, 90). Na območju Banske Hrvaške je bilo od skupne slovenske populacije celo 57 % žensk in od tega je bilo na območju Zagreba celo 60 % slovenskega prebivalstva ženskega spola. Za obdobje med dvema vojnama nimamo podatkov o spolni strukturi slovenskega prebivalstva, je pa vidno, da je bilo na Hrvaškem takoj po drugi svetovni vojni od 38.374 Slovencev 57 % Slovenk. Ta trend se je nadaljeval vse do danes (Pajnič 2018, 70).

Razlogi odhoda deklet in žensk na Hrvaško so bili različni in so se skozi stoletja spreminjali. Razloge je možno evidentirati in razdeliti na ekonomske, politične in vojne ter osebne in družinske. Konec devetnajstega in na začetku dvajsetega stoletja so bili prisotni ekonomski ter zasebni in družinski razlogi, danes pa v glavnem družinski.

Znotraj teh kategorij najdemo tudi Slovenke, ki so prihajale in še vedno prihajajo na Hrvaško. Kot ekonomske migrantke Slovenke najdemo v različnih časih in v različnih krajih na Hrvaškem, in sicer tako v obmejnem območju kot v večjih industrijskih centrih oziroma večjih mestih. Predvsem je bila njihova prisotnost večja v času do druge svetovne vojne in eno desetletje po njej, ko se spreminja tudi industrijska politika v Sloveniji. Iz slovenskih krajev se je namreč prebivalstvo odseljevalo predvsem od konca devetnajstega do petdesetih let dvajsetega stoletja, ko se intenziteta odseljevanja zmanjšuje in počasi skoraj popolnoma preneha (Zupančič 2003, 72–73). Poleg nekvalificiranih in kvalificiranih delavk (sobarice, služkinje, kuharice, delavke v tovarni, čistilke itn.), ki so v večjih centrih iskale zaposlitev in denar (Szabo 1995, 90), se na Hrvaškem pojavljajo tudi visoko šolane ženske (učiteljice, igralke, operne pevke, slikarke, pisateljice). Profili teh žensk, ki so prihajale na Hrvaško, so bili različni. Pogosto pa je poleg njihove zaposlitve na njihov prihod vplivalo tudi družinsko življenje, prav tako njihov položaj v družbi. Pogosteje je tudi žena spremljala moža na njegovi poklicni poti kot pa obratno. Ženske, ki se niso vedno držale norm, ki jih je določila družba, so bile etiketirane. Eden od takih primerov je tudi Zofka Kveder, ki je velik del svojega življenja preživela v Zagrebu. Tudi ona je čutila svojo pripadnost oziroma nepripadnost in je poudarila: »Slovenke me več nočejo, Hrvatice me ne priznavajo čisto za svojo.« (Mihurko Poniž in Tucovič 2006, 161)

Tudi v sodobnem času imamo primere spremljanja moža na njegovi poklicni poti. Intervjuvanka, ki se je leta 1969 s svojim možem preselila v Zagreb, je na vprašanje, kako je reagirala njena družina, odgovorila: »/.../ bila sva poročena in so vedeli, da žena gre z možem /.../« (K. F., Zagreb, 2020).

Ženske so bile prisotne v prisilnih in vojnih migracijah v času po prvi svetovni vojni, ko so bile številne s svojimi družinami pregnane ali pa so pobegnile z območja Julijske krajine, to pa se je dogajalo tudi v drugi svetovni vojni, ko so bile deportirane v Hrvaško ali Srbijo. O njihovem življenju, razen da je bilo težko in izjemno tragično, se ve malo. To je tudi tematika, ki je pomembna za slovensko zgodovino in bi bilo treba narediti dodatne raziskave, predvsem kulturološke, o položaju in življenju pregnanih žensk in otrok.

Zdi se, da so ženske najštevilčnejše v migracijah, povezanih z osebniimi in družinskimi razlogi, a spet so v teh migracijah tudi najbolj skrite. Podatki o njih se lahko najdejo izključno v arhivskih dokumentih, kjer se omenjajo samo z imenom in priimkom ter eventualno z imenom kraja, iz katerega so se primožile v moževo družino, bolj poredko pa se najde osebna dokumentacija. Ta skupina je trajno prisotna, ne glede na ekonomske in politične spremembe (npr. ustavljanje meja). V sodobnem času pa je na to močno vplival tudi množični turizem. In medtem ko so se v preteklosti ženske omožile v bližnje kraje, kjer so živele (vasice), se danes zaradi boljše cestne infrastrukture in sodobnih načinov komunikacije lažje odločijo in odidejo v oddaljene kraje na Hrvaškem.

4.1 Slovenke na Hrvaškem – ekonomske migrantke

V procesih migracije Slovenk proti Hrvaški je lažje evidentirati in razložiti postopke ekonomskih migrantk. Morale so služiti denar in živeti ter si pogosto niso mogle izbirati službe ali kraja zaposlitve. Včasih službe niso mogle dobiti v rojstnem kraju, kot pojasnjuje intervjuvanka: »Člani družine bi bili srečnejši, če bi ostala v Sloveniji, a takrat ni bilo priložnosti za kakšno zaposlitev.« (K. J., Zagreb, 2020)

Na vprašanje, kako je njena mama sploh prišla na Hrvaško, je Slovenka druge generacije odgovorila: »Kdo ve, kako je končala v Splitu ... Mogoče je šla 's trebuchom za kruhom' iz Osijeka, kjer je bila rojena, ker je bila hči železniškega uslužbenca, ki je bil iz vasice Marija Rein (Žihpolje) premeščen v Osijek še v času avstro-ogrske monarhije. Rojena je bila leta 1911 v Osijeku in kot navadna sobarica, ki je imela štiri razrede osnovne šole, je govorila nemško, slovensko, madžarsko, italijansko in na koncu še hrvaško.« (M. R., Reka, 2020)

O njih se je v preteklem času tudi nekaj pisalo v časopisnih prispevkih tistega časa. Omenjajo jih posamezniki, ki so živeli v tistem času in ki so bili zainteresirani za to problematiko. Štajerke omenja tudi Janez Kalan, duhovnik, ki je bil posebno pazljiv, ko je šlo za problematiko žensk in otrok, ki so včasih v deželah nekdanje Jugoslavije (tedaj v času Avstro-Ogrske ali Kraljevine Jugoslavije) in so bile prepuščene same sebi. Za Varaždin omenja, da je

veliko Štajerk odhajalo na delo v bližnje hrvaške kraje (Kalan 1922, 271–272). To trdi tudi zgodovinar Škiljan in še sklepa, da jih je od priseljenih Slovenk v Varaždinu bilo malo zaposlenih. Predvsem pa so bile zaposlene v tovarnah, kot gospodinje in služabnice, kuharice oziroma povsod tam, kjer je bil zaslužek majhen (Škiljan in Vukić 2015, 183).

Dekleta in ženske, ki so odhajale na Hrvaško na delo, so pogosto bile iz ruralnih središč, brez podpore v mestu in izjemno odvisne od lastnega dela – od tega je bila odvisna tudi njihova eksistenca. Pogosto se je dogajalo, da so dekleta sprejela delo v kakšnem bolj oddaljenem hrvaškem mestu, od koder bi se ob izgubi dela izjemno težko vrnile domov, pogosto so celo delale za toliko denarja, da bi se lahko vsaj vrnile domov (Slovenec 1934, 3).

Tako je Janez Kalan med drugim napisal: »Tudi po drugih hrvaških in srbskih mestih, kjer je kaj Slovenk, naj se združijo in organizirajo! Iz Virovitice pišejo po Bogoljuba, iz Vinkovce pa poročajo, da je tam »konec krščanskega življenja«, da služkinje ne smejo v cerkev itd. V Brodu jih je nekaj, in Bog ve, kje še vse.« (Bogoljub 1922, 90–91)

Mlada dekleta in tudi ženske z več življenjskimi izkušnjami so svojo zaposlitev iskale v različnih hrvaških mestih: Osijeku, Slavonskemu Brodu, Splitu, Reki (Sušaku) in vsekakor v Zagrebu, ki ima na določen način v zgodovini ekonomskih slovenskih migracij izjemno pomembno mesto. Predvsem so bile zaposlene kot pomožna delovna sila v različnih meščanskih družinah. Pomembno je omeniti, da pogosto niso bile prijavljene, konec devetnajstega in na začetku dvajsetega stoletja, ko je bilo njihovo število na Hrvaškem največje, pa niso obstajale niti zakonske regulative, ki bi jim njihov položaj olajšale (Riman 2019b, 234–325).

Življenje teh deklet in žensk je bilo izjemno težko. Pogosto so bile tarče izkoriščanja njihovih gospodarjev, delovni čas je bil razvlečen čez cel dan. Delovni pogoji so bili težki tako za mlada dekleta kot za ostarele ženske, ki pogosto niso mogle delovati v takih pogojih, zato so odhajale nazaj v svoj rojstni kraj, drugače bi ob minimalnem varčevanju končale na cesti (Jakopović 2018, 32). Drugi velik problem so bile samohranilke, ki v času, ko so odhajale na delo, niso imele kje pustiti otroka. Prav zato so imela v času do druge svetovne vojne različna humanitarna društva izjemno veliko vlogo v družbi.³ Podporna društva za dekleta in ženske najdemo v vseh večjih krajih Hrvaške, za Slovenke pa samo v Zagrebu. Ta društva, ki so bila namenjena prav Slovenkam v Zagrebu, so poleg podpore imela za cilj tudi pomagati dekletom in ženskam pri posredovanju v iskanju dela ter pri tem, da jim začasno omogočijo tudi stanovanje.

3 Pomembno vlogo so imela ženska združenja za Slovenke, ki so delovala v Zagrebu (Marijina družba, Dekliško zavetišče Naš doma Zagreb in Dekliško društvo Ognjišče). To je že bila tema znanstvenih raziskav, tako da tu ne bo podrobno omenjeno njihovo delovanje (Riman 2014; Riman 2019b).

O problemih in množičnem odhodu na območje Kraljevine Jugoslavije zunaj Slovenije piše dopisnik Mariborskega večernika »Jutra« (1929, 2):

Namesto v Trst, Gradec, Dunaj, Aleksandrijo itd. so se obrnila naša slovenska dekleta v Zagreb, Beograd, Sarajevo, Skoplje itd. Danes so hčerke naših vasi in delavskih kolonij raztresene kot služkinje, sobarice, natakarice itd. po vsej Jugoslaviji. Reči bi mogli, da ga ni v naši državi večjega kraja, kjer bi ne bilo slovenskih deklet. Samo v Zagrebu in v Beogradu jih je na tisoče, a v ostalih mestih tudi ne dosti manj. /.../ Vsa ta dekleta so prepuščena skoraj samo sama sebi; za nje se nihče ne briga niti tam niti tu doma, in nanje mislimo samo takrat, kadar čitamo v *časopisih* zaključek tragedije te ali one, o kateri zvemo po imenu in rojstnem kraju, da je bila Slovenka.

Škiljan (2010, 150) pa sklepa, da je med dvema vojnama bilo vsaj okrog 10.000 Slovenk, ki so delale v Zagrebu in okolici. Čeprav je bilo njihovo življenje izjemno težko, so vseeno bile zelo iskane in so pogosto imele celo status meščanske družine. Tako je bilo zabeleženo: »Slovenske služkinje, ki so pri zagrebških družinah zelo v časteh /.../.« (Slovenski dom 1939, 3)

Dekleta in ženske, ki so odhajale zaradi dela iz svojih krajev rojstva, so pogosto bile relativno težko sprejete v nova okolja in so imele težke usode, o čemer pričajo tudi podatki iz časopisnih člankov (Riman 2019, 325–331). Poleg tega so bile tudi označene v krajih, iz katerih so odhajale. Čeprav je bila družina srečna, da so dobile zaposlitev in da bodo finančno pomagale tistim, ki so ostali doma, vseeno okolje, iz katerega so odhajale, nanje ni gledalo pozitivno.

Določene ženske so se znale vrniti v rojstni kraj, včasih ker so bile stare in niso več mogle najti zaposlitve, včasih pa so šle delat v mesto, da bi si lahko kupile doto in bi se potem poročile v domačem kraju. Danes, ko se ženske tega spominjajo, pogosto izražajo žalost, da so se vrnila. Nekaterim je bilo življenje po vrnitvi velikokrat precej težje kot v večjem mestu (Riman 2010, 178).

Poleg njih so na Hrvaškem delovale tudi ženske, ki so bile izobražene ali pa so imele kariero – te posameznice so bile večkrat omenjene tudi v literaturi in časopisju. Gre za intelektualke, število katerih se je po drugi svetovni vojni povečalo. Njihovo število je relativno veliko in se omenjajo tudi v sodobni literaturi.⁴

Situacija se je po drugi svetovni vojni, kar zadeva odseljevanje na Hrvaško, začela počasi spreminjati. V času takoj po drugi svetovni vojni so še vedno prisotne ekonomske migracije. Tako je pripovedovala gospa iz Pivke:

4 Primerjaj: Kržišnik - Bukić 2006; Riman 2008; Hećimović et al. 2011; Riman 2013; Riman 2016.

Na Reko sem prišla leta 1946, septembra meseca. Bila sem stara 24 let. Prišla sem tako, brez mame sem ostala mlada. Nas je bilo pet, dva brata in tri sestre. Ko se je vojna končala, smo se vsi zbrali doma. Brat je prišel iz Nemčije, kjer je bil aretiran, sestre sem šla jaz iskat na Dolenjsko, ostali smo bili doma. Ni bilo dela, ni bilo denarja, na vasi ni bilo nič. Sestra je šla delat, brat je šel – meni se zdi na železnico. Treba obleč, treba obut, doma nisem mogla nikakršno delo dobiti, a v Reki sem imela teto. Jaz sem lepo napisala eno karto teti. Sem rekla, teta jaz bi tako rada šla kam delat, če je kakšna možnost za dobiti delo. Po vojni je dosti Rečanov, Italijanov šlo proč. Gradilo se je, Reka je bila vsa razorana. Takoj sem dobila odgovor in pravi, Micka, kar pridi, sem že poskrbela. (Prezveto Riman 2010, 178)

To ni edini takšen primer. Gospa, ki je prišla leta 1957 v Zagreb prav zaradi nezmožnosti, da bi si zagotovila lastno eksistenco v Sloveniji, pripoveduje:

V tej šoli sem končala osemletko. Na tem področju ni bilo srednjih šol, daljnje šolanje je bilo finančno nemogoče in sem po osemletki, 1955, ostala nekaj časa doma. Leta 1957 sem nato odšla k teti v Zagreb, kjer sem varovala njenega otroka. Tako sem bila pri njej leto in pol. Zatem me je sorodnik zaposlil v državni službi kot uslužbenko – manj zahtevno administracijo, ker sem do takrat že dobro obvladala hrvaščino. (K. J., Zagreb, 2020)

Na vprašanje pa, kako se je počutila, ko je sprejela odločitev, da pride živeti na Hrvaško, je odgovorila: »Odločitev sem sprejela z veseljem, v upanju, da bom tako našla svoje mesto pod soncem.« (K. J., Zagreb, 2020)

4.2 Slovenke na Hrvaškem – migrantke zaradi družinskih in osebnih usod

Ženske, ki so na območje današnje Hrvaške prišle zaradi osebnih in družinskih razlogov, pa najdemo tako v obmejnih krajih kot v večjih industrijskih in mestnih centrih, včasih, ampak res redko, pa tudi v majhnih vasicah, ki so daleč stran od slovenskih krajev.

Čeprav so se vse ženske preselile iz podobnih razlogov (omožitev ali drugih družinskih usod), pa niso bila vsa okolja, v katera so se preselile, kulturno podobna tistim, iz katerih so se izselile. Bila je velika razlika, če so prišle iz ene vasice v sosednjo vasico ali če so odšle v oddaljene kraje z drugačno klimo in drugačnimi navadami ter tudi popolnoma drugačnim jezikom.

V obmejnih prostorih na celotnem obmejnem območju slovensko-hrvaške meje obstajajo številne družinske vezi, ki so priča temu, da sta bila na primer skupno plavanje na reki Kolpi ali Sotli, ki sta danes meja, in obiskovanje skupnih sejmov priložnost, da se mladi spoznajo in odločijo za ustanovitev družine (Riman 2013; Riman 2014; Riman in Škiljan 2018; Škiljan in Riman 2019; Škiljan in Riman 2020). V teh primerih gre za mikrolokacije, ki imajo še vedno, ne glede na obstoj tridesetletne meje, podoben jezik, kulturo in navade – ženske, ki so se priselile v to obmejno območje, so verjetno lažje sprejele navade kraja, v katerega so prišle, kot je to bilo v primeru žensk, ki so se odselile na Reko (ali Sušak), v Split, Zagreb ali kraje, ki niso takoj mejili z njihovim rojstnim krajem.

Ženske, ki so se prej znale omožiti v kraje, ki so bili oddaljeni od njihovega rojstnega kraja, pa so pogosto imele domotožje ali so bile zaradi različnega kulturnega načina življenja izjemno nesrečne. Iz dosedanjega raziskovanja je znano pričevanje o »noni Slovenki«, gospe iz Brezovice v Ljubljani, ki se je omožila v družino na Murteru takoj po prvi svetovni vojni. V Dalmacijo je prišla z vojakom, ki je iz vojne šel domov. Družinski spomin je v tem primeru izjemno močen in se vsi spominjajo gospe, ki je pravzaprav bila izjemno nesrečna. Ni prenašala dalmatinske vročine, ni se mogla navaditi na tradicionalno kuhinjo (riba, olivno olje) in ni bila najbolje sprejeta s strani domačink. Pričakovanja, ki jih je družina njenega moža imela do nje, so bila očitno velika oziroma drugačna, kot je to bilo v Sloveniji, v tistem času pa tudi ni bilo možno, da bi se mladoporočenca odselila od družine in živela svoje življenje, kot je to možno narediti v sodobnejšem času (D. M., Murter, 2008). Prav zaradi ene tragične usode je »nona Slovenka« še vedno trajno prisotna v vsakdanjiku širše murterske družine. S podobno težavo se je druga gospa srečala sedemdeset let kasneje, ko se je leta 1983 poročila. O svojem zakonu in odnosu družine do nje je povedala: »Poročila sem se s Hrvatom, Dalmatincem, kjer tradicija še danes v vseh pogledih igra zelo veliko vlogo! Ker sem zelo drugačna od povprečnih žena na Hrvaškem in najmanj tradicionalna, sem od samega začetka 'črna ovca' v moževi družini. Umaknila sva se od družine in kar dobro funkcionirava že 37 let.« (M. T., Zagreb, 2020)

O tem, da ni samo različna kultura bila tista, ki je vplivala na občutek domotožja, govori tudi M. S. Njena nona je leta 1880 prišla v Trviž iz vasice zraven Novega mesta in je v svojem pripovedovanju večkrat svarila svoje otroke in vnuke, naj se ne poročijo daleč od rojstnega kraja, ker da je težko vzdrževati stike in da dejansko nima več nobenega svojega (M. S., Trviž 2020). Z današnjega zornega kota oddaljenost od mesta, kamor se je ženska omožila in je oddaljeno od njenega rojstnega kraja dve ali tri ure z avtom, ni tako velika, a ko gledamo na to v luči preteklosti, so bile konec devetnajstega in na začetku dvajsetega stoletja te povezave izjemno slabe in je bilo težko obdržati stik z družino in starši. Gospa je pripovedovala tudi o tem, kako je njena

nona mogoče enkrat letno odhajala na obisk v Kranjsko,⁵ in sicer z vlakom do Pazina, pa do Divače, nato naprej v Ljubljano in potem za Novo mesto (M. S., Trviž, 2020).

Za rekonstrukcijo življenja deklet in žensk, ki so se priselile v Hrvaško konec devetnajstega ali na začetku dvajsetega stoletja, pa primanjkuje virov podatkov. Podatki o njih se lahko najdejo v družinskih in matičnih knjigah ali v dokumentih v arhivih. Lahko se pridobijo imena in priimki, prav tako kraj, iz katerega se je ženska odselila. Ampak sestaviti celotno sliko migracijskega procesa in odgovoriti na določena vprašanja glede njenega življenja ter tudi vključevanja v družbo je izjemno težko, prav tako videti njeno uspešno (ali neuspešno) vključenost v družbo, nekatere frustracije ali strahove ter tudi pozitivne elemente življenja teh žensk. Na določen način se informacije lahko pridobijo od druge in tretje generacije njihovih družin, pod pogojem, da je ženska svoje osebne in intimne izkušnje podelila s svojimi potomci, kot je to v primeru vnukinje iz Trviža. A to je izjemno redko, zato je toliko težje oceniti njihovo vlogo v vsakdanjem življenju na Hrvaškem ter tudi vzdrževanje stikov med svojo družino in družino, v katero so se omožile.

Za določene kraje se lahko evidentira večja prisotnost žensk, ki so prišle v te kraje običajno zaradi poroke, obstajajo pa tudi verižne migracije (Škiljan in Vukić 2015, 183), kar pomeni, da so ženske pogosto v svojo družino povabile tudi sestre ali brate, ki so se potem v kraju prihoda tudi poročili. Podobna situacija je v različnih krajih na Hrvaškem. Iz družine Mihelčič iz Metlike, kjer je družina imela devet otok, sta se na Sušak k svojemu bratu priselili tudi dve sestri. Najstarejši otrok iz družine s končano šolo za krojača je odšel »s trebuhom za kruhom«, in ko je našel podnajemniško stanovanje in začel delat, sta se k njemu priselili tudi dve najstarejši sestri v družini. Ko je odhajal iz Metlike, ga je mati prosila: »Vzami s seboj tudi dve sestri, saj ne vem, kaj bom z njima tu v Metliki.« Bili sta izučeni šivilji. Živelii so v najemu in obe sestri sta se poročili na Reko. Tudi on je našel Slovenko na Sušaku in sta se poročila (M. R., Reka, 2020).

Obstoječi podatki iz družinskih knjig za območje Istre, Gorskega kotarja in Kvarnerja pa kažejo, da so se v obmejnem območju v večjem številu priseljevale ženske in da je kot razlog priseljevanja zabeležena prav poroka (Riman 2010). Čeprav je meja to situacijo leta 1991 spremenila, še vedno na Hrvaško prihajajo ženske zaradi ljubezni.

Ker je do intimnih razlogov ter tudi občutkov vključenosti in ne vključenosti v družbo izjemno težko priti, se intervjuji, izvedeni z ženskami, ki tu živijo več let in desetletij, zdijo še toliko pomembnejši. Intervjuvanke, ki so

5 Izjemno pomembno se zdi poudariti, da je gospa cel čas omenjala Kranjsko in odhode tja. Na vprašanje, zakaj ne govori o Sloveniji, je rekla, da si je to izmislila sodobna politika in tisti »gore iz Hrvatske«.

sodelovale v raziskavah, so prišle v Hrvaško še v času nekdanje Jugoslavije. Kot razloge za njihov prihod je treba omeniti predvsem ljubezen oziroma ustanavljanje družine, čeprav so tudi drugi razlogi, povezani predvsem z družinsko situacijo – prišli so zaradi: poklica očetov – vojaki (2 osebi), zdravstvenih težav s sinom (1 oseba), druge generacije Slovenk na Hrvaškem (2 osebi), preselitve po upokojitvi (2 osebi) ter spremljanja soproga zaradi dela v Zagreb.⁶ Priseljevale so se od leta 1969, zadnja se je preselila leta 2015. Za vse se lahko navede, da so bili njihovi razlogi zasebni in so močno vplivali na življenje intervjuvank.

Glede na strukturo intervjuvank je treba poudariti, da je bila najstarejša gospa rojena leta 1940 in najmlajša leta 1978. Vse intervjuvanke imajo končano vsaj srednjo šolo, imele so svoj poklic, na Hrvaškem so bile zaposlene in so ekonomsko neodvisne od partnerja oziroma soproga. Nekatere imajo tudi doktorate in so v času svojega rednega dela opravljale visoke funkcije v hrvaških (izobraževalnih) institucijah. Prihajale so iz različnih krajev Slovenije, tako iz večjih mest (Maribor in Ljubljana) tako iz manjših vasic in ruralnih središč. Zanimivo je, da so nekatere intervjuvanke več časa živele na dveh naslovih in da so se šele po nekem času odločile za dokončno priselitev na Hrvaško. Nekatere pa so s svojimi partnerji živele na več koncih Hrvaške.

Nasploh je pri analizi procesa same preselitve vidno, da je na določene posameznice, ki so ta korak naredile v času Jugoslavije, vplivalo dejstvo, da niso zapuščale svoje države, temveč so se preselile znotraj iste države. Pri tveganju glede morebitne preselitve je verjetno prav to vplivalo na lažjo odločitev. »Prišla sem leta 1972, bila je ena država.« (N. Č., Zagreb, 2020)

Intervjuvanka iz Zagreba pa pravi: »Starši, pa tudi prijatelji, so mojo odločitev sprejeli povsem normalno. Nihče me ni odvrčal od moje odločitve, niti ni poskušal vplivati nanjo. Takrat smo živeli v isti državi. Vzgjajana sem bila tako, da ljudi ločim po njihovih lastnostih, ne pa po narodnosti, zato takrat nisem videla nobenih težav!« (M. T., Zagreb, 2020).

Podobno je odgovorila tudi M. M. z Reke (2020): »Na Reko sem se poročila in pozneje priselila (1981). Enostavno, to je bila takrat ena država, nobenih težav. Nič posebnega, našli smo pač stanovanje prej kot v Ljubljani in preselila sem se.«

Nekatere so se preselile, ko se je na določen način končal en delček njihovega življenja – na primer, ko so diplomirale in se odločile za naslednji korak, poroko in družinsko življenje (R. Š., Zadar, 2016), rojstvo otroka (D. J., Zadar, 2016) ali upokojitev (M. K., Pag, 2016; M. R., Vir, 2016). Nekatere pa so se enostavno odločile za naslednji korak in so prekinile dotedanje vezi, ki so jih držale nazaj: »Spakirala sem stvari, dala odpoved v službi in odšla. Takrat

6 Samo ena je v povezavi s svojim prihodom navedla ekonomske razloge, njeno življenje pa je predstavljeno v prvem delu prispevka.

sem živila v Ljubljani (ostala sem tam po študiju).« (T. F., Zagreb, 2020) En del intervjuvank je na Hrvaškem ostal in prišel zaradi staršev, ki so prihajali iz različnih razlogov, predvsem pa ekonomskih.

Slovenska zgodovina na Hrvaškem je polna tudi takih primerov: »Došli su [starši, op. a.] 1948. godine u Rijeku. Oni su se te godine odselili i ideja je bila da odu u Trst, ali se je granica zatvorila i onda je moj nono iz Obrova, koji je imao konje i radio je u Rijeci, nagovorio mog oca da dođe raditi s njima. Moja mama je u jesen došla sa sestrom.« (Riman 2010, 179)

Kot potrdilo je tudi spomin gospe, ki je na Reko prišla leta 1947. Spominja se: »Mož je bil eno leto prej tu [1946, op. a.]. Nismo planirali iti v Reko. Dobili smo stanovanje /.../ Tedaj ni bilo težko dobiti stanovanje, ljudje so optirali.« (Riman 2010, 179)

V tem priseljevanju pa je bil zanimiv način preselitve, ki je nekaterim ostal v spominu kot lep, drugim pa kot manj lep. Intervjuvanka, ki se je na Hrvaško preselila zaradi očetovega dela, se spominja:

Selitev je bila naporna, ker smo potovali s Kosova. Tam sam začela šolo, se učila cirilice in srbskega jezika. Vsi smo bili srečni, da prihajamo v Zagreb. Živeli smo v malem mestu, v slabem stanovanju, drugi kulturi. Mamini so bili srečni, da smo prišli bližje Sloveniji, pa smo večkrat lahko šli na obisk ali sprejeli člane družine iz Slovenije (C. P. U., Zagreb, 2020)

Nekatere pa so se, ko so sprejele končno odločitev, počutile, kot da jih je Republika Slovenija izdala. Tako je ena intervjuvanka, ki se je na Hrvaško preselila po dolgih letih življenja na dveh naslovih, odgovorila: »[Preselitve, op. a.] nisem občutila, ker sem dolgo živila na dveh koncih, v bistvu živim še sedaj. Ko smo se 2017 odločili dokončno preseliti na Hrvaško, sem se počutila, da me je Slovenija izdala. Zato ker je razlog naše preselitve bilo sinovo zdravstveno stanje in v Sloveniji nisem dobila primerne pomoči – žal!« (D. Č., Reka, 2020)

Druge intervjuvanke pa so ga označile kot enostavnega, kot nekaj, kar je bilo treba po tem, ko so se odločile, samo še izpeljati. »Zelo enostavno in naravno je bilo, nobenih strahov. Nimam posebnih spominov na to.« (T. F., Zagreb, 2020) Ali pa: »Proces preselitve: enostaven. Šla sem zgodaj zjutraj sama na vlak in 4 ure vožnje v Zagreb.« (K. J., Zagreb, 2020)

Intervjuvanke, ki so svojega bodočega soproga spoznale v Sloveniji, so se za ta korak odločile, ko se je njihov soprog odločil za vrnitev na Hrvaško zaradi dela ali na primer zaradi končnega šolanja ali upokojitve. Bilo je tudi nekaj primerov, da so se spoznali v Sloveniji, ker je mož prišel na dopust ali na kakšno družabno srečanje (silvestrovanje). Ženska iz Ljubljane je na ta način spoznala svojega sedanjega soproga. Dopisovala sta si, se obiskovala, in ko je rodila prvega otroka, ki ga je rodila v Ljubljani, se je začasno preselila

na Hrvaško. Ko se ji je porodniška končala, se je vrnila v Ljubljano in šla nazaj v službo. Mož jo je ob vikendih obiskoval. Po drugem porodu pa se je dokončno preselila na Hrvaško (S. K. Z., Reka, 2020). Spominja se: »Do konca prve nosečnosti sem delala po 8–10 ur dnevno. Pa z velikim trebuhom ob petkih hodila na vlak na Reko. Pa so mi drugi na vlaku dvigovali kovček gor, ker ga jaz nisem smela. /.../ Je sigurno težje, kot sem si mislila. In zaposlitev je težko najti, pa ljudje imajo predsodke, ker si Slovenec.« (S. K. Z., Reka, 2020)

Ženske, ki so svojega partnerja ali soproga spoznale na način, da so one prišle na Hrvaško iz nekih razlogov, predvsem je to šlo za obisk prijateljice ali dopust, pa imajo podoben modus operandi prihoda in preselitve. Tako R. R. s Paga (2016) pripoveduje, da je prišla za praznike k prijateljici in je spoznala tedanjega soproga. Zaljubila se je. Po tem poletju ga je obiskala še dva- ali trikrat in ostala. Preden sta se poročila, je nekaj let živela v majhnem mestu na Pagu, da bi bila o tem koraku prepričana. Na podoben način je prišla tudi E. Z. (Pag, 2016), ki pripoveduje:

Prišla sem na dopust in me je ženska, ki je oddajala apartmaje, opozorila, da njen sosed, moški, vdovec, išče ženo. Jaz sem bila ločena. Dopisovala sva si, prišla sem naslednje poletje spoznat njegova starša, ki sta me zelo lepo sprejela, in sem ostala. Po enem tednu, ko sem videla, da bo šlo, sva se poročila na občini. Ko je umrl moj prvi mož, sva se poročila tudi cerkveno, in to v mojem slovenskem kraju, kjer sem rojena.

Je pa tudi nekaj primerov, da so se posameznice po nekaj letih zakona ločile, a so se vseeno odločile nadaljevati svoje življenje na Hrvaškem. »Po ločitvi so moji pričakovali, da se bom vrnila v Slovenijo, pa sem ostala v Zagrebu. Imela sem dve majhni hčerki in sem si življenje ustvarila na Hrvaškem.« (K. F., Zagreb 2020)

Ženske, ki so starejše in je družina imela nanje večji vpliv, pa so se odločile za poroko v Sloveniji in se nato preselile na Hrvaško (K. B., Zadar, 2016). Na odločitev, da se preselijo na Hrvaško, sta v veliki meri vplivala družina in njen odnos do kraja, kjer naj bi ženska živela. Nobena intervjuvanka ni omenila, da je družina v njenih željah ni podpirala. Na vprašanje, kako so člani družine in prijatelji sprejeli to odločitev, so odgovarjale, da so jih podpirali, ker so razumeli situacijo.

E. Z. (Pag, 2016) pa je poudarila, da so jo pri njenem namenu, da se preseli na otok Pag, še najbolj podpirali otroci, ki so ostali v Sloveniji. Imela je relativno težko življenje v Sloveniji, njen prihod na Pag in drugi zakon pa sta ji življenje izboljšala.

Tudi D. C. je v Sloveniji imela prvega soproga in iz tega zakona ima tudi otroka. Ni bila zadovoljna z življenjem v Sloveniji. Odločitev, da odide na Pag,

ter podpora njene družine in tudi njenega otroka sta zelo vplivali na njeno življenje. Svojega sedanjega soproga je spoznala, ko je s prijateljico po ločitvi odšla na Pag na dopust. Po nekaj meseci dopisovanja ga je ponovno obiskala na Pagu in se odločila za preselitev. Na Pagu se je ponovno omožila in prav to ocenjuje kot novo priložnost v življenju. Od vsega začetka je bila dobro sprejeta v moževo družino, vključno z otrokom iz prvega zakona (D. C., Pag, 2016).

Vse intervjuvanke negujejo stike z družino in prijatelji. Medtem ko nekatere menijo, da so stiki sčasoma pogostejši (T. F., Zagreb, 2020) in vse več uporabljajo moderne tehnološke rešitve (Skype, Viber itd.), druge žal zaradi različnih objektivnih razlogov teh stikov in pogostega obiskovanja Slovenije ne morejo vzdrževati. Kot razloge pogosto omenjajo: da so jim umrli starši, da imajo spomin predvsem na grobove staršev, da je za redke odhode kriva finančna situacija (majhne pokojnine, ki ne zadoščajo, da bi več potovali, in draga cestnina) in tudi oddaljenost (iz Zadra).

Odnos in pričakovanja, ko so se preselile na Hrvaško, so bili različni. Medtem ko nekatere intervjuvanke niso čutile nobene razlike oziroma se jim je zdelo, da je način življenja zelo podoben, so se druge soočale z drugačnimi kulturnimi navadami in vzorci obnašanja. Na vprašanje, ali menijo, da je velika razlika med načinom življenja v Sloveniji in na Hrvaškem, pa je ena intervjuvanka odgovorila takole: »Ne, ni velikih razlik. Nekatere pa so. Hrvati manj časa preživljajo v naravi, odnos do narave in zdravega načina življenja je drugačen. Hrvati dostikrat uporabljajo princip 'lako ćemo', tega v Sloveniji ni.« (T. F., Zagreb, 2020)

Nekaterim je tudi bežno poznavanje kraja, v katerega so se selile, pomagalo, da so se rešile vsaj malo stresa. To, da je intervjuvanka že bila seznanjena z Zadrom, kamor se je preselila z možem, ki ga je spoznala v tujini, kamor so hodili na dopust z družino, ko je bila otrok, je vplivalo tudi na njen občutek manjšega stresa. Je pa omenila: »Razlika vsekakor obstaja, tako socialna tako kulturološka. Največja težava na samem začetku je bil jezik, na samo življenje pa se ni bilo težko navaditi, ker so me ljudje lepo sprejeli.« Svoje osebno rast je povezala prav z življenjem v Dalmaciji: »Mislim, da me je življenje v Dalmaciji spremenilo, postala sem bolj čustvena in odprta oseba, na življenje gledam bolj realno kot prej, ker je tukaj nekoliko težje.« (A. M., Zadar, 2016)

Podobno mnenje ima tudi K. B. (Zadar, 2016), ki je omenila, da razlike niso bile velike ter da je spremembe in navade sprejela. Je pa življenje na Hrvaškem vplivalo na njeno komunikacijo: »Tu so ljudje zelo odprtega srca in iskreni, več pozornosti dajo na humor, sproščenost, manj pa na pravila uradne vljudnosti (kot je slovenska karakteristika). To mi odgovarja.« Nadaljuje tudi: »Vsekakor bi poudarila, da je za Zadar (kot mesto, kjer živim) značilna ta raznovrstnost prebivalcev. Zaradi vsemogočih dogodkov iz preteklosti ima Zadar zelo malo avtentičnih meščanov. Tudi zaradi turizma, zaposlenih v

pomorstvu, v vojski (preteklih 50 let) je zadrsko okolje zelo odprto za druge nacionalnosti in niso nikoli smatrani kot tujci.«

Nekatere so drugačno vzdušje in odprtost ocenile kot nekaj pozitivnega in posebnega ter so poudarile, da je tudi to vplivalo nanje, da postanejo takšne osebe, kot so danes: »Ni veliko razlik. Meni osebno je hrvaška mentaliteta ugajala zaradi neposrednosti, enostavnosti in duhovitosti, ker sem sama po značaju takšna.« Prav ta neposrednost je vplivala tudi na njeno sproščenost v kontaktih, »/.../ kot je to navada [nesproščenost, op. a.] v Sloveniji.« (K. J., Zagreb, 2020)

Nekaterim pa je sproščen način življenja težko odgovarjal in so se pravzaprav zaradi nerazumevanja z domačini tudi počutile in se počutijo, da niso sprejete v okolje. »Ne razumemo se z domačini, nismo imeli časa za pitje kave in so nam domačini take reči zamerili. Se pa počutim drugače kot Pažanke, delam dela, ki jih druge ne delajo in me gledajo drugače. Ni mi problem mešati cementa ali delati druga dela okrog hiše, česar one ne počnejo.« (M. K., Pag, 2016)

Druge intervjuvanke so bile bolj ostre in so čutile večje razlike. Treba je celo dodati, da so doživele kulturološki šok, in čeprav so se pripravljale na odhod in na življenje v drugačni kulturi, so vseeno bile presenečene. Gospa, izjemno odprta in tolerantna, je na vprašanje odgovorila:

Preden sem začela za stalno živeti na Hrvaškem, nisem videla, niti vedela za razlike med življenjem na Hrvaškem in v Sloveniji. No, težave so se pokazale šele kasneje, ko sem na Hrvaškem začela živeti in delati! Kaj kmalu sem doživela velik kulturološki šok, ker smo mi v Sloveniji že v času Jugoslavije živeli veliko bolj napredno, že takrat smo imeli večje delovne navade in sodobnejši pristop k delu, ženske v Sloveniji smo že v mojih časih bile vzgajane kot samostojne in emancipirane osebe, že od malih nog smo bili osveščeni, da se narava ne onesnažuje, da se odpadki razvrščajo (steklo, papir itd.) /.../ vse, kar na Hrvaškem še danes ni tako!« (M. T., Zagreb, 2020).

Podobno razmišlja gospa M. M. (Reka, 2020):

Rekla bi, da med Ljubljano in Reko takrat ni bilo neke opazne razlike v načinu življenja, obe okolji sta bili urbani, z zanimivim kulturnim življenjem, odprtim za nove pobude in povezanim s svetom. Predvsem pa Reka ni Hrvaška. Ta prostor ima veliko več skupnega s slovenskim Primorjem in Bistriškim, kot denimo z Zagrebom. Danes je drugače, po osamosvojitvi obeh držav se mi ob prihodih v Slovenijo zdi, da se nekako zapira (seveda je hrvaško okolje neprimerno bolj zadržano samo vase), vendar težko ocenjujem, ker zlasti zadnjih deset let, po materini smrti, redko prihajam

na obiske. Nasploh – in to so moje osebne izkušnje – pa je vedno bila in je še razlika, kar zadeva denimo urejanje osebnih in drugih dokumentov, v Sloveniji gre vse hitreje, na prijaznejši način in brez drobnih in manj drobnih podkupovanj/daril, kar se je na Hrvaškem skoraj povsod pričakovalo in se še.

Dojemanje in doživljanje Hrvaške ter tudi sprejetost posameznice s strani družine partnerja/soproga so izjemno pomembni, ko gre za vključevanje in sprejemanje tudi svoje identitete in dobrega počutja ter ohranjanje identitete, kamor spada tudi občutek pripadnosti Sloveniji. Intervjuvanke so bile zelo dobro sprejete in so na Hrvaškem prevzele vlogo, ki so jim jo namenili. V glavnem so te odnose označile kot odlične, spoštljive in tolerantne. Edino ena intervjuvanka je omenila: »Mama [se je, op. a.] poročila na Hrvaškem in odnos moževe družine je bil relativno v redu, sosedov iz vasi pa ne. Jaz sem po mami Slovenka in lahko rečem, da moževi družini to ni bilo čisto prav, ko sva se poročila.« (C. P. U, Zagreb, 2020)

Priseljene intervjuvanke so se hitro intergrirale v družbo, našle so zaposlitev, se vključile v družinsko življenje. Zaposlitev je na določen način izjemno pomembna, da se lahko ženske lažje vključijo v družbo in se naučijo samega jezika ter norm, ki jih družba ceni. Na določen način so imele tudi olajšave, zato ker so se priselile v času nekdanje Jugoslavije v isto državo, ki je vsaj v določeni meri imela enake družbene norme, oziroma tudi skupna zgodovina Hrvaške in Slovenije je vplivala na to, da razlike niso tako velike. Nekatere so bile izjemno podjetne, tako da so pripovedovale: »Delati sem začela takoj, ko sem prišla.« (R. R., Pag, 2020) Podobno je povedala tudi J. B.: »Mene so vsi sprejeli tu, njegova družina /.../. Na Reki sem bila doma, do vojne sem delala na Pagu v enem butiku, potem sem si svojo trgovino odprla.« (J. B., Pag, 2020)

Na določen način je to tudi dejavnik etničnega favoriziranja, saj so poudarjale, da je prebivalstvo imelo dokaj dobro mnenje o Slovenkah. To je prav tako povezano z njihovim občutkom vključevanja v družbo. Tako je ena gospa povedala: »Nisem imela občutka, da sem tujka. Edino, kar je bilo večkrat poudarjeno, je to, da imam slovenski naglas, kar mi pa ni bilo kot očitek. Nasprotno. Tisti čas so bile Slovenke cenjene v Zagrebu.« (K. J., Zagreb, 2020)

Več intervjuvank je poudarilo, da je obstajala simpatija do Slovenk: »V službi na fakulteti, kjer sem delala, so me obravnavali kar dobro. So pogosto govorili: 'Ona pridna Slovenka.'« (M. R., Reka, 2020) To je potrdila tudi K. B. (Zadar, 2016), ki je celo rekla, da je kot »Slovenka bila deležna določene simpatije«.

Čeprav se zdi, da so bile sprejete v okolje, se jih veliko občutka, da so tujke bile in ostale, ni uspelo znebiti oziroma imajo še vedno tak občutek. Na vprašanje, ali so kdaj imele občutek, da so tujke, so odgovorile: »Občutek, da

sem tujka, imam kljub vsemu vseskozi, ne glede na to, da sem se kar dobro in uspešno integrirala v hrvaško družbo.« (M. T., Zagreb, 2020)

Druga intervjuvanka je občutek, da še ni popolnoma sprejeta v hrvaško okolje, opisala takole: »Kot Slovenka sem imela določeno prednost (marljivi, urejeni itd.) v poslovnem svetu, ampak se je tudi zgodilo, da sem zaradi tega mogoče ostala brez kakšnega projekta ('bo to raje kdo domač'). /.../ Na nek način štartas iz nule. Ne glede na družbeno in socialno mrežo, ki si jo imel v Sloveniji, si popolni tujec.« (T. F., Zagreb, 2020)

Pa tudi povezovanje z drugimi ženskami v okolju, kjer živijo, je drugačno, kot če bi tam odraščale. Pogosto so intervjuvanke omenjale, da se dobro razumejo z vsemi, ampak da je ta zveza z drugimi tujkami na določen način močnejša. Imajo občutek, da se med sabo boljše razumejo. V manjših mestih pa je ta odnos do priseljenk še dodatno težek, ker so v vasicah »vsi povezani, vsi so žlahta in niso vedno dobronamerni« (E. Z., Pag, 2020).

5 Zaključek

Zgodovina Slovenk na Hrvaškem je čudovita in zelo pisana, razgibana ter različna. Slovenke najdemo v različnih časih in različnih krajih na Hrvaškem, s svojim delom in vključenostjo v družbo so pustile svoj pečat, in to je trenutno treba evidentirati.

Migracije Slovenk proti nekdanji Jugoslaviji in Hrvaški so drugačne od migracij, ki so evidentirane za druge države. Ne moremo govoriti samo o ekonomskih migracijah, kot tudi ne samo o migracijah, pogojenih z zasebnimi in družinskimi razlogi. Prav zaradi tako različnih razlogov, bližine Slovenije in tudi dejstva, da sta si dve državi delili in si še vedno delita podobne politične, ekonomske in družabne procese, ki se odvijajo čez mejo, je treba to raziskovanje nadaljevati. Slovenke na Hrvaškem so bile vzdrževani člani, so pa bile tudi ekonomske migrantke, ki so pomagale svojim družinam, ki so jih pustile v Sloveniji. Številne, predvsem v starejših obdobjih, so imele težko življenje, a vidno je, da sta se status in položaj Slovenk sčasoma spremenila ter da danes, ko analiziramo problematiko obstoja Slovenk na Hrvaškem, lahko govorimo o ženskah, ki so ekonomsko neodvisne, šolane, prepričane v svoje postopanje in dobro integrirane v hrvaško družbo.

Ker je tu omenjena tematika izjemno široka in se lahko položaj Slovenk na Hrvaškem analizira še z drugih zornih kotov, je tudi naša naloga, da se raziskovanje te tematike nadaljuje in da mogoče enkrat dejansko dobimo popoln odgovor na vprašanje, kdo so te Slovenke na Hrvaškem.

Literatura in viri

- Antić Gaber, M. (ur.), 2011. *Na poti do lastne sobe*. i2, Ljubljana.
- Bogoljub*, 1922. Po domovini. 4. 4, 90–91.
- Cukut Krilić, S., 2008. Izkušnje migrantk v Sloveniji pred in po njeni osamosvojitvi. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu* 28, 73–92.
- Cukut Krilić, S., 2009. *Spol in migracija. Izkušnje žensk kot akterk migracij*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Drnovšek, M. in Kalc, A., 2014. Poklicne migracije Slovencev v jugoslovanskem prostoru med svetovnjima vojnama. V J. Serafin Žitnik (ur.) *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.
- DZS 2011. Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, popis 2011. https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_04/h01_01_04_RH.html (dostop 1. 8. 2020).
- Hećimović, B., Barbieri, M. in Neubauer, H., 2011. *Slovenski umjetnici na hrvatskim pozornicama = Slovenski umetniki na hrvaških odrih*. Slovenski dom: Vijeće slovenske nacionalne manjine grada Zagreba = Svet slovenske nacionalne manjšine mesta Zagreba, Zagreb.
- Ivnik, T., 2016. Migracije žensk: Srbija. *Časopis za kritiko znanosti* 264 (44), 308–326.
- Jakopović, D., 2018. *Kućna služinčad u gradu Zagrebu dvadesetih godina 20. stoljeća*: diplomsko delo. Filozofski fakultet, Zagreb.
- Kalan, J., 1922. Slovenci med Hrvati in katoličani v Belgradu. *Bogoljub* 12, 271–274.
- Kožar Rosulnik, K., 2013. Ženske in migracije. *Andragoška spoznanja* 21 (3), 23–37.
- Kožar Rosulnik, K., Milharčić Hladnik, M. in Ličen, N., 2016. Women's Narratives on Learning through Migration. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 76, 29–47.
- Kržišnik - Bukić, V., 2006. O Slovencih in slovenstvu na Hrvaškem od nekdaj do danes. V K. Munda Hirnök in M. Ravnik (ur.) *Slovenci na Hrvaškem: dediščina in sedanjost*, [zbornik referatov s posveta »Etnološka dediščina in kulturna podoba Slovencev na Hrvaškem«], Slovensko etnološko društvo, Zagreb, 15–87.
- Kuzmič, M., 1995. Izseljevanje iz Prekmurja med prvo in drugo svetovno vojno v luči sodelavcev »Mladega Prekmurca«. *Zbornik soboškega muzeja* 4 (4), 103–110.
- Lukšič - Hacin, M. in Mlekuž, J. (ur.), 2009. *Go girls!: When Slovenian Women Left Home*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Mariborski večernik Jutra, 1929. Žalostna usoda slovenskih deklet. 24. 4. 1929, 2.
- Meho, L. I., 2006. E-mail Interviewing in Qualitative Research: A Methodological Discussion. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 27 (10), 1284–1295.
- Mihurko Poniž, K. in Tucovič Sturman, V., 2006. Slovenke me več nočejo, Hrvatice me ne priznavajo čisto za svojo: Zofka Kveder v hrvaškem kulturnem življenju. V K. Munda Hirnök in M. Ravnik (ur.) *Slovenci na Hrvaškem: dediščina in sedanjost*, zbornik referatov s posveta »Etnološka dediščina in kulturna podoba Slovencev na Hrvaškem«, Slovensko etnološko društvo, Zagreb, 161–171.

- Milharčič Hladnik, M., 2009. Moje misli so bile pri vas doma, Poti prehodov v pis-mih. V M. Milharčič Hladnik in J. Mlekuž (ur.) *Krila migracij: po meri življenjskih zgodb*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Milharčič Hladnik, M., 2018. Researching Slovenian Emigration from the Perspective of Gendered Migration. *Dve domovini* 47, 71–88.
- MONSTAT, 2013. Stanovništvo prema starosti i nacionalnoj odnosno etničkoj pripadnosti, popis 2011. <http://www.monstat.org/cg/page.php?id=534&pageid=322> (dostop 1. 8. 2020).
- Morokvašič, M., 1979. Jugoslavenke – migranti o sebi. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja* 63–64, 102–112.
- Morokvašič, M., 2010. Feminizacija migracija? *Stanovništvo* 2, 25–52.
- Morokvašič, M., 2014. Gendering Migration. *Migracijske i etničke teme* 3 (30), 355–378.
- Najbar - Agičić, M., 2015. *Povijest novinarstva. Kratki pregled*. Ibis grafika- Sveučilište Sjever, Zagreb.
- Novačić, D., 2006. Tako mlada, pa že Slovenka. *Mladina*, 17, 2. <https://www.mladina.si/arhiv/200607/> (dostop 10. 8. 2020).
- Pajnič, K., 2018. Ekonomski položaj in demografska struktura Slovencev na Hrvaškem: včeraj, danes, jutri. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 80, 65–88.
- Popis stanovništva 2013. Popis 2013 Konačni rezultati-CENSUS 2013, Etnicka-nacionalna pripadnost, vjeroispovijest, maternji jezik: stanovništvo prema etničkoj/nacionalnoj pripadnosti - detaljna klasifikacija, http://www.px-web.fzs.gov.ba/pxweb/bs-Latn-BA/POPIS%202013%20Kona%c4%8dni%20rezultati-CENSUS%202013%20Final%20Results/POPIS%202013%20Kona%c4%8dni%20rezultati-CENSUS%202013%20Final%20Results__KNJIGA%202%2020Etnicka-nacionalna%20pripadnost,%20vjeroispovijest,%20maternji%20jezik/K2T1.px/table/tableViewLayout1/?rxid=be8f52d4-53ad-4489-a0f0-16fbf61b9264 (dostop 1. 8. 2020).
- Ramšak, M., 2004. Včasih znam tudi molčati, čeprav se zdi to malo verjetno: pripombe k mizoginim stereotipom o ženskem opravljanju. *Etnolog* 14 (65), 121–138.
- Ratislavová, K. in Ratislav, J., 2014. Asynchronous Email Interview as a Qualitative Method in the Humanities. *Human Affairs* 24, 452–460.
- Riman, B., 2008. Branka Verdonik-Rasberger in njeno delovanje v slovenskem domu KPD »Bazovica«. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 56/57, 264–276.
- Riman, B., 2010. *Slovenci v Gorskem Kotarju, Kvarnerju in Istri od leta 1918 do leta 1991, doktorska disertacija*. Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
- Riman, B., 2013. Riječka Slovenka Zora Ausec i Slovenci u Rijeci nakon 1945. godine: »bratski narod« ili nacionalna manjina. V D. Roksandić in I. Cvijović Javorina, *Intelektualci i rat 1939.-1947., zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012*. FF press – Filozofski fakultet, Zagreb, 363–378.
- Riman, B., 2013. Doseljavanje stanovništva iz slovenskih krajeva u Čabarski kraj na temelju zabilješki u knjigama Status animarum. *Migracijske i etničke teme* 1 (29), 63–88.
- Riman, B., 2014. Doseljavanje stanovništva iz slovenskih krajeva u župe Središnjega kraja i Kupske doline na temelju zabilješki u knjigama Stanje duša od sredine 19. do sredine 20. stoljeća. *Migracijske i etničke teme* 1 (30), 85–124.

- Riman, B., 2014. Slovenska društva u Hrvatskoj između dva svjetska rata (1918. – 1941.). *Časopis za suvremenu povijest* 1 (46), 101–130.
- Riman, B., 2016. Tereza Golmajer – hrvatska učiteljica slovenskoga roda u Kostreni. V S. Vranić (ur.) *Zbornik Katedre Čakavskoga sabora Kostrena*, Katedra Čakavskoga sabora Kostrena, Kostrena, 89–102.
- Riman, B., 2019a. »Pridne slovenske služkinje« – povijest slovenskih radnica u Zagrebu između dvaju svjetskih ratova. V D. Roksandić (ur.) *Zagreb 1924.–1930. i 1945.–1967. Društvo, kultura, svakodnevica: Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem Desničini susreti 2018*, FF press, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 321–334.
- Riman, B., 2019b. *Slovenska društva u Hrvatskoj od 1886. do 1991. godine*. Vijeće slovenske nacionalne manjine Primorsko-goranske županije = Svet slovenske nacionalne manjšine Primorsko-goranske županije, Institut za narodnostna vprašanja, Ljubljana - Rijeka.
- Riman, B. in Škiljan, F., 2018. Rijeka i planina, granica i ljudi: studija slučaja života pograničnog stanovništva Donjekupske doline i Žumberačkog gorja. *Historijski zbornik* 2 (71), 401–439.
- RZS 2011. Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti, starosti i polu, <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3102010403?languageCode=sr-Latn> (dostop 1. 8. 2020).
- Secker, J., 1999. *Newspapers and historical research: a study of historians and custodians in Wales*. Department of Information and Library Studies, Department of History and Welsh History, University of Wales, Aberystwyth.
- Selišnik, I., 2008. *Prihod žensk na oder slovenske politike*. Sophia, Ljubljana.
- Slovenec, 1934. Sem in tja po Zagrebu: Ali je slovenski jezik res siromašen?, 8. 3. 1934, 3.
- Slovenski dom, 1939. Slovenske služkinje v Zagrebu. 25. 1. 1939, 8.
- Szabo, A., 1995. Socijalna struktura Slovenaca u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji između 1880. i 1910. godine. V V. Kržišnik - Bukić (ur.) *Slovenski v Hrvaški*. Institut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 85–105.
- Škiljan, F., 2010. Pisanja slovenskoga časopisa *Odmev* 1932. i 1933. *Studia lexicographica* 1 (4), 139–162.
- Škiljan, F. in Riman, B., 2019. Život pograničnog stanovništva: studija slučaja Međimurje. *Podravina* 18 (36), 113–128.
- Škiljan, F. in Riman, B., 2020. Hrvatsko-slovenski odnosi na istočnom Žumberku. *Sociologija i prostor* 1 (58), 59–84.
- Škiljan, F. in Vukić, A., 2015. Migracije Slovenaca na područje sjeverozapadne Hrvatske (Varaždinska i Krapinsko-zagorska županija). *Podravina* 27 (14), 175–189.
- Verginella, M. 2006. *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Delta, Ljubljana.
- Verginella, M. 2013. *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*. Znanstvena založba Filozofske fakultete: Studia humanitatis, Ljubljana.
- Vidmar Horvat, K. (ur.), 2014. *Ženske na poti, ženske napoti: migrantke v slovenski nacionalni imaginaciji*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana.
- Vidmar Horvat, K., 2013. Engendering borders: Some critical thoughts on theories of borders and migration. *Klagenfurter Geographische Schriften* 29, 106–113.
- Zupančič, J., 2003. Čezmejne dnevne delovne migracije v slovenskem obmejnem prostoru. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 43, 68–111.

Intervjuvanke:

1. C. P. U., Zagreb, 2020.
2. D. Č., Reka, 2020
3. D. J., Zadar, 2016
4. D. M., Murter, 2008
5. E. Z., Pag, 2016
6. K. F., Zagreb, 2020
7. K. J., Zagreb, 2020
8. M. K., Pag, 2016
9. M. M., 2020, Reka
10. M. R., Reka, 2020
11. M. R., Vir, 2016
12. M. S., 2020, Trviž
13. M. T., Zagreb, 2020
14. N. Č., Zagreb, 2020
15. R. R., Pag, 2016
16. R. Š., Zadar, 2016
17. S. K. Z., Reka, 2020
18. T. F., Zagreb, 2020
19. A. M., Zadar, 2016
20. K. B., Zadar, 2016
21. J. B., Pag, 2016.

(The Lost) Slovene Women in Croatia

Abstract

Throughout history, several Slovene women and men have lived in Croatia. This chapter aims to answer the question of who the Slovene women in Croatia are by presenting an insight into the life of Slovene women in the past and in the present. Secondary sources have been analysed to illustrate life in the past, while data on the current situation was obtained by collecting the life stories of Slovene women living in Croatia. Twenty women were interviewed. The analysis of their answers and testimonies shows the reasons for their coming to Croatia, their involvement in the society, their status, and other elements they highlighted as relevant. The article presents the life of Slovene women in Croatia in general. Due to the high complexity of the topic, only selected aspects of their lives have been covered. The article can therefore serve as a basis for further research on this issue.

Keywords: Slovene women in Croatia, Slovenes in neighbouring countries, female migrations, women in Croatia

Marija Jurić Pahor

Nacionalni imaginariji v kontekstu bojev za »severno slovensko mejo« 1918–1920: ob stoletnici koroškega plebiscita¹

Izvleček

V prispevku se avtorica ukvarja s »popularizacijo nacije« (M. Pušnik) v kontekstu boja za »slovensko severno mejo« – v nemščini poimenovan »koroški obrambni boj« – in koroške plebiscitne propagande. Tematiko, ki zajema obdobje med letoma 1918 in 1920, umešča v širši zgodovinski in družbeni kontekst, proučuje pa jo na podlagi tedaj aktualnih časopisnih člankov, propagandnih gradiv, farnih kronik, avtobiografsko zaznamovanih zapisov in spominov (slednji so nastali od pet do šest desetletij kasneje). V soju analitične pozornosti so nacionalni imaginariji, ki so bili neločljivo povezani z vprašanjem določitve državnih meja, ki jih je veljalo ponotranjiti. To pomeni, da so morale biti meje nenehno zamišljene kot projekcija in zaščita notranje kolektivne identitete, ki jo vsak nosi v sebi in ki mu omogoča, da državo prostorsko in časovno doživi kot kraj, ki ga je že od vedno naseljeval in kjer bo vedno »doma«. Ideja nacije je tako odigrala dvojno funkcijo: posegla je nazaj, v preteklost, do »prastarih korenin« (Karantanijo), ki so bile tako v jugoslovansko-slovenski kot v avstrijsko-nemški propagandi konotirane z mitičnim likom matice – ženske (Gospo Sveto, »karantansko« Valkiro, voj(sko)vodinjo, ali preprosto s »skupno materjo, koroško deželico«), da bi tako zagotavljala kontinuiteto in trajnost, hkrati pa naj bi bila ta ideja usmerjena v prihodnost: v projekt, ki naj bi zagotavljal identifikacijsko spojitev s »prerajeno/novo

1 Raziskava, predstavljena v tem prispevku, je nastala v okviru raziskovalnega programa *Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja* (P5-0409), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Navezuje se na dognanja, ki jih je avtorica predstavila v knjigah na temo memorije vojne (Jurić Pahor 2017, 301–330; 2019, 307–360).

nacijo«, pa četudi za ceno smrti. Ključno »proavstrijsko« plebiscitno geslo, se je glasilo »Koroško Korošcem!«. Za razliko od projugoslovanske agitacije, ki je bila izrazito nacionalistično usmerjena, je poudarjalo »enotnost koroškega naroda obeh jezikov« (ob prikrievanju nacionalizma in velikonemških teženj). V prispevku je prikazano, da so vsakokratne državotvorne sile na Koroškem delovale po principih zarisovanja meja med »nami« in »njimi«, znotraj in zunaj, varnim in nevarnim ipd. Še zlasti so si prizadevale za to, da v kali zatrejo vsakršno »revolucionarno razpoloženje«. V bojih za »koroško mejo« se je bolj naglo kot drugje izoblikovala odločno protirevolucionarna, antidemokratska in predvsem protisocialdemokratska sila, ki je spodbujala široke plasti prebivalstva v identitetne preobrazbe in raznolike oblike »etnične mimikrije«.

Ključne besede: boj za severno mejo, koroški obrambni boj, koroški plebiscit 1920, nacionalni imaginariji, nacionalizem, boj zoper »boljševizem«, etnična mimikrija.

1 Uvod

Zadnje desetletje vse več zgodovinarjev in družboslovcev (npr. Domej 2019; Emmes 2019) meni, da se prva svetovna vojna ni končala 11. novembra 1918, ko je bilo podpisano premirje, ampak šele takrat, ko so bile določene meje med državami v Evropi. To velja tudi za Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se je 1. decembra leta 1918 s Kraljevino Srbijo združila v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (okrajšano Kraljevina SHS); čeprav je bila Kraljevina SHS šele 3. oktobra 1929 uradno preimenovana v Kraljevino Jugoslavijo, je bila od vsega začetka znana tudi pod tem imenom. Meja nove države z Italijo je bila določena brez njenega soglasja, s tajnim Londonskim sporazumom med silami antante in Italijo že leta 1915 (gl. Svobljšek 2003), in v glavnem potrjena leta 1920 z Rapalsko pogodbo. Italija je pridobila večino obljubljenih, tudi s Slovenci poseljenih ozemelj, vendar ne celotne Dalmacije (razen Zadra), kar je italijanskim nacionalistom omogočilo oblikovanje mita o »pohabljeni zmagi« (it. *vittoria mutilata*). Ta mit ni le »podžgal« D'Annunzijevega pohoda na Reko, temveč – skupaj z govorico o »neodrešenih ozemljih« (it. *terre irredente*), ki označuje zahteve italijanske države po ozemlju, ki jih je smatrala za »svoje« – tudi obmejni fašizem, ki je našel svoj začasni višek v požigu Narodnega doma, sedeža slovenskih in slovanskih organizacij v Trstu 13. julija 1920 (Kravos et al. 1995). Že 3. novembra 1918, ko je avstro-ogrška vojska morala priznati svoj razpad in podpisati premirje v Villa Giusti pri Padovi, je Italija iz vojne izšla kot zmagovalka s potrjenim statusom »velesile«. Zasedla je ozemlje Goriške, Trsta (vključno z Istro) in Notranjske ter dele Dalmacije in uvedla vojaško upravo. 16. novembra je zasedla Kanalsko dolino, 21. novembra pa še Vrata v Spodnji Zilji in se tako posredno vključila tudi v boje za mejo z na novo nastajajočo državo Avstrijo, ki po vojni še ni bila natančneje določena; spor je nastal predvsem zaradi južnega dela Koroške.

Interes Italije do Koroške je bil neposredno povezan s predvidevanji, da ji bo pripadlo pristanišče Trst. Na novo pa si je Italija hotela prilastiti »jeseniški trikotnik«, da bi imela neprekinjeno zvezo tržaškega pristanišča z Avstrijo in Češko. Veljalo je torej preprečiti, da bi jeseniški trikotnik pripadel Jugoslaviji. Italija je na pariški mirovni konferenci od velike četverice pridobila mandat, da zaradi varovanja nemotenih zvez med Italijo in Avstrijo njene vojaške enote zasedejo progo Trbiž–Beljak–Šentvid ob Glini; do zasedbe je prišlo med 12. in 14. junijem 1919. »Prisotnost Italijanov v deželi – še posebno v Beljaku (Burger: 'Mesto mrgoli od Italijanov') – je koroški vladi na vsak način omogočilo določeno zaslombo.« (Fräss - Ehrfeld 2000, 158) Avstrijsko-italijansko zavezništvo proti Kraljevini SHS je veljalo okrepiti tudi zato, ker je tudi slednja skušala uveljaviti svoje ozemeljske zahteve, hkrati pa kljubovati ekspanzivističnim pretenzijam Italije. Že novembra 1918 in nato ponovno januarja 1919 je četa prostovoljcev pod poveljstvom nadporočnika

Karla Šefmana uspešno odbila italijanske enote, ki so prodirale s trbiške strani in z Vršiča proti Kranjski Gori in Jesenicam (Gradnik 1981, 63–64), srbski častnik Stevan Švabić pa je sredi novembra zaustavil italijansko vojsko pri svojem pohodu proti Ljubljani v Vrhniki (Kacin - Wohinz 1999, 22). V času bojev za meje je Italija Avstrijo oskrbovala z orožjem in municijo, finančnimi sredstvi, obveščevalnimi podatki in tudi koroške oblasti so imele v njej »veliko podpornico« (Repe 2017, 157). Koroški začasni deželni zbor je 5. decembra 1918 sklenil, da se bo uprl vsem poskusom napredovanja »jugoslovanskih čet« in dovolil le nastanitev legitimiranih antantnih, torej tudi italijanskih, sil (Fräss - Ehrfeld 2000, 70). Na 27. seji Narodne vlade v Ljubljani pa je že tri dni pred tem vladalo »splošno prepričanje, da stoje Nemci v zvezi z Italijani, katere kličejo v deželo« (gl. zapisnik te seje v Ribnikar 1998, 156). Čeprav Država SHS mednarodno ni bila priznana (njena naslednica Kraljevina SHS je bila deležna antantnega, torej mednarodnega priznanja od februarja 1919 dalje), je »spodbudila razmah dotlej omejevanih in tudi zatiranih nacionalnih čustev« ter zavest političnih in vojaških krogov, da so tudi Slovenci »zmožni državotvornih dejanj« (Repe 2017, 25).

Skupna skrb vseh nacionalnih držav pri proizvodnji nacionalnih ljudi je ta, da naj se ti izoblikujejo v eno in nedeljivo nacionalno telo. Država mobilizira javno zavest na podlagi različnih ideoloških oblik nacionalizma in patriotizma in rezultat teh procesov so nacionalni državljani in njihovo globoko občutenje nacije (Pušnik 2011, 99). Že leta 1808 je Fichte v nagovoru nemški naciji *Reden an die deutsche Nation* postuliral, da morajo zunanje meje države postati notranje meje. To po Balibarju (1992, 117) pomeni, da morajo biti zunanje meje nenehno zamišljene kot projekcija in zaščita notranje kolektivne identitete, ki jo vsak nosi v sebi in ki mu omogoča, da državo prostorsko in časovno doživi kot kraj, ki ga je že od vedno naseljeval in kjer bo vedno »doma«. Za proces, skozi katerega se družbe in ljudstva zgodovinsko oblikujejo v sistem držav – nacij, uvaja Balibar (1992, 118–123) izraz »konstrukcija fiktivne etničnosti«. Z njim hoče povedati, da nobena nacija ni etnična »po naravi«, temveč dobi naravni videz prek procesov nacionalizacije oziroma »etnizacije« prebivalstva. Enako pa velja tudi za meje: seveda ne gre zgolj za geopolitične meje, ampak tudi in zlasti za »meje identitete«, se pravi za subjektivne, kulturne ali »ideološke« meje, in za to, ali je moč doseči, da se ujemajo z geopolitičnimi mejami.

2 Boji za »slovensko severno mejo« in državo – nacijo

24. oktobra 1918 je zadnji vojni minister Avstro-Ogrske Rudolf Stöger - Steiner na Dunaju v svojem govoru sporočil, »da se zdi ministrstvu klic politikov, naj se domače čete vrnejo domov, preden so za to izpolnjeni pogoji, nevaren«, sklenil pa takole: »Delajte, da nove države ne bodo krščene v krvi.« (*Vojni odsek ...* 1918) Tak odgovor je dal v času, ko se je avstro-ogrška vlada postavila na Wilsonovo stališče, da prizna narodom pravico do samoodločbe, izrecno tudi Jugoslovanom, ker je to postalo neizogiben pogoj za njen izhod iz vojne (Pleterski 2003, 12). Ministru je bilo jasno, da je ta pravica neločljivo povezana z vprašanjem določitve novih meja in da bodo te meje nastajale z orožjem.

Boj za »slovensko severno mejo«, ki je v avstrijskem zgodovinopisju poimenovan *Kärntner Abwehrkampf*, koroški obrambni boj, označuje oborožene spopade, v katere sta bili po svojem nastanku vključeni dve državi: Republika Nemška Avstrija (po 10. septembru 1919, ko je na podlagi Saintgermainske pogodbe morala priznati lastno samostojnost, se je imenovala Republika Avstrija) in Država SHS oziroma Kraljevina SHS. Spričo dejstva, da je ostala narodnostna razmejitev med obema državama meddržavnopravno nedorečena, se je zdelo rešitev mejnega vprašanja po mirni poti skorajda neuresničljiva. To je tudi posledica dejstva, da nobeden od obeh sklepov o narodni samoodločbi, ne avstrijski ne slovensko-hrvaško-srbski, nista dobila priznanja zmagovitih držav. Nemški Avstriji so pravico do združitve z Nemčijo odrekli, obstoj Države SHS pa so v dneh sklepanja premirja sploh ignorirali in zato niso določili avstrijsko-slovenske demarkacijske črte, ne na štajerskem ne na koroškem odseku (Pleterski 2003, 13). Obe državi sta bili tako v prvih tednih glede rešitve mejnega vprašanja prepuščeni lastni pobudi in lastnim možnostim.

Že 25. oktobra 1918 je provizorični koroški deželni odbor sprejel stališče, da je Koroška nedeljiva, in ga utemeljil s trditvijo, da Slovenci na Koroškem, z izjemo Jezerskega, ne živijo v strnjenih naseljih in da je dežela proti jugu z gorskimi grebeni naravno zamejena (Domej 2019, 26–27). V propagandnih kampanjah, še zlasti v času plebiscita, se je začela uveljavljati še desetletja kasneje dokaj razširjena mitska predstava v obliki gesla »Kärnten frei und ungeteilt« (»Koroška svobodna in nedeljena«). Koroška je v tem imaginariju predstavljala ogroženo entiteto, ki se je hoče polastiti Država SHS oziroma Kraljevina SHS z njenimi vojaškimi enotami in jo torej velja »braniti«. Naslavljala se je na »domovini zveste« Korošce, ki jih je razlikovala od domovini potencialno manj zvestih ali tudi nezvestih in izdajalskih »koroških Slovencev ali vindišarjev« (Wutte 1922, 7);² k slednjim je prištevala tiste, ki so bili

2 »Vindišarji« so predstavljali v nemškonacionalni dikciji kategorijo ljudi, ki je kulturno in jezikovno bliže koroškim Nemcem kot Slovincem na Kranjskem. Leta 1927 je

za nemški vpliv nedostopni. Tako osrednji Narodni svet v Ljubljani kot tudi sredi septembra 1918 ustanovljen Narodni svet za Koroško pa sta si Koroško zamišljala kot ozemlje, na katerem je skozi stoletja prebivalo zgolj slovensko ljudstvo, ki ima svojo »zibelko« v Korotanu/Karantaciji. Slovenska nacija/narod (pa naj bo to v okviru Države SHS ali Kraljevine SHS) se je v tem sklopu zdela kot tvorba, ki ima jasen izvor in neprekinjeno genealoško vez, a tudi tudi jasen cilj. Koroško so v propagandi prikazovali kot slovensko entiteto, ki si želi združitev z »materjo Jugoslavijo«, ali kot je sugeriral plebiscitni plakat, s »pravo materjo: Jugoslavijo«, ne pa z »mačeho: Nemško Avstrijo« (dLib 2020a). Velja pripomniti, da so prvo v smislu predstave o zmagi dobrega nad zlim slikali kot mlado, privlačno bitje, obeleženo z božanskim sijem, drugo pa kot staro, nepriljubeno žensko, povezano s htoničnimi ali zlodejevskimi silami, ki so jo pogosto upodabljali tudi v fantazmatski zoomorfni podobi (npr. kot zelenega zmaja ali *lintverna*, napihnjeno zeleno žabo, požrešno srako).

»Gospe Sveti vodi naša narodna božja pot,« je na množično obiskanem ljudskem taboru v Sinči vasi 15. avgusta 1919 spregovoril general Maister in pri tem izrecno imel v mislih »Gosposvetsko polje«, administrativno središče starodavne Karantanije,³ ki ga je projiciral v »svetlo prihodnost« znotraj meja Jugoslavije, za katero se je treba odločno boriti. Slovenska elita – marsikje pa tudi njej sledeče širše ljudske plasti – je tedaj prisegla na geslo »*Jugoslavija ali smrt*« (Grdina 2016, 128). Podobno naj bi se nekaj dni pred svojo »junaško« smrtjo 6. maja 1919 na Tolstem Vrhu pri Guštanju izrazil Franjo Malgaj:

Gospa Sveta je moj vzor. Slovensko Koroško bom branil do zadnje kaplje krvi. Če padem za našo lepo jugoslovansko domovino, prepeljite moje truplo v moj rojstni kraj. Če padem za našo lepo jugoslovansko domovino, prepeljite moje truplo v moj rojstni kraj. Potolažite mojo mater, brate in sestre. Povejte jim, da sem padel za mater nas vseh, za Jugoslavijo. (Grilc 1934, 5)

»S svetim strahom se ti bližam ti znamenje slave, sile naroda slovenskega,« se glasi prolog iz »narodne opere« *Gosposvetski sen* (citirano v Ograjenšek in Krstulovič 2012, 278). Pod vtisom bojov za severno mejo in koroškega plebiscita jo je ustvaril častnik avstro-ogrske vojske in skladatelj Friderik Širca – Risto Savin. Libreto zanjo je sooblikoval Fran Roš, ki se je pridružil Malgajevim borcem ter skupaj z njim in urednikom Srečkom Puncerjem sodeloval pri izdajanju glasila *Jugoslovanski Korotan* (Hrušovar et al. 1987). Čeprav naj bi mit o Gosposvetskem polju imel poseben pomen »zlasti za slovenske vojake«

koroški zgodovinar Martin Wutte na tej osnovi razvil teorijo, po kateri predstavljajo »vindišarji« posebno etnično kategorijo, nekakšen vmesni sloj »domovini zvestih« in »Nemcem prijaznih« slovensko govorečih Korošcev (gl. Ude 1956).

3 »Pravzaprav bi se morali zbrati na Gosposvetskem polju, kajti h Gospe sveti vodi naša narodna božja pot.« (*Govor našega generala Maistra* 1919)

(Grdina 2016, 150, op. 445), so se ga posluževale tudi agitatorke – ženske, ki so ob koncu leta 1919 vpoklicale v življenje Zvezo ženskih društev na Koroškem z več kot 6000 članicami (Bahovec 2001, 276). Pri tem jih je spodbujala tudi Maša Puncer (1919, 1), ki je izkoristila spomin na svojega »najljubšega brata« Srečka (29. aprila 1919 je padel v boju pri Vovbrah) in jih pozvala, naj storijo vse, »da se združi Koroška s svojo materjo Jugoslavijo«. Ta dolžnost bo, tako Puncer, dokončana tedaj, ko »bo plapolala na Gosposvetskem polju jugoslovanska trobojnica«.

Iz članka *Wie soll Kärnten sich orientieren!* (1919; Kako naj se Koroška usmerja!), ki je 10. avgusta 1919 izšel v časopisu *Freie Stimmen*, izhaja, da je tudi avstrijsko-nemška plebiscitna propaganda težila po združitvi Koroške z »materjo«, v tem primeru z »Nemčijo«, ki je v članku imenovana tudi *Großdeutschland* in *Deutsches Reich*. Nepodpisani avtor postulira, da mora Koroški znotraj velikonemške države biti zagotovljena njena »samostojnost«, in sicer v smislu gesla »*Kärnten den Kärntnern*«, torej Koroško Korošcem. Geslo je predstavljalo spreten manever, saj je tedanja propaganda težnjo po velikonemški rešitvi koroškega vprašanja, ki je predpostavljala združitev Avstrije z Nemčijo, skorajda dosledno prikrivala, in sicer tako, da imen obeh držav večinoma sploh ni omenjala. Tudi besedo »nemško« je kar se da izločila, ker bi »volivce v coni A odbijala« (Mohar 1986, 231). Beseda »Kärnten – Koroška« je bila vedno »na najvidnejšem mestu« (Sienčnik 1987, 379) in konotirana z matičnim, ženskim, pri čemer niti ni nujno, da so se agitatorji velikonemškega potenciala, ki ga je ta beseda implicirala, zavedali. Zgovorna je brošura *Ob 11. uri! Opomin poslal slovenskim Korošcem*, ki jo je spisal Avguštin Križaj (1920), »bivši župnik guštanjski«, kot je označil samega sebe. Končni sklep te brošure je, naj na dan glasovanja »nihče ne misli na različnost naroda, temveč na skupno ljubezen do skupne matere, koroške deželice«. Tednik *Socialist*, ki je tik pred plebiscitom začel izhajati v Velikovcu (skupaj so izšle 3 številke), je opazil, da ta brošura »niti z besedico ne omenja nemško-avstrijske republike«, meneč, da je Križaj (opredeljuje ga kot notoričnega alkoholika in moralno propadlega »nemškutarskega agitatorja«) »gotovo tudi sam prepričan, da stoji na zelo slabih nogah« (»Ob 11. uri« 1920).

V plebiscitni propagandi se Koroška pojavlja tudi kot lepa, dolgo- in svetlolasa Valkira (gl. Fräss - Ehrfeld 2000, 181), ki daje hkrati misliti na Marianne, simbol francoske nacije in revolucije, ki pooseblja tudi boginjo svobode (*La Liberté guidant le peuple*). Prikazana je v stoječem položaju, s koroškim grbom na prsih in (vojaško) trobento na ustih, iz katere donijo besede »Koroška svobodna!« Te besede signalizirajo poziv vojaškim enotam, da naj preobrazijo vojno s Kraljevino SHS v svoj lastni triumf. Kraljevino SHS poosebljata dva oborožena vojaka, ki sta za razliko od svetle »Koroške« slikana v temnih barvah: kot nasilna, necivilizirana »vdiralca z juga«, ki ju je treba popolnoma izriniti iz dežele. Velja pripomniti, da so Valkire v nordijski

mitologiji tudi bojevnice, ki so marsikdaj v boj povedle cele vojske (Walker 1995, 29). Na motive te mitologije se navezuje opera *Valkira* (iz tetralogije *Nibelungov prstan*), ki jo je ustvaril Richard Wagner, katerega dela so imela izjemno velik vpliv na avstrijsko-nemške nacionaliste in bodoče naciste (Rathkolb 2017), a tudi na tako pomembnega slovenskega skladatelja, kot je to tedaj bil Risto Savin (Ograjenšek 2012, 28).

2.1 »Koroško Koroščem!«

Steinacher, ki je v letih 1918–1919 skupaj z deželnim poveljnikom Ludwigom Hülgerthem organiziral koroški obrambni boj (Fräss - Ehrfeld 2000, 80–81), poleg tega pa še vodil nemško-avstrijsko propagandno dejavnost, v svoji knjigi *Sieg in deutscher Nacht* (1943, 317)⁴ ni slepomišil, ko je dejal, da so zavezniki in »saintgermainski diktat« vsenemške težnje močno ovirali, kar je bil razlog, da »[n]aše propagandno gradivo besede 'Avstrija' skoraj ne pozna«. »Ker pa /.../ nismo smeli vzvikati 'Deutschland', 'Avstrija' pa nismo hoteli reči, je postal naš bojni klic 'Koroška'. In v Koroški smo uzrli staro vojvodino rajha.« Za razliko od propagande Kraljevine SHS si nemško-avstrijska propaganda te vojvodine ni zamišljala kot monolinearne, slovenske, temveč kot entiteto, ki ima dva izvira, ki se zlivata v eno samo reko, in sicer v analogiji z dvema jezikoma, ki se stekata v en sam »rod« – Koroško (»*zwei Quellen, ein Fluß – zwei Sprachen, ein Volk*«), kar zgovorno ponazarja priljubljena plebiscitna znamka (dLib 2020b; gl. tudi *Svobodno Koroško do Karavank* 1920). To pojmovanje enotnosti koroškega naroda dveh jezikov je v slovenskem rožanskem narečju izrazil koroški jezikoslovec Primus Lessiak, ko ga je v času plebiscita »poskusil instrumentalizirati za oslabitev narodne zavesti slovenskih glasovalcev«: »Pravijo, da martran je biu naš rued, da je ha tvačou niemšč, hospued /.../ Je paur biu Niemc al Sovönc bl pa Vah [Italijan], trd kr,h je on jiedou heršoft pa špah. S krvjo n, s špraho to čöma opraut' paur je biu hvap,c, hospued je mou hvaut.« (Citirano v Pleterski 2003, 8)

Lessiak je bil pristaš ideje, da jezikovna dvojnost Koroške do devetnajstega stoletja ni povzročala nacionalnih napetosti. Nacionalno polarizacijo in nemir naj bi v »koroški rod« vnašali pripadniki slovenskega nacionalnega gibanja, prvenstveno »Kranjci«, ki da so izkrivili tudi preteklost Koroške. Ali, kakor navaja zgodovinarica Claudia Fräss - Ehrfeld (2000, 37): »Zgodnja slovansko-karantanska država s centrom na Gosposvetskem polju se nikdar ni raztezala čez Karavanke. Kranjsko in Kranjce od prvih zapisov (v 8. in 9. stol.)

4 V tej knjigi Steinacher opisuje predplebiscitne boje in potrjuje svoje nemškonacionalno, antisemitsko in nacistično prepričanje; knjiga je izšla kot poklon Adolfu Hitlerju za priključitev Avstrije k nacistični Nemčiji.

jasno razločujejo od Karantanije in Karantancev.« Temu ustrezno je nemško-avstrijska plebiscitna propaganda poudarjala, da povezava Koroške z Jugoslavijo in slovenstvom ni legitimna, saj Koroška »sega le do Karavank« (*Svobodno Koroško do Karavank* 1920) in le nedeljiva Koroška (znotraj Avstrije) odraža »naravno stanje« stvari. Pogosta je bila zato v tej propagandi raba izraza Kranjci, saj je z njim skušala ustvariti zavedanje o nekakšni skupnosti koroškega jezikovnega slovenstva, ki se močno razlikuje od kranjskega.

Pomemben prispevek k tej tezi je že v svoji doktorski disertaciji leta 1903 doprinesel zgoraj citirani jezikoslovec Lessiak (1903, 4), v kateri za vsa koroškoslovenska narečja uporablja izraz vindišarsko (nem. *windisch*), v nasprotju s slovenščino, pod katero razume »kranjski pisni jezik«. Vindišarski jezik je – kot dokazuje Lessiak – v veliki meri nastal s prevzemanjem izposojenk iz nemščine, primat nemške kulture v mejnih območjih Koroške pa naj bi bil naravni pojav, ki ga koroški Slovenci – v nasprotju s prišleki iz Kranjske – upoštevajo že vrsto stoletij. Ta pristop je nemško-avstrijski propagandi omogočil, da je nagovorila tudi koroške Slovence, hkrati pa ustvarjala vtis, da Kranjci nimajo nič skupnega s Koroško. Dodelila jim je vlogo nacionalističnih hujskačev, ki kalijo mir in se hočejo polastiti Koroške. V času bojev za meje jih je kaj rada asociirala s »srbskim agresorjem«. Glasilo *Koroško Korošcem* – izhajalo je v slovenščini, izdajala pa sta ga Steinacher in njegov *heimatdienstovski* krog; tudi ime glasila je izbral Steinacher (gl. Zorn 1983) – je »Kranjce« 12. februarja 1920 predstavilo takole:

Ko so prišli ti Kranjci – hujskači tudi sem na Koroško, je minil mir v deželi, katera prej narodnih bojev nikoli ni videla. Sad te setve sovraštva deželi tujih hujskačev občutijo danes Korošci, videta jih oba, Slovenec in Nemec. /.../ Rojaki! Ne vidite, da Koroška ni več vaša?! Vaša Rožna in Junska dolina je Kranjcev, je tujcev! Komandirajo vam Kranjci, Čuši! Korošci, zastopite zdaj naš klic: 'Koroško Korošcem!?' Koroška je samo Korošcev! Prosto, svobodno ljudstvo hočemo biti, sami si dati nam vlado, sami se vladati! Nikdar pa ne bomo trpeli, da bi nam gospodovali, nam ukazovali Kranjci in Srbi! /.../ Mi Korošci se ne damo, se ne pustimo od Čušov razmejiti in razdeliti eden od drugega. Karavanke stavijo mejo deželi! Onkraj je Čušov dežela, tukaj pa prosta Koroška! Kranjsko naj je Kranjcev, Srbija Srbov, na vselej pa tudi Koroško Korošcem! (*Kaj pomeni klic »Koroško Korošcem!«?* 1920)

Kampanjo je vodil koroški *Heimatdienst*, ki je ob začetku marca 1920 nastal iz Deželnega agitacijskega vodstva (nem. *Landesagitationsleitung*) (Fräss - Ehrfeld 2000, 176–177) s pomočjo drugih nemških centrov in v dogovoru z berlinskim Društvom za obmejske Nemce po zgledu dansko-nemškega plebiscita v Schleswigu in nemško-poljskih plebiscitov v Allensteinu

(danes Olsztynu) in Marienwerderju (Tomšič 1946, 434; *Svobodno Koroško do Karavank* 1920). Nemško-avstrijska agitacija je bila dobro organizirana, njen propagandni aparat je stekel že na začetku leta 1919 (Fräss - Ehrfeld 2000, 176–183). Pripisuje se ji vpliv na delovanje in poročilo Milesove komisije januarja 1919. Haas in Stuhlpfarrer (1977, 28) navajata, da je to poročilo prepričalo tudi ameriško mirovno delegacijo s predsednikom ZDA Wilsonom na čelu, češ: sporno območje se »zaradi enovitosti Koroške ne sme deliti«. Prvotna zamisel, da naj se Koroška deli po črti reke Drave, je bila zato opuščena. Na stališče plebiscita je Wilson prešel, ko je v ospredje stopila misel o delitvi Celovške kotline v dve coni. Plebiscit bi, tako Wilson, zagotovil celoto kotline (Fräss - Ehrfeld 2000, 146).

Vrsta indecev govori v prid predpostavki, da je bila nemško-avstrijska propaganda taktično dobro premišljena in mnogo bolj »manipulativna« (Kordiš 2011, 199) od jugoslovansko-slovenske. Za razliko od slednje se je zavedala, da je za uspešno propagando na Koroškem potreben dialog »z množico«, ne pa izključujočnost nacionalne omejitve. Zaradi dejstva, da je bila – po besedah tedanjega avstrijskega ministra za vojsko Juliusa Deutscha – večina tedanjega južnokoroškega prebivalstva »gotovo slovenskega rodu« (citirano v Pleterski 2003, 18), ta propaganda kljub svoji velikonemški nastrojenosti ni ubirala strun nacionalizma, niti se ni obotavljala v svoji agitaciji obilno uporabljati slovenski jezik. V letaku *20 plebiscitnih zapovedi za Korošce!* (Sistory 2020a) celo izrecno pravi, da plebiscit »ni nacionalen boj«. Nemško-avstrijska propaganda je poudarjala koroško deželno zavest oziroma »koroškost« v smislu medsebojne vzajemnosti in »starega pripadanja drug drugemu«. »Sovražnik, ki kali mir«, v njej zato »nikakor ni koroški Slovenec, temveč vojak SHS /.../ ki pooseblja militarizem /.../ in 'balkansko kulturo' srbsko dominirane države SHS.« (Fräss - Ehrfeld 2000, 181)

Slovensko narodno gibanje na Koroškem je v nemško-avstrijski propagandi obeleženo s pečatom »nezaželenega ideološkega importa s Kranjskega« (Domej 2019, 24), pri čemer v času bojev za mejo ni manjkalo insinuiacij, da bo to gibanje prišlo pod srbsko hegemonijo. Tako na primer dvojezični letak z naslovom *Ste že pomislili zakaj hoče SHS država čez Karavanke sem na Koroško?* zavrača trditve ljubljanskih agitatorjev, ki pravijo, da hočejo koroške Slovence rešiti in jih združiti z njihovimi brati: »Ali res? SHS je pod komando Srbov: beomtarji [uradniki] so Srbi, oficirji so Srbi in kmalu bo prišel tudi v Slovenijo pop, srbski duhovnik, s svojo krivo vero.« Sledi svarilo: »Če seže srbska pest čez Karavanke na Koroško, potem gorje vam Korošci!« (Citirano v Pleterski 1970, 238) »Tudi nam [Koroščem] preti suženjstvo, srbski militarizem, bič in narodna smrt,« je trdil list *Koroško Koroščem*. Pa še: »Karavanke [so] one od Boga postavljena gorska stena, ki nas loči od Srbov in Balkana in še imamo v rokah učinkovito orožje, naše ljudsko glasovanje, ki nas bo

obvarovalo tega strašnega polipa. Naj ta zver še tako divja in kaže svoje zobe, ljudsko glasovanje nas bo rešilo iz srbskega žrela.« (*SHS-Polyp* 1920)

Kraljevino SHS, njene vojake, še zlasti srbske, je nemško-avstrijska propaganda slikala kot »krute, krvoločne divjake, podivjane kreature, 'Untermenschen', kakor se je pozneje izražala nacistična propaganda o vseh Slovanih« (Sienčnik 1987, 387). Karavanke v tem smislu niso bile zamišljene kot »naravna meja«, temveč kot meja, ki loči »kulturo« od »nekulture«. 6. oktobra 1920 je časnik *Freie Stimmen* zapisal: »Divji Balkan je tudi za koroškega Slovenca neki povsem tuji svet, kajti Karavanke tvorijo ostro mejo med kulturo in nekulturo.« (*Deutsche und Slowenen in Kärnten* 1920) Med Avstrijo in Kraljevino SHS je veljalo vzpostaviti nepremostljivo kulturno razliko – prepad, ki je omogočil, da se je propagando proti Kraljevini SHS oziroma Jugoslaviji vodilo v imenu civilizacije proti »barbarstvu« in miru proti »surovemu nasilju« in »tujemu gospodstvu«.

2.2 O »našosti« projugoslovanske propagande

Jugoslovansko-slovenska stran je v svoji propagandi nastopala skorajda izključno z argumenti, ki so poudarjali nacionalno/narodno zavest. Gradila je na temelju narodne samoodločbe, pri čemer je bila vodilna ideja ta, da koroški Slovenec odloča oziroma glasuje »v skladu s svojo narodnostjo za svojo narodno državo, Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, za Jugoslavijo« (Pleterski 1970, 253). Za razliko od nemško-avstrijske propagande, ki je bila inkluzivna in je slikala nasprotnika kot nekoga, ki na Koroško prihaja ali nasilno vdira od zunaj (»Kranjci«, »Srbi«), je bila jugoslovansko-slovenska propaganda ekskluzivna. Poudarjala je »našost« in nasprotnika – v smislu gesla, da »naš narod ne zahteva ničesar, kar pripada drugim, ampak samo tisto, kar je naše«, ki so ga tedanji jugoslovanski voditelji vztrajno ponavljali (Rahten 2010, 698) – locirala znotraj Koroške: v koroških Nemcih in v slovensko govorečih ljudeh, če jih je smatrala za nekoga, ki svoje slovensko poreklo taji, zanika ali se pretvarja, da je Nемец. Slabšalno jih je označevala s pojmi, kot so »Švabi«, »Kärntnerji«, »nemškutarji«, »nemčurji«, »nacelni«, »omahljivci«, kar je soprospovalo k temu, da so jih Nemci – kot se spominja tedaj enaindvajset let star Peter Mohar (1986, 282), rojen v Dobrli vasi – »trdno šteli za svoje«.

Medtem ko je nemško-avstrijska propaganda pretiravala o nasprotnikovi moči in strašljivosti, je jugoslovanska propaganda nastopala s pozicije moči: nasprotniku je jemala moč, ga smešila, izzivala, moralno obsojala in mestoma prehajala v nasilno strahovanje (gl. Pleterski 1970, 255; Mohar 1986, 382–383; Kordiš 2011, 195; Wutte 1922, 137–138). To sugerira celo nemško-avstrijski letak, na katerem je videti mladega Korošca v zelenem telovniku, ki tlači razmršeno glavo s srbsko šajkačo v škatlo z napisom SHS. Še posebej

izstopata »dolg jezik, ki ga kaže glava in se norčuje iz Korošcev« (Pušnik 2011, 125), ter vzmet, ki daje vedeti, da ga sploh ni mogoče potlačiti, saj se kljub pozivu »Noter mora!« (v nemški različici: »Abe muaß er!«) vedno znova vrača. Povedna je tudi jugoslovansko-slovenska osmrtnica, datirana s 1. decembrom 1918, ki je bila nalepljena po vsej Koroški, kmalu potem, ko so Malgajevi vojaki (100 mož, od tega 40 Srbov pod poveljstvom Svetozarja Mitrovića) zavzeli Velikovec:

Tužnim srcem naznanjamo žalostno vest, da so naši ljubljeni 'rešitelji', ki so prišli na naš pogreb in sedmino, švabski Kärntnervertidiger-i, dne 1. grudna 1918, med 4. in 5. uro, prevideni z jugoslovanskimi svinčenkami potrtem srcem zapustili naš jugoslovanski Velikovec. Žalujoči ostali. Jugoslovanski vojaki, ki ne moremo več biti po švabskih puhlih glavah. (Citirano v Pušnik 2011, 110)

Zavzetje Velikovca je sprožilo »veliko razburjenje« med oficirji, ki so poveljevali na avstrijski (dejansko deželno koroški) strani, med katerimi sta bila tudi Hans Steinacher in njegova desna roka Alois Maier - Kaibitsch (Ude 1970, 156). Kot Steinacher je bil tudi slednji eden vodilnih *heimatdienstovskih* sodelavcev, kot visok nacistični funkcionar pa je bil leta 1942 odgovoren tudi za načrtni pregon koroških Slovencev (Elste 1997, 112–120). Napadalni duh »brambovcev« je ob zasedbi Velikovca močno narasel. V bojih, ki so sledili, je slovenska stran izgubila nadzor nad velikim delom območja, ki so ga do tedaj obvladovale slovenske enote (Ude 1970, 160–172). 14. januarja 1919 je bilo sklenjeno premirje, ki je kljub pogostemu medsebojnemu obstreljevanju veljalo do konca aprila 1919. Vojaški spopadi so se potem, ko se je vojna zmaga zdaj nagibala na eno in zdaj na drugo stran (južnoslovanski ofenzivi, ki se je začela 29. aprila 1919, je 2. maja sledila avstrijsko-koroška protiofenziva, nato 28. maja spet jugoslovanska ofenziva), končali z zmago Kraljevine SHS; 6. junija 1919 so jugoslovanske čete vkorakale v Celovec in na Gosposvetsko polje.

Medtem je postalo jasno, da se meje z vojaškimi spori in vojaško zmago ne bo moglo določiti. Pariška mirovna konferenca se je 4. junija 1919 odločila za izvedbo koroškega plebiscita in za razdelitev spornega območja v dve coni. Če bi v coni A, ki jo je zasedla jugoslovanska vojska, večina prebivalcev glasovala za Kraljevino SHS, bi izvedli plebiscit še v coni B (s Celovcem). Še istega dne je v Celovcu začela delovati medzavezniška komisija, v kateri je prevladoval vpliv Italije. Zlasti general Badoglio, kasnejši fašist in vojni zločinec, ki je že pred tem svojo dejavnost usmerjal k razbitju novonastale Kraljevine SHS (Kacin - Wohinz 1999), je glede plebiscita »vedno znova poudarjal avstrijsko-italijansko interesno enotnost« (Rainer 1981, 156). Posebno antipatijo so italijanski predstavniki gojili do generala Maistra, ki so ga označevali kot

znanega »terorista«, tudi kot vodjo »teroristov«, njegovo dejavnost pa kot nevarno in škodljivo (Rainer 1981, 156).

Velikovec je bil – v nasprotju z drugačnimi trditvami – »zaseden na šolsko zgleden način« (Grdina 2016, 139). Avstrija se je opotekala pod težo nove stvarnosti in se tedaj vdajala enakim utvaram kot Slovenci in Hrvati na ozemlju, ki so ga »po določenih premirja okupirali Italijani – da bodo namreč vsa mejna vprašanja mirno rešena za zeleno mizo v skladu z wilsonističnimi načeli« (Grdina 2016, 139). Maksim Gaspari, osrednji likovni propagandist v času priprav na plebiscit, je že 15. marca 1919 v satiričnem listu *Kurent* opozoril na ta pojav s karikaturο, na kateri sta dva golšasta koroška Nemca, ki zgroženo in preplašeno komentirata označevanje demarkacijske črte, ki jo nad Celovcem, Beljakom in Mariborom vleče svinčnik ameriške komisije (Gaspari 1919a). Velja pripomniti, da je Gaspari koroške Nemce v *Kurentu* vztrajno risal z golšami ali »krofi«, kar je impliciralo pridih razčlovečenja v smislu »nejunaški«, »sprijeni, slaboumni, ošibljeni« (Jurić Pahor 2019, 321–323). Malodušje in strah pred posledicami poraza sta koroške nemškonacionalne sile ponovno prevzela po zmagoviti jugoslovanski ofenzivi, ki so jo spremljala »povračilna nasilstva« (Pleterski 2003, 17; Wutte 1922, 121–123), in odločitvi, da se na spornem ozemlju izvede plebiscit. Fräss - Ehrfeldova (2000, 162) govori o razumljivem »koroškem pesimizmu«: cona A je bila pretežno poseljena s slovensko govorečim prebivalstvom in pričakovati je bilo, da bo jugoslovanska uprava v tej coni izvajala na prebivalce pritisk. Tej coni je po jugoslovanski ofenzivi, znotraj katere je vodil Labodski odred, načeloval general Maister.

Pomenljivo je, da je Maister do konca verjel v uspeh koroškega plebiscita. To jasno izhaja tudi iz 'njegovega' glasila *Korošec*, ki je od 9. julija 1919 do 7. oktobra 1920 dvakrat tedensko izhajalo v Velikovcu. V njem je mogoče najti stavke, kot so: »Možje veselite se plebiscita kakor vojak gotove zmage« (*Naš parlament ...* 1920), »Cona A je za Nemce izgubljena« (*Velikovec ...* 1920), »Mi koroški Slovenci smo se otresli tujega jarma« (*Kaj odgovarja ...* 1920). V uspeh plebiscita je verjel tudi Janko Brejc, ki je bil pred prvo svetovno vojno celo desetletje prvak slovenskih katoliških narodnjakov na Koroškem, po vojni pa je pri Narodni vladi postal najprej poverjenik za notranje zadeve, po vključitvi v Kraljevino SHS pa predsednik Deželne vlade za Slovenijo. Kot vodja slovenske delegacije je na pariški mirovni konferenci veliko upanja polagal v ameriškega predsednika Wilsona, ki ga je 5. junija 1919 pozdravil s slovitimi besedami: »Ave Wilson, Sloveni morituri te salutant.« (»Pozdravljen Wilson, umirajoči Slovenci te pozdravljamo.«) Wilson je, tako se spominja Brejčev vladni kolega Vladimir Ravnihar (1997, 143), članom delegacije postavil neposredno vprašanje, »kako mislimo, da bi izpadel plebiscit južno od Drave. Dr. Brejc mu je odgovoril /.../ da smo vsi v tem predelu Koroške

povsem gotovi zmage.« Dan po izgubljenem plebiscitu⁵ je Ravnihar obiskal Brejca: »Bil je ves skrušen. Umevno. Bivši voditelj koroških Slovencev /.../ je plakal ob grobu svojih sanj.« (Ravnihar 1997, 144)

Glavni problem je bilo za jugoslovansko/slovensko propagando po Pleterskem vprašanje, ali bo slovenska narodna zavest »dovolj močna sama po sebi«. Slovenska propaganda je zato »zvenela bolj kot korporativen podvig za rešitev obstoja slovenskega naroda na Koroškem in manj kot zahteva po demokratičnem odločanju državljanov« (Pletherski 2003, 18). Pridevnik »narodno« je povezovala s pojmi, kot so pogum, neustrašnost, navezanost »na domovino« (Slovenijo/Jugoslavijo) (Jurić Pahor 2019, 318–324). Kot ideal »prave moškosti/bojevitosti« so na Slovenskem obveljali predvsem srbski vojaki, in to zlasti od vojaškega poraza slovenske vojske na Koroškem konec aprila in na začetku maja 1919 dalje. Ude (1970, 192) navaja, da Slovenci v tem mesecu niso bili tako močni, da bi sami zavzeli ozemlje, ki naj bi pripadalo Kraljevini SHS, »pritti so morali na pomoč Srbi«.

Povedna je karikatura z naslovom *Zibelka slovenstva*, ki jo je Gaspari (1919b) že 30. januarja 1919 objavil v *Kurentu* in je v rahlo modificirani obliki 24. septembra 1920 izšla tudi v Maistrovem glasilu *Korošec*. Karikatura prikazuje deklenco, personifikacijo »slovenske Koroške«, ki z obtožujočim prstom kaže na velikanskega, starega in obnemoglega nemškega Korošca, ki leži v njeni »korotanski« zibelki. Dekličin pogled je usmerjen k postavnemu srbskemu vojaku, ki si prizor ogleduje skozi okno hiše, ki simbolizira novo Jugoslavijo. Deklica ga roti: »Ljubi stric, prosim, spodite vendar tega nerodneža iz moje zibelke!« Srbski vojak mu ukaže: »Boga mi, ven iz zibelke!« Nazorna je tudi poslanica generalnega vikarja Matije Randla *Dolžnosti vernika na dan plebiscita*, v kateri se – v smislu želja velikega dela koroškoslovenske duhovščine in kljub nasprotovanju celovškega ordinariata – zavzema za nacionalno prihodnost v Kraljevini SHS: »In Srbi! Res, da so pravoslavni, a /.../ z nami vred imajo sveto mašo, svete zakramente in nežno pobožnost do matere božje.« (Celotna poslanica je objavljena v Pletherski 1970, priloga med 240. in 241. stranjo.) Tudi pisatelj in dolgoletni župnik na Koroškem Franc Ksaver Meško (1919, 2–3) je Srbom in srbskim vojakom pripisal izjemno »umsko in srčno plemenitost«. In to v smislu Prežihovega Voranca (ZD 10 1983, 64), ki je zastopnikom slovenske vlade očital, da jih redukcionistično predočujejo »le kot dobre vojake, ki se razumejo samo na bajonete«.

»Prosrbski« dikciji vikarja Randla in Meška ne presenečata. Padec habsburške monarhije je pretrgal tesno katoliškokonservativno povezavo, trojnost boga, cesarja in domovine, in sledilo je obdobje zaostrenega nacionalizma, ki je bil na Koroškem uspešno pripet na zastavo dominantnega nemštva in

5 59,1 % oziroma 22.055 volivcev je v coni A glasovalo za Avstrijo, za Kraljevino SHS pa 40,9 % oziroma 15.272 volilcev.

pomešan s krepkim dodatkom antiklerikalizma. Tako številne koroške župnijske kronike izčrpno poročajo o napadih »nemških vojakov in civilistov« na duhovščino, na nasilno vdiranje v cerkve, na njihovo plenjenje in skrunjenje (gl. Hudl et al. 1989). V majskih dneh leta 1919, ko so »brambovci« Koroško začasno ponovno zavzeli do deželne meje, preden je jugoslovanska protiofenziva vodila do zasedbe Celovca in mitične Gospe Svete, je bilo interniranih vsaj 315 Slovencev (ti so znani po imenu, priimku, poklicu in kraju bivanja), med katerimi je bilo sorazmerno veliko duhovnikov; nekateri so se iz internacije vrnili šele v septembru 1919 (Vospernik 2011, 43–59).

3 Boj zoper »boljševizem« in umik v narodno/-stno mimikrijo

Pomemben razlog za neuspeh agitacije za Kraljevino SHS oziroma Jugoslavijo se začinja tam, kjer se je obračala k slovensko govorečim glasovalcem, v številni narodno zavednim, za katere je obstajala možnost, da oddajo svoj glas za Avstrijo. Zlasti je nasprotovala »delavskim razrednim preudarkom« (Pleterski 1970, 253). Ta propagandna dejavnost bi lahko bila, kot se je glede na svojo lastno politično in agitacijsko dejavnost izrazil predsednik Narodnega sveta v Borovljah Franc Mišič (Mischitz), še bolj uspešna, če »kratkovidni nazadnjaški slovenski politiki, kakor Brejc in tudi Maister ne bi preprečili /.../ že precej uspelega poizkusa pridobiti socialiste in komuniste za našo stvar« (citirano v Kordiš 2011, 191). Slovenskim komunistom je namreč ta vlada delovanje na Koroškem sploh prepovedala, slovenskim socialdemokratom pa je delovanje le napol in nerada dopuščala (Pleterski 1970, 254). Socialdemokrati so predstavljali na Koroškem tudi številčno zelo močno politično strujo, ki je načelno zastopala internacionalizem in narodno enakopravnost, vendar se ni zavzemala za jezikovne pravice koroških Slovencev. Teodor Domej (2019, 24) k tej ugotovitvi pripominja: »Gotovo je k temu prispevalo poudarjeno konservativno vodstvo slovenske politike.«

Ugotovitev dobi še večjo težo ob upoštevanju, da nista ne Brejc ne general Maister odobraval uporov in delavskih stavk, ki so bile v tistem času stvar vsakdanjega življenja, prav nasprotno, odklanjala sta jih kot škodljive. Glasilo *Korošec* je že v svoji prvi številki 9. julija 1919 z neprikritim zadovoljstvom zapisalo: »Zmagovite jugoslovanske čete so pognale boljševizem iz naše dežele.« (*Prošnja* 1919) Viktor Andrejka, častnik avstro-ogrske vojske in Maistrov borec, je v svojem članku *Razvoj vojaštva in vojaških dogodkov od prevrata do danes* (Andrejka 1928) vzroke vojaškega poraza na Koroškem pripisal zlasti nepripravljenosti slovenskega vojaka, da se po končani vojni angažira še v bojih za slovensko severno mejo (spomini na vojne grozote so bili med vojaki še zelo živi in vojaki so se prisilnemu pozivanju pod orožje na različne načine upirali; gl. Jurić Pahor 2019, 318–324, 336–342), in pomenljivo

pripomnil: »Vsakemu so še znani izgredi vojakov z rdečimi kokardami, ki se niso hoteli sprijazniti z mislijo, da bi morali braniti naše zapadne in severne meje.«

»Revolucionarno razpoloženje«, ki so se ga v Sloveniji in v Kraljevini SHS tako strastno bali in bojevali proti njemu, se je tudi na Koroškem vse prehitro razpršilo. V »koroškem obrambnem boju« se je bolj naglo kot drugje izoblikovala »odločno protirevolucionarna, antidemokratična in predvsem protisocialdemokratska sila« (Haas 1989, 11), ki se je razvila iz trdnega jedra »alarmne« organizacije *Heimwehr*, v kateri sta vladala stari oficirski zbor in stari militaristični duh. Že 7. septembra 1919 je socialdemokratski avstrijski minister za vojsko Julius Deutsch ugotovil, da tudi notranji demokraciji v Volkswehrhu slabo kaže. »Vojaški svet tam nima več besede,« je povzel položaj (Haas 1989, 11). Steinacher (1943, 120) je kasneje preciziral, da je »vojaški svet izginil sam od sebe« že v »majskih bojih 1919«.

Na začetku leta 1920 je v Sloveniji najbolj zavrelo med železničarji. V času Brejčevega predsednikovanja Deželni vladi za Slovenijo, 24. aprila 1920, je prišlo do krvavega spopada med policijo, vojsko in udeleženci železničarske stavke na Zaloški cesti v Ljubljani; ubitih je bilo 13 in ranjenih 30 ljudi. Maistrovo glasilo *Korošec* se je postavilo na stran »države« in »oboroženih sil«, ki da so »štrajk«, nahujskan »od tujih elementov«, zadušile (*Ponesrečen štrajk železničarjev* 1920). »Zaloška cesta, železničarski štrajk, preganjanja, zapiranja in streljanje železničarjev so bila mogočna agitatorska sredstva za Avstrijo,« je oktobra istega leta v glasilu *Rdeči prapor* zapisal Prežihov Voranc (ZD 10, 1983, 71) in poudaril, da ima na avstrijskih železnicah »odločilno besedo delavec«, medtem ko se delavce na jugoslovanskih železnicah preganja, zapira in »meče na cesto brez vseh pravic«. Prežihovo ugotovitev je mogoče aplicirati tudi na »mariborsko krvavo nedeljo«, ki označuje 27. januar 1919, dan, ko je pri generalu Maistru v Mariboru zasedala Milesova komisija. Ob tej priložnosti se je na trgu pred okrajnim glavarstvom zbrala velika množica proavstrijsko usmerjenih protestnikov, zlasti železničarjev, prijateljev in članov njihovih družin, in prišlo je do »krvavih izgredov«. Maistrovi vojaki so zatrli poskus upora; ubitih je bilo osem protestnikov (po drugih virih trinajst), okoli šestdeset pa ranjenih (Jenuš 2013, 229–231). Čeprav so dogodki Milesa »vidno pretresli«, se je od protestnikov ogradil in pohvalil vzorno slovensko upravo na mariborskem in spodnještajerskem ozemlju (Jenuš 2013, 231). Velja pripomniti, da so stavke železničarjev na mariborskem območju izbruhnile že ob začetku novembra 1918. Kot ugotavlja sam general Maister (1932, 90), je pri tej stavki sodeloval »precejšen del slovenskih železničarjev«, ki pa so bili po njegovem »nerazsodni« in »narodno mlačni: »potegnili so z nemškimi tovariši«. Že 14. decembra je bila stavka zadušena (železnica je sistematično prešla v slovenske roke), kar je Maistru omogočilo, da je »neovirano premikal vojaštvo za trajno zavarovanje naše severne meje« (General Maister 1932, 90–103). Maistru se

(so)očita tudi zatrtje upora vojakov v Mariboru in na Koroškem julija 1919, s katerim so bili v primeru Maribora prav tako povezani železničarji (Ževart 1987; Švajncer 1990, 270–287).

Na podlagi zapisanega se vsiljuje domneva, da projugoslovanski propagandi ni šlo za to, kot se je v prekaljenem agitacijskem tonu v prid »nedeljene Koroške« izrazil Primus Lessiak, da bi ogovorila tudi tisti »naš rued«, ki »ha je tvačou niemšč hospued« (citirano v Pleterski 2003, 8). Prav nasprotno, jugoslovanska propaganda se je osredotočala na večinoma že slovensko opredeljeno, klerikalno usmerjeno prebivalstvo, še zlasti na premožne ali premožnejše kmete. »Kmeti stan bo gotovo prvi stan v Jugoslaviji« je 6. februarja 1920 zagotovil list *Korošec (Jugoslavija in kmetijstvo 1920)*. Tej dikciji, ki jo v svojih spominih potrjuje tudi Franc Petek (1979),⁶ ki je bil po koncu prve svetovne vojne član Narodnega sveta za Koroško, po plebiscitu pa eden vodilnih koroškoslovenskih politikov (z nespregledljivo afiniteto do idealov in vrednot socialne demokracije), odgovarjajo tudi projugoslovanski plebiscitni plakati in letaki. Na plakatu *Korošci spoznajte zrnje, ki raste v Jugoslaviji* (1920) med drugim piše, da je kmet v Avstriji »Stiefkind« (pastorek), da delavstvo v njej »strada in je nevarno«, poleg tega Avstrija »ne sme imeti vojaštva, ampak samo folksver, t. j. rudečo gardo, ki se že sedaj punta in je nevarnost za druge«. Poveden je tudi letak *Nemška kajšlerija* (Sistory 2020b), ki se posmehuje kmečkemu (pol)proletariatu: »Ali hočete, da bi Vas pregnali z rodne grude nemški kajšlerji /.../ 'Glušta' se jim vaše zemlje. Imajo kajže, potisnjene v griče, 3 'češpelne' za hišo in kozo v hlevu.« Pogosto so nemške Korošce slabšalno označevali kot »hungerlajdarje« in »lačenbergerje« (Wutte 1922, 138). Letak *Hoo-rruk Švaba!* (Sistory 2020c) je pozival: »Marš vun s šva-bovjem iz slovenske Koroške v nemško lačenbergerijo.« Prežihov Voranc (ZD 10 1983, 20) je maja 1920 o proletariatu v (pretežno) slovenskem delu Koroške zabeležil, da »balansira v politični negotovosti in ne pomeni nič«. Podobno je sugeriral nemško-avstrijski plakat, ki na udarnem rdečem ozadju prikazuje stisko delavske družine in je podnaslovljen: »SHS država ne pozna dolžnosti, da bi za delavca skrbela« (gl. Fräss - Ehrfeld 2000, 177).

Nazoren je tudi primer mlajšega slovenskega hlapca, ki ga je kontaktiral borec – oficir za severno slovensko mejo in agitator Janko Gačnik, da bi glasoval za Jugoslavijo, a ga ni uspel prepričati, ker se je že odločil, da glasuje za Avstrijo. »[A]li misliš, da ne vem, kako je s to rečjo: tam je republika in so za delavca, tu pa je drugače.« Ker je bil hlapec pobožen, ga je Gačnik vprašal, kaj bo rekel gospod župnik. »'Ali misliš, da ne vem, da župnik drži bolj z gospodi, premožnimi kmeti in takšnimi.' Pa si vendar Slovenec! 'Saj bom

6 »Huda pomanjkljivost« koroškoslovenske povojne politike je bila, da se je »zmeraj bolj omejevala na kmete«, kot da bi Slovenci na Koroškem »res obstojali samo iz kmetov« (Petek 1979, 83).

Slovenec tudi ostal.« (Citirano v Pleterski, 1970, 243) Gačnik dodaja, da je na tisoče pripadnikov kmečkega in siceršnjega delavstva tako glasovalo, »pravzaprav ne za Avstrijo, ampak za *socializem*, ali pa ne za Avstrijo, ampak za *mir*« (citirano v Pleterski, 1970, 243). Samokritično Gačnik priznava, da so tedanji agitatorji te proavstrijske glasovalce preostro obsodili »kot izdajalce«, »odbili smo jih od sebe«. Glasnik *Korošec* je 16. marca 1920 celo o »naših zaupnih ljudeh« zapisal, da so »avstrijski podrepniki«, pri čemer je mislil predvsem na socialdemokrate.

Še zlasti v času bojev za severno mejo in plebiscit je veljalo izločiti potencialno nevarne ljudi, preizkušati njihovo nacionalno zanesljivost in odkriti tiste, ki jo domnevno ogrožajo. Mohar (1986, 382–383), narodno opredeljeni Slovenec, ki je v plebiscitnem letu služboval kot kmečki hlapec v Škocjanu v Podjuni, je o »narodnem čutu« velikega dela »slovenskih Korošcev« zapisal, da so se imeli »bolj za Korošce kot za Slovence v smislu narodnega občestva vseh pokrajin, kjer se govori slovenska beseda«. V nadaljevanju navaja, da so se »glavarji slovenskega glasovalnega poslovanja«, ki so bili »večinoma nekorošči«, tega premalo zavedali in jih silili v nacionalne kalupe, za katere so si izmišljali »tudi pravo nasilje, podobno kot mora včasih kmet novo kupljeno žival s silo /.../ pritrirati k nevajenim jaslim«. Štebi (1919, 1) je v jugoslovanskem socialdemokratskem glasilu *Naprej* že 28. junija 1919 – tik zatem, ko je obiskal Celovec, ki ga je 6. junija zasedla jugoslovanska vojska in v njem ostala do konca julija – opozoril na »klavrne« plodove »narodnjakarske domišljavosti in slovenske aneksionistične nadutosti iznad pohojene pravice« in zagovarjal samoodločbo prebivalstva. Poleg tega bi bila po njegovem »prva dolžnost« zasedbenih sil preskrbeti Celovec in zavojevane kraje z »živežem« ter jim prinesiti »možnost življenjskega dihanja«. Podobno stališče je v zvezi z Maistrovo »povsem zgrešeno propagando za pridobitev Koroške« izrazil Meško. Pozival je k bolj treznemu agitiranju s pomočjo obleke, živeža, znižanja davkov, pristojbin, voznine na železnicah ipd. (Kordiš 2011, 190).

Posamezniki so se pred eksistencialno resnico, ki je sovpadala z idealizacijo moči države/naroda (Jugoslavije) ali – v primeru nemško-avstrijske propagande – »koroškosti«, vselej pa tudi z represijo in ustrahovanjem nasprotnika, pogosto branili s strategijami mimikrije oziroma zatekanjem v »skrite identitete« (Jurić Pahor 2009, 311). *Korošec* je 13. februarja 1920 o obrtnikih v coni A zapisal: »Namesto poštenih slovenskih napisov na zid, so si priskrbeli kar 'dilce' [deskice], da jih lahko mirno vržejo v peč, če Nemci pridejo.« (*Kotmaraves* 1920) 17. septembra 1920 je isti časopis govoril o »cagovcih« in »cincarijih«, ki se »boje vsakega vetrička, ki v isti sapi pravijo 'da' in 'ne', ljudeh, »o katerih se do poslednjega trenutka ne veš, so li tvoji prijatelji ali nasprotniki« (*Našim nevernim Tomažem* 1920). Resman (2005 [1971], 108) govori v svojih spominih o »omahljivcih«, ki so bili »zmeraj s tistimi, ki so bili ravno na konju«, »to smo bili zaenkrat mi«, to je projugoslovanski agitatorji,

ki so jim stali nasproti »mirni nemčurji«, ker so se »na zunaj prav mirno zadržali, da jim nihče ni mogel do živega«, ki pa so spomladi 1920 »spet začeli dvigati glave«.

»Skrite identitete« so vključevale vrsto odzivov in spontanih vedenjskih vzorcev, nastalih iz nesoglasij in paradoksov, ki jih je porajalo usmerjanje ljudi v »pravilno« nacionalno/narodno istovetenje. Skorajda nemogoče je bilo potegniti jasno, kaj šele »pravično mejo med Nemci in Slovenci«, kar je po Uratniku (1919, 1) veljalo še zlasti za Celovec. Nenehno so nosilci vojaških ali političnih oblasti naleteli na neizpodbitno dejstvo, da je meja fleksibilen kraj, kraj ob meji ali kraj na meji, ki predstavlja hkrati prehod v prostor drugega/drugačnega (Jurić Pahor 2014, 2017b). Da gre pri tem za relacijsko gibljiv prostor, ki subvertira binarno logiko nacionalizmov – v smislu predpostavke, da sta si v času bojev za severno mejo in plebiscita stala nasproti zlasti nemško ali »nemško misleče slovensko prebivalstvo« in »nemštvu neprijazno [slovensko] prebivalstvo« (Uratnik 1919, 1) –, nakazuje že dejstvo, da identitete in pripadnosti po vojni in v času plebiscita nikakor niso bile nacionalno poenotene, to je »čisto nemške/avstrijske« ali »čisto slovenske/jugoslovanske«, pa čeprav so državotvorni diskurzi in njim zavezani nosilci funkcij stremeli za tem, da jih vzpostavijo. Čas bojev za meje pa je napotoval tudi na *borderline*, mejni kraj ali kraj strahu (Bhabha 1999), ki postavlja predstavo o homogeni identiteti na laž. Izpričuje jo kot fragmentarno, fluidno, razsrediščeno – kot *locus*, ki se hrani z nemožnostjo svoje popolne vključitve v ta ali drugi prostor.

4 Sklepna misel

Družbe ali skupnosti, ki so zasnovane po modelu nacionalnih držav, so družbe »sortiranja in izločanja«, ali kot navaja Elwert (1998, 132): »Procesi vključevanja in izključevanja so neizogibni spremljevalni pojavi modernega razumevanja nacij.« Značilnost tega razumevanja je, da država – nacija temelji na urejevalnih principih zarisovanja meja med člani in nečlani, »nami« in »njimi«, znotraj in zunaj, varnim in nevarnim ipd. Boj za »slovensko severno mejo« (v nemščini imenovan »koroški obrambni boj«) in z njim povezana plebiscitna propaganda dajeta jasno vedeti, da sta bila oblikovanje in utrjevanje družbenega prostora kot nacionalnega teritorija povezana z državotvornim nasiljem ter »nadzorovanjem in kaznovanjem« (Foucault) kot delom strukturnega nasilja vsakdana. Sem gre prišteti tudi nadziranje in discipliniranje tistih slojev populacije, ki so veljali za narodu in državi nevarne (socialdemokrati, komunisti, železničarji/delavci, »boljševistično« navdihnjeni vojaki) že iz razloga, ker sta jim bila bliže internacionalizem in solidarnost delavstva obeh narodnosti na Koroškem kot pa nacionalizem, ki je favoriziral

ekskluzivno identifikacijo zgolj z lastno nacijo. Ugotovitev velja še zlasti za slovensko (jugoslovansko) stran, medtem ko je koroška stran, in določneje, koroška socialna demokracija, agitirala za Avstrijo tudi z nemškimi nacionalističnimi gesli. »Obrambnega boja« se je udeleževala celo z lastnimi delavskimi bataljoni (sestavljali so jih zlasti železničarji) – kar pa je bilo s strani vodilnih koroških brambovcev sprejeto z veliko skepso. Vodstvo koroške socialdemokratske stranke je januarja 1919 izjavilo, da je edini smoter delavskih bataljonov ta, da »branijo dosežke revolucije, to je svobodno nemško avstrijsko republiko, proti morebitni kontrarevoluciji« (citirano v Valentin 2000, 172). Podobno kot v Sloveniji (Jugoslaviji) je tudi na Koroškem veljalo v kali zatreti potencialne delavske in vojaške upore ter si zagotoviti pristajanje na model »koroškosti«, ki je v propagandi spretno prikrival velikonemške težnje. V prispevku je bilo tudi prikazano, da je za oblikovanje nacionalnih identitet ključnega pomena obstoj specifičnega, jasno določenega teritorija, ki ima vlogo imaginarne, zamišljene (v pomenu Andersonovih »zamišljenih skupnosti«) (pra)domovine. V plebiscitni propagandi so jo vztrajno povezovali s starodavno Karantanijo in mitičnim likom matice – ženske (zlasti z Gospo Sveto, a tudi z lepo Valkiro, voj(sko)vodinjo, ki v ljudski domišljiji obstaja že mnogo stoletij (gl. Jurić Pahor 2000, 155–172) – vse s ciljem čim bolj učinkovitega in čutno-konkretnega ustvarjanja »ideje nacije«, ki naj bi legitimirala nov družbeni red, ki se je vse bolj nagibal v prid hegemonskih, imperialnih in skrajno nacionalističnih sil.

Literatura in viri

- Andrejka, V., 1928. Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes. V J. Mal (ur.) *Slovinci v desetletju 1918–1928*. Leonova družba, Ljubljana, <http://freeweb.t-2.net/Vojastvo/dok/Andrejka-razvoj-vojestva.pdf> (dostop 19. 7. 2020).
- Bahovec, T., 2001. Zveza ženskih društev na Koroškem. *Enciklopedija Slovenije* 15, Mladinska knjiga, Ljubljana, 276.
- Balibar, É., 1992. Die Nation-Form: Geschichte und Ideologie. V É. Balibar in I. Wallerstein (ur.) *Rasse – Klasse – Nation: Ambivalente Identitäten*. Argument-Verlag, Hamburg, Berlin, 107–130.
- Bhabha, H. K., 1999. »Angst« in kultureller Übersetzung. V H. Herlinghaus in U. Riese (ur.) *Heterotopien der Identität. Literatur in interamerikanischen Kontaktzonen*. Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg.
- dLib – Digitalna knjižnica Slovenije, 2020a. *Korošci!: spoznajte zrnje, ki raste v Jugoslaviji*. Plebiscitni plakat, 1920, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-TTEM-WO9E> (dostop 5. 6. 2020).
- dLib – Digitalna knjižnica Slovenije, 2020b. *Zwei Quellen ein Fluß, zwei Sprachen ein Volk*, plebiscitna znamka, 1920, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-KE-CFOLQK> (dostop 20. 6. 2020).
- Deutsche und Slowenen in Kärnten*. Freie Stimmen 40 (229), 6. oktober 1920, 1.
- Domej, T., 2019. 1918: Korošice in Korošci med Avstrijo, Jugoslavijo in Nemčijo. V S. Frenzl in M. J. Ogris (ur.) *Dialog und Kultur: Beiträge zum Europäischen Volksgruppenkongress 2018 und Sonderthemen*, (Kärnten Dokumentation, Band 35). Amt der Kärntner Landesregierung, Klagenfurt, 20–34.
- Elste, A., 1997. *Kärntens braune Elite*. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana – Wien, Mohorjeva založba.
- Elwert, G., 1998. Deutsche Nation. V B. Schäfers in W. Zapfs (ur.) *Handwörterbuch zur Gesellschaft Deutschlands*. Leske, Budrich, Opladen, 123–134.
- Emmes, M. P., 2019. *Die Nachgeschichte des Ersten Weltkriegs. Vom Frieden, der zunächst keiner werden sollte*. LIT Verlag, Berlin.
- Fräss - Ehrfeld, C., 2000. *Geschichte Kärntens 1918–1920. Abwehrkampf – Volksabstimmung: Identitätssuche*. Verlag Johannes Heyn, Klagenfurt.
- Gaspari, M., 1919a. Demarkacijska črta, (karikatura). *Kurent* 2 (5), 15. marec 1919, 1.
- Gaspari, M., 1919b. Zibelka slovenstva, (karikatura). *Kurent* 2 (2), 30. januar 1915, 1.
- General Maister, 1932. Stavke (štrajki) železničarjev ob prevratu v območju Maribora. *Mariborski koledar* 7 (1), 1932, 85–103.
- Govor našega generala Maistra*. Korošec 1 (9), 27. avgust 1919, 1.
- Gradnik, V., 1981. *Slovenski prostovoljci v boju za severno mejo 1918–1919*. Koper, Založba Lipa.
- Grdina, I., 2016. *Knjiga o Malgaju*. Koroško domoljubno društvo Franjo Malgaj, Ravne na Koroškem.
- Grilc, B., 1934. Spominu Frana Malgaja: Ob 15. obletnici njegove tragične smrti nad Guštanjem. *Jutro* 15 (102), 6. maj 1934, 5.
- Guštanj*. Korošec 2 (21), 16. marec 1920, 3.

- Haas, H. in Stuhlpfarrer, K., 1977. Österreich und seine Slowenen. Löcker & Wögenstein, Wien.
- Hrušovar, S., Oprešnik, S. in Hrnčič, L., 1987. *Fran Roš (1898–1976): življenje, proza in mladinsko delo*. Naloga pod mentorstvom L. Conradi. Celodnevna osnovna šola, Celje.
- Hudl, J., Messner, M. in Verdel, H. (ur.), 1989. *Veliko navdušenje. Iz koroških farnih kronik 1918–1920*. Drava, Celovec.
- Jenuš, G., 2013. »Es gibt einen Meister über alle irdische Meister«. Avstrijski odzivi na Maistrov prezem oblasti v Mariboru in na Spodnjem Štajerskem v letih 1918–1919. *Arhivi* 36 (2), 221–236.
- Jugoslavija in kmetijstvo*. Korošec 2 (10), 6. februar 1920, 1.
- Jurić Pahor, M., 2000. *Narod, identiteta, spol*. ZTT EST, Trst.
- Jurić Pahor, M., 2009. Hidden Identities Within National Minority Groups: The Case of Slovenes in Carinthia and in the Province of Trieste. V C. Promitzer, K. J. Hermanik in E. Staudinger (ur.) (*Hidden Minorities: Language and Ethnic Identity Between Central Europe and the Balkans*, (Studies on South East Europe, vol. 5). LIT, Wien, Berlin, 35–58.
- Jurić Pahor, M., 2014. Re-präsentationen von nationalen/ethnischen Minderheiten und Grenzen im Alpen-Adria Raum. V B. Gruber in W. Wintersteiner, *Learning Peace – an Integrative Part of Peace Building: Experiences from the Alps-Adriatic region. Yearbook Peace Culture 2014*. Založba Drava, Klagenfurt/Celovec, 99–125.
- Jurić Pahor, M., 2017a. *Das Gedächtnis des Krieges: Die Isonzofront in der Erinnerungsliteratur von Soldaten und Zivilisten*. Hermagoras – Mohorjeva, Klagenfurt/Celovec, Ljubljana, Wien.
- Jurić Pahor, M., 2017b. Transculturality. V Y. Y. Kim in K. McKay-Semmler (ur.) *The International Encyclopedia of Intercultural Communication*. WileyBlackwell, Hoboken, USA.
- Jurić Pahor, M., 2019. *Memorija vojne: soška fronta v spominski literaturi vojakov in civilistov*. Mohorjeva, Celovec, Ljubljana, Dunaj.
- Kacin - Wohinz, M., 1999. Badoglio Sonninu: italijanski načrt za protijugoslovansko akcijo decembra 1918. V Z. Čepič, D. Nečak in M. Stiplovšek (ur.) *Mikužev zbornik*. Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana, 21–26.
- Kaj odgovarja slovenski kmet avstrijskim agitatorjem*. Korošec 2 (19), 9. marec 1920, 1.
- Kaj pomeni klic: »Koroško Korošcem!«?* Koroško Korošcem 17, 12. februar 1920, 2.
- Kordiš, M., 2011. Oris začetkov slovenskega političnega plakata na primeru vizualne propagande za koroški plebiscit. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 82 (2–3), 180–205.
- Kotmaraves*. Korošec 2 (12), 13. februar 1920, 3.
- Kravos, M., Pozzetto, M., Pahor, M., Kravos, B., Volk, S. in Merku, P., 1995. *Narodni dom v Trstu 1904 – 1920*. Založba Devin, Trst.
- Križaj, A., 1920. *Ob 11. uri!: opomin poslal slovenskim Korošcem*. [A. Križaj], Podklošter.
- Lessiak, P., 1903. *Die Mundart von Pernegg in Kärnten*, (Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. Bd. 28, Hft. 1). Max Niemeyer, Halle, <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb11023723-1> (dostop 22. 6. 2020).

- Meško, F. K., 1919. Pot v Celovec. *Slovenec* 17 (159), 13. julij 1919, 1–3.
- Mohar, P., 1986. *Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta*. Ljubljana, Celovec, Slovenska matica, Založba Drava, Družba sv. Mohorja.
- Naš parlament v Rožni dolini*. *Korošec* 2 (10), 6. februar 1920, 1.
- Našim nevernim Tomažem*. *Korošec* 2 (73), 17. september 1920, 1.
- »Ob 11. uri«. 1920. *Socialist za plebiscitno ozemlje* 1 (3), 3. oktober 1920, 2.
- Ograjenšek, S., 2012. Savinova glasbena biografija in izvlečki iz njegove skladateljske korespondence. *Muzikološki zbornik* 48 (2), 19–52.
- Ograjenšek, S. in Krstulović, Z., 2012. Bibliografija del Friderika Širca – Rista Savina (1859–1948). Diskografija del Friderika Širca – Rista Savina (1859–1948). *Muzikološki zbornik* 48 (2), 269–309.
- Petek, F., 1979. *Iz mojih spominov*. Založba Matica, Ljubljana; Založba Drava, Celovec.
- Pleterski, J., 1970. O prvinah in značaju plebiscitne odločitve. V J. Pleterski, L. Ude in T. Zorn (ur.) *Koroški plebiscit*. Slovenska matica, Ljubljana, 215–270.
- Pleterski, J., 2003. *Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu / Kärntner Volksabstimmung 1920. Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichwortes »Kärntner Volksabstimmung«*. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Ponesrečen štrajk železničarjev*. *Korošec* 2 (33), 30. april 1920, 1.
- Prežihov Voranc [Lovro Kuhar], 1983. *ZD – Zbrano delo 10*. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Prošnja*, 1919. *Koroški Slovenec* 1 (1), 9. julij 1919, 4.
- Puncer, M., 1919. Koroškemu ženstvu. *Korošec* 1 (19), 1. oktober 1919, 1.
- Pušnik, M., 2011. *Popularizacija nacije. Komuniciranje, nacionalizem in proizvodnja mej*, (Zbirka Kult). Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, Ljubljana.
- Rahten, A., 2010. Dr. Ivan Schwegel in jadransko vprašanje na pariški mirovni konferenci. *Acta Histriae* 18 (3), 691–712.
- Rainer, J., 1981. Italien und die Kärntner Frage 1918–1920. V H. Rumpfer (ur.) *Kärntens Volksabstimmung 1920*. Kärntner Druck und Verlagsgesellschaft, Klagenfurt, 150–157.
- Rathkolb, O., 2017. Graz als »Epizentrum« des Wagnerismus. V H. Heer, C. Glanz in O. Rathkolb (ur.) *Richard Wagner und Wien. Antisemitische Radikalisierung und das Entstehen des Wagnerismus*. Hollitzer Wissenschaftsverlag, Wien, 221–234.
- Ravnihar, V., 1997. *Mojega življenja pot: Spomini dr. Vladimirja Ravniharja*. V J. Cvirn, V. Melik in D. Nečak (ur.) (Historia 2). Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana.
- Repe, B., 2017. *Slovinci in sosedi: izbrana poglavja iz slovenske zgodovine: interno učno gradivo za drugo stopnjo študija zgodovine*. 2., dopolnjena izd., Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana.
- Resman, F. 2005 [1971]. *Rod pod Jepo. Kronika Franca Resmana, Tratnikovega očeta. / Rod pod Jepo. Familienchronik des Franz Resman vulgo Tratnik aus Ledenitzen*. Hermagoras Verlag – Mohorjeva založba, Klagenfurt/Celovec, Ljubljana, Wien/Dunaj.

- Ribnikar, P. (ur.), 1998. *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo: 1918-1921*, 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919. Arhiv Slovenije, Ljubljana.
- Sienčnik, L., 1987. *Koroški plebiscit 1920*. Založba Obzorja, Maribor.
- Sistory – Zgodovina Slovenije, 2020a. *20 Plebiscitnih zapovedi za Korošce!* Plebiscitni letak, 1920, <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:20849> (dostop 7. 7. 2020).
- Sistory – Zgodovina Slovenije, 2020b. *Nemška kajšlerija*. Plebiscitni letak, 1920, <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:20852> (dostop 28. 7. 2020).
- Sistory – Zgodovina Slovenije, 2020c. *Hoorruk švaba!* Plebiscitni letak, 1920, <https://www.sistory.si/11686/20843> (dostop 30. 8. 2020).
- SHSPolyp. *Koroško Korošcem* 37, 20. julij 1920, 1.
- Steinacher, H., 1943. *Sieg in deutscher Nacht. Ein Buch vom Kärntner Freiheitskampf*. Wiener Verlag, Wien.
- Svobodno Koroško do Karavank*. *Koroško Korošcem* 46, 9. september 1920, 1.
- Svoljšak, P., 2003. *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*. Nova revija, Ljubljana.
- Štebi, A. (Outlaw), 1919. Celovec. *Naprej* 3 (145), 28. junij 1919, 1.
- Švajncer, J. J., 1990. *Slovenska vojska 1918–1919*. Prešernova družba, Ljubljana.
- Tomšič, I., 1946. Plebiscit na Koroškem s pravne strani. V B. Grafenauer, L. Ude in M. Veselko (ur.) *Koroški zbornik*. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 421–491.
- Ude, L., 1956. *Teorija o vindišarjih – Windische*. Slovenska prosvetna zveza, Drava, Celovec.
- Ude, L., 1970. Vojaški boji na Koroškem v letu 1918/1919. V J. Pleterski, L. Ude in T. Zorn (ur.) *Koroški plebiscit*. Slovenska matica, Ljubljana, 131–214.
- Uratnik, F., 1919. Vtisi iz Celovca. *Naprej* 3 (148), 2. julij 1919, 1.
- Valentin, H., 2000. *Nationalismus oder Internationalismus? Arbeiterschaft und nationale Frage mit besonderer Berücksichtigung Kärntens 1918–1938*. Verlag des Geschichtsvereins für Kärnten, Klagenfurt.
- Velikovec – v Jugoslaviji*. *Korošec* 2 (13), 17. februar 1920, 2.
- Vojni odsek avstrijske delegacije*. *Slovenec* 46 (246), 25. oktober 1918, 3.
- Vospersnik, R., 2011. *Zweimal aus der Heimat vertrieben. Die Kärntner Slowenen zwischen 1919 und 1945. Eine Familiensaga*. Kitab, Klagenfurt.
- Walker, B. G., 1995. *Das geheime Wissen der Frauen. Ein Lexikon*. Deutscher Taschenbuch Verlag – dtv, München.
- Wie soll Kärnten sich orientieren?* *Freie Stimmen* 39 (180), 10. avgust 1919, 1.
- Wutte, M., 1922. *Kärntens Freiheitskampf*. Ferd. Kleinmayr, Klagenfurt.
- Zorn, T., 1983. List »Koroško Korošcem« – primer nemškonacionalne propagande pred plebiscitom v letih 1919/20. *Kronika – Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 31, 55–63.
- Ževart, M., 1987. Vojaški upor v Mariboru in na Koroškem julija 1919. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 58 (2), 141–151.

National Imaginaries in the Context of the Battles for Slovenia's Northern Border 1918–1920: on the Centenary of the Carinthian Plebiscite

Abstract

The chapter deals with the »popularisation of the nation« (M. Pušnik) in the context of the battle for northern Slovenian border (known as »Carinthian defensive struggle« in German) and the Carinthian plebiscite propaganda. The topic covering the period between 1918 and 1920 is considered within a broader historical and social context and studied on the basis of newspaper articles, propaganda materials, parish chronicles and autobiographical records of the time, and memoirs written five to six decades later. The analytical attention is focused on national imaginaries, inextricably linked to the determination of the state borders that were to be internalised. This means that the borders had to be continually conceived as projection and protection of the internal collective identity that everyone carries within themselves and that allows them to experience the state – spatially and temporally – as a place they have always inhabited and will always consider their home. The idea of the nation thus played a dual role: it reached back to the past, to the »ancient roots« (Carantania), which in both Yugoslav-Slovene and Austrian-German propagandas were linked to the mythical figure of the mother – woman in order to ensure continuity and sustainability, while at the same time it was supposed to be oriented to the future: to a project aimed to provide an identification link with the »reborn/new nation«, even at the cost of death. The key »pro-Austrian« plebiscite motto was *Carinthia to the Carinthians!* and unlike the pro-Yugoslav agitation, which was strongly nationalist, it emphasised the »unity of the Carinthian nation of both languages« (despite concealed nationalism and aspirations for a Greater Germany). The chapter shows that the state-building forces in Carinthia operated according to the principle of drawing the borders between »us« and »them«, between inside and outside, between safe and dangerous, etc. In particular, they strived to nip any »revolutionary sentiment« in the bud. In the battle for the Carinthian border, a strong counter-revolutionary, anti-democratic and, above all, anti-social democratic force emerged more rapidly than elsewhere, encouraging broad sections of the population into identity transformations and various forms of ethnic mimicry.

Keywords: battle for the northern Slovenian border, Kärntner Abwehrkampf (Carinthian defensive struggle), 1920 Carinthian plebiscite, national imaginaries, nationalism, fight against Bolshevism, ethnic mimicry

Danijel Grafenauer

Projekt Mirovna regija Alpe-Jadran (MRAJ) – model, kako preseči zgodovinske travme ter ideološke in politične razlike?¹

Izveleček

V prispevku so predstavljeni zasnova, izvedba in rezultati čezmejnega dialoškega projekta *Building the Peace Region Alps-Adriatic (PRAA) – Envisioning the Future by Dealing with the Past. Promoting Open and Inclusive Dialogue and Public Discourse within Austria and Slovenia and between the Countries*, ki so ga skupaj izvajale raziskovalne institucije iz Avstrije in Slovenije. Projekt je poskušal z uporabo različnih modelov raziskovati in obdelovati različne zgodovinske travme, predvsem v odnosih Slovenija–Avstrija, ter z različno transformacijo konfliktov poiskati skupen model vizije, ki je usmerjena v boljše sožitje in sodelovanje med narodom v regiji Alpe-Jadran. Med projektom smo območje zanimanja razširili še na področje italijanske narodne skupnosti v Sloveniji in slovenske narodne skupnosti v Italiji. Predstavljen je model, ki je vključeval uporabo dialoških delavnic in metod odprtega vključujočega javnega dialoga o preteklosti, sedanjosti in prihodnosti ter interaktivne transformacije konfliktov, kjer so predstavniki civilne družbe, ki so dejavni v družbenem življenju in s svojim delovanjem nagovarjajo večji krog ljudi, soočali svoja mnenja. Dialoške delavnice, ki so bile večjezične, so spremljali raziskovalci iz Avstrije in Slovenije. Rezultati so vidni v obliki ustvarjanja skupne in nove kulture spominjanja (npr. prekomejno skupno spominjanje na v boju za Koroško padle vojake na pokopališču v Velikovcu/Völkermarkt, kjer so z enakimi spominskimi obeležji označeni grobovi borcev za severno slovensko

1 Prispavek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. Z omejenimi sredstvi sta projekt podprla tudi Urad Zveznega kanclerja Republike Avstrije in Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu.

in južno avstrijsko mejo), objave publikacij, vključevanja vedno širšega kroga ljudi, informiranja javnosti ter pobud za postavitev skupnega spomenika ob stoti obletnici koroškega plebiscita.

Ključne besede: koroški plebiscit 1920, Mirovna regija Alpe-Jadran, dialog.

1 Uvod

Letos, ko obeležujemo stoto obletnico koroškega plebiscita (plebiscit je oktobra 1920 odločal o državni pripadnosti ozemlja na južnem avstrijskem Koroškem, ki je imelo večinsko slovenski etnični značaj), ki je z dogodki in posledicami usodno zaznamoval družbeni kontekst slovenske narodne skupnosti na avstrijskem Koroškem, čezmejne odnose ter geografski prostor med Avstrijo in Slovenijo (Grafenauer 2019), s posledicami prve in druge svetovne vojne pa tudi življenje nemške manjšine v Sloveniji, se velja posvetiti in osvetliti tudi instrumente in mehanizme, ki bi po stotih letih od koroškega plebiscita in petinsedemdeset po koncu druge svetovne vojne poskušali tako imenovane globoke kulture in travme (Wutti 2013) preusmeriti v nastavke in možnosti za boljše sožitje in skupno delovanje najprej v regiji, nato pa širše znotraj Evropske unije. Eden izmed teh instrumentov in mehanizmov je odprt in vključujoč javni dialog, ki ga v tem zborniku podrobneje predstavlja Mitja Žagar, sam pa se bom posvetil vzvodom, posledicam in rezultatom prizadevanj, ki so potekala v sklopu civilnodružbenega in čezmejnega projekta *Building the Peace Region Alps-Adriatic (PRAA) – Envisioning the Future by Dealing with the Past. Promoting Open and Inclusive Dialogue and Public Discourse within Austria and Slovenia and between the Countries / Mirovna regija Alpe-Jadran (MRAJ) – razmišljanja o prihodnosti v soočanju s preteklostjo. Odprt in vključujoč javni dialog v Avstriji in Sloveniji ter med državama.*

2 Zgodovina odnosov med državama

Do razpada habsburške monarhije so bili koroški Slovenci pomembni akterji vseslovenskega dogajanja: odločilno so sooblikovali prvi slovenski politični program Zedinjene Slovenije leta 1848, celovška Mohorjeva družba je bila pol stoletja morda najpomembnejše slovensko kulturno žarišče. Po mnogih razočaranjih so na Koroškem organizirali mrežo društev in zadrug, ki so se integrirale v slovensko nacionalno mrežo s središčem v Ljubljani. Jeseni 1917 so koroški Slovenci aktivno sodelovali v deklaracijskem gibanju za ustanovitev države južnih Slovanov ter avgusta in septembra 1918 pri ustanavljanju Narodnega sveta v Ljubljani (Pleterski 1965; Stergar 1991).

Po zmagi nacionalnega principa v Srednji in Vzhodni Evropi ter po »rešitvi Slovencev iz habsburške ječe narodov« leta 1918 je razvoj na novo definiranih avstrijsko-slovenskih (jugoslovanskih) odnosov bistveno oviral kompleks razmejitvenih vprašanj in koroški plebiscit 10. oktobra 1920 (Pleterski 2003; Grafenauer 2016b; Grafenauer 2016c). Njegov rezultat in posledično izguba »Korotana kot zibelke slovenskega naroda« sta pomembno in usodno

prispevala k izgradnji kolektivne zavesti Slovencev, ki so ta poraz definirali kot nacionalno katastrofo, germanizacijske pritiske koroških deželnih oblasti na slovensko manjšinsko skupnost na Koroškem pa kot v nebo vpijajočo kri-vico. Močno sporočilno vrednost, ki je kontekstualizirala in pomagala graditi kulturo spomina, so imele na obeh straneh plebiscitne proslave (Grafenauer 2015). K »motenju« dobrih odnosov med novonastalima državama so po mnenju koroških deželnih oblasti pomembno prispevali koroški Slovenci – poplebiscitni pregnanci, ki so morali zaradi nemškonacionalnega pritiska iskati življenjsko eksistenco v takratni matični Sloveniji (Grafenauer 2016a). Koroški Slovenci so bili tako v zavesti takratnih prebivalcev jugoslovanske Slovenije predstavljeni kot bratje, ki se jim še ni uspelo otresti »tisočletne nemške nadvlade«, Avstrija pa kot nemška država po nacionalni usmeritvi. Zaradi zgodovinskih razlogov so bili »nemški« Avstrijci razglašeni za usodnega nasprotnika slovenskega naroda, kar je z napadom na jugoslovansko Slovenijo s strani Hitlerjeve Nemčije in s pomembnim deležem Avstrijcev v okupacijskem režimu med drugo svetovno vojno doseglo svoj vrh (Grafenauer 1994). Po koncu vojnih grozot in leta 1955 sklenjeni Državni pogodbi o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije (ADP) so odprava obvezne dvojezične šole na južnem Koroškem leta 1958, »vojna proti krajevnim napisom – Ortstafelsturm« leta 1972 ter popis posebne vrste leta 1976 spet oživili nezapiranje (tudi »prastrah«) Slovencev na obeh straneh Karavank (Prim. Stourzh 2005; Pandel et al. 2004; Klemenčič in Klemenčič 2010).

K temu odnosu so svoje v avstro-ogrski monarhiji in kasneje dodajali nekateri nemški misleci in pisci s svojim paternalizmom (Grdina 2004) in pokroviteljskim pristopom k »problemom malega narodiča«, ki mu je namenjeno, »da živi in uspeva pod vplivom nemškega duha«. Družbena organizacija, oblast in kultura naj bi ostali privilegij Nemcev. Če k temu prištejemo še nemško skrb za »ogrožene brate« na jugu, v mestih na Kranjskem, Štajerskem in Primorskem ter posledice prve in druge svetovne vojne, ko je bila »nemška južna meja ogrožena« s strani Jugoslovanov/Slovencev, dobimo v novejši čas prenesene številne travmatične zgodbe posameznikov, skupin ljudi in posledično družbe/nacije, ki v določenih situacijah privrejo na plano z vso močjo (Suppan 1983, 2002; Brglez et al. 1984). Ta dediščina, ki so jo povzročili politiki, stopnjevali pa mediji, je ob osamosvojitvi Slovenije predstavljala določeno breme, ki pa je bilo ob odločni podpori Avstrije slovenskim osamosvojitvenim težnjam potisnjeno na stran. Samostojna Slovenija in Avstrija sta začeli pisati medsebojne odnose na novo. Vsaj tako se je zdelo v tistih prelomnih letih 1991 in 1992. Ravno ta avstrijska podpora in še posebej prizadevanja takratnega zunanjega ministra Republike Avstrije Aloisa Mocka so ostala prebivalcem Slovenije v spominu, ko so mu ob njegovih obiskih države na sončni strani Alp ljudje na ulici izkazovali naklonjenost (Eichtinger in Wohnout 2012).

Pomen Koroške/Korotana v slovenski zgodovini, njenih lepot in tragičnosti koroških Slovencev, ki še vedno trpijo pod tisočletnim nemškim jarmom, opisujejo številna dela slovenskih avtorjev. Kot primere nastavkov za razumevanje globoke kulture in posledično odnosov med obema državama bom navedel tri primere. Prvi primer je del uvodnih besed koroškega Slovence dr. Franca Sušnika, slovenskega literata, pedagoga, zgodovinarja in publicista na ustanovnem občnem zboru koroških poblebiscitnih beguncev oktobra 1928 v Celju (Prvi zbor 1929):

*Mi smo zgodovinska generacija.
Odpirali smo tisočletna vrata pri Pliberku in Področji
in so se za nami zopet zaprla.
Razsejali smo se po svobodni domovini in smo kakor strahovi med živimi.
Kakor luči, zrasle iz Podjune, iz Roža in Ziljske doline ...
kakor luči za stezice, ki so včasih bile.
In naše stezice kažejo v skrite vasi pod Peco in Obirjem,
v rožne domove ob Dravi in Zilji.
Mi smo prvi in poslednji: koroških beguncev ne bo več ...*

Kot naslednje predstavljam primer posvetila, ki ga je zapisal podpolkovnik Ljubomir M. Marić v svojih spominih na »zmagovito« koroško ofenzivo iz maja in junija 1919. Spomini so izšli leta 1927 in jih je popisal Marić, sedaj že kot divizijski general in kot takratni poveljnik večinoma slovenskih enot, ki so prodirale v glavni smeri napada, proti Celovcu. Tako navaja (Marić 2019):

Posvetilo

*Vsem, ki so na Gosposvetskem polju v silnem in navdušenem poletu razvili svoje zmagovite zastave in ponudili bratsko roko zaslužnjem bratom, da bi jih popeljali v svetlobo svobode in enakosti, a niso bili razumljeni niti sprejeti.
Vsem, ki so na Gosposvetskem polju, na ognjišču praočetov, prižgali veličasten ogenj nacionalnega ponosa, ogenj, ki se bo v bližnji prihodnosti vendarle moral razplamteti v strašen požar, ki ga diplomatsko pero ne bo moglo pogasiti, dokler ne bo požgal vseh ovir, raztalil okovov in dvignil sužnja v višave svobode.
Vsem vojakom, Slovencem, Hrvatom in Srbom, ki so sodelovali v koroški ofenzivi, te vrstice posveča pisec.*

Lep primer čustvenega in kolektivnega dožemanja je pesem »Korotan v srcu« ugledega slovenskega pesnika Otona Župančiča (iz leta 1947, ko so na mirovnih konferencah drugič odločali o usodi delov slovenskega etničnega

ozemlja na Koroškem – tukaj sta predstavljeni samo dve kitici) (Zupančič 1947):

*Kadar se v srcu spomnim Korotana,
odpre se mi globoka v prsih rana,
iz nje pa pesem, jok in kletev vre,
up in ljubezen, nikdar mi ugnana.*

*Kdaj res ta dolga borba bo končana?
Naj se mi nikdar ne zaceli rana,
naj peče me, naj spati mi ne da –
ne izpustim iz srca Korotana.*

Pri skoraj dvestoletnem procesu nastanka države Slovenije proučevalci procesa ugotavljajo etnocentrično samorazumevanje, po nemškem in italijanskem zgledu, ter princip etničnega ozemlja, na katerem se je slovenski narod lahko emancipiral v gospodarja v lastni hiši. Čeprav je koroško-slovenski zgodovinar Andreas Moritsch leta 2002, ko je bila ideja o združenih Evropi in integraciji na višku, zapisal, da so nacionalne zgodovine in nacionalne države »modeli v opuščanju«, danes kaže, da ni tako. Za Slovenijo že lahko zapišemo, da so jo predsodki in razumevanje nacije oblikovali tako, da je predvsem v avstrijskih Nemcih in Italijanah videla svoje nasprotnike/sovražnike, ki so neposredno posegali v oba konstitutivna elementa slovenskega naroda, v slovenski etnični prostor in slovenski jezik. Danes so sicer te zgodovinske podobe do določene mere že podvržene relativizaciji, še vedno pa so prisotne v slovenski nacionalni ideologiji. Povsem razumljivo je, da imamo Slovenci s tem večje težave kot drugi, saj polne suverenosti lastne države ne uživamo niti trideset let. Podobne težave imajo tudi v Avstriji, saj je avstrijska nacija ena najmlajših v Evropi. Nastala je v procesu emancipacije od nemško-ljudske preteklosti, sam proces pa še ni popolnoma zaključen (prim. Moritsch 2000, 2002; Grafenauer 2017).

Še danes so prisotni stereotipi iz devetnajstega stoletja: nemško-avstrijski pogled vidi v Slovanih (tudi v Slovencih) ljudstvo hlapcev, a morda ta pogled danes izzveni v nezaupanju do svojih južnih sosedov, medtem ko se pri Slovencih to ujema z avtostereotipom o zatiranem ljudstvu s slavno zgodovino (slovenski karantanski knezi) in sovražnim odnosom do zatiralskih Nemcev/Avstrijcev. A ta podoba se v zadnjem času spreminja: v ospredje se poleg zgodovine Slovencev postavlja tudi zgodovina slovenskega ozemlja, ki je imela in ima različne identitete; slovenska tako oblikuje eno izmed njih (Bruckmüller 2001; Štih 2002). Še vedno aktualen in potencialno brizanten element nastajanja in ohranjanja sovražnih heterostereotipov predstavlja ravnanje političnih elit obeh sosednjih držav z avtohtonimi, zgodovinsko zraslimi

narodnimi oziroma jezikovnimi skupnostmi (Jesih 2004). Že dolgo so namreč znani napotki Avstrijcem, da ključ do srca Slovencev leži v njihovem odnosu do slovenske manjšine v Republiki Avstriji.

Negativna in celo sovražna slika Nemcev/Avstrijcev v Sloveniji in Slovencev/Jugoslovanov v Avstriji je posledica gledanja na zgodovino z nacionalnimi in nacionalističnimi očali. Evropa je še ujeta v predstave, ki so se razvile sredi devetnajstega stoletja, ko so se začele oblikovati moderne nacionalne države (Štih 2002). Novejše raziskave kažejo, da imajo proslave ob 10. oktobru na avstrijskem Koroškem med mladimi še danes vidno vlogo in pomen. Pripadniki narodne skupnosti se večinoma ne udeležujejo teh proslav, počutijo se izključene ali jih bojkotirajo (Pirker 2013). Mladi na obeh straneh meje različno dojemajo pomen plebiscita in plebiscitnih proslav. Veliko vlogo pri tem imajo nacionalni stereotipi med sosednjima narodoma (Bruckmüller 2001). Kot gradniki nacionalizma in popularizacije nacionalnih idej in meja so imele in imajo plebiscitne proslave na avstrijskem Koroškem in v Avstriji večji pomen kot v Sloveniji, kjer se plebiscit razlaga kot »nacionalni poraz«. Zato v Sloveniji – v precej manjši meri – obeležujemo »boje za severno mejo« (Pušnik 2011).

»Nacionalno« gledanje na družbeno dogajanje v alpsko-jadranskem geografskem prostoru se je dodatno okrepilo v dvajsetem stoletju s posledicami obeh svetovnih vojn in se le počasi in s težavo umika v podzavest. Ob določenih »motnjah« v odnosu med sosednjima državama privrejo ta čustva na dan predvsem v obliki nezaupanja do naroda sosedja. Poseben in močan element predstavlja položaj in odnos Republike Avstrije do slovenske narodne skupnosti na Koroškem in avstrijskem Štajerskem.

3 Dialoški projekt Mirovna regija Alpe-Jadran (MRAJ)

3.1 Nastavki za projekt

Dialoški projekt, ki ga predstavljam v nadaljevanju in se navezuje na družbeni in zgodovinski kontekst odnosov med Slovenijo in Avstrijo, je v veliki meri nadgradnja dela in prizadevanj v okviru »Koroške konsenzne skupine«, da bi se na avstrijskem Koroškem uspeli umiriti narodnostni konflikti med večino in manjšino. Ta prizadevanja, ki jih je spodbudil in moderiral Inštitut za interaktivno obvladovanje konfliktov (HKI) Herberta C. Kelmana z Dunaja in so dokumentirana v publikacijah *Kärnten neu denken. Zwei Kontrahenten im Dialog* (Graf, Kramer 2007) in *Kärnten liegt am Meer. Konfliktgeschichte/n über*

Trauma, Macht und Identität (Petritsch et al. 2012), so pomembno spremenila in ublažila narodnostni konflikt na Koroškem.

Vendar je moral biti izpolnjen poseben simbolni element ali moment, da se je ta projekt lahko razvil. Predstavlja ga kompromis glede dvojezičnih krajevnih napisov iz leta 2011. Moral se je umiriti tako imenovani nemško-nacionalni pritisk na slovensko narodno skupnost na Koroškem in biti viden rezultat pogovorov znotraj »Koroške konsenzne skupine« oziroma rezultat »pogovorov dveh kontrahentov«, Josefa Feldnerja in Marjana Sturma. Temu, da kljub 27. julija 2011 sprejetemu Zakonu o narodnih skupnosti na Dunaju in poprejšnjemu kompromisu med zastopniki koroških Slovencev ter avstrijsko zvezno in deželno oblastjo »rešitev 7. člena ADP« na Koroškem ni končana, pritrjuje tudi znani koroški odvetnik mag. Rudi Vouk (Vouk 2011).

Prav tako je znano, da večina nemško govoreče etnične skupine prebivalcev v Sloveniji ni zadovoljna z ureditvijo v Kulturnem sporazumu med Slovenijo in Avstrijo, ki se v svojem 15. členu nanaša na vključevanje kulturnih, izobraževalnih, znanstvenih in drugih projektov nemško govorečih prebivalcev v Sloveniji v meddržavne odnose (*Zakon o ratifikaciji Sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Avstrije o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti* 2002), in da je avstrijski parlament že večkrat pozval k njihovem priznanju in ureditvi manjšinskih pravic, kot jih imata v Sloveniji na primer italijanska in madžarska narodna skupnost (Avstrijski parlament četrtič pozval k priznanju nemško govoreče skupnosti v Sloveniji), nazadnje je te »želje« Avstrije ponovil ministrski predsednik Kurz na svojem obisku septembra 2020 v Sloveniji. Sicer je krovna organizacija nemško govoreče etnične skupnosti v Sloveniji, Zveza kulturnih društev nemško govoreče narodne skupnosti v Sloveniji, že nekajkrat v resolucijah javno pozvala slovensko vlado k ustavnopravnemu priznanju njenih manjšinskih pravic (prim. Škerl 2018). Predvsem pa lahko spremljamo prizadevanja za narodnostni obstoj oziroma oživljanje nemško govoreče etnične skupine prebivalcev v Sloveniji šele po letu 1991, ko se je Slovenija osamosvojila (Grafenauer 2014a).

3.2 »Zgodovinski kompromis« glede dvojezičnih krajevnih napisov leta 2011

O sklenitvi »zgodovinskega« kompromisa, ki ga natančno ureja *Memorandum*², so poročali praktično vsi avstrijski mediji (prim. Der Standard 2011; Kleine Zeitung 2011; Die Presse 2011; Österreich 2011). O tem, pred kako

2 Memorandum betreffend zweisprachige »topographische Aufschriften«, die Amtssprache sowie Maßnahmen für die Zusammenarbeit mit der slowenischsprachigen Volksgruppe, 26. 4. 2011.

težko odločitvijo petinpetdeset let po podpisu ADP so se znašli predstavniki koroških Slovencev, pričajo besede enega izmed treh političnih predstavnikov krovnih manjšinskih organizacij, predsednika Narodnega sveta koroških Slovencev (NSKS) dr. Valentina Inzka,³ ki je za koroški regionalni časopis med drugim dejal (Kärntner Tageszeitung 2011):

/.../ Die gegenwärtige Regelung ist ein Maßnahmenpaket, das für das Überleben der Volksgruppe von entscheidender Bedeutung ist. Wir sind bereit, die gegenwärtige Regelung mitzutragen und uns aktiv an ihrer Verwirklichung zu beteiligen. Ich glaube, dass die Volksgruppe damit über ihren eigenen Schatten gesprungen ist, um dem Land etwas Gutes zu tun. Es geht um ein neues Kärnten – wir wollen die Kräfte wecken, die in Kärnten schlummern /.../

Omenjeni citat pravzaprav slika vzroke, napore in pričakovanja, ki so jih vložili in imeli koroški Slovenci ob podpisu *Memoranduma*. *Memorandum* je določil 164 dvojezičnih tabel in tako imenovano odprtostno klavzulo, to je določilo, da lahko občine ob zadostni podpori krajanov same postavijo dodatne dvojezične table. Predvidena je bila ustanovitev Foruma za dialog (*Dialogforum*), ki naj bi ob sodelovanju vseh partnerjev iskal najboljše možnosti za manjšinsko skupnost in dvojezično ozemlje. Ta forum je medtem že večkrat zasedal in za nekatera področja (dvojezična vzgoja, dvojezično šolstvo, določena gospodarska vprašanja, kultura) že našel nekatere oblike rešitev, s katerimi se strinjajo tudi koroški Slovenci. Pomembno vprašanje *Memoranduma* je bila tudi ureditev systemskega financiranja slovenske glasbene šole, ki pa je bilo urejeno le deloma zadovoljivo, saj se je število učenk in učencev na tej šoli od 690 vpisanih leta 2013 v šolskem letu 2015/2016 prepolovilo (Letno poročilo/Jahresbericht 2015/2016).⁴ V zadnjem času je število učencev zopet naraslo, vendar še ni doseglo ravni iz leta 2013.

Ker je postopek sprejemanja novega ustavnega *Zakona o narodnostih* na Dunaju v Ljubljani sprožil številne kritike, so na pobudo Pravnega foruma za manjšine pri Zvezi društev pravnikov Slovenije, Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani in Pravna fakulteta Univerze na Dunaju ter Center avstrijskih narodnosti organizirali okroglo mizo *Izpolnjevanje obveznosti Republike Avstrije iz 7. člena ADP za ureditev položaja slovenske in hrvaške manjšine*. Na dveh srečanjih, maja 2011 v Ljubljani in junija 2011 na Dunaju, so slovenski in avstrijski pravniki ugotovili podobno, da gre za politični kompromis, ki pa ne sledi v celoti načelom avstrijskega pravnega reda. Končna sklepa omenjene okrogle

3 Poleg NSKS sta predstavljala politično predstavništvo slovenske narodne skupnosti na Koroškem leta 2011 še dr. Marjan Sturm, takratni predsednik Zveze slovenskih organizacij (ZSO), in Bernard Sadovnik, predsednik Skupnosti koroških Slovenk in Slovencev (SKS).

4 Prim. Letno poročilo / Jahresbericht Slovenske glasbene šole dežele Koroške 2016/2017.

mize sta bila priporočili Državnemu zboru Republike Avstrije, da rešitev glede uradnega jezika in dvojezične topografije naj ne bo sprejeta v ustavnem rangju ter da so potrebni celoviti zakonski ukrepi za zaščito narodnih skupnosti.⁵ Ekspertna skupina avstrijskih pravnikov je pripravila celovit predlog za nov *Zakon o narodnih skupnostih*, ki je bil že leta 2009 posredovan Državnemu zboru na Dunaju.⁶ Koroško-slovenski pravnik Rudi Vouk je podal celovito analizo dogajanja in uresničevanja sprejetih zavez Republike Avstrije. Ugotavlja, da *Zakon o narodnih skupnostih*, ki je začel veljati julija 2011, ne ureja celovito manjšinske problematike, ni pisan v duhu in namenu takšnih določil, ne gre za dodajanje pravic, temveč za omejevanje, da načela pravnega reda ne morejo biti stvar politične dispozicije, se dotika problema deleža dvojezičnega prebivalstva v občini za postavitev dvojezičnega topografskega napisa, ki mora po zakonu znašati 17,5 %, itd. Vouk (2011, 2015) ugotavlja, da bo Avstrija s takšnim zakonom, ki jasno krši določbe avstrijskega pravnega reda in načela enakosti (primera uradnega jezika v Dobrli vasi in Škocjanu v Podjuni), še naprej izpostavljena kritiki pred mednarodnim pravnim forumom.

Sedaj že lahko ocenimo, da je zakon v veliki meri rezultat dialoga na Koroškem, ki sta ga v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja začela dr. Valentin Inzko in Krška škofija ter od leta 2005 nadaljevala tako imenovana konsenzna skupina (prim. Graf in Kramer 2007; *Das gemeinsame Kärnten/Skupna Koroška* 1985). Res pa je tudi, da so sedaj bile postavljene le štiri dodatne dvojezične krajevne table, čeprav imajo občine možnost, da to storijo. Meje v glavah torej še ostajajo. Dober zgodovinski pregled in verodostojen program oziroma govor za nadaljnji razvoj Koroške in koroških Slovencev je podal ob devetdeseti obletnici plebiscita v Deželnem zboru v Celovcu Valentin Inzko. Ugotavlja, da bi bila lahko Koroška leta 2020 dežela strpnosti, sodelovanja, dežela upanja in perspektive (Inzko 2011). V obzir moramo vzeti tudi odnose na avstrijskem Koroškem ob sprejemanju navedene rešitve. Ti odnosi so mestoma privedli do zelo razburjenih razprav in čustvenih pogovorov med manjšinskimi predstavniki koroških Slovencev in političnimi predstavniki večinskega naroda.

Kompromisna rešitev glede krajevnih napisov, ki je zahtevala predvsem velik moralni in politični pogum slovenskih manjšinskih predstavnikov, je pokazala veliko mero pripravljenosti za dialog šibkejšega partnerja. Vendar

5 Podobno razmišljajo tudi nekateri drugi raziskovalci omenjene tematike, ki so kritični predvsem do zvezne in deželne oblasti pri dolgoletnem reševanju tako imenovanega problema dvojezičnih krajevnih tabel (prim. Pirker 2011).

6 Ugotovitve, stališča in predlogi k vladnemu osnutku *Zveznega zakona o spremembah Zakona o narodnih skupnostih*, ki je bil sprejet na okrogli mizi *Izpolnjevanje obveznosti Republike Avstrije iz 7. člena ADP za ureditev položaja slovenske in hrvaške manjšine*, ki sta jo organizirali Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani in Prava fakulteta Univerze na Dunaju v sodelovanju s Pravnim forumom za manjšine Zveze društev pravnikov Slovenije in Centrom avstrijskih narodnosti, Dunaj, 27. 6. 2011.

je bil storjen pomemben korak in ponujena možnost Avstriji, da na osnovi velikodušnosti še popravi slab vtis, ki ga je kompromis pustil predvsem v delu slovenske čezmejne javnosti. Na to gesto Slovenci na obeh straneh Karavank še čakajo.

3.3 Ideja, definicija in zasnova projekta

Dialoški projekt *Mirovna regija Alpe-Jadran*, o katerem poročamo tukaj, je bil zasnovan leta 2013 in izveden v letih od 2014 do 2017. Projekt je bil zaključen s posameznimi evalvacijami rezultatov v letih 2018 in 2019 ter s pripravo obsežnega zbornika, ki bo izšel leta 2020. Točno ime projekta hkrati kaže na metodo: *Building the Peace Region Alps-Adria (PRAA) – Envisioning the Future by Dealing with the Past. Promoting Open and Inclusive Dialogue and Public Discourse within Austria and Slovenia and between the Countries*. Upravljanje, transformacija in razreševanje etničnih konfliktov, ki vključujejo čustva in imajo močan čustveni naboj, zahtevajo sklepanje kompromisov in stalna prizadevanja za toleranco in sožitje ter temeljijo na doslednem upoštevanju in polnem uveljavljanju načel enakopravnosti, enakosti, pravičnosti in solidarnosti ter usklajevanju skupnih interesov. Ključna je uspešna komunikacija med posamezniki z različnimi etničnimi, kulturnimi, jezikovnimi tradicijami, pripadnostmi in identitetami (Žagar 2019).

Raziskovalce iz Avstrije in Slovenije je vodila misel, da vzamemo kompromisno rešitev glede krajevnih napisov na avstrijskem Koroškem kot primerno izhodišče za dolgoročni, čezmejni dialog o konfliktih v zgodovini, današnjem času, o kulturi spominjanja in o zasnovi za prihodnost v regiji Alpe-Jadra. Pri tem smo se zavedali, da je sodelovanje narodnih manjšin v obeh državah pomembno za definiranje in razreševanje konfliktov in travm iz preteklosti. Ureditev krajevnih napisov na avstrijskem Koroškem je bila tako prva stopnica na lestvi v prihodnost. Glavni cilj prizadevanj je bil in je korenito izboljšanje odnosov med ljudmi obeh držav, med večinskima narodom Avstrije in Slovenije. Kot imperativ bi si želeli trajno priznanje avtonomnih narodnih manjšin na zakonski ravni, spoštljiv odnos komunikacije v vsakodnevni praksi obeh držav in vključitev »novih manjšin« (migrantov in migrantk ter prebežnikov) v celotni regiji. Vodil nas je tudi strah, da se po veliki ekonomski krizi iz leta 2008 v Evropi deloma obnavljajo ideologije in globinske kulture iz tridesetih let prejšnjega stoletja. Ti cilji zahtevajo več kot zgolj ureditev konfliktov na politični in pravni ravni, zahtevajo obvladovanje, urejanje in upravljanje različnosti v pluralnih in raznolikih družbah. Še posebej prav so nam prišle izkušnje avstrijskih kolegov, ki so sodelovali pri poskusu urejanja tako imenovanega koroškega konflikta, nekateri tudi širše v svetu. Kot zapišeta raziskovalca Graf in Brousek, je treba upoštevati tudi

izkušnje, strahove in potrebe, ki se skrivajo za očitnimi interesi in cilji vključenih akterjev konfliktov. Reševanje konfliktov sestoji iz racionalnega in iracionalnega področja, pri katerem prevladujejo čustva. Spregledovanje čustev in čustvenega dojemanja ter potreb posameznikov ali kulture spominjanja otežuje ali celo onemogoča trajno urejanje konfliktov. Dejstvo, da je prišlo tudi v zadnjih letih po politično-pravni ureditvi krajevnih napisov večkrat do zelo čustvenih razprav med predstavniki manjšinskega in večinskega prebivalstva na avstrijskem Koroškem, kaže, da sprenevedanje in spregledovanje ravni čustev in potreb otežuje ali celo onemogoča trajno obdelovanje konfliktov. V zadnjem času so bili takšni primeri na Koroškem napete razprave ob izidu knjige *Titos langer Schatten 2015*, pa tudi zaplet ob imenovanju dvo- ali enojezičnih ravnateljev na območju dvojezičnega šolstva, razprava o spremembi koroške deželne ustave leta 2017 ter nazadnje želje občine na dvojezičnem ozemlju, da bi se iz tega izvzela, ker ravnateljica v občini ni imela dvojezične kvalifikacije (prim. Graf in Brousek 2014; Graf et al. 2014; Graf et al. 2015; Brousek in Pirker 2016; Feldner et al. 2018; Brousek 2018).

Dialoški projekt se navezuje na tradicije že predhodnih čezmejnih dialogov, sodelovanja in civilnodružbenega urejanja konfliktov v regiji Alpe-Jadran, pa tudi na raziskovanje medsebojnih odnosov in manjšinskih vprašanj na Univerzi v Celovcu, Inštitutu za vzgojne in izobraževalne vede (*Erziehungswissenschaft und Bildungsforschung*) in ne nazadnje v Centru za mirovno raziskovanje in mirovno vzgojo (*Zentrum für Friedensforschung und Friedensbildung*) ter na dolgoletno raziskovanje manjšinskih vprašanj na univerzah v Sloveniji, predvsem pa na metodologije in pristope, ki so se v dobrih devetih desetletjih razvili na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

Najprej je potrebno definirati, kaj razumemo pod pojmom regija Alpe-Jadran. Možnosti je več, a za potrebe projekta ta okvir zajema države in dežele, ki so (bile) vključene v Delovno skupnost Alpe-Jadran (DSAJ). Ta je bila ustanovljena leta 1978. Ustanovne članice so bile: Bavarska, Furlanija - Julijska krajina, avstrijska Koroška, Hrvaška, Gornja Avstrija, Salzburg (aktivna opazovalka), Slovenija, avstrijska Štajerska in Veneto. Članice delovne skupnosti so se združile na točki evropske integracije. Sčasoma je delovanje Delovne skupnosti zaradi drugačnih političnih razmerij in odhoda nekaterih, predvsem italijanskih regij in Bavarske, zamrlo. Novo pobudo je Delovna skupnost dobila leta 2013, ko se je v Celovcu ustanovila Zveza Alpe-Jadran. Zveza danes vključuje tudi hrvaške županije, ki mejijo na Slovenijo, in madžarsko Železno županijo (Alpe-Jadran, štiri desetletja 2018; Zveza Alpe-Jadran 2015). V več kot štiridesetih letih svojega obstoja je veliko prispevala k oblikovanju nove geopolitične podobe Srednje Evrope, saj so danes vse nacionalne države, iz katerih prihajajo članice Delovne skupnosti Alpe-Jadran, del Evropske unije. Menim, da je lahko območje Alpe-Jadran »kristalizacijska točka evropske integracije« ali laboratorij za oblikovanje, preizkušanje in uporabo modernih

modelov sožitja, koristnega transregionalnega sodelovanja, če hočemo biti pripravljeni na izzive prihodnosti. Kljub temu pa velja poudariti, da je DSAJ v času svojega obstoja na takšen ali drugačen način izvedla in podprla več kot šesto projektov (glej Wohlmutther et al. 2014).

Na podlagi omenjenega čezmejnega sodelovanja je bil pri projektu PRAA fokus na tem, da se predstavniki znanosti in civilne družbe iz Avstrije in Slovenije ustvarjalno in v dialogu ukvarjajo z zgodovino, sedanjostjo in prihodnostjo prostora Alpe-Jadran, z možnostjo poznejše vključitve tudi drugih držav v tem prostoru. Dialoški proces se je začel leta 2013 v obliki vzpostavitve avstrijsko-slovenske usmeritvene skupine in je pripeljal do pilotne delavnice (*kick off*), ki je bila decembra 2013 v Ljubljani na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Na tem sestanku je bila začrtana okvirna struktura projekta PRAA.

Dolgoročni projekt se ukvarja s skupno preteklostjo in spreminjajočim se večinskim/manjšinskim stanjem v Avstriji (Štajerska in Koroška) ter v Sloveniji (Grafenauer 2014b). S skupnim raziskovanjem in civilnodružbenim obravnavanjem zgodovine, sedanje situacije in trendov razvoja (medsebojnih) odnosov ter sodelovanja med državama in znotraj obeh držav, ki temelji na pristopu odprtega vključujočega javnega dialoga in interaktivne transformacije konfliktov ter poskuša oblikovati poglede in stališča na prihodnji razvoj, ki po mnenju sodelujočih mora biti vključujoč, pravičen, celovit, uravnotežen in trajnosten, želi projekt prispevati k boljšemu razumevanju in sodelovanju v tem delu Evrope, pa tudi k boljšemu vedenju o Srednji in Jugovzhodni Evropi, o posameznih družbah in državah v regiji ter o odnosih med njimi. Nismo hoteli nadomeščati dela zgodovinskih komisij in spreminjati zgodovine. V procesu imajo ključno vlogo manjšine in njihovi pripadniki ter njihova integracija v širšem okolju. Gre za procese učenja v dialogu in z dialogom, ki omogočajo postopno spoznavanje, pozorno in strpno poslušanje in razumevanje »nasprotne« strani ter iskanje in razvoj skupnih interesov – zlasti tistih, ki prispevajo k uravnoteženemu celovitemu trajnostnemu razvoju. Na tem turbulentnemu območju želimo ustvariti regijo miru, sožitja, sodelovanja in boljše prihodnosti.

3.4 Metodologija projekta⁷

Pri prvih skupnih srečanjih raziskovalcev iz Avstrije in Slovenije smo definirali tiste teme, ki naj bi vzbujale in pospeševale globoke kulture in travme v regiji Alpe-Jadran. Teme izhajajo iz zgodovine odnosov med narodom in sem jih naštel že predhodno. Strinjali smo se, da obdelavi in ukvarjanju

7 Metodologijo projekta okvirno podajam po Graf in Brousek 2014, Graf et al. 2014, Feldner et al. 2018, Brousek 2018 ter Graf in Brousek 2020.

z globinskimi kulturami naj sledi priprava nekakšnih političnih priporočil za civilno družbo, modelov obnašanja, skupnih pozicij in perspektiv ter na koncu morebiti priprava javnih skupnih nastopov in pobud, kjer bi podali nastavke za oblikovanje nove, skupne ter v prihodnost in sožitje oblikovane kulture spominjanja. Ključna za to pa je bila konkretizacija skupne vizije prihodnosti za prostor Alpe-Jadran.

Želeli smo torej s pomočjo metod odprtega in vključujočega javnega dialoga ter interaktivne transformacije konfliktov obravnavati preteklost in narative, ki si v tem prostoru pogosto nasprotujejo. Za oblikovanje identitete je preteklost namreč odločilna predvsem zaradi vrnitve odrinjenih, zamolčanih in nepriznanih zgodb o trpljenju (Assmann 2006). Zgodovinarji ugotavljamo, da se preteklih dogodkov spominjamo, jih razvrščamo in interpretiramo glede na vsakokratno sedanost (Benjamin 1965). Kolektivni spomin neke družbene skupnosti, naroda, se nanaša predvsem na ustanovitvene in ključne dogodke družb, ki so bili povečini nasilni in jih družbe naknadno legitimirajo, mi jih pa praznujemo kot ustanovitvene dogodke. Kar je za ene slava, je bilo za druge ponižanje (Ricoer 1998). Nasprotujoči si spominsko kulturo in politiko smo poskušali skupaj reflektirati, s tem pa naj bi postopoma zmanjšali ovire in v soočenju z oblikovanjem skupne vizije zasnovali »mirovno regijo Alpe-Jadran«. Kmalu se je izkazalo, da znotraj držav obstajajo že obstoječe konfliktne linije in kulturne tradicije, ki močno ovirajo zasnovu projekta. Mislim predvsem na vzroke in posledice druge svetovne vojne v regiji in še posebej v Sloveniji.

Pogoj je bil odprto, vendar skupno definiranje tematik in spornih vprašanj: na primer o pomanjkljivi obdelavi usode deportiranih koroških Slovencev in Slovenk ali o destruktivnem desničarskem populizmu na avstrijskem Koroškem, ki se pojavlja tudi v sedanosti ter je bilo vsaj v določenih obdobjih tudi po koncu nacizma odločilno za koroško deželno politiko, ter o zadržani drži Republike Slovenije glede dodelitve večjega nabora manjšinskih pravic nemško govoreči etnični skupini prebivalstva, tudi o pomanjkljivi obdelavi revolucionarnih in maščevalnih dejanj partizanskega gibanja po koncu vojne ter o neposrednem in strukturnem nasilju v obdobju komunističnega režima. Sicer se je hitro pokazalo, da je bilo velikokrat naporno tudi formuliranje takih spornih vprašanj.

Glede zgodovinskega obdobja je pri dialogu šlo predvsem za globinsko soočenje z dvajsetim stoletjem, še posebej z obdobjem obeh svetovnih vojn in vplivov do danes. Propad avstro-ogrske monarhije je do danes pustil sledi v spominu in pripovedih ljudi v prostoru Alpe-Jadran, ki so mestoma diametralno nasprotne. Medtem ko so eni monarhijo videli kot ječo narodov, so drugi obžalovali propad večnacionalne in večjezične države, tudi zato, ker se je s tem širil nacionalizem. Nove razmejitve in nastanek novih držav po prvi svetovni vojni so povzročili nastanek narodno opredeljenih manjšin, ki

so jih spremljali jezikovni nacionalizem in destruktivni jezikovni konflikti. V »kratkem dvajsetem stoletju«, ki je temu sledilo, je postal prostor Alpe-Jadran prizorišče različnih nacionalističnih, avtoritativnih in totalitarnih ideologij, ki do danes zaznamujejo kolektivni spomin in prostor prizadetih skupin prebivalstva ter predvsem kažejo na dolgotrajno razreševanje zgodovine v Evropi (prim. Sturm 2019). Zaradi okupacije takratne Kraljevine Jugoslavije s strani nacistične Nemčije je prišlo do razčetrjenja Slovenije, današnje slovensko ozemlje je bilo razdeljeno med nacistično Nemčijo, fašistično Italijo, Madžarsko pod Horthyjem in ustaško Hrvaško. Cilja nacistov sta bila uničenje slovenskega naroda in popolna germanizacija dežele. Proti temu se je v Sloveniji, v celotni Jugoslaviji in končno tudi v slovensko naseljenem delu avstrijske Koroške pojavil oborožen upor pod komunističnim vodstvom (glej Feldner et al. 2018; Graf in Brousek 2020).

V okviru tega smo s partnerji v Avstriji in Sloveniji organizirali v času od leta 2014 do leta 2017 eno- oziroma dvodnevne tako imenovane dialoške delavnice (v Grazu/Gradcu, Klagenfurtu/Celovcu, Ljubljani/Laibach, Mariboru/Marburg an der Drau in Piranu/Pirano), na katerih so poleg raziskovalcev iz obeh držav sodelovali predstavniki in člani civilnodružbenih organizacij (npr. predstavniki in člani slovenske narodne skupnosti v Avstriji – Zveze slovenskih organizacij iz Celovca, Skupnosti koroških Slovencev in Slovencev (SSKS) iz Celovca, predstavniki Katoliške cerkve na Koroškem, predstavniki in člani drugih strokovnih in laičnih združenj koroških Slovencev in večinskega prebivalstva, med njimi tudi Kärntner Heimatdienst (KHD) iz Celovca, organizacije, ki nosi največjo odgovornost za germanizacijo koroških Slovencev in vzdržuje spomin na »koroški obrambni boj«, člani Kluba koroških Slovencev iz Ljubljane (KKS-LJ) in Maribora (KKS-MB), ki združujeta potomce tistih koroških Slovencev, ki so se morali po koroškem plebiscitu 1920 zaradi nemškonacionalnega pritiska umakniti v takratno osrednjo Slovenijo, ter drugih civilnih organizacij in društev v Sloveniji, ki s svojim delokrogom posegajo na čezmejno področje, kot so Zveza društev General Maister, ki združuje društva v Sloveniji, ki ohranjajo spomin na boje za slovensko severno mejo, Zveza združenj borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja (ZZB NOB Slovenije), društva nemško govorečih prebivalcev v Sloveniji, Zveza kulturnih društev itd.). Sodelovali so še nekateri vidnejši posamezniki. Zagotovljeno je bilo simultano prevajanje delavnic v dveh oziroma treh jezikih; delovni jezik raziskovalcev je bil nevtralen – angleški. Ključno za tovrsten javen, odprt in vključujoč dialog je, da lahko sodelujoči spregovorijo v maternem jeziku. Sodelujoči so lahko s svojim zgledom, rezultati sodelovanja in predstavljenimi mnenji (tako s skupnimi in poenotenimi mnenji in izjavami kot z ločenimi mnenji in sprejemanjem teh mnenj) pozitivno vplivali na širšo družbo in ustvarjali pogoje za uresničevanje dolgoročnih ciljev, vključno z oblikovanjem mirovne regije Alpe-Jadran.

V interaktivnih delavnicah so torej sodelovali ljudje iz civilne družbe, predsedniki in člani upravnih odborov društev, ki niso odločevalci, lahko pa nastopijo kot posredniki med družbo in političnimi odločevalci. To so bile osebe, ki so dejavne v spominski in narodni politiki. Na koncu jih je sodelovalo okoli petdeset, večinoma moških. Za udeležence in udeležence ni bilo samoumevno, da so se intenzivno ukvarjali s stališči, mnenji in subjektivnimi »resnicami«, ki so lastnim resnicam pogosto ostro nasprotovale. Osrednjega pomena pri tem je bilo, da smo z dialoško metodo želeli doseči, da vsaka stran z empatijo skuša razumeti drugo stran in da pride do izmenjave izkušenj, strahov in potreb, ne pa da bi vsaka stran drugi strani vsilila svojo pripoved »resničnosti« ali lasten pogled na zgodovino (Graf in Brousek 2020).

3.5 Projektni partnerji

Projekt smo razvili skupaj z naslednjimi partnerji v okviru skupnega (bilateralnega) projekta:

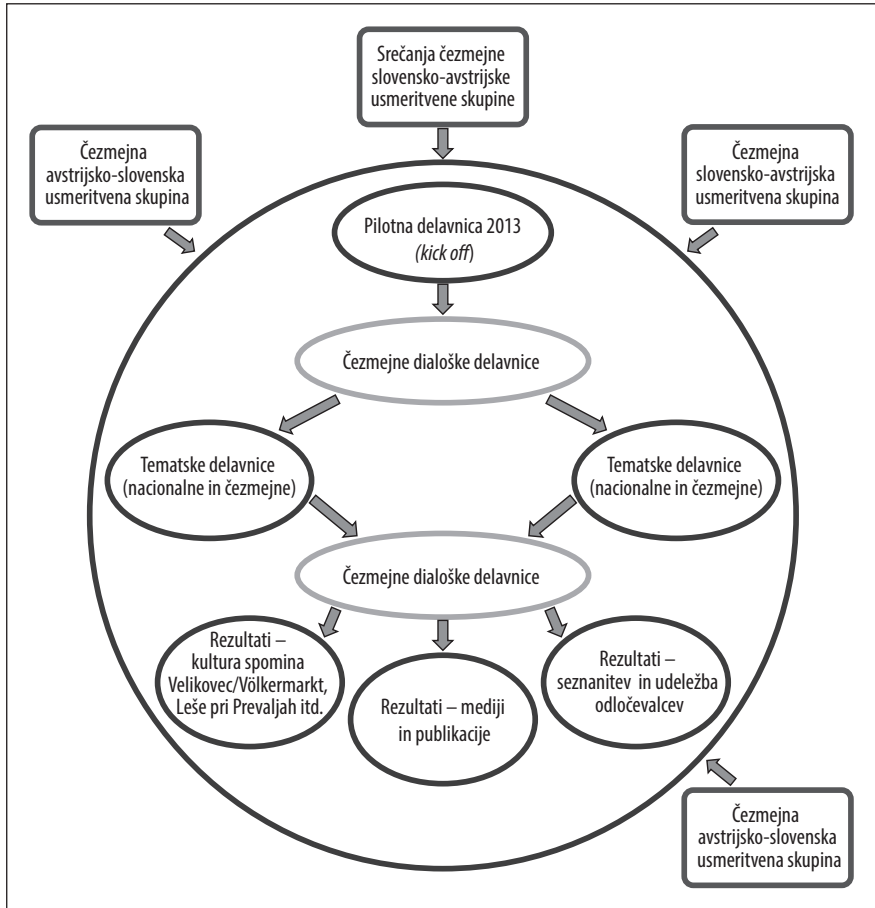
- Zentrum für Friedensforschung und Friedenspädagogik (ZFF), Alpen-Adria-Universität Klagenfurt/Celovec (Werner Wintersteiner, Wilfried Graf);
- Institut für Österreichisches, Europäisches und Vergleichendes Öffentliches Recht, Politikwissenschaft und Verwaltungslehre, Karl-Franzens-Universität Graz (Jürgen Pirker);
- Slovenski znanstveni inštitut Celovec / Slowenisches Wissenschaftsinstitut Klagenfurt (SZI) (Daniel Wutti);
- Herbert C. Kelman Institute for Interactive Conflict Transformation (HKI), Wien/Dunaj (Wilfried Graf in Jan Brousek);
- Inštitut za narodnostna vprašanja (INV), Ljubljana (Mitja Žagar, Boris Jesih, Janez Stergar, Danijel Grafenauer).

Pomembno vlogo so imeli tako imenovani koordinatorji civilne družbe: Josef Feldner (KHD), Danijel Grafenauer (KKS-MB), Janez Stergar (KKS-LJ) in Marjan Sturm (ZSO). Moderatorja sta bila: Mitja Žagar (INV) in Wilfried Graf (HKI), projektni koordinator pa: Jan Brousek (HKI).

3.6 Shema projekta

Projektna shema je delno povzeta po že navedeni literaturi, delno pa po projektni prijavi, ki smo jo navedene raziskovalne institucije izvedle v okviru projekta *Horizon 2020* v letih 2016–2017 (Project Outline).

Slika 1: Shema projekta

Vir: Deloma povzeto po projektni dokumentaciji 2016/2017 – Project Outline - Building the Peace Region Alps-Adria (PRAA) – Envisioning the Future by Dealing with the Past – Open and Inclusive Public Discourse within Austria and Slovenia and between the Countries.

Kot se je pokazalo, predstavljeni model iz različnih razlogov ni bil v celoti uresničljiv in je bil kombiniran z drugimi modeli. Skupina se je oprla na različne modele in teorije za mednarodno urejanje in upravljanje različnosti v pluralnih in raznolikih družbah. Uporabili smo predvsem dve metodi: metodo odprtega vključujočega javnega dialoga in metodo interaktivne transformacije konfliktov, ki so jo v zadnjih letih sistematizirali na Inštitutu Herberta C. Kelmana na Dunaju. Obe metodi pomenita vključevanje različnih postopkov za obravnavo konfliktov, ki so usmerjeni v potrebe udeležencev in obsegajo tako sociološko kot psihoanalitično analizo skupin (prim. Graf in Brousek 2020; Žagar 2020; Galtung 2000; Gellner 1998).

Kronološko lahko ponazorimo postopke takole (prim. Graf in Brousek 2020):

- 2012–2014: vzpostavitev čezmejne, avstrijsko-slovenske usmeritvene skupine z dvema slovenskima in dvema koroško-avstrijskima koordinatormajima civilne družbe,
- 2012–2014: srečanja usmeritvene skupine, kjer so prisotni tudi raziskovalci omenjenih sodelujočih institucij,
- 2014–2017: izvedba ene do dveh dialoških delavnic na leto ter vzpostavitev tematskih delovnih podskupin, ki v vmesnem času med čezmejnimi delavnicami dialoške skupine obravnavajo ali pripravijo določene teme – to vseskozi spremljajo raziskovalci naštetih institucij,
- 2015–2020: načrtovanje, priprave in izvedba javnih dejavnosti na strani dialoške skupine, koordinatormajev civilne družbe, posameznih delovnih podskupin ali posameznih udeležencev.

4 Rezultati

V okviru projekta smo raziskovali in se poglobljali v tematike, pomembne za sožitje in sodelovanje v Sloveniji in Avstriji ter v posameznih državah regije Alpe-Jadran, predvsem pa smo spodbujali odprt in vključujoč javni dialog ter razpravo o vseh pomembnih tematikah. V okviru teh prizadevanj smo oktobra 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 in 2019 kot soorganizatorji sodelovali na skupni komemorativni prireditvi na velikovškem pokopališču, kjer je skupno grobišče dvanajstih borcev za slovensko severno mejo ter štirih borcev za nemško južno mejo iz časa bojev za severno mejo po prvi svetovni vojni. Že tradicionalna prireditev ima naslov *Umrli so v veri v svojo domovino, ker politika ni našla mirne rešitve konflikta*. Podnaslov, ki odslikava prizadevanja dialoških delavnic in projekta, je *Skupen spomin je živeta sprava*. Omenjene aktivnosti so sicer bolj prepoznane in odmevne in avstrijskem Koroškem in v Avstriji kot v Sloveniji (Grenzüberschreitendes gemeinsames Opfergedenken / Prekomejno skupno spominjanje 2019). Raziskovalno delo in vse druge aktivnosti v okviru projekta prispevajo k strpnemu sobivanju in sodelovanju, spoznavanju preteklosti, sedanjosti in različnih pogledov na prihodnost ter boljšemu vedenju o zgodovini in zgodovinskem razvoju, vključno z različnimi interpretacijami, kar spodbuja sprejemanje različnih pogledov in mnenj ter priznavanje (lastnih) napak v preteklosti, ter podajajo pomembno sporočilo o potrebi sodelovanja in poznavanja zgodovine regije. Kot kažejo dosedanje izkušnje, take aktivnosti prispevajo k zmanjševanju nacionalnega in etničnega pritiska ter promovirajo bolj odprto družbo, kjer so manjšinski interesi slišani

in upoštevani, kar je koristno za vse manjšinske skupnosti v Avstriji in Sloveniji, v perspektivi pa tudi v drugih državah regije Alpe-Jadran.

Projekt smo od leta 2017 nadaljevali s fazo refleksije in bomo v letu 2020 izdali večjezični znanstveni zbornik s prispevki uveljavljenih avtorjev, ki bo analiziral dosedanje delo in podal nekatere iztočnice za prihodnji razvoj in delo (Brousek et al. 2020).

Oktober leta 2014 smo v okviru dialoškega procesa sprejeli skupno izjavo *1914–2014: Od vojn do Regije miru Alpe-Jadran. V spomin vsem žrtvam, ki so umrle, ker politika ni uspela rešiti sporov na miren način. Dialog kot pot k priznavanju raznolikosti, zgodovinski spravi in skupnemu ustvarjanju prihodnosti*. To izjavo štejemo za pomemben mejnik na skupni poti, ki bi jo lahko poimenovali tudi SPOMIN – SPRAVA – SKUPNO OBLIKOVANJE PRIHODNOSTI. Spomladi 2018 je dialoška skupina sprejela drugo skupno izjavo: *Na poti do regije miru. Premagovanje zgodovinskih travm s pomočjo čezmejnega dialoga o resnici in spravi* (Feldner et al. 2018).

Leto 2016 smo dialoško skupino geografsko in tematsko razširili s tem, da smo vključili tudi italijansko manjšino v Sloveniji in slovensko manjšino v Italiji. Posvetili smo se tudi mlajši generaciji in upoštevali njene teme bolj kot do tedaj.

Druga pomembna dejavnost v zvezi z dialoško skupino so bili priprava *manifesta* za mirovno regijo Alpe-Jadran, vzpostavitev čezmejne mirovne pobude na osnovi te mirovne regije kot omrežja mrež in publikacija trijezične knjige s komentarji o manifestu iz Italije, Slovenije in Avstrije (Wintersteiner et al. 2020).

In končno so tukaj prizadevanja civilnih koordinatorjev po postavitvi spominskega obeležja v Velikovcu/Völkermarkt ob stoti obletnici koroškega plebiscita kot signala sprave in preseganja starih delitev in travm. Na simbolnem spomeniku naj bi bila zapisana imena vseh, ki so padli v bojih za mejo, na obeh straneh. Imena padlih na spomeniku naj bi si sledila po abecednem redu in ne glede na nacionalnost, po vzoru spomenika na največjem francoskem vojaškem pokopališču Notre Dame de Lorette.

S skupnimi izjavami, komemoracijami in začetkom razprave o viziji mirovne regije so bili storjeni pomembni koraki. Treba je dodati, da nam ni uspelo nagovoriti najširše publike in poiskati zadostnega financiranja projekta. Pokazalo se je, kje so meje čezmejnega dialoga v civilni družbi. Pomembna pa je izkušnja za nadaljnje nastavke v obliki pobud za skupno učenje jezikov na obmejnem področju, za publikacije, ki nagovarjajo turistični vidik čezmejnega kulturnega pretakanja, ter za učne procese na ravni civilne družbe in institucij. Prepotrebna pomembna izkušnja tudi glede na izzive v skupni Evropi, ki se sooča z različnimi oblikami nacionalizmov.

5 Zaključek

V Evropi obstaja več kot 300 različnih etničnih, verskih in kulturno-jezikovnih narodnostnih skupin, ki vključujejo okoli 104 milijone ljudi (Schmied-Kowarzik 2007), kar terja, da evropske države namenijo posebno pozornost manjšinskim vprašanjem. Zato morajo evropske države in »Združena Evropa« prepoznati, priznati, urediti in uspešno upravljati svojo etnično, kulturno in siceršnjo raznolikost. Zapisano velja tudi za slovenski kulturni prostor, zgodovinsko slovensko poselitveno območje, ki ga naseljujejo različne etnične in jezikovne skupine. Poglobljeno raziskovanje, mreženje in sodelovanje raziskovalnih institucij na področju manjšinskih in etničnih študij so ključni za oblikovanje strokovnih in znanstvenih podlag in predlogov usmeritev, načel, strategij, politik, ukrepov in aktivnosti za upravljanje vseh družbeno pomembnih različnosti in raznolikosti v posameznih državah in v Evropi nasploh. Raziskovalni rezultati in znanstvenoraziskovalno sodelovanje predstavljajo izhodišče za uspešno politično, ekonomsko, varnostno in siceršnje sodelovanje evropskih držav in za uspešen razvoj integracijskih procesov, kar potrjuje tudi uspešna akcija iniciative *Minority SafePack*, ki jo je v obdobju 2017–2018 sprožila Federalna unija evropskih narodnih skupnosti (FUEN) in združuje narodne manjšine v več kot triintridesetih evropskih državah (*Minority SafePack Initiative*).

Raziskave potrjujejo, da sta etničnost in manjšinskost pomembni dimenziji kompleksnosti družb ter dejavnika zgodovinskega razvoja že vsaj dobrih dvesto let. Etničnost ostaja pomemben dejavnik in sloj človekove identitete, njeno proučevanje pa je ena ključnih dimenzij razvoja znanstvene misli začetka enaindvajsetega stoletja. Čeprav ekonomija in ekonomski razvoj, globalizacija, internacionalizacija, integracijski procesi, nove tehnologije in mobilnost povečujejo prehodnost meja ter načenjajo nekatere segmente in dimenzije koncepta nacionalne države, ta še prevladuje v mednarodni skupnosti, zasnovani na versajskih načelih, kar se odraža tudi v neadekvatnih etničnih, manjšinskih in (i)migracijskih strategijah in politikah držav ter Evropske unije.

Literatura in viri

- Alpe-Jadran, štiri desetletja, 2018, <https://skupnostobcin.si/2018/11/alpe-jadran-stiri-desetletja/> (dostop 28. 8. 2020).
- Assmann, A., 2006. *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. Beck, München.
- Avstrijski parlament četrtič pozval k priznanju nemško govoreče skupnosti v Sloveniji, <https://www.rtvsllo.si/svet/evropa/avstrijski-parlament-cetrtric-pozval-k-priznanju-nemsko-govorece-skupnosti-v-sloveniji/529261> (dostop 12. 9. 2020).
- Benjamin, W., 1965. Geschichtsphilosophische Thesen. V W. Benjamin (ur.) *Zur Kritik der Gewalt und andere Aufsätze*. Suhrkamp, Frankfurt.
- Brglez F. et al. (ur.), 1984. *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes*. ČZDO Komunist, Ljubljana, Drava, Celovec.
- Brousek, J. in Pirker, J., 2016. Zukunft durch Vergangenheit? Interaktive Konflikttransformation und Erinnerungspolitik am Beispiel der Alpen-Adria-Region. V W. Wintersteiner in L. Wolf (ur.) *Jahrbuch Friedenskultur 2015* (Band 10), Friedensforschung in Österreich. Bilanz und Perspektiven. Drava, Klagenfurt/Celovec, 264–278.
- Brousek, J., 2018. The Concept of Peace Region as Alternative to (Traditional) Political Autonomy: Experiences from the Project Building the Peace Region Alps-Adriatic. *Razprave in gradivo. Revija za narodnostna vprašanja* 81, 87–104.
- Bruckmüller, E., 2001. Nationale Stereotypen unter Nachbarn. V *Europäische Rundschau. Österreich-Slowenien: Geschichte und Gegenwart* 29/1, Wien.
- Das gemeinsame Kärnten/Skupna Koroška, Dokumentation des deutsch-slowenischen Koordinationsausschusses der Diözese Gurk. Klagenfurt/Celovec, 1985.
- Einigung nach 7 Stunden Poker. Lösung im Streit um Kärntner Ortstafeln, Österreich, 27. 4. 2011, 1, 10, 15.
- Elste, A. in Wadl, W., 2015. *Titos langer Schatten. Bomben- und Geheimdienstterror im Kärnten der 1970er Jahre*. Unter Mitarbeit von Hanzi Filipič und Josef Lausegger. Verlag des Kärntner Landesarchivs, Klagenfurt/Celovec.
- Eichtinger, M. in Wohnout, H., 2012. *Alois Mock. Politik piše zgodovino*. Mohorjeva, Celovec, 224–249.
- Endlich! Končno!, Historische Einigung auf 164 Ortstafeln, Ortstafellösung muss jetzt durch Volksbefragung, *Kleine Zeitung*, 27. 4. 2011, 1, 2, 3, 4, 5, 10, 11.
- Feldner, J., Grafenauer, D., Graf, W., Stergar, J., Sturm, M. in Wintersteiner, W., 2018. *Building the Peace Region Alps-Adriatic / Mirovna regija Alpe-Jadran*, Klagenfurt/Celovec.
- Galtung, J., 2000. *Conflict Transformation by Peaceful Means (The Transcend Method), Participants' and Trainers' Manual*. United Nations, Geneva.
- Gellner, E., 1998. *Nationalism*. Phoenix, London.
- Graf, W. in Kramer, G. (ur.) 2007. *Josef Feldner in Marjan Sturm. Kärnten neu denken. Zwei Kontrahenten im Dialog*. Drava, Heyn, Klagenfurt/Celovec.
- Graf, W., Sturm, M. in Brousek, J., 2014. Politik der Gewalt – Politik der Versöhnung. Vom Kärntner Ortstafelkonflikt zur Friedensregion Alpen-Adria? V K.

- Anderwald, P. Filzmeier in K. Hren (ur.) *Kärntner Jahrbuch für Politik 2014*. Morhojeva/Hermagoras, Klagenfurt/Celovec, 149–167.
- Graf, W. in Brousek, J., 2014. Dialog als Methode zum Aufbau einer Friedensregion Alpen-Adria. V B. Gruber in W. Wintersteiner (ur.) *Yearbook Peace Culture 2014. Learning Peace – an Integrative Part of Peace Building. Experiences from the Alps-Adriatic Region*. Drava, Klagenfurt/Celovec, 317–331.
- Graf, W., Sturm, M. in Brousek, J., 2015. Politika nasilja – politika sprave: od koroškega konflikta o krajevnih napisih do mirovne regije Alpe-Jadran. *Koroški koledar 2015*, Klagenfurt/Celovec, 189–202.
- Graf, W. in Brousek, J., 2020. Auf dem Weg zur »Friedensregion Alpen-Adria«. Konzept, Methoden und Ergebnisse eines grenzübergreifenden Dialogprojekts / Na poti k »mirovni regiji Alpe-Jadran«. Zasnova, metode in rezultati čezmejnega dialoškega projekta. V J. Brousek, D. Grafenauer, W. Wintersteiner in D. Wutti (ur.) *Slovenija – Österreich: Befreiedenes Errinnern – Osvabajajoče spominjanje: Dialoško obravnavanje zgodovine – Dialogische Aufarbeitung der Vergangenheit*. Drava, Celovec.
- Grafenauer, B., 1994. *Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje*. Zbirka ZČ 10, Ljubljana, 14–25.
- Grafenauer, D., 2014a. Prizadevanje za narodnostni obstoj oziroma oživljanje nemško govoreče etnične skupine prebivalcev v Sloveniji po letu 1991. V V. Kržišnik - Bukič in D. Josipovič (ur.) *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Ethnicity, 15. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 95–126.
- Grafenauer, D., 2014b. The European Charter for Regional or Minority Languages and Slovene Minorities in Austria and Croatia. V C. Cressati in M. Stolfo (ur.) *Lingue, diritti, cittadinanza: Friuli-Venezia Giulia, Italia, Europa, Mediterraneo = Languages, Rights, Citizenship*. Forum, Udine, 139–148.
- Grafenauer, D., 2015. Volksabstimmungsfeiern als Teil der Erinnerungskultur und Schaffung eines kollektiven Bewusstseins. Legenden und Mythen, Geschichtsschreibung, Märchen? = Plebiscitarne proslave kot del kulture spreminjanja in oblikovanja kolektivne zavesti. Legende in miti, zgodovina, pravljice?. V J. Pirker (ur.) *Kärnten und Slowenien: getrennte Wege - gemeinsame Zukunft: Jugend zwischen Heimat, Nation und Europa = Koroška in Slovenija: ločene poti – skupna prihodnost: mladi o domovini, narodu in Evropi*. 1. Aufl. Baden-Baden: Nomos, 101–109. Schriftenreihe der Europäischen Akademie Bozen, Bereich »Ethnische Minderheiten und regionale Autonomien«, 29.
- Grafenauer, D., 2016a. Vertreibung 1920. V K. Sturm - Schnabl in B.-I. Schnabl (ur.) *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: von den Anfängen bis 1942*. Böhlau, Wien, Bd. 3, 1413–1416.
- Grafenauer, D., 2016b. Volksabstimmung, Kärntner. V K. Sturm-Schnabl in B.-I. Schnabl (ur.) *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: von den Anfängen bis 1942*. Böhlau, Wien, Bd. 3, 1436–1441.
- Grafenauer, D., 2016c. Volksabstimmungspropaganda. V K. Sturm-Schnabl in B.-I. Schnabl (ur.) *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: von den Anfängen bis 1942*. Böhlau, Wien, Bd. 3, 1442–1446.

- Grafenauer, D., 2017. Ein spannungreiches Verhältnis: Österreich und die Kärntner Slowenen. *Ost-West: europäische Perspektiven*. 2017, Jhrg. 18, Heft 2, 132–142.
- Grafenauer, D., 2019. Die kärntner Slowenen als Flüchtlinge nach der Volksabstimmung 1920 und ihre gesellschaftliche Integration in Slowenien. V G. Hafner (ur.) *Grenzen: Trennung und Verbindung, 1918–2018 = Meje: ločujejo in povezujejo, 1918–2018*. Hermagoras/Mohorjeva, Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj, 121–142.
- Grdina, I., 2004. Nevarna razmerja v Vzhodnih Alpah/Bedrohliche Verhältnisse in den Ostalpen. V D. Nečak et al. (ur.) *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju/ Slowenisch-österreichische Beziehungen in 20. Jahrhundert, Historia 8*. Filozofska fakulteta, Ljubljana, 707–764.
- Inzko, V., 2010. Skupna Koroška – Das gemeinsame Kärnten. *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu za prestopno leto 2011*, Celovec, 29–42.
- Jesih, B., 2004. Slovenska narodna manjšina v Republiki Avstriji. Kratek prerez zgodovinskega razvoja in oznaka trenutnega položaja. V D. Nečak, B. Jesih, B. Repe, K. Škrilec in P. Vodopivec (ur.) *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju/ Slowenisch-österreichische Beziehungen in 20. Jahrhundert, Historia 8*. Filozofska fakulteta, Ljubljana, 269–304.
- Grenzüberschreitendes gemeinsames Opfertedenken / Prekomejno skupno spominjanje. Kärntner Heimatdienst, Klagenfurt, 2019.
- Klemenčič, M. in Klemenčič, V., 2010. *Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik: Zwischen Assimilierungsdruck und dem Einsatz für die Umsetzung der Minderheitenrechte*. Mohorjeva/Hermagoras, Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj.
- Keine Sieger, keine Verlierer, *Kärntner Tageszeitung*, 27. 4. 2011, 4.
- Letno poročilo / Jahresbericht 2015/2016. Slovenska glasbena šola dežele Koroške / Slowenische Musikschule des Landes Kärnten. Celovec/Klagenfurt, 1 (31).
- Marić M., L., 2019. *Iz mojega poveljevanja Koroškemu odredu od 21. maja do 22. junija 1919*. Založba Sophia, Ljubljana.
- Memorandum betreffend zweisprachige »topographische Aufschriften«, die Amtssprache sowie Maßnahmen für die Zusammenarbeit mit der slowenischsprachigen Volksgruppe, 26. 4. 2011.
- Minority Safepack Initiative, <http://www.minority-safepack.eu/> (dostop 22. 1. 2020).
- Moritsch, A., 2002. Dva različna pojmovanja naroda. V F. Mayrhofer-Grünbühel in M. Polzer (ur.) *Avstrija–Slovenija. Preteklost in sedanjost*. Cankarjeva založba in Wieser, Ljubljana, Klagenfurt/Celovec, 81–88.
- Moritsch, A., 2000. Nationale Ideologien in Kärnten. V A. Moritsch (izd.) *Die Kärntner Slowenen 1900 bis 2000. Bilanz des 20. Jahrhunderts*. Unbegrenzte Geschichte/ Zgodovina brez meja, 7. Klagenfurt, Ljubljana, Wien, 9–28.
- Nach 56 Jahren Streit trafen sich Vertreter von Slowenen, Regierung und Land Kärnten zur finalen Runde: Zähe Verhandlungen bis zur letzten Ortstafel, *Der Standard*, 27. 4. 2011, 10, 40.
- Ortstafeln: Eine zähe letzte Runde, *Die Presse*, 27. 4. 2011, 3, 29.
- Pandel, M., Polzer, M., Polzer-Scrienz, M. in Vospernik, R. (ur.) 2004. *Ortstafelkonflikt in Kärnten – Krise oder Chance?* Braumüller, Wien.

- Petritsch, W., Graf, W. in Kramer, G. (ur.) 2012. *Kärnten liegt am Meer. Konfliktgeschichte/n über Trauma, Macht und Identität*. Drava, Heyn, Klagenfurt/Celovec.
- Pirker J., 2013. *Wir sind Kärnten – Mi smo Koroška. Jugend, Begegnung und politische Bildung in Volksgruppenfragen*, Nomos, Band 22, Baden-Baden.
- Pirker J., 2011. *Über die »Mitte der Brücke«. Der Weg zur Lösung der Kärntner Ortstafelfrage 2010-2011*. V K. Anderwald, P. Filzmaier in K. Hren (ur.) *Kärntner Jahrbuch für politik 2011*, Mohorjeva, Klagenfurt, 78–107.
- Pleterski, J., 1965. *Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva Slovenske Koroške v letih 1848–1914*. Slovenska matica, Ljubljana.
- Pleterski, J., 2003. *Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu / Kärntner Volksabstimmung 1920. Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichwortes »Kärntner Volksabstimmung«*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 27 / Ethnicity 5. Zveza zgodovinskih društev in Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Projektna dokumentacija 2016/2017 – Project Outline - Building the Peace Region Alps-Adria (PRAA) – Envisioning the Future by Dealing with the Past – Open and Inclusive Public Discourse within Austria and Slovenia and between the Countries.
- Prvi zbor slovenskih koroških emigrantov v Celju, dne 14. oktobra 1928 in Pravila Kluba koroških Slovencev 1929*. Klub koroških Slovencev, Ljubljana.
- Pušnik, M., 2011. *Popularizacija nacije*. Založba FDV, Ljubljana.
- Ricoer, P., 1998. *Das Rätsel der Vergangenheit*. Göttingen, Wallstein.
- Schmied-Kowarzik, R., 2007. *Die Europäische Union und ihre ethnischen Minderheiten. Texte zu Politik und Zeitgeschichte, Bd. 9*. Berlin.
- Stergar, J., 1991. Koroški Slovenci. V *Enciklopedija Slovenije*, Zvezek 5, Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana, 290–304.
- Stourzh, G., 2005. *Um Einheit und Freiheit. Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945–1955*. Böhlau, Wien.
- Sturm, M., 2019. Friedensregion Alpen-Adria. Zwei Defizite der Kärntner Erinnerungskultur. V K. Anderwald, K. Hren in K. Steiner - Hämmerle (ur.) *Kärntner Jahrbuch für politik 2019*. Hermagoras Verlag / Mohorjeva založba, Klagenfurt am Wörthersee, 250–257.
- Suppan, A., 1983. *Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert*, Wien, 175–212.
- Suppan, A., 2002. Karikatura kot vir modernih stereotipov: (nemški) Avstrijci – Slovenci. V F. Mayrhofer-Grünbühel in M., Polzer (ur.) *Avstrija–Slovenija: Preteklost in sedanjost*. Cankarjeva založba, Ljubljana, Wieser, Klagenfurt/Celovec, 47–80.
- Škerl, U., 2018. Avstrija pritiska za priznanje manjšine, a Šarec se ne da: politika – nemška etnična skupnost. *Dnevnik*. [Tiskana izd.]. 68 (279), 4. december 2018, 1,3.
- Štih, P., 2002. *Nacionalizacija zgodovine in nastanek sovražnih predstav o sosedih: Slovensko-nemški (avstrijski) primer*. V F. Mayrhofer-Grünbühel in M. Polzer (ur.) *Avstrija–Slovenija: Preteklost in sedanjost*. Cankarjeva založba, Ljubljana, Wieser, Klagenfurt/Celovec, 45.

- Vouk, R., 2011. Zakon o narodnih skupnostih – rešitev? *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu za prestopno leto 2012*, Celovec, 29–39.
- Vouk, R., 2015. *60. let 7. člena/60 Jahre Artikel 7/ 60 Years of Article 7*. Narodni svet koroških Slovencev, Celovec/Klagenfurt.
- Wohlmuther, C., Wintersteiner, W. in Wagner, M., 2014. *International Handbook on Tourism and Peace*. Drava, Klagenfurt/Celovec.
- Wutti, D., 2013. Transgeneracijski prenosi v družinah koroških Slovencev. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 70, 45–54.
- Zakon o ratifikaciji Sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Avstrije o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti (BATKIZ)*. Uradni list RS 20 (2002).
- Zveza Alpe-Jadran. *Nova oblika sodelovanja na območju Alpe-Jadrana*, 2016, <http://www.alps-adriatic-alliance.org/wp-content/uploads/2016/02/The-AAA-Factheet-SLO.pdf> (dostop 6. 9. 2020).
- Žagar, M., 2019. Transforming Ethnic Conflict: Building Peace and Diversity Management in Divided Societies. V S. Byrne, T. Matyók, I. M. Scott in J. Senéhi (ur.) *Routledge Companion to Peace and Conflict Studies*. Routledge, London, 414–424.
- Žagar, M., 2020. Odprt vključujoč javni dialog. Pristop, orodje, ideologija in cilj / Offener, inklusiver, öffentlicher Dialog. Ansatz, Instrument, Ideologie und Ziel. V J. Brousek, D. Grafenauer, W. Wintersteiner in D. Wutti (ur.) *Slovenija – Österreich: Befreiedenes Errinnern – Osvabajajoče spominjanje: Dialogsko obravnavanje zgodovine – Dialogische Aufarbeitung der Vergangenheit*. Drava, Celovec.
- Župančič, O., 1947. Korotan v srcu. *Novi svet* (Ljubljana), letnik 2 (1/2). URN:NBN:SI:DOC-46Z40FJZ, <http://www.dlib.si> (dostop 15. 9. 2020).

The Peace Region Alps-Adriatic (PRAA) Project – a Model to Overcome Historical Traumas and Ideological and Political Differences?

Abstract

The chapter presents the development, implementation and results of the cross-border dialogue project *Building the Peace Region Alps-Adriatic (PRAA) – Envisioning the Future by Dealing with the Past. Promoting Open and Inclusive Dialogue and Public Discourse within Austria and Slovenia and between the Countries*, jointly conducted by research institutions from Austria and Slovenia. By applying different models, the project sought to explore and process different historical traumas, especially in the relations between Slovenia and Austria, and to find, through the transformation of conflicts, a common vision model aimed at better coexistence and cooperation between the two nations in the Alps-Adriatic region. During the project, the area of interest was expanded to the Italian national community in Slovenia and the Slovenian national community in Italy. The chapter presents a model that included the use of dialogue workshops and methods of open and inclusive public dialogue on the past, present and future, as well as interactive transformations of conflicts where representatives of the civil society active in social life and addressing a wider circle of people shared their views. The dialogue workshops were multilingual and attended by researchers from Austria and Slovenia. The results are seen in the development of a new common culture of remembrance (e.g. cross-border common remembrance of the soldiers killed in the battle for Carinthia at the cemetery in Velikovec/Völkermarkt, where the graves of the fighters for the northern Slovene border and the southern Austrian border have similar memorials), publications, involvement of an ever-larger circle of people, public information, and motions to erect a joint monument on the occasion of the 100th anniversary of the Carinthian plebiscite.

Keywords: 1920 Carinthian plebiscite, Peace Region Alps-Adriatic, dialogue

Sonja Novak Lukanović

Dodatek za dvojezičnost v javnih ustanovah na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji¹

Izvleček

V pričujočem poglavju je podan kratek oris zakonodaje, povezane z izvajanjem institucionalne dvojezičnosti. Posebej je izpostavljen program dodatka za dvojezičnost, kot eden izmed pomembnih instrumentov politike v Republiki Sloveniji za izvajanje dvojezičnosti v javnih ustanovah na narodnostno mešanih območjih. Predstavljeni so različni instrumenti in dejavniki, ki zaznamujejo tako notranjo kot zunanjo jezikovno ureditev na narodnostno mešanih območjih. V zaključku so predstavljeni izbrani empirični podatki, povezani z uspešnostjo oziroma neuspešnostjo dodatka za dvojezičnost, ki predstavljajo empirični del projekta *Institucionalna dvojezičnost na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji: evalvacija dodatka za dvojezičnost*.

Ključne besede: narodnostno mešano območje, dodatek za dvojezičnost, javne ustanove, stopnja znanja manjšinskega jezika, stališča.

1 Prispevek je rezultat dela v okviru projekta *Institucionalna dvojezičnost na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji: evalvacija dodatka za dvojezičnost* (J6-9373), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

1 Uvod

V Sloveniji sta dve etnično (ali narodnostno) mešani območji, in sicer Prekmurje na severovzhodnem delu države ter priobalni del slovenske Istre. Madžarsko govoreča manjšina živi v Prekmurju, italijansko govoreča pa je strnjena v Istri. V popisu prebivalstva iz leta 2002 se je 6.243 ljudi opredelilo za Madžare, kar je 0,32 % prebivalstva Slovenije, in 2.258 ljudi za Italijane, kar pomeni 0,11 % prebivalstva države. Slovenska nacionalna jezikovna politika temelji na načelu zagotavljanja enakovrednega položaja obeh narodnih manjšin na narodnostno mešanih območjih. Ustava Republike Slovenije v 11. členu določa: »Uradni jezik v Sloveniji je slovenščina. Na območjih občin, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi italijanščina ali madžarščina.« Jezikovna politika v Sloveniji zajema različna področja, vključno z izobraževanjem, javnimi službami in mediji (za pregled gl. npr. Medvešek in Bešter 2016; Novak Lukanović in Limon 2012, 2014; Čok in Zudič Antonič 2012; Zudič Antonič 2011; Zudič Antonič in Zorman 2004; Dular 2002, 2008; Štrukelj 1993, 1998; Toporišič 1991). Glede javne uprave je v 62. členu Ustave določeno: »Vsakdo ima pravico, da pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo, uporablja svoj jezik in pisavo na način, ki ga določi zakon.« To pomeni, da imajo javni uslužbenci, ki delajo v javni upravi na teh dveh narodnostno mešanih območjih, pravico, da na delovnem mestu uporabljajo svoj jezik. Pravico do uporabe svojega jezika pa imajo tudi državljani pri uresničevanju svojih pravic v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo. Za izvajanje ustavne določbe je torej potrebna institucionalna dvojezičnost, to je zmožnost javnih organov, da uporabljajo oba jezika tako v medsebojni komunikaciji kot v komunikaciji z uporabniki (notranja in zunanja komunikacija). V zakonodaji so ustavne določbe formalno uresničene: pogoj za zaposlitev v javnem sektorju na dveh narodnostno mešanih območjih je znanje tako večinskega kot manjšinskega jezika, kar omogoča uresničevanje institucionalne dvojezičnosti. Pregled zakonodaje² nam brez dvoma potrjuje, da je namen jezikovne politike v Sloveniji vplivati na deležnike in tako omogočiti doseganje in uresničevanje ciljev, ki jih na področju zagotavljanja institucionalne dvojezičnosti na narodnostno mešanih območjih oblikuje politika.

V pričujočem prispevku podajamo kratek oris zakonodaje, povezane z izvajanjem institucionalne dvojezičnosti. Predvsem izpostavljam program dodatka za dvojezičnost kot enega izmed instrumentov politike v Republiki

2 Pregled zakonodaje vsebujeta dokument *Normativna ureditev dvojezičnega poslovanja* (2018) in *Načrt ukrepov Vlade Republike Slovenije za izvajanje predpisov na področju dvojezičnosti 2015–2018* (2015).

Sloveniji za izvajanje dvojezičnosti v javnih ustanovah na narodnostno mešanih območjih. Nato izpostavljamo različne instrumente in dejavnike, ki zaznamujejo tako notranjo kot zunanjo jezikovno ureditev na narodnostno mešanih območjih. V zaključku podajamo tudi izbrane empirične podatke povezane z uspešnostjo oziroma neuspešnostjo dodatka za dvojezičnost, ki smo jih pridobili v okviru projekta *Institucionalna dvojezičnost na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji: evalvacija dodatka za dvojezičnost*.

2 Izbor zakonodaje za uresničevanje/izvajanje dvojezičnosti na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji

Dodatek za dvojezičnost ima v Sloveniji dolgo tradicijo, čeprav natančen zgodovinski prikaz do danes še ni bil raziskan. Še vedno ne vemo natančno, kdo ga je predlagal, kdaj in katere okoliščine so vplivale, da so ga začeli uvajati. V delovnem gradivu je navedeno, da (Göncz 2020)³:

prve razprave o morebitni stimulaciji 'javnih uslužbencev' oz. tistih, ki so pri svojem delu, poleg slovenščine, uporabljali tudi italijanski in madžarski jezik, so se prvič 'javno' pojavile na sejah Komisije za narodnosti pri CK ZKS. Morda so to problematiko omenjali tudi že prej, vendar konkretno so se člani omenjene 'partijske' komisije šele v januarju 1960 opredelili do tega vprašanja. Tedanji sklep ni bil strogo zavezujoč, vendar je kljub temu bilo pomembno, da so zaradi motiviranja strokovnih kadrov, ki so jih potrebovali v načrtovanem dvojezičnem sistemu, dvojezični dodatek (stimulacijo) opredelili kot 'odprto vprašanje', ki ga bo potrebno ustrezno urediti. Po omenjeni ugotovitvi so bile napotene določene občinske in republiške 'službe', da pri pripravi proračunov iščejo možnosti glede tovrstne stimulacije za zaposlene na področju dvojezičnega poslovanja, šolstva, kulture, medijev itd.

Göncz (2012) nadaljuje »da je omenjeni sklep v okviru CK ZKS izražal zgolj politično stališče (sicer v tedanjih časih zelo pomembno!), nikakor pa ni pomenilo zakonske osnove glede vzpostavitve sistema stimulacije zaposlenih v javnem sektorju, ki so pri svojem delu uporabljali tudi jezika avtohtonih narodnih skupnosti.«

3 Raziskovalno se z zgodovino dodatka za dvojezičnost v okviru projekta *Institucionalna dvojezičnost na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji: evalvacija dodatka za dvojezičnost* ukvarjata László Göncz in Attila Kovács. Informacija, ki jo navajamo, je povzete neobjavljenega gradiva.

Ko raziskujemo začetek zakonskega urejanja uvedbe dvojezičnega dodatka, je pomembno poudariti, da je šele Ustava Socialistične republike Slovenije (SRS) iz leta 1963 prvič določila posebne pravice italijanske in madžarske narodnosti v Republiki Sloveniji (77. člen). Brez dvoma je pri tem imel pomembno politično vlogo Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS), predvsem njegovi pokrajinski odbori in komisije. Na osnovi sprejetih ustavnih določb so v drugi polovici šestdesetih let prejšnjega stoletja tudi občinski statuti vsebovali določbe glede zagotavljanja pravic avtohtonih narodnih skupnosti na »višjem nivoju«. Vendar vse to še ne pomeni, da se je tudi glede dejanske izvedbe ustavnih določb naredil »korak naprej«, vključno z uvedbo dvojezičnega dodatka.

Ustava SRS iz leta 1974 (250. in 251. člen) je nadgradila pravno zaščito avtohtonih narodnih skupnosti in prav na tej osnovi so določbe področnih zakonov in podzakonskih aktov, ki so se nanašale na državno upravo kot pogoj zaposlovanja na narodnostno mešanem območju, določale enakovredno znanje slovenskega jezika in jezika narodnosti. Tudi po tem »koraku« izvedba zakonskih določb v prakso ni bila celovito uresničena in konkreten ukrep – dodatek za dvojezičnost – ni bil uveden.

Sistemsko zagotavljanja dvojezičnega dodatka je postalo urejeno po letu 1992. Tako sklep Vlade Republike Slovenije o koeficientih za določanje osebnih dohodkov (1992) predstavlja podlago za določitev dvojezičnega dodatka, ki se je kasneje s številnimi zakoni in uredbami nadgradil v cilju uspešnega izvajanja dvojezičnosti in zagotavljanja enakopravnosti italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji. Kljub postavitvi zakonskih podlag pa je za učinkovitost dodatka za dvojezičnost potrebna tudi širša družbena podpora.

Ker ima pri uspešnosti/neuspešnosti oziroma učinkovitosti/neučinkovitosti dodatka za dvojezičnost pomembno vlogo zakonodaja, velja izpostaviti nekatere zakone in uredbe,⁴ ki zagotavljajo temelje, da se izvaja institucionalna dvojezičnost na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji ter na ta način zagotavlja enakopravna raba manjšinskega jezika v institucijah javnega sektorja. Celovita predstavitev zakonodaje, ki posega na področje varstva pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti do rabe svojega jezika, presega namen pričujočega prispevka, zato omenjamo samo nekatere, po naši oceni temeljne zakone, kot na primer *Zakon o državni upravi*, ki v okviru 4. člena določa:

Na območjih občin, v katerih živita avtohtoni italijanska oziroma madžarska narodna skupnost, je uradni jezik v upravi tudi italijanščina oziroma madžarščina. Na teh območjih uprava posluje tudi v jeziku narodne skupnosti. Če stranka v postopku uporablja jezik narodne skupnosti, uprava vodi postopek v jeziku narodne

4 Glej opombo 2.

skupnosti in izdaja pravne in druge akte v postopku v slovenščini in v jeziku narodne skupnosti. Pred začetkom postopka mora organ seznaniti stranko s to pravico.

V okviru 4. člena je tudi določeno, da »kadar je upravni organ na prvi stopnji vodil postopek v italijanščini oziroma madžarščini, mora biti tudi drugostopni akt izdan v istem jeziku«.

Tudi *Zakon o splošnem upravnem postopku* med drugim določa, da na območjih lokalnih skupnosti, kjer sta pri organu poleg slovenskega jezika uradna jezika tudi italijanski oziroma madžarski jezik, upravni postopek teče v slovenskem jeziku in jeziku narodne skupnosti, če stranka v tem jeziku vloži zahtevo, na podlagi katere se postopek začne, oziroma če stranka to zahteva kadarkoli med postopkom. Podrobneje določbe omenjenega zakona v zvezi z upravnim poslovanjem vsebinsko razčlenjuje *Uredba o upravnem poslovanju*, ki na dvojezičnem območju zagotavlja enakovrednost uradnih jezikov pri upravnem poslovanju organov, ki izvršujejo upravno funkcijo, s čimer se zagotavlja izpolnjevanje ustavnopravnih obveznosti iz 5., 11. in 64. člena Ustave Republike Slovenije.

Številni področni zakoni (s področja kulture, izobraževanja, zdravstvene in lekarniške dejavnosti, kmetijstva, sodišč, tožilstva, odvetništva, notariata, policije, medijev, knjižničarstva itd.) izrecno določajo *poslovanje* s strankami tudi v jeziku narodnih skupnosti. Nekateri posebni zakoni, v skladu s katerimi morajo organi, javni zavodi, javne agencije, javni skladi, javni gospodarski zavodi ali druge osebe javnega prava poslovati tudi v jeziku narodnih skupnosti, sodijo v pristojnost posameznih resornih ministrstev. V okviru Vlade Republike Slovenije delujejo delovne skupine za izvajanje jezikovne politike Republike Slovenije in za pripravo ukrepov za izvajanje predpisov na področju dvojezičnosti.⁵

2.1 Znanje jezika narodne skupnosti kot posebni pogoj za zasedbo delovnega mesta

Pri obravnavi dodatka za dvojezičnost in izvajanje dvojezičnosti moramo posebej izpostaviti *Zakon o javnih uslužbencih*, ki vsebuje določbo glede znanja jezika narodne skupnosti kot posebnega pogoja za zasedbo delovnega

5 Tako imamo Medresorsko delovno skupino za spremljanje izvajanja jezikovne politike Republike Slovenije in Delovno skupino za pripravo načrta ukrepov za izvajanje predpisov na področju dvojezičnosti. V okviru tega se pripravljajo tako načrti ukrepov kot poročila o izvedbi ukrepov za izvajanje dvojezičnosti. O tem: *Načrt ukrepov Vlade Republike Slovenije za izvajanje predpisov na področju dvojezičnosti 2015–2018* (2015).

mesta, in sicer se 17. člen (posebni pogoj za zasedbo delovnega mesta) glasi: »Za delovna mesta javnih uslužbencev, ki morajo na podlagi zakona kot uradni jezik uporabljati tudi jezik narodne skupnosti, se kot pogoj določi tudi znanje tega jezika.«

Tudi *Uredba o notranji organizaciji, sistemizaciji, delovnih mestih in nazivih v organih javne uprave in v pravosodnih organih*, ki ureja vsebino sistemizacije delovnih mest, določa, da se pri posameznih delovnih mestih v sistemizaciji navedejo opis nalog in pogoji za opravljanje dela na konkretnem delovnem mestu – tudi posebni pogoj. Pravno podlago za določanje znanja jezika narodne skupnosti kot posebnega pogoja v sistemizaciji delovnih mest v državni upravi daje tudi *Zakon o državni upravi*, ki smo ga že navedli na začetku poglavja o zakonskih določitvah.

2.2 Zahtevana raven znanja jezika narodne skupnosti in preverjanje izpolnjevanja pogoja znanja

Zahtevano raven znanja jezika italijanske ali madžarske narodne skupnosti pri posameznih delovnih mestih javnih uslužbencev predpisujejo že sami področni predpisi (npr. *Sodni red*, *Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja* itd.) ali pa določajo, da delovna mesta in zahtevano raven znanja jezika narodne skupnosti določi predstojnik organa oziroma poslovodni ali drugi pristojni organ javnega sektorja (npr. *Zakon o organiziranosti in delu v policiji*, *Zakon o priznavanju poklicnih kvalifikacij zdravnik, zdravnik specialist, doktor dentalne medicine in doktor dentalne medicine specialist* itd.).

Predstojnik določi pogoj (znanje jezika narodnosti) pri posameznem delovnem mestu v sistemizaciji in upošteva izrecno določbo področnega zakona o zahtevani ravni znanja jezika narodne skupnosti ali pa vsebino nalog posameznega delovnega mesta določi sam, prav tako pa tudi, kakšna raven znanja jezika narodne skupnosti je za opravljanje nalog na posameznem delovnem mestu potrebna.

Pri določanju ravni znanja jezika narodne skupnosti se upošteva referenčni okvir, ki ga je postavil Svet Evrope *Common European Framework of Reference for Languages* oziroma Skupni evropski jezikovni okvir (SEJO) (Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje 2011). SEJO jezikovno znanje opredeljuje na šestih naraščajočih ravneh, združenih v tri širše ravni (A1 in A2, B1 in B2, C1 in C2), glede na tri vrste jezikovne dejavnosti: sprejemanje (poslušanje in branje), tvorjenje (govorjenje in pisanje) in interakcijo (govorno in pisno). SEJO predstavljale referenčni okvir in ne pomeni normativnega orodja oziroma predpisa. Referenčni okvir se uporablja tudi za raven znanja jezika narodne skupnosti. Uporaba le-tega ima prednost,

ker omogoča, da se pri oceni znanja jezika uporabijo lestvice glede na značilnosti in potrebe posameznih skupin.

Pri oceni znanja jezika narodne skupnosti v povezavi s prejemanjem dodatka za dvojezičnost se ugotavljata dve ravni zahtevnosti: osnovna in višja zahtevnost, kar ustreza poimenovanju v zakonodaji – pasivno in aktivno znanje⁶. Tako znanje jezika na osnovni ravni ustreza ravni A2, znanje na višji ravni pa ravni B2.

Upošteva evropsko jezikovno lestvico znanje jezika narodne skupnosti *na osnovni ravni (A2)* pomeni, da posameznik:

- /.../ razume povedi in pogosto besedišče, ki se nanaša na najbolj temeljne stvari (npr. osnovni osebni in družinski podatki, nakupovanje, neposredno življenjsko okolje, zaposlitev);
- spособen je preprostega vsakdanjega sporazumevanja, pri katerem gre za neposredno izmenjavo informacij o splošnih vsakodnevnih stvareh;
- s preprostimi izrazi zna opisati svoje poreklo in izobrazbo, neposredno življenjsko okolje in stvari, ki se nanašajo na trenutne potrebe.

Znanje jezika narodne skupnosti *na višji ravni (B2)* pomeni, da posameznik:

- /.../ razume poglobitve misli zahtevnih besedil, ne glede na to, ali obravnavajo stvarno ali abstraktno tematiko;
- razume tudi strokovne razprave s svojega strokovnega področja;
- izraža se dovolj spontano in tekoče, da se lahko v vsakdanjih stikih sporazumeva z naravnimi
- govorci brez prehudega napora za obe strani sogovornikov;
- zna oblikovati jasna in natančna besedila v zvezi s široko paleto tem in
- pojasniti svoj pogled na določeno vprašanje, kar vključuje tudi razlago prednosti in slabosti različnih možnosti.

Ustrezna določitev zahtevane ravni znanja jezika italijanske ali madžarske narodne skupnosti je pomembna tudi zaradi dejstva, ker javnim uslužbencem na delovnih mestih, kjer je znanje jezika narodne skupnosti pogoj za opravljanje dela v skladu *Zakonom o sistemu plač v javnem sektorju*, pripada dodatek za dvojezičnost. Kot je zapisano v 28. členu *Zakona o sistemu plač v*

6 Z 12. členom *Uredbe o količnikih za določitev osnovne plače in dodatkih zaposlenim v službah vlade Republike Slovenije in v upravnih organih* je bil za območje lokalnih skupnosti, v katerih živi italijanska ali madžarska narodna skupnost, določen dodatek za aktivno znanje jezika narodne skupnosti v višini 6 % osnove plače in 3 % osnovne plače za pasivno znanje.

javnem sektorju, obstaja možnost dvojezičnega dodatka v višini od 3 % do 15 % osnovne plače javnih uslužbencev:

- dodatek je za učitelje in ostale strokovne delavce v osnovnem in srednjem šolstvu ter vzgojitelje in ostale strokovne delavce v vrtcih ter novinarje Javnega zavoda RTV Slovenija predviden v višini od 12 % do 15 % osnovne plače;
- za ostale javne uslužbence je predviden dodatek v višini od 3 % do 6 % osnovne plače;⁷
- za sodnike, državne tožilce in državne pravobranilce pa je predviden dodatek v višini do 6 % osnovne plače.

Višino dodatka v skladu z zakonodajo določi predstojnik, in sicer na osnovi zahtevane stopnje znanja jezika narodne skupnosti ter dejanske uporabe tega jezika pri opravljanju dela. Glede na *Zakon o sistemu plač v javnem sektorju* morata biti izpolnjena dva pogoja:

- zahtevana raven znanja jezika narodne skupnosti;
- dejanska uporaba tega jezika pri opravljanju dela.

Oba pogoja smo v analitični shemi izpostavili (jezikovna znanja in pogostost rabe jezikovnih znanj) in ju tudi preverjali v empiričnem raziskovanju, o katerem pišemo v posebnem poglavju tega prispevka.

Zakonodaja izpostavlja, da je treba upoštevati in razlikovati javne uslužbence, ki večino delovnega časa ustno ali pisno komunicirajo s strankami in tako v večji meri uporabljajo jezik narodne skupnosti (npr. izdajanje različnih potrdil, prijave prebivališča, vozniška dovoljenja, matične zadeve, splošne informacije idr.), in javne uslužbence, pri katerih iz narave dela izhaja potreba po le občasni uporabi jezika narodne skupnosti (kadrovske postopki idr.). Pri ugotavljanju, koliko zaposleni pri svojem delu dejansko uporablja jezik narodne skupnosti, se upošteva:

- za delovna mesta, na katerih javni uslužbenci pri opravljanju dela uporabljajo jezik narodne skupnosti pretežni del delovnega časa (več kot 70 % delovnega časa), se lahko določita višja raven znanja jezika narodne skupnosti in dodatek v višini 6 %;
- za delovna mesta, na katerih javni uslužbenci pri opravljanju dela uporabljajo jezik narodne skupnosti manjši del delovnega časa oziroma občasno, se lahko določita osnovna raven znanja jezika narodne skupnosti in dodatek v višini 3 %;

⁷ 12. členom *Uredbe o količnikih za določitev osnovne plače in dodatkih zaposlenim v službah vlade Republike Slovenije in v upravnih organih*. Navedeni dodatek se priznava za delovna mesta, za katera je v aktu o notranji organizaciji in sistemizaciji delovnih mest predpisan pogoj znanje jezika narodne skupnosti.

- za delovna mesta, na katerih javni uslužbenci pri opravljanju dela ne uporabljajo jezika narodne skupnosti (niti pisno niti ustno ne komunicirajo s strankami), se v sistemizaciji delovnih mest znanje jezika narodne skupnosti ne določi kot pogoj za zasedbo delovnega mesta, prav tako ne dodatek.

Ko je znanje jezika italijanske ali madžarske narodne skupnosti določeno kot posebni pogoj za zasedbo delovnega mesta, mora javni uslužbenec v skladu z *Zakonom o javnih uslužbencih* pred sklenitvijo delovnega razmerja oziroma pred nastopom dela izkazati oziroma dokazati izpolnjevanje tega pogoja. Preverjanje izpolnjevanja pogoja znanja jezika narodne skupnosti (zakonodaja posebej ne določa načina preverjanja) je prepuščeno odločitvi in presoji predstojnika organa, ki mora določiti način preverjanja, s katerim se ugotovi, ali javni uslužbenec izpolnjuje pogoje za konkretno delovno mesto, na katerem se zahteva znanje jezika narodne skupnosti.

Preverjanje, ali ima zaposleni osnovno ali višjo raven znanja, je možno na podlagi dokumentacije, ki jo posameznik predloži (zakonodaja točno definira, kateri dokumenti so ustrezni), ali pa na podlagi pisnega ali ustnega preizkusa, ki ga opravi oseba, ki je kvalificirana za presojno znanja jezika narodne skupnosti (profesor italijanskega ali madžarskega jezika, sodni tolmač za navedena jezika ali prevajalec), ali kako drugače.

Načrt ukrepov Vlade Republike Slovenije za izvajanje predpisov na področju dvojezičnosti 2015–2018 (2015) navaja številne instrumente, ki prispevajo k uspehu izvajanja predpisov na področju dvojezičnosti – naj navedemo samo nekatere: nadzor pravilnosti sistemizacije delovnih mest, nadzor nad izvajanjem dvojezičnosti, proučitev pravilnosti oziroma upravičenosti izplačevanja dodatkov za dvojezičnost, nadzor glede izvajanja dvojezičnosti na področju delovanja organov občine (seje občinskih organov, objava splošnih aktov), nadzor delovanja občinske uprave, skrb za e-storitve, izvedba tečajev jezika narodnih skupnosti za zaposlene (brezplačno, periodično), prevajanje oziroma zagotavljanje vseh obrazcev v jeziku narodne skupnosti itd.

3 Pregled in analiza dosedanjih raziskav in relevantne literature

Iz analize zakonskih podlag ugotavljamo, da slovenska jezikovna politika omogoča posebne spodbude za rabo in učenje manjšinskega jezika v javnem sektorju. Imenovanje na določene položaje v javnem sektorju je pogojeno z znanjem manjšinskega jezika, predvidene pa so tudi finančne spodbude za dvojezičnost v obliki dodatka k plači. Kljub temu je izvajanje politike manj

učinkovito od pričakovanega. Etnografske raziskave, opravljene med večinskim in manjšinskim prebivalstvom že v letih 1991 in 1997, so pokazale, da se večinski in manjšinski jezik v praksi ne uporabljata enakovredno. Uporaba obeh jezikov na delovnem mestu je verjetnejša med pripadniki manjšine, medtem ko uslužbenci, ki so po narodnosti Slovenci, pretežno uporabljajo le slovenski jezik (Nečak Lük 1993, 2000). V zadnjem času se razmere niso spremenile. Iz poročila o položaju jezikovnih manjšin, ki ga je nedavno objavil Svet Evrope, je razvidno, da narodne manjšine na splošno ne oporekajo kakovosti ustavnega in pravnega okvira, pri izvajanju v praksi – na primer uporaba jezika v javnih prostorih na lokalni ravni in kakovost izobraževanja, ki je na voljo v manjšinskih jezikih, pa so vrzeli (Svetovalni odbor Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin 2018, 4; gl. tudi Lantschneret et al. 2012). Raziskave, ki jih je izvedel Inštitut za narodnostna vprašanja, so pokazale, da javni uslužbenci, ki so pripadniki večine, jezika manjšine v praksi pogosto ne govorijo dobro, tudi če je to pogoj za delovno mesto in tudi če so upravičeni do dodatka za dvojezičnost (Medvešek in Bešter 2016). Uporaba obeh jezikov za notranjo komunikacijo v javni upravi je verjetnejša med pripadniki manjšine, pripadniki večinskega naroda pa pretežno uporabljajo le slovenski jezik.

Prav tako ugotavljamo, da okrnjena učinkovitost jezikovne politike na področju javne uprave ni posledica pomanjkanja podpore prebivalstva (Novak Lukanović 2003) ali neustrezne zakonodaje. Raziskava *Dvojezičnost v Sloveniji*, ki jo je med letoma 2005 in 2007 na reprezentativnem vzorcu prebivalstva slovenske Istre in Prekmurja izvedel Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, kaže, da se velika večina anketirancev strinja, da bi moralo biti znanje obeh jezikov pogoj za zaposlitev na območju ne glede na delovno mesto. Rezultati kažejo, da večina anketirancev meni, da bi morale biti izrečene denarne ali druge sankcije, če ni poskrbljeno za dvojezično komunikacijo, vključno z zaposlitvijo ustreznega kadra in zagotavljanjem informacij v obeh jezikih. Dodatno nadomestilo za dvojezičnost na delovnem mestu podpira 91 % anketirancev. Z drugimi besedami: anketiranci načeloma podpirajo jezikovno politiko, ki spodbuja dvojezičnost javnih uslužbencev, v praksi pa se komunikacija nagiba k izključni rabi slovenščine, zlasti med mladimi (Medvešek in Bešter 2016). Rezultati kažejo, da vzrok za neučinkovitost institucionalne dvojezičnosti (natančneje programa dodatka za dvojezičnost) ni ne pomanjkanje podpore članov manjšinske skupnosti ne močno negativno stališče članov večine. Iz tega lahko zaključimo, da je neučinkovitost politike posledica njenega neustreznega oblikovanja in izvajanja.

Empirične raziskave tudi ugotavljajo, da je ena od pomanjkljivosti funkcionalne dvojezičnosti v javnem sektorju, da je potrebna raven jezikovnega znanja v zakonodaji sicer natančno opredeljena (gl. Novak Lukanović 2003; Medvešek in Bešter 2016, 177–178), toda posameznik, ko zaseda določeno delovno mesto, dejansko ne obvlada manjšinskega jezika tako dobro, kot

to predvideva sistematizacija, in posledično ga nesuvereno uporablja. To pomeni, da se pripadniki manjšine na javne uslužbenke pogosto raje obrnejo v slovenščini, še posebno, če so ti pripadniki večinske skupnosti, ki italijanščine ali madžarščine največkrat ne obvladajo dovolj dobro. Raven znanja jezika javnih uslužbencev pa je spremenljivka, na katero jezikovna politika lahko vpliva. Še en primer, ki ima vpliv, je sestava lokalnega prebivalstva. Preseljevanje pripadnikov srbske, hrvaške, bosanske, črnogorske, makedonske in albanske skupnosti v slovensko Istro in Prekmurje spreminja družbeno in kulturno strukturo lokalnega prebivalstva ter utegne spreminjati demografsko strukturo območja in zmanjšati proporcionalnost govorcev manjšinskega jezika na tem območju.

Nekatere raziskave o jezikovnih politikah so imele cilj podpreti manjšinske jezike v različnih evropskih državah (Grin et al. 2003; Gazzola et al. 2016; Laakso et al. 2016), vendar nobena od raziskav ni obravnavala italijanščine in madžarščine v Sloveniji s primerjalnega vidika. Še pomembneje je, da se večina omenjenih raziskav osredotoča na naknadno evalvacijo, ne pa tudi na težave pri oblikovanju in izvedbi politike. Obstoječe raziskave o jezikovni politiki v Sloveniji obravnavajo pretežno okoliščine, v katerih se jezikovna politika izvaja. Burra in Debeljuh (2013) denimo opisujeta vitalnost italijanščine v skladu z devetimi parametri vitalnosti jezika, ki jih predlaga Unesco (2003). Pa vendar se te raziskave ne ukvarjajo z notranjimi značilnostmi procesa oblikovanja politike in njihovimi vplivi na vitalnost jezika.

Brez dvoma pa je pri analiziranju učinkovitosti dodatka za dvojezičnost treba upoštevati teoretični model, ki sloni na treh parametrih: »sposobnost–priložnost–želja« (angl. *Capacity-Opportunity-Desire* ali model COD) (Grin in Vaillancourt 1999). Model izraža logiko ukrepanja politike, ki je namenjena (i) izboljšanju jezikovnih spretnosti govorcev manjšinskega jezika (sposobnost oziroma *capacity*); (ii) ustvarjanju novih priložnosti za rabo jezika (priložnost oziroma *opportunity*) in (iii) vplivanju na stališča govorcev, da bi povečali njihovo željo po rabi jezika (želja oziroma *desire*). V modelu se izvajanje sistematičnih ukrepov politike na vseh treh področjih hkrati odraža v povečani rabi manjšinskega jezika in posledično v izboljšanju njegove vitalnosti. Model COD je bil doslej uspešno uporabljen v dveh mednarodnih projektih, ki sta se ukvarjala z vrednotenjem jezikovnih politik za podporo manjšinskim jezikom, in sicer v projektu *Support for Minority Language in Europe*, ki ga je v obdobju 2002–2003 financirala Evropska komisija (Grin et al. 2003), ter v projektu *European Language Diversity for All*, ki ga je v letih 2011–2013 prav tako financirala Evropska komisija (Laakso et al. 2016).

Pravna podlaga za jezikovno politiko na narodnostno mešanih območjih in program dodatka za dvojezičnost sta v Sloveniji vzpostavljena, postavlja pa se vprašanje, kako notranji in zunanji kulturni, družbeni, politični in gospodarski dejavniki vplivajo na oblikovanje in izvajanje programa dodatka

za dvojezičnost na dveh narodnostno mešanih območjih. Seveda ni nujno, da so vsi dejavniki relevantni v vsaki fazi jezikovne politike na narodnostno mešanih območjih.

4 Dejavniki, ki vplivajo na uspešnost dodatka za dvojezičnost v javnih ustanovah na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji

Ugotavljanje uspešnosti izvajanja dvojezičnosti v javnih ustanovah na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji v povezavi s programom dodatka za dvojezičnost smo umestili v okvir, ki ga sestavljajo različni dejavniki. Na učinkovitost oziroma neučinkovitost programa dodatka za dvojezičnost vplivajo zunanji in notranji dejavniki. Prav ti dejavniki lahko potencialno vplivajo na proces oblikovanja in izvajanja politike (dvojezičnosti) na dveh narodnostno mešanih območjih v Sloveniji.

Primeri *zunanjih dejavnikov*, ki vplivajo na oblikovanje politike, so demografska sestava prebivalstva, sprememba sestave prebivalstva na trgu dela zaradi migracijskih tokov (na primer preseljevanje madžarsko govorečih državljanov iz Prekmurja v Ljubljano zmanjšuje število madžarsko govorečih kandidatov za delovna mesta v javni upravi v Prekmurju), razpoložljivost usposobljenih prevajalcev in tolmačev na trgu dela ter višina sredstev, namenjenih jezikovni politiki.

Primeri *notranjih dejavnikov* pa so stopnja zavzetosti nosilcev odločanja, na primer stališča javnih uslužbencev, spremembe upravne organizacije javnih služb, prepričanja in pričakovanja prebivalstva ter pomanjkanje ustreznih kazalnikov za spremljanje razvoja jezikovnih spretnosti javnih uslužbencev. Ideološki pogled oblikovalcev politike je tudi primer notranjega dejavnika, ki lahko vpliva na kakovost oblikovanja politike. Če oblikovalci politike sledijo povsem formalističnemu pristopu k jezikovni politiki (torej če s svojim delovanjem zgolj formalno upoštevajo pravila), je manj verjetno, da bodo dosegli cilje, kot tisti, ki težave rešujejo s ciljno usmerjenim pristopom.

Jezikovna politika vsake države se v praksi izvaja prek različnih instrumentov. Teorija razlikuje štiri tipe instrumentov, s pomočjo katerih posamezna vlada želi doseči svoje cilje. Poznamo zakonodajne (vladne), finančne, informacijske in organizacijske instrumente. Tako razlikovanje je pomembno tudi v jezikovni politiki in načrtovanju (jezikovna politika in načrtovanje – JPN). Nekateri instrumenti JPN na primer temeljijo na denarnih spodbudah za učenje jezika (ne pa nujno za njegovo uporabo), na primer v obliki »dodatka za dvojezičnost« v Kanadi, na dveh narodnostno mešanih območjih v Sloveniji ter na ladinsko govorečem območju v Italiji. Primer instrumenta, ki temelji

na spodbudah, je tudi tako imenovani certifikat večjezičnosti (*Label für die Mehrsprachigkeit*), ki ga poznajo v švicarski javni upravi (Gazzola 2016).

Instrumenti jezikovne politike in zunanji dejavniki vplivajo na notranjo jezikovno ureditev (NJU) na institucionalni ravni, torej v javnih ustanovah.

NJU zaznamujejo različne spremenljivke:

- jezikovna znanja (JZ)/jezikovne spretnosti zaposlenih;
- pogostost rabe jezikovnih znanj (PR);
- obseg prevajanja in tolmačenja (PT).

Dvojezično sporazumevanje na institucionalni ravni, v javnih ustanovah, je torej možno le, če imajo zaposleni zahtevana jezikovna znanja, če jih uporabljajo in če so na voljo tudi storitve jezikovnega posredovanja (prevajanja). Navedene spremenljivke se med seboj prepletajo in so v medsebojni soodvisnosti. Pogostost rabe jezikovnih znanj (PR) je odvisna od jezikovnega znanja oziroma jezikovnih spretnosti posameznika (JZ), na JZ vpliva PR, bolj ali manj intenzivna raba PT pa vpliva na potrebo po jezikovnih znanjih (JZ) in pogostost njihove rabe (PR).

Zunanji ali notranji dejavniki, ki smo jih že omenili, vplivajo na jezikovno znanje oziroma jezikovne spretnosti (JZ), na pogostost rabe jezika (PR) in na obseg prevajanja oziroma tolmačenja (PT).

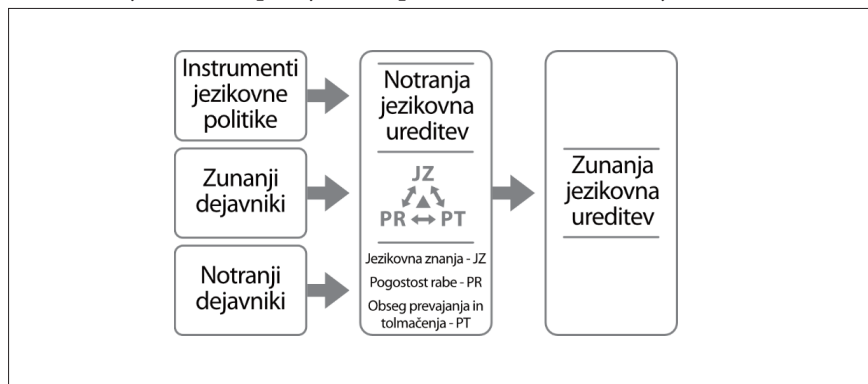
Poleg že omenjenih notranjih dejavnikov pa obstajajo tudi še drugi dejavniki, ki jih lahko opredeljujemo kot notranje dejavnike in ki lahko vplivajo na notranjo jezikovno ureditev, na primer razpoložljivi viri (na primer finančni), intrinzična oziroma notranja motivacija zaposlenih in vodij za učenje in uporabo jezika, postopek zaposlovanja, notranje sheme poklicnega napredovanja, tehnološka orodja (npr. večjezične podatkovne baze in strojno prevajanje), pogostost interakcij med zaposlenimi in število udeležencev na sestankih. Izhodiščni okvir, ki smo si ga postavili, predpostavlja, da vsebinske in institucionalne jezikovne politike vplivajo na notranje spremenljivke, s tem pa notranjo jezikovno ureditev vodijo v smer doseganja ciljev oblikovalca politike (npr. povečane uporabe manjšinskega jezika v javni upravi).

Zunanja jezikovna ureditev (ZJU), ki jo zaznamujejo tako zunanji dejavniki kot spremenljivke notranje jezikovne ureditve (NJU), pa pomeni, da obstajajo uradni obrazci v dveh jezikih, da obstaja dostop do zaposlitve v javni upravi, da je omogočen dostop do informacij v dveh jezikih.

Spremembe v NJU vplivajo na ZJU. Dvojezična javna uprava mora biti sposobna zagotavljati storitve v več kot enem jeziku. Izpostavljamo, da zagotavljanje dvojezičnih storitev na področju javne uprave (seveda tudi na vseh področjih javnega življenja) prispeva k vitalnosti manjšinskega jezika. Med značilnostmi NJU in njenimi učinki na ZJU ni linearne in deterministične povezave. Na primer izboljšanje jezikovnih znanj oziroma spretnosti javnih uslužbencev, ki delajo na okencih uradov javne uprave, ne pomeni nujno

povečanja *rabe* tega jezika pri tamkajšnjih dvojezičnih prebivalcih, če ti ne vedo, da so javni uslužbenci dvojezični ali da so postali (bolj) dvojezični.

Skica1: Dejavniki, ki vplivajo na uspešnost dodatka za dvojezičnost

Vir: Novak Lukanović 2020.

5 Prikaz izbranih rezultatov empiričnega raziskovanja

Že iz izbora prikazane zakonodaje v prejšnjem poglavju je razvidno, da je zakonodaja postavljena tako, da močno podpira znanje in rabo jezika narodne skupnosti. Kljub temu dejstvu pa smo v raziskavi *Institucionalna dvojezičnost na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji: evalvacija dodatka za dvojezičnost* postavili hipotezo, da je neučinkovitost politike posledica njenega neustreznega oblikovanja in izvajanja. Postavili smo si številna vprašanja, odgovori na katera bodo nakazali učinkovitost dodatka za dvojezičnost. Navajamo nekatera vprašanja:

- Ali finančne spodbude pomembno vplivajo na razvoj JZ, PR, ali PT?
- Ali dodatek za dvojezičnost nagraduje znanje jezika ali njegovo uporabo?
- Ali bodo, če javni uslužbenci niso motivirani za uporabo jezika, denarne spodbude za njegovo učenje povzročile začasno izboljšanje JZ, ne pa tudi PR?
- Če jezikovna znanja niso stalno spremljana, bodo finančne spodbude verjetno kratkoročno učinkovite, dolgoročno pa ne?
- Ali je dodatek za dvojezičnost, povezan s ciljem usposobljenosti, jasno opredeljen ali ne? Če ni, bo učinkovitost dodatka za dvojezičnost verjetno nizka.

Na osnovi analitične sheme, ki upošteva vpliv notranjih in zunanjih dejavnikov na rabo jezika narodne skupnosti na institucionalni ravni in

povezavo z dodatkom na dvojezičnost, ter izhajajoč iz analize normativnih dokumentov na ravni države in uradnih dokumentov o jezikovni politiki na nacionalni ravni, smo pripravili spletno anketo, rezultati katere nam bodo dali odgovor na postavljeno hipotezo. Spletno anketo (»online« anketo) smo izvedli med vsemi zaposlenimi v izbranih javnih institucijah v občinah na slovensko-italijanskem in slovensko-madžarskem narodnostno mešanem območju in na ta način zagotovili reprezentativnost vzorca, natančneje, zagotovili smo »reprezentativno javno upravo« (Kübler 2013, 78–80; Turgeon in Gagnon 2013), kar pomeni, da odraža raznolikost sestavnih delov, da vključuje posameznike različnega jezikovnega, narodnostnega in družbenega porekla. Tako smo anketo izvedli med zaposlenimi v okviru štirih različnih področij javnega sektorja, ki so po našem mnenju najustreznejša in najbolj reprezentativna za ugotavljanje učinkovitosti dodatka na dvojezičnost:

- občina, upravna enota (JU),
- sodišče (SO),
- zdravstveni dom (ZD),
- center za socialno delo (CS).

Spletna anketa je imela 34 vprašanj, ki so se nanašala na splošne demografske podatke anketirancev, vprašanja o prvem jeziku, oceno znanja jezika po kriterijih SEJO, delovno mesto anketiranca, prejemanje dodatka za dvojezičnost, frekvenco rabe jezika narodne skupnosti na delovnem mestu – s strankami in sodelavci, stališča anketirancev do dvojezičnega dodatka, njegovo ustreznost in predloge za izboljšanje.

K sodelovanju smo povabili vse zaposlene v obravnavanih ustanovah, ne glede na to, ali imajo dodatek za dvojezičnost ali ne, kajti zanimajo nas tudi stališča tistih, ki dodatka ne prejema. Anketa je bila poslana 1.347 uslužbencem/posameznikom. Na anketo se je odzvalo 951 uslužbencev, od katerih je anketo delno ali v celoti zaključilo 589 uslužbencev. Prazno anketo je pustilo 362 uslužbencev, kar je po naši oceni velik odstotek, ki zahteva nadaljnjo obravnavo in ugotavljanje, zakaj niso želeli izpolniti ankete. Stopnja odgovorov oziroma realizacija ankete je tako 44-odstotna. Analiza podatkov nam tudi pokaže, da posamezniki niso odgovorili vedno na vsa vprašanja.

Čeprav so vprašani lahko odgovarjali v slovenskem, italijanskem ali madžarskem jeziku, se je večina odločila odgovarjati v slovenskem jeziku (97,4 %), le majhen delež (2,6 %) predstavljajo ankete v madžarskem (1,6 %) in italijanskem jeziku (1 %). Ta podatek nas ne preseneča, kajti tudi pri empiričnem raziskovanju v preteklosti se je vedno večina anketirancev odločila za slovenski jezik. Predvidevamo, da zato, ker je nosilna institucija raziskave iz Ljubljane, zato ocenjujejo, da je bolje, da odgovarjajo v slovenskem jeziku, ali pa niso dovolj suvereni v madžarskem ali italijanskem jeziku, da bi anketo ustrezno izpolnili.

V anketi je sodelovala večina žensk, najštevilčnejšo starostno skupino so predstavljali respondenti, stari 41–48 let. Med anketiranimi je skoraj polovica takih, ki so dokončali visoko šolo, fakulteto ali akademijo (prejšnja univerzitetna diploma ali sedanja 2. bolonjska stopnja); nekaj več kot petina pa je oseb z dokončano 4-letno srednjo tehniško/strokovno šolo ali gimnazijo (opravljena matura). Visoko stopnjo izobraženosti kaže tudi podatek, da ima le 1,2 % anketiranih srednješolsko izobrazbo in le 0,2 % anketiranih osnovnošolsko izobrazbo. V vzorcu, ki ga obravnavamo, je največ anketirancev (22,9 %) na trenutnem delovnem mestu zaposlenih od 1 do 5 let; sledijo jim tisti, ki prav tako predstavljajo dobro petino in so na delovnem mestu zaposleni od 11 do 15 let. Najmanjši delež (5,5 %) pa predstavljajo vprašani, ki so na trenutnem delovnem mestu zaposleni od 26 do 30 let in pa manj kot 1 leto.

Osnovni pogoj za uspešno uresničevanje institucionalne dvojezičnosti sta jezikovno znanje zaposlenih (JZ) in pogostost rabe jezikovnih znanj (PR), ki sta pomembna dejavnika notranje jezikovne ureditve (NJU). To vsebuje zakonodaja, o kateri pišemo v posebnem poglavju našega prispevka. Če zaključimo, ta dva pogoja – JZ in PR – predstavljata temelj tako z zakonskega kot teoretičnega vidika, zato v pričujočem prispevku izpostavljam rezultate spletne ankete, ki se nanašajo na enega od omenjenih dejavnikov – JZ.

Izmed 589 zaposlenih iz obeh narodnostno mešanih območjih, ki so spletno anketo izpolnili, je na vprašanje o dodatku odgovorilo samo 487 zaposlenih (82,7 %), od katerih jih 357 prejema dodatek za dvojezičnost (76,4 %).

Tabela 1: Dodatek za dvojezičnost glede na narodnostno mešano območje

	Vzorec	
	N	%
Prekmurje	112	31,4
Slovenska Istra	245	68,6
Skupaj	357	100

Vir: Novak Lukanović 2020.

Jezikovno znanje zaposlenih in stališča do dodatka za dvojezičnost

V anketi smo postavili vprašanje o znanju jezika (slovenskega in madžarskega oziroma italijanskega) v vseh štirih sporazumevalnih dejavnostih – slušno in bralno razumevanje, govorno sporazumevanje ter pisno sporočanje. Upoštevalje evropsko jezikovno lestvico, smo posamezne ravni opisali in zavestno posameznih ravni nismo označili z A1, A2, B1, B2, C1 in C2, temveč smo podali opise posamezne ravni in tako se je lahko posameznik odločil, kako ocenjuje

svojo sporazumevalno zmožnost.⁸ Samoocenjevanje posameznih sporazumevalnih dejavnosti nam omogoča, da ugotovimo, ali imajo posamezniki, vključeni v raziskavo, *aktivno znanje jezika manjšine* (obvladajo ga na vseh štirih sporazumevalnih dejavnostih) ali *samo pasivno* (zadostujeta le dve receptivni dejavnosti – poslušanje in branje). Že pri odločitvi za metodo samoocenjevanja smo se zavedali, da taka metoda ni najzanesljivejša, toda izhajali smo iz predpostavke, da so rezultati lahko vseeno koristni, kajti v povezavi z rabo manjšinskega jezika (italijanskega oziroma madžarskega), predvsem s količino rabe na delovnem mestu, lahko ocenimo dejansko/realno stopnjo izvajanja dvojezičnosti v javnih institucijah in upravičenost dodatka za dvojezičnost.

Večina zaposlenih, ki prejema dodatek za dvojezičnost, je svoje znanje manjšinskega jezika ocenila zelo visoko, kar nam prikazujejo podatki v spodnjih tabelah:

Tabela 2: Samoocenjevanje znanja različnih ravni za madžarski jezik

Sporazumevalna dejavnost	A1	A2	B1	B2	C1	C2	Skupaj
Slušno razumevanje	3 2,8 %	4 3,8 %	22 20,8	15 14,1 %	19 19,9 %	43 40,6 %	106 100 %
Bralno razumevanje	5 4,8 %	5 4,8 %	27 26 %	17 16,3 %	18 17,3 %	32 30,8 %	104 100 %
Govorno sporazumevanje	7 6,7 %	10 9,6 %	23 22,1 %	19 18,3 %	16 15,4 %	29 27,9 %	104 100 %
Pisno sporočanje	16 15,1 %	9 8,5 %	23 21,7 %	19 17,9 %	16 15,1 %	23 21,7 %	106 100 %

Vir: Novak Lukanović 2020.

Tabela 3: Samoocenjevanje znanja različnih ravni za italijanski jezik

Sporazumevalna dejavnost	A1	A2	B1	B2	C1	C2	Skupaj
Slušno razumevanje	0 0 %	7 3,0 %	29 12,3 %	26 11,1 %	63 26,8 %	110 46,8 %	235 100 %
Bralno razumevanje	4 1,7 %	5 2,1 %	40 16,9 %	51 21,5 %	55 23,2 %	82 34,6 %	237 100 %
Govorno sporazumevanje	4 1,7 %	12 5,1 %	56 23,6 %	49 20,7 %	53 22,4 %	63 26,6 %	237 100 %
Pisno sporočanje	7 3,0 %	18 7,6 %	71 30,1 %	52 22,0 %	45 19,1 %	43 18,2 %	236 100 %

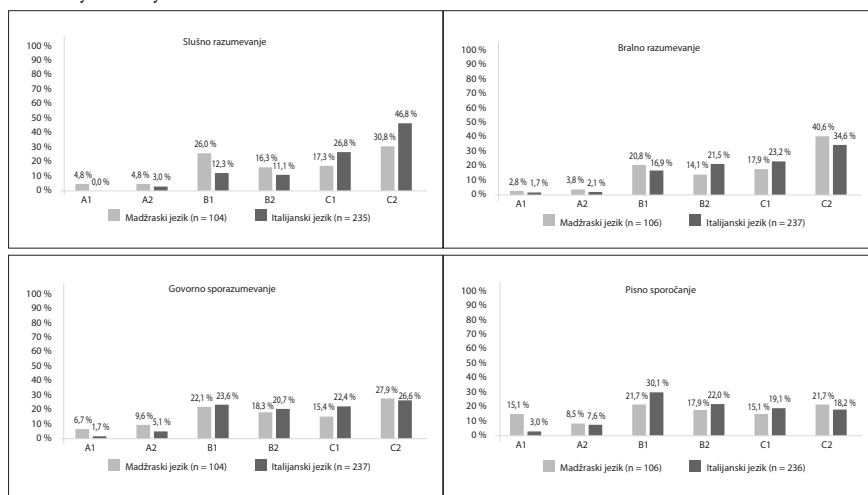
Vir: Novak Lukanović 2020.

⁸ Sporazumevalno zmožnost tako kot Pirih Svetina (2001, 45) razumemo kot znanje in vedenje, ki posamezniku omogoča, da lahko ustrezno in učinkovito produktivno/tvorno (govorjenje in pisanje) in receptivno (poslušanje, branje) uporablja jezik v določeni situaciji, v vsakdanjem življenju, doma ali na delu.

Podatki kažejo, da večina zelo dobro ocenjuje slušno sporazumevanje tako madžarskega kot italijanskega jezika, nekoliko slabše je ocenjeno bralno sporazumevanje, nato sledi govorno sporazumevanje, najslabše pa je ocenjeno pisno sporočanje. Pri tem izstopa zlasti pisno sporočanje v madžarskem jeziku, kjer je relativno velik delež zaposlenih to ocenil z najnižjo stopnjo – A1 in A2. Nekoliko boljši rezultat je za italijanski jezik. Če upoštevamo zahteve zakonodaje, ki opredeljuje višino dodatka glede na aktivno ali pasivno znanje, na osnovi pridobljenih podatkov ugotavljamo, da večina, ki prejema dodatek, aktivno obvlada italijanski oziroma madžarski jezik in je torej upravičena do 6-odstotnega dodatka k osnovni plači. To pomeni, da ima večina zaposlenih višjo raven znanja jezika (kar po zakonodaji ustreza B2) v vseh štirih dejavnostih, medtem ko pasivno znanje pomeni znati jezik na osnovni ravni znanja (ustreza A2). V našem primeru je velik del zaposlenih ocenil, da je njihovo znanje celo odlično ter ustreza ravnema C1 in C2.

Razlike v oceni znanja glede na območje so pri zaposlenih, ki prejemaajo dodatek, prikazane v spodnjem grafu.

Graf 1–4: Porazdelitev odgovorov jezikovne ravni znanja glede na madžarski in italijanski jezik

Vir: Novak Lukanović 2020.

Pri oceni znanja jezika je indikativno upoštevati tudi dejavnik, kateri jezik je posamezniku prvi (materni) jezik. V spodnji tabeli so prikazani odgovori zaposlenih.

Tabela 4: Materni oziroma prvi jezik vprašanih, ki prejemajo dodatek za dvojezičnost

	Prekmurje	Slovenska Istra
Slovenščina	53 47,3 %	208 88,5 %
Madžarščina	36 32,1 %	-----
Italijanščina	-----	2 0,9 %
Slovenščina in madžarščina	23 20,6 %	
Slovenščina in italijanščina	-----	25 16,6 %
Skupaj	112 100 %	235 100 %

Vir: Novak Lukanović 2020.

Večina vprašanih (tistih, ki prejemajo dodatek za dvojezičnost) v slovenski Istri je navedla kot svoj prvi jezik slovenščino in istočasno ocenila svoje znanje italijanskega jezika na relativno visoki ravni, medtem ko so podatki za Prekmurje drugačni – več kot polovica vprašanih je navedla kot prvi jezik madžarščino oziroma oba jezika – slovenščino in madžarščino kot prva jezika. Preseneča nas podatek o visoki stopnji znanja italijanskega jezika kot drugega jezika. Poglobljena analiza bo pokazala, ali finančna spodbuda (dodatek) res vpliva na razvoj JZ in tudi na PR.

Poleg stopnje znanja manjšinskega jezika pri zaposlenih, ki prejemajo dodatek, nas je zanimalo tudi stališče zaposlenih o dodatku, zato smo jim postavili vprašanje, ali je dodatek za dvojezičnost, ki je povezan z njihovim delovnim mestom, ustrezen mehanizem, ki spodbuja rabo jezika manjšine (madžarskega oziroma italijanskega) na delovnem mestu. Podatki kažejo, da večina ocenjuje dodatek kot ustrezen mehanizem, relativno velik delež (vsaj po naši oceni) pa je mnenja, da dodatek za dvojezičnost ne spodbuja rabe manjšinskega jezika na delovnem mestu, oziroma o tem nimajo mnenja (tabela 5).

Tabela 5: Odgovori anketiranih na vprašanje, ali menijo, da je dodatek za dvojezičnost, vezan na njihovo delovno mesto, ustrezen mehanizem, ki jih spodbuja, da uporabljajo drugi jezik

	Prekmurje	Slovenska Istra
Da	52 46,9 %	150 61,4 %
Ne	44 39,6 %	64 26,2 %
Ne vem	15 13,5 %	30 12,3 %
Skupaj	111 100 %	244 100 %

Vir: Novak Lukanović 2020.

Seveda nas je zanimalo, kako zaposleni utemeljujejo to, da je dodatek za dvojezičnost ustrezen oziroma neustrezen mehanizem za spodbujanje rabe manjšinskega jezika na delovnem mestu. Navajamo samo nekatere odgovore, ki odražajo stališča zaposlenih tako v Prekmurju kot v slovenski Istri. Pri večini je denarna stimulacija pomemben mehanizem, ki spodbuja rabo manjšinskega jezika s strankami na delovnem mestu.

Vprašani v Prekmurju so zapisali, da je dodatek za dvojezičnost ustrezen mehanizem (navajamo samo nekatere odgovore):

Zaradi tega, ker zaposleni večinoma razgovor s stranko začnemo v slovenskem jeziku. Tudi madžarsko govoreče stranke se potem trudijo odgovarjati v slovenskem jeziku. Dodatek za dvojezičnost je zato ustrezen mehanizem, da v takih razgovorih namesto slovenskega jezika uporabljamo madžarski jezik za lažje razumevanje s stranko.

Dobra motivacija ... Ker vsak želi večjo plačo.

Spodbuja predvsem tiste, ki slabše razumejo jezik, saj je »denarna nagrada« na nek način motivacija zanje, da se jezika boljše in hitreje naučijo. Če želimo zaposlitev na dvojezičnem območju, je v vsakem primeru pogoj znanje madžarskega jezika.

Dodatek za dvojezičnost predstavlja tovrsten ustrezen mehanizem, saj javnega uslužbenca dodatno motivira in spodbuja k uporabi drugega jezika na delovnem mestu in na ta način pripomore k temu, da se jezik še več uporablja in dejansko »živi« v institucijah na dvojezičnih območjih.

Ker sem plačana za dvojezičnost, sem dolžna uporabljati oba jezika, glede na potrebe in želje uporabnikov.

Vprašani v slovenski Istri so navajali podobne argumente, zakaj je dodatek za dvojezičnost ustrezen mehanizem (navajamo samo nekatere odgovore):

Mislim, da se strokovni delavci zaradi dodatka bolj potrudijo pri sporazumevanju s stranko, že zato, ker vedo, da dodatek prejema, in se počutijo dolžne upravičiti prejetje tega. Imela sem namreč izkušnjo sodelavca, ki dodatka ne prejema, razume pa drugi jezik in se s stranko ni potrudil niti najmanj v pogovoru. Sodelavki je rekel, da za to ni plačan in je stranko odslovil.

Ker je vsak za opravljanje svojega dela rad plačan.

Finančna spodbuda je velik motivator.

Ker spodbuja uporabo tujega jezika, saj ta ni moj materni jezik, pri čemer je izražanje misli, dejstev in navodil veliko težje. Prevajanje ne more biti simultano, ampak se navezuje na področje oziroma zadevo posamezne stranke, ki je v obravnavi. Verjamem, da je denarna spodbuda zaposlenih najbolj učinkovito sredstvo uporabe tujega jezika, saj se zadovoljstvo stranke ob njenem odhodu iz pisarne kasneje ne pozna na nobeni ravni odločanja. Je pa zagotovo boljši občutek posamezniku – zaposlenemu, ki jo vidi oditi zadovoljno. Česar pa nadrejeni tega ne more zaznati (ker nadrejeni – vodje ne sedijo v pisarni s svojimi podrejenimi).

Pri vsakodnevem delu se srečujemo s strankami, ki govorijo drugi jezik. Znanje drugega jezika je torej potrebno za normalno vsakodnevno opravljanje delovnih dolžnosti, za kar se prejme dodatek za dvojezičnost.

Zavedam se, da živim na dvojezičnem območju. Ker živim v okolju, kjer se govori slovensko in italijansko, mi je logično, da s sokrajani (tudi izven službe) govorim italijansko in slovensko /.../ Ker ima Slovenija tako specifično oziroma bogastvo, da imamo italijansko in madžarsko manjšino, mislim, da je razumljivo, da sodelavci, ki imajo znanje teh jezikov, da se jih nagradi za njihovo znanje in delo.

Ker zaposlenega motivira za samoiniciativno učenje strokovnega izrazoslovja iz svojega delovnega področja (česar šolski sistem ne nauči). Sicer bi morali zagotoviti prevajalca že za najkrajše in najenostavnejše dopise ter razlago strankam.

Menim, da je prav, da so zaposleni tudi finančno nagrajeni za uporabo svojega znanja – tudi ko gre za pravico drugače govoreče stranske. Menim, da se tako aktivno spodbuja tudi mlajše, da se učijo jezika. Se pa strinjam, da bi se moglo znanje jezika aktivno preverjati. Ne zdi se mi primerno, da imajo dodatek ljudje, ki ne znajo niti osnov, vendar pa potrдіlo o znanju jezika.

Čeprav vprašani prejemajo dodatek za dvojezičnost, so do njega kritični v obeh narodnostno mešanih območjih in relativno velik delež (nekoliko večji delež je v Prekmurju) jih ocenjuje, da ni ustrezen mehanizem. Pri utemeljevanju tega mnenja zaposleni tako v Prekmurju kot v slovenski Istri podajajo podobne argumente, ki na nek način dajejo tudi odgovor, zakaj se raba dveh jezikov na institucionalni ravni ne izvaja, o čemer poročajo raziskave (Medvešek in Bešter 2016; Novak Lukanović in Mulec 2014). Tudi iz poročil javnih ustanov oziroma organov, ki delujejo na narodnostno mešanem območju, je mogoče razbrati nekatere pomanjkljivosti pri izvajanju dvojezičnosti (Medvešek et al. 2020).

Odgovore, ki so jih zapisali vprašani, lahko strnemo v tri ugotovitve, in sicer, da višina dodatka ni ustrezna, da je dodatek prenizek in da sam dodatek ne zagotavlja izvajanja poslovanja v dveh jezikih.

Naj navedemo samo nekatere odgovore, ki so jih zapisali vprašani. V Prekmurju navajajo:

/.../ dodatek za dvojezičnost ni ustrezen mehanizem, ker so dodatki majhni, jezik uporabljam zaradi strank /.../
/.../ ker je dodatek prenizek za spodbudo /.../

Dodatek za dvojezičnost sploh ne spodbuja uporabe drugega jezika na delovnem mestu. Tisti, ki govorimo drug jezik, ga bomo uporabljali v vsakem primeru, ostali pa v nobenem primeru. Zdi se mi tudi nepošteno, da tisti posamezniki, ki dodatek prejemajo, ne znajo spregovoriti niti ene besede v jeziku, za rabo katerega vsak mesec prejemajo dodatek k plači. Menim, da bi se dejanska raba jezika na delovnem mestu morala preverjati.

Premajhen razpon višine dodatka za dvojezičnost ne omogoča ustrezne spodbude (na primer najmanj 12 % in največ 15 %).

Neustrezna je tudi razporeditev dodatka na nekaterih delovnih mestih.

Ker je že sama zaposlitev brez dokazila o znanju jezika nemogoča /.../

Zaposleni v slovenski Istri so mnenja:

Na dvojezičnem območju smo praktično primorani uporabljati drug jezik z nekaterimi strankami. Obravnava in stik z italijansko govorečo stranko je vsekakor boljša, če znamo in uporabljamo njihov jezik. Trenutna ureditev dodatka ne stimulira rabe drugega jezika in je uporaba le-tega na delovnem mestu prepuščena lastni presoji, iznajdljivosti in samoiniciativnosti.

Ni ustrezen, ker nima nobene zveze s tem, da bo spodbujal k rabi drugega jezika. Uporaba drugega jezika je nujna in je prav, da se prejema dodatek, ker je zahtevna v upravnih postopkih in je dodatek zakonsko pridobljena pravica in ne spodbuda.

Dodatek za dvojezičnost ni garancija, da bo javni uslužbenec uporabljal jezik narodne manjšine.

Bolj bi pomagali tečaji v organizaciji delodajalca, kjer bi se učili in ponavljali jezik s poudarkom na besedišču stroke.

Dodatek je izredno nizko vrednoten glede na zahtevano raven znanja jezika (italijanščine). Nimajo vsi zaposleni znanja italijanskega jezika in vseeno prejemajo dodatek (nepravičnost).

Drugi jezik nam je položen v »zibelko«. Uporabljamo ga, ker ga znamo in ne zaradi dodatka.

6 Zaključek

Jezikovna politika na dveh narodnostno mešanih območjih v Sloveniji si prizadeva povečati vitalnost italijanščine in madžarščine. Učinkovita jezikovna politika z mehanizmom dodatka za dvojezičnost in z izobraževanjem spodbuja razvoj posameznikove zmožnosti, da obvlada dva jezika (Medvešek et al. 2020). Prav tako mora ustvarjati priložnosti za njuno rabo in s promoviranjem dveh jezikov v javni upravi izboljšati stališča, ki jih imata manjšina in večina

do dvojezičnosti. Dejstvo je, da program dodatka za dvojezičnost na narodnostno mešanih območjih ne predstavlja samo nekega »dodatek za uspešnost«, temveč tudi *sistematično* vpliva na vitalnost jezika narodne skupnosti. Toda za učinkovitost programa je treba zagotoviti tudi možnosti jezikovnega usposabljanja, ugotavljajo zaposleni, vključeni v našo anketo.

V našem empiričnem raziskovanju, ki ga delno prikazujemo v pričujočem prispevku, ugotavljamo stopnjo znanja manjšinskega jezika – madžarskega in italijanskega – uslužbencev, ki prejemajo dodatek za dvojezičnost ter predstavljamo stališča zaposlenih do dodatka, ki jim predstavlja »nagrado« za znanje in motivacijo za njegovo rabo.

Rezultati projekta bodo spodbudili javno razpravo o programu dodatka za dvojezičnost in oblikovalcu politike pomagali sprejemati boljše odločitve glede jezikovne politike na narodnostno mešanih območjih. Kot ugotavljata Weimer in Vining (2014, 209), »le redko obstajajo popolne rešitve za težave v politikah, vendar so nekatere boljše od drugih. Glavna naloga analitikov politik je prepoznati tiste, ki imajo največ možnosti za izboljšanje družbenih razmer, kar se meri s točno določenimi cilji in merili.«

Finančne spodbude, kot je dodatek za dvojezičnost, so na primer eden od ukrepov, ki jih je sprejela Kanada za spodbujanje uporabe francoščine v zvezni upravi (Kübler et al. 2011). V švicarski zvezni upravi se dvojezičnost med javnimi uslužbenci (zlasti med vodij enot) spodbuja predvsem s prepričevanjem in posnemanjem dobrih zgledov (Gazzola 2016). Zmotno bi bilo trditi, da je edina pomembna spremenljivka višina finančnih sredstev, ki jih država nameni politiki. Ekonomisti so že raziskovali vplive posameznih finančnih spodbud na delovno uspešnost zaposlenih (včasih se uporablja izraz plačilo za uspešnost oziroma *pay for performance*). Iz literature je razvidno, da dodatki k plači pozitivno vplivajo na zaposlene samo pod določenimi pogoji (Weibel et al. 2010). Ugotoviti, kateri so ti pogoji, in razumeti naravo teh spodbud te vloge notranjih in znanjih kulturnih ter političnih dejavnikov, ki pojasnjujejo vzorce jezikovne rabe, je temeljnega pomena za oceno kakovosti programske teorije, na kateri temelji politika dodatka za dvojezičnost.

Literatura in viri

- Burra, A. in Debeljuh A., 2013. *L'italiano nelle aree di confine. Analisi e proposte per la sua rivitalizzazione*. Centro Italiano di Promozione, Cultura, Formazione e Sviluppo »Carlo Combi«, Koper.
- Čok, L. in Zudič Antonič, N., 2012. *Italian: the Italian language in education in Slovenia*. Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning. Leeuwarden.
- Dular, J., 2002. Pavno uređenje položaja slovenskog jezika kao državnog jezika. *Riječ*, 8 (1), 30–34.
- Dular, J., 2008. Usmeritve nacionalnega jezikovnopolitičnega programa na področju vzgoje in izobraževanja. V M. Ivšek (ur.) *Jeziki v izobraževanju. Zbornik prispevkov konference. Ljubljana, 25.–26. septembra 2008*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana, 79–94.
- Gazzola, M., 2016. Programmazione e controllo della »politica del plurilinguismo« nell'amministrazione federale svizzera. *Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata*, 45 (3), 479–497.
- Gazzola, M., Grin, F., Moring, T. in Häggmann J., 2016. The EU's financial support for regional or minority languages: A historical assessment. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 77, 33–66.
- Göncz L., 2020. *Zgodovina dodatka za dvojezičnost v Sloveniji*. Interno gradivo. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Grin, F. in Vaillancourt, F., 1999. *The cost-effectiveness evaluation of minority language policies: Case studies on Wales, Ireland and the Basque Country*, ECMI Monograph n. 2. European Centre for Minority Issues, Flensburg.
- Grin, F., Moring, T., Gorter, D., Häggman, J., Ó Riagáin D. in Strubell, M., 2003. *Support for minority languages in Europe*. Evropska komisija, Bruselj.
- Kübler, D., 2013. Verwaltungsorganisation in einem mehrsprachigen Land. V A. Ladner, J.-L. Chappelet, Y. Emery, P. Knoepfel, L. Mader, N. Soguel, in F. Varone (ur.) *Handbuch der öffentlichen Verwaltung in der Schweiz*. Neue Zürcher Zeitung Verlag, Zürich.
- Kübler, D., Kobelt, E. in Andrey, S., 2011. Vers une bureaucratie représentative. La promotion de la représentation et de la diversité linguistiques dans l'administration fédérale en Suisse et au Canada, *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, 44 (4), 903–927.
- Laakso, J., Sarhima, A., Spiliopoulou Åkermark, S. in Toivanen, R. (ur.), 2016. *Towards openly multilingual policies and practices assessing minority language maintenance across Europe by*. Multilingual Matters, Bristol.
- Lantschner, E., Constantin, S. in Marko J. (ur.), 2012. *Practice of minority protection in Central Europe*. Nomos, Baden-Baden.
- Medvešek, M. in Bešter, R., 2016. Institucionalna dvojezičnost v Prekmurju. V D. Grafenauer in K. Munda Hirnök (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 168–190.
- Medvešek, M., Munda Hirnök, K., Kovács, A., Novak Lukanovič, S., Kolláth, A. in Rudaš, J., 2020. Vloga dvojezičnega šolstva pri ustvarjanju podlag za uresničevanje

- institucionalne dvojezičnosti na narodno mešanem območju v Prekmurju, zaključno poročilo. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Načrt ukrepov Vlade Republike Slovenije za izvajanje predpisov na področju dvojezičnosti 2015–2018, 2015, št. 61400-22015/5. https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/UN/Nacrt-ukrepov-dvojezicnost-2015-2018/3b1d466bd6/Nacrt_ukrepov_dvojezicnost_2015-2018.pdf (dostop 16. 11. 2020).
- Nečak Lük, A., 1993. Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru: primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske, *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 28, 5–14.
- Nečak Lük, A., 2000. Sociolingvistični položaj. V A. Nečak Lük (ur.) *Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru: Urejanje medetničnih odnosov v Lendavi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 135–148.
- Normativna ureditev dvojezičnega poslovanja, 2018. Ministrstvo za javno upravo, 28. 8. 2018, št. 007-481/2018/6. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MJU/Usluzbenski-sistem/OSTALO/Normativna-ureditev-dvojezicnega-poslovanja-avgust-2018.docx> (dostop 16. 11. 2020).
- Novak Lukanović, S. in Limon, D., 2012. Language policy in Slovenia, *Language, Culture and Curriculum*, 25 (1), 27–39.
- Novak Lukanović, S. in Limon, D., 2014. Attitudes to bilingual education in Slovenia, *Current Issues in Language Planning*, 15 (3), 1–17.
- Novak Lukanović, S., 2003. Jezikovno prilagajanje na narodno mešanih območjih v Sloveniji, *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 42, 38–62.
- Novak Lukanović, S., 2020. *Institucionalna dvojezičnost na narodno mešanih območjih v Sloveniji: zbirnik podatkov*. Interno gradivo. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Sklep o koeficientih za določanje osebnih dohodkov*. Uradni list RS 17 (1992).
- Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje*, 2011. prevod Irena Kovačič. Ministrstvo Republike Slovenije za šolstvo in šport, Urad za razvoj šolstva, Ljubljana. <http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/SEJO-komplet-za-splet.pdf> (dostop 10. 11. 2020).
- Sodni red*. Uradni list RS 87 (2016).
- Svetovalni odbor o okvirni konvenciji za varstvo narodnih manjšin (2018). Četrto mnenje Sloveniji. Strasbourg: Svet Evrope.
- Štrukelj, I., 1993. Nekateri vidiki jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike. V I. Štrukelj (ur.) *Jezik tako in drugače*. Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, Ljubljana, 41–55.
- Štrukelj, I., 1998. Transnacionalne integracije, jezikovna politika in načrtovanje jezika. V I. Štrukelj (ur.) *Jezik za danes in jutri*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 19–33.
- Toporišič, J., 1991. *Družbenost slovenskega jezika. Sociolingvistična razpravljanja*. DZS, Ljubljana.
- Turgeon, L. in Gagnon, A. G., 2013. The Politics of Representative Bureaucracy in Multilingual States: A Comparison of Belgium, Canada and Switzerland. *Regional & Federal Studies*, 23 (4), 407–425.

- UNESCO, 2003. Language vitality and endangerment, UNESCO ad hoc expert group on endangered languages. Organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo (UNESCO), Pariz.
- Uredba o količnikih za določitev osnovne plače in dodatkih zaposlenim v službah vlade Republike Slovenije in v upravnih organih.* Uradni list RS 35 (1996).
- Uredba o notranji organizaciji, sistemizaciji, delovnih mestih in nazivih v organih javne uprave in v pravosodnih organih.* Uradni list RS 58 (2003).
- Uredba o upravnem poslovanju.* Uradni list RS 20 (2005).
- Ustava Republike Slovenije.* Uradni list RS 33 (1991).
- Ustava Socialistične republike Slovenije.* Časopisni zavod »Uradni list SR Slovenije« (1963).
- Ustava Socialistične republike Slovenije.* Časopisni zavod »Uradni list SR Slovenije« (1974).
- Weibel, A., Rost, K. in Osterloh, M., 2010. Pay for performance in the public sector - benefits and (hidden) costs. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 20 (2), 387–412.
- Weimer, D. L. in Vining, A. R., 2014. *Policy analysis: Concepts and practice* (6th ed.). Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Zakon o državni upravi.* Uradni list RS 113 (2005).
- Zakon o javnih uslužbencih.* Uradni list RS 63 (2007 – UPB), 65 (2008), 69 (2008 – ZTFI-A), 69 (2008 – ZZavar-E) in 40 (2012 – ZUJF).
- Zakon o organiziranosti in delu v policiji.* Uradni list RS 15 (2013), 11 (2014), 86 (2015), 77 (2016), 77 (2017), 36 (2019) in 66 (2019 – ZDZ).
- Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja.* Uradni list RS 35 (2001), 102/ (2007 – ZOsn-F) in 11 (2018).
- Zakon o priznavanju poklicnih kvalifikacij zdravnik, zdravnik specialist, doktor dentalne medicine in doktor dentalne medicine specialist.* Uradni list RS 107 (2010) in 40 (2017 – ZZdrS-F).
- Zakon o sistemu plač v javnem sektorju.* Uradni list RS 108 (2009 – UPB), 13 (2010), 59 (2010), 85 (2010), 107 (2010), 35 (2011 – ORZSPJS49a), 27 (2012 – odl. US, 40/12 – ZUJF, 46 (2013), 25 (2014 – ZFU), 50 (2014), 95 (2014 – ZUPPJS15), 82 (2015), 23 (2017 – ZDOdv), 67 (2017) in 84 (2018).
- Zakon o splošnem upravnem postopku.* Uradni list RS 24 (2006).
- Zudič Antonič, N. in Zorman, A., 2004. Linguistic and sociocultural transition in Slovenia: the Italian ethnic group, past and present. *Transition studies review*, 11 (3), 171–184.
- Zudič Antonič, N., 2011. Presentazione del modello di formazione per insegnanti operanti in aree plurilinguistiche con presenza di lingua minoritaria. *Metodički obzori*, 6 (12), 35–47.

Bilingualism bonus in public institutions in ethnically mixed areas of Slovenia

Abstract

The chapter provides a brief outline of the legislation related to the implementation of institutional bilingualism in the Republic of Slovenia. A special emphasis is placed on the bilingualism bonus programme as one of the main policy instruments for the implementation of bilingualism in public institutions in ethnically mixed areas. Various instruments and factors that denote both internal and external language arrangements in ethnically mixed areas are described. The conclusion offers selected empirical data on the success or failure of the bilingualism bonus, which make up the empirical part of the project *Institutional bilingualism in ethnically mixed areas in Slovenia: evaluation of the bilingualism bonus*.

Keywords: ethnically mixed area, bilingualism bonus, public institutions, level of fluency in minority language, positions

Sabina Zorčič

Pregled raziskovanja na Inštitutu za narodnostna vprašanja v zadnjih tridesetih letih¹

Izvleček

V pričujočem poglavju smo izvedli pregled raziskovanja na Inštitutu za narodnostna vprašanja v času po osamosvojitvi Slovenije, pri čemer smo posebni poudarek namenili pregledu in analizi v tem času pridobljenih projektov. S tem smo želeli delno predstaviti, na kakšen način z vidika financiranja svoje dejavnosti nadaljuje svojo petindevetdesetletno tradicijo raziskovanja in prenosa znanja na področju narodnostnih in manjšinskih tematik eden izmed najstarejših tovrstnih inštitutov v Evropi. Pregled 160 projektov je potekal v digitalnem okolju s pregledovanjem podatkov v okviru prostodostopnih podatkovnih baz, to je v podatkovni bazi SICRIS in arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja. Razdelitev glede na vir financiranja je potrdila, da slednje posredno določa tudi samo raziskovanje oziroma zamejenost tematike ali geografskega področja raziskovanja. Pokazali smo, da se širša tematika raziskovanja Inštituta za narodnostna vprašanja v tem obdobju ni bistveno spremenila in poteka v okviru štirih glavnih raziskovalnih sklopov, spremembo predstavlja predvsem prilagajanje vsebine spreminjajočim se družbenim in tehnološkim okoliščinam raziskovalnega dela. Hkrati smo pokazali, da je uravnotežena zastopanost različnih virov financiranja ključ za enakomerno pokritost tako vseh raziskovalnih sklopov kot tudi geografskih področij. V zadnjem desetletju je zaznati upad števila temeljnih projektov, katerih nosilec bi bil Inštitut za narodnostna vprašanja, in upad sodelovanja v mednarodnih projektih s konzorciji mednarodnih partnerjev, kar zahteva ukrepanje, a

1 Prispevek je nastal v sklopu dela na raziskovalnem programu *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

primerjava z večjimi ali po številu zaposlenih primerljivimi javnoraziskovalnimi zavodi pokaže, da je Inštitut za narodnostna vprašanja po številu pridobljenih raziskovalnih projektov Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v obravnavanem obdobju v samem vrhu. Čeprav na rezultate močno vplivajo projekti, pridobljeni v prvih dvajsetih letih obravnavanega obdobja, pa nam morajo biti skupaj z mislijo na petindevetdesetletno tradicijo prenosa znanj in veščin na področju raziskovanja narodnostnih in manjšinskih vprašanj navdihujoča spodbuda za prihodnost.

Ključne besede: Inštitut za narodnostna vprašanja, raziskovalna dejavnost, financiranje, ARRS-projekti, mednarodni projekti.

1 Uvod

V letu 2020, sicer zaznamovanim s pandemijo bolezni covid-19, praznuje Inštitut za narodnostna vprašanja (INV) svojo petindevetdesetletnico, kar časovno sovпада s tridesetletnico izvedbe plebiscita o samostojnosti Slovenije, ki je tlakoval pot v njeno končno osamosvojitvev. Ob omenjenem jubileju je smiselno pregledati in analizirati inštitutsko raziskovanje INV-ja v obdobju samostojne države. Predhodniki, ki so si zadali podobno nalogo, so učinek raziskovanj analizirali z vidika objavljenih publikacij (prim. Klemenčič 2006; Kristen 2015), v pričujočem poglavju pa se v veliki meri posvečamo predvsem pregledu različnih raziskovalnih projektov, ki so se izvajali na INV-ju v zadnjih treh desetletjih. Projekti in publikacije so seveda v vzročno-posledičnem razmerju, a v osnovi je raziskovanje financirano v obliki pridobljenih projektov, analiza katerih torej omogoča dodatne vpoglede v raziskovanje na INV-ju.

Poglavje je razdeljeno na podpoglavja, v okviru katerih najprej predstavimo metodologijo, sledi predstavitev raziskovalnega programa, v nadaljevanju pa se posvetimo pregledu projektov. Razdelimo jih na projekte pod okriljem Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), v okviru katerih predstavimo predvsem temeljne raziskovalne projekte, projekte ciljnih raziskovalnih programov ter podoktorske projekte in program mladega raziskovalca. V nadaljevanju predstavimo projekte, ki so bili financirani iz tujine; v prvi vrsti mednarodne, to je projekte s konzorciji mednarodnih partnerjev, in nadalje projekte brez konzorcijev, po večini s partnerji iz Slovenije. V naslednjem podpoglavju predstavimo projekte, ki so jih financirali Vlada Republike Slovenije v okviru Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu ter ministrstva v okviru različnih strokovno-razvojnih nalog, in druge projekte, ki jih ne moremo uvrstiti v nobeno od navedenih kategorij. Z analizo želimo definirati glavna raziskovalna področja in preveriti, v kolikšni meri se vsebina izvedenih projektov pokriva s štirimi sklopi raziskovanja, ki jih ima INV opredeljene v svoji programski shemi, pri čemer želimo evidentirati morebitna večja vsebinska odstopanja izvedenih projektov od zastavljenih raziskovalnih sklopov ali njihovo neenakomerno zastopanost. Hkrati želimo zaznati morebitne razlike v izvoru financiranja projektov glede na opredeljeni sklop. Zanimajo pa nas tudi morebitna neenakomerna zastopanost raziskovanja posameznih geografskih področij ter morebitne razlike v količini pridobljenih projektov glede na časovna obdobja obravnavanih treh desetletij. Poglavje zaključimo s povzetkom in sklepom pregleda projektov na INV-ju v zadnjih tridesetih letih s pogledom na raziskovalne možnosti inštituta v prihodnosti.

2 Metodologija

V prvi fazi je pregled projektov potekal v digitalnem okolju s pregledovanjem podatkov v okviru prostodostopnih podatkovnih baz, to je v podatkovni bazi SICRIS in arhivu INV-ja. Manjkajoče podatke smo v največji možni meri poskušali dopolniti s podatki, pridobljenimi na svetovnem spletu, ali s podatki, ki so jih posedovali še sami raziskovalci. Vseeno so bili zaradi časovne oddaljenosti nekaterih projektov določeni podatki nedosegljivi in bi jih bilo treba pridobiti s pomočjo fizičnega pregleda arhivov različnih sodelujočih raziskovalnih institucij. Slednje bi veljalo v poglobljeni fazi opraviti v okviru morebitnega nadaljnjega pregleda. Naslove projektov ohranjamo v njihovi izvorni obliki, to pomeni, da tujih naslovov nismo slovenili, saj bi s tem otežili zainteresiranim morebitno nadaljnje poizvedovanje na svetovnem spletu glede posameznih projektov.

Za vsak posamični projekt smo (v okviru možnosti) pridobili naslednje podatke: naslov, vrsta projekta, dolžina trajanja, podatek o financerju, podatek o vpetosti INV-ja v projekt (nosilec, partner, sodelujoča institucija), ostale sodelujoče institucije in (le pri ARRS-projektih) podatki o citiranosti projektne skupine. V primerjalni analizi med projekti smo analizirali le podatke, ki smo jih imeli na voljo za vse skupine različnih projektov. Za namen nadaljnje analize smo vsakemu projektu dodelili tudi geografski prostor raziskovanja, 3–5 ključnih besed in ga umestili v enega (ali dva) izmed področnih stebrov raziskovanja našega raziskovalnega zavoda. Gre za štiri temeljne stebre (glej spodaj), ki opredeljujejo glavne tematske sklope raziskovanja na INV-ju: 1. (slovensko) narodno vprašanje, 2. manjšinske študije, 3. študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti, 4. upravljanje različnosti. Redke projekte, ki so odstopali od teh štirih glavnih raziskovalnih sklopov, smo umestili pod 5. drugo. Področja raziskovanja, navedena v posameznih stebrih, se sicer v veliki meri med seboj prekrivajo, zato je bilo razvrščanje pogosto problematično, pri čemer smo se držali tudi vrstnega reda in dajali prednost uvrstitvi v višje postavljeni sklop. Opredelitev sklopov je naslednja (Medvešek in Pirc 2015, 20):

1. sklop *slovensko narodno vprašanje* je tradicionalna raziskovalna tema na INV-ju. V zadnjem desetletju posebno pozornost namenjamo spremenjenim družbenopolitičnim okoliščinam in razvoju po vstopu Slovenije v Evropsko unijo in schengensko območje. V teh novih okoliščinah proučujemo zlasti spremenjeno vlogo mej. Posebno pozornost namenjamo dogajanju in razvoju na območju drugih držav naslednic Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) z vidika ohranjanja, promocije in razvoja slovenske identitete, jezika in kulture;

2. v sklopu *manjšinskih študij* stremimo k zagotavljanju kontinuitete in razvoja raziskovanja. Posebno pozornost namenjamo proučevanju položaja tradicionalnih in novih manjšin oziroma priseljencev v Sloveniji, proučevanju slovenskih manjšin v sosednjih državah in državah naslednicah SFRJ. V manjšem obsegu pa se posvečamo tudi manjšinski tematiki v Evropi in proučevanju slovenskih izseljencev (diaspore) po svetu. Med specifičnimi raziskovanimi temami omenjamo manjšinsko zaščito, njeno uresničevanje in probleme pri tem v Sloveniji in v drugih okoljih, manjšinsko organiziranje in (zlasti politično) participacijo, integracijo oziroma integracijske politike in njihove učinke itd.;
3. v sklopu študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti proučujemo konceptualna in teoretska vprašanja ter analiziramo njihove družbene implikacije. V tem smislu proučujemo kategorična družbena razlikovanja; oblikovanje, izražanje, izrekanje in preobražanje kolektivnih identitet; nacionalizem, njegove pojavne oblike in družbene posledice; pojave ksenofobije; družbeni spomin (memorije) in njihov (trans)generacijski transfer itd. Pozornost pa namenjamo tudi proučevanju različnih teoretskih vprašanj opredeljevanja ter političnega in pravnega varstva manjšin, mobilnosti ter migracijam in pojavu novih (imigrantskih) manjšin.
4. V sklopu *upravljanje različnosti* je pozornost namenjena razvoju teorije in konceptov ter razvoju strategij, pristopov, metod in tehnik upravljanja odnosov ter preprečevanja, upravljanja in razreševanja kriz in konfliktov, še posebej v okviru etničnih odnosov, torej urejanju in upravljanju (med)etničnih odnosov, preprečevanju, zgodnjemu zaznavanju, upravljanju in/ali razreševanju kriz in konfliktov;
5. v sklopu *drugo* najdemo projekte, ki raziskujejo ostale vidike, ki so posredno povezani z zgoraj opisanimi temami.

Podrobnejša analiza raziskovanja posameznih raziskovalcev INV-ja ni bila opravljena (zato vodje posameznih projektov niso posebej navedene), vsekakor pa je to mogoča smer v prihodnosti za nadaljnje notranje analize delovanja institucije. Kvantitativna analiza in vizualizacija podatkov sta potekali z odprtokodnim programskim orodjem Orange Data Mining (Demšar et al. 2013).

3 Raziskovalna skupina in njen raziskovalni program

Na področju raziskovalne dejavnosti raziskovalni programi predstavljajo javno službo v obliki zaokroženega področja raziskovalnega dela, za katerega je pričakovati, da bo aktualno in uporabno v daljšem časovnem obdobju, in je takega pomena za Slovenijo (ARRS, Raziskovalni programi). Programske skupine javnih raziskovalnih in visokošolskih zavodov delujejo od leta 1999, kar sovpada z obdobjem ustanovitve ARRS in sprejetja *Zakona o raziskovalni in razvojni dejavnosti (ZRRD)*. Programi so dodeljeni na podlagi javnih razpisov ARRS za tri- do šestletna obdobja, dejstvo pa je, da večina programov obstaja neprekinjeno že od leta 1999 (prim. Ferjančič in Lesjak 2010, 263).

Tudi inštitutski raziskovalni program *Etnične in manjšinske študije ter slovensko narodno vprašanje* je bil oblikovan leta 1999 in od takrat deluje neprekinjeno do danes. Omeniti je treba le spremembo naslova leta 2009 v *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje*. Raziskovalni program, financiran s 5 FTE,² izvaja raziskovalna skupina INV-ja, ki jo v različnih obdobjih sestavlja od petnajst do dvajset raziskovalcev različnih raziskovalnih disciplin. Vodja raziskovalnega programa je bil od leta 1999 do leta 2008 dr. Mitja Žagar, nato je to funkcijo prevzela dr. Sonja Novak Lukanović. V letih od 1999 do 2003 je bilo v raziskovalni skupini sedemnajst raziskovalcev (šest zgodovinarjev, dva politologa, dva kulturologa, dva sociologa ter po en etnolog, jezikoslovec, pravnik, strokovnjak za narodnostna vprašanja in strokovnjak za socialno delo). V naslednjem obdobju (2004–2008) je bilo v raziskovalni skupini devetnajst raziskovalcev (pet zgodovinarjev, trije politologi, dva kulturologa, dva geografa ter po en sociolog, etnolog, jezikoslovec, pravnik, antropolog, strokovnjak za narodnostna vprašanja in strokovnjak za socialno delo). V letih od 2009 do 2014 je bilo v raziskovalni skupini dvajset raziskovalcev (pet zgodovinarjev, štirje politologi, dva kulturologa, dva geografa ter po en sociolog, etnolog, jezikoslovec, pravnik, antropolog, strokovnjak za narodnostna vprašanja in strokovnjak za socialno delo). V naslednjih obdobjih se število raziskovalcev v raziskovalni skupini nprestano zmanjšuje. V obdobju od 2015–2019 je bilo v raziskovalni skupini sedemnajst raziskovalcev (šest zgodovinarjev, trije politologi, dva geografa, dva jezikoslovca ter po en kulturolog, sociolog, etnolog in pravnik). V trenutni raziskovalni skupini pa na INV-ju sodeluje petnajst raziskovalcev (štirje zgodovinarji, trije politologi, dva geografa, dva jezikoslovca ter po en sociolog, etnolog, pravnik in strokovnjak za narodnostna vprašanja). V okviru že v metodologiji omenjenih raziskovalnih sklopov raziskovalna skupina posebno pozornost posveča naslednjim aktualnim tematikam: a) analizi manjšinskega, migracijskega in integracijskega prava, politik in strategij, b) narodni/etnični, kulturni

2 Ang. Full Time Equivalent, slo. ekvivalent polne zaposlitve.

in jezikovni raznolikosti prebivalstva Slovenije, c) slovenskim manjšinam v sosednjih državah, d) romski manjšini v Sloveniji, e) procesom in dimenzijam družbene integracije priseljencev, f) demografskim in migracijskim procesom, g) kontinuiranemu odprtemu vključujočemu javnemu dialogu ter upravljanju (družbenih) odnosov in kriz. Temeljna cilja raziskovalnega programa pa sta, skladno z aktualnostjo in uporabnostjo za Slovenijo, ki sta glavna pomenska vidika raziskovalnih skupin na splošno: a) prispevek k razvoju slovenske in globalne teoretske in empirične znanosti na področju etničnih študij ter razvoju baz izvirnih podatkov in b) prispevek k družbenemu razvoju Slovenije in širše regije, ki lahko z izvirnimi znanstvenimi rezultati prispeva k družbenemu miru in stabilnosti v pluralnih sodobnih družbah, ki morajo temeljiti na enakopravnem vključevanju, integraciji, varstvu in participaciji vseh manjšinskih in večinskih skupnosti ter njihovih pripadnikov. Izrazita interdisciplinarnost raziskovalne tematike bi torej zahtevala širitev skupine raziskovalcev, ne pa njenega krčenja, kar je posledica zmanjšanega obsega financiranja znanosti v zadnjih obdobjih. Vseeno so inštitutska prizadevanja po vzpostavitvi dodatnega raziskovalnega programa, ki bi se ukvarjal z manjšinsko tematiko, obrodila sadove. Leta 2019 je bil na področju narodnega vprašanja odobren nov raziskovalni program, poimenovan *Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja*, ki ga vodi Znanstveno-raziskovalno središče Koper, a s pomembnim deležem in dvema raziskovalkama (kulturologinjo in zgodovinariko) v njem sodeluje tudi INV.

4 Projekti pod okriljem ARRS

4.1 Temeljni projekti

Temeljni projekt je izvirno eksperimentalno oziroma teoretično delo, s katerim želimo pridobiti predvsem novo znanje o osnovah pojavov in zaznavnih dejstvih (ARRS, Raziskovalni projekti). V obravnavanem obdobju se je na INV-ju izvajalo enaintrideset temeljnih raziskovalnih projektov (tabela 1). Ožje tematike pri temeljnih projektih omogočajo več suverenejšega poseganja na raziskovalna področja posameznih raziskovalcev, zato je zastopanih več zgodovinskih, kulturoloških in jezikoslovnih tem ter ostalih tem, ki z različnih vidikov naslavljajo identitetna vprašanja (tako v zamejstvu kot v Sloveniji). Slednja so posledično povezana tudi z demografskimi in migracijskimi procesi, ki jih naslavljajo nekateri projekti ter analize prava skupaj s procesi in dimenzijami družbene integracije priseljencev, čemur se posvečajo drugi.

Tabela 1: Temeljni raziskovalni projekti obravnavanega obdobja

Naziv projekta	Tematski raziskovalni sklop	Geografski prostor	Trajanje	Nosilec projekta
<i>Slovinci v prostoru nekdanje Jugoslavije izven Slovenije</i>	(Slovensko) narodno vprašanje	Bivše republike Jugoslavije	1996–2000	INV
<i>Narodnostno manjšinska (politična) identiteta</i>	Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Italija (zamej.)	1996–2000	INV
<i>Travma nasilja. Vpliv fašizma na prvo, drugo in tretjo generacijo</i>	Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Italija (zamej.), Avstrija (zamej.), Slovenija	1999–2001	INV
<i>Slovinci v Porabju po l. 1989 – Vpliv tranzicije na Madžarskem na položaj ter narodno in kulturno identiteto Slovenije</i>	Manjšinske študije	Madžarska (zamej.)	1999–2001	INV
<i>Etnična razsežnost integracijskih procesov v pluralnih družbah ter upravljanje in razreševanje konfliktov</i>	Upravljanje različnosti	Globalno	1996–2001	INV
<i>Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru</i>	Manjšinske študije, študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Slovenija (zamej.), Avstrija (zamej.), Madžarska (zamej.)	1996–2001	INV
<i>K (ljudski) religioznosti kot koroborativnem dejavniku etničnih pripadnosti v Kanalski dolini</i>	Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Italija (zamej.)	2000–2002	INV
<i>Procesi etničnega razlikovanja v Sloveniji: Soočenje percepcij</i>	(Slovensko) narodno vprašanje, študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Slovenija	2001–2004	INV
<i>Narodne manjšine v medetničnih odnosih po vstopu Slovenije v Evropsko unijo</i>	Manjšinske študije	Slovenija, Italija (zamej.), Avstrija (zamej.), Madžarska (zamej.)	2004–2007	INV
<i>Preteklost v sedanjosti: travma fašizma in nacionalsocializma v spominjanju povojnih generacij; primerjalna kvalitativna empirična raziskava na primeru Slovencev na Koroškem in Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini</i>	Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Italija (zamej.), Avstrija (zamej.), Slovenija	2004–2007	INV
<i>Mednarodni aspekti jugoslovanske krize v devetdesetih letih: izbrane teme</i>	(Slovensko) narodno vprašanje	Bivše republike Jugoslavije, globalno	2004–2007	INV
<i>Mednarodna mobilnost slovenskega prebivalstva in razvoj identitete</i>	(Slovensko) narodno vprašanje	Globalno	2004–2007	INV
<i>Slovinci v ZDA in v Avstraliji in pomen internetnih povezav na ohranjanje slovenske identitete</i>	Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Globalno	2007–2009	INV
<i>Konstitucija novih nacionalnih in etničnih identitet v prostoru Alpe Jadran s posebnim ozirom na obmejno območje in mesto Trst ter na »skupnost-tvorne« vidike sodobnih medijev</i>	Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Italija (zamej.), Slovenija	2008–2011	INV

Naziv projekta	Tematski raziskovalni sklop	Geografski prostor	Trajanje	Nosilec projekta
<i>Jezik in ekonomija</i>	Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Slovenija	2008–2011	INV
<i>Porabski Slovenci v »Madžarskem Gulagu«</i>	Manjšinske študije	Madžarska (zamej.)	2009–2012	INV
<i>Varstvo manjšin in manjšinske pravice kot dejavniki integracije in upravljanja različnosti: Študija primerov in primerjalna študija držav srednje in jugovzhodne Evrope</i>	Upravljanje različnosti	Evropa	2011–2014	INV
<i>Mladi v slovenskem zamejstvu: družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi</i>	Manjšinske študije, študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Italija (zamej.), Avstrija (zamej.), Madžarska (zamej.), Hrvaška	2013–2016	INV
<i>Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji</i>	Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti, upravljanje različnosti	Slovenija	2018–2021	INV
<i>Institucionalna dvojezičnost na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji: evalvacija dodatka za dvojezičnost</i>	Manjšinske študije, študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti		2018–2021	INV
<i>Družbena (samo)regulacija ter procesi identifikacije in mobilizacije</i>	(Slovensko) narodno vprašanje, študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Slovenija	1994–1998	FDV
<i>Ohranjanje slovenščine pri avtohtonih slovenskih manjšinah v Italiji, Avstriji in na Madžarskem</i>	(Slovensko) narodno vprašanje, manjšinske študije	Italija (zamej.), Avstrija (zamej.), Madžarska (zamej.)	2004–2007	UP PF
<i>Razvojne možnosti slovenskih obmejnih območij po vstopu Republike Slovenije v schengenski prostor</i>	(Slovensko) narodno vprašanje, manjšinske študije	Slovenija, Italija (zamej.), Avstrija (zamej.), Madžarska (zamej.)	2007–2009	ZRS KP
<i>Slovenski Judje v Prekmurju in na Štajerskem: preživetje, spomin in revitalizacija</i>	Manjšinske študije, študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Slovenija	2009–2012	AME – Evropsko središče v MB
<i>Zgodovina upravnih meja in mejnosti: Slovensko-hrvaška meja 1800–1991</i>	(Slovensko) narodno vprašanje, študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Slovenija, Hrvaška	2011–2014	INZ
<i>Zamišljena materialna kultura. O širjenju nacionalizma v družbi materialne kulture</i>	(Slovensko) narodno vprašanje, študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Slovenija	2011–2014	ZRC SAZU
<i>Poklicne migracije Slovencev v prostor nekdanje Jugoslavije: od naseljencev do transmigrantov</i>	(Slovensko) narodno vprašanje, študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Bivše republike Jugoslavije	2011–2014	ZRC SAZU

Naziv projekta	Tematski raziskovalni sklop	Geografski prostor	Trajanje	Nosilec projekta
<i>Etnografije kopenskih in vodnih poti: primerjalna študija (ne)mobilnosti</i>	Drugo	JV Evropa	2014–2017	ZRC SAZU
<i>Socialna, gospodarska in kulturna zgodovina slovenskega izseljenstva 1945–2015</i>	(Slovensko) narodno vprašanje, manjšinske študije	Evropa	2017–2020	ZRC SAZU
<i>Zavarovana območja ob slovensko-madžarski meji. Izzivi sodelovanja in trajnostnega razvoja</i>	Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Slovenija, Madžarska	2017–2020	ZRC SAZU
<i>Postimperialne tranzicije in transformacije iz lokalne perspektive: slovenska mejna območja med dvojno monarhijo in nacionalnimi državami (1918–1923)</i>	(Slovensko) narodno vprašanje	Slovenija	2019–2022	FF

Vir: SICRIS.

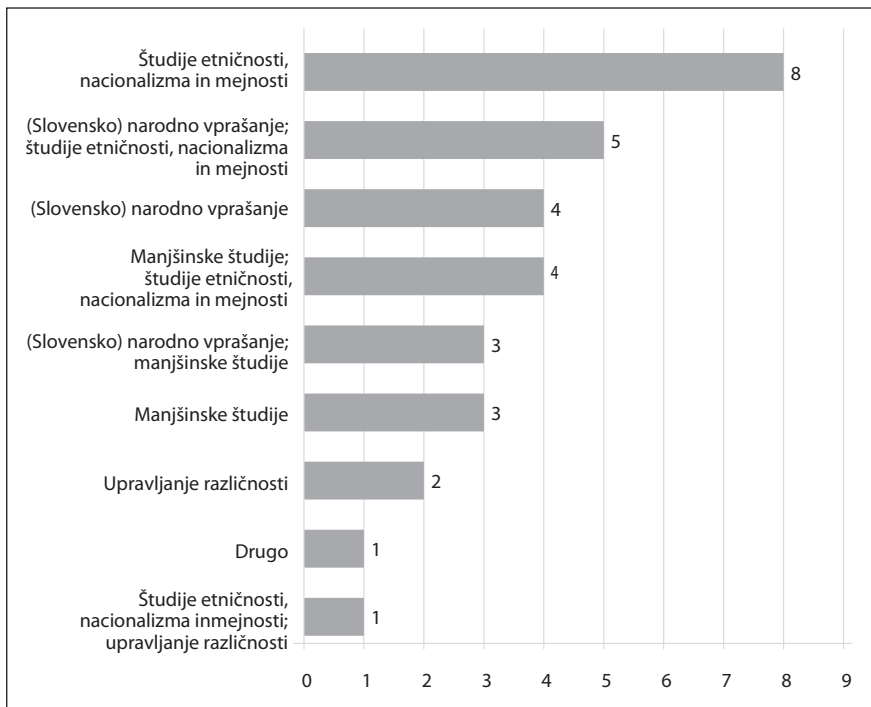
Večina izmed njih, natančneje dvajset, je potekala pod okriljem INV-ja, pri petih je bil nosilec Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU), po en projekt pa so v sodelovanju z INV-jem izvajale naslednje institucije: AME – Evropsko središče, Fakulteta za družbene vede (FDV), Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (FF), Inštitut za novejšo zgodovino (INZ), Pedagoška fakulteta Univerze na Primorskem (UP PF) ter Znanstveno-raziskovalno središče v Kopru (ZRS KP). V prvem desetletju obravnavanega obdobja, to je v devetdesetih letih dvajsetega stoletja, je na INV-ju začelo potekati sedem temeljnih raziskovalnih projektov. INV je bil nosilec pri šestih. V drugem desetletju obravnavanega obdobja, to je od leta 2000 do leta 2010, se je na INV-ju začelo izvajati trinajst temeljnih raziskovalnih projektov, izmed katerih je bil INV nosilec pri desetih. V zadnjem obravnavanem desetletju, to je v zadnjih desetih letih, pa se je na INV-ju začelo izvajati enajst temeljnih raziskovalnih projektov in le pri štirih je bil INV tudi nosilec. V zadnjem desetletju obravnavanega obdobja je torej opazno manjše število pridobljenih temeljnih raziskovalnih projektov, še posebej takšnih, katerih je nosilec INV. Razlogov za to je več in bi poleg samokritične notranje analize delovanja posameznih raziskovalcev na inštitutu zahtevali tudi širšo kritično analizo financiranja znanosti v Sloveniji. Financiranje raziskovanja narodnostnega vprašanja, kar je za državo ključnega in vitalnega pomena, je namreč tako spregledano, da so razpisi brez dodeljenih sredstev za to tematiko povsem običajni. Kot bo očitno iz nadaljnjih podpoglavij, smo manko nadoknadili predvsem s projekti Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu ter s strokovno-razvojnimi nalogami.

V temeljnih raziskovalnih projektih so bila v različnih deležih obravnavana vsa geografska področja. Pričakovano je bil najbolje pokrit slovenski geografski prostor, ki ga je pokrivala dobra polovica (16/31, 51,61 %) projektov. Izmed sosednjih držav je bil največkrat obravnavan italijanski (zamejski)

prostor (10/31, 32,26 %), sledita madžarski (8/31, 25,81 %) in avstrijski (zamejski) prostor (7/31, 22,58 %), manj pokrit pa je bil hrvaški geografski prostor (2/31, 6,45 %). V enakem deležu so bile obravnavane tako tematike balkanskega (3/31, 9,68 %) kot evropskega (3/31, 9,68 %) pa tudi globalnega prostora (3/31, 9,68 %).

Tudi raziskovalna področja so bila precej enakomerno razporejena (graf 1). Največ projektov, natančneje osem, je raziskovalo široko področje etničnosti, nacionalizma in mejnosti, sledi pet projektov, ki so prejšnjemu sklopu dodali še slovensko narodno vprašanje, izključno s slednjim so se ukvarjali štirje projekti, enako število projektov je manj zamejenim študijam etničnosti, nacionalizma in mejnosti dodajalo manjšinske tematike, s katerimi so trije projekti vzporejali slovensko narodno vprašanje, še najslabše pa je zastopan raziskovalni sklop upravljanja različnosti, s katerim sta se ukvarjala le dva projekta, še eden pa je tematiko vzporejal s študijo etničnosti, nacionalizma in mejnosti. Pod drugo je zabeležen projekt, ki se je ukvarjal z izrazito geografsko temo raziskovanja.

Graf 1: Število temeljnih projektov obravnavanega obdobja glede na raziskovalna področja

Vir: arhiv INV-ja.

4.2 Projekti ciljnih raziskovalnih programov

Ciljni raziskovalni program (CRP) je bil kot nov sistem medresorskega povezovanja pri načrtovanju in izvajanju mrežnih raziskovalno-razvojnih projektov na posameznih področjih javnega interesa oblikovan v letu 2001 (ARRS, CRP). Razpisi CRP-jev tako odsevajo potrebe politike, njene tako rekoč naročene teme pa prikazujejo dejanske potrebe, zato je njihov pregled zelo informativen. V proučevanem obdobju se je na INV-ju izvajalo štiriindvajset projektov CRP-ja (tabela 2). Pridobljene teme projektov CRP-ja (v primerjavi s temeljnimi raziskovalnimi projekti) v večji meri odražajo potrebe politike – tako gre po večini za analizo in oblikovanje strategij, predvsem na področju integracije priseljencev in na področju izobraževanja. Slednje je široko področje, ki zajema teme manjšinskega izobraževanja (tako v Sloveniji kot v zamejstvu), ohranjanja jezikov (tako manjšinskih kot skrbi za slovenščino doma, v zamejstvu in po svetu), opolnomočenja manjšin s pomočjo izobrazbe (npr. Romov) itn.

Tabela 2: Projekti CRP-ja na INV-ju

Naziv projekta	Tematski raziskovalni sklop	Geografski prostor	Trajanje	Nosilec projekta
<i>Slovenija in nadaljnji razvoj Evropske unije</i>	(Slovensko) narodno vprašanje	EU	2001–2003	INV
<i>Razvoj modelov za izobraževanje in usposabljanje Romov z namenom zagotoviti povečanje rednega zaposlovanja</i>	Manjšinske študije	Slovenija	2001–2004	INV
<i>Percepcije slovenske integracijske politike</i>	Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti, upravljanje različnosti	Slovenija	2002–2004	INV
<i>Varovanje in inventarizacija kulturne dediščine v zamejstvu</i>	(Slovensko) narodno vprašanje, manjšinske študije	Avstrija (zamej.)	2003–2004	INV
<i>Percepcija slovenske integracijske politike: drugi del</i>	Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti, upravljanje različnosti	Slovenija	2004–2006	INV
<i>Strategija RS za oblikovanje skupnega slovenskega kulturnega prostora ter opredelitev institucionalnih in razvojnih usmeritev po vstopu v EU</i>	(Slovensko) narodno vprašanje	Slovenija	2004–2006	INV
<i>Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih območjih</i>	Manjšinske študije, študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Slovenija, Italija (zamej.), Avstrija (zamej.), Madžarska (zamej.)	2004–2006	INV
<i>Razvojne možnosti slovenskih manjšin v sosednjih državah</i>	Manjšinske študije	Avstrija (zamej.)	2006–2008	INV

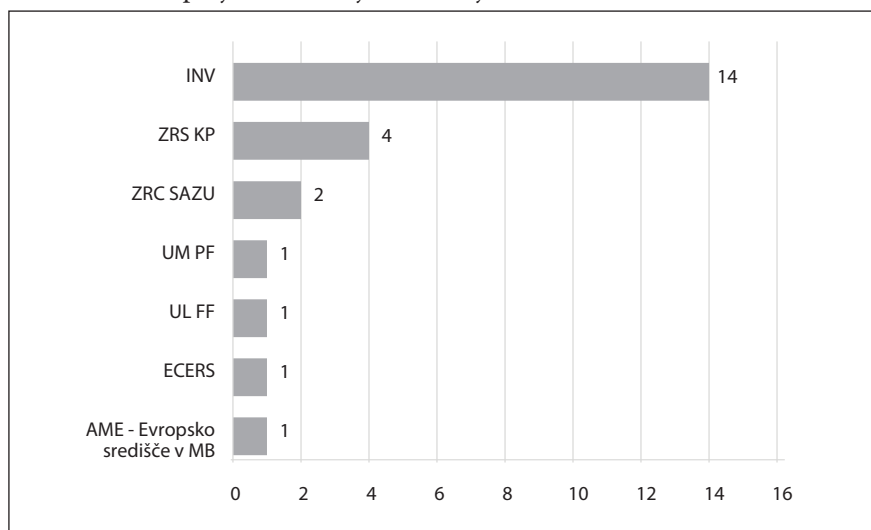
Naziv projekta	Tematski raziskovalni sklop	Geografski prostor	Trajanje	Nosilec projekta
<i>Primerjalno proučevanje delovanja varnostnega sistema v krizni situaciji z ozirom na begunsko problematiko: Problematika madžarskih beguncev po drugi svetovni vojni in zlasti leta 1956–57 v Sloveniji</i>	Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Slovenija	2006–2008	INV
<i>Državljska in domovinska vzgoja v osnovni in srednji šoli: izbrani zgledi in podlage za strokovno preureditev vsebin</i>	(Slovensko) narodno vprašanje	Slovenija	2006–2008	INV
<i>Priložnosti in možnosti za ohranjanje oziroma revitalizacijo slovensčine med slovensko manjšinsko skupnostjo v sosednjih državah</i>	Manjšinske študije, študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Italija (zamej.), Madžarska (zamej.), Hrvaška	2016–2018	INV
<i>Vključenost Romov v srednješolsko in visokošolsko izobraževanje ter izobraževanje odraslih: dejavniki spodbud in ovir, s katerimi se soočajo pripadniki romske skupnosti v izobraževalnem sistemu v Sloveniji po končani osnovni šoli</i>	Manjšinske študije, upravljanje različnosti	Slovenija	2018–2020	INV
<i>Vloga dvojezičnega šolstva pri ustvarjanju podlag za uresničevanje institucionalne dvojezičnosti na narodno mešanem območju v Prekmurju</i>	Manjšinske študije, študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Slovenija (obmejni prostor z Madžarsko)	2018–2020	INV
<i>Slovenstvo skozi zgodovino in sedanjost v obmejnih krajih Istre in Kvarnerja</i>	(Slovensko) narodno vprašanje	Hrvaška	2019–2020	INV
<i>Vloga zamejcev in izseljencev v procesu osamosvajanja in boja za mednarodno priznanje Republike Slovenije</i>	(Slovensko) narodno vprašanje	Italija (zamej.), Avstrija (zamej.), Madžarska (zamej.), globalno	1997–1999	UM PF
<i>Jezik kot kulturna kohezija in človeški kapital</i>	Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	EU	2004–2006	ZRS KP
<i>Učinkovitost dvojezičnih modelov izobraževanja na narodno mešanih območjih - izziv in prednost za Evropo jezikov in kultur</i>	Manjšinske študije, študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Slovenija, Italija (zamej.)	2006–2008	ZRS KP
<i>Vpliv med-etničnih in med-verskih odnosov na mir in stabilnost Zahodnega Balkana</i>	Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti, upravljanje različnosti	Balkan	2007–2009	ECERS
<i>Demografska, etnična in migracijska dinamika v Sloveniji in njen vpliv na Slovensko vojsko</i>	(Slovensko) narodno vprašanje, študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Slovenija	2007–2009	ZRC SAZU
<i>Spolnost, nasilje, vzgoja: Vloga javnega izobraževalnega sistema v celoviti vzgoji osebnosti</i>	Upravljanje različnosti	Slovenija, globalno	2008–2010	AME – Evropsko središče v MB

Naziv projekta	Tematski raziskovalni sklop	Geografski prostor	Trajanje	Nosilec projekta
<i>Percepcija slovenske manjšine v Italiji v slovenskih medijih in komunikacijski vzvodi integracije zamejskega in slovenskega medijskega prostora</i>	(Slovensko) narodno vprašanje, manjšinske študije	Italija (zamej.), Avstrija (zamej.), Madžarska (zamej.)	2010–2012	ZRS KP
<i>Koncept madžarsko-slovenskega slovarja: od jezikovnega vira do uporabnika</i>	Študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti	Slovenija	2015–2018	FF
<i>Slovensko zamejstvo kot vsebine kurikula osnovnih in srednjih šol v Sloveniji</i>	(Slovensko) narodno vprašanje, manjšinske študije	Slovenija	2018–2019	ZRS KP
<i>Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov</i>	(Slovensko) narodno vprašanje	Slovenija	2016–2017	ZRC SAZU

Vir: SICRIS.

Pri štirinajstih projektih je bil nosilec INV, pri štirih ZRS KP, pri dveh ZRC SAZU, pri po enem projektu pa AME – Evropsko središče, Evropski center za etnične, regionalne in sociološke študije Univerze v Mariboru (ECERS), UL FF ter Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru (graf 2). V drugem desetletju obravnavanega obdobja, ko so se projekti CRP-ja začeli izvajati, jih je na INV-ju potekalo šestnajst (pri desetih je bil nosilec INV), medtem ko je v tretjem desetletju obravnavanega obdobja potekalo le osem projektov CRP-ja (INV je bil nosilec pri štirih).

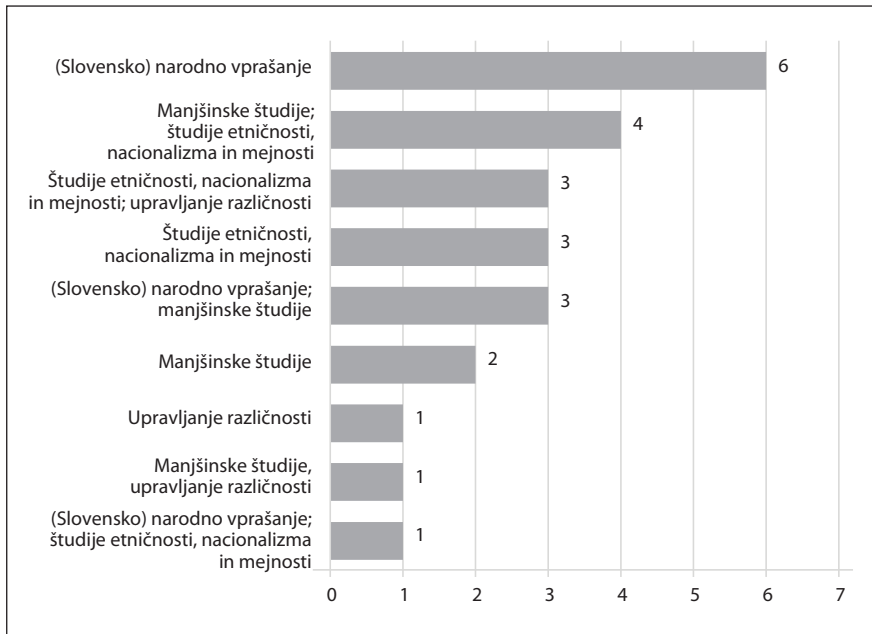
Graf 2: Nosilci projektov CRP-ja na INV-ju

Vir: arhiv INV-ja.

Teme, razpisane v okviru CRP-jev, v veliki meri določajo ožji geografski prostor raziskovanja. Tako skoraj dve tretjini projektov pokriva slovenski geografski prostor (15/24, 62,50 %), v enakem deležu sledita obe gospodarsko zanimivejši zamejstvi: italijanski in avstrijski prostor (5/24, 20,83 %), nekaj manj pokrit je bil madžarski prostor (4/24, 16,67 %) ter najmanj hrvaški prostor (2/24, 8,33 %). Balkanski geografski prostor je bil pokrit le pri enem projektu (4,17 %), evropski in globalni prostor pa sta bila pokrita v enakem, prav tako nizkem deležu (2/24, 8,33 %). V skladu s pričakovanji so tudi raziskovalni tematski sklopi CRP-jev usmerjeni veliko ožje kot pri temeljnih projektih. Tako je največ projektov, to je šest, obravnavalo slovensko narodno vprašanje, s štirimi projekti sledijo študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti, zamejene z manjšinsko tematiko, trije projekti obravnavajo slovensko narodno vprašanje v povezavi z manjšinsko tematiko, enako število širše študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti, prav tako trije projekti pa obravnavajo prejšnji raziskovalni sklop v povezavi z upravljanjem različnosti. Dva projekta se ukvarjata z izrazito manjšinsko tematiko, eden v okviru študij etničnosti, nacionalizma in mejnosti raziskuje slovensko narodno vprašanje, eden se ukvarja z upravljanjem različnosti in še eden s podobno temo v okviru manjšinskih študij (graf 3).

Graf 3: CRP-ji na INV-ju v proučevanem obdobju po raziskovalnih sklopih

Vir: arhiv INV-ja.

4.3 Mladi raziskovalci in podoktorski projekti

Program Mladi raziskovalec (MR), katerega glavni namen je »kadrovske pomladiti raziskovalne skupine in omogočiti dotok svežih idej in pristopov« (ARRS, Mladi raziskovalec), poteka na ARRS že od leta 1985. V tem obdobju je v okviru programa na INV-ju doktoriralo sedemnajst mladih raziskovalcev (dvanajst doktorandk in pet doktorandov), izmed katerih je deset še v letu 2020 aktivno delujočih na našem raziskovalnem zavodu. Najbolj zastopane raziskovalne discipline so zgodovinopisje, sociologija in politologija, kar je skladno z vsebinsko tematiko raziskovanja na INV-ju, a zdi se, da bo v prihodnosti potrebna večja skrb za povečanje možnosti interdisciplinarnega raziskovanja v okviru inštituta. Slednje je seveda povezano z omejenimi finančnimi možnostmi za zaposlitev mlajših raziskovalcev, kar se poskuša omiliti z mehanizmom podoktorskih projektov pod okriljem ARRS.

Podoktorski projekt je temeljni ali aplikativni projekt, ki ga izvaja en raziskovalec – podoktorand. Podoktorand je raziskovalec, pri katerem še ni preteklo več kot tri leta od pridobitve doktorata znanosti (ARRS, Podoktorski projekt). V obravnavanem obdobju je bilo na INV-ju izvedenih šest podoktorskih projektov, izmed katerih so bili štiri nosilci pred tem tudi v programu Mladi raziskovalec. Razporeditev po štirih raziskovalnih sklopih je zelo enakomerna, saj so v enakem deležu zastopani vsi prvi trije raziskovalni sklopi: dva podoktorska projekta smo uvrstili med slovensko narodno vprašanje, dva med manjšinske študije ter prav tako dva med študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti. Manj enakomerna je razporeditev glede na obravnavana geografska področja projekta, saj se je večina projektov osredotočala na geografsko področje Slovenije (5/6) in le en projekt (tudi) na področje Italije, eden (tudi) na področje Hrvaške ter eden (tudi) na širše področje Evrope, medtem ko so bila zamejstva v Avstriji in na Madžarskem ter Hrvaška nepokrita. Rezultat o večinskem pokrivanju slovenskega geografskega prostora v podoktorskih projektih lahko interpretiramo z večjo uspešnostjo pridobitve podoktorskega temeljnega projekta, če se ukvarja s tematiko s področja Slovenije (raje kot z manjšinsko tematiko), kar je seveda nepreverljiva hipoteza. Večina (4/6) takratnih podoktorandov tudi v letu 2020 nadaljuje raziskovalno pot na INV-ju.

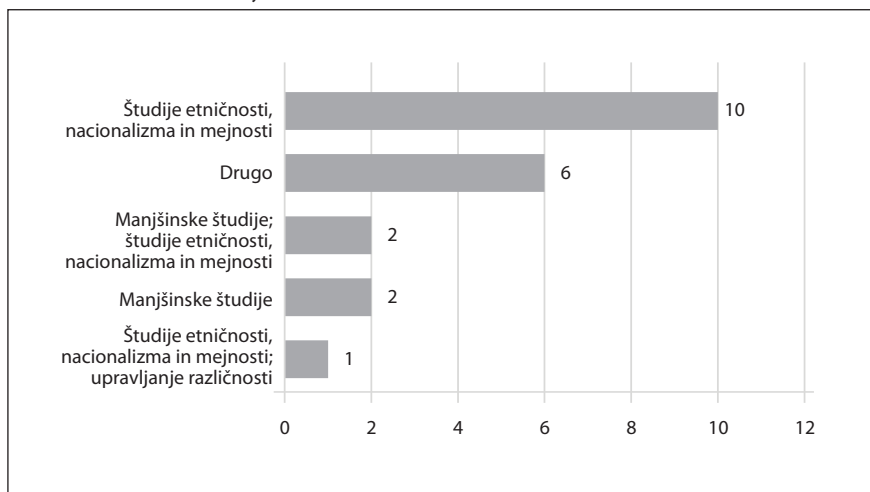
5 Projekti, financirani iz tujine

5.1 Mednarodni projekti

V proučevanem obdobju zadnjih tridesetih let (pri čemer lahko o izvajanju mednarodnih projektov govorimo v zadnjih dveh desetletjih) je na INV-ju potekalo enaindvajset mednarodnih projektov, to je projektov, pri katerih je inštitut sodeloval v konzorciju s partnerji iz tujine ali pa je sodeloval le posamezen raziskovalec INV-ja v mednarodni skupini strokovnjakov. V skladu z nadregionalno usmerjenostjo projektov je geografski prostor raziskovanja v 90,48 % evropski ali še širše globalni (14,28 %). Posledično v tej skupini projektov ne najdemo tematik, povezanih z raziskovalnim sklopom slovensko narodno vprašanje, ampak je po večini financiran manj zamejen raziskovalni sklop študije etničnosti, nacionalizma in mejnosti – takih projektov je bilo deset. Sledijo projekti, ki jih ne moremo vključiti v nobenega od inštitutskih štirih raziskovalnih sklopov: pod »drugo« se tako po večini nahajajo projekti, povezani z izobraževalno in raziskovalno infrastrukturo – tovrstnih programov je bilo šest. Le dva projekta sta se ukvarjala z manjšinskimi vprašanji, prav tako dva projekta pa sta ta raziskovalni sklop razširila še na področja študij etničnosti, nacionalizma in mejnosti. Z zadnjim se je v povezavi z upravljanjem različnosti ukvarjal še en mednarodni projekt (graf 4). INV je bil nosilec pri dveh mednarodnih projektih, za dva projekta ni podatkov, pri vseh ostalih posameznih projektih pa so bili nosilci različne mednarodne institucije. Prvi mednarodni projekti so se začeli izvajati že v času pristopnih pogajanj Slovenije k Evropski uniji. Od leta 2000 naprej se je v drugem desetletju obravnavanega obdobja na INV-ju začelo izvajati kar dvajset mednarodnih projektov, v tretjem desetletju pa le še eden. Analiza razlogov za tako drastičen upad pridobivanja tovrstnih projektov bi zahtevala veliko več prostora in časa. Verjetno pa moramo poleg manj rezerviranih sredstev za socio-ekonomske in humanistične znanosti v takrat aktualnem 7. okvirnem programu Evropske unije³ ob prihodnjih priložnostih tudi samokritično analizirati delovanje posameznih raziskovalcev na INV-ju.

3 Od skupno dobrih 53 milijard evrov je bilo za socio-ekonomske in humanistične znanosti v programu sodelovanja namenjenih le 623 milijonov evrov. Hkrati je pri komentiranju treba upoštevati podatek, da je bila takrat Slovenija na zadnjem mestu izmed vseh članic Evropske unije po številu projektov, kjer nastopa kot kordinator, in podatek, da je imela Slovenija najvišji relativni delež aplikativnih raziskav (Anžič 2015, 41).

Graf 4: Raziskovalni sklopi mednarodnih projektov na INV-ju v obravnavanem obdobju

Vir: arhiv INV-ja

V nadaljevanju je izpostavljenih nekaj mednarodnih projektov, ki so se v preteklosti izvajali na INV-ju in so se posvečali tematikam, s katerimi se inštitut tradicionalno ukvarja:

1. različni vidiki vključenosti in varstva etničnih manjšin, ki jih je financirala Evropska unija, na primer pod okriljem Evropskega centra za manjšinska vprašanja (ECMI): *The Aspect of Culture in the Social Inclusion of Ethnic Minorities* (2005–2006) ali v okviru ostalih evropskih finančnih programov, na primer *MIRICO – Minority Rights in the Life Cycle of Ethnic Conflicts* (2006–2008), *Strategies for Supporting Schools and Teachers in Order to Foster Social Inclusion* (2007–2009) in *Practice of Minority Protection in Central Europe* (2008–2011);
2. procesi evropske integracije na področju izobraževanja etničnih manjšin in/ali migrantov in beguncev, ki jih je financirala Evropska unija v okviru Pakta za stabilnost ali drugih programov Evropske unije, na primer *Romi v procesih evropske integracije* (2000–2006) in *Vpeljevanje poklicnega svetovanja za begunce in migrante* (2003–2006);
3. jezikovne tematike, ki jih je financirala Evropska unija, na primer v projektih *DILING - Dimensions of Linguistic Otherness: Prospect and Maintenance and Revitalization of Minority Languages* (2006–2008), *ADUM - Language Learning and Linguistic Diversity* (2006–2008) in *Network to Promote Linguistic Diversity* (2007–2010);

4. proučevanje rasizma in ksenofobije, ki ga je izvajal evropski center za spremljanje stanja na tem področju (EUMC, 2003);
5. razvoj raziskovalne mreže in raziskovalne infrastrukture. Raziskovalci INV-ja so sodelovali tudi pri različnih projektih, katerih glavni namen je bil vzpostavljanje raziskovalnih mrež, inovativnih pristopov, v zadnjem obdobju (času digitalizacije) pa tudi vzpostavljanje različnih raziskovalnih in izobraževalnih platform, na primer *Creating Links and Innovative Overviews for New History Research* (2005–2010), *Language Learning and Linguistic Diversity* (2006–2008), *ICT Service in Human Rights Education* (2007–2008), *Establishment of a Network of socio-economic experts in the field of antidiscrimination* (SEN, 2009–2010) in *Knowledge and Expertise Exchange Europe – New Zealand* (KEEENZ, 2010–2014).

5.2 Projekti brez mednarodnega konzorcija, financirani iz tujine

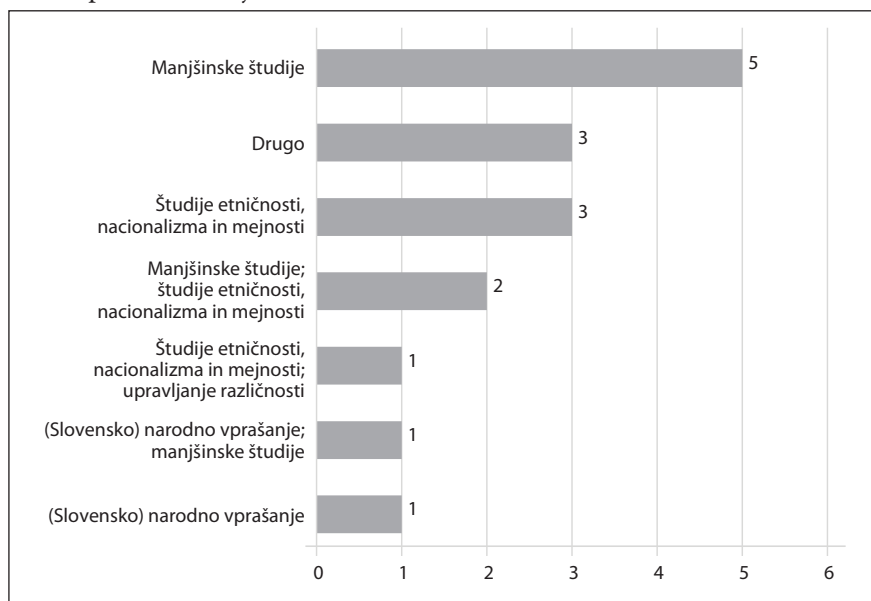
Gre za zelo različne projekte pretežno (a ne le) slovenskih akterjev, ki pa jim je s tematikami uspelo pridobiti sredstva v tujini, tako v okviru različnih mednarodnih organizacij kot v okviru evropskih skladov, na primer Evropskega sklada za vključevanje državljanov tretjih držav, Evropskega socialnega sklada ali Evropskega sklada za regionalni razvoj. Takšnih projektov je bilo v obravnavanem obdobju šestnajst, pri sedmih je bil nosilec projekta INV. Čeprav ti projekti po večini zajemajo regionalni, torej (tudi) slovenski geografski prostor (12/14, 85,71 %), pa je raziskovalni sklop slovenskega narodnega vprašanja slabše zastopan, medtem ko so ostali, splošnejši raziskovalni sklopi, zastopani bolje, kar razlagamo z izvorom financiranja (graf 5).

Pri tej skupini projektov med obravnavanimi časovnimi obdobji ni razlike. Enako število projektov, to je osem, je bilo financiranih v začetnem, torej v drugem desetletju obravnavanega obdobja, takoj po vstopu Slovenije v Evropsko unijo, kakor tudi v tretjem desetletju. Očitne razlike upada, zabeležene pri projektih z mednarodnimi konzorciji, v tem sklopu projektov ni opaziti. V zadnjem obdobju so bili izvedeni projekti, predstavljeni v nadaljevanju.

V okviru Evropskega sklada za regionalni razvoj sta na INV-ju potekala dva pomembnejša projekta: projekt *MINDOC* (2010–2013), katerega nosilec je bil INV in v okviru katerega je potekala digitalizacija časopisov na avstrijskem Koroškem, ter partnerski projekt *EDUKA 2 – Čezmejno upravljanje izobraževanja* (2017–2019), katerega nosilec je bil Slovenski raziskovalni inštitut v Trstu, ki je raziskoval možnosti skupnih čezmejnih izobraževalnih modelov. Iz istega vira sta bila financirana še projekta *Razvoj kulturnega turizma v čezmejnem podeželskem prostoru* (3 gradovi, 2 deželi, 1 zgodba, 2016–2019) in

E-Documenta Pannonica, v okviru katerega je nastala »online« baza podatkov snovne in nesnovne kulturne dediščine 120 krajev v čezmejnem slovensko-madžarskem prostoru.

Graf 5: Projekti brez mednarodnega konzorcija, financirani iz tujine, glede na sklope raziskovanja

Vir: arhiv INV-ja

V okviru Evropskega socialnega sklada (skupaj z Ministrstvom za znanost, izobraževanje in šport) sta na INV-ju potekala dva pomembna programa za opolnomočenje romske skupnosti: *Dvig socialnega in kulturnega kapitala v okoljih, kjer živijo predstavniki romske skupnosti* (2010–2013) in *Romano Kher – Romska hiša* (2010–2014). Isti vir je zagotovil tudi financiranje projekta *E-kompetence učiteljev v dvojezičnih šolah* (2011–2013), katerega cilj je bil povečevanje digitalne pismenosti dvojezičnih učiteljev.

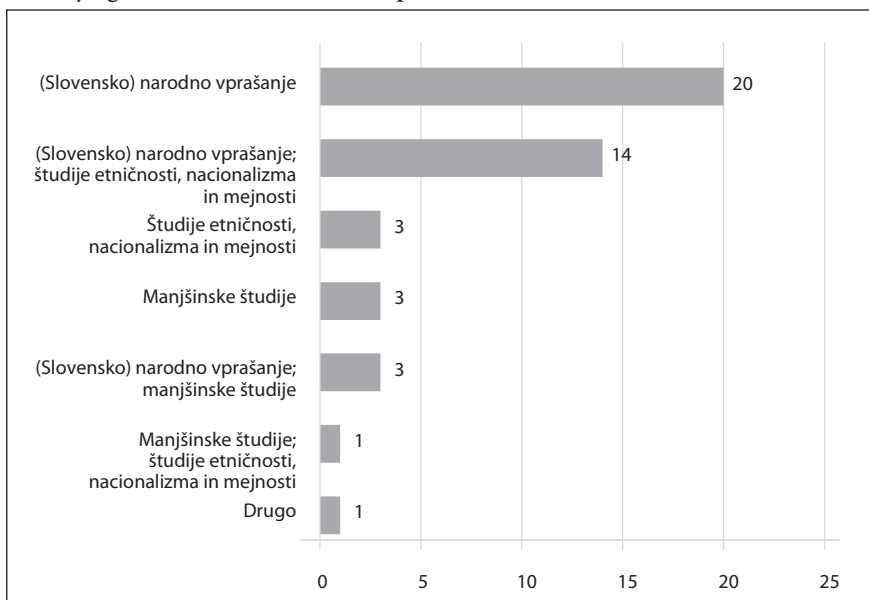
Čeprav v tem delu predstavljeni projekti niso tipično zastavljeni in raziskovalno zelo zahtevni (kot so pred tem predstavljeni temeljni in mednarodni projekti), imajo izredni aplikativni učinek. Vidni učinek se kaže tako v okviru posameznih etničnih manjšin kot v lokalnih okoljih, kjer so potekali, s čimer si je INV zagotovil promocijo tudi v okviru bolj ali manj laične javnosti, hkrati pa so ti projekti nemalokrat zagotavljali tudi finančno preživetje javnoraziskovalnega zavoda.

6 Ostali projekti, financirani iz Slovenije

6.1 Projekti Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu

V skladu z *Zakonom o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja* in sprejetim letnim proračunom Republike Slovenije predvidi Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu za sofinanciranje programov in projektov, ki se v skladu z *Uredbo o izvajanju finančnih podpor za ohranjanje in razvijanje slovenske identitete zunaj Republike Slovenije* razdelijo na podlagi javnega razpisa. V obravnavanem obdobju je bilo odobreno sofinanciranje petinštiridesetih projektov Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu. Medtem ko je bilo financiranje Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu v drugem desetletju obravnavanega obdobja dokaj nekonsistentno, je financiranje v tretjem desetletju dokaj enakomerno, v povprečju s štirimi dvanajstmesečnimi projekti vsako leto.

Graf 6: Projekti Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu v obravnavanem obdobju glede na raziskovalni sklop

Vir: arhiv INV-ja

Skladno z zakonskimi podlagami Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu skoraj vsi projekti pokrivajo raziskovalni sklop slovensko narodno vprašanje, le sedem projektov obravnava tematiko še širše ali pa gre za različne organizacije dogodkov. Glede zastopanosti geografskih področij je treba omeniti malenkostni zaostanek projektov Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu po svetu na italijanskem geografskem področju (10/45, 22,22 %) v primerjavi s projekti, ki obravnavajo teme (tudi v ostalih sosednjih državah, torej v Avstriji (16/45, 35,55 %), Hrvaški (13/45, 28,89 %) in Madžarski (12/45, 26,67 %). V tem primeru gre za kompenzacijsko izravnavo večje zastopanosti italijanskega geografskega področja na temeljnih raziskovalnih projektih ARRS.

6.2 Strokovno-razvojne naloge

Sprememba statuta INV-ja, sprejeta leta 2017, je bila v skladu z *Odlokom o spremembah in dopolnitvah Odloka o preoblikovanju Inštituta za narodnostna vprašanja v javno raziskovalni zavod*, v katerem so v 2. členu jasno opredeljene strokovno-razvojne naloge, usklajene s pristojnimi ministrstvi in drugimi državnimi organi. S to novo okoliščino je INV dobil možnost pridobivanja sredstev tudi neposredno iz proračuna Republike Slovenije, proračuna Evropske unije, s prodajo storitev na trgu, donacijami in darili ter z drugimi prihodki (5. člen).

Strokovno-razvojne naloge, časovno in tematsko usklajene s potrebami posameznih ministrstev, so načrtovane in podrobneje opredeljene v vsakoletnem letnem programu INV-ja. Trenutno se pojavljajo največje potrebe po strokovnih nalogah na področju vzgoje in izobraževanja. Za Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport je INV izdelal strokovno-razvojne naloge v letih 2018, 2019 in 2020, ki se poleg koordinacije in evalvacije projektnih aktivnosti narodnega vprašanja v povezavi z različnimi narodnostnimi skupnostmi posvečajo predvsem področju manjšinskega izobraževanja oziroma izobraževanja v različnih manjšinskih jezikih ali pomoči pri pripravi izhodišč za prenovo posameznih področij strategije vzgoje in izobraževanja (npr. za Rome). Posebna pozornost se posveča tudi podpori in razvoju pouka slovenskega jezika v zamejstvu in drugje (predvsem na Hrvaškem in Balkanu). Po našem mnenju se bodo potrebe po strokovno-razvojnih nalogah na področju vzgoje in izobraževanja tudi v prihodnje izkazale kot upravičene in nujne, s čimer bo INV pridobil dodaten vir financiranja, predvsem pa možnost ugotavljanja dejanskega stanja pri tem za slovenstvo tako pomembnem in vitalnem vprašanju.

6.3 Ostalo

V tem podpoglavju so navedeni »ostali projekti«, pri čemer gre za skupino projektov, ki so jih raziskovalci INV-ja pridobili v okviru posameznih razpisov ministrstev ali občin. Iz podatkov je razvidno, da gre v prvi vrsti za analize podatkov, ki jih ministrstva potrebujejo za učinkovitejše izvajanje politik na področju priseljevanja. Tako lahko izpostavimo tri fokusne študije, opravljene v letih od 2013 do 2015 za Evropsko migracijsko mrežo (EMN) in Ministrstvo za notranje zadeve (Dostop migrantov do zdravstvenega in socialnega zavarovanja: politike in prakse, Vstop državljanov tretjih držav za namene gospodarstva, Potrebe po delavcih migrantih iz tretjih držav na trgu dela v EU), projekt Mestne občine Ljubljana (2004–2005) Simulacija priseljevanja v ljubljansko urbano regijo: analiza etnične strukture (sestave) prebivalstva Mestne občine Ljubljana ter projekt Ministrstva za kulturo (v razpisnem sklopu Slovenci zunaj RS): Sezonsko: prikaz sezonstva v luči pričevanj anketirancev v primeru pričevanj anketirancev v primeru južnega dela Porabja (2004–2005). Čeprav zadnja dva projekta nista najnovejša, sta opomin, da so družbeni procesi kontinuirano stanje, ki zahteva neprestano spremljanje. Preseljevanje in priseljevanje pa sta večno aktualni tematiki, zato se potrebe po njunih raziskavah tudi v prihodnje ne bodo zmanjševale.

7 Sklep s pogledom v prihodnost

V pričujočem poglavju smo izvedli pregled raziskovanja na INV-ju v času po osamosvojitvi Slovenije, pri čemer smo posebni poudarek namenili pregledu in analizi v tem času pridobljenih projektov. S tem smo želeli delno – z vidika financiranja – predstaviti, kako svojo dejavnost raziskovanja in prenosa znanja na področju narodnostnih in manjšinskih tematik v okviru petindevedesletne tradicije nadaljuje eden izmed najstarejših tovrstnih inštitutov v Evropi.

V obdobju zadnjih tridesetih let smo bili priča spremembam v načinu pridobivanja sredstev za financiranje raziskav, ki poteka v okviru javnih razpisov na slovenskem, evropskem in širšem mednarodnem trgu. Pregled 160 projektov smo zato razdelili glede na vir financiranja, saj slednje posredno določa tudi samo raziskovanje oziroma zamejenost njihove tematike ali geografskega področja. Še vedno se v okviru štirih raziskovalnih sklopov posveča predvsem analizam manjšinskega, migracijskega in integracijskega prava, različnim politikam in strategijam, narodni in etnični, kulturni in jezikovni raznolikosti prebivalstva Slovenije, slovenski manjšini v sosednjih državah, romski manjšini v Sloveniji, procesom in dimenzijam družbene integracije priseljencev, demografskim in migracijskim procesom ter tudi kontinuiranemu odprtemu

vključujočemu dialogu ter upravljanju (družbenih) odnosov in kriz. Pokazali smo, da se širša tematika raziskovanja INV-ja v tem obdobju ni bistveno spremenila, spremembo predstavlja predvsem prilagajanje vsebine spreminjajočim se družbenim in tehnološkim okoliščinam raziskovalnega dela. Hkrati smo pokazali, da je uravnotežena zastopanost različnih virov financiranja ključ za enakomerno pokritost tako vseh raziskovalnih sklopov (slovensko narodno vprašanje je bolje zastopano v okviru temeljnih raziskovalnih ARRS-projektov, CRP-jev, Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu ter strokovno-razvojnih nalog) kot tudi geografskih področij (evropske in globalne teme se raziskujejo predvsem v okviru mednarodnih projektov s konzorciji mednarodnih partnerjev), morebitno neuravnoteženo raziskovanje slovenskih zamejstev pa na INV-ju korigiramo s pomočjo strokovno-razvojnih nalog ter projektov na Uradu za Slovence v zamejstvu in po svetu. Čeprav sta v zadnjem desetletju upad števila temeljnih projektov, katerih nosilec bi bil INV, in upad sodelovanja v mednarodnih projektih s konzorciji mednarodnih partnerjev zaskrbljujoča in zahtevata ukrepanje, pa pokaže primerjava z večjimi (npr. ZRC SAZU,⁴ ZRS KP⁵) ali po številu zaposlenih primerljivimi javnoraziskovalnimi zavodi (npr. INZ⁶), da je INV⁷ po številu pridobljenih ARRS-projektov obravnavanega obdobja v samem vrhu, tako po številu projektov na raziskovalno skupino kot po pridobljenih projektih na število zaposlenih raziskovalcev na instituciji. Čeprav na rezultate močno vplivajo projekti, pridobljeni v prvih dvajsetih letih obravnavanega obdobja, pa nam morajo biti skupaj z mislijo na petindevetdesetletno tradicijo prenosa znanj in veščin na področju raziskovanja narodnostnih in manjšinskih vprašanj navdihujoča spodbuda za prihodnost.

Financiranje raziskovanja narodnostnega vprašanja je v slovenskem, predvsem pa evropskem raziskovalnem prostoru močno podhranjeno, medtem ko je stanje na področju financiranja manjšinskih in etničnih raziskovanj nekoliko boljše. Pa vendar je treba povedati, da sta to dve plati istega problema – kako dojemati pojme (matični) narod, nacija, (matična) domovina, državljanstvo itn. Raziskovanje manjšin, še posebej njihovega varstva, kar je bila aktualna evropska tematika zadnjih tridesetih let, ne more potekati ločeno od raziskovanja narodn(ostn)ega vprašanja, torej ločeno od ugotavljanja dejanskega stanja v večetničnih družbah, ki so danes norma. Trenutno se zdi

4 Po podatkih podatkovne baze SICRIS: 540 ARRS-projektov, 18 raziskovalnih skupin, 273 raziskovalcev (30 projektov/skupino, 1,98 projekta/zaposlenega).

5 Po podatkih podatkovne baze SICRIS: 191 ARRS-projektov, 18 raziskovalnih skupin, 63 raziskovalcev (10,61 projektov/skupino, 3,03 projekta/zaposlenega).

6 Po podatkih podatkovne baze SICRIS: 44 ARRS-projektov, 1 raziskovalna skupina, 19 raziskovalcev (44 projektov/skupino, 2,32 projekta/zaposlenega).

7 Po podatkih podatkovne baze SICRIS: 62 ARRS-projektov, 1 raziskovalna skupina, 19 raziskovalcev (62 projektov/skupino, 3,26 projekta/zaposlenega).

raziskovanje izredno ne celovito, s poudarkom na analizah formalnopravnih okvirjev varstva manjšin, redkeje s preverbami dejanskega stanja v različnih manjšinskih okoljih in najredkeje (z nekaterimi izjemami) s preverbami dojemanja dejanskosti med večinskim prebivalstvom. Razlog za to je tudi finančni. Tako obsežne in temeljite raziskave zahtevajo svoj finančni in časovni vložek, a le raziskave, ki vključujejo tudi večinsko prebivalstvo, bi z vključevanjem večinskega pogleda na realnost omogočale vznik novih politik in posledično transformacijo v vključujočo in razumevajočo družbo. Slednje pa bi imelo glede na finančni vložek raziskav multiplicirane učinke na vseh družbenih ravneh.

Dela sedanjim in prihodnjim generacijam raziskovalcev narodnostnih in etničnih vprašanj torej ne bo zmanjkalo. Ob bolj sistematično urejenem financiranju pa bi se v večji meri pokazali njegovi pozitivni učinki tudi na slovensko družbo.

Viri in literatura

- Anžič, T., 2015. *Analiza slovenske udeležbe v 7. okvirnem programu evropske skupnosti: primer instituta »Jožef Štefan«*. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
- ARRS, CRP, <https://www.arrs.si/sl/progproj/crp/predstavitev.asp> (dostop 10. 7. 2020).
- ARRS, Mladi raziskovalec, <https://www.arrs.si/sl/mr/predstavitev.asp> (dostop 11. 8. 2020).
- ARRS, Podoktorski projekt, <https://www.arrs.si/sl/progproj/rproj/predstavitev.asp> (dostop 11. 8. 2020).
- ARRS, Raziskovalni programi, <https://www.arrs.si/sl/progproj/rprog/predstavitev.asp> (dostop 27. 8. 2020).
- ARRS, Raziskovalni projekti, <http://www.arrs.si/sl/progproj/rproj/predstavitev.asp> (dostop 27. 8. 2020).
- Demšar J., Curk, T., Erjavec, A., Gorup, Č., Hočevar, T., Milutinovič, M., Možina, M., Polajnar, M., Toplak, M., Starič, A., Štajdohar, M., Umek, L., Žagar, L., Žbontar, J., Žitnik, M., Zupan, B., 2013. Orange: Orange: Data Mining Toolbox in Python. *Journal of Machine Learning Research* 14, 2349–2353.
- Ferjančič, S. in Lesjak, D., 2010. Raziskovalno-razvojna dejavnost. V N. Trunk Širca, (ur.) *Model učinkovitega managementa visokošolskega zavoda*. Univerza na Primorskem, Fakulteta za management, Koper, 259–270.
- Klemenčič, M., 2006. Raziskave na področju slovenskega narodnega vprašanja v Sloveniji po letu 1990. *Razprave in Gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 50/51, 36–59.
- Kristen, S., 2015. Od Manjšinskega instituta do Inštituta za narodnostna vprašanja (1925–2015) – Ob devetdesetletnici začetkov institucionaliziranega preučevanja etnične problematike na Slovenskem. V M. Medvešek in J. Pirc (ur.) *90 let Inštituta za narodnostna vprašanja*, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 9–52.
- Medvešek, M. in Pirc, J., 2015. Predstavitev Inštituta za narodnostna vprašanja. V M. Medvešek in J. Pirc (ur.) *90 let Inštituta za narodnostna vprašanja*, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 53–132.
- Odlok o preoblikovanju Inštituta za narodnostna vprašanja v javni raziskovalni zavod*. Uradni list RS 52 (1992), 65 (1999), 45 (2000), 72 (2001), 69 (2002), 112 (2003), 61 (2004), 11 (2006), 47 (2011), 72 (2011) in 55 (2017), <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ODLO10> (dostop 11. 8. 2020).
- SICRIS, www.sicris.si (dostop 1. 8. 2020).
- Stergar, J., 1995. *Sedem desetletij ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Uredbo o izvajanju finančnih podpor za ohranjanje in razvijanje slovenske identitete zunaj Republike Slovenije*. Uradni list RS 139 (2006), 32 (2016) in 63 (2017), <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED4298> (dostop 11. 8. 2020).
- Zakon o raziskovalni in razvojni dejavnosti (ZRRD)*. Uradni list RS 22 (2006)– UPB, 61 (2006) 112 (2007), 9 (2011), 57 (2012), 21 (2018) in 9 (2019) <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3387> (dostop 27. 8. 2020).
- Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja*. Uradni list RS 43 (2006) in 76 (2010), <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4387> (dostop 11. 8. 2020).

Review of Research at the Institute for Ethnic Studies in the Past Thirty Years

Abstract

The chapter provides a review of the research conducted at the Institute for Ethnic Studies since Slovenia had gained independence, with special emphasis on the review and analysis of projects won in this period. Its aim is to present how, in terms of funding, one of the oldest institutes of its kind in Europe continues its 95-year tradition of research and knowledge transfer in the field of ethnic and minority issues. The review of 160 projects was carried out in a digital environment by examining data available in freely accessible databases, i.e. the SICRIS database and the archives of the Institute for Ethnic Studies. The categorisation by source of funding confirmed that the latter indirectly affected the research itself in the sense of limiting the topic or the geographical area of research. We found that the general research focus of the Institute for Ethnic Studies had not changed significantly over the years and took place within four key research areas, the only difference being the adaptation of the content to the changing social and technological conditions of research work. At the same time, we demonstrated that a balanced representation of different sources of funding was key to an equal coverage of various research topics and geographical areas. The last decade saw a decline in the number of basic projects led by the Institute for Ethnic Studies and a decrease in participation in international projects with consortia of international partners, which indeed calls for action. However, a comparison with other public research institutes – either larger or comparable in terms of number of staff – showed that, in the period in question, the Institute for Ethnic Studies led the way on the number of the Slovenian Research Agency projects won. Although the results are strongly influenced by the projects won in the first 20 years, they can nevertheless provide an inspiring stimulus for the future, supported by the 95-year tradition of knowledge and skills transfer in the field of research on ethnic and minority issues.

Keywords: Institute for Ethnic Studies, research activity, funding, Slovenian Research Agency projects, international projects

Monografija je izdana v obdobju, ki so ga med drugimi obletnicami zaznamovale 100. obletnica koroškega plebiscita in požiga slovenskega narodnega doma v Trstu, 75. obletnica konca druge svetovne vojne in 65. obletnica veljavnosti Avstrijske državne pogodbe. Vse te dogodke so tako ali drugače zaznamovali medetnični konflikti, ki danes, v času zaostrenih razmer, tako zaradi migracij na eni strani kot zaradi podnebnih sprememb, koronavirusne bolezni in naravnih katastrof na drugi strani, znova prihajajo do izraza. Pričujoča monografija ne ponuja enostavnih rešitev za tovrstne napetosti, temveč pomeni dragocen uvid v kompleksnost in specifično etničnih vprašanj, kar omogoča poglobljanje v manjšinska vprašanja, ki je nujno za njihovo uspešno upravljanje. Zaradi tega je monografija pomemben znanstveni prispevek prav za aktualne družbene izzive.

Iz recenzije dr. Vesne Mikolič

Monografija prinaša prikaz različnih družbenih profilov v slovenski družbi in se pri tem ne omejuje na ciljnost, temveč pušča presojo in stališča o politikah do raznolikosti bralcu – uporabniku. Za znanstvene razprave na tem področju (narodno vprašanje, etnične študije, migracije) so prikazani primeri dobro izhodišče za primerjavo; ne najdemo prav pogosto študij, ki bi v enem zvezku obravnavale te različne spektre raznolikosti v slovenskem kulturnem prostoru. Navadno se je doslej izpostavljalo ali manjšinske ali pa priseljske skupnosti posebej. Ob tem je seveda treba poudariti, da tematika še nikakor ni izčrpana, temveč da ji pričujoče delo na široko odpira vrata v nadaljnja iskanja ter predvsem izpostavlja upravljanje etnične in kulturne raznolikosti.

Iz recenzije dr. Jerneja Zupančiča

95 let

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

ISBN-13: 978-961-6159-73-9

9 789616 159739

20,00 €